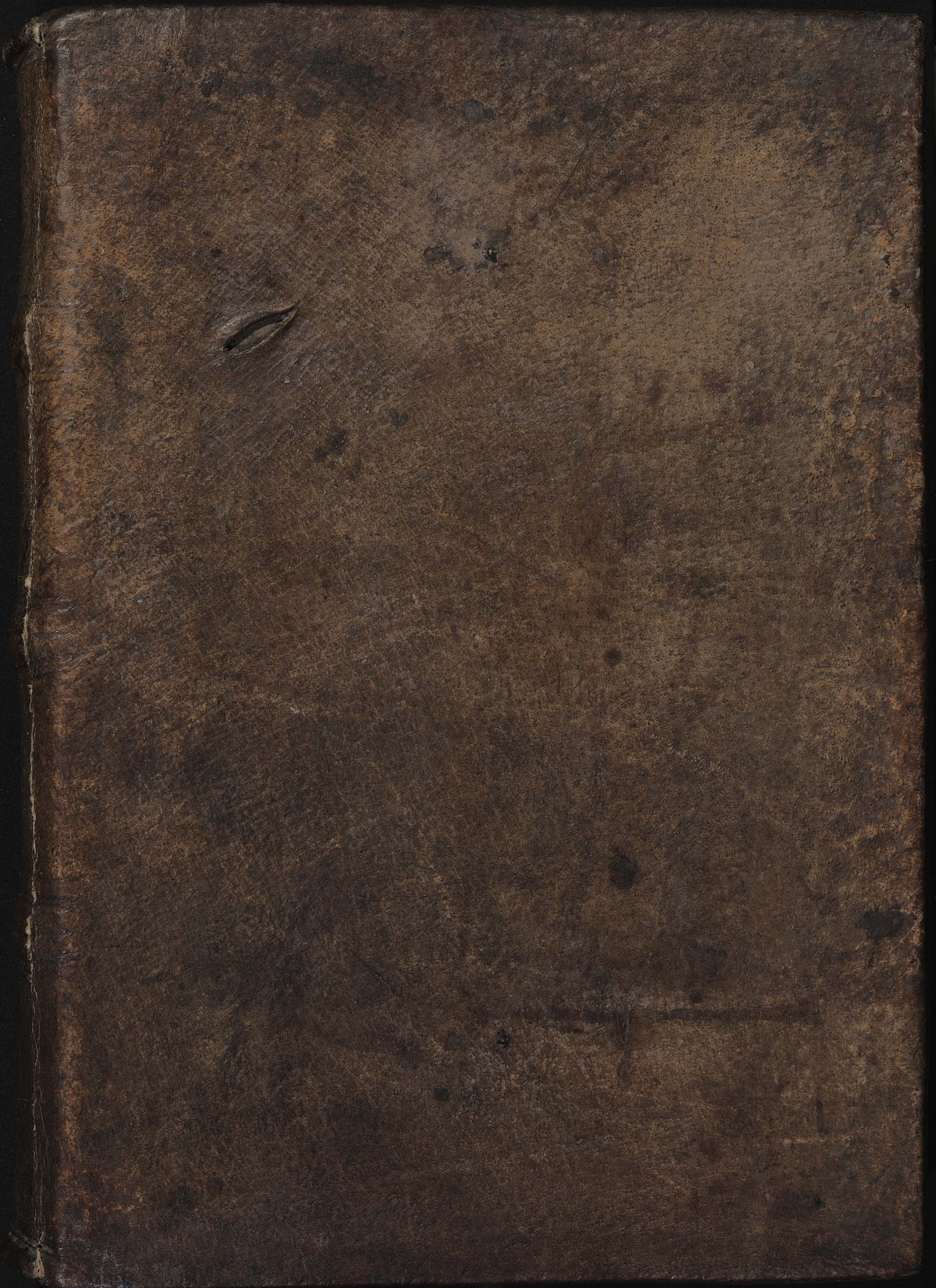

629

N. Inv. 629.

Comment. Aegidii Romani super librum Ethicor.

liber [illegible] ebraice

עליהם תורה שני ענן והו שיהר טיל"ל ע"ש ענן ויהלו כמו ויהלו ויהיו חוס וכו' והרבותש"ו
יחזן יושן בו ויקיים וייעת סוכה בשלם הוה ה"א יושר בענן לגלן ולהושיבם בסוכות שנן והבנן שלין
מן החוס יום הכין כרחב כלו' שויקיים וייעת סוכה בשלם הוה יהוי הק הוין קיים וייעת סוכה הכוע
לו מסיך עלין ומחיות שלוים הכין: שובע שמחות ודרשנה יהוה שויקיימות שבעה וייעת שווכן
רן הקיון שכת כהב דש"עם ורעמים הוין כשרה שכו עושקנה הלין כשר וייעת סוכה שמע ושמונ
עשר הק והשקיעה והשלייה ולהושיבה שמן והשביעה שובע שמחות לכן יהוי דור כמוות רטן
ורבינו ועל ויי ויעוקות ינהלע רבו להעיר והטריטו ויבינה שכבעת ימים בשנה ולי שב כסוכה ולחג
ולחוגה גר לחוגה גר לכנעת ישר' לחוג שבעת ימים בשנה: הוירנה כבנות וכערבות: בנות
העיר וכעובו יולו ערבי עולי ביחי לסוכבינו כס דוייבן היות עריבות לבנות העיר ולא לחקוס קע
והוין הושיעה יש כתב להרבות והלו לנע עורות על והחיות וכ יוזכות יורות בשוי על והחירות
בן ישר' שנקרון וי נס' ויו יוזה כתב השענה וכונס עו יורבות בשבול כן נקט עורות על שעג'ר
הק להחיות בו ויחו ישר': יהוי סוכה דור העלות יוזוי על שם יוזה ומושבו' ויזוה שעטב
כי קידוה סוכה דור העלות הק"י וכל הה' עד ויושב והכרון יקיים יות סוכה דור שלוק יהק עוד ויושלו
לחרי דורות בויי עתיה עסבת חוכבות כמס שיוי הנביון ורסבה ונסבה למעלה ויעו עתי שלושים ושו
ושלשה חלקים היון וחתבעות לשרו לכן על הוירה שהיתה בעולם הוה שבעולם הוה היה הוהבית
חומש ויקות יוזה על חומש ומות יוזה ולשו' הכן היכל והעווזר שלשה ולכים על שלשה ולכים
שכן כתב ביחזקאל ובי"ר עייש קנה הוירה שש ויקות ביוזה ונימח שוה עוון ביוות קנה וורו של
שמויך הקנה שש ויקות ובזוה ועשן כלוו' כמודה יוזה שמוסיף על"ה טפח והיך יוזה בתשעה
טפחים וכן כיד יועון שיהעורין במוודה דהיינו יוזה ונשר' וכה והור רוח הקדים חומש מוות וקנים
בקנה הוידה סביב והוד רוחן יעכון חומש ויקות קנים בקנה הוידה סביב יות וחח הדרום וידר וה
חומש ויקות קנים בקנה סביב רוח הים וידר חומש ויקות קנים בקנה הוידה ובוידה קנים על
ויוזה קנים עושין שש ויקות ועל שש ויקות והעריינן חומש ויקות קנים על חומש ויקות קנים עושים
שלשת ולכים על שלשת ולכים חוק שלשת ולכים על שלשת ולכים לשנה ריבעות ריבוות
על ריבעה וריבעה חומש ויוות רחב ויקוך שלשת ולכים עוד חלק ריבעה יוחת לשנה ריבעות
עריבעת וירה שלכל יוחת חומש ויקות על חומש ויקות וכיוצו דהויין בריבעה יוחת שש פוכות של
יוסת ויוחת חומש ויקות על חומש ויקות ועריינן שש ריבעות עושים שלשים ושש כוכות של יוחת
והן חומש ויקות והו שיפר בלין שהיה כהורך חומש ויקות רחבה על חומש ויקות והכון יוזה
היכוס שנבנה הבית עלין והריעזה קו שמה שלשת ולכים יוזות לשער קיעבה על שלשת ולכים
החון וירבו ויהירעה שיענה הק קו הוירה שהיין עכשוין היתה חומש ויקות על חומש ויקות שיענה
חריעה וירוס קו הוירה שתהיה שלשת ולכים על שלש ולכים והיה ויתבעות כבבליים כוירה
הסוכה בענן יין יומיים יעליה מסוככים כלו' יין יומים ישר' שעשרין והיות כלו' יין יומים שעמיך
הק ועשות סוכה ולהון עליהם והוהט יום הכין דכת' וסוכה תהיה לצל יומם ויוזר ולשון ורקיע
הכיון לו שכת שיהו כלו' יהוך בתוך יעהיים יעליה יכלו' ישר' שיעטבן מבשין והות יגלה של סוכה
והיו ויסוכה כן בשן יומים כרון וכרך וכו' עלכל ויכון הר ציון ועל ויקויה ענן יומים ועשן יומים
ורה עשן יולין שמע הק לעשות סוכה לישר' ולהושיבם לוט כבורס ולוה רעות לרשעים כבורך עניין
כדי שיראו ויבושו כרון שם יחוו ויבושו קנאת עם' וכשיראו ודר הן ריעם לקטן ושם יותר
הסוכה דור הק והסובר עשן בעשהם וירונה יבוליס והתביישין כשם שכת' יחזו ויבושו כלו'
יחזו ויראו כבודן של ישר' וכלו יבושו וקשה חוירה ויהיה להם ולוון יכלו לגו עולם ויאחרך יוד יום
יערך הדוכלם לו יושה של גיהנם כלוהט היום הכין יומם יומר עשה סוכה בק' יומים ברוק יערחו שין
שיראון ויתערומם כיבוות החרה שוקה ולהט יות הרשעים ודמו ורחה להם ירדי שמי שמש
ירקה זב ודר' יומהן ושוה כבוסף טיס יכיון ושורה של סוכה בחוכן כבלוי כדי לעשות
ונשנה לה ינותיות ולוו הק בבוסף דכת' והיה כל הנותר מכל הגוים הבוים על ירושלים ועלו ויוי
שנה בשנה להשתחוות ולחג יות חג הסוכות בבוסף כתיב ויהי כבן עליהם הח'
חרון ויקין ולהטום ימסן דוש ו' יחשין כי נבין ויכול הק' ויכין כתר תורה ורעיה כבין חייק ויוה
כל מי שעושה דירה יכין ויעולון שבה ודר ותקבינים כל העולם ולחר יעוד וי יבוד ושת התורה

עד ביום הלחין ביוסקבי׳ וזה הק׳ עושה ומסכך על ראשם׳ כלו׳ סכותה לראשי ביום נשק׳
כדת׳ ומי חגיגתו׳ שומרי כדת׳ וחוקימו חגיגת סוכה׳ כלו׳ וחגותם אותו חג לה׳׳ וכת׳ בסוכות תשבו שבעת ימים׳ ולו ויצאת סוכה עד תהי׳ השגחו׳ כלו׳ התמיד בסוכות עין כלו׳ ומאז סוכת עין של
לויתן שעתיד הק׳ לעשות חרבן ולהוציא אות שנ׳ העשהו יגש חרבו׳ ומעור עין של לויתן ועושה בו
סוכה לצדיקים׳ עם תהיה השגחו של כל אחד ואחד אותן ומיעת בעולם הזה׳ ויש אומ׳ אלא בסוכה
עד דהיו הפכתו׳ כלו׳ כל ימי שאומר ומיעת סוכה בעולם הזה יזכה שיתנו לו מעין דירה בסוכת
עורו של לויתן שם יהיו סוכה׳ כמודיעת ויום של הק׳ הפכתו׳ כמו ברוח לקשור לויתן על ידי דגתו ששעש
הק׳ להכות את לויתן בעולם הוא כלו שוכן כוכרון ש דגים בירדן׳ וזה התמיד בסוכות עין יגו את
זאת מיתן בששה שבמון יסורן על עוכה יתהר היה עמר וירדת הדין שנ׳ מי יתן רעתו ומהלכו ירעה
חולים ישעני אות לו הק׳ וזה יותה עולה מי יתן ידעתו הרי עין של לויתן שעתיד אנו לעשות לצדיקים לעת
ולבין ים ומחפר ים ומעלית יחות מחע ישלך לגויות שנ׳ התמיד בסוכה עין ים תרוה שידע דבר
וישובק עורו של לויתן אות לפנחס הכהן בר ר׳ נחמיה בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק כמבו מכהות נגע
החוזה שנ׳ המות להרם לא יורק ירעו חרוץ וג׳ ויקום רפידתו חרון הוא והב שכן הוא אות יחד חרון עלי
ע״ע גאוה אפיקי מגנים׳ ילו קשקשים שלו סגור חותם צר׳ יחל לברכיה הכהן ומספרתו וחתירתו
צלע וק ויערת עלו עם גאוה אפיקי מגנים וג׳ מי שיש לו גאוה של מעלה הק׳ אות ואליעו השרת רדן
ועשו עוון ומלחמה׳ ויר יורדים לעשות שנן מלחמה ולויתן תולה את עינו ומאיקם השרת רן ורים אותו
ומתבהלים וברחים שנ׳ ומשאתו יגורו אלים ומשברים תחטאו׳ לא לך שהוא מבקש לאכול׳ והוא מקיש
ועושה שכר בים והרבה ותהלם בים והוא יוכל יאחב ולא יתחטאו פוך ליש טוב כלו׳ כל זה קולע
במכן ואל השערה לא יחטא יא והק׳ אומ׳ למלאכים עלו חרבות ורד עלין ויר עלוים חרבות ומתכן ולא
לא יכמתו בהם׳ כלו׳ תשיגהו חרב בלי תקום חנית מסע כשם שהמשתה זה עם שאין השיריה כך
היא כורית מעורו של לויתן והברזל חושב כתבן שנ׳ יחשוב לתבן ברזל לעבן וג׳ והם עליו קשת ואו
ומקשטים עליו חיצים ולא יוכתם׳ שנ׳ לא יבריחנו בן קשת והן עולין אבני קלע כקש ומשכות
תורתו אומ׳ לפניכן שור בששה שהכעסין אותו לבמיטרן ויה הן עשין ומהורן דמתוערתו עליו ולויתן
אתו עושין לכן לא ידכת לה שנ׳ כקש נחשבו תותח וכת׳ ירתיח כסיר מצולה ים ישים כמרקחה׳ מאן
כמרקחה ומעשה בשורים׳ כלו׳ רוקח ומרקחה׳ אחריו יאיר נתיב יחשוב תהום לשיבה׳ ויקום עתנמת
ומהיק את העולם׳ יחשוב תהום לשיבה׳ וזה הק׳ עושה ומבין לבהמות אם שהוא יושב על התהום סבור
סבור שישב עליו לעולם׳ שנ׳ יחשוב תהום לשיבה׳ וזה הק׳ עושה ומבין לבהמות ולויתן זה אל עשין
מלחמה זה עם זה׳ וכת׳ אחד באחד יגשו׳ ורוח לא יבא וג׳ אל תיקרי רוח אלא ריוח׳ רצו ורחן יחדו ולא
ומוכי השרת באים ורון וקו׳ שנ׳ עושה מלאכן רוחות׳ ויר ומרבקין זה עם זה׳ שנ׳ ידבקו באחיו ירומן
וכשהן רבוקין זה כזה אין מתפרדין שנ׳ יתלכדו ולא יתפרדו׳ ויר הק׳ רואן לויתן והוא מכה לבהמות
כם עורן ושוחטן ורומן לבהמות והם מכין לויתן ומותתן ויר עלי הק׳ חרבו ומחתכו שנ׳ העשו ו׳
יגש חרבו ועלו עורו של לויתן ועושה סוכה של לויתן לצדיקים׳ וכת׳ התמיד בסוכת עין ובמיליו
וג׳ ר׳ שמעון ור׳ הונא הכהן ור׳ יהודה הלוי בר שלום אחרונות מקישין במילין ומות כל מי שעושה מיעת
מעלות יבאו ויאכלו וירשו ונשאו בטעם ראש של דג שבים עכבירייך׳ ואחרו אומ׳ מקישן במילון
ואומ׳ כל מי שעשה מיעת רגלות יבא ויאכל ויתרשו ונשאו בטעם ראש דג שבים הגדול ויר הם בתים
ונברים עליו שנ׳ יכרו עליו חברים ויר שחבר עינן במיעת ויש אומ׳ שיעשה לו ימליצו ויש הרוש
כשם ששש אף העק והוא לוכריתה לשם עי ומיעת יהן ומהתבו ומבית ומסוף העולם ערסותו והן
שיפר לקטור לדרה ימליצו דגתו שיהו קושרין בראשו יהריק חבור כלי הנקרא ימליצו עשוי ומעין של
לויתן הרא והק׳ כלו׳ הלא במילוי שומע ורואה מאורו ומסוף העולם וערסותו והוא שיפר כבכור בח ח
חונת מבקי רבאו בשרו אפיקי עולם שהם גאוה שלהק וגבורתו שיהא ויר׳ שהיור של ורתיניו
כמו מים שמשתבחים בכל העולם ובורא גיבורי כח׳ כלו׳ ברכו יות׳ לו ויומן גיבורי כח עושה
ריענו׳ ׳ ויושבבסוכה תמיד עד יהלו׳ ע״ולו מניען יהא לו׳ כלו׳ שצדיקים סוכה מתר
הק׳ לעשות לו סוכה בגן עדן והחפות תחת מני עדן ואחר יום הגין בכן להביא להכהולות
כל העולם שעתיד הק׳ להראות אש מתוך ביתם והוא רתחו ואומר הלין [illegible] שולחנות
אותם׳ כלו׳ הנה יום בא בוער כתנור וכל רוים וג׳ ואין יעשה הק׳ סוכה לצדיקים כגן עדן [illegible]

Ex nobili regia ac sanc
tissima prosapia oriundo su
o domino speciali domino
Philipo primogenito et he
redi preclarissimi viri domini
Philippi dei gratia Illustrissimi
Regis ffrancorum suus de
votus frater Egidius Romanus
ordinis fratrum heremitarum
sancti Augustini cum recom
mendacione seipsum et ad omnia
famulatum. Clamat Poli
ticorum sententia omnes principa
tus non esse equaliter diu
turnos nec equali periodo si
gula regimina mensurari
Sed aliqua sunt annalia
Aliqua ad vitam aliqua vero
per hereditatem et per suc
cessionem in filiis quodam
modo perpetua indicantur. Cum
igitur nullum violentum esse
perpetuum fere omnia naturalia
protestantur quia in se et in
suis posterioribus filiis suum
principatum perpetuari deside
rat summopere studere debet ut

sit suum regimen naturale Rursus
aut quis naturaliter rector effi
citur si passione aut volup
tate cupiat principari. sed
si custos iusti existens absque
racione et lege nil statuat
imperando Nam ut testatur
philosophus Sicut est naturaliter servus
qui pollens viribus deficit in
tellectu. sic vigens mentis
industria et regitiva pru
dencia naturaliter dominatur Ex
re si vestra Generositas gloriosa me
amicabiliter requisivit ut de
erudicione principum sive de re
gimine regum quendam librum
componerem Quatinus gubernacio
regni secundum racionem et legem di
ligencius circumspecta pollentes
regimine naturali. ut apparet
ad liquidum non instinctu hu
mano sed potius divino huiusmodi
peticio postulatur. Videtur
enim deus omnipotens in cuius esse
more scribitur dominus dominan
tium et rex regum vestre domus
sanctissime curam gerere specialem
Cum vestram puericiam ac viri
lem infanciam inclinavit ut
sequentes suorum patrum ac pre
decessorum vestigia in quibus
et peramplius et perfectius vi
get et viguit zelus fidei et
religio christiana non passione et
voluptate sed lege et [illegible]
[illegible]
[illegible]

regimi[ni]s sedne laudabili et ho
nesta quam michi reputo
in preceptum / ut non suffraga
te bono gentis et communi. qd
est diuinius q[uam] bonum aliquod
singulare / irreuisabiliter
operis aggrediar ut vnde Re
nenda nobilitas requisiunt

Et non debet R[ex] s[uam] [feli]ci[tatem]
ponere in robore corpo
rali / vel in pulcritudine
vel in aliis bonis corporis
Et non in amore dei et
in actu prudentie est po
nenda felicitas :
Quid sit premium Re
gis bene regentis populum
sibi commissum !

Quis sit modus proceden
di in regimine principum
Que sit ordo dicendorum
Quanta sit utilitas dicendorum
Quot sunt modi viuen
di et quo modo in eis
felicitas habet esse :
Quod maxime expe
dit regie maiestati sci
re suam felicita
tem cognoscere :
Et non debet regiam
maiestatem suam fe
licitatem ponere in volu
ptatibus !
Et non debet regiam ma
iestatem suam felicitatem
ponere in diuitiis :
Et non debet R[ex] suam
fe[licitatem] ponere in honoribus
Et non debet R[ex] suam
fe[licitatem] ponere in fama et gloria
Et non debet R[ex] suam fe
licitatem ponere in ciui
li potentia

Opor
tet ut
latitu
do ser
monis
in vna
quaque
re sit
iuxta con
gruentiam
illius rei et non magis ne[gocij]
nisi ut vult philosophus in 1o ethicorum
Si igitur de regimine principum no[n]
regendum intendimus ad artem et noti
tiam tradere ut non fiant ulteriores
et subtiliores sermones q[uam] principis opus
requirat primo videndum est
Quis sit modus procedendi in
hac arte Dicendum igitur quod
in toto morali negocio modus
procedendi simplex est figura
lis et grossus oportet enim in
talibus typo et figura pertransire
quia gesta moralia complete
sub narratione non cadunt possumus
autem triplici via venari quod modus
debet procedendi in hac scientia oportet
esse figuralem et grossum prima

via sumitur ex parte materie
scilicet quam consideratur huiusmodi ars 2a
ex parte finis qui intenditur
in hac arte 3a ex parte au
ditoris qui erudiendus est per
talem artem. Prima via
sic patet Cum enim doctrina de
regimine principum sit de actibus
humanis et comprehenditur sub
morali negotio quia materia mora
lis ut dictum est non patitur per
scrutationem subtilem sed est de
negotiis singularibus que ut
declaratum habet 2o ethicorum
propter sui variabilitatem magnam
incertitudinem habent. Prima grosse
est ipsa acta singularia que
sunt materia huius operis ostendit
incedendum esse figuraliter et typo
hanc autem viam videtur tangere
philosophus in 1o ethicorum cum ait tunc
dicetur sufficienter de morali
negotio si fiat manifestatio secundum
subiectam materiam unde subdit quod
disciplinati est intantum inquirere
certitudinem secundum unumquodque genus
inquantum natura rei recipit. Vi
demus enim naturam rei moralis
omnino esse oppositam negotio mathematico
nam demonstrationes mathematice sunt in primo
gradu certitudinis ut ait commentator in 2o
metaphysice. Res vero morales sunt
superficiales et grosse. Geome
tre igitur est non persuadere sed
demonstrare. Rethorice vero et po
litice non est demonstrare sed per
suadere propter quod primo ethicorum
scribitur quod consimile est vel per
peccatum est mathematicum persua
dentem attemptare et rethori
cum demonstrationes expetere. Secun

da via sumitur ex parte finis qui
intenditur in hac arte nam ut
scribitur 2o ethicorum opus mo
rale suscipimus non contemplationis
gratia neque ut sciamus sed ut boni
fiamus. finis ergo intentus in
hac scientia non est cognitio sed
opus. Neque est veritas sed bonum
Cum ergo rationes subtiles magis il
luminent intellectum. superficiales
vero et grosse magis moveat
et inflammat affectum. In scien
tiis speculativis ubi principaliter
queritur illuminatio intellectus pro
cedendum est demonstrative et sub
tiliter sed in negotio morali ubi
queritur rectitudo voluntatis
et ut boni fiamus procedendum
est persuasive et figuraliter unde
primo ethicorum scribitur mora
le negotium amabile est si de
talibus et ex talibus dicentes
et de hiis que sunt ut frequenter
grosse et figuraliter veritatem ostendere
Tertia via sumitur ex parte
auditoris qui erudiendus est
in hac arte. Nam licet intitula Titulus huius libri
tus sit hic liber de eruditione
principum totus tamen populus erudien
dus est per ipsum. quamvis enim non
quilibet possit esse rex vel princeps
quilibet tamen summopere studere debet
ut talis sit quod dignus sit regere
et principari. quod esse non potest
nisi sciantur et observentur que
in hoc opere sunt dicenda, totus
ergo populus auditor est huius artis
sed pauci sunt vigentes acumine
intellectus propter quod dicitur 2o ethicorum
quod quanto maior est populus tanto
hebetior vel remotior est intellectus

Auditur ergo modus negotii est
simplex et grossus ut ostendi
habet primo ethicorum Ergo
totus processus subtilia comprehen
de non possit incedendum est
in morali negotio figuraliter
et grosse. imo quia secundum philosophum in
politicis oportet dominum scire precipere
hec que oportet subditum scire facere
Sed per hunc librum instruuntur
principes quomodo se debeant habere
et qualiter debeant suis subdi
tis imperare oportet doctrinam huius
extendere ad populum usque ut sciat
qualiter suis principibus debeat
obedire et quia hoc fieri non potest
ut tactum est nisi per rationes super
ficiales et sensibiles oportet mo
dum procedendi in hoc opere esse
grossum et figuralem

Cum omnis doctrina
et omnis disciplina
ex preexistenti fiat
cognitione ut dicitur primo
posteriorum. bene se habet
narrare ordinem dicendorum ut de
hiis quedam precognitio habeatur
habita autem precognitione prehabi
ta intellectus dicendorum facilius
capietur Sciendum autem quod hunc
totalem librum intendimus in tres
partiales libros dividere In quorum
primo ostendetur quomodo Regia po
testas et maiestas et quomodo omnis qui
vult seipsum regere debeat In secundo vero
manifestabitur quomodo familiam suam
debeat gubernare In tertio vero deter
minabitur vel declarabitur quomodo de

beat preesse civitati vel regno ipso
ergo libro determinat ethica sive
monastica. 2o yconomica. 3o po
litica Est autem hic ordo naturalis
vel rationabilis Rationabilis quidem
quoniam ea que sunt ad alterum su
munt originem ex hiis que sunt
ad nosipsos unde 9o ethicorum dicitur
quod amicabilia que sunt ad a
micos videntur venire ex hiis
que sunt ad seipsum Ille enim
amicus esse videtur qui sic se
habet ad alium sicut amicatur ut
ad seipsum. quod ergo dictum est de
amicabilitate veritatem habet de i
psa industria regnativa. Cum
enim industris esse velit ut alios
regat debet industris esse ut
seipsum gubernet Racionale
est ut primus determinetur de regi
mine sui ipsius deinde de regi
mine familie sive regni Est etiam
hic ordo non solum rationalis sed
etiam naturalis Natura enim semper ex
imperfecto ad perfectum procedit. ut
patet quod quilibet naturaliter imperfectus
et puer quam perfectus et vir In i
psis etiam speculabilibus ordine natura
li semper ex imperfecto ad perfectum pro
cedimus ut prius quilibet habet sciam et
cognitionem imperfectam et postea perfecti
orem eam habet et procedendo se spe
culacioni continue in sciam perficit
donec secundum modum sibi possibilem ha
beat perfectam noticiam Quod ergo
secundum ordinem naturalem dictum de spe
culabilibus veritatem habet, veritatem
habet de hiis operabilibus Nam
sicut in speculabilibus cognitio im

pfecta industria nār pcedit pfectam / sic in operabilibus pfectam industriam pcedit astucia impfecta Licet ergo nō requirat tanta industria ad regendum seipm quanta requiritur in gubnacione familie nec requiratur tanta prudencia in regimine familie quanta in gubnacione ciuitatis et regni. ordine nāli decet regiam maiestatem primo scire seipm regere / 2o scire suam familiam gubnare 3o scire regnum regere et ciuitatem In primo aut libro in quo agetur de regimine sui quatuor sunt declaranda Nam primo ostendetur in quo rex maiestas debet suum finem et suam felicitatem ponere / 2o quas virtutes debeat hre / 3o quas passiones debeat sequi / iiiito quos mores deceat imitari Nam bene vivere et bene regere seipm esse nō pt nisi quis se det bonis actibus et bonis operibus regulatis ordine racionis volens tractare de regimine sui oz ipm noticiam trade de omnibus hijs que diuersificant acciones In est ergo quod vult pt iio ethicorum pfessionem esse morali negocio scrutari ea que sunt circa operaciones qualiter faciendum sit eas / Operaciones aut nre ex quatuor quantum ad psens spectat videntur oriri et diuersificari vz ex finibus habitibus / passionibus et moribus Nam ad finis sit operacionum principium / 2m quod quis sibi aliud et aliud pstituit fine

alia et alia operatur Ad scire ergo igitur que operari debeamus maxime proficuum esse videtur quem finem nobis pstituere debeamus Rursus quod ut dicitur 2o ethicorum signum generati habitus est delectacionem et tristiciam fieri in opere 2m alios et alios habitus in alijs et alijs actibus delectamur 3o diuersificant acciones et opera nō solum ex finibus uel ex habitibus sed eciam ex passionibus Nam aliter et aliter passionati aliter et aliter operantur / videmus enim quod quia timor et desperacio nō sunt eadem passio cum spe timentes et desperantes de victoria turpiter agunt ut dimittant aciem et fugiunt de bello / Sperantes aut se vincere et invadere bellantes et aggrediuntur hostes Quod ergo dictum est de spe et timore intelligendum est de alijs passionibus. singule enim passiones et affecciones aliquam inclinacionem in nobis efficiunt ut alia opera faciamus Quarto eciam ipsi mores opera diuersificare videntur Nam habentes mores senum aliter operantur quam habentes mores iuuenum / senes enim ut suo loco ostendetur sunt nāliter increduli et auari Iuuenes vero nāliter creduli et liberales / videntur aut hec quatuor habere aliquam analogiam adinvicem Nam ex alijs et alijs moribus hnt esse alie et alie passiones / et ex alijs et alijs passionibus consurgunt alij habitus / Ex alijs et alijs habitibus instituuntur alij et alij

fines sicut enim diuersi sunt modi
inuenio et secundum sit alie affec
tiones et passiones sunt in utrisque
et sicut malorum et bonorum sunt
diuerse affectiones sic diuersi sunt ha
bitus utrorumque. Diuersis et aliis
et aliis habitibus existimus no
bis alios et alios fines ut ait
dicitur 3o ethicorum. Qualis unusquisque
est talis finis sibi videtur ut
intemperato videtur quod totus
finis et magna felicitas sit
uti venereis / sic et habentes
alios habitus inclinatur ut fi
nem sibi preextimat confor
mem suo habitui. In primo
igitur libro de omnibus hiis qua
tuor tractabimus videlicet de fine si
ne de felicitate principum et de e
orum virtutibus et de ipsorum passi
onibus et moribus. Primo tamen
dicemus de ipso fine siue de ipsa
felicitate / quia finis in agen
dorum est principalis principium
quam aliquod aliorum

Cum ut dictum est opus istud suscepi
mus gratia eruditionis
ius principum ad in
quam aliquis plene erudiatur re
sit beniuolus docilis et atten
tus propterea in primo capitulo reddi
dimus regiam maiestatem beniuo
lam ostendendo que dicenda
sunt non esse facilitate tractatu
ros et in 2o reddidimus eam do
cilem narrando ordinem dicen
dorum restat ut in hoc capitulo 3o
reddamus eam attentam osten
dendo quanta sit vtilitas in dicen
dis nam quia communiter homines
odiunt sermone prolixitatem ut pluri
mum auditores sunt beniuoli pro
ferentibus sermones faciles et su
perficiales quod si in aliis sit hiis
est corruptus apetitus in mo
rali tamen negocio ubi modus
rei requirit traditionem figuralem
et grossam non est corruptus
apetitus. In singuli ergo arte
ex facilitate tradendi redditur
auditor beniuolus sed ex or
dine dicendorum redditur doci
lis id est abilis ad capiendum
doctrinam si ei dicenda quodam
serie et ordine proponantur.
Ex vtilitate autem dicendorum
redditur auditor attentus
nam quilibet attente audit si spe
rat se vtilia auditurum. Ex
dicendis autem si recte cognosci
tur et obseruentur debite con
sequatur maiestas regia quan
tum ad presens spectat quatuor
que quilibet maxime amare
et desiderare debet primo enim
lucrabitur maxima bona
secundo lucrabitur seipsum 3o
lucrabitur alios. quarto con
sequetur ut habeat ipsum
deum et felicitatem eternam
distinguuntur quidem uno modo
ipsa bona quia quedam sunt
bona minima quedam sunt me
dia quedam maxima. Mi
nima sunt bona exteriora
media sunt bona interiora
que possunt esse communia bonis et

malis huiusmodi sunt industria mentis ingenium naturales potentie anime / his enim boni et ipsi mali participantur. bona vero maxima sunt bona tercio ra que mali pparere non possunt Cuiusmodi sunt virtutes quibus secundum sanctos et et philosophos nemo male utitur. de enim potentie viciorum quod sole virtutes sunt quibus non contingit male uti / Alio modo distinguntur bona ut per philosophum tam in magnis moralibus quam in ethicis. quia quedam sunt delectabilia. quedam utilia quedam honesta / bona autem honesta sunt bona per excellentiam. Nam in hiis bonis secundum philosophum includuntur bona delectabilia et utilia. bona enim si honesta sunt habent in se magnam delectacionem et includunt bonum et utilium bonorum. ad igitur in hoc libro intendatur quod maiestas regia fiat virtuosa. Et quod eos quos sub rege inducat ad honestatem et virtutem maxima est utilitas in dicendis quia eis observatis habebunt bona maxima et honesta Secundo est maxima utilitas in dicendis quia ex eis quis non solum lucrabitur maxima bona. sed et lucrabitur seipsum. Est et morale negotium ut pluries tactum est ut boni fiamus bona autem vir seipsum habet malus autem vir seipsum caret Sic enim imaginari debemus quod sicut in civitate et in regno plures ordinantur ad unum ducem et ad unum regem. Sic in uno et in eodem homine potentie que sunt volentes per participationem ordinantur ad intellectum qui est volens per essentiam. Sicut igitur rex non dicitur habere regnum nec dux habere civitatem si in regno vel in civitate sit dissensio. vel si incole civitatis vel regni non obediant regi vel duci / sic homo aliquis singularis dicitur non habere seipsum si appetitus dissentiat volenti et si volens per participationem non obediat volenti per essentiam / homo enim secundum philosophum x ethicorum maxime est intellectus et ratio. Quando ergo ratio non dominatur hiis que sunt in homine homo non dominatur sibiipsi nec regit seipsum nec possidet seipsum habet immo unum vult ratione et aliud agit passione tactus et inclinatus. quare si ergo homo malus non habet seipsum sed bonus. per negotium quod est ut boni fiamus homo seipsum lucratur. Tercio lucratur alios. Nam ex hoc quod aliquis recte regit seipsum dignus est ut efficiatur rector et dominus Nam vigens prudentia et aliis virtutibus moralibus de quibus in hoc libro tractabitur dignus est principari. quod si hoc caveat

Dato quod per potentiam civilem principari

aspicitur magis tanto est dignius sibi competit principari et magis est naturaliter servus quam dominus. Credo observantis huius eorum que in hoc libro tradentur noticia consequimur ut habeamus deum ipsum et felicitatem eternam. Est enim deus ipsa essentia unitatis et bonitatis quia est maxime unus et maxime bonus. Quanto ergo aliquis approprinquat plus ad unitatem et bonitatem tanto est conformior primo principio et perfectius habet ipsum deum. Mali autem homines minime sunt uniti totum enim regimen eorum est dispersum. Regimen enim cuiuslibet hominis est ex eo quod potentie anime reguntur per rationem et intellectum. Quando igitur dictat aliud ratio et aliud sequitur appetitus quod contingit in habentibus animam perversam tales homines non est unitus, sed in seipso dissensionem habet propter quod difformis est a primo. Sed pollentes virtutibus et habundantes in bonis honestis quia consequuntur regulas rationis et sequuntur bona simpliciter non bona secundum sensum in seipsis habent unitatem et bonitatem propter quod conformantur primo principio et in se ipsis ipsum deum habere dicuntur. Tanta igitur est utilitas in dicendis quod eis observatis lucrabimur maxima bona nos ipsos et alios et habebimus ipsum deum et perpetuam felicitatem eternam. Verum quia ea que tradentur noticia absque divina gratia observari non potest decet quemlibet hominem et maxime regiam maiestatem implorare divinam gratiam. Nam quanto maiestas regia loco in altiori existat tanto magis indiget divina gratia ut possit virtuosa opera exercere et sibi subditos valeat inducere ad virtutes.

c iiii

Premissis quibusdam preambulis narrans ad propositum quia respectu sequentis operis ex facilitate modi tradendi reddimus regiam maiestatem benivolam ex ordine dicendorum reddimus eandem docilem, ex utilitate receptarum dicendis reddimus ipsam attentam. Restat dicere seriatim que in hoc opere sunt dicenda. Verum quia finis est principium in agibilibus principaliter quia aliquod aliorum ut dicebatur supra ideo a fine et felicitate est inchoandum. Cum igitur secundum diversos modos vivendi diversi diversimode sibi finem constituant narrandi sunt modi vivendi et ostendendum est quo in eis felicitas est ponenda. Distinxerunt autem philosophi ut patet in primo politicorum triplicem vitam: voluptuosam, politicam et con

felicitas

vita triplex

templatiua videbant enim ho
minem esse medium inter sup
iora et inferiora Est autem ho
medius inter bruta quibus
est superior et substantias separatas
quas comuni nomine vocamus ange
los quibus est inferior Est enim
homo infra angelos et supra
bruta Tripliciter ergo poterit
considerari homo primo ut conveniat
cum brutis 2o ut est aliquid in
se 3o ut conveniat vel participat cum sub
stanciis separatis Secundum has tres
consideraciones supradicte sunt a philosophis
posite tres vite Voluerunt enim
quod homini ut conveniat cum brutis
competit vita voluptuosa ut est
aliquid in se vita politica Sed
ut participat cum substanciis separatis compe
tit ei vita contemplativa Tunc
ergo vel vivit ut homo vel vivit
ut angelus vel vivit ut besti
a Propter secundum vitam voluptuosam
vivit ut bestia secundum civilem vi
vit ut homo secundum contemplati
vam vivit ut angelus Distinxe
runt igitur has tres vitas sive
hos tres modos vivendi Non tamen
posuerunt in omnibus felicitatem
nam in vita voluptuosa nega
verunt esse felicitatem quod et
theologi negant posuerunt enim
felicitatem politicam et contempla
tivam ut dicatur quidam felix po
litice quod est felix ut homo
habendo in se prudenciam que
est recta ratio agibilium Dicitur autem
felix contemplative quod est su
pra hominem et quod est felix non so

lum ut homo sed prout est in eo aliquid
divinum et ad melius homine Prop
ter igitur in agibilibus vocabatur
felicitatem politicam sed perfectam in spe
culabilibus vocant felicitatem contem
plativam et appellant eum non hominem
sed hominem meliorem propterea aliquem et
conmendare in actionibus cum aliis co
petit homini ut homo est Sed specula
ri et cognoscere veritatem compe
tit ei ut est in eo intellectus spe
culativus qui est aliquid divinum et
secundum quem communicamus cum deo et cum
substanciis separatis Unde ex primo politicorum
potest quis quod nec est homo nec est peior
homine et tunc est bestia vel est ho
mine melior et tunc est quid divi
num et semideus Si autem est ho
mo homo ut ibi probatur est naturaliter
animal sociale civile et politicum Se
quitur ergo quod regatur secundum pruden
ciam et vivat vita politica Si autem
est bestia et homine peior tunc non
regitur ratione et prudencia sed
regitur passione et vivit vita vo
luptuosa Sed si sit divinus et
homine melior tunc speculatur per
sapientiam et vivit vita contempla
tiva Tanta est ergo distancia inter
prudentem in agibilibus et per
fectum in speculabilibus quanta inter
venientem vita humana et politi
ca et vita contemplativa et ange
lica Dediti enim corporalibus operabi
libus propter diversitatem negotiorum
emergencium turbantur erga plu
rima et ut plurimum sentiunt passi
ones carnis Dediti vero specula
bilibus quodammodo ab huius passionibus

felicitas 2x

vita sp

sue abstracti Et quia viue et
sed 2m rationem est magis angeli
cum Intantum felicitatem vitam con
templatiuam voluerunt philosophi appella
re felicem politice et ut homines
sed ut conuertunt eam substantie separa
tis Sapientes ergo viri speculatiui
sunt maxime honorandi quia
sunt supra hominem collocati / Sic ergo
de modis viuendi et de felicita
tibus receptis in ipsis philosophi distin
xerunt Non tamen ad plenum et per
omnem modum potuerunt attingere
veritatem. Nam licet dicant vere
quod in vita voluptuosa non est que
renda felicitas ut infra clarius
ostendetur / de vita tamen politi
ca quam theologi vitam actiuam
vocant et de vita contemplati
ua non usquequaque vera senserunt
Crediderunt enim quod ex puris natura
libus absque alio auxilio gratie posset
quis omne peccatum vitare et perfecte vi
uere 2m vitam actiuam vel contempla
tiuam quod falsum est nam ut supra
tangebatur omnibus volentibus
recte viuere necessaria est diuina
gratia et maxime est necessaria regibus
et rectoribus aliorum Posuerunt etiam
vitam contemplatiuam esse in pura
speculatione / quod falsum est maxime
cum in vita tali quis perficitur nisi
in eo sit amor dei sive dilectio
caritatis / In hiis igitur non bene sen
serunt Quam vitam contempla
tiuam dixerunt esse potiorem quam po
liticam et actiuam / a theologis et
a veritate katholica non discordat

Error philosophorum circa vitam actiuam contemplatiuam

nota quod homo non potest naturaliter viuere sine peccato

Huius igitur partis dicamus quod decet
quod regiam maiestatem hos modos
viuendi cognoscere et vitam volu
ptuosam fugere ne sit homine
peior / Nam tales ut dicit philosophus primo E
thicorum sunt vitam pecudum eligen
tes vitam autem actiuam et con
templatiuam in se habere debet
ut per vitam actiuam vacet ali
is magnifica faciendo sibi sub
ditos recte regendo / per vitam
contemplatiuam vacet sibi per
internam deuotionem et dei dile
ctionem in dei amore proficiendo
recte hanc autem internam deuo
tionem tanto magis debent reges
et principes habere quanto apud tri
bunal summi iudicis redituri
sunt de pluribus rationem

nota quod ... ad ...

Est autem diligenter
notandum quod sicut
materia per debitas
dispositiones conse
quitur suam perfectionem et formam
sic homo per virtutes et debitas o
perationes consequitur suam per
fectionem et felicitatem Cum ergo impossibile
contingat recte agere ut requirit
consequuto finis ignorato ipso
fine expedit volenti consequi
suum finem vel suam felicitatem ha
bere cognitionem ipsius / Possumus
autem dicere quod ut ad propositum spectat
dupliciter venari possumus

nota similitudo

qd expedit regi scire finem cogno-
scere. prima est inquantum per sua o-
pera cooperatur ut sit finis consecu-
tio. 2a vero inquantum est aliorum
directio. prima via sic patet Nam
ad hoc quod aliquis per suas opera
finem consequatur tria requiruntur
primo quod agat bene 2o quod ex e-
lectione 3o quod agat delectabiliter
Si enim non ageret bene sed male
non consequeretur finem sed contrarium
finis Nam finis ut dicitur 2o phi-
sicorum non solum dicit quid ultimum sed
et quid optimum. Et quod 10o
magne innuit patet quod finis et bo-
num idem sunt et qui tollit finem
tollit omne bonum quare si male a-
gentes digni sunt ut mala con-
sequantur quia malum contrariatur bo-
no et per consequens contrariatur fini. Male
agentes 2m quod huiusmodi digni sunt ut
non consequantur finem sed contra-
rium finis. Immo non solum male agen-
tes non consequuntur finem sed
et potentes bene agere nisi bene
agant non debetur eis corona
nec debetur eis finis vel felici-
tas unde philosophus primo ethicorum ait
quod in olimpiadibus idest in illis
bellis et agonibus non coronantur
fortissimi sed agonisantes. Si
enim fortissimi sunt sunt potentes
agonisare actu si actu non ago-
nisant non debetur eis corona
oportet igitur actu bene agere ut per
opera nostra mereamur finem vel
felicitatem consequi. Secundo
requiritur quod ex electione agamus

nam qui casu vel fortuito bene a-
git ex hoc non est laudandus nec
debetur ei ex hoc finis vel felicitas
nam que ex electione non fiunt non
sunt voluntaria. Et involunta-
riis autem ut patet per philosophum 3o ethicorum
non laudamur nec vituperamur
unde in eodem 3o dicitur quod nullus
est beatus nisi volens sed que non
agimus ex electione non agimus
volentes ergo per se loquendo 2m
quod huiusmodi sunt non consequamur
beatitudinem et felicitatem immo
ex operibus virtuosis felicitatem
consequamur quia virtus est habitus
electivus in medietate consistens ut dicitur
in 2o ethicorum oportet operationes per
quas finem consequimur ex ele-
ctione procedere. Tercio oportet agere
delectabiliter nam quanto quis in aliquo
opere magis delectatur tanto ma-
gis voluntarie et ex habitu effi-
cit opus illud. Unde philosophus 2o
ethicorum vult quod non sufficit agere
bona sed bene nec sufficit opera-
ri iusta sed iuste. Contingit enim
aliquos pravos facere aliqua de genere
bonorum tamen quia non faciunt ea bene
et delectabiliter non oportet per huiusmodi
opera eos consequi finem vel felicitatem
Cum ergo ista tria contingat quod aga-
mus bona ex electione et delectabi-
liter maxime contingit nos sic
finem consequi. Hec autem maxime
contingere cognito fine expedit ergo
ut finem consequantur finem cogno-
scere. Sic enim imaginari debemus
quod sic est in causis efficientibus
quod agentia 2a movent in virtute

Nota quod requiritur ad consequendum finem

nota felicitas

Diffinitio virtutis

nota secundo

agentis primum sit finis. Secundo arguo
nent in virtute finis ultimi preter
quod si non esset agens primum nullum
agens ageret. Sic si non esset finis
ultimus et si non apprehenderemus aliquod
ut bonum ultimatum quod volunta-
tem movet nullum bonum volitatem
movere posset. Quicquid enim vult vo-
luntas vel vult in ordine ad aliquod
vel vult finaliter et ultimate. Non
apprehenso ergo aliquo sub ratione finis
non contingit nec bene agere quia
hoc posito cessat omnis humana actio
ut ergo agamus oportet nos pre-
stituere finem bonum et debitum quia
ex fine opera nostra speciem sumunt
Non enim esse posset quod esset bonum
opus si ordinaretur in malum
finem / precognitio ergo finis re-
quiritur ut bene agamus. Secundo
talis precognitio requirit ut ex
electione agamus. Nam sicut
sagittantes non videntes signum
si signum percutiant hoc est casu
et fortuito. Sic non cognoscen-
tes finem si bene agant et finem
consequantur hoc non est ex electione
sed a fortuna. Unde philosophus primo ethi-
corum volens ostendere necessarium esse
cognitionem finis ait quod cognitio
finis ad vitam nostram magnum habet
incrementum. Consequimur enim ex
hoc magis ipsum finem quemadmo-
dum sagittatores signum habentes
magis utique adipiscuntur quod
oportet secundo cognitio finis non solum
facit nos agere bene ex electione

sed et delectabiliter. Nam magis
opera efficiuntur delectabilia et
dubia considerata beatitudine
et felicitate quam ex ipsis sequitur.
Similiter ergo homini ut agat bene
ex electione et delectabiliter
expedit suam felicitatem precogno-
scere. Sed maxime hoc expedit re-
gie maiestati quia in omnibus suis
operibus debet intendere bonum gen-
tis et regni commune quod est
magis expediens et divinius
quam bonum aliquod singulare pater
igitur quod maxime decet regiam
maiestatem cognoscere suam felicitatem
ut opera omnia que sunt quodam-
modo divina exerceat bene et delectabiliter
et ex electione. Tertio hoc idem
patet ex eo quod rex est aliorum dire-
ctivus. Nam si sagitta signum non
percipit non tamen propter hoc impedi-
tur quin signum percutiat quia a
sagittante in signum dirigitur.
Sic igitur magis expedit sa-
gittatorem signum percipere quam sagittam
eo quod sit sagitte director. Sic
magis expedit regiam maiestatem
felicitatem et finem cognoscere
quam populum eo quod sit populi directiva

cvi

ulgus non percipit
comuniter nisi delecta-
tiones sensibiles et
inde est quod communiter
nomine ut communiter ponitur solas

bonum commune

quid felicitas

felix est

diffinitio felicitatis

delectaciones maxime sensibiles. Sed quidam sit delectaciones tactus et gustus absolute appellamus voluptates et delectaciones. Cum tamen simpliciter loquendo delectaciones intelligibiles et spirituales sine comparacione sint potiores et excellenciores quam voluptates sensibiles. In quibusdam autem voluptatibus sensibilibus non esse felicitatem ponendam triplici via venari possumus. Quantum enim ad primum spectat felicitas tria importare videtur. Felicitas enim dicit quoddam perfectum et per se sufficiens bonum. Nam tunc dicimus aliquem esse felicem quando assecutus est illud in quo consistat summum perfectum bonum. Unde et philosophus describens felicitatem primo ethicorum ait quod felicitas est finis operatorum perfectum et per se sufficiens bonum. Ex hoc autem consequitur 2m scilicet quod felicitas sit aliquid secundum racionem et ut racio dictat. Illud enim bona secundum racionem et secundum intellectum sunt bona perfecta et simpliciter. Bona vero secundum sensum sunt bona secundum quid et ut nunc si felicitas ponitur esse perfectum bonum oportet quod sit bonum secundum intellectum et racionem. Tercio quod idem est oportet quod sit tale bonum quod recta racio prosequendum iudicat. Ex hiis autem sequitur 3m videlicet quod felicitas consistat in bonis anime non in bonis corporis. Quod enim racio ordinet ad animam sicut materia ad formam et sicut imperfectum ad suum perfectionem bona corporis sunt imperfecta respectu bonorum anime. Propter quod quidam bona non dictat racio sic prosequenda esse ut bona anime. Felicitas igitur ex quo dicit bonum anime perfectum dicit bonum secundum animam et secundum racionem. Nam in operacione anime secundum racionem consistit bonum humanum perfectum ut declarari habet primo ethicorum. Cum igitur voluptates et delectaciones sensibiles non sint bonum perfectum nec bonum secundum animam et secundum racionem constat in talibus felicitatem non esse ponendam. Tercio autem huiusmodi voluptates non sint perfectum bonum et sufficiens declarari potest. Nam quod bonum est saciat appetitum. Huiusmodi autem voluptates appetitum saciare non possunt ut in se ipso quilibet experiri potest. vii phisicorum 3o ethicorum loquens de talibus delectacionibus ait quod insaciabilis est delectabilis appetitus. 2o in talibus non est ponenda felicitas quod non sunt bona secundum racionem, sed magis sunt bona secundum sensum. Bona enim secundum racionem quanto maiora sunt tanto magis reddunt racionem liberam et expeditam. Nam quod secundum racionem existit inconveniens est quod racionem impediat. Sed quidam delectaciones sensibiles si vehementes sint racionem obnubilant. Unde vii ethicorum si tales delectaciones magne et vehementes sint cogitatum

bonum quod sumere

quid felicitas

felix est

descriptio felicitatis

3o

non bonum racionis

vel potentia. Tertio non est ponenda felicitas in delectationibus sensibilibus quia talia magis sunt bona corporis quam anime. Cum igitur corpus ordinetur ad animam et non econverso, si felicitas est finale bonum ad quod alia bona ordinantur, huiusmodi bonum non est ponendum in voluptatibus sensibilibus que sunt bona corporis sed magis in operibus virtutum que sunt bona anime. Possumus enim dicere quod licet sint delectationes alique licite et honeste eo quod ipsa opera virtutum homini bono et virtuoso magnam delectationem afferant nulla tamen delectatio est essentialiter ipsa felicitas licet possit aliquid esse felicitatem consequens sed hoc declarare non est presentis negotii forte tamen de hoc aliquid infra dicetur. Ad presens autem scire sufficiat quod non decet aliquem hominem suam felicitatem ponere in delectationibus sensibilibus. Est ergo detestabile cuilibet homini suam felicitatem ponere in voluptatibus. Sed maxime hoc est detestabile Regi. Quod quidem triplici via venari possumus. Primo enim talia sunt detestabilia regi quia ipsum maxime deprimunt. Secundo quia reddunt ipsum contemptibilem. Tertio quia faciunt ipsum indignum principari. Dicebatur enim supra quod in vita voluptuosa conveniunt cum brutis et desiderantes sunt vivere secundum vitam pecudum eligentes. Quanto ergo quis in altiori gradu existit tanto per hanc vitam magis deprimitur. Dictum est enim quod decet Regem et principem esse supra hominem et totaliter divinum. Quare ut dicitur in quinto politicorum principatus consistit valde debet magnitudinem et quantitatem ut quanto quis maior principatus existit tanto alios excellere magis debet in dignitate vite et in magnitudine bonitatis. In tanto igitur gradu existens indignum est ut vitam pecudum eligat quia per eam valde deprimitur. Secundo hoc est detestabile regi quia se ipsum contemptibilem reddit. Unde philosophus in quinto politicorum ait quod maxime expedit principibus esse moderatos in delectationibus corporalibus. Inveniunt enim ipse ibidem quod dantes se delectationibus talibus sunt similes dormientibus et ebriis. Nam dediti huiusmodi voluptatibus usum rationis amittunt sic dormientes et ebrii uti ratione non possunt. Cum igitur iuxta eundem philosophum non facile sit contemptibilis qui sobrius sed qui ebrius nec qui vigil sed qui dormiens decet regiam maiestatem tales delectationes immoderatas fugere ne contemptibilis videatur. Tertio decet principem talia detestari ne principari efficiatur indignus. Nam nullus eligeret in duces militis

Margin notes: non nulla delectatio est felicitas; sunt; non; non; Inveniunt

Iuvenis etate et more

Indignum est enim puerum principari sed ut dicitur primo Ethicorum differt at nichil iuvenis secundum etatem aut secundum mores iuvenilem sequens enim delectationes passiones dato quod sit senex tempore quia est puer in moribus indignus est principari

Nota

Est ergo diligenter notandum quod sicut non dicit puerum esse etate et moribus sic non refert esse secundum etatem et moribus senem. Propter quod si sit senex tempore et puer moribus indigne principatur sic si sit puer etate et senex moribus dignus est principari. Non enim ait philosophus quod nemo eligit iuvenes in duces eo quod constet ipsos non prudentes sed eo quod non constitit eos esse prudentes. Si ergo sic constat eos habere mores seniles et vigere prudentia digni sunt principari. Sit ergo tertio capitulo quod ne principes despiciatur et ne contempnantur et ne sit indignus principari debet immoderatas voluptates despicere

capitulum viii

divitie duplices

Philosophus primo politicorum distinguit duo genera divitiarum naturales secundum ipsum quedam sunt divitie naturales et quedam artificiales. Divitie naturales esse dicuntur que naturaliter ex rebus naturalibus proveniunt indigentiam que reperiuntur ex agris vel arboribus ut frumenta et vina vel ex animalibus et ut quecumque ad victum et vestimentum deserviunt. Et naturales divitias corporales.

Artificiales

Artificiales autem divitie sunt que per artem et industriam hominum invente in hiis naturales divitias commutantur cuiusmodi sunt aurum et argentum et ut de numismate que immediate corporales indigentias non supplent sed per commutationem deserviunt indigentie corporali. Aurum enim et argentum licet sit naturalia metalla sunt tamen artificiales divitie. In neutris autem divitiis est ponenda felicitas. Tangit enim philosophus in primo politicorum tria propter que venari possumus in artificialibus divitiis felicitatem non esse ponendam. Primo quia artificiales divitie ad naturales ordinantur. Secundo quia illud habent quod sunt divitie ex ordinatione hominum. Tertio quia secundum se ipsas indigentie non satisfaciunt. Dicebatur enim supra felicitatem esse illud bonum ad quod bona alia ordinantur. Propter quod divitie artificiales cum ipse quod ordinantur ad divitias naturales rationem felicitatis habere non possunt. Secundo enim talibus non est constituenda felicitas quod non habent quod sit divitie nisi ex ordinatione hominum. Vera enim felicitas in... est bonum verum secundum se non est bonum verum ex ordinatione hominum

tantum numismata aut non
habent quod sunt divitie nisi ex or-
dinatione hominum Unde primo poli-
ticorum dicitur quod transmutatis utentibus
et transmutata dispositione utencium
sine transmutato ordine et dispo-
sitione hominum numismata divitie vel
illam dignitatem habent quod enim
tantum auri vel tot numismata
tantum valeant tritici hoc est quod
numismata reputantur magna
in oppositione hominum Et quod sic vel
ordo vel dispositio utencium eis
Tercio in talibus non est ponenda
felicitas quod aurum et argentum
et omnia numismata non solida
minime non faciant ut sunt perfectum
bonum sed et per se ipsum non satis
faciunt indigencie corporali
Sic enim contingit ut dicitur primo poli-
ticorum quod quis dives pecunia fa-
me moriatur Recitatur enim ibi de quodam cuius nomen erat
Myda qui cum nimis esset avarus
sive amidus auri ut fabulose
dicitur impetrat a deo ut quicquid tan-
geret fieret aurum Cum ergo tactus
sucetur in singulis partibus corpo-
ris et ore nil tangere poterat
quod non converteretur in aurum Erat ergo
ei magna copia auri cum tamen
fame periret quod esse non posset
si aurum vel cetera numismata
vere essent divitie et vere satisfa-
cerent indigencie corporali Cum
ergo quod numismata sunt divitie
in ordine ad aliud tamen vero quod
sunt divitie et institutione ho-
minum tamen et cum sint corpora-
lia licet ipsi indigencie corporali
per se non sufficiunt in eis non est pone-
nda felicitas Et aut in naturalibus
divitiis tunc modi sunt cibus et po-
tus et ea que possunt indigencie corpo-
rali satisfacere non sit ponenda
felicitas de levi patet Nam cum fe-
licitas sit bonum optimum in optimo
habitus sit bonum optimum requiri debet Cum ergo anima sit
potior corpore felicitas non est pone-
nda in talibus divitiis que sunt bona
corporis sed ut superius dicebatur
ponenda est in actibus virtutum que
sunt bona anime Cum ergo homini de-
testabile est ponere suam felicitatem
in divitiis sed maxime detestabile
est regie maiestati Nam si rex aut princeps
ponat felicitatem suam in divitiis
tria mala inde sequuntur Primum
quod amittit maxima bona Secundum
quod efficitur tyrannus Tercium quia
efficitur populi depredator diligens
enim pecunias ut finem et timens
pecunias elargiri non potest esse ma-
gnificus cum est facere magnos sum-
ptus nec eciam potest esse magnanimus
quod metuens pecuniam perdere nichil
magni attentabit ymo cum ille sit
magnanimus tamen nichil corporale est magni
ut vult philosophus 4to ethicorum Eos de
magnanimitate quod in opinione avari
et in opinione ponentis suam felicitatem
in divitiis divitie sunt quid magnum
impossibile est esse talem magnanimum
Si ergo magnificencia et magnanimi-
tas sunt maxima bona et maxime
decet regiam maiestatem esse ornatam
talibus virtutibus detestabile est

no de myda avaro

no de rege avaro

ei suam felicitatem ponere in talibus. Secundo detestabile est regi et principi suam felicitatem ponere in divitiis quia hoc facto tirannus efficitur. Est enim differentia inter regem et tirannum ut patebit in 3o libro cum declarabitur de regimine regni. Nam rex proprie est qui intendit bonum regni et commune. Si autem intendat bonum proprium hoc est ex consequenti tirannus. Tirannus ergo principaliter intendit bonum privatum. Si autem intendit bonum publicum hoc est ex consequenti ut inquantum ex bono communi devenit ei aliquod bonum privatum. Cum igitur finis maxime diligatur ponens suam felicitatem in divitiis principaliter intendit tesaurisare et sibi congregare pecunias. Non ergo est rex sed tirannus cum non intendit bonum publicum sed privatum. Tertio hoc posito sequitur quod rex sit populi depredator. Nam finis adeo amore se diligitur quod quilibet studet omni via omni modo quo potest consequi finem suum. Ponens ergo felicitatem suam in divitiis non erit sibi cure si opprimat viduas et pupillos si depredetur populum et rem publicam dummodo possit pecunias congregare. Cum enim bene intelligit quid importatur nomine finis non potest enim latere quilibet omni via qua potest consequi finem suum. Est igitur rex tirannus si sic velit esse dominus quod tamen regni bonum non procurat. Sed tunc est depredator quod non solum non procurat bonum sed et infert malum. Concludere si detestabile est regem amittere maxime bona esse tirannum et predatorem est detestabile suam felicitatem ponere in divitiis.

viii

Forte multi viventes vita politica credunt felicitatem ponendam in honoribus eo quod ut plurimum cives magis honorari desiderant. Sunt autem in honoribus tria attendenda per que tria triplici via venari possumus felicitatem in eis non esse ponendam. Primo enim honor est bonum ad aliud ordinatum. 2o est bonum extrinsecum. 3o est magis in honorante quam in honorato. Felicitas autem cum non est bonum ad aliud ordinatum sed est bonum ad quod alia ordinantur non est bonum extrinsecum sed intrinsecum habet esse maxime in ipso felici sive in eo cuius est ipsa felicitas. Quod enim honor sit bonum ad aliud ordinatum patet per philosophum primo Ethicorum qui vult honorem esse exhibitionem reverentie in te

Rex

tirannus

non quid rex tirannus et predator

tria attendit in honore

diffinitio honoris

stimonium virtutis. Causa ergo quare
hoc volunt maxime honorari
est ut appareant sapientes et quod
tales quibus maxime debetur
honor. Ideo enim philosophus nullus
curat honorari a pueris quia
reverentia talium non est debitum
testimonium sapientie et virtutis.
Quare si honor est bonum ordina
tum ad virtutem in honore non
erit ponenda felicitas sed po
tius in ipsis virtutibus vel potius
in actibus earum. Secundo
non debite ponitur felicitas
in honoribus quia honor non est
bonum intrinsecum sed extrinsecum.
Dictum est enim quod honor est reve
rentia exhibita in signum vir
tutis. Signum autem vel testimonium si
plene vult manifestare ipsum signa
tum oportet quod sit quid notum vel
manifestum. Intrinseca enim non sunt
nobis nota et manifesta sed
extrinseca. Non enim cognoscimus que
quis in corde cogitat sed que
exterius reputat. Reverentia ergo
que est honor si debet mani
festare virtutem eius cui exhibetur
non sufficit quod sit cogitata in cor
de sed requiritur quod exterius proferatur.
Honor autem habet rationem extrinse
ci boni cum sit reverentia exhi
bita per quedam exteriora signa
quare si felicitas non est pone
nda in bonis extrinsecis que sunt
minora bona sed in intrinsecis que
sunt maiora bona in honoribus
felicitas poni non debet. —

Tertio hoc idem patet ex eo quod honor
magis est in honorante quam in
honorato ut plane vult philosophus
primo ethicorum. Quare si in ho
noribus ponatur felicitas conti
giet illa detestanda perversitas quod
felicitas magis sit in alio quam in
eo cuius est. Sicut enim probatur
dicitur curialitas est eius qui
facit ipsam sic honor magis est
in eo qui facit ipsum quam in eo qui
per huiusmodi reverentiam honoratur.
Apparet autem hoc esse sensibiliter
manifestum. Nam si aliquis incli
nans se et reverens alium vel ho
norat ipsum constat inclinationem
ipsam esse in inclinante non in eo cui
inclinatio exhibetur. Accidens
enim ipsum est in suo subiecto non autem
in obiecto vel si aliquo modo est in
obiecto tamen est in subiecto. Incli
natio ergo illa et reverentia ma
gis est in inclinante ut in subiecto
quam in eo cui inclinatur in quo
est ut in obiecto. Bene igitur di
ctum est quod reverentia sive honor
magis est in honorante quam in
honorato sed cum felicitas maxi
me sit in ipso felicitato vel in i
pso beatificato in honoribus non
est ponenda felicitas. Indecens
est ergo cuilibet homini ponere suam
felicitatem in honoribus ut cre
dat se esse felicem si ab omnibus
honoratur maxime tamen hoc est
indecens regie maiestati cui

Explici via venari possumus si n
rex suā felicitatem in honoribus
ponat sequuntur ad tria mala E
rit eni superficialr bonus erit
psumptuosus et erit iniustus
et inequalis Ita si princeps suā
felicitate in honoribus ponat
ad sufficiat ad hoc q quis hore
tur q videatur esse bo9 Non
curabit esse bon9 existent sed
aparent et superficialr Vn et
plures in politicis curantes de
honore tantu dicit esse fictos et
superficiales Si go maxime de
cet regem existent esse bonu
maxime indecens est ipm pone
felicitatem in honoribus qua
ex hoc periclitatur ppls est et
psumptuosus Ita ad finis ma
xime diligatur si princeps suā
felicitatem in honoribus ponat
ut possit honorem consequi p
sumat suā gentem expone od
pīculo Exm huius habes de fi
lio cuiusdā Rom principis noie
Torquati qui nimis honoris
auidus contra imperiu patris
ut honorem consequeretur se expo
suit periculis bellicis vnde Tor
quatus Romus princeps ne alii
ex hoc exm assumerent et ne es
sent nimis honoris auidi fili
um sic psumptuosum occidit no
obstante q dictus filius victoriā
optinuerat ab hoste ne go prin
ceps se periclitet et ne nimis

nota de torquato

psumat, no expedit ei suā feli
citatem in honoribus pone Ter
tio hoc est indecens ei ne sit i
iustus et inequalis decet eni
principem sua bona distribuere
zm dignitatem psonarū ut plā
bona det dignis et sapientibus
q indignis et histrionibus Si
si princeps suā felicitate in hono
ribus ponat qr summo ardore si
ms diligit no curabit remune
rare psonas zm suā dignitatem
sz solū eo mo bursta dividet
quo plures honoris consequi pos
sit Si go Rex suā felicitatem
in honoribus ponat erit malus
in se qr no curabit esse nisi su
perficialr bonus erit malus in
ppls sibi comisso qr non cura
bit enim periculis presumptuo
se et precipitant expone erit ma
lus in suis rebus qr eas no dis
tribuet equalr zm personarū
dignitatem

Differunt aut fa
ma et glā ab
honore et laude
qua honor et la
us sunt causa fame et glē ex
hoc eni est aliquis in fama et
glā qr laudatur et honoratur
honor aut differt a laude quia

est vilior ea Nam laus proprie
non est nisi per signa vocalia.
sed honor habet esse per quecumque
signa exteriora unde dicitur po
Rethorice quod partes honoris sunt
sacrificia et recordaciones in metris
antiqua primordialitas sedis ad oro[e]s
et cetera Talia exteriora signa
pertinencia ad reverenciam gloriam quidem
et fama pro eodem accipi consueuere
rursus Unde gloria est quedam clara

glo(ria) quid est — notitia de aliquo Est enim gloria cla
ritas quedam hoc est fama
quod fama est quedam clara cum
fama quid est — laude notitia Si autem vellemus
aliquo modo distinguere inter gloriam
et famam diceremus quod fama
nota — oritur ex gloria Erit ergo hic
ordo quod gloria oritur ex honore
Nam ex hoc quod aliquis est in magna
[re]gno honore et magnus apparuit
ex hoc apparet clarus et glo
riosus Fama autem oritur et
ex honore et gloria quia ex
hoc quod aliquis est in honore et gloria
habetur in fama et precio accipiendo sic famam et gloriam lar
ge et pro eodem posset forte
alicui videri felicitatem esse po
nendam in fama et gloria
eo quod ea esse putant magnitudi
ne latitudinis tum ad diversas par
tes divulgari possit et magne
diuturnitatis tum per multa tem
pora contingat ipsam inde

lebilem esse videtur ergo quod maxime principes in hoc suam feli
citatem ponere debeant dicente
philosopho quinto Ethicorum quod mer
ces quedam danda est principi
bus, hec autem est honor et glo
ria quibus si contenti non sunt
tiranni fiunt Sed hic stare
non potest quod triplici via verum
non possumus Certum enim ad princi
pem spectat quod satis potest haberi
per habita felicitas non est tamen
signum boni, sed est et perfectum
et per se sufficiens bonum Secundo
felicitas inest tantum bonis et be
atis non autem infelicibus et pra
vis Tercio est in interioribus
bonis Non in hiis que exterioribus
existunt fama autem ex eo magis
est signum bonitatis quam sit ipsa
bonitas non solum competit bo
nis sed ut plurimum competit
ipsis malis Rursus magis in
nititur exterioribus signis quam
interiori bonitati Si enim fa
ma aliquem extollit ideo extollit
quod de ipsa apud homines ha
betur quedam laudabilis et cla
ra notitia sed scientia nostra
non sit ipsa res nec sit causa rerum
sed magis signum earum et quod
tanta ab eis fama nec est bo
nitas nostra nec ab ea depe
ndet bonitas nostra sed solum est
apparens signum nostre bonitatis
In ea ergo felicitas nostra esse non potest

Secundo hoc stat non posse quod gloria
et fama apud homines non solum
habetur de bonis sed etiam de omnibus
pravis quod enim multotiens in iudi
cando decipimur contingit quod plu
rimum illa detestanda perversitas
quod boni et digni non habentur
in pretio et pravi et infelices
sunt in gloria et in fama Tertio
in fama non est ponenda feli
citas quia magis innititur exteriori
bus signis quam interiori bonitati
Nam homo non intuetur nisi ea que
foris patent Non enim videmus
ipsas cogitationes mentis nec ipsas
virtutes nec malicias in animo
existentes sed si indicamus aliquem
bonum et virtuosum hoc est ex
hiis que nobis extrinsecus innotescunt
Sicut enim ad hoc quod aliquis honore
tur sufficit quod extrinsecus bonus apparet
sic ad hoc quod aliquis sit apud ho
mines in fama et in gloria suf
ficere videtur quod extrinsecus bona pre
tendat Quare cum regem deceat
esse totum divinum et quasi semi
deum si intenderit suam felicitatem
in eo ponere quod est magis signum bo
nitatis quam sit ipsa bonitas quibus
ipsi ~~[illegible]~~ non possunt participare
et magis innititur exterioribus
signis quam interiori bonitati incon
veniens est quod rex credat se esse
felicem si sit famosus apud ho
mines nisi si sit in populis gloriosus
non reputatur sed rex se credere bonum
esse si sit in gloria apud homines
actu virtuosus est si sit in gloria

dominum dictum est enim quod gloria et fa
ma est quedam clara ~~dei~~ notitia
cum laude Dei autem notitia ut
ad propositum spectat in tribus differt a no
titia nostra Nam notitia dei causat
res nostra notitia causatur a rebus
ut vult Commentator xi° metaphysice Amplius
notitia dei est infallibilis nostra no
titia pluries fallitur Amplius
notitia dei est de ipsis intimis no
stris Notitia vero nostra perfecte directe
solum exteriora comprehendit / bonitas
ergo nostra per se dependet a notitia
dei tamquam effectus a sua causa Rur
sus circa bonitatem nostram in notitia
deus non fallitur nec scientia sua fal
li non possit Amplius bonitatem
et maliciam nostram intimam deus
clare videt et percipit Non igitur
esse potest quod aliquis apud deum sit in
gloria et in fama vel sit apud i
psum in clara notitia et ~~cum~~ laude
nisi sit bonus et virtuosus ut exigit
status suus / licet ergo sit de no
titia dei et de fama et de gloria
apud ipsum neque tamen in fa
ma et gloria hominum felicitas est po
nenda Quod vero dicebatur quod
est diuturna et lata dici possit
quod est ex quo est modica et arta nam
secundum Boethium fama Romani populi nondum
quod transiit Caucasum montem Et non
igitur fama unius hominis per
universam terram se extendet Sed cum
tota terra sit quasi punctus respectu ce
li et secundum astronomos quelibet stella fixa
visu notabilis sit maior tota terra
arta et exigua est fama cuiuslibet hominis

nota differentiam inter nostram et dei notitiam

Rursus huiusmodi fama est bre
vis nec diuturna cum toto tempore vi
te presentis sit quasi punctuale dictu e
te perpetuitatis cum enim homo secundum mentem
sit immortalis in eo nec deus felicitatem
ponere quod immortalis et perpetue dura
re non possit. Et vero dicebatur mer
cedem tribuendam esse regibus et hanc
esse gloriam et honorem non est intel
ligendum secundum philosophum quod reges prin
cipaliter pro suo merito querere debeant glo
riam et famam hominum quia mo
dicus esset eorum fructus. Sed hoc
dictum est quia decet re
ges et principes esse magnificos et ma
gnanimos. Magnanimi autem licet non
intendant principaliter honorem sed
bonum honoris. Tamen eos consequitur
et decet eos acceptare honorem sibi
exhibitum non habentibus hominibus
aliquid magis quod eis tribuant. Unde
dicitur iiii ethicorum non quod honor
sit condigna retributio virtuti ibidem
dicitur. Acceptare ergo honorem tan
quam retributionem condignam est intelligi
quod retributio dupliciter vel enim ipsius honoris in
se vel ut procedit ex affectione dan
tium. Honor autem ipse cum non sit
nisi quoddam signum et quoddam te
stamentum bonitatis ut patet non
est condigna retributio. Aliquis ut
huiusmodi honor procedit ex affectione
dantium habet ibi esse quandam con
dignam remunerationem. Nam eo ipso quod
dantes non habent aliquid magis
quod retribuant congruit principi sic
non honorem exhibitum acceptare
propter quod ut plane patet in huius

no pulcrum

retributione acceptat affectum dan
tium et non honorem qui datur. Si
enim principes non acceptarent hanc
affectionem dantium sed requirerent
a gente sibi commissa alia exteriora
bona ut puta argentum et aurum
non differrent a tyrannis essent
nam ex hoc efficerentur populi de
predatores

Vegetius in libro
de re militari
supra omnia co
mendare videtur
bellorum industriam. Hoc enim secundum
ipsum est quod Romanos maxime exal
tavit quia maxime dederunt
operam rebus bellicis et studio
se studuerunt quod sibi possent sub
icere nationes propter quod secundum eum
regentium hoc esse debet principa
lissimum in intentione principis
quod habundet in civili potentia et
quod per eam sibi subiciat nationes et
gentes. Et si hoc esset felicitas
regia videtur esse ponenda in ci
vili potentia. Quod falsum est pro
bat enim philosophus in vii politicorum
quinque rationibus felicitatem non esse po
nendam in civili potencia. Prima
via sumitur ex eo quod talis princi
patus non multum durat. Secunda
ex eo quod esse potest sine bonitate vi
te. Tertia vero ex eo quod est indignus
Quarta autem ex eo quod per huiusmodi prin
cipatum cives ordinantur ad multa
bona. Quinta vero ex eo quod tale

dominium ut plurimum infert no
cumentum. Prima via sic patet. Vnde
per ciuilem potenciam velle sibi
subicere naciones hoc est velle
dominari per violenciam. violenci
a autem perpetuitatem nescit. Cum
igitur violenta non diu durant
talis principatus diu durare non potest
immo sicut ignis qui est nature
calide naturaliter agit cum calefacit sic
quia homo naturaliter est liberi arbitrii tunc
homo naturaliter dominatur hominibus quando
eis libere et voluntarie principatur
quod contingit si populus libere et
voluntarie precepta principis exequi
tur non ergo rex debet credere se esse
felicem si per violenciam et per
ciuilem potenciam dominetur quia
tale dominium cum sit violentum
et contra naturam diu durare non
potest. felicitas enim non est ponenda
in aliquo transitorio sed magis in
aliquo sempiterno. ¶ Secundo in
ciuili potencia non est ponenda
felicitas quia hoc potest inesse alicui et
absque bonitate vite. felicitas enim
ut supra dicebatur est perfectum et
per se sufficiens bonum. sicut impossibile est
aliquem in aliquo esse maximum bo
num nisi ille bene viuat et sit ma
xime bonus. sicut impossibile est in
aliquo esse intensam albedinem nisi
ille sit intense albus. ¶ Quod autem ci
uilis potencia possit inesse alicui
absque bonitate vite patet ex hiis
que temporibus retroactis facta
conspeximus. Legimus enim mul
tos tirannos pessimos maxime ha
bundasse in ciuili potencia. Vnde
Dionisius siracusanus siue dioni
sius siculus ut recitat philosophus
in politicis maxime habundat
in ciuili potencia et tamen pessimus
erat tirannus. Nero autem et Cesar
qui fuerunt principes Romani et tantum
habundarunt in ciuili potencia
pessime tamen viuebant vnde tante
fuerunt luxurie ut non videntur
esse nisi mulieres. tante fuerunt cru
delitatis ut non videtur in eis
esse aliquid molle neque clemencia
aliqua. vnde philosophus primo politicorum
ait quod ridiculum est regem putare
felicem si abiciat bene viuere
non ergo in ciuili potencia ponen
da est felicitas que sine boni
tate vite inesse potest. ¶ Tercio in
ciuili potencia non est ponenda
felicitas quia ciuilis principatus
non est optimus nec est dignus.
Si enim felicitas in aliquo principa
tu poni debet ponenda est in prin
cipatu optimo et digno. Principa
ri autem per ciuilem potenciam est
principari seruis non liberis. nam
talis principatus est per coactionem
et violenciam. cum ergo principatus
se extendat ad eos quibus
aliquis principatur ut vult philosophus in politicis
quanto liberi sunt meliores seruis
tanto principari liberis est melius
et dignius. quam principari seruis prin
cipatus ergo per coactionem et ciuilem
potenciam cum non sit liberorum sed
seruorum non est optimus neque dignus
ideo septimo politicorum dicitur quod princi
patus liberorum qui est cum virtute est
melior quam principari despotice id est
seruiliter. ¶ Quarto non est ponenda
felicitas in ciuili potencia quia

si princeps se credat esse felicem si habundet in civili potencia non ordinabit cives nisi ad exercitium armorum et ad ea per que sibi possit subicere naciones. inducet igitur cives non ad virtutem iusticie sed ad virtutem fortitudinis. Iusticia autem ut dicit philosophus vii° politicorum est maius bonum quam fortitudo non ergo ordinabit cives ad bona maiora ut ad iusticiam sed solum ad bona minora ut ad fortitudinem ne ergo periclitetur bonum gentis quod est divinius quam aliquod bonum singulare non decet principem suam felicitatem ponere in civili potencia. Quinto hoc c. xi non decet ipsum quia huiusmodi principatus infert ut plurimum nocumentum nam cum felicitas sit finis omnium operacionum quilibet totam vitam suam et omnia opera sua ut plurimum ordinat ad id in quo felicitatem suam ponit. Ponens igitur suam felicitatem in civili potencia et in subiciendo sibi naciones forte se bene habebit tempore belli. Tempore tamen pacis nesciet bene vivere. Nam cum ut plurimum non studuerit nisi in exerciciis bellicis et totam vitam suam ordinaverit ad fortitudinem non ad iusticiam et temperanciam tempore pacis in quo opus est iusticia et temperancia nesciet vivere. sed fiet viciosus et incurret nocumentum et in animam. Propter quod philosophus vii° politicorum vituperans lacedemones ponentes felicitatem in civili potencia ait turpe esse cum bellamus participare bonis tunc cum vacamus et sumus in pace fieri viciosos. Quare sic inconveniens est ponere felicitatem in aliquo non divino et in eo quod potest esse sine bonitate vite et est quid indignum et per quod ordinantur cives ad minora bona et ut plurimum infert nocumentum. inconveniens est principem suam felicitatem ponere in civili potencia et quod credat se esse felicem si posset sibi subicere naciones.

Satis est per habita manifestum quod in bonis corporalibus non est ponenda felicitas. Sunt enim tria bona corporis que homines maxime desiderare videntur videlicet sanitatem pulchritudinem et robur. imo nonnulli in talibus suam felicitatem ponunt. Videtur enim omnino esse contrarium de bonis corporis et anime. Bona enim corporalia quanto minus habentur magis desiderantur. Prius enim quam talia bona pregustantur credunt esse maiora quam sint. eis autem adeptis apparet non esse tanta quanta credebantur. Virtutes autem et bona intellectualia modum contrarium tenent. Nam eis adeptis inveniuntur maiora quam credebantur. Ideo ignorantes dulcedinem sapientie aliquid reprehendunt vacantes philosophie negocio scientifico quia ignorant bonitatem et dulcedinem virtutum et scienciarum. Cum si bene ea cognoscerent non solum et contrarie pareret

Dantes se scientiis et virtutibus
sed etiam derident quinimmo talibus
non vacarent bona ergo corporalia
quia habita reputantur maiora
quia sunt multi carentes corporali
bus bonis adeo affectant et cre
dunt ipsa esse tante excellentie ut
si haberent illa reputarent se esse
felices Ideo in primo Ethicorum dicitur
quod infirmi egentes ut sint sani fe
licitatem ponunt in sanitate et men
dici in divitiis turpes vero in pul
critudine debiles in robore. Sed
quod non sit felicitas nec in robore nec
in sanitate nec in pulcritudine tri
plici via venari possumus Primo
quia talia bona sunt corporalia 2o
quia sunt quodammodo exteriora Tertio
quia de facili sunt mutabilia Corpo
ralia enim sunt habent esse in corporali
bus ut in subiecto Nam sanitas est
in humoribus pulcritudo in mem
bris robur in ossibus et nervis
Unde ut vult philosophus tertio de eligendis
Sanitas est debita equatio humo
rum pulcritudo debita commensura
tio membrorum robur debita propor
tio ossium et nervorum Quare cum
humores membra nervi et os
sa sunt corporalia sanitas pul
critudo robur corporalia dicuntur
Non ergo in eis est ponenda felici
tas. Secundo felicitas in ta
libus poni non debet quia sunt quo
dammodo exteriora bona Unde homo
secundum philosophum est magis intellectus quam
sensus et anima est plus de esse
hominis quam corpus et forma ma
gis dicit naturam rei quam materia illa
igitur sunt maxima bona inte
riora mea que se tenent ex parte
anime ponenda est igitur felicitas
non in sanitate pulcritudine corpo
ris sed anime Non igitur aliquis se
credat esse felicem si habeat equatos
humores et sit sanus corpore vel si
habeat conformia membra et sit
pulcer vel si habeat proportionem
ossium et nervorum et sit robustus
corporaliter sed si habeat equatas
potentias ut quod inferiores
potentie subsint rationi et sit sanus
et fortis mente et si huiusmodi pote
ntias habeat ornatas virtutibus et
bonis operibus ut sit pulcher in a
nima. tunc ut exigit suus status
credat se esse felicem Dicimus autem
ut exigit suus status quia plena
felicitas in hac vita haberi non
potest. In sanitate igitur fortitudine
et pulcritudine corporali quia sunt
quodammodo bona exteriora felicitas
poni non debet Quod autem in solis
bonis interioribus sit ponere felici
tas patet per philosophum vii° politicorum
politicorum dicentem quod testis est deus
nobis quod felicitas in bonis interiori
bus est ponenda Testificatur enim
hoc deus per scripturam ut idem ibidem
innuit Nam deus non est beatus propter
aliqua exteriora bona sed propter ea que
sunt in se ipso. Si ergo anima beata assimi
latur deo non erit beata nisi per
bona que sunt in se ipsa Tertio
in talibus bonis non est ponenda
felicitas quia sunt valde mutabilia
Equatio enim humorum cum subsit mo
tui supercelestium corporum variatur

aeris mutacionem ciborum de facili re-
cipit variacionem. Sed amissa sanitate
amittitur robur corporis quia la-
santur membra debilitantur ner-
vi propter quod tollitur proporcio illa
nervorum et ossium in quibus habet
esse corporalis fortitudo. Sic etiam tol-
litur pulcritudo quia amissa sanita-
te fiunt membra macilenta non
remanet in eis color debitus amit-
titur conformitatem illam in qua
resultat decor et pulcritudo. Non
decet igitur regem nec quemcumque hominem
in talibus felicitatem ponere quia sunt
corporalia quodammodo exteriora et de
facili mutabilia. Dicamus igitur
ad intelligenciam omnium dictorum
quod non decet principem suam felicitatem
ponere in voluptatibus corporalibus
nec in diviciis nec in honoribus
nec in fama nec in civili potencia
nec in robore corporali nec in pul-
critudine. Omnibus tamen istis debet
uti ut sunt organa ad felicitatem.
Debet enim uti cibis in quibus
est delectacio corporalis propter con-
servacionem individui sine qua conser-
vacione persone ipse nec eciam ipse sit a-
pud regni et defectum eius propter con-
tingere malum gentibus. Debet uti a-
ctu matrimoniali propter conservacionem spe-
ciei sive propter creacionem prolis nam
ex defectu filiorum multa regna pas-
sa sunt divisiones et scandala
decedentibus enim principibus absque
liberis plures insurgunt ut domi-
nentur et faciunt dissensionem in
populo. Debet enim princeps possi-
dere sufficientes divicias ut pos-
sit regnum defendere et exercere opera
virtutum. Decet enim regem esse ma-
gnificum beneficiare personas dignas
quod sine diviciis fieri non potest. Sic
et ne vilipendatur maiestas re-
gia est rex dignus honore et ex-
pedit ei habere civilem potenci-
am non propter prinipensionem principis
ut plurimum eciam operantur
mala et offendunt alios quod re-
gno non expedit. Sic etiam debet
esse cure ipsi principi debita fa-
ma quia per hoc inducuntur sub-
diti ad virtutem. Nam ut plurimum
qualis est princeps tales populus.
Cum igitur princeps bonus predicatur
subiecti suscipiunt naturam benefa-
ciendi. Decet eciam sanitas pul-
critudo et fortitudo competunt
principi non quod in eis ipse sit
sit felicitas. Sed quia possunt
esse organa ad felicitatem
talia ergo diligenda sunt ut sunt
organa ad felicitatem et ut
faciunt ad quandam claritatem felicitatis
propter quod de hiis quomodo diligenda
sunt hic breviter pertransimus
quia de eis inferius sunt ali-
qua tractaturi.

Duas autem felicitates ponens c xvi
posuit unam politicam
aliam contemplativam
Voluit ergo felicitatem ponendam
non esse in viribus sive in
potenciis anime quia hiis non
solum boni sed eciam mali participant
nec eciam voluit eam ponendam

esse in habitibus quia habens habitum et non operans quasi assimilatur dormienti quibus enim aut homo dormiens non videntur discerni felices a miseris ut innuit philosophus 1o Ethicorum in actu sive in operatione anime est ponenda felicitas non in operatione viciorum sed in operatione virtutis non cuiuslibet sed virtutis perfecte quia felicitas ergo ut dicitur 1o Ethicorum est operatio anime secundum virtutem perfectam. Cum igitur virtus perfecta secundum philosophum in vita politica sit prudentia et in vita contemplativa sit perfecta virtus sapientia sive methafisica cum ipsum quicumque sit aliquis bene regulare secundum prudentiam politicam est felix qui vero sit speculativus secundum methaphisicam est felix contemplative. De hiis duabus felicitatibus mentionem facit de quarum una determinat in 1o Ethicorum ut de felicitate politica. De alia vero scilicet de contemplativa determinat in decimo. Utrum autem sit una possibilis philosopho aut non non est presentis speculationis. Tamen ut appareat quid debeat regia maiestas ponere suam felicitatem in actu prudentie. Sciendum quod debet rex maxime suam felicitatem ponere in ipso deo quod triplici via venari possumus. Rex enim est homo et est dei minister et est rector multitudinis. In quantum autem est homo participat intellectu et ratione. Cum igitur bonum generaliter non sit bonum alicui particulare quia hoc est bonum sensibile simpliciter

sed bonum rationis sit bonum universale et intelligibile debet regia maiestas in ipso quod est homo et rationem participat ponere suam felicitatem in bono maxime universali et maxime intelligibili. Hoc autem est ipse deus qui est bonum maxime universale quod est bonum omnis boni. In eo enim omnis bonitas reperitur et est etiam bonum maxime intelligibile et maxime a materia separatum. Secundo principem suam felicitatem debet ponere in ipso deo non solum quia homo sed etiam quia spirituali unde est dei minister. Nam illud quod habet aliquid participative ratione imperfecte est organum et instrumentum eius quod habet illud essentialiter et perfecte. Quia igitur omnem regnativam et potentiam regendi habet principaliter et perfecte solus deus, oportet quod quicumque principatur sive regnat sit divinum organum sive sit minister dei. Quilibet minister suam mercedem et suum premium debet ponere in suo domino et debet eam expectare ab ipso. Debet regem qui est dei minister suam felicitatem ponere in ipso deo et suum premium expectare ab ipso. Tertio hoc debet regem quod est multitudinis rector. Nam regens multitudinem debet intendere commune bonum. In eo ergo debet suam felicitatem ponere quod est maxime universale et commune bonum. Huiusmodi autem est ut dicebatur ipse deus. Rex igitur tum quia est dei minister tum quia habet intellectum et tum quia intendit bonum commune debet suam felicitatem ponere in deo tamquam in fine qui est bonum maxime intelligibile

et maxime vult et que. Si igitur
Rex debet suam felicitatem ponere
in deo oportet ipsum huiusmodi fe-
licitatem ponere in actu huius virtutis
per quam maxime deo coniungitur
huiusmodi autem actus est dilectionis
sive caritatis. Nam amor et di-
lectio maxime vim unitivam
et coniunctivam habent. Unde
Dionisius iiii de di nominibus
ait. Sed amorem sive naturalem
sive animalem sive humanum
sive angelicum sive divinum
unitivam quandam dicimus esse
virtutem. In amore igitur divi-
no est ponenda felicitas. sed cum
probatio dilectionis sit exhibitio
operis. et ex hoc probetur aliquis
esse dilectivus alterius si agat
que ipse vult. Si princeps est
felix diligendo deum debet se cre-
dere esse felicem operando que deus
vult. maxime autem deus vo-
vit a regibus et principibus
ut per prudentiam et legem populum
sibi commissum iuste et sancte
regant. Regibus ergo et principi-
bus ponenda est felicitas in actu
prudentie non simpliciter
sed ut est imperata a caritate
propter quod in ipso actu caritatis
et per quem et immediatius coniungi-
mur ipsi deo magis est pone-
nda felicitas. quam in actu pru-
dentie. licet in huiusmodi actu
modo quo dictum est aliqualiter
felicitas sit ponenda

Magnum autem esse premium xiii
regis et magnam eius esse
felicitatem si per prudentiam
et legem populum sibi commissum
recte regat ex quo venari
possumus. Nam meritum regis
ut ad plus spectat ad quam com-
parari videtur sed ad deum a quo
redditur ad regem tamen attribui-
ad actum ex quo consurgit
ad virtutem ex qua efficitur
et ad materiam circa quam versatur.
Deus enim est remunerator
omnium bonorum et quia non remu-
nerat nisi ex amore cum semper
amor sit ad similes et confor-
mes. oportet esse similem et
conformem deo qui a deo re-
munerari desiderat. Quanto
igitur quis magis gerit ima-
ginem eius et plus se confor-
mat ei. maius meritum ab ipso
suscipiet. Principis autem status
requirit ut ipse sit deo confor-
mior quam eius subditi
immo eo ipso quod rex studet per
legem et prudentiam suum regimen
regere quo deus totum universum
regit et gubernat. Rex maxime
conformatur ei ergo respectu
dei a quo premium expectatur
magnum est meritum regis si re-
gnum suum recte regat quia ex hoc
ipsi deo maxime conformatur.
Secundo magnum est premium
regis si referatur ad ipsum regem
cum huiusmodi premium est reddendum
Nam omnis actus ex ipsa diffi-
cultate operis quandam boni-
tatem assumit. potestas non trans-
gredi si non transgrediantur

laudabiliores sunt multi n
non existentes in statu in quo
possent mala facere preservant
se a malo quod si tamen ad sta
tus dignitatis assumentur mul
tas transgressiones efficerent
ijº h. q. v. Etic. scribitur. Qz
principatus virum ostendit tunc
enim apparet qualis homo sit
cum in principatu existens in quo pot
bene et male facere cogitat qualiter
se habeat. Si igitur meritis
regia operatur ad ipsum regem
cum reddenda est quandam
magnitudinem habere virtutem. Reges
enim vacantes communi bono si non
sufficienter tamen possunt trans
gredi maiores multi esse videntur
Dicimus autem vacantes communi
bono quia si bono communi non
vacarent non oporteret eos
esse maiores multi ex hoc quod trans
gredi possunt. Quia si non con
siderato communi bono quis periculo
se exponat dato quod non trans
grediatur quia indiscrete agit
agit secundum multos non augmen
tat. Tertio magnum est meritum
principium considerando actum
per quem tale meritum habet
esse. Nam ex hoc actus est vi
tiosus in quantum est contra naturam
et contra ordinem rationis.
Ex hoc autem est bonus et virtuosus
in quantum est secundum naturam
et ordinem rationis. Quanto
actus magis est secundum naturam
et ordinem rationis, tanto
magis bonus est et magis
meritorius. Vale autem
secundum naturam esse videtur
quod pars exponat se pro toto.

videmus enim quod quia pro salute
capitis periclitatur et corpus
totum brachium quia est pars
toti^{us} exponit se statim totaliter
pro capite ne totum corpus pereat
Reges igitur si bene regant ci
vitatem sibi commissam ex operibus
eorum consequantur mercedem
magnam quia pro bono communi
et pro bono totali totaliter se expo
nant. Quarto magna est
merces regum ratione virtutis
per quam quis meretur. Singu
laris enim maior virtus requiritur
ad regendum se ipsum quam ad rege
ndum familiam et ad regendam
familiam quam ad regendum civitatem
et regnum. Magna igitur debet
esse virtus regis ad quem spectat
regere non solum se et suam fami
liam sed et totum regnum. Cum
igitur magne virtuti debeatur
magna merces maximum
erit meritum regum bene regen
tium regnum suum. Quinto ma
gnum erit premium regum regnum
si considerentur materia circa quam
operantur. Laudatur enim
quis si diligit dignitatem personam
aliquam singularem. Cum igitur
bonum gentis sit divinius quam
aliquod bonum singulare, propter
materiam circa quam operantur
reges quia gentes et multitudo
indicat eius premium esse
maximum

Quo diuiduntur potencie anime et in quibus potentijs habent esse virtutes

Quod distinguuntur virtutes que sunt in intellectu et apetitu

Quot sunt virtutes morales et quo earum numerus est sumendus

Quod bonarum dispositionum quedam sunt virtutes quedam sunt supra virtutem quedam ancillantes sunt virtutibus et preparantes ad virtutem

Quod virtutum quedam sunt principales et cardinales quedam non

Quod difficultate notificari potest quid est prudentia

Quod decet reges et principes esse prudentes

Quot et que oportet habere regem si debeat esse prudens

Quo reges et principes debent possint seipsos prudentes facere

Quot sunt modi iusticie et circa que iusticia habet esse et quo ab aliis virtutibus differat

Quod absque iusticia nequeunt regna subsistere

Quod maxime decet Reges esse iustos et in suo regno iusticiam obseruare

Quid est fortitudo et circa que habet esse et quo possumus facere nosmetipsos fortes

Quot sunt species fortitudinis et secundum quam fortitudinem decet reges et principes esse fortes

Quid est temperancia et circa que habet esse et que sunt species eius et quo nos ipsos possumus facere temperatos

Quod ex probabilibus esse est intemperatum quam timidum et quod maxime decet reges et principes temperatos esse

Quid est liberalitas et circa que habet esse et quo modo nos possumus facere liberales

Quod reges et principes quam turpe est esse prodigos et quod maxime detestabile est eos esse auaros et quod potissime decet eos esse liberales

Quid est magnificencia et circa que habet esse et quo possumus nos ipsos magnificos facere

Quod maxime detestabile est reges et principes paruificos et quod decet esse magnificos

Que sunt proprietates magnifici et quod proprietates illas reges et principes habere debent

Quid est magnanimitas et circa que habet esse et quo possumus nos magnanimos facere

Que sunt proprietates magnanimi et quod decet et quod decet reges et principes magnanimos esse

Quod decet reges et principes esse amatores honorum et qualis est virtus illa que dicitur honoris amatiua

Quod humilitas dici potest honoris amatiua et quod omnis magnanimus est humilis

Quid est humilitas et que habet esse et quod debeat reges et principes esse humiles

Quid est mansuetudo et circa que habet esse et quod debeat reges et principes esse mansuetos

Quid est amicabilitas et circa que habet esse et quod debeat reges et principes esse amicabiles

Quid est veritas et circa que habet esse et quod debeat reges et principes esse veraces

Quid est iocunditas et circa que habet esse et quod debeat reges et principes esse iocundos

Et maxime debeat reges et principes omnes virtutes habere quia si una careant nullam habeant

Et quot sunt gradus bonorum et malorum sunt et in quo gradu reges et principes esse debeat

Quot sunt gradus virtutum et quas virtutes debeat habere reges et principes

Quo modo bonarum dispositionum quedam sunt virtutes quedam annexe virtutibus quedam disponentes ad virtutem

Post quam capituli ante dicte complevimus primam partem huius libri primi In quo agitur de regimine sui ostendentes in quo reges et principes suam felicitatem ponere debeant quia non debeat eos suum finem ponere in divitiis nec in civili potentia nec in aliquibus talibus sed omnibus ut supra plenius probatum debent uti tanquam organis ad felicitatem suam. Suam autem felicitatem ponere debent in actu prudentie prout talis actus est temperatus a caritate Nam tunc reges habent felicitatem suo statu debitam et condignam quando instigante dei dilectione cum prudentia regimina gentem sibi commissam cum legem et rationem sancte et iuste regunt Principaliter igitur regum felicitas ponenda est in ipso deo et cognitione et dilectione eius et suum studium et suam vitam ad hoc ordinare debeant ut cognoscentes et diligentes deum faciant

veri ministri eius secundum ordinem rectis
dirigant populum sibi commissum +
huius igitur ita peractis et osten
so in quo reges debeant ponere
suum finem secundum ordinem superius
pertractatum Restat ponere quibus
virtutibus reges pollere debeant.
Virtutes autem sunt quedam ornatus et
quedam perfectiones anime Oportet igitur
prius ostendere quot sunt potencie
anime et in quibus potenciis
habent esse virtutes Consequenter
autem manifestabitur quomodo vir
tutes sunt distinguende propterea vo
ostendemus quot sunt vno singuli
virtutes et que illarum sunt prin
cipales et que secundarie De
inde declarabitur singulariter que
sit vna quaque illarum virtutum
et quomodo decet reges et principes
es tales virtutes habere Poten
cie autem anime sic distingui pos
sunt quod quedam sunt naturales
quedam cognitiue sensitiue quedam
apetitiue et quedam intellecti
ue Naturales potencie sunt ille
in quibus communicamus cum vegetabi
libus et plantis ut potencia
nutritiua augmentatiua ge
neratiua et talia que omnibus
plantis arboribus competunt Pote
cie cognitiue sensitiue sunt
visus gustus et tactus et ta
lia in quibus communicamus cum brutis

distinccio potenciarum

Apetitiue vero distinguuntur Nam
quidam apetitus est in homine
in quo non communicat cum brutis
ut apetitus sequens intellectum
quidam vero in quo communicat cum eis
ut apetitus sequens sensum Ape
titus autem sequens sensum potest nomina
ri sensualitas. sequens intelle
ctum nominatur voluntas secundum
quemdam modum loquendi. bruta ha
bent sensualitatem et apeti
tum sensitiuum sed non habent vo
luntatem id est apetitum intellectiuum Vir
tutes ergo de quibus loqui inten
dimus que sunt quidam habitus
laudabiles vel erunt in poten
ciis naturalibus vel in ipsis sensibi
libus vel in apetitu sensitiuo vel
vel in apetitu intellectiuo vel
in ipso intellectu vel in hiis
omnibus vel in aliquibus horum
In potenciis autem naturalibus esse
non possunt quod ex patet Primo
quod ex naturalibus nec vituperamur
nec laudamur Non enim dicitur bonus
homo ex eo quod habeat bonam dige
stionem vel augmentacionem bonam. Secundo
in talibus non habent esse huiusmodi
virtutes quod virtus est aliquid secundum
racionem ut potest haberi secundo ethicorum
potencie autem naturales secundum quod
huiusmodi sunt racioni non obediunt
Nam si quis vacaret siue ve
lit siue nolit huius non propter hoc
per se loquendo potencie natura

les variant in actibus singulis
semper secundum modum sibi possibile fu
as actiones efficiunt Tercio quia
in talibus potenciis non sunt
habitus et virtutes quia habitus
sunt ad determinandum potencias
ut bene vel male agant vel
per habitus viciosos determinatur
potencia ad agendum male per
virtuosos ad agendum bene cum
igitur natura sit determinata ad
unum et potencie naturales suffici
ent determinantur ad agendum nam
ex natura sua secundum eas nec
sunt viciosi nec virtuosi ut
hic de vicio et virtute loquimur
qualiter in eis huiusmodi virtutes
esse non possunt ¶ hiis igitur
tribus racionibus per quas pro
batum est virtutes non esse in
potenciis naturalibus probari potest
eas non esse in cognicionis sensitiva
sive in potenciis sensitivis Racio
sicut non laudamur nec vitu
peramur ex potenciis naturalibus
sic non laudamur nec vitupera
mur ex sensibus Racio sic nullus
laudatur tanquam bonus homo ex eo
quod bene digerat et bene crescat
sic non laudatur ex eo quod acute
videt vel subtiliter audit nisi
forte hoc esset per accidens vel
si quis ex superflua comestione
vel ex nimia potacione incur
rerit optalmiam oculorum ne
bene videt vel debilitatem
stomachi ne bene digeret
increparetur ille non quia ma
le digerat vel quia non clare vi
det quia bene digerere ipse loquendo
non potest in potestate hominis sed
increparetur ex nimia potu
vel ex superfluo cibo non erat in
potestate sua ut possit uti potu et
cibo moderate ¶ Secundo in sensibus
non est ponenda virtus moralis
quia sicut potencie naturales non obediunt
racioni quia secundum racionem homines nul
lus magis et minus digerunt sic
nec sensus obediunt racioni Non enim est
in potestate hominis videre clarius vel
minus clare Quare si virtus moralis
est aliquid secundum racionem huiusmodi
virtus in sensibus poni non debet
Tercio in talibus non est moralis virtus
quia sicut potencie naturales sufficienter
determinantur ad actus suas per
suam naturam sic et sensus Racio sic
ignis tantum calefacit quantum
potest calefacere propter quod quia deter
minatur in actione sua nec
laudatur nec vituperatur nec est in
eo virtus moralis sic quia potencia
digestiva tantum digerit quan
tum potest digerere et oculus tantum videt
quantum potest videre in eis virtus
moralis esse non potest Racio per
virtutem moralem determinatur
potencia ad agendum hic autem
sufficienter determinatur ad actus

ppat per naturam. Non igitur indiget virtute morali. Si igitur nec in potenciis naturalibus nec in sensibus est virtus moralis cum per potencias naturales et sensitivas non sit nisi intellectus et apetitus intellectivus et sensitivus oportet in talibus esse virtutes morales.

Ostenso quod nec in potenciis naturalibus nec in sensitivis habent esse virtutes restat ostendere quo distinguntur virtutes et quo in intellectu et apetitu existunt. Distinguendum est ergo de virtutibus et de hiis potenciis nam virtutum quedam sunt intellectuales quedam morales quedam medie inter intellectuales et morales. Virtutes intellectuales dicuntur ille que sunt in intellectu speculativo cuiusmodi sunt scientie speculative ut naturalis philosophia geometria metaphysica et cetera talia. Virtutes vero simpliciter morales que sunt ille que sunt in apetitu sive apetitus ille sit sensitivus sive intellectivus. Huiusmodi autem sunt iusticia temperancia fortitudo mansuetudo et cetera talia de quibus sumus singulariter tractaturi. Virtutes autem medie inter intellectuales et morales sunt virtutes contracte in intellectu practico ut prudencia et alie virtutes sibi annexe. Prudencia autem secundum doctorem super librum ethicorum media est inter virtutes morales et intellectuales computari tamen potest cum virtutibus moralibus. Nam prudencia non inest nisi hominibus bonis sicut nec virtutes morales reperiuntur in aliquo. Et si possent esse scientes astuti et versipelles prudentes tamen esse non possunt ut suo loco patebit. Unde est ergo quod dicit philosophus 6 ethicorum quod impossibile est prudentem esse non entem bonum. Omissis igitur intellectualibus et dimissis scientiis speculativis de prudencia et de virtutibus moralibus est tractandum. Suscepimus enim ut plures diximus huius operis non ut sciamus sed ut boni fiamus. Cum bonitas sine prudencia et sine virtutibus moralibus nobis inesse non possit. Has autem virtutes in intellectu et apetitu sic esse contingit. Dictum est enim virtutem esse aliquid secundum rationem. Oportet ergo esse rationabilem potenciam in qua ponitur esse virtus. Rationabile autem duplex est secundum philosophum per essenciam et per participacionem. Intellectus autem est rationabilis per essenciam. Apetitus vero per

participacionem Unde appetitus licet non sit ipse intellectus nec ipsa voluntas essencialiter dicatur tamen participare racione quia est aptus natus racioni obedire Potencie autem naturales et sensus non sunt racionabiles per essentiam quia nec ipsa racione sunt nec racione participant quia per se et eciam complexionem non obediunt racioni Igitur in sensibus et potenciis naturalibus ut dicebatur non sunt esse virtutes sed solum esse habent in intellectu et appetitu Cum in nobis autem duplex est appetitus intellectivus et sensitivus Unde sicut appetitus naturalis sequitur formam naturalem adeptam sic appetitus cognitivus sequitur formam per cognicionem apprehensam Sicut enim in grammatica exemplum quod habent formam grammaticus sequuntur ea que sunt ad naturalis inclinacio et quidam appetitus naturalis ut naturaliter desiderat esse deorsum sic habencia cognicionem prout habent in se ipsis formam apprehensam sequitur quedam inclinacio et quidam appetitus secundum formam illam propter quod sicut est in nobis duplex cognicio sensitiva et intellectiva sic est in nobis duplex appetitus videlicet sensitivus qui sequitur formam apprehensam per sensum et intellectivus qui sequitur formam apprehensam per intellectum Appetitus autem sensitivus duplex est Nam cum alia sint sine anima ita si natura elementis et rebus inanimatis dedit duplicem potenciam unam per quam tendunt in propriam quietem et aliam per quam resistunt et agunt in prohibencia et contraria multo magis hanc duplicem potenciam natura dedit ipsis animalibus que sunt perfectiora illis Videmus enim quod ignis est naturaliter calidus et levis per levitatem enim tendit ad locum proprium et in quietem sibi convenientem per caliditatem vero agit in contraria Sic ergo ignis per quietudinem contraria agencia impediretur Sic per levitatem in proprio loco quiesceret dedit ei natura potenciam calefactivam ut per eam resisteret et ageret in contraria corruptiva Si igitur igni et rebus inanimatis natura dedit duplicem potenciam unam per quam adipiscitur propriam quietem et aliam per quam agunt in prohibencia et contraria multo magis hoc dedit animalibus Tribuunt ergo eis duplicem appetitum sensitivum unum per quem prosequuntur propriam quietem et propria delectacionem ut concupiscibilem et aliud per quem resistunt et aggrediuntur prohibitiva et contraria ut irascibilem ita quod concupiscibilis se habet ut levitas nec contrarietas in levibus et gravibus

Irascibilis uero se habet sicut cali-
ditas et frigiditas in eis. Nam
sicut ignis per igneitatem recedit
a loco sursum tamquam non conueni-
ente et tendit in locum deor-
sum tamquam ad locum conuenien-
tem et conforme. Per frigiditatem
uero resistit contrariis ne corrumpa-
tur a propria natura et deseruat
propria loca et propriam quietem.
Sic aliqua per concupiscibilem
fugiunt mala tristia et pro-
sequuntur bona delectabilia,
per irascibilem uero aggrediuntur
contraria que possunt esse ab hiis
delectationibus prohibere. ut leo
per concupiscibilem prosequitur (?) ut pro-
sequatur cibum tamquam aliquid
delectabile, per irascibilem
uero aggreditur aliquam uiolenciam
ipsum prohibere in cibo adepto. Et
quod bene dictum est quod concupi-
scibilis respicit bonum et malum
secundum se, irascibilis respicit in
quantum habent rationem difficilis et
ardui. Nam cum bonum secundum se di-
cat quid prosequendum, malum uero
quid fugiendum, concupiscibi-
lis que secundum se tendit in quie-
tem et in bona delectabilia
et fugit mala tristia pro
obiecto habet bona et mala simplicia
secundum se considerata. Irascibilis
uero secundum quod aggreditur et resi-
stit impedimentis prohibentibus et nociuis
et tendit in bona et mala
simplicia non secundum se considerata
sed ut habent rationem ardui et
difficilis. Nam arduitas et dif-
ficultas potissime sunt repu-
gnancia et prohibencia ne pos-
semus prosequi bonum et uita-
re malum. Imperfecte ergo egisset
natura si dedisset animalibus
concupiscibilem per quam uita-
rent mala et prosequerentur
bona nisi dedisset eis irascibilem
per quam aggrederentur impe-
dimenta delectacionum illarum. Ut
igitur aliqua per omnem modum ipsum conue-
nientem plene possint delecta-
ri per concupiscibilem data est
eis irascibilis per quam resistunt
et aggrediantur impedimenta
delectacionum illarum. Duplex est igitur
appetitus sensitiuus irascibilis et
concupiscibilis. Appetitus autem
intellectiuus qui dicitur uoluntas re-
manet indiuisus. Nam cum in-
tellectus uniuersaliori modo respiciat su-
um obiectum quam sensus, appetitus in-
tellectiuus qui sequitur intellectum uniuersali-
ori modo fertur in bonum quam a-
petitus sensitiuus. Et quia quanto
aliquid sub uniuersaliori modo accipitur
tanto unitur et eius extensio (?) ad plura
se extendit. Hic appetitus sensitiuus
sit alius et alius secundum quem

ea

prosequuntur delectabilia et in concupiscibili
et aggrediuntur terribilia appetitus
in intellectivus unus et idem qui
stens secundum in se bonum intelle
ctus non ergo est alius appetitus intellectivus
in quo prosequitur bona dele
ctabilia per intellectum et aggre
ditur bona ardua sic est aliquis
appetitus sensitivus in quo prosequitur
bona delectabilia sensibilia et
aggreditur terribilia Quare
si omnis moralis virtus vel est in
intellectu vel in appetitu Et ape
titus alius est intellectus vel volun
tas alius sensitivus et hic duplex
irascibilis scilicet et concupiscibilis
oportet omnem virtutem moralem vel
esse in intellectu vel in volun
tate vel in irascibili vel in con
cupiscibili accipiendo virtutem
moralem large prout ipsa pru
dentia dicitur quedam virtus moralis
dicere possumus quod cum habeat cor
porales vires in quibus habet esse
virtus simpliciter sunt quatuor virtutes
cardinales scilicet prudentia iusti
tia fortitudo et temperancia
Nam prudencia est in intellectu
Iusticia in voluntate fortitudo
in irascibili temperancia in
concupiscibili

Philozophus vero
finem iii ethicorum
post prudentiam et
iusticiam enumerat de
cem virtutes morales videlicet forti
tudinem temperanciam honoris
amativam magnanimitatem largi
tatem magnificenciam mansuetu
dinem veritatem Affabilitatem et
Eutropoliam quam benevolentiam
tatem vel societatem apellare
possumus igitur computata iu
sticia et prudencia duodecim
sunt virtutes morales de quibus
omnibus quid sint Et quid decet
eas reges habere Et quare per
tes sunt vel virtutes annexe
singulariter est dicendum Nunc
primo autem cardinales sit per accipi
endo cum subiectum virtutis sit vel in
tellectus vel voluntas vel ape
titus sensitivus omnis virtus moralis
vel est in intellectu ut prude
ntia vel in voluntate ut iusti
tia vel in appetitu sensitivo ut re
liqua decem virtutes morales quas e
numerat quas tangit philosophus
circa iii ethicorum possibile autem di
cta accipi sic hee virtutes Nam
virtutes sunt medie quod et nos
habent fieri non circa ea que sunt
in potestate nostra in quibus decet
nos ponere medietatem vel equa
litatem sive rectitudinem Hec autem
tria sunt videlicet actiones pas
siones et operationes exteriores Per

Virtutes enim debemus habere ra
tiones rectas moderatas pas
siones et operationes exteriores equa
tas et mensuratas / Cum igitur
quod habemus rationes rectas sentimus
Prudentia / prout vero habemus
exteriores operationes et mensuratas
et equatas habet esse iustitia
Sed prout sunt in nobis passiones
moderate attribuuntur ille de
cem virtutes morales de quibus
in primo huius tali fecimus men
tionem Iustitia igitur que
est in voluntate sic differt
ab illis decem virtutibus que
sunt in apetitu sensitivo utrarum
enim moderant et equant opera
tiones exteriores et passiones existentes
in apetitu aliud tamen et aliud ratione
ille decem virtutes per se et primo
moderant et rectificant passiones
Sed autem rectificant operationes exte
riores hoc est ex consequenti magni
tudo moderatis passionibus mo
derate ferimur in operationes exte
riores Iustitia autem ecco per prius
equat et moderat ipsas res vel
ipsas operationes exteriores fiunt enim
quod cuique tribuatur quod decet
vel quod ei debetur vel quod suum
est Sed autem moderat et recti
ficat passiones et motus existentes
in apetitu hoc est ex consequen
ti magnitudo moderatis et equatis
rebus et operationibus exterioribus
passiones in nobis rectificantur
et moderantur Tertio autem
hec eadem divisio sic sumi potest
ratione omnis virtutis moralis tendit
in bonum rationis / tendere autem in
bonum rationis potest esse tripliciter
vel quia huiusmodi bonum perficit vel
quia ipsum efficit vel quia ipsum cu
stodit et conservat Pruden
tia autem intendit in bonum
rationis quia ipsam rationem perficit
est enim prudentia in ipso intel
lectu tamquam perfecto in ipso per
fectibili Iustitia vero tendit in
bonum rationis quia huiusmodi bonum
efficit ratione iustitia in operationibus
bus exterioribus et in ipsis rebus
efficit id bonum et illam equali
tatem quam ratio dictat alie autem
virtutes morales ut communiter po
nuntur tendunt in bonum rationis quia
illud custodiunt et conservant Nam
huiusmodi virtutes moderantes pas
siones agunt ne per eas homo abduca
tur et recedat a bono rationis
per quod huiusmodi bonum dicitur
custodire et conservare Dicamus
igitur quod virtus moralis vel recti
ficat rationem et est in ratione et
est rationis perfectiva / et est pru
dentia vel est in voluntate et
adequat operationes exteriores et est
bone rationis effectiva et sic
est iustitia vel est in apetitu
sensitivo et moderat passiones et
est boni cum rationis custoditiva et

consummativa et sumuntur ille decem virtutes morales supra enumerate. Contrarium in merus et sufficiencia sic potest accipi dictum est enim virtutes illas esse circa passiones quas per se habent moderare et equare sunt igitur ex aliis et aliis obiectis surgunt alie et alie passiones accipi poterunt alie et alie virtutes sunt in illis passionibus secundum ordinem rationis et aliud medium reperitur ut ergo liceat tripposito et suppositum predicta dicamus quod passiones vel surgunt ex bono vel ex malo. Si ex malo vel ex futuro malo vel ex presenti. Si ex ~~presenti~~ futuro sic sunt in nobis passiones timor et audacia timor ut ab eo refugiamus audacia ut illud agrediamur. Inter has autem duas passiones sumitur una virtus media scilicet fortitudo. Erit ergo fortitudo que est medietas timoris et audacie in irascibili quia timor et audacia in irascibili habent esse. Si vero huiusmodi passiones oriuntur ex malo presenti quod est nobis iam illatum vel iniuriamus ad puniendum et tunc est ira que est propensio vel propter malum illatum appetit penam in vindictam. Si autem ab hac punitione vel vindicta deficit

sic est mititas. Medium autem horum est virtus que dicitur mansuetudo. Mansuetudo in nomine pre nominat virtutem mediam inter mititatem et iram. Immo magis nominat ipsam passionem que est mititas. Arguitur ut dicitur in quarto ethicorum quia non habemus proprium nomen re virtutis nominatur nomine passionis deficientis et dicitur mansuetudo. Erit autem mansuetudo in irascibili quia in ea sunt mititas et ira circa quas virtus huiusmodi videtur consistere. Due igitur virtutes existentes in irascibili sumuntur circa passiones que oriuntur ex malo ut fortitudo est circa passiones ortas ex malo futuro, mansuetudo autem circa ortas ex malo presenti. Si autem sumantur virtutes circa passiones que oriuntur ex bono tunc distinguendum est de bono quia quoddam est bonum hominis in se quoddam est vero bonum eius ut habet ordinem ad alios. Bonum hominis in se triplex est quia quoddam est delectabile ut cibi et potus, quoddam est bonum utile ut pecunia, quoddam honestum ut honor. Honestum enim ab ipso honore sumit originem. Est enim honestum quasi honoris status. Circa passiones ortas ex bono delectabili non sumitur nisi una virtus ut temperantia que est in concupiscibili

circa passiones ortas ex bono utili
sumuntur due virtutes Nam hoc
bonum vel est mediocre et come
cet est liberalitas que est circa
mediocres sumptus vel est
illud bonum arduum et est
magnificencia que est circa ma
iores sumptus Est enim mag
nificentia quasi magna faciens
Est liberalitas in concupisci
bili Magnificencia vero in ire
arduitatis est in irascibili Sive
illud bonum sit honestum sive ho
noris tunc honor ille vel est me
diocris et tunc est quedam virtus
comuni nomine dicta quasi honoris a
matiua sive honoris amor Si
autem honor ille sit magnus
sic est magnanimitas que circa
magnos honores est Est autem
honoris amatiua in concupisci
bili magnanimitas vero in irascibili
Ex quo patet quod bona delectabilia
non sit proprie habent racionem ardui
sicut utilia et honesta licet
tamen ex bonis utilibus et ex ho
nestis sumantur due virtutes
quarum una est in concupiscibili
alia in irascibili Ex bonis tamen
delectabilibus non sumitur nisi
una virtus que est in concupisci
bili scilicet temperancia Si vero
humani virtutes sumantur circa
passiones que oriuntur ex bonis
ut communicamus cum aliis sic
ut dicitur quarto ethicorum

sumuntur tres virtutes Nam aut
communicamus aliis in verbis et ope
ribus opera aut et verba ut com
municamus cum aliis deserviunt nobis
ad veritatem vitam et ludum
Erit ergo triplex virtus scilicet veritas af
fabilitas et eutrapelia / que
quasi dicta bona versio Est aut vi
tas ut hic de ea loquimur et ut
est virtus non speculativa sed su
mitur hic veritas prout aliquis
non est ypocrita nec iactator sed
est aptus et verbis et factis o
stendit se talem qualis est
Affabilitas vero est quod quis bene
se habet circa conversacionem vite ut quod
non est adulator nec est discolus
sed affabilis et curialis Eu
trapelia vero sive bona ver
sio est quod aliquis bene sit se ha
bere in ludis ut non sit histrio
quod de omnibus velit ludere nec sit
agrestis quod de nullo velit ludere
scilicet ut eutrapelus et bene se vertens
ut se habeat circa ludos prout ex
pedit Omnes aut hee tres vir
tutes quod non sunt circa aliquod
arduum sunt in concupiscibili
Patet ergo quod cum quatuor potencie
anime sint susceptibiles virtu
tum de quibus loquimur duode
cim sunt humani virtutes quod una
est in intellectu et una in volun
tate quatuor in irascibili et sex
in concupiscibili In intellectu
est prudentia In voluntate

Iusticia, in irascibili est forti
tudo mansuetudo magnanimi
tas et magnificencia que sic
accipiuntur quia fortitudo et man
suetudo sunt circa passiones ortas
ex malis presentibus Magnifice
ncia vero et magnanimitas sunt
circa bona ardua aliter et aliter
quia magnificencia est circa ma
gna bona utilia ut circa ma
gnos sumptus Magnanimi
tas vero circa magna bona ho
nesta ut circa magnos honores
In concupiscibili autem sunt sex v
tutes videlicet temperancia libe
ralitas honoris amatiua ve
ritas affabilitas et eutrapelo
gia que sic accipiuntur quia
tres harum ut temperancia
liberalitas et honoris amatiua
sumuntur secundum bona hominis
in se Alie vero tres secundum bo
na hominis in ordine ad aliud Sunt
ergo utraque bona sunt tres v
tutes nam bona hominis in se ta
lia sunt nam quedam sunt delectabilia circa
que est liberalitas quedam honesta
circa que est honoris amatiua
quedam utilia circa que est tempe
rancia Sic et bona in ordine
ad aliud explicantur possunt considerari
uel ut deseruiunt nobis ad ma
nifestacionem hec est veritas uel ad vitam
sic est affabilitas uel ad ludum
hec est eutrapelia Ostensum
est ergo quot sunt singule virtutes
et quomodo distinguuntur

Distinximus in
precedenti ca
pitulo duodecim v
tutes quarum
una est in intellectu ut pru
dencia una in voluntate ut
iusticia quatuor in irascibili ut
fortitudo mansuetudo ma
gnanimitas et magnificencia
et sex in concupiscibili ut tem
perancia et alias quas supra
enumerauimus Ne ergo ali
quis credat non esse aliquas ali
as bonas disposiciones preter virtutes
enumeratas decreuimus ostendere quod
loquendo de bonis disposicionibus de
quibus loquuti sunt philosophi quia
de aliis ad presens non intendimus
in tractatu constitue quedam sunt vir
tutes quedam ancillantes virtuti
bus quedam preambule ad virtutem quedam su
pra virtutes Large enim accipi
endo virtutem omnes singule bo
ne disposiciones virtutes appellari pos
sunt Nichilominus tamen quedam bo
ne disposiciones ancillantur virtu
ti ut bene consiliari et bene iudi

tare de consiliatiis ancillantur
prudencie. Cum igitur est bene di-
spositus ad hoc aptus est ut sit
prudens. Quedam vero bone dispo-
siciones non sunt completa virtus sed
sunt disposiciones ad virtutem ut per-
severancia et continencia que
ut de eis loquitur philosophus non
sunt completa virtus sed disposicio
ad virtutem. Nam ille perseverans
dicitur qui non cadit eciam si tempte-
tur. Hoc autem eciam et non virtuosi ha-
bent aliquid qui non passionati
non ruunt. Continens autem dicitur
qui passionatur et habet passiones
fortes tamen continet se et non credit
passioni sed racioni. Non igitur continens
est complete virtuosus quia habet pas-
siones fortes licet bene agat non
tamen est ei delectabile bonum agere. Conti-
nencia ergo et perseverancia sic
accepta quamvis sit bona quedam
disposicio non tamen est virtus sed disposi-
cio ad virtutem. Sunt eciam quedam bone
disposiciones que sunt supra virtutem
cuiusmodi est virtus divina sive vir-
tus heroica et supermista de qua
determinatur 7o ethicorum. Nam
sicut aliqui homines sunt quasi bestie
et sunt mali ultra modum ho-
minum sic aliqui sunt quasi divini
et sunt boni supra bonum huma-
num. Et quod tales super virtuosi di-
ci possunt. Huiusmodi autem virtute
divina que est quodammodo super
virtutes maxime habere debent
reges et principes qui ut dictum
est semidii esse debent. Restat
quedam bone disposiciones sunt ipse
virtutes cuiusmodi sunt iusticia pru-
dencia et alie de quibus in pre-
cedenti capitulo fecimus mencionem.
De omnibus ergo hiis quatuor suo
loco dicemus. Determinabimus
enim de virtutibus ostendentes quod
reges et principes decet ha-
bere virtutes. Determinabimus etiam
de aminiculantibus virtuti et
de disposicionibus ad virtutem et
de hiis que fiant supra virtu-
tem ostendentes quod reges et
principes oportet talibus esse orna-
tos. Sed primo de ipsis virtutibus
est dicendum.

Enumeravimus
supra duode-
cim virtutes
sed non omnes
ille xii sunt equaliter perfecte
nec sunt eque principales. Consue-
vit enim apud sanctos et eciam a-
pud philosophos distingui inter virtutes
quia quedam sunt cardinales et
principales quedam vero anne-
xe. Cardinales autem sunt iiiior videlicet
iusticia prudencia fortitudo tem-
perancia. Annexe autem et non
principales sunt viii alie de quibus
supra fecimus mencionem. Has

Aut quatuor virtutes esse car
dinales et principales tripliciter in
venari possumus Prima via sumitur
ex parte rei circa quam versantur Secunda
ex parte subiecti in quo existunt Tercia
ex parte condicionum que ad virtu
tes requiruntur Prima via sic patet
Nam omnis virtus vel est circa raciones
vel circa passiones aut circa operaciones
Quia enim contingat racionari re
cte et non recte oportet dare virtutem
aliquam que sit recta racio per quam
de ipsis agibilibus rectas raciones
faciamus Rursum quia contingat
operari recte et non recte sic est
dare virtutem per quam dirigimur in
operando ipsa agibilia Amplius
quia contingit nos passionari re
cte et non recte oportet dare virtu
tes aliquas per quas modificentur
in ipsis passionibus Quia ergo pas
siones quedam impellant nos
ad malum ut passiones concupi
scibiles que communiter sunt ad aggre
diendum illa quedam vero retrahunt nos
a bono ut passiones irascibiles
Circa passiones oportet dare virtutes
aliquas ne passiones nos impel
lant ad illud quod racio vetat et
oportet dare virtutem aliam ne passi
ones nos retrahant ab eo quod
racio dictat Omnis enim virtus vel
rectificat raciones vel equat operaciones
vel modificat passiones ne nos
impellant ad illud quod racio ve
tat vel modificat eas ne nos re
trahant ab eo quod racio dictat
Et quia prudencia principaliter rectifi
cat racionem Iusticia principaliter equat
operaciones temperancia principaliter
modificat passiones ne nos impel
lant ad id quod racio vetat For
titudo principaliter modificat eas ne
nos retrahant ab eo quod racio
dictat Propter ergo materiam circa quam v
santur huiusmodi virtutes dicuntur
hee quatuor principales et cardi
nales quia sunt circa materiam illam circa
quam principaliter versatur humana
vita Secunda via ad inve
stigandum has virtutes esse cardi
nales et principales sumi potest
ex parte subiecti in quo existunt
Dictum est enim supra virtutes
de quibus loquimur esse in qua
tuor potenciis anime ut in intel
in voluntate in irascibili in co
ncupiscibili Quia igitur in intel
practico principalior virtus sit pru
dencia In voluntate loquendo de
virtutibus acquisitis principalior sit
iusticia in irascibili vero principa
lior sit fortitudo et in concupi
scibili temperancia Ideo hee
quatuor virtutes scilicet prudencia iu
sticia temperancia fortitudo

principales et cardinales dici
tercia via sumitur ex parte condi
cionum que ad quamlibet virtutem requi
runtur. Nam ad omnes actus si vir
tuosus esse debet oportet quod fiat
prudens iuste fortis et tem
perate / ideo hee quatuor virtutes
principales et cardinales simpliciter
esse dicuntur. In aliis ergo virtutibus
moralibus potest esse aliqua prin
cipalitas sicut magnanimitas prin
cipaliter quandam habet super vir
tutes alias quia ut dicitur in quarto
ethicorum. Magnanimitas videtur
esse ornatus quidam omnium alia
rum virtutum / sic et magnifice
ncia principaliter quandam habet propter
magnitudinem sumptuum circa
quam versatur. Habent ergo alie
virtutes principalitatem quandam. Sed
hee quatuor simpliciter principales
et cardinales esse dicuntur
quod quid sit in prosequendo de eis
singulis plenius ostendetur. Si
ergo hee quatuor sint principales
et cardinales respectu aliarum
primo de hiis quatuor est dicendum.
Rursus quia prudencia est principa
lior omnibus aliis cum sit dire
ctiva omnium aliarum. Et iusticia
est principalior quam fortitudo et
temperancia cum iusticia sit
circa commutationes rerum et circa dis
tribuciones bonorum erga que
principaliter versatur vita nostra.
Et quia fortitudo est principalior
quam temperancia cum fortitudo
magis ordinetur ad bonum gen
tis et ad bonum commune quam ipsa
temperancia. Ideo erit hic
ordo quia primo dicemus quid
est prudencia et quod decet re
ges et principes esse pruden
tes. Secundo determinabimus de
ipsa iusticia ostendentes quod
decet reges et principes esse
iustos. Deinde determinabimus
de fortitudine et temperancia
declarantes quod decet reges et
principes esse fortes et tempe
ratos. Consequenter vero tractabimus
de magnanimitate et magni
ficencia et aliis virtutibus mani
festantes quod decet reges et
principes talibus virtutibus esse
perfectos.

Prudencia
cuius de qua
primo tracta
re intendimus
ad diversa comparari habet. et
prout ad diversa comparatur alia
et alia notificationes suscipit.
Multa enim ad prudenciam spectant

prudencia ad quos comparare
possumus vtz ad virtutes mora
les quarum est directiua ad
virtutes intellectuales respectu
quarum est preceptiua ad mate
riam circa quam versatur · ad sciam
et ad artem a quibus distinguitur
Est enim prudencia virtutum mo
ralium directiua Nam virtutes
morales de se inclinant in finem
sibi conuenientem ut temperan
cia inclinat in sobrietatem et
in detestacionem venereorum sed non
sufficit inclinari in finem de
bitum temperancie vel in finem
aliarum virtutum moralium nisi sci
amus quomodo possumus consequi
illum finem quod fit per pruden
ciam per virtutes ergo morales pre
stituuntur nobis debitos fines sed
per prudenciam dirigimur in fines
illos accipit ergo prudencia fi
nes a virtutibus moralibus et per
ea que sunt ad finem recte diri
git in fines illos Sic ergo pru
dencia ut comparatur ad virtutes
morales sic diffinitur prudencia est per
fectio intellectus sive quod est co
gitatiue mentis directiua in
finem virtutum moralium Secundo
potest comparari prudencia ad vir
tutes intellectuales respectu quarum

est preceptiua prout enim ad pre
sens spectat si circa agibilia
bene procedere debemus tria habere
debemus primo debemus inuestigare
vias inuenire · 2o de inuentis
debemus iudicare 3o debemus
precipere ut fiant opera secundum inuen
ta et iudicata ut si vellemus
secundum opera bellica castrum aliquod
capere primo inueniende essent vie
et excogitandi essent modi per
quos castrum illud capi posset
2o iudicandum esset de viis
inuentis utrum bone essent ad pro
positum consequendum 3o precipiendum
esset ut fierent opera secundum inuenta
et iudicata · in intellectu ergo nostro
debent esse tres virtutes Vna per
quam bene inueniamus vel ut bene
consilientur quam philosophus in 6o ethicorum
appellat Eubuliam i. bene
consiliatiuam Alia vero per quam
bene iudicemus de inuentis quam philosophus
appellat Synesim i. bene iudica
tiuam Tercia per quam precipiamus ut
fiant opera secundum inuenta et iu
dicata et hanc dicimus esse pru
denciam Prudencia igitur re
spectu inuentiue et iudicatiue
dicitur esse preceptiua quia quod ille
inueniunt et iudicant ista pre
cipit ut fiat Prudencia igitur

immediatius dirigit in opera
fienda eo quod precipiat illa fi
eri quam faciat virtus inventiva
et iudicativa. Cum ergo in moral
libus actus et opera iudican
tur esse potiora prudentia
que immediatius se habet ad ea
est potior virtute inventiva et
iudicativa. Prudentia igitur
respectu virtutis inventive et
iudicative que sunt virtutes
intellectuales sic diffiniri potest
quod est preceptiva iudicatorum
et inventorum. Cum in VI. Ethi
corum dicitur quod sicut eubulie est
invenire et synesis est iudi
care sic prudencie est precipere.
Tercio prudentia potest comparari
ad moralem scientiam qua utatur. Cum
enim prudentia sit scientia agibi
lium et agibilia sunt singula
ria oportet prudentiam esse scientiam
particularia applicando universales
regulas et singularia negoo
tia ut in VI. Ethicorum declarari
habetur. Comparata ergo pruden
tia ad moralem scientiam qua utatur
sic describi potest quod prudentia
est virtus secundum universales morales
particularia facta concernens
huiusmodi autem universales regule sunt
bone leges debite consuetudines

et alia per que regulari pos
sumus in agendis. Quarto
habet comparari ad reparationem scientiam
a qua distinguuntur. Nam scientia
proprie est de rebus necessariis ut
illud Boethii pro arismetri
ce. Scientia est eorum que im
mutabilem substantiam sortiuntur.
Prudentia autem est actuum
humanorum et rerum contingen
tium que sunt in potestate nostra
facere vel non facere illa. Propter quod
ut differt prudentia a scientia sic
describi potest quod est recta ratio con
tingentium consistentium in potestate
nostra. Quinto comparari potest
prudentia ad artem a qua
et distingui habet. Nam ars
est recta factibilium et non
presupponit voluntatis rectitudinem
prudentia vero recta agibilium
et presupponit rectitudinem appeti
tus propter quod scribitur VI. Ethicorum
quod artifex voluntarie peccans
est melior quam peccans involun
tarie. Prudens vero voluntarie
peccans est peior. In operibus
igitur deservientibus arti me
lius est peccare voluntarie quam
involuntarie. Sed in operibus deser
vientibus ad moralem scientiam que

Vocatur prudencia beniuolencia ... voluntarie ... prudencia igitur ... prudens ... et habeat voluntatem bonam et ... non est ars sed virtus ... igitur prudencia ... ad artem a qua distinguitur ... quod est recta ratio agibilium presupponens rectitudinem voluntatis ... de ipsa prudencia ... descripcionem ... dicendo quod prudencia est virtus ... moralium ... inventa et indicata ... particulari ... contingencia agibilia ... presupponens rectitudinem voluntatis

Viso quid est prudencia et ostenso quod prudencia recte dirigit in bono fine in quem inclinant virtutes morales restat ostendere quod decet reges et principes esse prudentes ... tria que maxime rex attendere debet primo enim spectat ad ipsum studere intendere ut sit rex secundum veritatem et non nomine tantum Secundo studere debet ne suus principatus in tirannidem convertatur Tercio ... studere debet ut naturalis dominetur Triplici ergo via investigare possumus quod decet regem esse prudentem Primo quod sine prudencia non est rex secundum veritatem sed nomine tantum Secundo quod sine ea de facili vertetur in tirannum Tercio quod sine ipsa non potest naturaliter dominari Prima via sic patet Nam rex est nomen officij et dignitatis est enim regis officium ut suam gentem regat et dirigat in debitum finem quod ipsum Regis nomen ostendit Nam enim regnum sumptum est a regendo regere autem alios et dirigere ipsos in fine debitum sit per prudenciam ... Ethicorum quod illos estimamus esse prudentes qui sibi et alijs possunt bona speculari et providere prudencia ergo est quidam oculus quo bonum et debitus finis conspicitur quod ergo hoc oculo caret non sufficit videre per ipsum bonum ... dirigendus Sicut ergo sagittator non posset sufficienter sagittam

in signu dige nisi ypm si
gnu videt Sic nec rex pt
ppliu rege et ypm in debitu
fine dirige nisi ypm fine
per prudenciam speculetur
Si igitur sine prudencia nq
pt sufficient gentem rege et
ipam dige in finem debitu si
ca nq erit rex zm reipublicam
et ut decet licz forte sit rex a
pplacione et noie Videt em
q vir sine prudencia positus
in dignite regia sit denarius
Eneus nl plubeus positus in co
poto mcatoru Mercatores n
cu racocinacco computat aliqd
vnu denariu Eneu nl plube
n ponut loco mille librarum
Et go nd vz vnu reputant
valorem magni pcij denaria
go ille magis est signu valo
ris q valeat Sic vir si prude
cia careat et regia dignitate
fungatur cu ipe parui valo
ris sit est loco magni precij
magis est go signu regis q sit
rex vt go sit rex nd solu noie
sed re decet ypm habe pru
dencia Ho hoc decet eu ne
defacili in tirannidem conuitat
dictu est em q per prudenciam di
rigim in bonu in quod inclinat
Virtutes morales Est em prude
tis provide sibi bona et aliis
et dige se et alios in optimu
finem Si go aliquis prude
cia careat per quam dirigimur
in optima bona zm reipubli
tatem efficit tirannus Cum a
Diuiciae et bona exteriora
que sint bona aptima zm
aparenciam credat esse opti
ma simplr vnde tirannus prude
tes q nd cognoscunt n sensi
bilia bona cuiusmodi sint diuicie
et bona exteriora Rex pru
dencia carens q nd cogno
scet nc putabit nisi sensibi
lia bona Dimissis virtutibus
totu studiu suu ponat ut af
fluet diuicijs et bonis sen
sibilibus efficietur go depre
dator ppli Dominabitur tira
nice nd curabit qualiterq pos
set pecunias extorquere Cer
to decet reges habe pru
denciam q nd pnt sine ea na
turalit dominari Nam ut decla
ratum fuit primo politicorum ex hoc
est aliquis naturalit seruus q deficit
intellectu et nescit seipsum re
gere Ex hoc at naturaliter dominus
est q viget intellectu et pru
dencia et nouit se et alios in
debitu fine dige hec ergo
veritate nd solu approbant phica
docta sed et confirmat singu
la regimina naturalia Videmus
em naturaliter dominari homines bestijs

viros femine senes pueris. So
minnes enim naturaliter dominantur
bestiis, quia hominum genus viget
prudencia, bestie vero pruden
cia et arte parum participant.
Sic et viri dominantur feminis,
quia ut declarari habet primo politicorum
feminam habet consilium invalidum.
Communiter enim femine deficiunt
a virorum prudencia, quamvis si reperi
antur mulieres quedam pruden
ciores viris, hoc est ut raro et
in pauctioribus, ut plurimum
ergo feminam viro naturaliter debet
esse subiectam eo quod naturaliter defici
at a viri prudencia. Hoc etiam
modo iuvenes decet naturaliter
antiquioribus esse subiectos, quia
inexperti agibilium non sic habun
dant prudencia sicut illi. Ubicumque
quia igitur hoc natura fuit et illud
naturaliter dominatur semper princi
pans pollet prudencia a qua
deficit qui naturaliter servus existit.
Ut igitur rex naturaliter dominetur
oportet quod polleat prudencia et in
tellectu quam

Quoniam magis perfecte
habetur aliquod to
tum nisi habeantur omnes par
tes eius, si debeat esse aliquis
perfecte prudens oportet ipsum habere
omnia que concurrunt ad pruden
ciam et omnes partes eius. Consueve
runt autem assignari octo partes pru
dencie, scilicet memoria, providen
cia, intellectus, racio, solercia,
docilitas, experiencia et caucio.
Quare si rex aut princeps de
beat esse prudens, oportet ipsum esse
memorem, providum, intelligen
tem, racionabilem, solertem, do
cilem, expertum et cautum. Hec autem
octo que dicuntur esse partes pruden
cie sic accipi possunt racione ut pru
dencie habitus. Ex hoc dicitur aliquis esse
prudens quia est sufficiens dirigere
se et alios in aliqua bona sive
in aliquos bonos fines. Quatuor
est igitur hec considerare, scilicet bona
ad que dirigit, modum per quem di
rigit, personam dirigentem et gente
quam dirigit. Racione bonorum ad que
dirigit oportet regem esse memorem et
providum. Propter modum autem quem
dirigit oportet ipsum esse intelligen
tem et racionabilem. Racione per
sone que est alios dirigens oportet
quod sit solers et docilis. Racione
vero gentis quam dirigit congruit

quod sit expertus et cautus. Si
enim rex gentem aliquam debeat
ad bona dirigere oportet quod habeat
memoriam preteritorum et provi
denciam futurorum. Debet enim
habere preteritorum memoriam non quod pos
sit preterita immutare quia nulli
agenti est hoc possibile. Sed decet
regem habere preteritorum memori
am ut possit ex preteritis cogno
scere quid evenire debeat in
futurum. Nam ut scribit 2o retho
ricorum in contingentibus agibi
libus ut plurimum futura sunt
similia preteritis. Secundo decet
ipsum habere providenciam futu
rorum quia homines providentes
futura excogitant vias per quas
faciliter illa adipisci valeant.
Ergo cum bonorum ad que rex su
am gentem dirigere debet expe
dit ut habeat providenciam fu
turorum ut facilius illa futura
bona adipisci possit et ut ha
beat memoriam preteritorum ut ex
illis preteritis sciat quid agere de
beat in futurum. Racione vero
modi per quem dirigit oportet quod ha
beat intellectum et racionem sive
oportet quod sit intelligens et racionalis
modus enim quo rex suum populum
dirigit oportet quod sit huiusmodi quia
rex ipse homo est. homo autem intelligit
raciocinando et discurrendo
accipit enim aliqua principia et
aliquas premissas ex quibus
intentas elicit conclusiones
et hoc tam in speculabilibus
quam in agibilibus. Nam sicut sunt
raciones ut demonstretur quid
sit verum cognoscendum sic sunt
raciones ut persuadeatur quod
sit bonum prosequendum. Racione
ergo huiusmodi modi cognoscendi qui
est hominibus inditus volens
alios dirigere oportet quod sit intelli
gens cognoscendo principia et
premissas. Et sit racionalis racio
cinando et eligendo ex illis
premissis conclusiones intentas.
Vel oportet quod sit intelligens sci
endo leges et consuetudines
bonas et alia que possunt
esse principia et regule agen
dorum oportet autem quod sit racionalis
speculando ex illis regulis
quid agere congruit. Sicut
ergo racione bonorum ad que dirigit
oportet regem esse memorem et
providum sic racione modi per quem
dirigit oportet ipsum esse intelli
gentem et racionalem. Sed racione
proprie persone que est alios dirigens

opz q sit solers et docilis
Nam qui in tanto culmine
est positus et tantam gente
dige habeat. opz q sit in
dustris et solers ut sciat ex
se invenire bona gentis sibi
comisse Verum q nullus homo
sufficit ad excogitandum omnia
que possent esse utilia toti
regno. ideo hoc q expedit
rege esse solerte ex se bona
que sint regno utilia excogi
tando. Opz ipm esse docilem
aliorum consiliis acquiescendo
Possimus enim dice de rege
quod dr de magnanimo iiii to
ethicorum q no decet ipm fuge
comonetem Non enim decet re
gem in oibus sequi capud su
um nec inniti semper solertie
ppe sed opz ipm esse docilem
ut sit hiulis ad capiendum
doctrinam aliorum acquiescendo
doctrinis nec consiliis baronum
seniorum sapientum et diligen
tium regnum. patz ergo q ratione
psone ppe que est aliorum diri
gens opz regem esse solerte
et docilem. Sed ratione gentis
quam dirigit ipm esse expertum et
cautum Experientia enim est
rerum particularium ppter igitur
sunt alia et alia particularia
et ppter aliqns negociatur circa
aliam et aliam gentem sunt a
lia et alia exquirenda opz
igitur principem volentem gentis
sui posse esse expertum cognoscere
condiciones particulares gentis
sibi comisse ut possit eam me
lius in debitum fine dirige. ul
timo opz ipm esse cautum Na
sic in speculabilibus falsa q
quam misceant veris ppter quod
credantur vera que non sunt vera sed
apparent vera. Sic in agibili
bus mala multociens admi
scentur bonis ppter quod cre
duntur bona que non sunt bona
sed apparent. Opz ergo regem
esse cautum respiciendo appare
ter bona et eligendo simplici
ter bona ad que debet dirige
gentem sibi comissam

Anima in se
dendo et qe
scendo fit pru
dens ut vult
phus vii phicorum. Reges

principes si desiderant esse pru
dentes non debent vanitatibus
intendere sed maiorem partem vite
sue debent expendere in cogi
tando que possunt esse regno pro
ficua. Quod non sit intelligendum
est ut nullas recreaciones corpora
les habere debeant sed debent eis
adeo moderate uti ut non
impediantur in regimine re
gni. Seipsos ergo poterunt facere
prudentes ut recte regnum reg
ant excogitando primo tempora retro
acta sub quibus temporibus
regnum melius regebatur et
quod habebit rectorem meliorem
mediorum ex quibus scire poterit
quid agendum sit in futurum nam
semper debent regnum suum conforma
re regimini retroacto sub quo
regimine melius et tucius rege
batur. Nam sicut in speculando
recogitando que antiqui philo
zophi conscripserunt fiunt sa
pienciores in speculabilibus ne
sic reges et principes acta suo
rum predecessorum recogitando fiunt
magis prudentes in agibilibus.
Secundo debet diligenter intu
eri futura que possunt esse pro
ficua regno et mala que pos
sunt esse nociva. Nam ex hoc

habebunt providenciam futurorum
ut possint mala expediencius
vitare et bona facilius adipi
sci. Tercio debet recogitare
bonas consuetudines saepe
et bonas leges nam talia sunt
magis principia agibilium
intellectus enim principaliorum est
tanto ergo rex magis intelli
gens est circa agibilia quanto
plures bonas leges et bonas
consuetudines cum mente habet
ex quibus potest scire quid in sin
gularibus sit agendum. Circa se
pe et saepius excogitare de
bet quod per singula dicit bonas leges
et consuetudines debite regi
regere eliciendo ex eis debitas
conclusiones agibilium. Nam enim sic
sicut intelligentem esse habe
re cognicionem legum et consuetu
dinum que sunt principia agibi
lium. Justum sit racionabilis
ex illis legibus et consuetudi
nibus debitas conclusiones agibi
lium eliciendo. Quod quomodo fieri
debeat in 3o libro ubi age
tur de regimine regni plenius
ostendetur. Reges ergo dando operam
illis octo que ad prudenciam
requiruntur de quibus in presenti capitulo
fecimus mencionem poterunt prude
ntes seipsos facere. Verum

quia malicia est corruptiva prin
cipii sicut enim gustus infectus corru
ptus gustu male iudicat de sa
poribus credit enim dulce esse
quod est amarum et ergo sic ha
bens infectam et depravatam
voluntatem excecatur in intellectu
ut male iudicet de agibilibus
iudicat enim esse agendum quod
est fugiendum et ergo. Hoc enim di
ctum est quod scribitur 6to ethi
corum quod impossibile est prudentem
non autem bonum depravat enim
malicia iudicium ut agat im
prudenter agat propter maliciam
depravantem voluntatem. Concludit
si reges et principes volunt esse
prudentes non sufficit quod debent esse
mediocres providi solertes et [illegible]
les et alia que superius dicebantur
oportet ipsos esse bonos et non habere
voluntatem depravatam ne propter
maliciam appetitus imprudenter
agant et iudicent esse agenda que
sunt fugienda

L philosophus in
quinto ethicorum
distinguit dupli
cem iusticiam le
galem et equalem i. legalis

est iusticia et quid equale et quo
modo omnes virtutes. Iusticia vero
equalis est quid speciale et est quedam
particularis virtus. Unde ergo hic est quod
quis iustus et legalis quia adim
plet precepta legis. Sed ut dicitur
primo magnorum moralium lex
precipit actus omnium virtutum. Precipit
enim lex operari fortia et tem
perata et universaliter omnia que dicuntur
virtutes ut ibidem dicitur. Ergo iu
sticia legalis est quedam omnis virtus. Se
cundum quinto ethicorum scribitur quod lex
precipit non delinquere aciem neque
fugere neque abicere arma quod spe
ctat ad fortitudinem et precipit
non mechari quod pertinet ad temperanciam
et non percutere neque contendere que
sunt opera mansuetudinis. Lex igitur
universaliter iubet omnes virtutes implere
et omnem maliciam fugere. Quare
iusticia legalis i. impletiva le
gis est quodam modo omnis virtus. Iusti
cia autem equalis est quedam virtus specialis
per quam redditur unicuique quod est equum
i. quod sibi debetur. Differencia
autem harum iusticiarum sic patet. Nam
prima ut scribit 5to ethicorum iusti
cia est in ordine ad alterum. Putat
igitur omnes habere ordinem ad seipsum
[illegible] et ad rem publicam et ad legis
latorem sive ad ipsum regem. [illegible]
esse in eis iusticia legalis et [illegible]

Nā in ipis ciuib3 ex eo qd ha
bent huiqdi ordinē vel qnt²
bonū qnē nl bonū spale et
ppiū Si qnt² bonū comune
sic est in eis iusticia legalis
Si aut in ipis qnt² bonū ad
quod ꝑuatū erit in eis iusti
cia equalis bonū eñ cōie
resultat ex omi bono ciuiū
Res eñ publica et tota ciuitas
melior est qñ singuli ciues bo
ni sut Sine eñ ciues boni sit
in se sine in ordine ad alios
semp ciuitas melior ē que
ex melioribz ciuibus cōstat
Et qnto pluribus modis sūt bo
ni ciues tanto magis ē bona
ciuitas. Leges igit² que intē
dūt cōie bonū ꝑcipiūt oēz mo
dū bonitatis Cū sit igit² iustū
zm leges et imple legalem
iusticiam est sequi oē bonū et
fugē oē viciū et habē quo
damō oēm virtutem ꝓpt legalis
iusticia dictū est quodāo
oīs virtus qꝛ exercet opa oīm vir
tutū Nō est eñ simplr legalis
iusticia oīs virtus qꝛ est distin
cta virtus a qualz virtute sed qꝛ
quodamō omīs virtus qꝛ nō de
termiat sibi spalem mām differt
aūt huiōi iusticia a qualz
virtute in duobus Nā līz eadē

opera agat iustus legalis
que agit fortis et tempatus
nō tñ agit ea zm eandē intē
cōez nl zm eādē rōez spiālem
Nā qui agit opa forcia qꝛ
delectat² in talibus fortis est
Et agens tempata qꝛ dele
ctatur in ipis temperatus
est Sz agens talia nō qꝛ de
lectet² in eis sz qꝛ ea lex ꝑ
cipit et vlt imple legem iu
stus legalis est Iustus go lega
lis ꝑse et zm qd huiōi delecta
tur in implecōe legis Si aūt
delectat² in opibus singulariū
virtutū hic est ex cōsequenti ꝑut
omnia talia opa sunt a lege
pcepta. Fortis aūt et tēpatus
nl ꝑficitur zm virtutes alias
et ꝑse. et ꝑmo delectatur in
opibz cōueniētibz virtutibus
quibz ornat². Si aūt delectat²
in implecōe legis hoc ē ex cō
sequenti ꝑut vz agēdo talia o
pera legē implet Ex ista aūt
dūa sequit² 2a Nā aūt fortes et
tempatus delectatur in opibus
taliū virtutū zm se virtutes ille
ꝑficiunt habentes eas nt ē ꝓp
zm se Sz iustus legalis qꝛ de
lectatur in opibz illis ꝑut implet
legem Iusticia legalis non

pficit hoiem zm se sed pfi
cit ipm ut habz ordine ad le
ges. leges aut traduntur
a ipo principe et sut condite i
psis civitatibus subditis impe
rio principis cuius est leges fer
re. Perfectio igitur in ordine
ad leges est pfici in ordine ad
principem cuius est leges ferre
vel in ordine ad totam civitatem
cui lex imponitur. Iusticia ergo
legalis licet faciat eadem opera
illa que faciat temperancia et
fortitudo pficit tamen ipm habe
tem in ordine ad aliud ut in
ordine ad principe nel i orne
ad civitatem non obstante quod tpan
tia et fortitudo et alie virtu
tes huiusmodi pfectionem habente
zm se. Patet igitur quod iusti
cia legalis est quodam modo omis
virtus et quod non determinat sibi
specialem materiam sed agit opera
singularum virtutum. Iusticia
vero equalis non est omis virtus
nec agit opera singularum virtu
tum sed determinat sibi specialem
materiam eo quod in ea intenditur
speciale bonum et sit inde melior
civitas et qualitercumque malus
fit sit inde peior civitas non
tamen ex quacumque bonitate vniuscui
us pse et zm quod huiusmodi resul

tat bonitas alterius civis nec qe
cumque pravitas vniuscuiusque civis pse
loquendo infert malum alteri civi.
Sed tamen in bonis exterioribus quanto
quis malus fit ut quod velit plus
habere in eis quam eum deceat ex
hoc infert nocumentum aliis civi
bus. quia si ille habet inde plus
alii habent inde minus. Iusticia
ergo specialis per quam vitatur
quod malum speciale ut patet ex
malicia vniuscuiusque civis infertur
nocumentum alteri determinat sibi
specialem materiam et hoc esse circa hoc
bona exteriora in quibus cives
comunicant. Dicta ergo est hec iusticia
equalis quia potissime intendit
equalitati ut quod vniuscuiusque
in huiusmodi exterioribus bonis
habeat quod est equm. Inde
est ergo quod hec iusticia dicitur vnicuique
quod suum est tribuere; quia eius in
quadam equalitate consistit. Hanc
est vnicuique tribuit quod equm est
sic et dicitur tribuere vnicuique quod
suum est quia equm est quilibet pos
sidere sua. Si igitur hec iusticia
specialis equalis dicitur et equalitati
intendit circa bona exteriora du
plicat cives inequales participare
possunt duplex erit huiusmodi
particularis iusticia. Contendit ad

dignos propter bona inequaliter
in commutationibus ut in emp
tionibus venditionibus mutatio
nibus et locationibus. contingit
enim in vendendo emendo locan
do mutuando dare parum et
recipere multum vel e contra quod
inequalitate esse non oportet. Rur
sus contingit inequalitas enim
distributionibus quia aliquando aliqui
plus laborantes pro re publica
minus recipiunt. immo etiam iustitia
quodammodo depravata est ut plu
rimum cum homines acceptores sunt
personarum et distribuentes hono
res et bona indignis et repel
lentes dignos. Erit igitur par
ticularis iustitia commutativa et
distributiva. Dicimus ergo iustitia
sive sit legalis sive commuta
tiva sive distributiva semper
perficit hominem in ordine ad aliud
magis tamen iustitia commutativa
et distributiva perficit habentem
in ordine ad aliud quam legalis
sed de hoc forsan erit alibi
locus. Ad primum autem inquantum dictum
est quod declarata sunt illa tria
que in prologo tali ponebantur. O
stensum est enim quot sunt modi
iustitie quia quedam est iustitia
generalis que dicitur legalis et quedam spe
cialis que dicitur equalis. Et hec
est duplex quia quedam est distributiva
quedam commutativa. Rursus
declaratum est circa que habet esse in
iustitia quia iustitia legalis ha
bet esse circa totam materiam moralem
et circa omnia opera virtutum non
secundum se accepta sed prout
per ea est impletio legis. Tertio
ostensum est quomodo differt iustitia
a virtutibus aliis quia virtutes a
lie magis perficiunt hominem in se
iustitia vero sive sit legalis si
ve distributiva sive commuta
tiva perficit hominem in ordi
ne ad aliud

Dicebatur in prece
denti capitulo duas
esse iustitias u
nam generalem et
aliam specialem. Ad hoc ut re
gna subsistant et pacifice ma
neant utraque iustitia est ne
cessaria. quod quia absque iusti
tia generali regna stare non pos
sunt duplici via investiga
ri possumus. Prima sumitur ex perti
nentia iustitie generalis. Secunda ex
parte regni in quo debet talis
iustitia observari. Prima via
sic patet. Nam ut in precedenti capitulo
dicebatur legalis iustitia est
quodammodo omnis virtus. habemus igitur

singuli iustitiam est imple lege
Si ergo lex iubet omne bonum et
prohibet omne malum imple le
gem est esse perfecte virtuosum
Ideo primo magnorum moralium
capitulo de iustitia dicitur quod legalis
iustitia est perfecta virtus ergo per
locum ab oppositis legalis iniusti
tia est integra et perfecta mali
tia In nullo ergo observare leges
et cives non participare in aliquo
legalem iustitiam est eos esse inte
gre et perfecte malos Sed ut dicitur
iiii° ethicorum capitulo de mansuetudine
malum seipsum destruit et si in
tegrum fit importabile fit Im
portabile ergo esset illud regnum
et durare non posset illa civitas
cuius cives essent integre ma
li et in nullo vellent imple
lege nec vellet in aliquo parti
cipare legalem iustitiam Ex parte
ergo ipsius legalis iustitie que e
perfecta cuius oppositum est perfecta ma
litia probari potest quod absque legali iu
stitia non valet regna subsistere
Secunda via ad investigandum
hoc sumitur ex parte ipsius regni
Regnum enim et omnis politia
est quidam ordo et quidam prin
cipatus cum ergo ordo et principa
tus sit respectu subditorum per respectum
ad leges et ad principem cives

est fere leges ut declarari habet
in politicis Si cives non participa
rent legalem iustitiam non servare
tur in eis ordo nec ad leges nec
ad principes Non ergo ulterius in eis ser
varetur politia nec esset ulterius
regnum Sufficiens est ergo ostendere quod
absque legali iustitia regna dura
re non possunt Sed quod absque
iustitia speciali que dividitur in
iustitiam commutativam et distributivam
non subsistat regnum sic declarari
potest Quodlibet enim regnum et quelibet
congregatio assimilatur cuidam cor
pori naturali Sicut enim videmus
corpus naturale constare ex diversis
membris connexis et ordinatis ad
invicem Sic quodlibet regnum et quelibet
congregatio constat ex diversis per
sonis connexis et ordinatis ad aliquid
unum Ut ergo liceat figuraliter loqui
in membris eiusdem corporis est
quodammodo reperire iustitiam commutativam
et distributivam Iustitia enim proprie
sumpta non est nisi ad alterum et
non est nisi diversarum personarum me
taphorice tamen et per quandam similitudinem
est iustitia eiusdem ad seipsum et
in membris eiusdem corporis possumus
aliquid contemplari iustitiam Unicuique
enim et eiusdem corporis membra
habent ordinem ad se invicem et or
dinantur ad unum aliquod ut ad cor

a quo recipit motum et vitalem
influentiam. Ut ergo membra habent
ordinem ad se invicem est in eis quodam
modo iustitia commutativa. Sed
ut ordinantur ad cor a quo rece-
ptantur in ipsis iustitia distri-
butiva. Ex hoc enim est inter aliquos
commutativa iustitia quia unus ha-
bundat in uno in quo alter de-
ficit et deficit in aliquo in quo
ille habundat. Ideo ut consulerent
indigentie provideretur inventa
sunt commutativa iustitia. Con-
tingit enim aliquem habundare
in pecunia in qua alter deficit
et deficere in frumento in quo ille
habundat per commutativam ergo
iustitiam huiusmodi superhabundantia
et defectus reducuntur ad equalitatem
quia unus dat pecuniam qua habun-
dat et recipit frumentum quo in-
diget alter vero distribuit frume-
ntum quo affluebat et suscipit pe-
cuniam qua caret. Est ergo com-
mutativa iustitia per quam unus ordi-
nat bona sua ad utilitatem alterius
et econverso. Hunc autem modum reperimus
in membris eiusdem corporis. Oculus
enim pollet acumine visus deficit
tamen a potentia gressiva quia
non potest pergere. Pes autem habundat
in gressiva potentia deficit
tamen in visione quia nihil videt. Ocu-
lus ergo secundum visionem in qua habun-
dat subvenit indigentie pe-
dis quia diget ipsum. Pes autem
secundum potentiam gressivam qua
pollet subvenit indigentie o-
culi quia portat eum. Nisi ergo
membra sic sue indigentie sibi
subvenirent ut non magis pergeret
oculus et oculos diget pedes
totum naturale non posset subsistere. Sic
quia nullus homo sufficit sibi ad vi-
vendum nisi cives per commutativam
iustitiam sibi invicem subvenirent ut
quia unus commendaret alteri illud in
quo superhabundat et acciperet
illud in quo deficit civitas
durare non posset. Sicut ergo in
membris eiusdem corporis propter ha-
bent ordinem ad invicem et sibi
invicem sue indigentie subve-
niunt est in eis quedam commu-
tativa prudentia vel iusti-
tia sine qua corpus naturale dura-
re non posset. Sic propter cives
eiusdem civitatis vel regni habent
ordinem ad se invicem et sibi invicem
in quadam commutatione sue in-
digentie satisfaciunt. Est in eis
commutativa iustitia sine qua ci-
vitas vel regnum subsistere non
posset. ¶ Secundo in membris
est quedam distributiva iustitia propter
habent ordinem ad ipsum cor. Nam cor
singulis membris secundum suam propor-
tionem et dignitatem influit eis spiritum

vitalem et motum Ita quod prin
cipium vite et principium mo
uendi est in corde sicut forte prin
cipium sentiendi est in cerebro
Sic et in ciuibus est distribu
tiua iusticia prout ordinatur ad
unum aliquod ut ad regem vel ad
ducem qui cum eorum virtutem
vel dignitatem debet eis ho
nores et bona distribuere Sic
ergo corpus naturale non subsistit nisi
in eo reseruetur quedam dis
tributiua iusticia ut quod cor mem
bris debite non influet sic re
gnum vel ciuitas non possit sub
sistere nisi reseruetur in ea dis
tributiua iusticia ut quod rex siue
princeps debite honores et bona
distribuet Est tamen diligenter
notandum quod sicut non solum inequali
tas tollit vitam corporis naturalis
tamen quelibet inequalitas eciam egrotat
et infirmat ipsum Sic non solum
iniusticia corrupit tollit regnum
et policiam tamen propter quamlibet iniusti
ciam regnum et policia infirma
tur et disponitur ad corrupcionem
patet igitur quod prout ciues habent
ordinem ad se inuicem est in eis iusti
cia commutatiua prout vero habent
ordinem ad regem vel ad principem
reseruatur in eis iusticia distributiua
prout vero implent leges communes
iusticia legalis Cum ergo tantum mo
straretur iusticia sine ea ciuitas

vel regnum durare non potest
bene ergo dictum est quod dicitur in primo
magnorum moralium capitulo de in
iusticia quod iustum est quoddam corpor
ale et continet vrbanitates
nam sicut anima continet corpus quia
recedente ea dissoluitur et mar
cescit sic iusticia continet vrbani
tates id est ciuitates et regna quia
sine ea dissoluuntur ciuitates et non
possunt regna subsistere Valde
igitur regno et regi cauendum qui iu
sticiam non obseruat Si igitur
iusticia est tantum bonum regis
et regni sicut nobis rex stude
debet ut in suo regno seruetur
iusticia non solum hiis qui in re
gno nati sunt sed et peregri
nis et aduenis Cumque eius ne
getur iusticia manifeste regi
et regno infertur iniuria

Satis per pre
cedentia capitulo hoc
persuadetur regibus
et principibus ut
sint iusti et ut obseruent iusti
ciam cum sine ea ciuitates et re
gna durare non possunt. Tamen
quia est ad hominis gloriosum et
quia est amicus nouas vonebau
Sive adducta nouos modos

quibus ostendi poterit quod ma
xime decet reges et principes
esse iustos possumus autem hanc veri
tatem quadruplici via venari quarum
quatuor que tanguntur de iusticia
quinto ethicorum Prima via sumitur
ex parte persone regie 2a ex parte
ipsius iusticie 3a ex perfectione
bonitatis que ex iusticia in
notescit Et quarta ex ipsa ma
licia que ex iniusticia consur
git Prima via sic patet Nam si
lex est regula agendorum ut ha
beri potest ex quinto Ethicorum ipse
iudex et multo magis ipse
rex cuius est leges ferre de
bet esse quedam regula in agen
dis Est enim rex sive princeps
quedam lex et lex est quedam
rex sive princeps Nam lex est
quidam inanimatus princeps prin
ceps vero est quedam animata lex
Quanto ergo animatum inanimatum superat
tanto rex sive princeps debet
superare legem Debet enim rex
esse tante iusticie et tante e
qualitatis ut possit ipsas leges
dirigere tamen in regno suo leges
observari non debeat ut habebit inferius
Dubitare ergo utrum rex debeat
esse equalis et iustus est du
bitare utrum ipsa regula debe
at esse regulata si enim regu
la ab equalitate deficiet nihil

regulatum erit cum omnia per regu
lam regulantur Sic si reges
sint iniusti disponitur regnum
ut in eo non observetur iusticia
Ergo maxime studere debet
ne sint iniusti et inequales
quia iniusticia et inequalitas
eorum tollit ab eis regiam
maiestatem et dignitatem Nam
reges iniusti etsi dominentur
per civilem potentiam non tamen di
gni sunt ut sint reges cum
enim deceat regulam esse rectam
et equalem quia est quedam a
nimata lex et quedam animata regula
agendorum ex parte ipsius persone
maxime decet ipsum servare
iusticiam Secundo possumus
investigare hoc idem ex parte ipsius
iusticie Nam iusticia est quedam
magnum bonum et preclarum. Proprie
enim ut dictum est homines in
ordine ad aliud. Tunc autem ma
xime clarescit bonitas nostra quando
usque ad alios se extendit unde
quinto Ethicorum dicitur quod preclarissima
virtutum videtur esse iusticia Neque
vesperus neque lucifer est ita ad
mirabilis sicut ipsa Vesperus
enim et lucifer est una et eadem
stella que est valde pulcra et
clara Et propter sui pulcritudinem
et venustatem communi nomine appella
tur venus Hec autem stella quando
precedit solem et tunc apparet

in mane et dicitur lucifer aliquando apparet in sero et sequitur ipsum et dicitur vesperus. Est ergo intendendum philosophus dicat quod licet venus que est pulcerrima stella et que aliquando dicitur lucifer aliquando vesperus non est ita pulcra nec ita preclara sicut est iusticia. Pulcritudo enim stellarum non est ita admirabilis sicut pulcritudo eius. Stelle enim pollent pulcritudine corporali, sed iusticia pollet pulcritudine honesta et spirituali et ornat nos spirituali perfectione. Quanto enim pulcritudo spiritualis excellit pulcritudinem corporalem, tanto pulcritudo iusticie et claritas eius admirabilior est claritate stellarum. Si ergo decet reges et principes habere clarissimas virtutes et per consequens iusticiam que est quasi clarissima virtus, probari potest quod decet eos observare iusticiam. Tercio probari potest ex ipsa perfectione bonitatis que ex iusticia innotescit. Iusticia enim non solum est perfecta virtus in se, sed si sit in regibus et principibus ostendit eos esse perfecte bonos. Sicut enim videmus in aliis rebus quod unumquodque perfectum est cum potest sibi simile producere et cum actio sua se ad alios extendit, ut tunc aliquid est perfecte calidum quando potest alia calefacere et quando actio sua ad alia se extendit. Et tunc est aliquid perfecte sciens quando potest alios docere et quando scientia sua ad alios se extendit. Ideo scribitur primo metheororum quod signum omnino scientis est posse docere. Ergo a simili tunc est aliquis perfecte bonus quando bonitas sua usque ad alios se extendit. Unde et ergo quia non cognoscitur perfecta bonitas hominis nisi constituatur in aliquo principatu, non quidem aliquis non regens nisi seipsum non plene apparet qualis sit nec perfecte cognoscitur bonitas eius, sed quando constituitur in principatu aliquo quod oportet quod bonitas sua ad alios se extendat, tunc melius qualis sit apparet, eo quod opera sua ad exteriora se extendunt. Sicut ergo consideratione magis nota fit nobis, quanto aliquis in maiori principatu constituitur quod opera sua ad plura se extendunt, magis apparet qualis sit. Ideo dicitur quod magistratus virum ostendit. Propter quod et proverbialiter dicitur: Si quis vult cognoscere virum ponat ipsum in aliquo principatu. Ex iusticia igitur que est ad alterum innotescit perfecta bonitas. Unde excepta prudentia que aliis virtutibus perfectior est quia est earum directiva, omnibus aliis

virtutes morales que perficiunt
hominem in se se videntur habere ad
iusticiam que perficit hominem in or
dine ad alium secundum quod subditur cum
quodam modo solum huiusmodi virtute se
respectu se habet ad principem eminencie
bonitatis et regiminis ad alios se
extendit Sicut ergo in principe
magis manifestatur perfectio
bonitatis quam in aliis sic ex iu
sticia magis manifestatur per
fectio bonitatis quam ex aliis vir
tutibus moralibus decet ergo reges
et principes esse iustos tum quia de
bent esse regula agendorum tum
quia iusticia est preclara virtus tum
quia ex ea et manifestatur perfectio
bonitatis Rursus hic decet reges
et principes ex magnitudine ma
licie que ex iniusticia consurgit
quia ut dicitur quinto ethicorum sicut me
lior est qui non solum est bonus
in se sed et bonitas sua se ex
tendit ad alios sic peior est qui
non solum malus est in se sed
et malicia sua se extendit
ad alios et quanto ad plures se
extendit malicia eius tanto
peior existit Tanto igitur stu
diosius studere debent reges et prin
cipes ut sequantur iusticiam et in
iusticiam vitent quanto ex eorum
iniusticia potest sequi magnum ma
lum et potest inferri pluribus
documentum Esset autem ultimus
declarandum quomodo reges et prin
cipes possint iusticiam acquirere
et quomodo debeant iusticiam obser
vare sed hoc in tercio libro ubi
agetur quomodo regnum iuste debe
at regi plenius ostendetur

Circa quod
tum contin
git peccare
et bene a
gere oportet dare virtutem aliquam
per quam regulemur in agendo
Cum igitur circa timores et au
dacias contingat aliquem se habere
recte et non recte oportet dare virtutem
aliquam circa timores et audacias
Accidit enim aliquos timere time
nda et non timenda sunt enim ali
qui adeo pavidi quod cunctas res
timent Alii vero adeo
fatue audent ut et deum non
timeant quod non est fortitudinis
sed insanie propter quod in tercio
magnorum moralium scribitur
quod si quis valde impavidus est con
stat quod deum non timeat non
est fortis sed insanus Spectat
igitur ad fortem timere timenda

et aude audenda Erit ergo for
titudo q virtus reprimens timores
et moderans audacias. reprimit
enim fortitudo timores ne per
eos retrahatur quis ab eo quod ro
dictat moderatur audacias
ne quis audendo agrediatur
quod ro vetat. Visso quid est
fortitudo restat videre circa que
habeat esse talis virtus Scien
dum ergo quod time et aude prope
recipiunt pericula Nullus enim
timet nisi imaginetur sibi immi
nere periculum. nec aliquis dicitur aud
ax nisi aggrediatur aliquid terri
bile et periculosum. periculorum
autem que sunt bellica que ante
ex aliis causis Exponimur enim
periculis non solum in bellis sed
etiam in mari et in egritudini
bus et in aliis circa que contin
git esse pericula Rursus in peri
culis bellorum hoc dupliciter
se habent quidam timent
quidam audent Audentes autem
dupliciter quia quidam de levi
aggrediuntur bellorum pericula
sed cum aggressi sunt ea sustine
re nesciunt resistenciam non sustinent
sed fugam arripiunt. Quidam autem
non de levi aggrediuntur bella
sed cum aggressi fuerint susti

nent et tollerant bellorum pe
ricula cum igitur virtus sit circa bo
num et difficile quia difficiliora
et terribiliora sunt pericula belli
ca quam alia. et etiam quia in periculo
bellico difficilius est reprimere
timores quam moderare audacias
Rursus vero quia in audendo non
tam difficile est agredi pugna
sed tollerare et sustinere pugnan
tes. fortitudo que est virtus prin
cipalis circa pericula bellica quam
pericula alia principalis est
in reprimendo timores contingen
tes circa pericula talia quam in mo
derando audacias circa ipsa sic
etiam principalis est hec virtus su
stinendo pugnantes quam in agredi
endo eos. Quod autem pericula belli
ca sint difficiliora ad sustinen
dum quam pericula alia triplici via
ostendi potest Primo quia huiusmodi pe
ricula sunt magis pre oculis et
magis senciuntur quam alia Non
enim sic apte apprehendimus mortem
cum egrotamus quia egritudines
intrinsecus latent nec sic sentimus
pericula maris sicut pericula bel
lica Licet ex tactu aque sic sen
timus et imaginamur lesionem
sicut ex tactu gladii. pericula ergo
bellica cum quia manifesta sunt
cum etiam quia magis senciuntur

et ymaginam(ur) ea maxime
dolorem inferre difficiliora
s(un)t ad sustinend(um) q(ua)m alia. S(ed) p(er)i
cul(um) difficilius sustinemus
q(ua)m alia n(on) sol(um) q(ui)a s(un)t magis
manifesta et doloris illatiua
s(ed) q(ui)a ymaginamur q(uod) p(er) fuga(m)
ea de facili vitare possimus
n(on) e(nim) sic p(er) fugam vitare pos
sumus egritudines q(ui)a cu(m) egri
tudo sit aliq(ui)d in nobis existens
p(er) fugam eam vitare n(on) possumus
p(er)icula e(ti)a(m) maris n(on) sic per
fugam vitari possunt sicut p(er)icu
la bellica. ad (er)go difficilius
sit durare et sustinere p(er)icula
illa que p(er) fugam vitare pos
sumus q(ua)m ea ad que sustinenda
necessitamur. eo q(uod) p(er) fugam ea
vitare n(on) possumus. difficilius
sustinebu(n)t p(er)icula bellica q(ua)m a
lia. Ad(?) p(er)icula talia diffi
cilius sustinentur. q(ui)a p(er) ea ma
xime apprehendimus mortem vio
lentam. cu(m) mors ibi illata sit
p(er) mutilatio(n)em membroru(m) et per
incisiona(m) corporis p(er) qua(m) maxime
apprehendimus violentam mortem
mori e(nim) p(er) egritudine(m) n(on) per
aliq(ui)d aliud n(isi) (?) n(on) potest vide(r)i
repugnare n(atur)e corporis sicut
mors bellica p(er) qua(m) corpus mu
tilatur et inciditur. Est ig(itur)
(?)tus fortitudinis p(r)incipalis

circa p(er)icula bellica et co(n)tinue
circa p(er)icula alia p(ro)pt(er) quod dicit p(h)ilosophus
ethicor(um) q(uod) p(ro)prie dicitur v(ir) fortis
qui est impauidus circa bo
nam mortem et maxime circa
eam que est bello. Sed ad hoc
et in mari et in egritudinibus
intimidus est qui est fortis.
Ad forte(m) igitur spectat n(on) time
quedam p(er)icula que indicat ratio
n(on) esse timenda. Principalit(er)
tamen est fortitudo circa p(er)icula bel
lica tanq(uam) circa difficiliora. Am
plius licet fortitudo sit circa bel
lica pericula reprimendo timo
res et moderando audacias
principalius t(ame)n est circa repres
sio(n)em timoru(m) q(ua)m circa moderatio(n)em
audaciaru(m). Nam p(er)icula terribi
lia ut plurimu(m) tristia sunt
tristia aut(em) n(atur)a(lite)r quilibet refugit
sicut n(atur)a(lite)r p(ro)sequimur delecta
bilia. Cu(m) (er)go n(atur)a(lite)r tristia fugi
amus difficile est reprimere
timores p(er) quos tristia fugi
m(us) aut sic difficile est mode
rare audacias p(er) quas tristia
agredimur. Cu(m) e(rgo) s(e)c(un)d(u)m v(ir)tus principa
lius est circa difficile. Sic decet
est fortitudine(m) principalius esse circa
repressio(n)em timoru(m) q(ua)m circa mo
deratio(n)em audaciarum. Q(uod) aut(em)
fortitudo principalius sit in sustine
do q(ua)m in agrediendo ut (?)

Nomitur triplici via probari potest. primo quia aggredi est fortiter sustinere autem est debilioris aggrediens autem comparatur ad alios sic ad debiliores. Sed sustinens sic ad fortiores. difficilius autem est iniuriam contra fortiores quam contra debiliores. potest quod difficilius est sustinere pugnando quam aggredi pugnantes. Ideo hic est difficilius quam aggredientes magnitudo malum ut subito. Sed sustinens hic malum potentius et prius difficilius est autem iniuriam et habere se fortiter contra mala presencia quam contra mala futura. Ideo hic est difficilius quam aggredi potest fieri subito. Sed sustinere requirit durabilitatem et tempus. difficilius est ergo habere se fortiter et constanter in sustinendo bella autem requirit durabilitatem et tempus quam in aggrediendo ea que fieri potest fieri potest. Tercio philosophus 3o ethicorum tractatu de fortitudine ait quod fortitudo est circa timores et audacias magis tamen est circa timores reprimendo eos scilicet timores quam circa audacias reprimendo eos. Sed timores quam circa audacias reprimendo ipsas moderando et subdit fortitudinem esse in sustinendo ista declaratio est ad circa que hic esse fortitudo. Restat ergo declarandum quomodo possimus nos ipsos facere fortes. Notandum ergo quod licet virtus opponatur duabus maliciis quarum una superhabundat et altera deficit ut largitas opponitur prodigalitati que superhabundat in expendendo et avaricie que deficit. Et fortitudo opponitur audacie que superhabundat in agrediendo et timiditati que deficit. Semper tamen virtus opponitur plus uni malicie quam alie et quia difficilius est reprimere timores quam moderare audacias. fortitudo magis insistit ut reprimat timores quam ut moderet audacias et plus repugnat et contradicit timor fortitudini quam faciet audacia. Cum ergo non possumus precise aliter attingere medium inter audaciam et timorem. declinandum est ad audaciam que minus repugnat fortitudini quam timor. Si volumus nos ipsos facere fortes. Declarata sunt ergo illa tria que in prohemio proponebantur. Ostensum est enim quid est fortitudo. Cum est potius reprimens timores et moderans audacias. Rursus mani

festatum est circa que fortitudo que principaliter est circa pericula bellica et in reprimendo timores et in sustinendo pugnam. Consequenter autem est circa pericula alia et in moderando audacias et in aggrediendo pugnantes. Quo declaratum sunt quo pessima faciunt nobilissimos fortes quia maxime hic faciunt declinando magis ad audaciam que non tamen repugnat fortitudini sicut timor

Distinguit philosophus 3o Ethicorum capitulo de fortitudine septem species sive septem maneries fortitudinis. Prima est fortitudo civilis 2a similis. 3a militaris. 4a furiosa. 5a consuetudinalis. 6a bestialis. Prima est fortitudo virtuosa. Fortitudo enim civilis est qua aliquis timens verecundiam et volens honorem adipisci aggreditur aliquod terribile. Unde ait philosophus quod secundum hanc fortitudinem fortissimi videntur esse apud illas gentes apud quas timidi inhonorati sunt. Fortes vero hic modo honorantur. Ut idem prius ait Hector fortis erat quia timens increpationes Polimedis aggrediebatur terribilia. Dicebat enim quod si fugeret Polimedes qui erat ex parte adversa primum sibi increpationes imponeret. Sic est ut idem prius recitat Diomedes hic modo fortis erat. Dicebat enim quod si non strennue bellaret Hector laudans se in troianis diceret Diomedem ab eo devictum esse. Recte autem hec fortitudo dicitur civilis quia inter cives et notos quis maxime fugit opprobria et querit honores. Videmus enim aliquos qui cum fuerint in ignotis partibus committere aliqua turpia que inter cives et notos nullatenus attentarent. Secunda fortitudo dicitur similis et hec peior est ut cum aliquis non vitat opprobria vel ut consequatur honores sed timore pene non aliqua necessitate ductus aggreditur pugnam. Sic modo multi troianorum timentes Hectorem fortes erant. Nam philosophus ait Hectorem statuisse quod si quis troianorum in bello fugeret taliter aptaretur quod non esset sufficiens

fugare canes. Ad hanc forti-
tudinem inducunt prophanum duces
exercitus statuentes penam fugi-
entibus. faciendo foveas ne pos-
set propter hoc fugere. sed quadam
necessitate bellare cogatur. Sic
modo quidam dux dicitur coegisse ad
fortitudinem suum exercitum. Nam cum
navigasset cum toto suo exercitu trans
fretum ne aliquis de suo ex-
ercitu haberet materiam fugiendi om-
nes naves confregit. Tercia for-
titudo dicitur militaris. et hec est for-
titudo experiencie. Milites enim
propter experienciam quam habent de
bello multa aggrediuntur que
videntur esse terribilia. Nam ut dicit
Vegecius in libro de re milita-
ri. Nullus autem hoc dubitet
quod se didicisse confidit. Vi-
demus enim aliquos qui audien-
tes solum strepitum armorum
fugiunt nescientes discernere
que sunt periculosa in bellis et
que non. Milites vero bellorum
experti confidentes de sua ex-
periencia et cognoscentes
bellorum pericula aggrediuntur
aliqua terribilia ut videantur
esse fortes. Non tamen propter hoc vere
fortes sunt. Nam adeo in male

sunt bellum quod excedat eorum ex-
perienciam in fugam convertuntur.
Quarta fortitudo dicitur furiosa
nam aliqui propter furorem et passionem
in qua existunt aliqua aggrediun-
tur pugnam ita ut iudicantur
fortes. Non tamen proprie tales for-
tes existunt. quia fortitudo vera
aggreditur pugnam ut prius inni-
it non propter furorem sed propter bo-
num. Immo si ex furore quis pu-
gnam aggreditur inveniens re-
sistenciam pugnam non sustinet
quia sistit propter furorem intrepidus
aliqui illata furore incipit time-
re et non sustinet bellum sed ar-
ripit fugam. Quinta fortitudo
est consuetudinalis. Aliqui enim
qui in pluribus bellis fuerunt
in quibus forte bene accidit eis
ex hac consuetudine assumunt
quandam spem victorie et ac-
cipiunt quandam audaciam bellandi
tales ergo fortes esse videntur
quia aggrediuntur pugnam sperantes
de victoria et non credentes
aliquid mali pati. Non tamen ve-
re fortes sunt. quia si inveniant resi-
stenciam et contra speratam ma-
lum aliquod paciantur fugiunt.
Sexta fortitudo dicitur esse bestialis

ut ad arma ignorans fortitudi-
nem adversarii bellat ut puta
si habitantes in septentrione sunt
fortes et audaces in meridie
vero sunt debiles et timidi ipsi
meridionales aggredientes pu-
gnam cum septentrionalibus cre-
dendo eos esse meridionales
habent fortitudinem bestialem. Ipsi
enim tales quasi bestie insensate
aggredientes bellum non cogno-
scentes adversariorum potentiam.
Septima fortitudo est virtuosa
ut cum ad arma non coactione nec
furore nec propter experientiam nec
propter ignoranciam aggreditur bel-
lum sed propter bonum ex electione.
Reges vero et principes licet
has maneries fortitudinum in-
scire debeant ut cognoscant
quales populus sunt fortis est et
quod possint contra adversarios bella
re ipsi tamen debent esse fortes
fortitudine virtuosa ut non
exponant gentem suam periculis bel-
licis nisi habeant iusta bella
et nisi videant magnum bonum
patrie vel regni quod ex tali
bello consequi possit

Temperancia inter
virtutes cardina-
les ultimum gradum
tenet. Pruden-
tia enim et iusticia principaliores
sunt virtutibus moralibus quia
prudentia est in intellectu iusti-
tia in voluntate. Virtutes mo-
rales sunt in apetitu sensitivo
ut in irascibili et concupiscibili.
Apetitus autem sensitivus deservit
voluntati et intellectui. Ideo pru-
dentia et iusticia sunt virtutes
principales. Est autem prudentia prin-
cipalior iusticia quia ipsa est
directiva omnium aliarum virtutum.
Fortitudo autem et tempera-
ntia licet non sint adeo principales
sicut prudentia et iusticia tamen
inter virtutes principales computantur
nam virtutes moderantes passiones.
Dupliciter secundum Damascenum sunt
passiones. Quedam enim obsistunt.
Passiones vero non obsistunt sed
alliciunt nos ad illud quod
racio vetat. Quedam ut supra di-
cebatur obsistunt quia retra-
hunt nos adeo quod racio dictat.
Sunt recta autem que possint
nos retrahere a bono comuni
sicut timores belli et pericula
mortis contra que est fortitudo.
Sic et sunt certa allicencia nos

ad id quod racio vetat sunt
venerea et delectabilia in gu-
stu etc. que est temperancia
fortitudo igitur et temperan-
cia inter principales virtutes computa-
ri debent. est autem fortitudo
prior temperancia quia magis
ordinatur ad bonum commune ut
ad timorem regni et ad defensi-
onem patrie. temperancia vero
magis ordinatur ad bonum proprium
ut ad moderacionem sui ipsius. bonum
autem commune divinius est bono
proprio. Dixi ergo determinavimus
de prudencia que est prior
iusticia. et de iusticia que
est prior fortitudine. et de for-
titudine que est prior temperancia
temperancia restat dicere de i-
psa temperancia que inter
virtutes principales ultimum gradum
tenet. Sciendum igitur quod sicut for-
titudo media est inter timores
et audacias quia qui omnia timet
non est fortis nec qui omnia au-
det. sed qui timet timenda et
audet audenda. sic tempe-
rancia media est inter delecta-
ciones et insensibilitates. Nam
enim insensibilem et agrestem omnes
delectaciones corporales fugit
insensibilitas ergo est vicium quod [illegible]
dicitur fugere delectaciones sensibiles
Omnis ergo delectaciones sensibiles

insequuntur intemperatus est
Qui autem omnes fugit insensibilis et
agrestis est. Qui vero fugit fugi-
enda et prosequitur prosequenda virtuosus
et intemperatus est. Contin-
git enim peccare non solum dele-
ctaciones sensibiles prosequendo sed et-
iam fugiendo. nam qui adeo ab-
stinet a cibo et potu et aliis
huius delectacionibus sensibilibus
quod eius talis abstinencia naturam
sustinere non posset. quia hic vero intem-
peratus esset [illegible] dicit virtuosus dici non
posset. patitur quid est tempera-
cia nam sicut fortitudo est rep-
rimens timores et moderans
audacias inter quas versatur forti-
tudo. sic temperancia
est reprimens delectaciones sensibiles
et moderans insensibilitates. Sunt autem
hic esse. siquidem temperancia de-
lectaciones sensibiles reprimit videndum
est circa quas delectaciones sensibiles
habet esse. delectacionum autem sensibilium
quedam sunt fortes et debiles
quedam nos magis alliciunt
et minus. licet enim sunt qui-
nque sensus et circa sensibilia omnium sensuum
contingat nos delectari fortiores
tamen delectaciones sunt in gu-
stu et tactu. quam in visu audi-
tu et odoratu. quod dupliciter
patet. primo quanto magis unum

delectabilibus tanto arden-
tius et ferventius delectantur
magis autem reprimuntur delecta-
bilibus gustus et tactus quam dele-
ctabilibus aliorum sensuum. Possumus
enim videre audire et odorare
distancia, sed non possumus gustare
et tangere nisi nobis coniuncta.
Ideo in hiis sensibilibus ardentius
et ferventius delectamur. Se-
cundo patet quod sensibilia gustus et ta-
ctus magis directe et immediate
videntur ordinari ad conservacionem
nature. Nam delectabilia gustus
ordinantur ad conservacionem individui.
Sed delectabilia tactus ut ma-
trimonialia ordinantur ad conservacionem
speciei. Ideo forte natura tantam de-
lectacionem posuit in delectabili-
bus gustus et tactus ne periret
individuum et ut salvaretur
species. Quare si virtus est circa bonum
et difficile, bona est virtus tempe-
rancia circa delectaciones gustus
et tactus. Si autem est circa de-
lectaciones aliorum sensuum, hoc est prop-
ter hoc quod alii sensus participant quo-
dammodo bene delectabilia gustus
et tactus. Est enim [illegible]
ut vult philosophus 3o Ethicorum
circa delectabilia illa in contra-
ria(?) aliqua alia concomitantur realiter(?)
aut alia in gustu et tactu dele-
ctantur propter se in aliis vel sensibilibus

delectantur per accidens. Unde
quod in eodem 3o dicitur quod canes
non gaudent odoribus leporum
sed cibacione. Et sic gaudent odo-
ribus. Hic est quod credunt se ciba-
ri ex illis. Et leo non gaudet
voce bovis nec visione cervi, sed
inpinitur(?) per visum et auditum co-
gnoscat eos prope esse et credit
se cibari ex eis. Est ergo tem-
perancia circa delectaciones gustus
et tactus principaliter. Tamen est
circa delectaciones tactus quia in illis
homines ardencius delectantur.
Quod ut videtur racionabiliter
accidit quia delectaciones nutrimen-
tales que fiunt per gustum ordi-
nantur ad conservacionem proprie persone.
Sed delectaciones matrimoniales
que fiunt per tactum ordinantur ad
procreacionem filiorum et conservacionem speciei.
Sicut ergo ut pluries dictum
est bonum gentis divinius est quam
proprium(?) bonum, videtur egisse natura
quod in operibus matrimonialibus
vehemenciores delectaciones posuit
quam in operibus nutrimentalibus. Vel
forte hoc ideo fecit natura
quia unusquisque magis sollici-
tus est de bono proprio quam de
bono alterius. Non igitur oportuit
tam vehementes delecta-
ciones ponere in nutrimento quam

ordinatur ad bonum speciei et ad
conservationem individui. Sic in ma-
trimonio quod ordinatur ad bo-
num alterius et ad conservationem speci-
ei. Quia ergo circa difficilia magis
bellandum est principaliter insi-
stendum est ut per temperantiam
refrenemus delectationes vene-
reas que sunt per tactum quam nutri-
mentales que sunt per gustum.
Immo in ipsis delectationibus
nutrimentalibus magis dele-
ctamur in tactu quam in gustu. Co-
medendo enim et bibendo ut
unusquisque in se ipso experitur
delectamur in lingua ubi re-
gnat gustus et in gutture
ubi non est gustus sed tactus. Et
ut manifeste experimur ma-
gis delectamur cum cibus aut
potus attingit guttur quam cum
tangitur lingue. Credendum
est enim in talibus iudicio gulo-
sorum. Recitat philosophus in 3o
ethicorum de quodam nomine Phi-
loxeno qui cum esset pervalde (?)
vorax oravit ut guttur eius
longius gruis fieret. Non enim
oravit ut lingua eius esset
longior lingua bovis ut ma-
gis delectaretur in gustu
sed ut guttur eius esset longius
gutture gruis ut comedendo

et bibendo diutius delecta-
retur per tactum. Ut igitur patet
quia virtus temperantia est prin-
cipaliter circa tactum et consequenter circa gustum
per accidens autem est circa delecta-
bilia aliorum sensuum. Species
autem temperantie debent sumi
prout [illegible]. Nam si spectat ad tempe-
rantiam reprimere delectationes
nutrimentales et venereas quia
delectationes nutrimentales re-
primimus sumus sobrii et absti-
nentes. Venereas vero si sumus
casti et pudici. Quatuor ergo
partes temperantie sive quatuor
erunt species ipsius videlicet sobrietas ab-
stinentia castitas et pudicitia.
Nam si volumus nutrimentales
delectationes reprimere oportet nos tem-
perari a potu et a cibo. Tem-
perando nos a potu sumus
sobrii sicut qui excedunt in potu
sunt ebrii. Temperando vero nos
a cibo sumus abstinentes. Absti-
nentia ergo et sobrietas deser-
viunt in reprimendo delectationes
nutrimentales. Sed castitas
et pudicitia venereas delecta-
tiones refrenant. Cum enim vel tem-
perantia non est circa opera venerea
neque gestus prout ergo abstinet
ab operibus venereis dicitur esse
castus sed prout vitat et hor-
ret eos ipsos gestus [illegible]

ad venca dr esse honestus si
ne pudicicia habitus visis deleni
pt quod nos ipsos possimus facere
temperatos nam temperancia
et fortitudo quia contrario se habent
fortitudo enim est in aggredien
do terribilia sed temperancia
est in retrahendo se ab hiis
que sunt delectabilia Sicut ergo
fortitudo magis convenit in
audacia et si volumus esse ma
gis fortes debemus esse ma
gis audaces quam timidi sic tem
perancia magis convenit in in
sensibilitate Si ergo nos ipsos vo
lumus facere temperatos ad illam
partem declinandum est ut a de
lectacionibus sensibilibus caveamus Re
linus est enim carencia delectacionis
et liceitas vitare quam carencia il
liceitas insequi Declarata sunt
ergo illa quatuor que in proemio
tali proponebantur Primo enim
ostendebatur quid est temperan
cia quia est virtus respiciens delecta
tiones sensibiles et moderans in sensibilibus
Secundo declarabatur circa que
habet esse quia prior habet esse circa ta
ctum consequenter circa gustum Tercio
dicens vero circa alios sensus Quarto
manifestabat que et quot sunt
species eius quia quatuor due moderan
tes delectaciones nutrimentales
ut sobrietas et abstinencia Due
vero respicientes delectationes vene
reas ut castitas vel honestas
sive pudicicia Quinto declaratum
fuit quomodo possimus nos ipsos facere
temperatos quia hoc maxime fa
cimus a delectacionibus absti
nendo Debemus enim ut in primo
secundo Ethicorum habet pati quod se
nes troie patiebantur ad helle
nam dicentes Abiciamus eam
id est non respiciamus in eam

Probat autem
philosophus 3o Ethi
corum quatu
or rationibus quod
detestabilius est esse intempe
ratum quam timidum Prima quanto aliquis
magis voluntarie peccat tanto
magis est increpandus Rursum
quanto aliquis facilius potest bene
facere si non bene faciet magis
est detestandus et reprehensi
bilis Intemperatus ergo magis
est detestandus et reprehensi
bilis quia magis voluntarie peccat
et quia facilius est ei facere bonum
et actum temperancie quam sit ac
tum fortitudinis Quia autem ma
gis voluntarie peccat intempe
ratus quam timidus dupliciter potest ostendi
Primo quia consequenti voluptates

Intemperatas est detestabile siquidem autem et timor est tristabile magis autem quis voluntarie agit quod facit cum delectacione quam quod facit cum tristicia. Peccatus igitur per intemperanciam magis voluntarie male agit quam qui peccat ex timore. Secundo hic idem patet ex timore quia ut autem philosophus timor obstupefacit et reddit naturam immobilem et attonitam quod non facit delectatio per intemperanciam. Si quis autem est in stupore est quasi extra se ut voluntarie et deliberate autem quod agit tollerabilius quod est peccare per timore quam per intemperanciam. Cum ergo sit magis voluntarium hoc quam illud patet quod intemperatum duplex magis esse increpandum quam timidum quia magis voluntarie male agit. Sic ergo duplex potest ostendi magis ipsum esse increpandum quia facilius potest benefacere facilius enim potest acquiri temperancia quam fortitudo. Nam ut in precedenti capitulo dicebatur temperanciam acquirimus abstinendo et retrahendo nos a delectacionibus sensibilibus. Fortitudinem vero acquirere possumus aggrediendo terribilia et exigendo pugnam. Retrahi autem a delectabilibus potest fieri sine omni periculo sed aggredi terribile et exire bella sine periculo fieri non potest. Unde quod increpandus est taurus intemperancia cum

eo sine periculo possit adquiri non autem adeo increpandus carens fortitudine quia virtus illa difficilius et cum maiori periculo acquiritur. Rursus facilius potest acquiri temperancia quam fortitudo quia multa talia experimur in vita multotiens enim occurrunt nobis delectabilia a quibus abstinendo disponimur ut simus temperati. Non autem sic est de fortitudine. Nam non quolibet aggressu bellorum fiet nos fortes insi bella illa sint iusta. Sed toto tempore forte vite hominis non occurret ei unum iustum bellum. Non enim sic possumus assuefieri ad opera fortitudinis sicut ad opera temperancie. Quare exprobrabilius est nos esse intemperatos quam non esse fortes. Si igitur reges non esse viles et non esse constantem animo est exprobrabile. Patet quod est exprobrabilius ipsum esse intemperatum. Et in se quinto rem passionum possumus tamen novas rationes adducere ostendentes quod detestabile sit regem intemperatum esse.

Tangit enim philosophus 3o ethicorum de ipsa intemperancia tria ex quibus tres rationes sumi possunt quod maxime decet reges et principes temperatos esse. Est enim intemperancia ut ibi tangitur vicium maxime bestiale puerile turpe sive exprobrabile. Quod autem sit vicium bestiale maxime patet. Nam ut supra

dicebatur temperantia et intem
perantia fieri habent circa delecta
bilia tactus et gustus 2m quod de
lectari commune est nobis et brutis
Ideo 3o ethicorum dicitur quod quia tem
perantia et intemperantia est circa
delectationes quibus reliqua alia
communicant Ideo intemperati sunt
serviles et bestiales Bestia enim
quia deficit intellectu nata est quod
servile Si ergo indecens est regem
cuius est aliis dominari esse bestia
lem et servilem indecens est ip
sum esse intemperatum Secundo inte
perantia est vicium maxime pue
rile Pueri enim qui usum racionis
non habent non vivunt racione sed
passione ergo maxime videmus e
os sequi delectabilia et esse inse
quutores passionum Propter quod 3o
Ethicorum Concupiscibilem 2m quod
habet esse vicium intemperantie assi
milat pueris quia sicut puer debet
regi per pedagogum sic vis con
cupiscibilis est regenda et regu
landa per delectationes Si igitur in
decens est quod regem esse puerum
moribus et non sequi racionem sed
passiones indecens est ipsum esse in
temperatum Tercio hoc est in
decens regi quia huiusmodi vicium ma
xime est turpe et contemptibile
Homines enim intemperati quia appetunt
turpia et vilia ideo si in princi
patu sint maxime contempnuntur
quia quilibet indignatur regi ab eo quod
est intemperatus et non sequitur
racionem sed passionem Cum ergo de
decet regiam personam unde sit re
verenda et honore digna ma
xime est indecens eam esse in
temperatam Exemplum autem huius
habemus in Sardanapalo rege
qui cum esset totus muliebris
et deditus intemperantie ut
recitatur in antiquis hystoriis
non exhibat (?) (?) ut habeat collo
quia cum baronibus regni sui
sed omnes colloquiones eius erant
in cameris cum mulieribus et per litteras
mittebat baronibus et ducibus
quod vellet eos facere Accidit autem
per eum quemdam ducem (?) dum ei
serviret et fidelis rex ille non
[illegible] illi duci precepit
ut mandatur ad ipsum Dux autem
aspectus robus bellicus videns
regem suum esse totum muliebrem
et bestialem statim ipsum habuit
in contemptum et indignatus de
turpitudine eius voluit eum inva
dere Rex autem timens fugit et
quia non credebat se posse fugere ma
nus illius ducis clausit se in do
mo quadam et cum toto tesauro
suo et omnibus supellectibus suis se
combussit Sensibiliter enim videmus
quod dediti voluptatibus sensibilibus
contempnuntur immo quia intempera
ti iniuriantur aliis in personis ma
xime coniunctis ut in uxoribus et
in filiabus maxime provocant

Alios contra se. Et quia potis-
sime cavendum est regibus et prin-
cipibus ne furor populi irritetur
contra eos, ergo maxime expedit eos
temperatos esse

Primo ergo dicemus de virtutibus
respicientibus bona utilia et post-
ea de respicientibus bona hone-
sta. Incipit enim nostra cognitio a
sensibilibus, sed ergo bona utilia sensibili-
ora sint quam honesta. Primo deter-
minandum est de virtutibus bona
utilia respicientibus. Et circa bona
utilia ut determinari habet 4to Ethi-
corum est duplex virtus magnificen-
tia et liberalitas. Hee enim due
virtutes respiciunt sumptus et pecu-
niam, sed non eodem modo. Nam liberalitas
que alio modo largitas nuncupatur
dicitur respicere sumptus mediocres.
Magnificentia vero dicitur respi-
cere magnos sumptus. Quod quomodo sit
intelligendum in prosequendo patebit. Si ergo
in faciendo sumptus contingit de-
ficere, quod facit avaricia, et superha-
bundare, quod facit prodigalitas, quia
utrumque est contra rectam regulam ra-
tionis, oportet dare virtutem aliquam
mediam inter avariciam et prodigali-
tatem. Huiusmodi autem virtus est ~~prodiga~~ libera-
litas. Nam sicut fortitudo que est media
inter timores et audacias, ideo est
virtus refrenans timores et audaci-
as moderans, ita liberalitas que est
media inter avaricias et prodigali-
tates, ideo est virtus refrenans avari-
cias et prodigalitates moderans.
Consistit autem huiusmodi virtus in re-
cto usu pecunie. Ad rectum autem usum pecunie
tria requiruntur. Primo quod non accipiat

ea unde non debet. Secundo ut acci-
piat unde debet. Tertio expendere
sicut debet. Spectat enim ad libe-
ralem non usurpare alienos re-
ditus et custodire proprios. Non licet
liberalis non diligat pecuniam tamen
secundum se sed ut eam ordinet ad debitos
sumptus. Tamen ut possit sumptus
facere non debet proprios redditus in-
aniter dispergere. Non ergo usurpare
redditus alienos habere debitam
curam de propriis et exercere debitos
sumptus facere sunt illa tria circa
que videtur esse liberalitas. Non
est autem circa hec tria principaliter et
primo. Nam circa expendere et circa
debitos sumptus facere est liberalis
principaliter et primo. Circa autem proprios
redditus custodire et circa non accipere
alienos est ex consequenti. Usurpans
enim bona aliena et non accipiens
ea sicut debet minus videtur a-
vidus pecunie. Propter quod philosophus quarto
Ethicorum usurarios lenones et vi-
ventes de meretricio expoliatores
mortuorum et aleatores dicit esse tur-
pia lucra. et omnes tales appellat
alea illiberales. Aleator enim et omnis
lusor taxillorum illiberalis est. lu-
cratur enim ab amicis quibus oportet
benefacere. Est ergo circa accipere
liberalitas unde non debet. Non
tamen est circa hec principaliter. Non acci-
pientes unde non debent magis
sunt iniusti quam illiberales ut vult philosophus
quarto Ethicorum. Tertio non est libe-
ralitas principaliter circa accipere unde non debet

Sed est principaliter circa expendere quo
debet. Nam propter quod unumquodque et
illud magis. Si enim liberalis
conservans proprios redditus et accipit
unde debet hoc ideo facit ut pos-
sit ex propriis redditibus bene facere
debitos sumptus et expendere sicut
debet. Merito liberalitas princi-
paliter est in expendendo et in be-
nefaciendo aliis. Exigitur autem circa custo-
dire proprios redditus et circa non usur-
pare alienos. Probat enim philosophus
quarto Ethicorum communiter omnibus. libe-
ralitatem magis esse circa expendere
et circa benefacere aliis quam circa proprios
redditus custodire. Liberalitas
enim ut dictum est esse habet circa de-
bitum usum pecunie. Uti autem pecu-
nia est expendere eam et conferre
eam aliis. Custodire autem proprios re-
ditus non est uti pecunia sed magis
est acquirere et custodire ipsam. Propter
quod patet liberalitatem magis
esse circa expendere et circa tribuere
pecuniam aliis quam circa proprios redi-
tus custodire. Secundo hoc idem
patet quia ad virtutem pertinet ut pre-
stat facere magis bonum. Magis
autem bonum est bene facere quam bene
pati et bene operari quam turpia non
operari. Cum autem debite expendit
et aliis bona largitur benefa-
cit. Custodiens vero proprios redditus
et accipiens pecuniam a propriis
possessionibus bene patitur si-
ve bene recipit eo modo quo

Debet non usurpare et aliena non
operatur turpia. Si ergo melius est
bene agere quam non male facere vel
quam bene pati melius est bene expe-
dere quam aliena non usurpare vel
quam propria custodire. Tertio hoc idem
patet quia circa illud magis consistit vir-
tus circa quod contingit maior
laus. maior autem laus contingit in
bene expendendo quam in custodien-
do propria vel non usurpando aliena
ergo liberalitas ergo principalius consistit in
debite expendendo et bene facere
de aliis. Quarto hoc idem patet
quia virtus principalius est circa difficilior
difficilius autem est dona aliis tri-
buere quam proprios reditus custodire
vel quam aliena non usurpare. Nam
custodire propria enim se non est diffi-
cile quia unusquisque naturaliter inclinatur
ut se diligat. et ut sua bona
custodiat. Dare autem propria bona
in se difficultatem habet quia
propria bona sunt aliquid ad nos perti-
nens et naturaliter afficimur ad illa. Im-
mo avari adeo afficiuntur ad ista
exteriora bona ut pecuniam quam
habent reputent aliquid incor-
poratum sibi. Videtur enim eis quod
quod recipitur pecuniam ab eis quod
aliquid accipiatur de ipso corpore
quia ergo propria bona sunt quasi nobis con-
iuncta. Aliena vero sunt disiunc-
ta non est adeo difficile non usur-
pare aliena ad que non ita affi-

cimur quia non sunt nobis coniuncta
sicut est difficile dare propria ad
que magis afficimur quia nobis
quodammodo coniunguntur. Quare
circa debite expendere et circa aliis
bona tribuere principaliter consistit
liberalitas. tamen circa magis diffi-
cile. Quinto hoc idem patet quia cum
liberales maxime amentur circa
illud maxime consistit liberalitas
quod quis agendo maxime dat
[illegible] aut maxime amatur quis
si non aliena bona non surripiat
vel si proprios reditus custodiat. sed
maxime diligitur si ex propriis redi-
tibus debitos sumptus faciat et
bonis et dignis maxima bona
tribuat. Qualiter in bene expende-
do et aliis bona tribuendo principaliter
liberalitas consistit. Viso quid est
liberalitas quia est virtus refrenans
audacias et moderans prodigali-
tates. et ostenso circa que habet esse
quia principaliter est circa debitos sumptus
et circa debitas donationes. ex consequenti
autem est in custodiendo reditus pro-
prios. et non in usurpando alie-
nos. de leviter patet quomodo possu-
mus facere liberales. Nam sicut forti-
tudo quia plus opponitur timori quam
audacie faciamus nos metipsos for-
tes declinando ad audaciam. ita quia
potius plus audeas quam minus
sit quia liberalitas magis opponitur
audacie quam prodigalitati declinan-
dum est magis ad prodigalitatem
et magis debemus superhabundare
in dando quam deficere

Vult enim philosophus
4o Ethicorum
liberalitatem
non esse in mul
titudine datorum sed in habitu qui
est in facultate et in voluntate
dantis. Nam ut ibidem scribitur
nihil prohibet minora dantem
liberaliorem esse si a minoribus
accipiat. Liberalitas ergo mensu
ram recipit ex proportione da
torum et ad possessiones dantis.
Propter quod philosophus ait tyrannos non esse
prodigos quia non videntur posse
superhabundare multitudine possessi
onis dationibus et expensis. Cum
cum igitur hii tot et tanta re
cipiunt quibus dationes et expense
possessionum multitudinem superare
non possunt quodammodo prodigos
esse non possunt. Reges igitur et prin
cipes qui multitudine possessionum super
habundant non solum quod possunt
esse prodigi sed vix possunt attin
gere ut sint liberales. Semper ergo
cogitare debent quod minora faci
unt quam deceat. Ex hoc autem a
parere potest quam indecens sit eos es
se avaros. Nam si regimen eorum
debet esse naturale debet provo

conari huius que videmus in natu
ralibus. Cum in naturalibus enim nichil est otiosum
ut probant philosophica dicta. Ergo nec
in regimine vite humane aliquid
otiosum esse debet. Quare cum natura
humana modicis sit contenta quia
uni persone modica sufficiunt
quia si una aliqua persona mul
titudine divitiarum superhabun
dat, otiose sunt ille divitie si
non ordinantur ad bonum aliorum.
Quanto igitur reges et principes
pluribus divitiis superhabundant
tanto detestabilius est eos avaros
esse. Probat autem philosophus 4 Ethicorum
triplici ratione quod avaritia peior
est prodigalitate. Propter quod omnino
detestabile est reges et princi
pes esse avaros. Tantum enim fugi
enda est avaritia a principibus
quod si possent esse prodigi melius
esset eos esse prodigos quam avaros.
Quemadmodum enim quod melius est infirma
ri morbo curabili quam incurabili.
Prodigalitas autem est morbus
curabilis non ab etate non ab e
gestate. Nam qui prodigi sunt
in iuventute quia senes avari
ores sunt iuvenibus cum veniunt
ad senectutem ut plurimum curatur
eorum prodigalitas et desinunt
esse prodigi / avari et potest ab
egestate. Nam qui prodigi sunt
ut plurimum egent quia expense su
perhabundant redditibus. Ex ipsa
ergo igitur indigentia innituntur

vt no sint prodigi Est igitur
2m p[hilosoph]um prodigalitas morbus
curabilis vel ab etate vel ab egre
state. Sed auaricia est morbus
incurabilis. quia quanto quis plus
procedit in auaricia. et quanto plus
senescit tanto magis auarus
efficitur Si ergo caput regni a quo
totum regnum debet dirigi inde
cens est egrotare 2m mores mor
bo incurabili: ualde detestabile est
regem esse auarum. Patet enim
quod melius esset eum esse prodi
gum Tercio hoc idem patet
quia prodigalitas magis est pro
pinqua virtuti quam auaricia Nam li
beralitas non libenter recipit sed
libenter dat. quorum vtrumque facit
prodigus. neutrum tamen facit aua
rus

Auare non prodigus non sit ama
tor pecunie sic nec liberalis de
berit quis sic est prodigus fieri
poterit liberalis. Si ergo detestabile est
valde regem esse vitiosum. tanto
detestabilius est ipsum esse aua
rum quam prodigum. quanto auaricia
a pluribus contrariatur virtuti quam pro
digalitas. Tercio hoc est dete
stabilius quia rex positus est in re
gno propter salutem regni vt prosit

huius qui in regno sunt Auarus
autem nulli prodest quia nec sibi ipsi
necessarius est. prodigus autem necessarius est
aliis ergo detestabile est regem esse
auarum Huius quia quamvis male
est reges esse prodigos et quasi de
testabile est valde eos esse auaros
Restat ergo unde quod deceat eos esse
largos. liberales et condecentes
sed enim virtus que est circa sumptus
per quandam similitudinem dicitur largi
tas. liberalitas et comitabilis
largitas enim dicitur ad similitudinem va
sorum. vasa enim lignea ex aceto
sorum habundancia emittunt quod est
in habundancia ergo in sumpti
bus. habundancia ergo in sumpti
bus et dacionibus dicitur largus
quia ad modum largi vasis habun
de emittit que continet. Cum
ergo tanto deceat sonte habere
largus quanto circa plures parti
cipare debent. tanto decet re
gem largiore esse quanto influe
ncia eius ad plures extendenda
est quam influencia aliorum. Sed
singuli virtus dicitur liberalis quia vol
lentes ea sunt ad similitudinem
liberorum Auari enim non sunt liberi
sed sunt servi pecunie Auare
sit indecens est reges et princi
pes esse servos Conveniens est eos
esse liberales. quarto singularis virtus
dicitur amicabilitas quia per eam homines
comitant sua bona pro quod comu
tacionem aliis potissime diligitur

Quia liberales sunt potissime ama-
biles. Tenemur sic maxime decet re-
ges et principes ut sint dilecti
a civibus qui sunt in regno maxi-
me decet eos esse liberales. Spe-
ctat autem ad liberalem primo respi-
cere quantitatem dati ut non det plus
nec minus quam debeat. Secundo debet re-
spicere quibus det ut non det quibus
non oportet. Tertio videndum est cuius
gratia det ut det boni gratia non
propter aliquam aliam causam. Reges
autem et principes tripliciter possunt de-
viare a liberalitate in dando
plus quam magnitudo expensarum
vel propter excedere multitudinem reditu-
um. Primo si contingat liberalem
dare plus quam debeat ut propter velle
moderate tristabitur. Quia magis
conatur liberalis si det minus
quam debeat. vel si non expendet ubi
oportet. Secundo si non expendat ubi non
oportet. Deviant etiam a liberalitate
reges et principes in dando quibus
non oportet vel cuius gratia non oportet. dant
enim ut propter ait histrionibus et a-
dulatoribus non aliis quibus non oportet
dare. quia magis decet eos esse
pauperes quam divites. Sic etiam dant
cuius gratia non oportet. Non enim dant
boni gratia. sed magis dant ut lau-
dentur. et propter inanem gloriam
vel propter aliquam aliam causam. De-
cet ergo reges esse liberales et
ut liberales oportet eos dispensare
bonos et boni gratia

Dicebatur supra
circa sumptus esse
duplicem virtutem
unam quae respi-
cit moderatos sumptus quam
liberalitatem vocant. aliam quae re-
spicit sumptus aliquos magnos quam
magnificentiam nominant. Sed
quia magis et minus non videntur
diversificare speciem et naturam rerum
ut vult philosophus secundo politicorum. non videtur
sufficienter distingui magnifi-
centia a liberalitate per hoc quod haec
est circa magnos sumptus illa
vero circa mediocres. Dicendum ergo quod
de ratione virtutis est quod sit circa bo-
num et difficile. Quare cum in
maioribus sumptibus reperiatur
specialis ratio bonitatis et diffi-
cultatis quae non reperitur in me-
diocribus sumptibus. dici debet
magnificentiam quae est circa magnos
sumptus esse virtutem aliam a li-
beralitate quae est circa mediocres
sumptus. vel possumus dicere quod
sumptus ad duo comparari possunt
videlicet ad facultates eius qui facit
sumptus et ad opera in quae il-
li sumptus expenduntur. Erit
ergo circa pecunias duplex virtus.
una quae comparat datas et expensas

facultatibus et hec est liberali
tas ideo dicitur esse liberalitas circa
mediocres sumptus non secundum se
sed per comparationem ad dantem et ad
facientem sumptus Ideo largitor
multorum posset esse avarus si ea
multa non equarent faculta
tibus dantis Dicebatur enim su
pra non esse liberalitatem in mul
titudine datorum. liberalis ergo
adequat datos et sumptus fa
cultatibus. sed magnificus vult
proportionare sumptus operibus
ubi et nomen accepit ab ipsa fac
tione et ab ipso opere denominatur
magnificentia. dicitur enim magni
ficus quasi magna faciens Inde
est ergo quod quia in quocumque statu sit
sit et quascumque facultates ha
beat sive multas sive medio
cres difficile est bene uti illis et
bene equare sumptus faculta
tibus ideo liberalitas se extendit
ad mediocres sumptus sumptus
enim non prout considerantur secundum se
sed ut proportionantur facultatibus
Si autem considerantur sumptus
secundum se sic liberalitas est circa ma
gnos sumptus. si faciens eos
multas habeat facultates et est
circa mediocres si faciens sum
ptus illos mediocribus faculta
tibus habundet. sed si sumptus non
considerantur secundum se sed ut propor
tionantur facultatibus. sic liberalis

est semper circa mediocres sumptus
Nam sicut parvi sumptus sunt
mediocres et proportionati paupe
ribus. sic magni sunt mediocres
et proportionati divitibus. sed quia
liberalitas non respicit sumptus
secundum se sed ut proportionantur facul
tatibus non dicitur esse circa magnos
et mediocres sumptus sed circa
mediocres tantum. liberalitas ergo
que respicit sumptus proportio
natos facultatibus se extendit ad
quascumque facultates. quia est in
mediocribus facultatibus difficile
est bene se habere in illis magni
ficentia enim respiciens sumptus
ut sunt decentes operibus non re
spicit quecumque opera quia non est dif
ficile facere decentes sumptus
in quibuscumque operibus sed in ma
gnis ideo magnificentia a ma
gnis faciendis et magnis o
peribus sumpsit nomen In magnis
autem operibus contingit aliquos de
ficere quia non intendunt ut magna
opera faciunt sed modo parum expe
dant et tales vocant parvifici
Aliqui vero etiam in magnis operibus
plus expendunt quam opera illa re
quirant. et tales vocantur consuma
tores. Philosophus vero vocat eos ban
nausos id est ignes et fornaces
quia tales sicut fornax omnia consu
munt. Circa vero operibus fa

decentes sumptus et tales sunt
virtuosi et vocantur magnifici.
Erit igitur magnificencia media
inter parvificenciam et consumpcionem sicut
liberalitas est media inter avariti
am et liberalitatem. Patet ergo quid
est magnificencia. Nam sicut libe
ralitas est reprimens avaricias
et moderans prodigalitates sic
magnificencia est reprimens parvi
ficencias et moderans consumpciones.
Et sic liberalitas est fa
ciens sumptus et datas proporcio
natas facultatibus sic magni
ficencia est faciens decentes sumptus
magnis opibus. Viso quid
est magnificencia. restat videre circa que
habet esse. hoc enim contingit ad parvus
ad communitatem vel comparari vel ad ipsum
deum. ad totam communitatem. ad aliquas
speciales personas. et ad seipsum.
Magnificus enim circa omnia ista
decenter se habere debet. nam primo
habet intendere debet circa omnia ista
nam primo et primo homo debet esse
magnificus circa divina con
stituendo si facultates exigunt
templa magnifica. sacrificia
honorabilia. preparatores dignos.
Ideo dicitur quarto ethicorum quod honorabiles
sumptus quos debet facere ma
gnificus sunt circa deum. Secundo
spectat ad magnificum si assit
facultas facere decentes sumptus
circa totam communitatem. Nam ipsum bo
num commune quodammodo divinum est. unde
philosophus ait quod dona communia habent
aliquid simile donis sacratis. bo
num enim divinum in una persona
singulari valde debiliter reperi
tur. sed in tota communitate pul
cerius lucescit divinum bonum.
Tercio magnificus se decenter
habere debet circa aliquas personas
speciales ut circa personas honore
dignas. nam in hoc potissime
apparet magnificentia. quod
quibus magnum facit. hiis qui
sunt magnis digni. Quarto
debet se habere decenter magni
ficus circa personam propriam. debet
enim quilibet se magnifice habere
circa magna opera virtutum proprie
persone. magna autem opera
possunt dici illa que durant
per totam vitam tamquam si sunt domus
et edificia. vel que fiunt raro
in tota vita tamquam si sunt nu
ptie et milicie. Decet enim
magnificum ut dicitur in ethicorum ha
bitaciones preparare decentem. ma
gis autem debet intendere quod decet
facere admirabiles et durabiles
domos. tamen quod faciat eas so
phisticas et apparentes. sic
eciam decet magnificum nupci
as et milicias et talia que
raro occurrunt magnifice facere

patz igitur circa quid est mag-
nificencia quia est circa sumptus
decenter magnus operibus prin-
cipaliter est circa magnos sumptus
impensos erga diuina et er-
ga totam comunitatem et quia
vero est erga magnos sumptus
impensos circa personas dignas
et circa serpum. Ostenso quid
est magnificencia et circa que
habet esse. Deleri patz quo
possimus nos ipsos magnifi-
cos facere non sic liberalitas
plus contrariatur auaricie quam pro-
digalitati sic magnificencia plus
contrariatur paruificencie quam consump-
tioni. Nos ergo ipsos si facul-
tas assit faciemus magnificos
declinando ad consumptionem ut
et in magnis operibus potius
superhabundent sumptus quam de-
ficiant

tangit ad
phus in
eth sex p-
prietates
ipsius paruifici que si mes-
sent regibus maxime de-
regarent regie maiestati

ctima proprietas est quia circa omnia
deficiat quod et ipso nomine patz
esse enim paruificum est facere parua
et declinia. Alia proprietas est quia
si contingat paruificum et mag-
expandere parum perdit magnum
bonum. Pro ut et probiat dicit quod vi-
les homines nuptias et conuiuia
perdunt pro denariata piperis
dum enim circa magnum conuiuium
non faciunt magnos nec decen-
tes sumptus volentes parce mo-
dice expendere totum conuiuium in-
decens redditur. Tercia est quod que-
cumque facit paruificus semper facit
tardans videtur enim ei quod re-
mouere pecuniam a se est absci-
dere membra a proprio corpore. Et
sicut dato quod necesse sit aliquem
mutilari et membri mutilacionem
illam et incisionem tardat subter-
fugit quantum potest, sic dato quod paru-
ficum oportet expensas facere tamen il-
los sumptus tardat et subter-
fugit quantum potest. Quarta est
quod paruificus non intendit quod velle
faciet magnum opus ut quilibet
faciat magis largiter vel quod
faciat decentes nuptias sed tota
sua intencio est quo faciat paruos
sumptus. Est enim proprietas paruifi-
ci ut appetitur plus premium

quam opus illud maiori diligentia
perficit quod modicum expandat
quam faciat magnum opus. Quinta
condicio parvificus est ut semper expen-
dat cum tristicia et dolore. Di-
cebatur enim quod parvificus reputat
exteriora que habet quasi sibi
incorporata et quasi pertinentia ad
substantiam suam. Et quia sic afficitur
ad ea et ita existimat se illis,
ideo sicut in incisione corporis
propter divisionem continui resultat
ibi tristicia et dolor, sic in
separatione pecunie quod fit per
expensas, quia est ibi quedam
divisio continui eo quod parvificus
reputat suam pecuniam quasi sibi
incorporatam et continuatam, non
potest eam expendere et eam a se
removere sine tristicia et dolo-
re. Concordat enim in hoc parvificus
cum avaro quia omnis parvificus a-
varus est sicut omnis magnificus
liberalis. Sexta est quia cum parvi-
ficus modicum faciat, videtur sibi
quod semper agat maiora quam debe-
at. Dictum est enim quod parvificus
plus appreciatur pecuniam quam
dationes et sumptus que sunt
opera virtutum. Pecuniam enim re-
putat quasi carum. Opera
vero virtutum estimat quasi vile
et non appreciatur ea. Cum ergo
vix posset aliquis tam modicum
dare de caro dato et quod nil
tantum recipiat de vili, quin vide-
atur plus dare quam debeat.
Cum propter parvificentiam ita modicum
sumptum faciat erga virtutum
opus, quod semper videatur
ei quod agat maiora quam debeat.
Quare si detestabile est regiam
maiestatem circa omnia deficere ma-
gna bona pro modico perdere,
semper tardare et nil perfec-
te facere, nisi intendere quod fa-
ciat magna virtutum, sed quod mo-
dicum expandat, semper facere
sumptus cum tristicia et dolore
et cum nil faciat credit se
magna operari, que omnia hec
valde derogant regie maiesta-
ti, omnino detestabile est regem
esse parvificum. Quod autem deceat ipsum
esse magnificum sufficienter probant
superiora dicta, in quibus ostendeba-
tur circa que magnificus habet esse. Dice-
batur enim magnificentiam potissime esse
circa divina et communia, circa vero
circa personas dignas et circa se
ipsum. Cum igitur rex sit caput
regni et sit persona honorabilis
reverenda et publica, et ad
ipsum pertineat distribuere bona
regni, maxime decet ipsum esse

magnificam lucet quod est caput regni
et in hoc gerit dominium re
gni regnum qui est caput et prince
ps vniuersi magis spectat ipsum
magnifice se habere circa templa
sacra necnon erga spatiosas domos
Secunda vero est persona publica
ad quam ordinatur tota ciuitas
et totum regnum magis spectat
ad ipsum magnifice se habere circa
bona communia et circa ea que totum
regnum respiciunt. Rursus
quod ad ipsum spectat distribuere
bona regni. ideo decet enim
magnifice se habere erga per
sonas dignas quibus digne
competunt illa bona. Tamen
plus quod decens est regia per
sona debet esse reuerenda
et honore digna. spectat ad
ipsum magnifice se habere ad pro
priam personam. et erga personas
sibi coniunctas ut erga uxorem
et filios. struendo habitaciones ho
norabiles. faciendo nuptias
decentes. extendo milicias
admirabiles

Philozophus
iiii ethicorum tan
git quod proprietates
tes magnifi
ci modo de magnificencia quibus
habere decet reges et principes
Prima est quod magnificus assimila
tur scienti Dicebatur enim
spectare ad magnificum in magnis
operibus facere decentes sumptus
cognoscere autem quibus magnis
operibus qui sumptus sint conue
nientes hic autem esse non potest
nisi polleat sciencia et intellectu Secunda
proprietas magnifici est facere ma
gnos sumptus ut non ostentet se
ipsum. sed boni gracia Est enim
hic commune cuilibet virtuti agere non
propter fauorem vel propter gratiam ho
minum sed gracia boni. Specialiter
tamen hoc decet esse proprium magnifice
ncie secundum eum in operibus magnificis
ut eum quibus magnifice se habet
erga cultum diuinum et erga rem
publicam et circa personas dignas
maxime ut cum appareat gloriosus
et maxime ut cum ab hominibus
laudetur Difficile est in talibus
non querere humanam laudem. et
quia virtus est circa bonum et dif
ficile ideo maxime spectat ad
magnificum in suis magnificis
operibus et distribucionibus

sumat intendere bonum et non
gloriam vel favorem hominum. Tertia pro-
prietas magnifici est facere
sumptus et distributiones de-
lectabiliter et prompte. Nam qui
prius quam sumptum faciat diu ra-
tiocinatur et computat minutias et
pensas inquirit et non delecta-
biliter et prompte largitur, que
largiri debet non est magnificus
sed parvificus. Ideo dicitur in ethicorum
quod diligentia ratiocinii est parvifi-
ca. Quarta est magis intendere
de quali faciat opus optimum
et decentissimum quam qualiter et quantum
sumptum faciat ad opus, ut si
debet aliquis magnificus aliquod
templum construere ad honorem dei
vel aliqua dona conferre per-
sonis dignis magis intendat
quod templum sit admirabile et quod
pulchrum et quod dona illa sint
magna et decentia quam quot et
quanta numismata erat ipsum con-
sumere pro huiusmodi opera. Quinta
proprietas est quod magnificus est excellenter
liberalis. Nam omnem est magnificum
esse quod habundat liberalem
nam ut infra probabit magnificentia
est quasi perfectio et quidam ornatus li-
beralitatis, sicut magnanimitas est
quasi perfectio et quidam ornatus omnium vir-
tutum. Cum enim magnificus sit re-

qui in magnis sumptibus operibus fa-
cit decentes sumptus, si facere
decentes sumptus est esse libera-
lem, facere maximos decentes
sumptus quod facit magnificus
est esse maxime liberalem. Sexta
proprietas magnifici est ab equa-
li sumptu facere opus magnifi-
centius. Parvifici enim quia se intro-
mittunt qualiter parcant, in modo ut
dicebatur pro modico multum
perdunt. Magnificus vero econtra-
rio est curare de ratiocinio ab equa-
li sumptu facit opus magis
magnificum quia non parcit decenti-
bus sumptibus. Contingit enim
avarum plus expendere in aliquo
negotio quam liberalem. Nam quia sub-
mittitur avarus aliquas decen-
tes expensas subtrahere si modi-
ce sint et parvi valoris, ideo
opus ubi multum expendit inde-
center facit. Quare ab equali
sumptu vel etiam alio modo libera-
lis vel magnificus facit decen-
tius opus quam parvificus vel ava-
rus. Has autem proprietates debe-
re inesse regibus et principibus
videre non est difficile. Principes
maxime debent esse scientes
et cognoscentes qui sumptus
quibus operibus decent. Ad eos
autem maxime spectat facere ma-
gnas largitiones et excellentes

sumptus bonum quod ipsi magis
debet bonum intendere quam totum
debet regnum in bonum dirigere, sic
et ad eos spectat delectabiliter
et prompte sumptus facere. Nam
ut supra dicebatur quod modicis
natura contenta est, possent
sumere nisi quia eis fiant debi-
te largiores et decentes sumptus.
Quanto igitur reges et principes
magis habundant facultatibus
et diviciis tanto magis decet
eos ampliores redditus facere
et magis delectari et prompte ex-
pendere. Decet enim reges et
principes magis intendere quomodo
faciant excellencia opera virtutis
quam quomodo parcant minimis et expen-
sis. Oportet ad eos excellentes esse
liberales et semper facere magnifi-
ca. Amplius ergo proprietates magni-
fici amplius et perfectius decet
ipsos reges habere quam alios et prius
iiii Decet vel quia non quilibet posset
esse magnificus quia non quilibet
potest facere magnos sumptus. Sunt
ibidem quod tales debent esse nobiles
et gloriosos. Ex natura quanto rex
est nobilior aliis tanto decet in
ipsum magis pollere magnificencia et
habere proprietates magnifici

Bonorum ex-
teriorum ut
supra dicebatur quedam sunt
utilia ut pecunie et ulterius quantitates
que mensurari numismate que-
dam vero sunt bona honesta cuius-
modi sunt honores. Sic igitur
circa bona utilia est duplex virtus
una respiciens magnos sumptus
ut magnificencia et alia que re-
spicit mediocres ut liberalitas.
Sic circa ipsa bona honesta est
duplex virtus. Una que respi-
cit magnos honores ut magna-
nimitas et alia que respicit
mediocres, que communi nomine potest
dici honoris amativa. In ma-
gnis autem honoribus quidam se possunt
habere tripliciter. Nam quidam in ta-
libus deficiunt ut pusillanimes.
Quidam vero superhabundant ut pre-
sumptuosi. Quidam autem se habent
sicut decet ut magnanimi. Videntur
enim aliquos aptos ad magna po-
tentes magna et ardua. Ex
quadam autem pusillanimitate du-
cti retrahunt se ab huiusmodi dicti
magis tales ergo in talibus defici-
unt. Sed quidam ergo in talibus
superhabundant ingerentes se in
aliqua que complere digne non
possunt quos philosophus vocat Chaymotes
id est fumosos et ventosos. Nos autem
eos presumptuosos vocare possumus

Magnanimus ergo medius est inter
pusillanimem et presumptuosum
quia cum se trahit ad arduis ope-
ribus que digne potest agere inter
pusillanimus non se ingerent ad
ea que digne complere non potest
inter presumptuosus Ex hac ma-
nifeste patet quid sit magnanimi-
tas quia sicut liberalitas que est me-
dia inter avaricias et prodigali-
tates id est virtus que reprimens
avaricias et moderans prodigali-
tates. sic magnanimitas que est
media inter pusillanimitatem
et presumptionem est virtus que repri-
mens pusillanimitates et mo-
derans presumptiones Viso
quid sit magnanimitas videre
in parte circa que habet esse vide-
tur autem philosophus in ethicorum velle ma-
gnanimitatem esse circa honores circa
divicias et principatus. et ulterius
circa omnia fortuna et infortunia
non tamen est ex principali circa ista
circa ista quia magnanimitas principaliter
est circa honores. et non circa hono-
res mediocres sed circa honores ma-
gnos. ex consequenti autem est circa
divicias et principatus et circa
fortunia et diffortunia nam
inter omnia bona exteriora ma-
ximum est honor Divicie enim
et principatus et alia exteriora
bona non sunt tantum bonum sicut
honor est inter plurimum homines

hec ordinat ut consequatur hono-
res sicut ergo dicebatur de for-
titudine quod principaliter erat circa pericula
bellica quia illa sunt difficiliora
ex consequenti autem erat circa pericula alia
ita quod fortes et in aliis periculis
decent se habere sic magnanimi-
tas principaliter est circa honores tanquam
circa maxima bona exteriora
et ex consequenti circa divicias et
principatus et circa alia exteriora
ita magnanimus decent se
habere in possidendo divicias et
principatus et in tollerando for-
tuna et infortunia Magnani-
mus enim est sicut homo qui mediocriter
decitur Si enim honoratur
vel si magna ei fortuna oc-
currit non extollitur. Si autem
inhonoratur et magna infor-
tuna veniet super ipsum non dei-
icitur In qualibet enim statu non
inter magnanimus se decent habere
Ad pusillanimitatem enim pertinet
nescire fortunas ferre Ideo
Andronicus peripateticus ait opus
pusillanimitatis esse que neque
honorem neque inhonorem
neque bona fortuna neque in-
fortunia possint ferre: Sed
honoratio quod intumescit et
paruo bene fortunatur extolli
Ostenso quid sit magnanimitas

et cetera que habet esse restat
ostendere quod nos ipsos possimus
magnanimos facere Duo autem sunt
que nos ad magnanimitatem
inducunt. est parum appreciari exteriora
bona quecumque sint illa
sive sint honores sive principatus
sive divicie sive quecumque
huiusmodi alia bona secundum
est cum pusillanimitatem nescire
fortunas ferre sed ex modicis
fortunis extolli. ex infortuniis
vero deprimi. magnanimi quidem non
sic. sed ut dicebatur novit fortunas
ferre et in quolibet statu
sicut se decet habere causa autem
quare quis nescit fortunas
ferre est quia nimis appreciatur
exteriora. ideo quando aliquid de hiis
bonis acquisivit videtur ei totum
acquisivisse et intumescit Quando
vero aliquid de eis perdidit videtur
ei totum perdidisse et deicitur Unde
si appreciamur opera virtutum
et non appreciamur exteriora bona
nisi inquantum sunt organa ad
virtutes cum animo magnanimi
et sciemus fortunas ferre quia
si augebuntur in divitiis et
in exterioribus bonis non extollemur
cum non reputemus talia
esse simpliciter maxima bona et
si contingat nos infortunari circa
ea decenter tollerabimus cum non
multum reputemus ipsa

Recitat autem
philosophus in ethicis
multas proprietates magnanimitatis
quas enumerare possimus Sed
quas reges et principes habere
debent ut sit prima proprietas magnanimi
bene se habere circa pericula
bene autem se habere circa ea est
non esse amatorem periculorum
nec se exponere pro parvis periculis
sive pro magnis nisi propter
hoc ex quibus possit consurgere magna
utilitas. cum autem sic se exponit
periculis adeo debet esse constans
in suis negociis ut etiam
si videret expedire non parcit
vite ut ait philosophus in ethicis Secundo
competit magnanimo bene se habere
circa retributiones magnanimi cum parum
appreciatur exteriora et multum appreciatur
opera virtutum. propter quod quia
esse plurimum retributivum est facere
opera virtutum. convenit magnanimo
esse plurimum retributivum ut dicitur
in ethicis Tercio spectat ad ipsum
esse paucorum operativum dictum est enim
magnanimum esse circa magna ut
circa ea ex quibus consurgere possunt magni
honores. talia non multociens
occurrunt ideo decet magnanimum esse
paucorum operativum. Quarto decet

Bona

magnitudo esse aptus ut sit veri dicus et sit manifestus odiator et amator et magis curare de veritate quam de opinione ut patet vult 4o ethicorum Quinto spectat ad magnanimum ut non sit ei cure quod laudetur nec quod alii vituperentur Nam cum talia non sunt exteriora bona eo pertinent ipse non multum curat de eis quod ut dicebatur modicum appreciatur exteriora bona Sexto spectat ad ipsum non esse plangitivum neque deprecativum et maxime non debet esse talis circa exteriorum bonorum Cum enim contristatur de exterioribus bonis non aliter deprecatur ut ea acquirat quodammodo pusillanimus est quod nimis appreciatur exteriora bona dicente seneca quod nichil carius emitur quam quod precibus comparatur. Has autem proprietates narratas a philosopho si bene intelligantur decet habere reges et principes Decet enim reges non se exponere pro quibuscumque periculis nisi pro negotiis arduis ut pro defensione fidei non pro tuitione regni si non occurrat casus adeo arduus quod rex suo gente nec et seipsum debeat exponere periculis. ita debet esse constans et magnanimus ut pro bono divino et communi paratus sit vitam exponere Secundo decet reges et principes esse plurimum retributivos. quod quanto sunt in altiori gradu quam alii et quanto plus affluunt diviciis tanto

alii tanto in opibus studiosi et retributionibus debent alios superare Tercio decet eos esse paucorum operativos Negotia enim ardua pauca sunt respectu aliorum. Non autem decet reges et principes omnia negotia quantumcumque modica expedire per seipsos. Nec decet eos omnium operativos esse. sed ut possint liberius intendere expediendi magnorum negotiorum que sunt pauca. Debent alia minora negotia aliis committere que sunt multa. Quarto decet eos esse apertos et esse veridicos cum sint regula aliorum. quam obliquari et falsificari non debet decet. Decet etiam eos esse manifestos oditores et amatores ut manifeste odiant vicia. persequantur malos et non permittant maleficos vivere. et aperte diligent bonos et foveant eos quod hoc modo magis inducent totum populum sibi commissum ut sit iustus et virtuosus. Quinto decet reges et principes non curare ut laudentur ab hominibus Nam positi in dignitatibus multos habent adulatores et loquentes eis placentia Si autem talibus adulatoribus credant contingit eos non agere in legem et rationem. sed in passiones et voluntatem. tanto igitur reges et principes et viri omnes existentes in dignitatibus minus debent credere de laude hominum

quanto plures habent adulatores qui eos laudando conantur eos pervertere. Sexto quia reges et principes deberent sibi esse sufficientes in exterioribus bonis ut declarabitur in tertio ubi agetur de regimine regni. Igitur non decet eos esse plangitivos neque deprecativos pro exterioribus bonis. Omnes ergo assignate proprietates competere debent regibus et principibus quare decet eos esse magnanimos.

Amatores aliquando vituperantur aliquando vero laudantur ut vult philosophus quarto Ethicorum. Interdum enim amatores honoris quandoque duces videmus non curare de honore suo. Rursus quandoque vituperamus ambiciosos laudamus non curantes de honore suo. Curare igitur de honore suo uno modo est laudabile et alio modo vituperabile. Non curare de honore quia non vult facere opera honore digna est vituperabile. Nobis igitur debet esse cure de honore non quod simus ambiciosi nec quod finem nostrum ponamus in honoribus sed quod agamus opera honore digna. Opera ad honorem digna dupliciter considerari possunt. Vel ut sunt proporcionata nobis vel ut sunt digna magno honore. Sicut enim circa sumptus due sunt virtutes scilicet liberalitas que respicit sumptus ut sunt mediocres et ut sunt proporcionati nobis et magnificencia que respicit sumptus ut sunt magni et ut ordinantur ad opera magna, sic circa honores est duplex virtus. Una que respicit honores mediocres et ut sunt proporcionati nobis et hec a philosopho dicitur honoris amativa. Alia est que respicit magnos honores ut magnanimitas. Eadem ergo opera possunt esse alicuius virtutis et magnanimitatis. Nam agens opera virtutis et aggrediens pugnam si hoc facit quia delectatur in talibus actibus fortis est. Si vero hoc agat quia talia opera sunt magno honore digna magnanimus est. Sic etiam si agat opera castitatis quia delectatur in eis castus et temperatus est. Sed si hoc agat quia sunt magno honore digna magnanimus est. Ideo propria materia magnanimitatis non sunt pericula bellica sed talia sunt materia fortitudinis nec delectabilia sunt circa se quia circa talia virtutes temperancie sunt proprie materia

magnanimitatis dicitur honor quem
agit magnanimus. agit
ea que sunt magno honore di
gna. Magnanimitas ergo ut dicitur
in ethicorum est quidam ornatus omni
um virtutum. Nam sicut magnificencia
est quidam ornatus liberalitatis sic ex
cellenciori modo magnanimitas est
ornatus omnium virtutum. Nam opera
omnium virtutum sunt honore digna
Ornare magnanimus operabitur opera
singularum virtutum. Ideo dicitur in
ethicorum quod non congruit magna
nimo fugere commonente quod
est actus prudencie. nec facere
iniusta quod pertinet ad iniu
sticiam. Operatur ergo magnanimus opera
aliarum virtutum ut ea faciat excel
lenter. Nam cum inter exteriora bona
sit bonum plus excellens faciens
opera virtutum magnitudinem sunt honore
digna. excellenciori modo faciet
ea quia si agat talia opera quasi
delectaretur in illis. Recte ergo
magnanimitas dicitur omnes virtutes
maiores facere et dicitur omnes eas per
ficere et ornare quia actus omnium ea
rum per magnitudinem faciunt
excellencius ornatius et magis
perfecte. Visum ergo quid est
magnanimitas et qualiter se habet ad vir
tutes alias. Reliquum patet qualis sit
illa virtus de qua nunc intendimus
que dicitur honoris amativa. Nam

sicut eadem opera possunt esse alia
rum virtutum et magnanimitatis sic
eadem possunt esse opera aliarum
virtutum et honoris amative. Opera
enim aliarum virtutum ut sunt
magno honore digna pertinent
ad magnanimitatem. sed ut sunt propor
cionata nobis et ut ordinantur
ad mediocres honores pertinet
ad virtutem que dicitur amativa honoris.
Sicut ergo decet reges et princi
pes esse magnificos et liberales
sic decet eos esse magnanimos
et honoris amativos. Reges
enim et principes decet honores
diligere modo quo dictum est videlicet
ut diligant et cupiant fa
cere opera que sunt honore digna.
Videtur enim amativa honoris
se habere ad magnanimitatem sicut
formositas corporalis se habet ad
pulchritudinem. Parvi enim si habent
membra bene proporcionata et con
formia sunt formosi non tamen
sunt pulchri. quia pulchritudo non
est nisi in magno corpore. sic fa
cientes opera mediocriter hono
re digna dicuntur honoris ama
tivi sed non propter hoc sunt magnanimi
qui agunt opera magno honore
digna. Decet ergo reges et princi
pes ut in magnis audaces et
in mediocribus faciant aliquid

sz ut sic agant opa honore
digna. bene dictu est qd decz
eos esse magnanimos et hono
ris amatores

P

Phus in 4to
eth. mediocri
ter se ingen
tem honori
bus no appellat magnanimu
sed temperatu. Eciu go habe
temperamentu in honoribus sit id
qd hre humilitate. Et illa
de qua loqr pt. quã appellat
honoris amatiuã. que tendit in
me diocres ut videtur. quedam
humilitas dici pt. Sz sic sit di
cimus quedam dubietates insur
gunt. cum dicis magnanimus est ho
noris amatiuus. sic dicitur mag
nificus est liberalis. sic sit honoris
amatiua esse humilitas et
magnanimus esse humilis. quod
videtur esse oppositu in adiecto
qz humilis alios veneratur. ma
gnanimus vo ut dr in 4o eth. alios
despicit. Dicim go qd esset omnis
magnanimus no esse humilis non
decuissemus principibus congru
um documentu. qz docuissemus
eos esse sine virtutibus. cum
virtutes sine humilitate esse non

pnt. Ad plenã go declaracom
veritatis ostendendum est qd sine
humilitate nq esse pt magnanim
Magnanimitas em et humilitas
et singule virtutes morales cir
ca aliquas passiones constitute
sunt dicte virtutes sunt bonum
rone inqz qr moderat passiones
nras ne deviemus a bono ronis.
Sed qd passiones nos deviare fa
ciunt a bono ronis dupliciter pt con
tingere ut supra dicebamus. Primo
qa passiones nos inclinat ad
id quod ro vetat. Secundo qz ut nos
retrahunt ab eo quod ro dictat.
Inclinacio passiones nos incli
nant ad aliquid quod est contra ro
indigemus virtute retrahente
ut pz in temperancia qua re
trahimur a delectacionibus sensibilibus.
Cum vo passiones nos retrahunt
ab eo quod ro dictat indi
gemus virtute retrahente. sz magis
impellente ut pz de fortitu
dine que magis impellit nos
ad pericula bellica qz nos re
trahat ab illis. Cum go retrahere et
impellere sint quodammodo oppo
sita et formaliter differant
ex parte et ipse no est eadem
virtus retrahens et impellens
nec est eadem virtus pnt mode
rans passiones impellentes nos
ad ea quod ro vetat et retra
hentes ab eo quod ro dictat

Unde est igitur quod sit unum et idem aliquid et aliquid acceptum nos retrahit et impellit oportebat circa idem dare duas virtutes unam reprimentem et aliam impellentem. Videmus autem quod magnanimitas est circa magnos honores. Maximus autem honor quoddam magnum est magnum bonum. Magnum autem bonum cum quia magnum est nos retrahit ne prosequamur illud cum difficultatis sunt. Sed bonum est nos alliciat ut tendamus in ipsum. quod circa magnos honores et circa magna bona duplex contingit peccare scilicet si ultra quam recta ratio dictet prosequimur ea quia bona sunt. Vel si infra quam recta ratio dictet retrahamus nos ab illis eo quod ardua et difficilia sunt. Quia ergo circa talia duplici virtute indigemus. Una impellente nos ne retrahamur propter difficultatem et est magnanimitas. et alia retrahente nos ne ultra quam tendamus in illa cum bonitatis et [?] et humilitas. Dicit enim magnanimus humilis est nec cum impelle sit esse magnanimus nec enim bonum ut probat philosophus in ethicis nullus ac bonus sit quod sit ultra quam recta ratio dictet prosequitur honores nam magnanimitas impellat nos in magna ne retrahamur propter difficultates oportet quod ei sit annexa

humilitas ne ultra quam recta ratio dictet in eam tendamus est cum bonitatis aliquid enim est magnis vitiosus. Tendere igitur in magnos honores et ad magna bona esse potest a magnanimitate et ab humilitate. nisi sic tamen ratione eandem. Sed potest tendere in magna bona nisi retrahit cum difficultatis sunt magnanimi sed potest ea nisi prosequimur ultra quam recta ratio dictet cum bonitatis sumus humiles. Differt ergo magnanimitas ab humilitate in duobus. Primo quia magnanimitas ut magnus potest impellit et e contrario retrahit. Ideo magnanimus dicitur alios despicere nisi quia aliis virtute minuitur sed quia est tanti cordis et impellitur a virtute ut potius despiciat opera et verba hominum quam velit propterea desistere ab operibus virtuosis. Humilitas autem e contrario potest retrahit et contra impellit. Ideo humilis est alios revereri quia considerat propter defectus in rebus licitis et honestis alios reverentur. Secundo differt [?] ab illa quia magnanimitas potest moderat desperationem ne aliquis cum difficultatis desperet tendendo in opera magno honore digna. Humilitas vero potest moderat ipsam spem ne aliquis nimis sperans de se ultra prosequatur honores magnos

Erit igitur omnis magnanimus humilis, vel quod idem est idem quod mediocris est honoris amativus, quia ille dicitur humilis qui moderans spem adipiscendi honores magnos mediocres tendit in honores illos. Utrum autem humilitas sit idem simpliciter quod diligere mediocres honores vel utrum sit semper unum idem cum virtute illa quam philosophus distinguens a magnanimitate appellat honoris amativam non est praesentis speculationis. Sed si contingeret nos in moralibus ulteriora exponere ostenderemus virtutem de qua loquitur philosophus non esse omnino idem cum humilitate, quia illa de qua loquitur philosophus quae ut dictum est tendit in mediocres honores magis est in appetitu concupiscibili, humilitas vero magis est in intellectivo.

Satis est per habita manifestum humilitatem a magnanimitate differre. Nam licet una et eadem virtus reprimat superhabundantiam et moderet defectum, nihilominus tamen eque primo duo eidem virtuti competere possunt. Spectat igitur ad magnanimitatem reprimere desperationem ne desperemus in rebus arduis, et spectat ad ipsam moderare spem ne ultra quam ratio dictat tendamus in illa. Non tamen est primo operatur utrumque. Nam cum magnanimitas sit circa magna, magnanimitas est virtus impellens in magna quam retrahens nos ab illis. Principaliter ergo magnanimitas reprimit desperationem ne retrahamur ab arduis, et ex consequenti moderat spem ne plus quam tendamus in illa. Humilitas ergo e contrario se habet ut supra diffusius dicebatur. Quae autem differentia sit huius virtutis ab illa videndum est quae sit huiusmodi virtus. Sciendum igitur quod sicut circa magnanimitatem contingit habundare et deficere, sic et circa humilitatem habet esse. Nam ut patet ex dictis magnanimitas est virtus nos impellens ne propter difficultatis retrahamur ut non prosequamur opera magno honore digna. Quia igitur in hoc aliqui superhabundant ut praesumptuosi prosequentes magis ardua quam debeant, aliqui vero deficiunt ut pusillanimes, ideo magnanimitas est media inter praesumptiones et pusillanimitates. Sic ergo ex dictis patet quod humilitas est virtus nos retrahens ne bone bonitatis et delectationis quae est in rebus honorificis prosequamur ea ultra quam ratio dictat. In hoc igitur aliqui superhabundant

ut superbi prosequentes honores et excellentias ultra quam debeat. Aliqui vero deficiunt quia se deiciunt ultra quam debeant ut illi qui nec querunt opera honore digna nec honores. quod non est humilitatis sed magis est vilitatis et miserie. Erit igitur humilitas media inter superbiam et deiectionem sicut magnanimitas est media inter presumptionem et pusillanimitatem. Viso quid est humilitas declarato patet circa que habet esse. Intendit enim humilis reprimere superbias et moderare deiectiones. Erit ergo humilitas circa superbias et deiectiones. Non tamen est circa hec eque principaliter. Nam humilis principaliter intendit reprimere superbias, ex consequenti vero moderare deiectiones. Est igitur notabiliter hic attendendum quod quia ad virtutem sit magis retrahens quam impellens principaliter opponitur superhabundantie per quam impellimur et ex consequenti defectui per quem retrahimur. Sed quia magnanimitas magis est virtus impellens quam retrahens econtrario se habet quia tunc principaliter opponitur defectui per quem retrahimur. Ex consequenti vero opponitur excellentie per quam impellimur. Magnanimitas ergo que est virtus impellens in ardua bona magis opponitur pusillanimitati que est defectus nos retrahens a talibus bonis quam presumptioni que est excessus nos impellens in illa. Sed humilitas econtrario quia est virtus retrahens ne ultra vires prosequamur excellentias et honores principaliter opponitur superbie que superhabundat in talibus. Ex consequenti vero contrariatur deiectioni. In agendo enim opera honore digna non solum contingit peccare per superbiam sed etiam per deiectionem. Nam si quis ultra quam sinit status eligat sibi vacare et notare se deiecerit vel esset vilis seu deiectus ut bestia quia suum statum non cognosceret. vel etiam esset superbus et iactator. Nam quidam ex hoc querunt excellentiam et iactantiam deiciendo se ultra quam deceat. Unde Philosophus quarto Ethicorum quandam gentem circa Lacedemonenses scilicet iactatores et superbos appellat qui ultra quam eorum status requirit vilibus induebantur credentes ex hoc in quendam honorem et in quandam excellentiam consurgere. Unde ibidem scribitur quod superhabundantia et valde defectus est quid iactantium. Viso ~~quid est humilitas~~ circa que est humilitas quia principaliter est circa repressionem superbie et ex consequenti circa moderationem deiectionis. Restat videre quod decet reges et principes esse humiles. quod duplici via probare possumus. Prima sumitur ex parte magnanimitatis. Secunda vero ex

parte operum fiendorum. Dice-
batur enim supra quod non esset vere ma-
gnanimus nisi esset bonus et humilis
quia magnanimitati est annexa humi-
litas. Quare si decet reges
et principes esse magnanimos de-
cet eos esse humiles. Debent
enim reges sic grandia opera honore di-
gna non velle quia eos decet sed
ut decet eorum status. quod fa-
ciunt humiles. sic quod tamen suam
felicitatem non ponant in excellen-
tia honoris quod faciunt superbi.
Debent enim agere opera bona et
honore digna boni gratia et non
ut ostentent se ut videantur
excellentes. Ideo decet eos esse hu-
miles circa opera fiendorum
nam superbus extendens suam excel-
lentiam ultra quam debeat ut plu-
rimum tendit ad ea que proprias
vires excellunt. Ideo decet ho-
mines esse humiles ut considerantes
proprium defectum vel propriam facultatem
non tendant in ardua ultra quam
debeant. Ut plurimum enim superbi
et volentes eorum excellentiam osten-
dentes se et alios exponunt periculis
non valentes adimplere quod in-
choant. tanto ergo reges et prin-
cipes debent a se superbiam remo-
vere quanto peius est ~~periculo~~ omnia
bona periculis exponere. superbus
enim dominus ut plurimum pericli-
tator efficitur populorum

Postquam determina-
vimus de virtu-
tibus respicien-
tibus exteriora
bona et ostendimus quod reges et
principes decet ornari virtutibus
illis. restat dicere de mansuetu-
dine. que respicit exteriora ma-
la. Dicebatur enim supra quod circa
quedam contingit peccare et bene
agere. vel contingit habundare
et deficere oportet igitur dare aliquas
virtutes per quas dirigamur ad bene
agendum reprimentes defectus et mo-
derantes superfluitates. In vindi-
cando autem exteriora mala ab ali-
is facta. vel quidam superhabun-
dant ut iracundi nimis sunt ac-
tores vindicte. Nam et hic ira per-
venit quia petimus vindictam. Ira
enim propter mala nobis illata vin-
dictam aut punitionem appetit. Dici-
tur vehementer appetit accenditur
eius sanguis circa cor quo accen-
so irascitur. Quidam ergo sunt ira-
scibiles et superhabundant in cupi-
endo vindictam. Quidam vero sunt
inirascibiles omnem iniuriam dis-
simulantes. quorum neutrum
bonum est. irasci enim cum sit ex

et de quolibet vindictam expetere
quod faciunt iracundi vituperabile
est. Rursus nullo modo irasci et nullo
modo velle aliquem puniri non est
laudabile. quia est agere praeter ordinem
rationis. ratio enim dictat punitiones
aliquas esse faciendas. et quod est i-
rascendum cui debet et quid et quo-
modo irasci cum loco et tempore
est virtutis opus. Quare sicut in
passionibus irae et in appetendo
punitiones et vindictas contingit
superhabundantiam et defectum oportet ibi
dare virtutem aliquam quae reprimeret
superhabundantias et moderaretur
defectus. Haec autem est mansuetudo.
patet igitur quid est mansuetudo.
quia sicut fortitudo est media inter ti-
mores et audacias sic mansue-
tudo est media inter iras per quas
cupimus vindictam et inirascibi-
litatem per quam condempnamus
mala nobis illata. Ille ergo est
mitis qui nec de omnibus cupit
vindictam nec omnino deficit
a punitione quia nullo modo vellet
puniri alios sed est condonativus
et punitivus secundum ordinem rationis.
Quare sicut fortitudo reprimit
timores et moderat audacias
sic mansuetudo reprimit iras
et moderat irascibilitates.
Viso quid est mansuetudo decla-

in parte. circa quae habet esse est
enim ut dictum est circa iras et circa
oppositum irae et circa inirascibi-
litatem. Principalius tamen est circa iras.
Mansuetudo enim principaliter et primo
intendit reprimere iras et ex consequenti
autem intendit moderare passi-
ones oppositas irae. Nam est na-
turale nobis ut ex malis no-
bis illatis appetamus punitionem
et vindictam. Rursus quia mala
illata vix possunt esse modica quin nobis
videantur esse multa non solum naturaliter
inclinamur ut velimus puniri
inferentes nobis aliqua mala sed
etiam quodam modo naturale est nobis ap-
petere punitiones ultra condignum.
Nam quia mala nobis illata vi-
dentur nobis magis esse quam sint
iniuriatores nostros plus puni-
re volumus quam sint puniendi.
Difficile est ergo ultra reprimere
iras et non appetere punitiones
nimias ultra quam ratio dictat.
plures ergo peccant in appetendo plus
quam pauci qui delinquunt in appetendo
de minus. Propter quod si virtus est
circa bonum et difficile mansue-
tudo principaliter opponitur irae et inten-
dit iras reprimere ex consequenti autem
opponitur inirascibilitati et in-
tendit eam moderare. quod ipsum
nomen designat. si enim nomen
nostrum consideremus. mansuetudo

noiat temperamentum ne ...
aut deceat. Reges et prin
cipes esse mansuetos ostendere non est
difficile. Nam cum ira perturbat ro
nis iudicium non decet reges et
principes esse iracundos cum in e
is maxime vigere debeat ro
et intellectus. Sicut enim videmus
quod lingua infecta per coleram vel
alios humores non recte iudicat
de saporibus. sic infecto ape
titu per immoderatam iram vel
per alias immoderatas passiones
pervertitur rectum iudicium rationis
Si igitur inconveniens est re
gulam perverti et obliquari. rex
qui debet esse quasi regula et
forma operandi et qui debet
esse regula agendorum inconveniens
est ut sit iracundus. ne per
iram pervertatur et obliquetur
Et et si nullo modo esset irasci
et nullo modo moveri ad pu
nitiones faciendas videretur esse / quia si
punitiones non fierent in regno ho
mines fierent invasores a
lienorum et politia durare non pos
set. nullus igitur debet irasci
propter odium nec debet punitiones ape
tere propter odium sed propter amorem et
zelum est irascendum et sunt pu
nitiones apetende. Apetenda est
enim punitio propter amorem et ze
lum iusticie vel propter amorem rei
publice quia sine ea res publica dura
re non posset. Curare si quis ita
cum esset mitis quod potius vellet
iusticiam perire quam vindictam re
poscere sic mitis non esset. tanto enim
magis decet reges et principes
moveri ad punitiones faciendas quan
to magis ad ipsos spectat esse
custodes iusticie et observatores
reipublice. Quare si reges non
debent esse iracundi et debent mo
veri in ordine rationis ut fiant
punitiones et vindicte cum hoc fa
ciat mansuetudo decet eos ma
suetos esse

Ut postulat
presens negocium
sufficienter dixi
mus de virtutibus
respicientibus bona circa se et
de respicientibus exteriora ma
la. Restat dicere de virtutibus re
spicientibus bona exteriora ut
conversamur cum aliis. conversamur
autem cum aliis verbis et opibus verba
autem et opera in quibus cum aliis
conversamus ad tria nobis deser
viunt vel ad amicabilitatem
et veritatem et ad iocositates delecta
tionis. Quia per verbis et opibus
debite cum aliis conversamus

honorando eos et recipiendo e
os ut debemus simus amicabiles
et affabiles Scd̄o ergo e aliud a
micabilitas sive affabilitas de
qua h' intendimus determiare
iusta recte conu'sari cu̅ hominibus
et ordinare opa et v̄ba nost'a
ad debitam conu'sacōem Scd̄o v̄ba
et nr̄a opa deseruiūt nobis ad
v'itatem q' p ea indicam' qua
les sumus V'itas enim de qua
h' determiare intendimus nichil
aliud est n' q' ho no̅ sit iacta
tor q' de se v̄bis nec factis ma
iora ostendat q' sit · nec sit de
risor et despector ut opibus a
v̄bis ultra q' co'dictat se con
temptibilez ostendat · sed sit a
ptus et verax ut talem se o
stendat qualis sit Tercio v̄ba
et opa ordinari possunt ad io
cosas delectacōes ut ho sit debi
te iocundus igitur ut supra di
cebatur v̄ba et opa in qui
bus cum aliis co'mu'icamus h'
esse triplex v'tus v3 amicabi
litas que alio noīe affabilitas
dici p't v'itas que apaciao
nuncupatur · et debita iocundi
tas quam ph's eutropoliam vo
cat · co'mu'icando igitur cu̅ aliis
si bn̄ conu'sari volumus debemus
esse debite iocundi veraces
et amicabiles De quibus o'i
bus est dicendum · Sed p'mo
De amicabilitate videmus

enim q' co'nu'sando cu̅ aliis ali'
superhabundant q' se nimis oste
dunt amicabiles · quidi sunt
blanditores et placidi · hij a
deo se ostendunt amicales et
sociales q' nullum co'tristare ve
lint s3 om̄ dcm̄ et fcm̄ alior'
laudant · Aliqui vero e' co'ntrario ab
hac co'nu'sacōne nimis defici
unt sunt enim dyscoli et agre
stes no̅ valentes cu̅ aliis co
nu'sari utrisq3 aut a co'ne de
ficiunt q' nec quis debet se
tantum ostendere socialem aliis
ut et videatur placidus et
blanditor · nec debz se tm̄ a so
cietate retrahe' ut videatur
dyscolus et agrestis et litigio
sus Cu̅ igitur v'tus sit quod
dam medium int' superfluum et
diminutum moderacōem hom'
circa quam contingit habundare
et deficere o3 dare aliquam v'tutem
reprimentem superhabundancias et
moderantem defectus Hinc di
ant est amicabilitas sive affa
bilitas Non enim e aliud affa
bilitas ut est v'tus q' medio
cre se habere in conu'sacōe hom'
ut no̅ superhabundemus in hoc
conu'sacōe quod faciunt blandito
res nec deficiamus quod quod fa
ciunt litigiosi et dyscoli Viso
quid est amicabilitas ut h'ic
de ea loq'tur · q' est v'tus repri

ment litigia et moderant
blandicias ut ait phus 20 et
4to ethi. deleni apparet per ista
que dicit esse quod est ista opera et
verba ut ordinatur ad debitam
conversacionem in vita / sic enim homo
est ad naturam sociale. ut dicitur per
primo politice quod ista verba et opera
in quibus consistit curialitas dande
re virtute quadam per quam debite
conversetur. Curiare autem recta ro
dictet quod secundum diversitatem personarum
huiusmodi sit conversandum. licet
ob hoc volentes vivere politi
ce debeant esse amicabiles et
affabiles. non tamen omnibus eodem modo
debent esse amicabiles. Nam
quia nimia familiaritas contem
ptum parit reges et principes
ut in reverencia habeantur et ne
dignitas regia vilescat maxime
eminentes habere debent se aliis
Unde philosophus in 5to politice dando
cautelas regum et principum ait
quod decet reges et principes apparere
personas reverendas ne conte
mptibiles habeantur. sic in sump
cione ciborum et in aliis vita com
dictat ut ipsi diversitate personarum
huiusmodi fiat. quod quaeque tibi
esse multum infirmo qui esset
modicus sano sic et in conversa
tione hominum quaedam familiaritas
reputatur regi ad virtutem et
dicitur amicabilis esse quod
si una quaedam alia contingeret

non plus de familiaritate per
tractaret reputaretur ei ad vi
cium non ad virtutem. et non dice
tur amicabilis sed silvestris

S. Sicut circa
conversacionem
in vita
contingit
superhabun
dare et deficere ut supra osten
debatur sic circa veritatem contingit
superhabundare et deficere veritas
enim in quadam equatione consi
stit. Unde ergo plus dicit quam
sit a veritate recedit cum superhabundancie
habundancie. Cum vero quis se
negat et minora confitetur a
veritate recedit per defectum
Curiare autem mendacium per se sit fu
giendum ut dicitur 4to ethi. qui
non sunt veraces nec apti nec
ostendunt se tales quales sunt reprehensibiles
existunt. Quod ad cum
mentum est non esse aptum et non
ostendere se talem qualis est
Ab hac igitur virtute per quam quis
reddit se veracem et manifestum
aliqui deviant per superhabunda
nciam ostendentes de se verbis non
factis maiora quam sunt et tales
vocantur iactatores Aliqui

Qui vo ab hac vtute declinant
p defectu cfingentes de se a
gna f vilia que in ipis non
sut vel negantes de se ipis a
gna que in eis sunt. quos pt
vocat Eirones i irrisores et
despectores. Opz go dare ass
vtute media p qua moden
tur diminuta et resp maitur su
pflua. h at cui nomie vitas
intitulatur. Patz igitur quid
est vitas. qr est vtus mode
rans despectos et repmes ia
ctancias. Viso quid est ve
ritas restat vide ca que hz
esse. Dcu hic affirmare in
se esse quod nec est nec negare
esse quod est sit mentiri. tn no
dicit cm quod est absq men
dacio si pt volens go esse
verax no debet de se fingere
bonitate qua nec hit. nc debet
concede in se esse malicia qz
sibi inesse no credit. Non tn opz
qr de se dicat tota bonitatem
qua sibi inesse cognoscat. qr lic
non mentiri debeat quod tn et
et vbiqz qualz. Veritas est di
cenda qr loco et tempore cum di
ctamie ronis possig veritate
tace. Est igitur vitas cca repss
ss iactanciaru et cca mode
racz despectionu. Vo tn est cca
ea pnr. si pncz vitas oppo
iactancie et intendit iactan
cias repme. et cum aute op

ponitur despectoni et intedit
despectos moderare. Ideo pt
eo est) cao de vitate aut
qr declinac adinq et de se di
ce inidra qz sunt est opus
prudentis. Spectat igitur
ad verace nullo mo de se
dice qz sut quod multi faci
nt. conceditur eni aliqui de se
magis bonitates. cu tn illas
careant et pmittut amicis
et notis magna bona et ma
gna auxilia de quibz mo
dicu vel nil ope implet. Tales
enim pz esse iactores et alie
nu aptos et vanes. Nullo a
tn in talibus est credendu
in plus. si magis est declina
du inq du tn sit mediacoi si
at et no notabile recedat a
medio. qr si notabile a medio
recedet no mior appareret ve
rax si deriset. ut si aliquis ado
esse fortis et strenuus. quod co
staret alis qz non cerneu bel
lare poss. Si ille de se no plus
concedet n qz h vincu et debi
lem bellacnt ob ut se cago
scent qz derisione. loquetur
Unde igitur scriptu est nom i
vente et derisionis qd aliquis
notabile de se inidra concedit qz
sunt. Ad vitate go spectat mo
derate fingi derisos et re
pme iactancias. Quia sunt

sunt spectat ad ipsum iactantias
reprimere et derisores moderare
Immo ut dictum est in talibus est
magis declinandum in minus
dicendo de se minora quam sunt
quam sit declinandum in plus asse-
rendo de se maiora. Possumus
autem assignare duplicem causam
quare in talibus semper est decli-
nandum in minus. Prima sumitur
ex parte sui. Secunda ex parte aliorum.
Sumitur enim prima causa quia adeo afficitur
ad proprium bonum ut semper ipsum
videat plus esse quam sit. Ideo con-
tingit homines decipi apud se
de seipsis credentes se plus
valere quam valeat. In narrando
ergo semper bona propria semper de-
clinandum est in minus quia estimare
debemus nos affectos ad propria bona
videntur nobis illa esse maio-
ra quam sint. Hanc autem rationem tangit
philosophus in auctoritate praetacta ubi ait quod
prudentis est declinare in minus.
Nam nunquam prudentie est cog-
noscere seipsum et scire quod propria bona
semper estimantur maiora quam
sunt. Secunda vero sumitur ex parte ali-
orum. Nam non declinantes in minus
sed laudatores sunt iactantes
se de bonis que habent. Et quia
hos communiter honorare laudantes
seipsos ideo et ex parte aliorum
decet in talibus declinare in minus
ne hos sint aliis onerosi. Hanc
autem rationem tangit philosophus in eodem. Secto
cum dicens declinantes esse in

minus apparent onerosas et superhabun-
dantias. Ostenso quid est ve-
ritas de qua hic loquimur et qua-
re hic esse volumus, patet quod decet
reges et principes esse veraces.
Nam declinantes a nobilitate in lo-
quendo dicentes de se nobilia minora
et viliora quam sint videntur
esse derisores et contemptibiles.
Excellentes vero in plus et dicen-
tes maiora quam sint videntur esse
iactatores et honerosi. Cum ergo nam
si decet reges esse non contemptibiles
sed reverendos et gloriosos et ama-
biles decet eos non esse iactato-
res nec derisores sed aptos et ve-
races non ostendendo nec iactando
de se maiora quam sint. Imprimis
tendo aliis maiora quam faciunt
immo tanto magis decet reges
et principes cavere iactantias quan-
to plures habent imitantes ipsos
ad iactantias et de pluribus
se iactare possent.

CRedunt enim ali-
qui omnem delecta-
tionem seu solatium desin-
entia rationis esse
cum omnis actus non
sit sine fine. Nam otiosum est illud
quod caret debito fine. Cum er-
go de se sit ordinabile in debitum

fine non est ociosa ludus autem si
sit liberalis et honestus et mo
deratus ordinari habet in bonum fi
nem quia est quoddam non necessarium
in vita Ideo dicitur 4to Ethicorum quod
videtur requies et ludus quod
necessarium esse in vita. sicut
ergo sensus corporales ut auditus et vi
sus quia laborant in servando
eum ordinantur sompnum propter eorum
requiem Et est necessarius sompnus
in vita sic quia studendo vel ne
gociis regni insistendo vel ala
facendo contingit laborare aliquas
que delectaciones iocose si sint mo
derate et honeste non ociose
interponuntur curis et laboribus
nostris. Quare si in talibus contin
gat peccare vel bene facere cir
ca ipsas iocosas dare virtutem aliquam
per quam debite nos habeamus ad
ludos In ipsis enim iocis quidam
superhabundant desiderantes o
mnino risum facere de quibus dicitur in
... quia magis conantur risum
facere quam decora dicere. Huiusmodi
autem sunt histriones quos philosophus
appellat bomolochos. philosophus
enim tales assimilat avibus rapa
cibus incipientibus preda sacrifica
tam in templis gentilium sicut
enim aves ille non curabant qualiter
aliquid possent de illa preda rape
re sic volentes omnino facere risum
et provocare alios ad cachinnum
non curant qualiter possent ca
pere dictum vel factum aliquod et ca
tenere in ludum vel cachinnum
Sunt ergo superhabundantes in lu
dis. Quidam vero ecconverso deficiunt
et hii vocantur duri et agre
stes. Huiusmodi autem sunt non su
stinentes aliquem ludum nec di
centes aliquid ridiculum immo di
centibus sunt molesti. Patet
igitur quod sit iocunditas et eu
trapelia. patet quod virtus et in
ter de ea loquimur. quia est reprimens
superfluitates ludi et mode
rans diminuciones. Huiusmodi autem
virtus habet esse tam circa mode
racionem diminucionis quam circa repressi
onem superfluitatum In ludo enim
non est eque pronum. quia virtus semper
est potius circa difficilius re
primere autem superfluitates ludorum
est difficilius quam moderare de
fectus habet enim ipse ludus quan
dam delectacionem annexam propter quam
magis inclinamur ut sequamur
delectaciones iocosas quam ut fugi
amus illas. Visum quid est eu
trapelia sive iocunditas et
circa que habet esse quia potius
est in reprimendo superfluita
tes ludi. Ex consequenti est in
moderando defectum. Restat ergo
videre quod reges et principes
decet esse iocundos. Etenim

ex hiis patet quod semper extrema vituperantur medium autem laudantur. Sicut igitur ad medium quod est in virtutibus respicientibus passiones et motus non est accipiendum secundum rem sed quo ad nos, ita ut in precedentibus tactum dicebatur aliquid est superfluum mihi quod est medium alteri et e converso. Si igitur decet omnes homines respuere superfluitates ludorum multo magis hoc decet reges et principes. Non oportet reges et principes adeo moderate uti iocosis delectationibus quod propter hoc fuerint persone eorum videntur esse duri et agrestes. Non igitur [illegible] est reges et principes non debere recreari aliquibus solatiis vel aliquibus iocosis sed quia ludi quibus uti debent secundum philosophum in 4o ethicorum debent esse liberales et honesti illis debent reges et principes adeo moderate uti ut per hoc videantur maturi et ut nullo modo appareant puriles. Quod ipsam etiam infantia [illegible] videtur esse pueris delectari iocis. Quando ludus si non sit moderatus et honestus aliquam puerilitatem videtur habere annexam. Tanto

igitur decet reges et principes moderate uti delectationibus ludorum. Quanto detestabilius est eos esse puriles [illegible] plures ut patet ex dictis. Ex hoc iocosa delectatio non est ociosa et ordinatur in bonum finem quia imposita nobis curis quibusdam recreati accipimus robur tamquam ardentius insurgimus et instantius bonis operibus quibus intendere debemus. Ex eo enim iocus non moderatus vel inhonestus distrahat nos a bonis operibus et a debitis curis tanto detestabilius est reges et principes inmoderate vel inhoneste uti delectationibus ludorum. Quanto cura boni communis que ad principem excellentior spectat ad principem est quam sit cura cuiuscumque persone particularis. Non igitur [illegible] sunt vel fiant iocosa sint honesta et moderata et hoc magis et magis requirit dignitas personarum.

T tam sancti [illegible] plus in hac se[illegible] tencia [illegible]

quod omnes virtutes connexas esse dixerunt. Etenim quod qui unam virtutem habet omnes habet, et qui una caret omnibus caret. Cum ergo non manifestum sit quod decet reges et principes cunctas virtutes habere, quod ut plane patet oportet eos esse prudentes et iustos. Manifestum esse debet quia prudentia et iustitia sine virtutibus aliis haberi non possunt, immo nulla est aliqua una virtus que sine aliis virtutibus omnibus haberi possit perfecte. Sic autem tractatores veritatis senserunt dicentes virtutes connexas esse. Ad sensum tamen videtur apparere contrarium. Videmus enim aliquos liberales non existentes temperatos sed dantes opera venereis gestibus. Aliquos vero econtrario qui sunt casti et tamen avaricie student. Non igitur qui unam virtutem habet omnes habet. Nec oportet omnes alias virtutes esse necessarie regibus quia omnes virtutes sint eis necessarie. Rursus videmus aliquos esse liberales qui tamen non possunt esse magnifici quia nesciunt magna facere eo quod non habent magnos sumptus. Dicendum ergo philosophum circa finem sexti Ethicorum manifeste probare virtutes esse connexas. Sed ut solvatur huiusmodi obiectio, aut quod virtutes

dupliciter considerari possunt: vel ut sunt naturales et imperfecte, vel ut sunt principales et complete. Virtutes autem naturales et imperfectas non oportet esse connexas. Videmus enim aliquos naturaliter habere quandam industriam et quandam subtilitatem mentis. Et quod habent quandam prudentiam imperfectam, hii tamen nec sunt casti nec liberales nec habent virtutes morales alias. Sic et ex ipsa experientia videmus aliquos maxime inclinari ad opera largitatis qui non sunt casti. Aliqui vero econtrario habent quandam naturalem pudicitiam, non tamen liberales existunt. Sic ergo non connectuntur. Sed virtutes que dicuntur esse liberales et perfecte vel in se vel in quadam valde propinqua dispositione necessario habent esse connexas. Dicimus in propinqua dispositione quia pauperes propter carentiam exteriorum bonorum secundum philosophum non debent dici magnifici. Verumtamen si pauperes secundum suam facultatem sint vere perfecte liberales, propinquissimum est ut sint magnifici, quia si bonis exterioribus habundarent statim magnifica facerent. Declarandum est igitur ad plenam

intelligenciam dictorum quod
nulla virtus potest haberi perfecte
nisi alie omnes virtutes habeantur
Notandum ergo ad hec nos indi
gere virtutibus ut preponentes no
bis bonos fines recte et debi
te tendamus in fines illos
Dupliciter ergo in talibus peccare
contingit primo si preponamus
nobis malum finem ut viciosi
si faciunt Avari enim preponunt
sibi ut finem studium avaricie
intemperati vero venerea et sic
de aliis 2o in talibus pec
care contingit si non debite ten
damus in bonum finem volunt
enim aliqui esse distributores do
norum et preponunt sibi ut finem
opera largitatis actum non cu
rant unde eciam accipiant unde
tamen possint aliis dona aliqua
elargiri. tales enim alii per
furtum alii vero per manifestam
oppressionem alios depredantur
ut exerceant opera largitatis
hii igitur licet preponant sibi bonum
finem non tamen recte tendunt in
illum finem. non ergo peccant in
fine nec in intencione sed
peccant in via et in modo adi
piscendi finem illum intentum
Concept quod tales etsi aliquo

sunt liberales non tamen perfecte li
berales dici debent quia ad per
fectam virtutem spectat non solum propo
nere debitum finem sed et tende
re in debitum finem debite Indi
gemus igitur virtutibus morali
bus quia per eas proponimus nobis
finem bonum Indigemus et pru
dencia quia per ipsam recte racio
cinamur de hiis que sunt ad finem
virtutes ergo morales perficiunt et per
modum rectificant finem quia sicut vide
tur qualis est lingua talis est sa
por ut si lingua est multum in
fecta colera omnia videntur ama
ra si vero sit multum infecta fle
gmate dulci omnia preparare vide
tur quandam dulcedinem sic qua
les sumus circa voluntatem et
appetitum tale finem nobis pro
ponimus ut intemperatus preponit sibi
ut finem venerea et tempera
tus casta liberalis expendere
avarus congregare Quare virtu
tes morales perficientes appe
titum rectificant finem quia haben
tes bonum appetitum per virtutes
illas proponimus nobis bonum
finem prudencia vero perficit et
primo rectificat ea que sunt
ad finem non ponentes nobis
bonum finem per virtutes morales
per prudenciam sed racionam

de eis que sunt ad finem et eli-
gimus recta ut debite tenda-
mus in illud finem. Ideo dicitur vi°
Ethicorum quod virtutes morales
rectificant finem prudencia vero
facit recte operari ea que sunt
ad finem. Concludendo igitur dicimus
et primo virtutes morales recti-
ficant finem prudencia vero re-
ctificat viam. Sed ad hoc quod sit per-
fecta via nisi ordinetur in bonum
finem et bonum nunquam habebitur
perfecte prudencia nisi sit coniuncta
virtutibus moralibus per quas
proponamus nobis bonum finem
et bonum tamen. Sic ergo quia nun-
quam debite et perfecte bonus ha-
betur finis nisi tendatur in i-
psum per bonam viam nunquam perfecte
habebitur aliqua virtus moralis
nisi sit coniuncta prudencie. Ta-
lem ergo virum intendit invenire
philosophus circa finem vi Ethicorum ha-
bens perfecte aliquam virtutem mora-
lem habet perfecte prudenciam. Sed
habens perfectam prudenciam habet omnes
virtutes ergo habens aliquam virtutem
habet omnes virtutem

Differt enim prudencia et
industria quam philosophus appellat dei-
noteticam. Ille enim dicitur deinos
et industris qui proposito quocumque
fine invenit vias ut ri-
tius consequatur finem illud.
Propter quod intemperati et vicio-
si possunt esse industres et deino-
tici scilicet si sciant invenire vi-
as per quas consequuntur venerea
et turpia que sibi proponunt

ut finem prudens tamen nullus dicitur nisi ad bonum finem inveni at bonas vias. Unde ergo pruden cia que invenit bonas vias ad bonum finem sine virtutibus moralibus per quas nobis proponimus bonum finem. Sed dicit Aquinas virtutem moralem non posse esse sine prudencia ut est. Ita quod omnes pro hanc prudens et ergo nichil oportet quod habens perfectam unam virtutem moralem habeat omnes virtutes morales. Patet enim quia habens perfecte temperantiam et hanc prudenciam ut deficit temperancie non tamen habebit virtutes alias nec habebit prudenciam ut deficit virtutibus illis. Ergo erit ille perfecte temperatus non tamen erit fortis sed timidus nec erit largus sed avarus. Sed hoc est falsum non est. Nullus enim potest esse perfecte temperatus nisi sit fortis et largus et non habeat virtutes alias. Nec potest Aquinas hanc aliam virtutem nisi habeat omnes virtutes quia ille est perfecte temperatus qui nullos potest vero operatur venerea. Quare si ille sit timidus licet forte non placent sibi venerea tamen se tamen ut fugiet libe rationem vel mutilacionem vel mortem eliget venerea operari. Sed et si esset avarus quod finem suum in quodam pecuniam ponet. Licet forte tamen se ei displiceret venerea tamen si posset lucrari pecuniam quam intendet ut finem non curaret mechari. Quare complete operaret mechari. Quare complete et perfecte potest una virtus haberi et perfecte sine aliis sed complete et perfecte sine mutacione sed potest. Quare decet reges et principes esse sicut semideos et habere virtutes per perfectam semideos et habere omnes virtutes. Decet eos habere omnes virtutes simul. Sed potest una virtus sine aliis non perfecte haberi. Immo expedit regibus et principibus eciam non possunt se gubernare per defectum bonorum exteriorum habere omnes virtutes. Non solum perfectas sed etiam simpliciter et universe. Dispone sed et simpliciter et universe potest enim esse Aquinas pauper perfecte et si non operetur magnifica opera non habet vero faciat magnos sumptus nec rex autem nisi perfecte est potest in opere et in omnibus operetur magnifica et in omnibus virtutibus polleat.

Sciendum philosophus in uno ethicorum diligentius considerentur distinguere possumus honor gradus malorum et honor gradus bonorum. Mali vero hos et in triplici

gradum quod quidam sunt molles quidam
incontinentes quidam intempe-
rati quidam vero bestiales. Sic
et boni sunt in quadruplici gradu
quod quidam perseverantes quidam
continentes quidam tempera-
ti quidam vero divini. Molles
autem dicuntur illi qui modicam pas-
sionem vincunt, quod ipsum nomen
designat nam secundum philosophum in libro
de generatione molle est illud quod
de facili cedit. Dicuntur ergo mol-
les secundum philosophum qui nolunt labo-
rare et sunt nimis delicati
nam ut in vii Ethicorum scribitur de-
licia quedam mollicies est. Ta-
les ergo nihil difficile volentes
sustinere statim cum passionati-
ve temptantur cadunt. In a-
lio gradu dicuntur esse incontinentes.
Hii autem differunt a primis. Nam
molles nulla pugna nec aliquid
difficile sustinere possunt. Incontinen-
tes vero pugnam sustinent sed in susti-
nendo deficiunt. Continentes enim ut
ipsum nomen designat hec contra
aliud tenere. Incontinentes ergo aggre-
di pugnam et in pugna non pos-
se tenere se sed deficere. In tercio
gradu sunt intemperati. Intem-
peratus enim non dicitur aliquis quod
non solum passionatus cadit et per
temptationes deicitur sed delectabile
est ei male facere. Incontinentes
vero et molles non delectantur
male facere immo aliud eligunt
aliud agunt. Ex quibus enim est
perspicuum quod incontinentes et
molles eligunt bene facere et
proponunt sibi optimas leges
passionati vero cadunt et nul-
lam de illis legibus observant.
Tales autem philosophus assimilat civi-
tatibus que eligentes ire in dex-
tram propter dissolucionem corporis et
non valentes corpus regere vadunt
in sinistram. Sic molles et inco-
tinentes proponunt bene facere et eli-
gunt in dextram tamen quia sunt po-
tencias actus dissolutas nec
habent eas bene regulatas et ordi-
natas secundum ordinem racionis non
vadunt in dextram sed cadunt
et tendunt in sinistram. Aliter tamen
cadunt molles et aliter incontinen-
tes quia molles modica pugna
vincuntur incontinentes vero maio-
ri pugna succumbunt. Intem-
perati ergo peiores sunt quam inco-
tinentes et molles quia sunt adeo
habituati in malo quod delecta-
bile est eis male facere. In quar-
to autem gradu sunt bestiales
hii autem peiores sunt quam intempe-
rati. Illi enim bestiales esse di-
cuntur qui ultra modum homi-
num nisi quemadmodum mala faciunt.
Sunt autem bestiales operando

ea que ipsa natura horret
sicut quedam barbari comede
tes carnes humanas bibentes
humanum sanguinem talia enim non
nisi a bestialitate provenire pos
sunt Narrat autem philosophus 7o
ethicorum multas huiusmodi be
stialitates dicit enim quod ad que
dam pertinet esse et non potuisse pa
rere esse tam dolore carpit et
sic in bestialitate conversa est
ut de partientes respondet quod quo
ipsa parere non poterat volebat
ut nulla deceptionem conveniret et
et ut ait circa quedam insula
maris ut circa pontum esse debat
tur [illegible] quedam gentes omnino
bestiales comedentes carnes
crudas devorantes carnes hu
manas et quod peius est presentabant
sibi filios in convivium enim
quis comminare volebat sibi filios
sunt domi non erat a vicino
suo mutuabat filium et ipsum
parabat in convivium respondens ei
quod quando vellet convivium facere ei
filium suum teneret. Sic et circa
[illegible] alios [illegible] ut ait
quedam gentes bestiales mo
rabantur [illegible] inter
[illegible] comedentes corpora hominum
Illi ergo sunt bestiales quia ultra
modum hominum male agunt
Dicto de quatuor generibus ma
lorum restat dicere de quatuor ge
neribus hominum bonorum Nam sicut
quedam mali sunt molles qui
modica passione vincuntur sic quidam
boni dicuntur esse perseverantes
huiusmodi autem sunt qui stant et non mo
dica temptatione non cadunt. Loquen
do ergo de perseverantia ut philosophus
loquitur in 7o aliud est quam quedam
bona dispositio opposita mollici
ei. ergo in primo gradu dicuntur
esse perseverantes In 2o vero di
cuntur continentes Continentia enim
est plus quam perseverantia nam sicut
est non temperatus vel modicas
temperatus non vincit dicitur perseve
rans. Sed non dicitur continens nisi for
tes passionatus passiones illas vin
cat nam nullus continet nisi contra
passiones se teneat Ideo 7o
ethicorum dicitur quod continentia est eligibi
lior quam perseverantia In 3o autem
gradu sunt temperati Illi enim
temperati esse dicuntur qui
non solum modicas passiones vincunt quod perse-
verantes quod faciunt perseveran
tes nec contra fortes passiones se tenent
quod faciunt continentes sed sunt
ita castigati in appetitu et habent
tam moderatas passiones quod contra
sanguinem non sentiunt sed delecta
bile est eis bene facere Sic ergo per
severantes opponuntur mollibus
et continentes incontinentibus sic
temperati opponuntur intemperatis
Nam sicut delectabile est intem

patis male facere sit et e contrario
patis delectabile bene operari
in quo ipsius actus et in summo gradu
bonorum sit. Homines divini non
sed quemadmodum homines sunt bestiales
et sunt mali ultra modum humanum
sic quidam sunt quasi divini et super
boni ultra modum humanum ut
et philosophus circa principium vii
ethicorum dicit. quod homerus refert
de hectore quod rex priamus pater
suus dicebat de ipso quod esset
valde bonus. propter quod non vide
batur existere proles viri mortalis
sed dei. virtus autem illa per quam
quis dicitur bonus esse ultra modum
humanum appellatur a philosopho he
roica id est principalis et dominativa
Concludit ergo ratio predicta quod reges
et principes si debent recte domi
nari non sufficit eos fugere ex
cessus malorum ut quod non sint
molles nec incontinentes nec in
temperati nec bestiales sed oportet
eos esse in summo gradu bonorum
Cum enim dominari alijs et prin
cipari desideat oportet quod habeat
virtutem illam que est dominans et
principans virtutum aliarum. Nam
virtutes sunt boni ultra modum
aliorum et sunt quasi homines divini in
hoc ergo gradu tot bonos et per
fectos debent esse seculares prin
cipes quales esse debent ecle
siastici principales prudentis
iudicio derelinquitur

Distinguntur
autem tam
macrobius
quam plotinus
quatuor gradus
virtutum. nam quedam sunt poli
tice quedam purgatorie. que
dam vero purgati animi quedam
exemplares. Dicuntur autem
exemplares in ipso deo esse poli
ticas autem virtutes esse virtutes
acquisitas per quas homines bene se
habent in rebus humanis sed virtutes
purgatorias et purgati animi
dicunt esse virtutes infusas per quas
quis bene se habet ad divina. Cir
ca divina autem ut aiunt est dupplex
gradus. nam sunt aliqui intende
tes et currentes in divinam
similitudinem tales dicuntur habere
virtutes purgatorias aliqui
vero sunt quodammodo iam assecuti
similitudinem illam et habent dici
tur virtutes purgati animi
Sed hijs licet contra se non dicat
non tamen videntur accedere ad mentem
omnium eorum qui hic non de virtu
tibus sunt loquuti. nam philosophi non
loquebantur nisi de virtutibus
acquisitis. virtutes infusas non
posuit. dicunt ergo virtute quam
ponebat dicebat esse humani
tus acquisita. Sectando igitur

opherum viam dicere possumus
quod sicut est dare diversos gradus
bonorum. Sic est dare diversa virtu-
tum genera. Ita quod 2um quod
aliquis est excellencius bonus
excellenciore gradum virtutum habet.
Sicut enim philosophus innuit quarto
or gradus bonorum ut ex prede-
ti capitulo. Quod aut aliquos aliquos esse
perseverantes aliquos continen-
tes aliquos vero temperatos a-
liquos divinos. Sic possumus distin-
guere quatuor ordines virtutum ita
quod unicuique gradui bonorum deinceps
suum ordinem virtutum. Dicemus
igitur quod perseverantes habent po-
liticas virtutes. Continentes pur-
gatorias. Temperati vero habent
virtutes purgati animi. Sed
divini habent virtutes exem-
plares. Propter quod sicut divini
meliores sunt temperatis. Tempera-
ti continentibus. Continentes perseve-
rantibus. Sic virtutes exemplares ex-
cellunt virtutes purgati animi.
Purgati animi excellunt purga-
torias. Purgatorie vero politicas.
Sed autem hic gradus virtutum adapta-
ri debeat predictis gradibus bono-
rum. Operatur per plotinum dicentem
quod prime virtutes scilicet politice mol-
liunt id est ad medium reducunt. 2e
scilicet purgatorie auferunt. 3e
que sunt purgati animi oblivisci-
tur. Sed quarte sunt exemplaria

nefas est aliquod turpe vocari.
Quantum vero dictum est quod perseveran-
tibus competunt virtutes politice
quod perseverantes ut dicebatur
opponuntur mollibus et sufficit
adhuc quod aliquis perseveret quod tene-
at se in medio. Virtutes ergo poli-
tice que molliunt id est disponunt a-
nimum ad bonum faciendum et reducunt
ipsum ad medium competunt perseve-
rantibus. Sunt enim huiusmodi vir-
tutes minime inter alias virtutes
et perseverantes loquendo de perseve-
rantia ut de ea philosophus loquitur
tenent infimum gradum in genere bono-
rum. Congrue igitur habent virtutes
competunt perseverantibus. Sed
purgatorie competunt continentibus.
Quia continens est aliquis continet quod
tenet se et abstinet se a dele-
ctationibus sensibilibus. Continentes
enim sunt entes in passionibus
et pugnant contra ipsas. Modus au-
tem vincendi eas est auferre et re-
movere se ab eis. Ideo continenti-
bus dicuntur competere virtutes pur-
gatorie. Quarum officium est au-
ferre et abstrahere nos a passio-
nibus. Virtutes vero purgati animi
competunt temperatis. Quia iste non
auferunt sed obliviscuntur. Tem-
peratus enim habet sic appetitum casti-
gatum quod sic prava non sentit sed
obliviscitur passionum moderatarum

et quo dato delectabile est ei bn
facere multo igitur tales dicuntur hic v
tutes purgati animi facientes
eorum oblivisci passiones illecebras
quia iam hic animus purgatus et ca
stigatus ut non sit ei aliquid de
talibus passionibus. Quarte
vero virtutes scilicet exemplares ada
ptari possunt hominibus divinis
tales enim adeo perfectus debet esse
ut sint aliorum regula et exem
plar. Declaratum est igitur primum
quod in principio tali proponebatur
videlicet diversos esse gradus virtutum
declarare vero secundum et ostendere quomodo
virtutes regibus et virtuosis com
petere debeant si intelligant perfec
ta nulla difficultate habet. Dice
batur enim supra quod reges et prin
cipes non sufficiat esse persevean
tes continentes et temperatos sed de
cet eos esse quodam modo divinos
virtutes igitur competentes eis pos
sunt dici exemplares quia ipsi sunt re
gula aliorum et exemplar. Tanta
enim bonitatis decet esse principes
ut qui sunt subditi accipiant in
de formam vivendi et cognoscant
defectum suum videntes vitam et per
fectionem principantis. Immo apud
reges et principes non solum dete
stabile esse debet turpia operari
sed etiam nominare et audire turpia
nephas esse debet. Sic ergo com
petunt eis virtutes exemplares in quibus
cum plotinus nephas est turpia no
minari. Sed cum tante bonitatis
non esse possit absque dei gratia et eius
auxilio. Convenit reges et principes
excellere debent alios. Tanto ar
dentius decet eos divinum auxilium
implorare. In hoc ergo concludit
philosophus allatam volentem quod ex
propriis viribus posset omnia
mala vitare et perfecte boni
tatem accipere.

Dicebatur
enim supra
quod licet largo
modo accipien
do virtutes omnes
dispositiones bona mentis. Possunt dici
quedam virtutes actus bonarum di
spositionum quam magis sunt augere et
adminiculantibus et disponentes
ad virtutem quam sunt virtutes. Sic
etiam quedam dispositiones bone magis
debent dici supra virtutem quam virtutes
sed quomodo hoc esset non probabatur quia
secundum declarata erant ea per que
hec omnia innotescunt. Sed visis
prehabitis ostendere quomodo hoc se habeat

non est difficile vnd eubulia
et synesis sive virtus indica
tiva et consiliativa virtutes sunt
accipiendo virtutem large unde
et philosophus 10 Ethicorum eas virtutes
appellat. accipiendo tamen virtutem
ut hic de virtute loquimur aliquo
deficiunt a ratione virtutis unde
ut dicitur 2o Ethicorum quod ad virtutem pertinet
primo scire. deinde eligere et 3o
firmiter et immobiliter operari quare
cum eubulia consiliativa synesis
iudicativa. prudentia praecipit fir
miter et immobiliter opera fieri cum
iudicativa et consiliativa prudentia
quae immediatius se tenet ex parte o
peris est potior et magis habet ra
tionem virtutis quam consiliativa et iudi
cativa. ille ergo sunt magis a
mminiculantes virtuti quam sunt virtu
tes. sic ergo dictum est quod secundum
dispositiones quae sunt amminiculantes et
annexae virtutibus et quae sunt dispo
nentes ad virtutem ut perseverati
a et continentia. Continentia enim
non proprie est virtus. quod virtuoso est
delectabile bene facere. Continens
enim licet non sequatur passiones sed
ratione tamen quia non est continens nisi
quod contra passiones se tenet cum
pugnet quia sentit non est ei de
lectabile sic facere. Quandiu
ergo aliquis est continens et quandiu
habet passiones fortes non habet virtutem
bonus perfectum et virtutis. Accipi
endo passiones illas dispositio ut sit
virtuosus. quare continentia licet possit
dici virtus large accepta virtute
magis tamen videtur esse dispositio ad
virtutem quam virtus. sic et continentia
sic potest quam perseverantia. accipi
endo perseverantiam ut circa quae
loquitur deficit a ratione virtutis quare
quod non est virtus sed non est di
spositio ad virtutem. non quendam condicio
consequens virtutem declarare aliquis
perseverantia est dispositio ad virtutem
et quod est condicio consequens virtu
tem non est praesentis speculationis
Sufficit autem ad praesens scire quod lo
quendo de perseverantia ut supra
loquebamur et ut de ea philosophus
loquitur est quaedam dispositio ad virtutem
virtus vero heroica. quia divina
dicitur possumus magis esse supra
virtutem quam sit virtus unde philosophus vii
Ethicorum loquens de hac virtute ait
quod non est virtus sed est quid honora
bilius virtute. Sic ergo prudentia
iustitia et alia de quibus supra
tractavimus sunt virtutes. consiliativa
et iudicativa sunt annexae virtutibus
secundum prudentiae continentia vero et
perseverantia dispositiones sunt ad
virtutem. heroica sit supra virtutem
sic dictum est quod bonorum dispositio
num quae sunt virtutes quaedam annexae virtu
tibus quaedam disponentes ad virtutem

q vo sunt sup vtute vt ergo
reges et principes possint bos
disponere mentis hre decet
eos ab gnali bonaud dispositi
cognoscere

C.

primu Quot sunt passiones anime
et quo accipiendus est nu
merus earum

2m Que pdictarum sunt pri
ores et que posteriores
et que ordinem h[abe]nt ad i
vicem

3m Quo decet reges et prin
cipes se habere ad odium
et amorem

4tu Quo et que debeant re
ges et principes desid
rare et abhominari

7tu Quo reges et principes
se habere debeant circa spez
et desperacionem

6tu Quo reges debeant se hre
circa audaciam et timorem

1mu Quo dr ira ab odio ab
odio et quo reges et pri
cipes habere debeant ad
ira et eius oppositum

8m Quo reges et principes
se hre debeant circa delecta
ciones et tristicias

nonu Quo harum passionum
q sunt magis pulces que
ad minus

decimu Quo passiones anime
ad passiones habitus
reducuntur

vim Que predictarum pas
sionum sunt laudabiles
et que vituperabiles et
quo reges et principes
ad illas debeant se hre

Expeditis
duabus p
tibus huius
operis in quo
ostensum
est in quo
reges et
principes
suam felicitatem ponere debeant et quo
oportet eos virtuosos esse Restat
ergo exequi de tercia parte huius
primi libri ostendendo quas
passiones et quos motus animi
reges et principes debeant imi
tari sed tamen hoc scire non possit
nisi prius sciverimus quot sunt
singule passiones et que illarum
sunt magis pulces et que sunt
laudabiles et que vituperabiles
Ideo de hijs primo tractabimus
Accipiendo ad numerum passionum
sicut dicebamus esse duodecim
virtutes sic dicere possumus p

sunt undecim passiones vz
amor. odium. desiderium. ab
hominacio. delectacio. tristicia.
spes. desperacio. timor. audacia
ira. et mansuetudo. Computa
batur enim supra mansuetudo inter
virtutes. sed hic est proprie vocabulorum
permixio ut ait phylosophus in ethicorum
Mansuetudo enim proprie nominare
videtur passionem oppositam ire
sed quia sic est quod virtus inter iram et
mansuetudinem quia virtutem illam
proprio nomine nominare nescimus nominamus
Animam eam nomine mansuetudinis
ad quod illa virtus plus conveniat
cum mansuetudine quam cum ira
Erit ergo mansuetudo equivocum
ad virtutem et ad passionem opposi
tam ire sicut etiam ad laborare vel
quod inveniri possit nomen proprium
sed quod constat de re de [illegible]
tudine est curandum. Enu
meratis ergo passionibus sic
quomodo accipi causa nunc quod passi
ones proprie esse non habent nisi in
appetitu sensitivo. Appetitus autem in
tellectivus quia non est virtus in
corpore sive non est virtus affixa
organo ab huiusmodi passionibus
est remotus. Erit ergo dubium pro
ut hic de passionibus loquimur in a
petitu sensitivo. Sensitivus autem
appetitus ut supra diffusius dixi
mus dividitur in irascibile et con

cupiscibilem. praedicte igitur pas
siones sic distinguuntur quia prime sex
scilicet amor odium desiderium ab
hominacio delectacio et tristicia
pertinent ad concupiscibilem relique
vero sex ad irascibilem spectant
Unde ad passiones concupiscibi
lis attendi potest quod omnis passio et
omnis motus anime pertinens
ad concupiscibilem vel sumitur
respectu boni vel respectu mali. Si
respectu boni hic est tripliciter quia erga
bonum per concupiscibile sit passio
namque quia bonum apprehensum po
nitur nobis placet. ideo tendimus in ipsum
et ideo eo adepto acquiescimus in
eo. prout ergo nobis bonum aliquod
placet est in nobis amor. sed prout
tendimus in ipsum hic esse in nobis
desiderium. prout vero quietamur
in eo consistit in nobis gaudium
et delectacio. Amor igitur desi
derium et delectacio sumuntur respectu
boni. odium vero abhominacio et tristicia
sumuntur respectu mali quia prout
malum nobis displicet est odium
prout vero ipsum fugimus abhomi
nacio sed prout eo adepto dolemus
hic esse tristicia. Viso qualiter
accipiuntur passiones concupiscibiles
restat videre quomodo sumende sunt
passiones irascibiles. Differunt
autem hee passiones ab illis quia passiones

concupiscibiles respiciunt bonum
vel malum absolute sumptum
sed passiones irascibiles respiciunt
bonum vel malum in eo quod ardu
um. Hinc quidem passiones
vel sumuntur ratione boni vel
ratione mali. Si ratione boni hoc
est dupliciter quia vel in ipsum tendi
tur et est spes. Nec enim aliud est
spes quam tendere in aliquod bonum
arduum. Alia enim bona absolute
sumpta possunt esse amor vel deside
rium vel delectatio. Non tamen est spes
circa aliqua bona nisi habeant
rationem ardui. Quare si tendimus
in bonum arduum dicitur esse spes
sed si a tali bono desistimus hoc
esse desperatio. Spes ergo et de
speratio sumuntur ratione boni. Re
liquae passiones irascibiles sumuntur
ratione mali. Nam malum dupliciter
potest considerari. Vel ut futurum vel
ut praesens. Si consideretur ut futu
rum hoc est dupliciter. Vel ut ipsum
aggredimur sic est audacia. Vel
ut ab eo refugimus et est timor.
Si vero malum sit praesens hoc est
dupliciter quia vel hoc consurgimus ad
faciendam vindictam et est ira
vel a tali vindicta desistimus
et est mansuetudo. Cum ergo
non possit pluribus modis vari
ari nec motus et nec affectus
in universo erunt passiones sex perti

nentes ad concupiscibilem et sex
ad irascibilem. De quibus
in Rethorica diffusius dixi
mus ad sufficiat superficialiter
perstrinxisse

Amor et odium sunt simpliciter passi
ones prime Nam sicut delectatio
et tristitia ad omnes alias pas
siones sequuntur quia omnes alie pas
siones vel terminantur ad delectationem
vel tristitiam sic amor et odium pre
cedunt omnes alias passiones quia omnes
alie passiones sumunt originem
vel ex amore vel ex odio quia
quando passionatur aliqua passi
one vel sic passionatur quia amat
vel quia odit post amorem et
odium habent esse desiderium et
abhominatio Nam desiderium imme
diate innititur amori Tunc enim
amamus aliquid vel desideramus
ipsum habere vel si ipsum habeamus
desideramus absentari in habendo ipsum
sunt abhominatio vero immediate
innititur odio quia statim cum odi
mus aliquid abhominamur illud
Tenere sic amor vel odium sunt
passiones prime sic desiderium et

abhominatio sunt passiones secunde In
3o autem loco ponende sunt spes
et desperatio Nam spes et desperatio
non firmantur respectu boni precedunt
timorem et audaciam ira et man
suetudine que firmantur respectu
mali Nam cum aliquid sit prius fu
turum quam sit presens timor et auda
cia que firmantur circa mali fu
turi precedunt iram et mansuetudinem
que firmantur respectu mali presentis
Plane ergo patet quem ordinem habent
dicte passiones si firmantur bene
et bene accipiuntur vel singulariter
sic ordinari debent quia amor
est prior odio desiderium abhominatione
spes desperatione timor au
dacia Ira mansuetudine dele
ctatio tristitia Amor enim est prior
odio quia semper passio simpliciter
respectu boni cum quia singuli prior est
passione sumpta respectu mali Nam
appetitus per se et primo tendit in bo
num sed autem refugit malum secun
dum et consequenti quantum fugere habet malum
ratione boni Amor ergo odio est prima
motus et prima passio Nam ipsum
odium ex amore sumit originem
nisi enim amaremus aliquid vel
abhominaremur vel haberemus odio
Nam quia diligimus bonum et iusti
tiam odimus et abhominamur subte
et ministros desiderium autem quod
innititur amori precedit abhomina
tionem que innititur odio spes vero
precedit desperationem Nam sic primum
volitum est bonum et quasi consequenter volitum

est volitum sub ratione boni passi
o que magis coniungit nos bono
est quod hinc dicitur precedit alias pas
siones et quod tendere in bonum est con
iungi bono. et prius est coniungi bo
no quam desistere ab ipso. spes que quia
tendimus in bonum precedit despera
tionem per quam desistimus ab ipso. timor
autem precedit audaciam. Nam quia
appetitus noster primo intendit coniun
gi bono. Ideo passio que tendit
in bonum est prior passione que de
sistat ab ipso. sic quod refugere ma
lum habet rationem boni ideo timor per
quem refugimus malum prior est au
dacia per quam aggredimur ipsum. Ira
autem in genere passionum est prior man
suetudine. Nam mansuetudo ipse
non est passio. sed magis est desi
tio a passione. Ideo in genere pas
sionum ira mansuetudinem precedit
contrarium autem est quemadmodum man
suetudo precedit iram investigan
do est prius negotii. Delectatio
autem que est ratione boni est prior
tristitia que est respectu mali.
Tandem igitur visum est quot sunt
passiones et quo ordinantur ad
invicem. Ex hiis que dicta sunt
aliquo figuraliter et sub typo in
notescat nobis naturam earum. Quia
cognita cognoscere possimus quo
modo sunt prosequende et vitande
passiones predicte. Quod scire
tanto magis decet reges et prin
cipes quanto per passiones inordinatas

magis malum valet induci et
per bonum excellentius impedi
ri. De hoc tamen diffusius infra
tractabitur

Passiones autem
quia ad nostram spectant
regimen et vitam
nostram. Ideo
quod debemus
nos habere ad il
las nunc est ostendere. Oportebat
ergo enumerare omnes passiones ut sci
remus numerum passionum de qui
bus determinare debemus. Oportebat
et ostendere ordinem earum ut scire
mus quo ordine determinaremus
de illis. Quare cum amor et odi
um sint passiones prime primo
videndum est quod decet reges
et principes esse amativos et odi
tivos. Et ut ostendebamus nomen
amoris non solum ut est passio
proprie sumpta. sed et ut reperitur in a
ppetitu sensitivo vel intellectivo
dici possunt quod se obtinet ad id quod
est bonum. Ubi ergo reperitur ma
gis ratio bonitatis ibi esse debet
magis principalis et magis inten
sus amor. In bonis autem divinis
et in bonis communibus magis re
peritur ratio bonitatis quam in bono
privato. modus ergo quo quilibet
debet esse amativus est ut primo
et principaliter diligat bonum divinum

et tocius Nam in bono divino
magis habet esse bonitatis virtu
tis quam in se ipso · bonum enim divi
num est conservativum boni nostri
immo etsi annichilatum esset bonum
nostrum · deus si vellet posset ipsum re
ficere Unde licet non sine divino
auxilio esse possit homines et con
ipsum boni facere nisi se in boni
tate conservare · Dictat · naturalis ratio
ut magis deum diligat quam se ip
sum · quia bonum virtutis principaliter
est a deo et excellencius conservatur
in deo quam in se ipso Et quia tocius bo
num est divinius quam singulare
ut dicitur primo ethicorum Et quia in tocius
bono includitur bonum privatum
semper bono privato preponendum est
bonum tocius Naturaliter enim videmus
partem se exponere pro toto · ut bra
chium se exponit periculo pro corpore
ex naturali enim instinctu videmus
quod vult percuti ne vulnerentur membra
a quibus principaliter dependet salus cor
poris et ne totum corpus pereat
brachium se periculo exponit · sic et
antiquitus si perspexerimus civitatem
aliquam dominari et tenere monar
chiam hoc erat quia cives pro
re publica non dubitabant se mor
ti exponere Dilectio enim quam
habebant cives ad rem publicam
fecit romam esse principantem et mo
narchiam · hec ergo non quomodo
homines decet esse amatores
ut primo et principaliter diligant bonum

divinum et tocius ex consequenti autem
bonum proprium et privatum · manife
ste hec decet reges et principes
quod triplici via possumus de
clarare Regia enim dignitas quan
tum ad presens ad tria comparari potest
videlicet ad tirannidem cui contrari
atur ad virtutes quibus debet or
nari ad vicia que debet fugere
Prima via sic patet Nam ut supra
declarabatur et ut philosophus in politicis
probat differencia est inter regem
et tirannum · quia rex principaliter intendit
bonum tocius · et intendendo tocius
bonum intendit proprium bonum · quia sal
vato regno salvatur et rex Ti
rannus autem econtrario principaliter intendit bo
num privatum · ex consequenti autem et se
cundario intendit bonum tocius · i
quantum ex bono tocius consurgit si
bi aliquod bonum privatum Si ergo
ex opposito se habent regnum et tiran
nides · cum modus amoris tirannici
sit ut bonum privatum preponat bono
tocius · modus amoris regii esse
debet ut bonum tocius preponat priva
to bono Secundo quia specialiter ipse rex
et quilibet principans est minister dei
et persona publica et tocius · spe
ciali modo spectat ad reges et prin
cipes bonum divinum et tocius prepo
nere cuilibet bono privato · Tercia
de hoc via patet si considerantur virtutes
quibus decet reges et principes esse
ornatos sic enim detestabilis est

Magistro care sciam quod discipulo quia magister est in statu in quo debet sciam aliis tradere sic detestabile est in rege virtutibus care quod in subditis quia status regius requirit ut inducat alios ad virtutes. inter cetera autem que inducunt principes reges ad virtutes ut bonum commune principaliter diligat et bonum omnium si rex principaliter bonum commune intendat studebit ut habeat memoriam preteritorum providenciam futurorum et sit expertus cautus et ut habeat omnia que ad prudenciam requiruntur propter quam possit melius servum proprium regere. Immo si bonum commune preponat bono privato tanto magis studebit ut prudencia polleat quanto maior prudencia requiritur ad custodiendum bonum commune quam proprium. Erit ergo prudens. sic et erit iustus quia bonum commune potissime per iusticiam conservatur. Erit magnanimus. quia bona communia maxime sunt ardua et magis honore digna in que magnanimus tendit. Erit magnificus quia secundum philosophum in ethicis magnificencia potissime se habet circa bona divina et communia. Erit fortis quia cum bonum commune preponat bono privato non dubitabit se personam exponere si videt quod expediat regno. Erit temperatus quia si intencio sua principalis versatur circa bonum regni appetibilibus delectacionibus sensualibus immoderatis

ne propter eas impediatur debita cura regni ut ergo sit ad unum dicere Amor boni divini et communis inductivus est ad virtutes singulas Considerando virtutes quibus decet reges esse ornatos principaliter debet diligere bonum divinum et commune. Secundo hoc idem patet si considerentur vicia que debet fugere. Nam sic amor communis et divini inducit ad omnes virtutes. sic inordinatus amor proprius inducit ad omne vicium. tales enim sunt tyranni volentes explere voluntatem propriam et querentes excellenciam singularem. propter quod sunt iniuriatores aliorum depredantur sacra. spoliant proprium omnem iniusticiam exercent. Unde et valerius maximus de dionisio Siciliano recitat cum esset tiranus et amator proprii comodi depopulabat urbes expoliabat civitates et depredabatur sacra.

Visis quomodo Reges et principes se habere debeant ad amorem quia principaliter debent amare bonum divinum et commune. de facili patet postquam quomodo se habere debeant ad odium. Nam amor est primus motus et prima passio Ex qua omnes alie sumunt originem ut si homo diligit iusticiam et vitam odit fures qui contrariantur iusticie et detractores qui contrariantur vite. Et quia diligit corporalem vitam timet gladium qui tollit eam Timor ergo et odium et breviter omnis passio sive omnis motus ad sunt

origine et amore. Potissimum igitur in intentione cuiuslibet esse debet quod sit amandum. Ostenso igitur quod reges et principes quodam speciali modo prae aliis odire debent quae contrariantur bono divino et communi. Ambigendi autem sunt opera iniusta et contumeliosa et universaliter omnia vitia. Sic etiam debent odii sit exprimere et modum [illegible] satiari possit nisi exterminet [illegible] ut dicitur 2o rethoricorum debent reges et principes sic sitire iustitiam et odire vitia ut non satientur nisi ea extirpent et eliminent. Ipsi etiam homines non sunt eliminandi et odiendi sed quia vitia sunt extirpanda et odienda. Si non possunt alia vitia extirpari nec potest aliter durare bonum commune nisi exterminando maleficos homines extirpandi sunt tales ne periclitetur bonum commune. Amare igitur bonum commune et odire maleficia quae ei contrariantur tanto magis debent reges et principes quanto magis sunt persona publica et communis.

Dicto de amore et odio quae sunt passiones primae restat dicere quo reges et principes se habere debeant ad desiderium et abhominationem quae sunt passiones 2e. Differt autem desiderium ab amore et abhominatio ab odio. Nam in gestis moralibus quodammodo est sicut in rebus naturalibus sicut simile. Nam sicut opera naturalia per suas formas ut per gravitatem vel levitatem tendunt ad loca propria sic per amorem tendunt quia in bonum sibi proportionatum et conveniens. In quibus ergo vel levibus tria est considerare primo formam gravis vel levis per quam conformatur loco sursum et deorsum. 2o est ibi considerare motum per quem tendunt in talem locum. 3o sistit et quiescit per quam quiescit in dicto loco. Sic et in gestis moralibus ut videre possumus est haec tria considerare. Nam cum bonum aliquod primo apprehendimus primo per amorem et quandam complacentiam ei conformamur. 2o per desiderium in ipsum tendimus. 3o per delectationem quietamur in ipso. Amor ergo nos conformat desiderium movet. delectatio nos quietat. Et quod dictum est de bono respectu amoris desiderii et delectationis ut supra tangebatur intelligendum est de malo respectu odii abhominationis et tristitie. Nam sicut bonum ut est amatum ei conformamur ut est desideratum in ipsum tendimus ut est adeptum delectamur in ipso

sit malum ut est odibile est a
quo displicens et difforme vo
luntati nostre ut a abhominatum
ab eo refugimus et si contingat
ipsum adipisci dolemus et trista
mur. Desiderium ergo licet non
sit idem quod amor mensuram
tamen et modum debet suscipere ex
amore. Sic et abhominatio licet
non sit idem quod odium tamen ex odio
debet mensuram suscipere. Sic enim
in naturalibus videmus quod licet
motus deorsum non sit idem quod
gravitas corporis naturalis tamen motus deor
sum sumit mensuram et modum
de gravitate ut quanto aliquod est
gravius tanto velocius movetur
ad medium. Quare si videre
volumus quid reges et principes
debeant desiderare et abhomina
ri aliqua videndum est quid de
beant amare et odire. Videmus
autem in singulis actibus ut pro
positum est quod finis appeti
tur in infinitum. ea autem que sunt
ad finem appetuntur secundum modum
et mensuram ipsius finis ut me
dicus intendit inducere sanita
tem in quantum potest maiorem et
meliorem quia sanitas in arte
medicine intenditur ut finis
potionem autem et flebotomi
am non intendit quantumcumque maiorem
sed quod tantum exterminaret infir
mum. sed intendit talia secundum mo
dum et mensuram quantitatis et
sanitatis. Sicut ergo in arte re

gendi et principandi principa
liter et finaliter intenditur salus re
gni et principatus, sicut in arte
medicandi principaliter intenditur sani
tas corporis naturalis. Decet reges
et principes principaliter intende
re et amare bonum regni et
civium. Quare si desiderium debet
mensuram sumere ex amore prin
cipaliter reges et principes inten
dere debent bonum statum regni
et quod qui in regno sunt bene
se habeant ad divina quod agant
opera virtuosa quod sit in eis pax
et tranquillitas quod inter eos debita
fiat iustitia et cetera talia
ex quibus per se et essentialiter
dependet bonus status regni. Alia
vero desiderare debent ut ha
bent ordinem ad ista. Divitias
ergo et civilem potentiam et ce
tera talia bona in tantum desi
derare debent in quantum per ea pos
sunt cohibere mala, punire in
iusta et facere alia a quibus sa
lus regni dependere videtur.
Viso quod reges et principes
desiderare debent bonum quod sic
debent amare primo et principaliter bonum
divinum et civile alia autem amare
debent in quantum habent ordi
nem ad ista. Sic desiderare de
bent primo et principaliter bonum
divinum et civile alia autem sunt
desideranda ut ordinantur ad
ista. Volentes ergo patere potest que

et qualiter abhominari debet
quod primo sunt abhominanda que
expresse obviant bono divino et
communi alia ad abhominandum
et consequenti. huiusmodi autem ab
hominacionem et desiderium tanto ma
gis decet reges et principes
quanto magis decet eos habere
curam de bono regni et com
muni. si ad illa / que regnum
conservant in bono statu. et quomodo
rex habere se debet. Et ad ipsum
regnum in tercio libro diffusius
ostendetur

d

Quoniam determinavimus de ordine
passionum anime
diximusque quod amor
et odium erant
passiones prime desiderium et
abhominacio erant passiones se
cunde post has ad tercio loco collocan
de erant spes et desperacio. restat
ergo videre quomodo reges et principes
se habere debeant circa spem et de
speracionem. si si considerentur dicta su
perius non est difficile scire quomodo
reges et principes ad hoc se habere
debeant. Dicebatur enim supra
quod decet eos esse humiles et ma
gnanimos. Cum ergo humilitas
moderet spem. quod humiles cognio
scentes defectum proprium non sperant
ultra quam debeant. magnanimi
tas vero reprimat desperacionem. quod
magnanimi propter difficultatem
operis non desperant. sed si reges
et principes fuerint humiles et
magnanimi. sperabunt speran
da propter magnanimitatem. et non
sperabunt non speranda propter
humilitatem. Possumus autem adhuc
ostendere quod decet reges et prin
cipes decet se habere circa spem
et sperare speranda et aggredi
aggrediendo. Nam si reges non
sperarent et non aggrederentur
essent pusillanimes et non debi
te pertractarent negocia regni. Sed
ad in spe ut communiter ponitur quatuor
consideranda. propter que arguere
possumus quod decet reges et princi
pes esse bene sperantes. spes
enim primo est de bono Nam de
malo non est spes sed timor. Se
est de arduo Nam licet circa quod
cumque bonum possit esse amor
vel desiderium. spes tamen non habet esse
nisi circa bonum arduum. Nullus
enim sperare dicitur nisi sibi videatur
esse bonum arduum et difficile
Tercio spes esse habet circa bonum futurum
de preteritis enim bonis non est spes
licet possit esse gaudium et dele
ctacio Quarto spes habet esse circa bo
num possibile quod circa impossibile non sperat
sed desperat. hec autem quatuor. videlicet
bonum. arduum futurum et possibile po
tissime competere debent regibus

et principibus. Quia tamen reges sunt
latores legum quia cum principaliter ipse
spectat ad reges et principes le-
ges ponere, spectat ad eos spe-
rare bonum. Rursus quia principale
intentum a legislatore et a le-
ge ut supra ostendimus debet
esse bonum commune et divinum et cum
talia sint bona excellentia et
ardua non solum spectat ad reges
et principes tendere in bonum sed
decet eos tendere in bonum ardu-
um. Amplius quanto maior est
conditio tanto plura possunt
ei contingere ideo maiori indiget
prudentia et saniori consilio.
Cum igitur prudentia et consi-
lium non sint nisi de rebus futu-
ris quia non consiliatur de impos-
sibilibus ut vult Philosophus 3o Ethicorum, praete-
rita et praesentia quae immutabilia
sunt ut tamen vult ex 6 Ethicorum non
cadit sub consilio nec etiam cadit sub
prudentia. Decet ergo reges et
principes considerare bona non
solum ut sunt ardua sed etiam ut sunt
futura. Congruit etiam eos considera-
re talia ut possibilia. Nam pauperes
impotentes et ignobiles si non
sint magnanimi et subtrahunt se ab
aliquibus bonis arduis videntur
mereri indulgentiam, quia cum illis
potentia divitiae et nobilitas
non ambulant cum eis ut possent
prosequi talia bona. Reges
autem et principes quibus obsequi-
tur nobilitas generis potentia

civilis habundantia divitiarum
inexcusabiles esse videntur
si sint pusillanimes et non cre-
dant eis esse possibile prosequi
bona ardua et magno honore
digna. Quare cum reges et
principes tendere debeant in bono
arduo et debeant providere bona
futura possibilia ipsi regno decet
eos esse sperantes per magnanimi-
tatem quia habent omnia quae ad spem
debitam requiruntur. Viso quod
reges et principes bene se habere
debeant in sperando speranda de-
cet etiam eos cum magna diligentia
quid sperent investigare et quod
aggrediantur. Quod sicut per magna-
nimitatem debent esse prompti ut
aggrediantur ardua et sperent
speranda, sic per humilitatem debent
esse moderati ut non aggredian-
tur aliquid ultra vires proprias
et ut non sperent non speranda.
Possumus autem duplici via inve-
stigare quod non decet reges et prin-
cipes aggredi aliquid ultra vires
et sperare ultra quam sit sperandum.
Prima sumitur ex parte officii regii,
secunda ex parte regentis sibi commissi.
Sperare enim ultra quam sit spera-
ndum et aggredi opus ultra
suas vires videtur ex impru-
dentia procedere non ex aliqua pas-
sione immoderata. Unde 2o Rhetoricorum
scribitur quod iuvenes sunt bo-
nae spei de quolibet enim negotio
etsi sit ultra vires iuvenes

bene sperat quod contingit ex
ignorancia Inexperti enim non pos
sunt cognoscere arduitatem operis
contingit et hoc ex immodera
cione passionis Ita quod nimis
habundat in eis calor propter
quod ut atemptent aliqua que
consummare non possunt. sic ex
dicere possumus quod et ebriosi plus
sperant quam debent. quia calefa
cti ex vino et ebrietate aniunt
tantes contra usum attemptare
aliqua que non valent perficere
Cum ergo regium officium requirat
hominem prudentem et non passiona
tum immoderata passione decet
reges et principes non aggredi
aliquid ultra vires. et non spera
re aliqua non speranda Secundo hoc
decet eos ex parte populi sibi com
missi. Cum plurimum enim expo
se periculo qui aggreditur ali
quod arduum ultra vires si in
convenientes est ergo totam gentem
et totum regnum periculis exponere
cum magno consilio et magna dili
gencia excogitare debent reges
et principes quod aggrediantur
ne assumant arduum aliquid ul
tra vires et ne sperent aliquid
non sperandum

Secundum philo
sophum ethicorum circa mo
res singulares
consideraciones ma
gis proficiunt De
rum quia nobis sunt nota confusa
magis ut dicitur primo phisicorum
ideo in hoc primo de moribus re
gum oportet perstringere universaliter et typo
quod in 2o et maxime in 3o plus
descendemus ad particulares consid
eraciones Expedit tamen particularia velud
perstringere quia hec cognitio faci
at ad cognicionem sequencium Sed in 3o
ergo libro magis particulare tra
ctabimus secundum regimen. non tamen ex in
illo libro expediet penitus usque
ad particularia descendere. quod ex
pte in civitatis et maxime reges
et principes propter negociorum sicut
tam satis particularia gesta nove
runt Certum est aliqua velud in
morali negocio eis tradantur
suffragante experiencia quasi sunt
de moralibus gestis sufficienter
instrui poterunt in cognicione
moralium. huius ergo consideratis dicimus
quod sic universaliter et typo instrui
proxima reges et principes quo
se habere debeant circa spem et de
speracionem que respiciunt futurum bonum
sic etiam eandem metodum eos instrui
possumus quomodo se habere debe
ant circa audaciam et timorem que
respiciunt futurum malum videtur
autem forte aliquibus Reges et principes

in nullo dut esse timidos et
tales regie maiestati deroga
re dicuntur. Multos autem sicut in
citantes reges hic convenerunt
persuadentes eis ut omnia audeant
nihil timeant. Sed tales sunt adu
latores non veridici. Decet enim re
ges esse fortes. Sed quia omni
bus audet et nihil timet ut dicitur
3o magnorum moralium non
est fortis sed fatuus. Oportet ergo vi
dere quomodo eos esse deceat timidos
et audaces. Timor autem si mode
ratus expediens est regibus et
principibus moderate enim timore
eos principantes timere debent ne
aliquid insurgat in regno quod bo
num statum depravare possit. Possu
mus autem quantum ad presens sufficit
dupliciter via investigare quod mo
deratus timor necessarius est regibus
et principibus. Prima via sumitur
ex parte consilii habendi. Secunda ex
parte operis fiendi. Prima via sic patet
nam ut dicitur 2o Rethoricorum tractatu de
timore timor consiliativos facit
quia enim quod aliquis timet consiliatur
quomodo possit effugere malum quod du
bitat. Cum ergo unum totum regnum
absque magno consilio debite gu
bernari non possit expedit regibus
et principibus ut consiliativi red
dantur habere aliquem moderatum
timorem. Secundo hoc idem
investigare possumus ex parte operis
fiendi. Nam non sufficit sollicita
ri circa consilia et iudicare de his

sollicitatis in consiliata et iudicata
per opera debite et diligenter exe
quamur. Moderatus autem timor non
solum consiliativos facit sed etiam agit
ut opera diligentius operemur.
Nam si moderatus assit timor di
ligentius agimus opera per que sic
[illegible] recedimus timore illud. Osten
sum est ergo quod reges et principes
moderatum decet habere timorem
a quo nullo immoderate decet
eos timere. Immoderatus autem timor
contrarius hiis videtur que omnia de
rogant regimini regni. Nam talis
immoderatus primo reddit hominem im
mobilem et contractum. Secundo facit
ipsum inconsiliativum. Tertio facit enim
tremulentum. Primo facit eum mor
[illegible] atque eum quis timet calor
ad interiora progreditur. Non
enim quod videmus in hominibus
aspicere possumus in calore corporis
naturalis. Cum enim hostes existentes
in corporis timeat statim confugiunt
ad castrum ad arcem sic cum quis ti
met calor existens in exterioribus me
bris statim confugit ad interiora propter
quod homo in se ipso contrahitur et red
ditur immobilis. Quare si inde
cens est caput regni sive regem
esse immobilem et contractum inde
decens est ipsum timere immode
rato timore. Secundo hic est videndum
quod immoderatus timor facit hominem
inconsiliativum. Cum enim quis immo
derate timet totus obstupescit
et est in agonia et ignorat quid

faciat propter quod non recordatur
consilii et si ei consilium detur
propter obstupefactionem non apprehendit
illud. Quare si indecens est
rem sitam regni sine consilio gu-
bernari et ut rex sit inconsili-
atus indecens est ipsum timere in-
moderato timore. Secundo inmo-
deratus timor reddit hominem tremu-
lentum. Nam propter timorem calore
progrediente ad interiora ex-
teriora membra frigida ma-
nent nervi ergo sunt frigefacti
non valentes sustinere membra
sic accidit eis tremor. Cum
ergo sit indecens est reges
tremulentos esse qui debent
esse viriles et constantes indece-
ns est ipsum timere inmodera-
to timore. Quarto inmode-
ratus timor reddit hominem inmo-
atum nam homo propter timorem inmo-
deratum efficitur obstupefactus
in mobilitate et nescit quid
facit. Cum ergo totum regnum sit
in rege tanquam in movente et
expectat imperium eius si rex sit
inopatinus et inmutare non vale-
at propter inmoderatum timorem
toti regno preiudicium gignitur.
Quare si hic est indecens non
decet regem timere inmoderato
timore. Viso quomodo reges se
habere debeant ad timorem quia
difficilius est reprimere timorem
quam moderare audaciam ut dicitur
fuit supra tractatus de fortitudine
de facili videri potest quomodo se habere
debeant ad audaciam. Decet enim
eos non habere audaciam inmodera-
tam sed moderatam. Nam si au-
dacia sit inmoderata hoc plus
presumit quam debeat quod regibus
non expedit quia inter pericula expo-
nent totum regnum. Si vero quis
nullam audaciam habeat omnino
est indecens quia non aggre-
ditur. Moderate ergo se ad timo-
rem habere et audaciam regibus
et principibus omnino congruit.

Quia Ira maxi-
mam affinitatem
videtur habere
cum odio propter
quod ostendimus
quomodo reges et principes se habere de-
beant circa iram et mansuetudinem
videndum est quomodo ira differat ab
odio et quod est detestabilius an
odium an ira inordinata. Est
autem Ira prius dicta in ira
et odium quia odium est apetitus ma-
li simpliciter et absolute. Nam odium
opponitur amori. Amare enim ut
dicitur 2o Rethoricorum est velle alicui bonum
inquantum se. Sed odire econtra est velle ma-
lum alicui et absolute. Ira autem non sic
nam ira non est apetitus mali inquantum
se sed in ordine ad vindictam propter
quod diffinitur ira quod est apetitus
pene in vindictam. Ex hiis autem

dra ptr li simulatm octo drē qs
assignat phūs scdo Rethoricorum
Prima dra est quia ira est ex hijs
que sunt ad seipsum vel de perti-
nentibus ad ipsum. Odium ad quemlibet
de pertinentibus ad ipsum et ad a-
liud. Ira non nascitur alicui
nisi credat ipsum fore fecisse l.
in se vel in suos vel in amicos
vel in aliquos ad se pertinentes.
Dictum est enim iram esse apetitum
pene non simpliciter sed in ordine ad
vindictam. Nullus autem vlcisci
desiderat nisi de fore factis
vel in ipsum vel in pertinentibus ad se
ipsum. Sed odire quod est velle
malum secundum se esse potest vel de per-
tinentibus ad se vel ad aliud. Statim
enim ut scimus aliquem esse malum
vel ut scimus aliquem esse furem
possumus ipsum odire sive fore
fecit in nos sive in alios. Secunda
dra quia ira semper est in singula-
ri. Odium autem potest in comuni esse. Potest
autem aliquis odire comuniter omnem fu-
rem et detractorem. Sed nasci
non potest nisi alicui in speciali. Ra-
tio huius in comuni non iniuriatur no-
bis. Sed semper comitatur iniuria per
aliquem hominem specialem. Sed
dire possimus fures vel. Non
tamen irascimur nisi alicui singula-
ri. Tertia dra est quia odium est
quid insatiabile. Sed ira satiatur.
Quia si odium est apetitus mali
simpliciter ille qui odit numquam non
posset tamen hic de malo quin
vellemus quod haberet plus. Sed ira
que est apetitus pene non simpliciter
sed ut ordinatur ad vindictam
est quodammodo finale. Quia cum ali-
quis tantum passus est quod videatur
irato velle decentem satis esse
satiatur ira et quiescit ira-
tus. Quarta dra est quia
iratus apetit contristare. Sed
odiens appetit nocere. Vult
enim iratus inferre dolorem et tri-
sticiam. Sed odiens vult inferre
dampnum et nocumentum. Quinta
dra est quia sed quod vult irato
odienti autem nil differt. Non
enim sufficit irato quod alter pa-
tiatur nisi sentiatur et nisi
manifeste appareat quod ipse
ei inferat illud malum quia ali-
ter non esset vindicta. Sed odienti
quoad hoc nil differt. Ratio cum odium
sit mali secundum se et absolute
sufficit odienti quod alter patia-
tur malum quocumque modo ei acci-
dat malum illud. Sexta dra
est quia ira semper est cum tristicia. Tri-
sticia enim est anxietas irati ut vi-
dicta fuit quod donec factum sit vel
no quia continue est in tristicia.
Sed odium sine tristicia esse potest. Ratio
esse esse pacem ad aliquid in quo
odire enim possumus omnes fures
celi non tamen oportet quod tristicia comi-
tetur singuli odium. Septima
dra est quia ire videtur esse mise-
ria minor quam odio. Nam cum
ira satietur si multa mala in

ferant alteri malum ut mitigetur
ei. Sed odium per nullo mitigaretur
nec sit quid insatiabile. Octava
differentia est, quia ira vult compati suf
ficit enim irato quod alter contristatus pati
atur donec fiat condigna ultio.
Sed odium non terminat et non
non vult esse. Non enim sufficit
odienti quod alter contristatus patiatur
sed vult eum minimi et non esse.
Sed ergo conditiones odii sunt mul
to peiores quam conditiones ire, magis
cavendum est odium quam ira. Immo
iram transire in odium secundum Augu
stinum hoc est trabem facere de fe
stuca. Est ergo odium hominum caven
dum a quolibet, magis tamen caven
dum a regibus et principibus quia
inferre possunt pluribus nocumen
tum. Sic igitur sciendum est de
odio et de ira quia odium detesta
bilius est quam ira. Nihilominus
tamen si ira inordinata sit dete
stabilior est quam odium. Sed ergo appa
reat quod reges et principes se
habere debeant circa iram et mansue
tudinem sciendum est quod ira ali
quando praevenit rationem et tunc est inordina
ta et cavenda. Aliquando sequitur
ordinem rationis et tunc potest esse or
dinata et imitanda. Si enim
ira rationem praevenit dupliciter est ca
venda. Primo quia non perfecte rationem
audit. Secundo quia eam obnubilat. Ira
enim rationem praecedens quodammodo perfecte non

assimilatur canibus vel assimilatur
servis velocibus. Servi enim ve
loces statim non audiunt verbum
domini antequam plene percipiant praeceptum
eius currunt ut exequantur manda
tum eius. Unde contingit eos
deficere quia non perfecte perceperunt quid
exequendum sit mandatum illud.
Sic est et canes statim ut audi
unt sonitum venientis latrant
non distinguentes an veniens
sit amicus an inimicus. Sic et ira
facit. Statim enim ut ratio dictat
vindictam esse faciendam statim vult
ut vindicta exequatur, non
expectans super hoc iudicium rationis
qualiter vindicta illa fieri de
beat. Est ergo ira cavenda inor
dinata quia non perfecte rationem audit.
Secundo cavenda est quia rationem ob
nubilat. Nam corpore non existente in de
bito temperamento impediuntur
ab usu rationis. Quare cum per iram ac
cendatur sanguis circa cor corpus
redditur intemperatum ut non possi
mus debite ratione uti. Ratio enim
est intellectus licet non sit virtus cor
poralis organi, tamen in suo actu
corporalibus organis utitur. Propter
quod corpore existente indisposito non
potest libere uti actu suo. Cavere si
a quolibet homine cavenda est
haec ratio obnubilata et non plene
rationi obediens, a quolibet cavenda

est ira inordinata. Magis ergo
cavenda est a regibus et princi
pibus quia eos maxime decet
sequi imperium rationis. Caven
da est ergo ira inordinata et ra
tionem precedens. Sed si sequatur im
perium rationis potest esse ordinata
et imitanda. Nam tunc ira est rationis
organum et agit in imperium
rationis quibus exequamur opera
virtuosa. Et hoc in 3° Ethicorum approbatur
dictum Homeri dicentis virtutem
immitte furori / tunc enim virtus fu
rori vel ire immittitur modo debito
et ut decet. Cum ira est orga
num virtutis et rationis. Apparet ergo quomodo
nos debemus habere circa iram et
mansuetudinem quia per mansuetu
dinem reprimenda est ira ne pre
dat iudicium rationis. Et per iram
reprimenda est mansuetudo ne
impediat opera virtutum et rationis
actum. Patet igitur hoc per rationem
inditemque plene quid agendum
debemusque esse mansueti. Sed post
hoc plene visum est quod actum
sumusque possumus assumere iram tamquam
servam et ancillam rationis. Ut
per eam exequamur illa que ratio
indicabit. Sic ergo se habere circa
iram et mansuetudinem tanto
magis decet reges et principes
quanto magis decet eos non impe
diri in usu rationis et illa exe
qui que ratio indicabit.

d

Dicebatur in
supra dele
ctationes et tri
sticias tenere
ultimum gradum
in ordine pas
sionum quia ad eas tamquam ad pas
siones ultimas omnes alie ter
minantur. Nulla enim est pas
sio que non terminatur vel ad tri
sticiam vel ad delectationem. Dicto
ergo de omnibus aliis passioni
bus restat dicere quomodo reges
et principes se habere debeant
circa delectationes et tristicias. De
delectationibus autem fuit duplex
opinio antiquorum ut patet
in 10° Ethicorum. Eudoxius autem
posuit omnes delectationes esse bonas
quia quod ab omnibus appetitur
maxime videtur esse bonum et
eligibile. Omnia autem appetunt
delectari quod non esset nisi
delectatio esset simpliciter de genere
bonorum. Adducebat autem Eu
doxius ad hoc per aliud ex
ipsa tristicia que est dele
ctationi contraria. Nam si tristicia
simpliciter est fugienda et habet rationem
mali delectatio simpliciter est eligen
da et habet rationem boni. Alii autem
e contrario dicebant omnem dele

ctacōz esse fugiendā· sz hijo
mnem delectacōz contemptie
tes· statim posicōz suā osten
debat reprehensibilez· qz 2m pm
absqz delectacōz aliquā nullus
viue pt· Sicut g° negans lo
quelā concedit loqlā ut ptz
p phm iiii ethi· sic ponens
om delectacōz esse fugiendā
ponit aliquā delectacōz esse se
quidā nō enī loqla negari
nō possit nisi p loqlā· negans
loquelā loquitur· loquēs aūt
concedit loquelā· sic qz nō
om delectacōz fugit· n' quia
delctabile est et omēz delecta
cōz fugere· sequit' qz fugiens
omēz delectacōz sequitur aliqm
delectacōz· Jnt' aūt has duas
mās oīo contrās est via phi
media· qz nō oīs delectacio
est simplr bona· nec omnes sūt
mala· sz aliqua delectacō est
bona existent· aliqua apparēs
aliqua 2m quid· aliq̄ est bona
uni· aliqua est bona alteri
Sic enī uidemus in gustu sic
et in apetitu inuenire possum'
aliqui enī ht' gustū infe
ctū ut infirmi aliqui ht'
ipm bñ dispositū ut sani se
alii ht' apetitū infectum
ut uiciosi· aliqui ht' ipm
bene dispositum ut homines
boni et virtuosi· sic g° nō sūt

dicenda vere dulcia que vide
tur dulcia infirmis et habe
tibus gustū infectū· sed que vi
dentur dulcia sanis et habe
tibus gustū bene dispositū
sic nō sunt dicenda vere dele
ctabilia que sūt delectabilia vicio
sis et habentibus apetitū
infectū· sz que sūt delectabilia
bonis et habentibus voluntatē
rectā· Erunt g° aliqua delecta
bilia vere et simplr· aliqua a
parent' et 2m quid· Erunt
aliquae delectacōes bone existēr
et simplr· aliquae aparenter
et 2m quid· Rursus qz delecta
cōz ingit ex coniunctiō conuenient'
cū conuenienti· Cū g° alia q
veniāt bestijs· aliqua hominibz
aliquae delectacōes sunt conueniē
tes bestijs aliquae cū hominibz
delectacōes aūt intelligibiles et
virtuose sūt conuenientes homi
nibus· sz delectacōes venerea sūt les
sūt conuenientes bestijs· Si
aūt hōs talibus delectabilibz
uti debet· hic nō est 2m se et
simplr· sz prout ht' eīd' mem
et prout de sumid' actionibus v
tuosis· patz g° quō nos habe
debem' ad ipsas delectacōes nā
cū detestabile sit multū qz sit
uiciosus· et qz mores habeat
bestiales· spectat ad quēlibet
nō que sūt delectabilia bestijs

et hominibus vitiosis· sed que sunt
delectabilia virtualibus et ho
minibus virtuosis· Omnis ergo de
lectatio est bona ut arguebat
rō premisse· sed non omnis dele
ctatio est bona simpliciter· sed aliqua
est bona bestiis aliqua vero ho
minibus Quanto ergo est dete
stabilius reges et principes e
lige vitam pecudum tanto dete
stabilius est eos sequi delecta
tiones bestiales patet ergo quod reges
et principes se habere debent ad
delectationes· quia prius et perfectius dele
ctari debent in operibus virtuosis
quia delectatio perficit et expe
ditiorem reddit operationem tenentem
tem· Si ergo reges et principes
delectabuntur in actibus pruden
tie et in operibus virtuosis· expe
ditiores erunt et magis perfecte et
finaliter poterunt huiusmodi opera exerc
ere quanto quis vehementius magis de
lectatur in actibus virtuosis
tanto excellentius efficit illos a
ctus In delectationibus autem sensi
bilibus delectari non debent prin
cipes sed uti debent eis mo
derate sunt huius ordine ad opera
virtuosa quia si tales delectationes
vehementes sint· ratione obnubilant
et operationes impediunt virtuosas
Viso quo reges et principes se habere
debent ad delectationes· Considerandum
restat quomodo se habere debent ad tristi
tias· Tristitia ad modum est assu

menda· nec est laudabilis nisi
supposito aliquo turpi· Si quis
enim videt se in aliquo turpia
egisse debet dolere et trista
ri· de turpibus ergo est trista
ndum· sed omnis alia tristitia est mo
deranda et vitanda· ut ergo
huiusmodi tristitia modeletur dan
da sunt remedia per que huiusmodi
tristitia vitari possit. Videtur
autem philosophus tria remedia tan
gere per que tristitia vitatur· vir
tutes amicos et consideratione
veritatis· Per virtutes enim tristi
tia vitatur ut vult philosophus nono
ethicorum Mali enim et viciosi de
seipsis non gaudent non enim inve
niunt in seipsis unde delectari
possint quia mali sibiipsis invi
dent· et in seipsis dissentiunt
ut ibidem innuitur Ratio enim eo
rum indicat et aliud passio agit
Virtuosi autem in seipsis pacem
habent de seipsis non gaudent
Magnum autem remedium ut minus
sibiipsis delectationes inveniantur
est fugere vicia et habere virtutes
Secundum remedium contra tristitiam est consolatio a
micorum ut in eodem nono ethicorum
traditur Videtur enim tristitia
esse quoddam pondus aggravans
animum Sicut enim in pondere corpora
li non multi iuvant nos ad por
tandum illud minus gravant· sic
non videmus multi nos amici
cos condolere nobis alleviant

Ad dolore illo et minus tristamur. Si enim vero licet tangatur in no no ethicorum tamen dicitur fuisse philosophus ut videtur risus quamque vera non enim de dolore amicorum sit dolendum quod non dolemus licet videmus amicos dolere ut videtur non dicitur dolor minui sed augeri possumus ergo dicere quod ad videmus amicos dolere ille dolor noster non quia illi dolent minuitur dolor noster sed quia videmus illos dolere augetur in nobis confirmatio sancta sua quod sunt amici et quod delectabile est habere amicos delectamur et dolor noster delectando minuitur quia omnis delectatio non solum tollit tristiciam non saltem eam minuit. Tertium remedium est consideratio veritatis. Unde licet de turpibus sit dolendum de bonis tamen fortune non de aliis que nobis contingere possunt absque quod operemur turpia dolere non debet. Sed aut maximum remedium est consideratio veritatis. Unde per hanc considerationem cognoscimus talia esse modica bona. Vero eis amissis non dolebimus nisi forte parendentes multa pro amissione eorum impedimur ab operibus virtuosis patet ergo non esse dolendum nisi de turpibus et de operibus virtuosis. Si ad ipsa alia dolor vel tristicia contingat fugienda est non per virtutes non per amicos per cognitionem veritatis. Consuevit enim aliquid dari quoddam subsidium videlicet remedia corporalia ut sompnus balneum et talia que et tristicias fugare solent. Sed ergo tales tristicie impediunt operationes virtuosas tanto magis decet reges et principes tales tristicias moderari quanto decentius est eos excellere in operibus virtuosis

Sicut enumerabant supra duodecim virtutes sive circa erant passiones et octo que amicitie sit has duodecim passiones enumerat secundum predecessorum doctrinam. Sed possumus quod sunt septem passiones licet spes timor gaudium et tristicia habet ad magis passiones esse spe et via veniam possumus. Primo ut comparantur ad passiones alias secundo ut comparantur ad sua obiecta tertio ad ... quarto quod respiciant. Primo ut comparantur ad potentias anime ut ad irascibilem et ad concupiscibilem in quibus existunt. Prima via sic patet. Nam omnes alie passiones videntur ordinari ad istas Et passiones simpliciter secundum boni ordinatur videntur ad spem et gaudium. Simpliciter autem secundum mali de mali videntur ad timorem et tristiciam. Sed ad passionem simpliciter

respectu boni primo incipit ab a-
more, secundo vadit in desiderium
et terminatur in spem, si id bonum
illud est futurum; ultimo autem
terminatur in gaudium et delecta-
cionem, quando bonum illud est presens ad-
eptum. Respectu vero mali incipit
ab odio et procedit in fugam vel
abhominacionem et terminatur in timo-
rem si malum illud sit futurum;
ultimo autem terminatur in tristici-
am si malum illud sit presens et
iam adeptum. Timor ergo et
tristicia sunt et passiones principales
quia ad eas ordinantur passiones sump-
te respectu mali; sic ad spem et
gaudium ordinantur passiones sum-
pte respectu boni. Secunda via ad inve-
stigandum has passiones esse principales
sumitur per et per te nec ita quod
tales passiones distinguntur quia omnis
passio vel sumitur respectu boni vel
respectu mali. Nunc autem bonum vel
malum considerari potest vel ut est
futurum vel ut est iam presens. Contingit
ergo sumi pro hiis hec quatuor passiones,
quia de bono futuro est spes, de pre-
senti est gaudium; de malo fu-
turo est timor, de presenti vero est
tristicia. Quarto hec passiones
possunt sumi respectu appetitus, vel
vel respectu irascibilis et concupisci-
bilis in quibus consistunt. Dictum
est ad concupiscibilem spectare in bo-
num et malum simpliciter, irascibilem
vero in bonum vel malum sub racione ardui. Cum

ergo aggredi maxime sit bonum tan-
tum sit adeptum, quod est de-
lectacio et gaudium, et inquantum
malum sit iam est sic adeptum
ita quod est dolor et tristicia,
oportet delectacionem et tristiciam esse
principales passiones respectu concupi-
scibilis. Spes autem et timor sunt
principales passiones respectu irascibilis,
nam irascibilis tendat in bonum
et malum in eo quod est arduum. Quod
autem maxime reputatur bonum
arduum cum est futurum et speratum,
et speratum malum arduum cum
est futurum et timetur. Spes et timor
sunt principales passiones respectu irasci-
bilis. Si ergo ex passionibus quan-
tificari habeant opera nostra,
decet nos diligenter intendere
in quibus delectemur et tristemur
et que speremus et timeamus.
Sed hoc tanto magis decet reges
et principes quanto eorum opera sunt
digniora eo quod respiciant
bonum gentis. Quomodo autem reges
et principes debite se habeant
circa delectaciones et tristicias, circa
spem et timorem, patefactum
est per ea que supra dicta.

Enumeravimus supra undecim
passiones, videlicet amorem,
odium, desiderium,
abhominacionem, delectacionem

tristicia. spes. desperacio. timor.
audacia. ira et mansuetudo. Sed
quia has omnes passiones aliquas enu
merare videtur philosophus 2o Ethicorum ve
lud grece nemesim quidem
indignacionem de prosperitatibus ma
lorum misericordiam. invidiam et eru
bescenciam sive verecundiam. Sed
omnes passiones reducuntur ad aliquas
predictarum quia zelus et gracia re
ducuntur ad amorem. verecundia
ad timorem et invidia et ira
et nemesis sive indignacio de
prosperitatibus malorum reducuntur
ad tristiciam. Zelus enim reducitur
ad amorem quia zelus nichil aliud
est nisi quidam amor intensus quo
aliquis que intense diligit nec
sive corporalia nec spiritualia. Sed
quia sunt corporalia quia talia non ha
bentur ab uno nisi habeantur
ab alio. Ideo zelus respectu horum
diffinitur consuevit quod est amor in
tensus non paciens consorcium in
amato. Unde ergo solent quod
aliqui dici zelotipi de persona
aliqua si nolunt in ea aliquod
habere consorcium. intensus ergo
amor corporalium videtur esse non
paciens et reprehensibilis non pa
ciens consorcium in amato. Sed
respectu bonorum intellectualium et
respectu virtutum si sit amor inten
sus est laudabilis. et sic nullus
habet invidiam quantumcumque aliquis esset
ut propter virtutes diligeret sed vel
let in eis habere consorcium. Sic
ergo zelus respectu bonorum hono
rabilium diffinitur a philosopho secundo

Rethoricorum quod est tristicia de hiis bonis
non quia insunt alteri sed quia non insunt
sibi. Zelus ergo reducitur ad amo
rem. Sic et gracia reducitur ad
amorem quia ex amore efficitur
aliquis graciosus alteri. Graciam
enim de ea tractat philosophus et ut est
passio nichil est aliud nisi quidam
motus animi per quem inclinatur
aliquis ad beneficia conferendum
Zelus ergo et gracia reducuntur ad
amorem. Sed verecundia reducitur
ad timorem. Dupliciter enim aliquis ti
met vel corrupcionem vite et inho
noracionem. Primo enim expavescit
mala corruptiva et timidus
dicitur. Secundo expavescit turpia et in
honorativa et dicitur esse verecundus
Nichil ergo est aliud verecundia nisi
timor inhonorabilis vel timor
inglorificacionis. Unde verecundia
et erubescencia nominari consuevit. quia
verecundantes communiter rubescunt sed
timentes palescunt. Nam ex eo quod
aliquis credit se amittere vitam
quod est bonum interius timet
sed ex eo quod credit se amittere glo
riam et honorem que sunt bona ex
teriora verecundatur. In time
do ergo sanguis recurrit ad inte
riora et menbra remanent pal
lida. quia timor consurgit ex eo
quod aliquis credit se amittere interi
ora bona. Sed in quibus verecundia
surgit fluit ad exteriora et facies
apparet rubea. Tunc ergo sanguis
fluit ad exteriora quia verecundia
surgit ex eo quod quis credit se

amitte extiora duplex e go
timor vng amittendi vitam
et bona interiora p quem
quis pallescit · et aliq amitte
di gliam et honore que sit bo
exteriora · p que aliquis erube
scit · timor go corruptiui et
amittendi bona intiora qr
nō ht spale nom retinet sibi
nom glie · et² timor aut amit
tendi gliam et honore ht spale
nom et verecundia · id erube
scentia · Verecundia go quedā
timor est et reducitur ad ti
morem · Ex quo quod zelus et
grā reducuntur ad amore et
quod verecundia reducitur ad timo
rem restat videre quod inuidia
et misericordia et nemesis siue in
dignacio reducantur ad tristi
ciam · Sciendum go quod ca esse ss
tristicie · Nam aliquis contristari
pt vel de malo alterius vel
de bono · Si contristatur de malo
et maxime credit ipsum indigne
pati illud malum sic e miā
cordia vt in 2o Reth · dr misericordia
vel est aliud quam tristicia quedam
sup aparenti malo corruptiuo
vel contristatiuo eius qui indi
gnus est sortiri malum id · Si
vero sit tristicia non de malo sed
de bono · hc pt esse duplr
vel de bono cui sic et est inui
dia · Nam inuidia vt dr in 2o
Reth · nil est aliud quam tristicia
quedam sup aparenti quod
aliquos bonos circa similes
non vt aliquid sibi sed ppt illos
Inuidia enim est contristari
de aparenti bono alterius non
qr ipse non hz id bonum sed qr
alter cui inuidet posside de bono
illo · et potissime est inuidi
a circa similes · vt figuli in
uidet figulo · et fabri fabris
et sic de aliis · Si vero sit tristia
de bono alterius non quo qr no
sz ut indigne habet ab eo
sic est nemesis vel indignacio sed
2m phm sed Reth · Neme
sis vel indignacio est tristari
de eo qui videtur bn prospera
ri · Si go omnes hee passiones
diuersificare sunt opaciones mate
debz nos omnes eas cognoscere
et tanto magis hc debz reges
et principes · quanto tales debent
opaciones maxime excellentes

Predictarum
passionum quedam
videntur esse lau
dabiles vt mi
sericordia et verecundia nam ve
recundia 2m phm licz non sit
virtus est tamen laudabilis passio sic
et grā et nemesis lauda
biles passiones esse videntur · quedam
autem sunt vituperabiles vt inuidia
et est odium vituperabile est insi

sit verecundia. Aliae autem passiones
videntur se habere ad utrumque.
Est enim diligenter attendendum
quod sicut in moribus laudantur
media et vituperantur extre-
ma passiones ergo illae quae viden-
tur de se esse laudabiles imi-
tantur virtutis medium ut verecundia
est medium inter stupidum et inve-
recundum. Nam qui de omnibus
verecundatur dicitur stupidus. Qui
autem de nullo verecundatur dicit-
ur. At homo est laudabilis. Qui
vero medio modo se habet ut qui verecun-
datur ut debet et non verecundatur
ut non debet dicitur verecundus et
laudabilis. Sic etiam est misericor-
dia inter crudelitatem et molliti-
em. Nam qui nulli compatitur
est crudelis. Qui vero omnibus
compatitur mollis est et mu-
liebris. Qui enim compatitur
patientibus indigne tenet me-
dium et laudatur et dicitur miseri-
cors. Sic etiam nemesis est media
inter invidiam et placiditatem. Nam
invidus de omnibus prosperitatibus
dolet, placidus autem ut opponitur
invido de omnibus prosperitatibus
gaudet. Nemesis autem tenet medium
quia gaudet prosperitatibus bonorum
et dolet de prosperitatibus malorum.
Sic etiam gratia ut est quaedam laudabilis
media est inter superfluum et dimi-
nutum. Nam qui est omnibus gratiosus
tam dignis quam indignis vituperabilis
est. Qui autem nullis est gratiosus
vituperari debet. Sed qui est gra-

tiosus dignis et non indignis
hic tenet medium et laudatur.
Passiones ergo laudabiles tenent me-
dium, vituperabiles vero tenent ex-
tremum. Nam invidia extremum
tenet, quia de omni prosperitate
dolet, sic etiam odium ut est vi-
tuperabile extremum tenet. Passi-
ones vero quae se habent ad utrumque
et possunt esse laudabiles et vitupe-
rabiles, ut sunt vituperabiles tenent
extremum, ut sunt laudabiles tenent
medium. His visis dicendum
est quomodo reges et principes ad
has passiones se habere debeant. Nam
gratiam et misericordiam prout sunt
passiones laudabiles imitari debent.
Decet enim gratiosos et misericordes
esse. Ipsi enim maxime esse de-
bent debiti distributores bonorum
et malorum sive beneficiorum
et poenarum. Beneficia autem me-
rite distribuuntur quando reges
et principes, et hic modus est
talia distribuere bonis et dignis
sunt debite gratiosi. Mala autem
et poenae tunc debite infligun-
tur quando per indigne patientibus
ad misericordiam commoventur. Ve-
recundia autem et nemesis licet
videantur esse laudabiles passiones
non tamen simpliciter, et per omnem modum
attribuendae sunt regibus et princi-
pibus. Non enim decet reges et
principes verecundos esse, quia non
decet eos talia operari unde

verecundari possunt propter quod dicitur in
ethicis quod laudamus iuvenes ve
recundos senes autem verecundos nullus
laudabit sed verecundabilis sit quod
non estimamus ipsum non oportere
operari in quibus est verecundia
Sic et ibidem dicitur quod studiosi non
est verecundari quia verecundia
est in pravis eius autem non est prava
operari Quare si decet verecun
dari debet Nemesis autem vide
tur non multum esse laudabilis
nec multum laudatur Quoniam ni
mis indignatur de prosperitatibus
malorum Quia mali non possunt
possidere maxima bona ut magni
sunt virtutes sed forte possunt
possidere bona media vel bo
minima ut magni sunt bona exterio
ra talia autem quae minima in ge
nere bonorum non multum cura
dum si possideantur a malis dum
tamen hoc accidit sine culpa propria
Quia si aliquis esset hec bona dis
pensare non debet ea alicui
indignis sed dignis Reges ergo
et principes maxime debent
esse mansueti et indignari de
prosperitatibus malorum ne indignis
distribuant sua bona Sic ergo se
habere debet ad predictas passi
ones quae videntur esse virtutes In
vidia autem quae est vituperabilis
passio penitus effugere debet
et est omnino in se esse vitanda
Quia vitia sunt obedienda et sunt
[illegible] extirpanda In ali
is autem passionibus quae possunt

esse laudabiles et vituperabiles de
bite se habeat sicut fuerit dicti
virtutibus de quibus supra sermo
nem fecimus Quia per virtutem mansuetu
dinis debite se habebit circa
iram et eius oppositum Quia ille
esse dicitur mansuetus qui irascitur
ut debet et quando debet et quando
non debet Propter fortitudinem
vero debite se habebit circa au
daciam et timorem Quia ille est
fortis qui audet audenda et
timet timenda Propter magnanimitatem
et humilitatem vero se habebit
circa spem et desperationem Quia ma
gnanimitas restringit despera
tionem ne retrahatur a bonis ar
duis propter difficultatem humi
litas vero moderabit spem ne
nimis se ingerat ad illa propter
bonitatem et delectationem quae est
in eis Propter alias vero virtutes
existentes in concupiscibili vero se ha
bebit circa concupiscibiles passiones
ut amet et desideret amanda
et desideranda et abhomi
nentur abhominenda dele
ctentur et tristentur ut est de
lectandum et tristandum et ad
hec omnia se habet ut requirit
ordo et via racionis hec quoad
presens de passionibus sufficiant
quia si quid est hic diminutum infra
diffusius tractabitur agetur
enim in tertio de rege et amore
[illegible] et de aliis ut ibi exigen
entia postulabit Ibi enim ostendetur
quomodo se habere debeant reges ut

a pplis timeantur et quod amentur et quod debeant esse iusti et quod se latini[?] ... ta quae sunt utilia ... particulare ostendentur

Quae sunt mores iuvenum laudabiles et quod reges et principes ad illos mores debeant se habere

Quae mores iuvenum sunt vituperabiles et quod reges et principes ad hinc mores debeant se habere

Quae mores senum sunt vituperabiles et quod reges et principes vitare debeant dictos mores

Quae mores senum sunt laudabiles et qui sunt mores eorum qui sunt in statu et quod reges et principes se habere debeant ad hos mores

Quae sunt mores nobilium et quod reges et principes se habere debeant ad illos mores

Quae sunt mores divitum et quod reges et principes se habere debeant ad illos mores

Quae sunt mores potentium et quod reges et principes ad ipsos debeant regere se habere

Expeditis partibus principalibus primi libri quia ostensum est in quo reges et principes suum finem ponere debeant et quibus virtutibus debeant esse ornati et quas passiones debeant sequi. Restat exequi de parte quarta ut quos mores debeant imitari. Mores autem diversificari possunt ab etate et fortuna. Ab etate quia qui alios mores habent iuvenes alios senes alios illi qui sunt in statu. Fortuna autem mores diversificare dicitur quia bona fortunae cuiusmodi sunt bona exteriora ut nobilitas divitiae potentia[?] mores diversificante modicum[?] mores diversificant quia ut plurimum alios mores habent nobiles quam ignobiles alios potentes quam impotentes et alios divites quam pauperes. De omnibus autem hiis moribus dicemus. Sed primo de moribus iuvenum quorum mores quidam sunt laudabiles quidam vituperabiles. Inter alia quidem quae tangit philosophus 2o Rethoricorum de iuvenibus tangit sex mores laudabiles et sex vituperabiles. Primo enim sunt laudabiles iuvenes moribus quia sunt liberales et 2o quia sunt animosi et bone spei. 3o quia sunt magnanimi. 4o quia sunt misericordes. 5o quia sunt

De facili miserativi Sexto et ul-
timo quia sunt verecundi et vastitivi
Sunt enim iuvenes liberales quia
non sunt experti indigencie et bona
que habent non acquisierunt
proprio labore. Senes autem quia multo maio-
ri diligentia retinent facul-
tates suas quia propter indigentiam
passi sunt aliqua mala et quia
facultates illas acquisierunt propria
industria et proprio labore. Nam quod cum
labore acquiritur diligencius custo-
ditur et retinetur. Immo adeo quod
liberi delectantur in proprio opere quia
quod sua industria acquisivit ca-
rius possidet. Septimo iuvenes sunt
bone spei. quod tripliciter bene contin-
git ut probat Philosophus secundo Rhetoricorum. Sunt
enim iuvenes animosi et bone spei pro-
pter quia pauca experti non in multis
[illegible] passi sunt repulsam. non credunt
omnia optime. Sunt et bone spei
quia in eis multum habundat ca-
lor. corde ergo et aliis membris
inflammatis a calore existente in ip-
sis iuvenibus sunt iuvenes bone
spei et animosi ut omnia audeant.
Econverso senes parum vixerunt
in preterito et in naturalem de-
bent multum vivere in futuro. Cum
ergo memoria sit ex vita preterita
et spes vite futura iuvenes pa-
rum vigent memoria et multum
vigent spe. Quod enim multum de-
lectantur iuvenes in hiis que se
[illegible] quia recordantur se pauca

vel modica fecisse. sed multum
delectantur in cogitando que
facturi sunt. sperant enim magna
se facere. Quare contingit eos a-
nimosos et bone spei esse. Se-
cundo dicit eos esse magnanimos cuius
causa ex precedentibus assignatur.
Nam ex hoc est aliquis magnanimus
quia dignificat se magnis et inge-
rit se ad faciendum magna.
Iuvenes ergo cum sint liberales
et cum sint animosi et bone spei
non habent [illegible] quod se
magnanimi reputant at ad hoc proba-
bilis ratio assignari. Nam cum iuvenes
sint calidi et humidi sicut su-
periora iuvenes sunt volunt superiora
et excellencia. Sicut enim videmus
in ordine universi quod sunt calida
alta ut ignis et aer superius
frigidis ut aque et terre. Non
ergo mirum si ea que sunt vide-
tur superiora et excellencia sicut honor
et gloria iuvenes quia sunt calidi
et appetunt excellencia maxime de-
siderant gloriam et honorem et per
consequens sunt aliquo magnanimi
cuius propria materia videtur esse
honor. Quarto iuvenes sunt
laudabiles quia non sunt maligni
mores. Dicuntur enim non esse ma-
ligni mores quia non credunt ali-
os esse malignos sed ut plu-
rimum credunt hos esse
bonos. cuius ratio est quia inexperti
de factis aliorum non iudicant

de factis hominum. Tertio ea que
viderunt secundum tertium quod videtur in sei-
psis sic credunt esse in aliis.
Ideo dicit in 2o Rethoricorum quod pu-
eri sua innocencia alios men-
surant. sicut enim ipsi sunt innocen-
tes. sic credunt alios innocentes.
Quarto iuvenes de facili sunt
misericordes. quia ut supra dicebatur
ex hoc maxime consurgit mi-
sericordia. si credimus alios in-
digne pati. Quia ergo iuvenes
sua innocencia alios mensurant
et credunt alios indigne pati
de facili moventur ad miseri-
cordiam. Sexto iuvenes sunt erube-
scitivi et verecundi. Nam quilibet
timet perdere quod nimis affectat
erubescentia autem et verecundi-
a ut dicebatur est timor in-
gloriacionis. Ideo iuvenes quia
valde nimis affectant excellere
timent inglorificari. quare de
facili erubescunt. Septimo in
2o Rethoricorum aliam causam videtur tan-
gere quod iuvenes sunt verecundi
nam ut ipse ait nondum noverunt
alia quam sunt docti a lege. Appel-
lant autem ibi doctrinam legum mo-
nitiones patrum vel magistrorum per
quas instruuntur pueri. Ideo
iuvenes semper moneant suos fi-
lios ad honesta. quia ergo hone-
stum idem quod honoris status
iuvenes multum affectant ea que
importare videntur honoris
statum et per consequens ab oppositis
multum timent que important

ignominiam et inhonoracionem. et quia
erubescentia est timor inglo-
riacionis iuvenes de facili erube-
scunt. Cum ergo mores sint
laudabiles in iuvenibus deceni-
patet per quos reges et principes
se habere debeant ad illos. Nam
nec quicquid est laudabile in hoc. quod
laudabile in quodlibet. videmus
enim quod esse fornicatorem est laudabile
in cane nec tamen est laudabile in ho-
mine. sic licet verecundia sit laudabile
in iuvenibus quia propter etatis que so-
lent se non prius. quod committant ali-
qua turpia de quibus debet
eos verecundari. Reges autem et
principes quos decet esse quasi semi-
deos non solum quod turpia commit-
tant. sed abhominabile eis esse
debet quod audiant turpia nomina-
ri. quia corrumpunt mores bonos
colloquia prava. Non ergo sunt in
statu quod debeant verecundari
nisi ex suppositione. quia si continge-
ret eos operari turpia verecun-
dari deberent et plus quam alii
eo quod magis indecens sit quod fa-
cerent. Prima ergo quinque que di-
ximus laudabilia in iuvenibus ad-
aptare possumus regibus et prin-
cipibus quia decet eos esse libera-
les. bone spei. non malignimo-
res magnanimos et misericordes.
Sextum autem verecundos esse
non decet semper competere regi-
bus. Decet enim reges esse liberales

quia contra rationem agerent. Si multi
tudinem divitiarum quam possent
non multiplicarent in debitis et
piis usibus ut supra in tractatu
de liberalitate sufficienter tetigi
mus. Decet etiam eos esse tanto
magis bonae spei quam alios quan
to status eorum ea quae insidia
re debent sunt digniora quam
alia. Rursus decet eos totaliter
esse magnanimos. quia ut dice
batur in quodam capitulo de mag
nanimitate maxime magnanimitas
competit regibus et principibus
quia eos maxime decet magna
operari et in ardua tendere.
Sic etiam incongruum est eos esse
maligni moris ut non de quolibet
habeant opinionem malam.
Nam si acta subditorum semper inter
pretentur in malam partem contin
git eos esse tyrannos et vasta
tores gentium. Sic etiam decet eos
esse miseratiuos. Nam ut ait Philosophus
2o Rhetoricorum senes ut plurimum ma
la fecerunt. Quia ergo humana fra
gilitas veniam postulat pro de
lictis quare reges et principes
cum quorum iudicio fit legis
qua latio infliguntur poenae decet
eos miseratiuos esse. Esse autem
verecundos non decet simpliciter
ut supra dicebatur

Sicut superius
enumeravimus
sex mores lau
dabiles sic enu
merare possumus
sex vituperabiles quos etiam tan
git Philosophus secundo Rhetoricorum. Primo enim
iuvenes sunt passionum inse
cutivi. Secundo sunt de facili
mutabiles. Tertio sunt nimis cre
ditivi. Quarto sunt contumeliosi. Quinto
sunt mendaces et quodammodo
protervi assertores. Sexto in acti
onibus non habent modum sed omnia
faciunt valide. Sunt enim secundum
iuvenes insecutores passionum
et maxime insequuntur concu
piscentias circa corpus. Sunt enim
incontinentes et insecutores
venereorum. Quod duplici de
causa contingit. Nam cum iuvenes
sint calidi et corpore tali effecto
fiat venereus appetitus naturalis
dispositio corporis inclinat iu
venes ad concupiscentias vene
reorum. Rursus hoc idem contingit
quia quia in omnibus actionibus
nostris non sequimur passionem
vel rationem et quanto minus viget
ratio in nobis tanto magis pas
sio vigoratur. Iuvenes ergo quia
sunt inexperti et non vigent in
tellectu et prudentia magis
reguntur passione quam ratione. Quare
ut plurimum sunt passionum inse
cutores. Secundo sunt de facili
mutabiles quia sequuntur com
plexionem corporis. Sicut ergo in cor

poribus iuvenum similes sunt
in magno motu. Sic ipsi ha-
bent voluntates et concupiscen-
cias valde mutabiles. Ideo dicit
2o Rethoricorum quod iuvenes acute
concupiscunt sed cito saciantur.
vehementer volunt sed de facili per-
mutantur. Tercio sunt iu-
venes creduli quod ut ad primum
spectat duci de causa contingit
primo quia non sunt maligni mo-
re ut putant alios esse ma-
los sed sua innocentia alios
mensurant. Unde ergo naturale est quod
quilibet facile credit ei quem cre-
dit esse bonum et quem non cogitat
ex malicia loqui. Iuvenes cre-
dendo eos esse innocentes alios
de facili credunt. Rursus
hoc eis contingit inexperiencia
quia ex multis sermonibus indo-
cti considerantes ad pauca re-
spicientes facile iudicant et
probant dicta qui modica no-
runt cito iudicant. Iuvenes ergo quia
non sunt multorum experti statim cre-
dunt quod proponitur negocium
non valentes ad multa respi-
cere eo quod sunt multorum ignari
ri statim de illo negocio iu-
dicant et credunt sic esse ut eis
proponitur. Si enim multa cogno-
scerent et condiciones hominum considera-
re scirent non statim assenti-
rent credendo omnibus hiis que
eis dicuntur sed diligenter utrum
illa essent credenda. Quarto sunt
contumeliosi. Unde ut supra
dicebatur iuvenes maxime appe-
tunt excellere. Quia ergo videtur eis
quod excellat qui contumeliatur inse-
rant. De facili sunt contumelio-
si. Quinto sunt mendaces et quo-
dam modo omnia pertinaciter asserunt.
Unde quia sunt inexperti ignorant se
ipsos et omnia scire putant. Ideo de
omnibus respondere et volunt
videri omnia scire. Et omnia affirmant
ut omnia scire videantur. Et quia
affirmant ea que ignorant
de facili mentiuntur. Preterea aut
mentiti fuerunt. Appetentes
gloriam sunt pertinaces et mendaces.
Cogitant enim se esse ingloriosos
si appareat non sic esse ut dicunt.
Sexto in suis actionibus non habent
modum sed omnia faciunt valde. Un-
de 2o Rethoricorum quod amant valde
odiunt valde. Omnia faciunt valde.
Hoc autem eis contingit quia sicut acu-
te ire et vehementes sunt co-
ncupiscentias. Unde ire et concupi-
scencie semper vehementes sunt
nisi per racionem moderentur. Iuvenes ergo
quia magis vivunt passione
quam racione non habent concupiscencias
moderatas sed omnia faciunt valde.
Visis que sunt mores iuvenum
vituperabiles de facili videri
potest quod reges et principes ad
huiusmodi mores debeant se habere.
Unde si talia sunt vituperabilia

in iuvenibus multo magis sunt
vituperabilia in adultis et adhuc
maxime vituperabilia sunt in re
gibus et principibus qui debent
esse caput et regula aliorum. Inde
cens ergo est reges et principes
esse passionum insequutores
et venereorum habere concupiscen
tias vehementes, quia in eis ma
xime debet dominari ratio et intel
lectus, quod autem sic se habent non
vivunt ratione sed passione.
Rursus detestabile est eos esse
permutabiles et volubiles. Nam cum
inter omnes sit regula esse ob
liqua. Reges et principes qui
debent esse forma vivendi et re
gula aliorum inconveniens est quod de fa
cili permutantur, immo decet
eos esse firmos et stabiles.
Tertio indecens est eos esse nimis
creditivos. Nam cum multos ha
beant adulatores et plures sint
in eorum auribus susurrantes,
cum magna diligentia considerare
debent qui sint qui loquuntur,
utrum sint sapientes vel ignoran
tes, utrum sint iusti vel iniusti,
sed quia credendum est magis
sapientibus et bonis quam insipi
entibus et malis. Quarto inde
cens est eos esse iniuriatores et
contumeliosos. Nam poenas infer
re debent non iniuriam nec contu
meliam vel vecordiam, sed propter
iustitiam et propter commune bonum

Quinto maxime a regibus et
principibus et universaliter ab omnibus
dominantibus est mendacium
fugiendum, ne seipsos contempti
biles reddant, sed quia mendaci
um reddit homines contemptibi
les, quanto magis indecens
est regiam maiestatem contemp
tibilem esse, tanto maiori
cautela studere debent ut adhe
reant veritati. Sexto indecens
est eos non habere medium in ac
tionibus suis, quia cum alia sint
moderanda per mensuram decet
maxime mensuram et regulam
moderatam esse. Reges ergo qui
aliorum debent esse regula et
mensura potissime decet e
os moderatos esse.

Numeratis mori
bus iuvenum et
senum quomodo ad
mores illos reges
et principes se habere
debeant. Restat videre qui sunt
mores senum et quomodo reges et
principes se habere debeant ad mo
res illos. Senum autem quidam
mores sunt laudabiles, quidam
vituperabiles. Philosophus autem 2o Retho
ricae inter alios mores quos tangit
de senibus enumerat sex

Circa principales mores. Primo enim
senes sunt nimis increduli.
2o sunt valde suspiciosi. Tertio sunt
timidi et pusillanimes. 4o
sunt illiberales. 5to sunt diffidentes
spei vel sunt male spei. 6to
non verecundantur sed sunt inve-
recundi. Sunt enim primo
senes increduli quod ex ex-
perientia contingit. Quia quia in
multis experti sunt et cognoscunt
homines in multis mentiri, non
de facili sunt eis fides sed cre-
dunt omnes alios deceptores esse.
Ideo dicitur 2o Rethorice quod senes mul-
tis annis vixerunt et in plu-
ribus decepti sunt. Propter quod ex hac
experientia contingit eos in-
credulos esse. Secundo sunt
senes suspiciosi quia cum vi-
dent ut plurimum suspicantur
malum et referunt eas in de-
teriorem partem. Vident enim
senes contrario dispositi iuveni-
bus. Iuvenes enim quia non mul-
ta mala fecerunt et innocen-
tes sunt, sua innocentia alios
mensurant et omnia referunt in
meliorem partem. Credunt enim
omnes bonos esse. Senes vero contra
quia multis annis vixerunt et
in multis peccaverunt mensu-
rant acta aliorum secundum ea que
gesserunt in seipsis. Propter quod
ut plurimum credunt alios malos
esse et omnia in peiorem partem referunt
omnia opera. Unde dicitur 2o Rethorice
Senes qui vixerunt multis an-
nis esse non potest quin in multis
peccaverint. Ideo sunt male suspi-
ciosi et omnia in deteriorem accipi-
unt. Tertio senes sunt pusilla-
nimes et timidi. Pusillanimes
enim sunt quia sunt humiliati a vita
et defecerunt. Sic ergo deficiunt
in eis humores et vita, sic de-
ficit in eis cor et sunt pusillanimes
et ex hoc sunt timidi quia ut dicitur 2o
Rethorice infrigidatio preparat vi-
am formidini. Unde secundum philosophum
quando aliquis sic naturaliter disponitur qua-
lis est in aliqua passione naturaliter pas-
sionatur passione illa. Cum ergo
timidi efficiantur frigidi, tunc
quod est naturaliter frigidus sequitur quod sit
naturaliter formidinosus. Sequitur ergo senes
esse naturaliter timidos quia deficit in
eis naturalis calor et habent membra
naturaliter frigida. Quarto sunt illiberales
quod eis contingit primo ex de-
fectu vite, 2o ex experientia
temporis. Ergo ex eo quod non vivunt
spe sed memoria. Anima enim
ut plurimum sequitur complexionem corporis.
Sic ergo senes in corporibus
deficiunt in humoribus et in vi-
ta sic videtur ipsis quod omnia
eis deficiant. Timentes ergo deficere

pati sunt illiberales et non audent expendere imo videntes se sic defecisse non confidunt de propriis viribus sed solum confidunt de hiis que habent ponentes ergo in eis suam spem et confidenciam non audent expensas facere. Rursus illiberales sunt ex experiencia temporis quia enim multis annis vixerunt credibile est eos passos fuisse indigencias multas. Timentes igitur indigenciam pati illiberales sunt. contingit etiam eos esse illiberales quia magis vivunt memoria quam spe. cogitant enim se multum vixisse in preterito et parum victuros in futuro. Ideo quia memoria est preteritorum et spes est futurorum non vivunt spe. nec confidunt de eis que debent acquirere in futuro. sed vivunt memoria et confidunt de hiis que acquisierunt in preterito quare non confidentes de acquirendis sunt illiberales et acquisita non de facili expendunt.

Quinto sunt male spei. nil enim sperant. sed circa omnia defecisse se credunt. Causa autem huius assignata est in precedentibus. Quia si spes est futurorum et memoria preteritorum et senes multum vixerunt in preterito parum credunt se vivere in futuro. in sperando deficiunt et modica se cogitant facturos non enim vivunt nec delectantur in sperando. sed in memorando huius autem signum quia continue libenter tractant ea in quibus delectantur. videmus autem quod senes ad invicem congregantur. semper recitant res gestas quas fecerunt. Non enim delectantur in recitando res fiendas quas sunt facturi. eo quod videant se multa fecisse et cogitant se pauca facturos. sunt ergo diffidentes spei quia in sperando deficiunt et pauca se facere sperant.

Sexto senes sunt inverecundi et inerubescibiles. Nam senes quia illiberales sunt magis curant de utili quam de honesto magis enim student ad utilitatem quam ad ea que respiciunt honoris statum ut vult philosophus 2o ethicorum. Verecundia ergo cum sit timor inhonorationis non competit senibus quia magis de utili curant quam de honore. tota enim species quibus est verecundus ut vult philosophus est quia vult haberi in honore et vult reputari. Senes autem. sicut deficiunt in vita et in honoribus et in calore naturali. sic deficiunt in aliis et non curant reputari. Ideo contingit eos esse inverecundos. Posset enim una causa assignari. que quasi communis est ad omnia tacta dictum est enim senes esse frigidos. frigiditas enim omnia

constipat et constringit et inco
stringenda ea reddit ipa proximo
ra et facit ea apte inferiore
loco. videm(us) enim q(uod) aliud frigi
da et (com)ima in inferiori loco col
locatur calida vero et levia in
superiori. Senes ergo q(uia) frigidi
sunt ex frigiditate constipantur
et retrahunt in seipsis et redd
tur immoles ut non audeant
nil enim credunt nil sperant ut
non curant extollere nec curant
reputari q(uia) frigidi non est apte
re loco superiore s(ed) inferiore
Visis quis sunt mores senum vi
tuperabiles de levi patet propter quos
reges et principes ad huiusmodi
mores debeant se habere. Nam
constat q(uod) licet reges non debeant
in omnibus de facili esse creduli
ut pueri non tamen decet eos esse
incredulos s(ed) consideratis condicio
nibus (com)servandis debent adhi
bere fidem hiis que eis dicunt
vel dictari et ordine consilii
Unde non decet eos esse suspiciosos
ut omnia referant in deteriorem
partem. q(uia) ex hoc contingeret eos esse
suspiciosos et inimicos et me
rent malivolenciam subditorum
Tercio non decet eos esse timidos
et pusillanimes. immo fortes
et magnanimos q(uia) cum nego
cia respiciencia totum regimen
ea que reges et principes
insudare debent sunt magna et ar
dua oportet eos esse fortes et ma
gnanimos. Quarto detestabile
est eos esse illiberales nam supra
de virtutibus tractabatur sufficienter
ostensum fuit q(uod) non solum decet
reges et principes esse liberales
circa mediocres sumptus s(ed) et de
cet eos esse magnificos ma
gnifica faciendo. Quinto oportet eos
esse bone spei q(uia) si se credent
in omnibus deficere nil attempta
rent et per consequens regnum. Sexto
non decet eos esse inverecun
dos. Eo modo quo senes eis sunt
ut non curant de honoris statu
et q(uod) magis studeant circa utilia
q(uam) circa opera honore digna. Non
decet tamen eos verecundari q(uia) inde
cens est eos operari turpia et
quibus verecundia contingit

Videtur autem Philosophus 2o Rethoricorum
circa senes tangere in mores quos
pro ea laudes. Primo enim senes
sunt concupiscencias remissas et
temperatas. 2o sunt instatiui.
3o diligencia non promittunt asserere
4o non agunt valde concupiscentie
sunt enim senum magis circa re

nea sint moderate et tempera
te, quia ut supra dicebatur corpe
existente calefacto fit incitacio ve
neorum et concupiscencie. ergo per
locum ab oppositis existente infri
gidacione fit remissio concupiscen
ciarum. constat enim quod concupiscens
venerea per appetitum in alia se ex
tendit. sic autem est contrarium respectu fri
gidi. nam frigidum videmus quod stringi
tur propter se extendit in alia. sed
magis constringetur in seipso.
senes ergo propter frigiditatem con
stringuntur in seipsis et habe
ant concupiscencias et mode
ratas. ex hoc autem apparet propter quid
senes sint illiberales. nam ad per
illiberalitatem contingit peccare
dupliciter. primo si ultra quam vel dicet
teneat quod habet. secundo si propter
nimiam concupiscit habere quod non habet. se
nes magis peccant per illiberali
tatem in retinendo que habent quam
in concupiscendo indebite que non ha
bent. quia per frigiditatem magis con
stringuntur in seipsis quam exten
dant ad alia. Cum enim nulla sit
actio autem in qua non utatur aliquo
quo organo corporeo sicut in opere
artificiali variato organo sit
variatio operis sic et in actioni
bus autem corpore infirmitate autem
sequitur complexionem corporis et
fit variacio actionum eius. Cor
pore ergo infrigidato anima per appe
titum inclinatur ut sequatur
modum frigidi. et quia frigidum

restringit et condensat et unit
tionem in seipso. Ideo senes propter frigi
ditatem concupiscencias habent remis
sas ut vult philosophus 2o Reth. Ideo
senes sunt minus stati. sed ut philosophus
ait non propter eandem causam minus sta
tim sunt senes et iuvenes. In
uvenes enim sunt minus statim propter
amiciciam. Senes autem propter im
becillitatem. Amici enim minus stant
super amicos et super eo quod vi
dent indigne pati. Iuvenes ergo
sunt amatores amiciciarum. et quia
sua innocencia alios mensurant
existimant omnes bonos esse. quare
si patiuntur putant eos indigne
pati propter quod de facili misereri.
Senes autem non sunt misericordes quia cre
dunt alios bonos non quia sint ama
tim amiciciarum vel quia quilibet st
non est imbecillitate. non in defe
ctu considerat ut alii compaciantur
ei et misereantur eius. propter quod
et ipse de facili inclinatur ut
misereatur et compaciatur aliis.
Ideo non dubium pertinaciter affirmant
sicut ut philosophus ait 2o Reth. quia
senes vixerunt multis annis
et viderunt quod sepe sunt decepti
non audent aliquid pertinaciter
asserere. timentes ne ita res se
habeat et ne decipiantur.
Ideo philosophus ait. quod senes omnia
dubia sentencia et sic appo
nunt ibi quod non forte et non
sicut pertinaciter. Cum enim ab

eis quid de dampno vel toto sicut forte non sic est. vel quod dampnum ita erat. timentes non decipi non firme sententiant Contrario modo agunt valde juvenes in omnibus operibus sunt videntur esse temperati quia sic iuvenes quod in eis habundat concupiscentie et passiones in omnibus tenent extremum et ideo agunt valde. sic senes quia habent passiones et concupiscentias remissas ut plurimum agunt omnia moderate. Ipsi qui sunt mores iuvenum et senum declarati patet quod qui sunt mores eorum qui sunt in statu quia illi qui sunt in statu et sunt medii inter senes et iuvenes ut vult philosophus 2o Rethoricorum habent quamcumque laudabilitatem est in senibus et in iuvenibus quia ipsi sunt nec minus per calidi ut iuvenes nec sic infrigidati ut senes. nec sunt sic animosi et provolantes ut iuvenes nec sunt sic timidi et pusillanimes ut senes. sed tenent medium inter utrosque sunt timidi ubi est timendum et audaces ubi est audendum. sic etiam quod non omnia inexperti ut iuvenes. nec sunt in tot decepti ut senes nec ab omnibus credit. quod faciunt iuvenes propter inexperientiam. nec omnibus discredunt. quod faciunt senes

eo quod in multis sunt decepti sed tenent se medio modo ut dicitur 2o Rethoricorum quod qui sunt in statu nec sunt ab omnibus credentes. nec omnibus discredentes. sed iudicant magis secundum veritatem. Amplius quia sunt medii inter senes et iuvenes. nec sunt intemperati ut iuvenes. nec formidolosi et illiberales ut senes. sed ut dicitur 2o Rethoricorum sunt viles ad temperantiam. et temperati ad utilitatem. Et ideo sit ad unum dicendum quamcumque laudabilitatis est in senibus vel in iuvenibus tota reperitur in hiis qui sunt in statu. et quicquid vituperabilitatis est inest totum removetur ab illis quia ut supra plures dicebatur semper extrema sunt vituperalia et medium est laudabile. Si igitur in senibus vel iuvenibus est aliquid laudabile hoc est quod non omnia recedunt a medio Si autem est in eis aliquid vituperabile hoc est prout esse hic in extremo Ideo si quicquid medii est in senibus vel in iuvenibus totum perampliu et perfectius reperitur in hiis qui sunt in statu. Quicquid laudabilitatis est in eis. totum reperiri debet in hiis qui sunt in statu. Rursus quia quicquid est in eis extremi removetur ab illis qui sunt in statu quicquid vituperabilitatis est

Cum illis commune videmus
ab illis qui sunt in statu. Sicut ergo
loquendum est de moribus hominum
non tamen intendimus sunt talia omnino
necessitate habentia, quod senes
non possent esse liberales et ma-
gnanimi et quod iuvenes non possent
esse temperati et stabiles, sed in-
telligenda sunt secundum quandam proni-
tate et inclinatione, quia secundum cur-
sum naturalem et secundum ordinem quem
videmus iuvenes et senes et
illi qui sunt in statu, quandam proni-
tatem et inclinationem habent ad
mores eis convenientes, ut
est per habita manifestum. Hiis
visis de levi patet quomodo re-
ges et principes ad huiusmodi mores
debeant se habere. Nam mores se-
cundum quos homines sunt laudabiles eos habere
decet. Nam ad reges et prin-
cipes magis debeat esse va-
cui a passionibus, decet eos habere
concupiscentias temperatas, quia
ut supra dicebatur, concupiscen-
tie vehementes si sint vero princi-
pum. Decet ad eum esse misera-
tivos non propter defectum vel propter
imbecillitatem, sed propter bonum regni
et ut magis ametur ab hiis
qui sunt in regno. Nam totum re-
gnum ad dilectionem regis provoca-
tur, si viderit ipsum esse cle-
mentem et misericordem. Ergo
non decet reges et principes du-
bia permittere in alteram partem

astute ne per hoc indicentur
leves et indiscreti. Com-
munibus autem omnibus debent habere
moderationem et temperamen-
tum, quia ut dictum est, ipsi
debent forma vivendi et
regula aliorum. Senum igitur
et iuvenum quorundam mores
sunt imitandi, quorundam fugien-
di. Sed eos qui sunt in statu
quodammodo omnes mores sunt
imitandi. Diximus autem quo-
dammodo, quia sicut senes et iuve-
nes licet habeant quandam naturalem
pronitatem et inclinationem ad
mores vituperabiles, possunt
tamen contra illam pronitatem facere et
sequi laudabiles mores, sic
et illi qui sunt in statu, etsi
de se pronitatem habeant ad
mores laudabiles, tamen possunt contra
istam pronitatem facere ut per
corruptum appetitum sequantur
vituperabiles mores. Quare
sicut dignum est dominari rationem
et intellectum, decet reges et
principes qui aliis dominantur
sequi mores laudabiles secundum di-
ctamen et ordinem rationis.

PRout ad
presens spectat

dicere possumus ipsorum nobilium
esse quatuor mores laudabiles.
Primo enim sunt magnanimi.
2o magnifici. 3o sociales et
industres. 4o sunt politici et
affabiles. Quare autem nobiles ma
gnanimi sunt nobilitas ut vult
philosophus primo et 2o Rhetoricae id
est quod virtus generis. Ex hoc
enim aliqui dicuntur esse nobiles
quia processerunt ex genere honorabili.
Genus autem honorabile dicitur
ut vult philosophus 2o Rhetoricae si
ab aliquo antiquo ex illo ge
nere multi processerunt possidentes et
multi insignes. Virtus ergo ge
neris quam dicit philosophus nobilitatem
esse nihil aliud est quam esse ex
aliquo genere vel ex aliqua pro
sapia in qua et ab antiquo
fuerunt multi principantes et
multi insignes. Sic ergo senti
endum est de nobilitate. Cum
quia secundum opinionem hominum o
mnia mensurantur nummismate
et divitie videntur esse
precium rei omnis ex hoc quod a
liqui sunt divites reputantur
digni principari et eo ipso re
putantur esse insignes et honore
digni. Quod ergo sic est nobilitas
secundum opinionem acceptam hominum nihil
aliud est quam antiquitate divi
tiae. Quia ergo nobiles ex antiquo
fuerunt possidentes et in suo genere
fuerunt multi insignes et di

vites elevatur cor nobilium
ex exemplo parentum ut tendant
in magna et sint magnanimi.
Naturale enim est quod effectus vult
assimilari cause. Cum ergo filii sint
quidam effectus parentum naturale est
filios imitari parentes. Nobiles
igitur animadvertentes quod in
eorum genere fuerunt multi insignes
et tendentes in ardua ut inni
terentur parentes affectant magni
et contingit eos esse magnanimos.
Secundo nobiles non solum sunt mag
nanimi et magni cordis sed etiam si
assit facultas sunt magnifici
et faciunt magna. Nam talibus
parentibus semper filii sunt nobili
ores parentibus. Nam ut dictum
est nobilitas id est secundum opinionem
acceptam quia antique divitiae
quia in illis est virtus et honestas
generis. Genus autem tanto magis
me reputatur honorabile si ab anti
quo affluebat divitiis. Cum ergo
sit quasi dare initium in quo geni
tores eorum ditari inceperunt
quanto magis proceditur per propa
gationem filios tanto magis est me
moria genitores suos fuisse pau
peres. Ideo semper augmentatur
nobilitas et quasi sunt antiquiores
divitiae magis in filiis quam in
parentibus. Tertio autem nobi
litas quia inolevit animum nobili
um ut faciat magna sequitur
nobiles esse magnanimos et magnificos

q̃z parentes q̃ quodam mõ sũt
nobiliores illis | io nobiles nõ
solũ sũt magnifici | sz et mitũtur
maiora facere q̃z parentes
vnde dt phũs iiii Eth q̃ ma
gnanimos et magnificos de
cet esse nobiles et gl̃osos. vlt
eni̅ idem q̃ nobiles ex sua no
bilitate incitanẗ ut sint mag
nimi et magnifici. Ʒo nobiles
sũt dociles et industres. q̃ du
plici de causa contingit | vna
sumẗ ex nutrimẽto et custodia
corpis Alia vo ex cõuersatõe et
societate alioꝝ. cũ eni̅ nobiles
cũ magna diligentia nutian
tur. et cũ magna cura eorũ
corpus custodiatur | ydle est eos
hr̃e corp̃ bñ dispositũ et bene
cõplexionatũ | cũ eni̅ molles
carne aptos mẽte dicamq̃ ut
vlt phũs 2o de aĩa | cõtingit
nobiles hr̃e mẽtem aptam
et esse dociles et industres q̃
in eis viget carnis mollicies
et bonitas cõplexionis Rursũ
hc̃ id contingit ex cõuersacõe et
societate alioꝝ. Nobiles eni̅ q̃
multos habet respicientes ad
eos et cõsiderantes eoꝝ facta
incitanẗ ut sint viri medita
tiui subtiles investigatores | que
decet eos facere ne opa eoꝝ
que multi considerant repre
hensibilia videantur | Tn̄ac
contingit eos ex diligenti cõ
sideracõe suorum agibiliũ ee

dociles et industres. Eẽ hoc
et apparere pt̃ quare odiendi sũt
adulatores cũ alioꝝ facta cõ
mendantes | cũ eni̅ nobiles
nõ reprehendunẗ. sz ab adulatori
bus et mala facta eoꝝ cõmen
dantur | disponunt ut suos
ignorent et sequãẗ voluntã
tem nõ rõn̄ | maxime g̃o no
biles sunt dociles et industres
si timetes reprehensibilia face
diligent considerent quid agen
dum. Certo nobiles contingit
esse politicos et affabiles Nam
q̃ ut plurimũ in curijs nobi
liũ cõsueuit esse magna soci
etas | contingit eos esse politi
cos et sociales | q̃ ut plurimũ
in societate vixerunt. Sicut
eni̅ rustici q̃ q̃z solitarij vi
unt sunt rudes et silvestres
sic nobiles cõtrio vita sociali
vivetes sunt sociales et affa
biles hoꝝ aut̃ mores qui
pñt esse boni et laudales
q̃d hic opz Reges et prin
cipes in cuthabitũ sufficie̅t est
dictũ Cognosq̃ eni̅ supra cũ
de virtutib3 tractabam9 | quo
decet reges et p̃ncipes esse
magnanimos quo magnificos | quo
prudentes et dociles | et quo
affabiles et sociales | Cum ergo
qui mores nobiliũ laudabi
les sint | restat vide qui mores
sit vituperales Narrat eni̅ phũs

2o Reth duos mores uni
uersales quos dicit competere
nobilibus Nobiles enim sunt ni
mij honoris apetitiui · 2o sunt
progenitorum despectores Racio
est enim quia quilibet accumulare uult
ad id quod habet Ideo qui magis
ditari volunt fieri ditiores
et qui sunt honorabiles volunt fieri
honorabiliores · Nobiles ergo quia
ex suo genere videntur honorabiles
ideo volunt accumulare ad id
quod habent et volunt fieri hono
rabiliores Ideo sunt nimij honoris
apetitiui · Secundo sunt elati et de
spectores progenitorum ut plu
rimum enim nobiles maiores se
reputant quam patres suos quod
ideo contingit quia quanto nobilitas
longe sumpta est maior quam prim
aria et quanto est magis antiqua
esse autem ellatos et despicere pro
genitores suos et nimis esse
honoris cupidum Videtur ma
li moris non enim debemus a
petere ipsos honores in se quia sic
fieremus elati et superbi sed debemus
apetere opera honore digna quia
fiunt virtuosi et magnanimi Re
ges ergo et principes quia non possunt
bene dominari nisi sint boni
et virtuosi decet eos se habere
mores nobilium ut sint magna
nimi magnifici prudentes et af
fabiles et fugere malos ut non
sint ellati et alios despicientes

C Narrat autem philosophus
2o Reth quod quatuor
malos mores
respectu diuiciarum
Diuites enim po
sunt elati · 2o contumeliosi 3o
sunt molles et inepti · 4o sunt
iactatores alios despicientes
pro reputant se dignos principa
ri · Sunt enim diuites elati non
ut philosophus aut [illegible] sic disponuntur
quia habendo diuicias credunt
se habere omnia bona Unde et 2o
Reth dicit quod diuicie sunt quasi quedam
precium et quedam dignitas aliorum
videtur enim esse in communi opinione
vulgarium omnia mensurari numi
smate et omnia esse acquirabilia
pro denarios · habentes ergo
numismata estimant se habere omnia
bona eo quod reputant precium
esse dignitatem et optimum omnia
honorum Hinc in cordibus suis effi
ciuntur superbi et ellati creden
tes omnibus excellentiores esse
Secundo diuites sunt contumeliosi
non sunt ellati et volunt vide
ri excellentes · ad excellentiam quibus ex
celle videantur sunt [illegible] aliis contume
liam inferre · Diuites ut videa
ntur aliis preferri · et ut appareat

eos esse excellentiores illis moventur ut aliis contumelias inferrent. Secundo divites sunt molles et intemperati. quod eis contingit ex deliciis. Nam assueti enim sunt vivere adeo delicate quod non possunt aliquas molestias sufferre. Ideo statim cum passionantur vincuntur et sunt insecutores passionum non valentes passionibus resistere. quia assueti sunt vivere delicate et sine molestia. Quare non sunt viles et temperati sed magis muliebres sive molles et insecutores passionum. Tertio sunt divites iactatores et despectores aliorum. Unde ut innuit philosophus 2o Rethoricae. maximam mentis tantum habent ut sunt tales. Ideo quod sapientes contingit indigere bonis divitum. contingit ut divites in suis cordibus elevantur despicientes alios et credentes se esse supra eos. eo quod videant eos indigere bonis eorum. Recitat enim philosophus 2o Rethoricae quod cum quaestionem fecisset a muliere quadam utrum esset melius fieri divitem quam sapientem. respondit quod magis videbat sapientes frequentare ianuas divitum quam divites ianuas sapientum. Divitiae ergo eo quod sint magis sensibile bonum. a vulgaribus qui non cognoscunt nisi bona sensibilia reputantur excellentius bonum et maximum. ita ut divitiae bonis aliis praeferuntur. Unde divites reputant se dignos principari. Ideo ut philosophus ait. habere enim putant illud. propter quod quis efficitur dignus principari. Credunt enim quod dignitas principatus sit divitiae. Credunt enim eis divitias esse tantum bonum quod quicumque hoc bono affluit sit dignus principari. Omnes ergo hii mali mores divitibus competunt eo quod decipiuntur circa divitias credentes eas esse magis bonum quam sint. Decet autem reges et principes hos malos mores fugere. Nam si divitiis affluant non decet propter hoc extolli nec propter hoc credere debent se esse dignos principari. Nam dignitas principatus principaliter innititur virtutibus et prudentiae quae sunt bona interiora. non autem principaliter innititur divitiis quae sunt bona exteriora. Divitiae ergo si ordinentur ad opera virtuosa deserviunt felicitati nostrae et sunt organa ad ipsam et faciunt ad quandam eius claritatem. Sed si ordinentur ad iactantiam vel contumeliam vel ad vituperantiam vel ad alia vitiosa opera tunc magis reddunt hominem infelicem quam felicem. Reputat ergo quis dignus principari si sit bonus et prudens non si divitiis affluat. Decet reges et principes non se dignos princi

pari ut fugiat malos mores
ipsorum. et nisi fiat diuinatus or
dinetur ad bonum et ad opera virtu
osa. visis qui sunt mali mores
diuitum. et quod decet reges et
principes fugere tales mores di
uitum. Videre restat qui sunt
boni mores eorum. Philosophus autem
2o Rethoricorum solum unum bonum mo
rem videtur diuitibus attribu
ere. videlicet quod bene agant circa
diuina. diuites enim videntur
esse bone fortune. non videtur
sufficere industria humana ad
hoc quod aliquis fiat diues. Vide
mus enim homines aliquos magis in
dustrios minus ditari. Immo ergo
sic est acquisitio diuiciarum ut
dicitur 2o Rethoricorum attribuenda est
fato et ordinacioni diuine ma
gis quam sagacitati humane. Di
gne ergo diuites circa diuina
se habere bene debent. hoc est ergo
quod dicit 2o Rethoricorum quod unum optimum
morem assequuntur diuites quod bene
se habent circa diuina. credentes
kanar per fata id est per ordinacionem
diuinam habere huiusmodi bona. hoc
autem phisicum diligenter est con
siderandum quia diuicias et quod
quia bona habemus magis debemus
referre in ordinem diuinum et
in diuinam prouidenciam quam in
propriam industriam. Nam si hoc
bene attenderent diuites sancte
de magnifica circa diuina. non de
crederent se deo bona largiri sed
magis cogitarent quod ei redderent
quod ab ipso acceperunt. Unde ad
bonum morem videlicet bene se habere
circa diuina tanto magis decet
reges et principes quanto secundo
deo indigent de pluribus debent
reddere vicem

obilitas di
uicie et ciui
lis potencia
sunt bona ex
teriora compu
tantur non sunt
diuitum unum et idem bonum.
Contingit enim aliquos esse nobi
les, quia processerunt ex honorabili ge
nere, qui tamen non sunt diuites. sic
et aliquos contingit esse diuites
qui non sunt nobiles, quia non proces
serunt ex honorabili genere, sed sunt
ditati nuper. Differt ergo esse no
bilem et esse diuitem ab esse po
tentem. Nam ex hoc aliquis dicitur esse
potens, quia est in aliquo principa
tu et habet multos sub suo domi
nio, quae ad multos nobiles videantur
esse impotentes, et non posse
principari. non est idem esse nobile
et esse potente. Rursus vi
demus aliquos habundare in argento

et in auro, et in agris et in vi
neis quia hec desistunt in civili
potentia quia nulli regantur
sub eius imperio. Sic non idem
est esse divitem et esse potentem.
Visis igitur qui sunt mores nobi
lium et qui divitum restat vide
re qui sunt mores potentum. Unde
ad potentes ut vult philosophus 2o
Rethoricorum qui omnino habent meliores
mores quam divites. Narrat enim
philosophus tria in quibus mores po
tentum excedunt mores divitum.
Primo enim potentes sunt magis
studiosi quam divites et magis
boni potentes quam divites, quia
cum ipsi coacti sunt intendere
in ea que sunt circa potentatum.
Nam qui est in aliquo potentatu
vel in aliquo principatu quia est per
sona communis et publica ad quam
multi respiciunt verecundatur
declinare a medio omnino et
non agere opera virtuosa. Ipse ergo
principatus quodammodo inducit ho
minem ad bonitatem et iusticiam.
Studiosiores igitur sunt potentes quam
divites quia coacti sunt intendere
circa opera potentatus que esse
debent bona et studiosa. Secundo
potentes magis sunt temperati quam
divites. Nam circa quos dat se
occasio retrahitur ab otio et non
dat se vani operi retrahitur ab eo.
Divites ergo si non habundant in
civili potentia et non cogantur

operibus iusticie intendere vacant
otio et deleni inclinantur ut
dant operam in rebus venereis et
fiant intemperati. Potentes ergo
et principantes quia oportet eos intendere
exterioribus operibus retrahuntur
ut non omnino possint vacare vene
reis / quare contingit potentes esse
magis temperatos esse quam divites.
Tertio potentes sunt minus contu
meliosi quam divites. Ut scribi
tur 2o Rethoricorum quia si potentes
iniuriantur non iniuriantur in
parvis sed in magnis. Potentes
enim et existentes in principatu quia
sunt in loco magno honore di
gno non intendunt nisi in magna
et in ardua. Ideo si contingat
eos aliis iniuriari non iniuri
antur in parvis sed in magnis
non enim curabunt facere parvam in
iuriam vel offensam sed vel in nul
lo dampnificabunt alios vel
inferent magnum dampnum. Mi
nus ergo sunt contumeliosi quam divi
tes quia non curant quibuslibet contume
liam inferre sed sunt contumeliosi in
magnis. Mores ergo divitum
omnino peiores sunt quam mores nobi
lium vel potentum. Ideo divicie
si eas non concomitentur poten
tatus et nobilitas ut plurimum
reddent hominem infelicem quam felicem
qui enim sic dives est quia nec
est nobilis nec est in aliquo po
tentatu ut plurimum est inte

peratus et insensatus fortunatus. diues enim si non sit nobilis et non processit ex genere antiquo et honorabili, sed sit nuper ditatus. Dicitur esse insensatus felix quia nescit uti diuitiis que sunt organa ad felicitatem. Vocatur etiam insensatus fortunatus quia nescit fortunas ferre. Non nescit debite se habere in diuitiis que sunt bona fortune. Vnde dicitur 2o Rethoricorum quod nuper ditatum esse est ineruditum diuitiarum. Quoniam nuper ditati sunt non sunt eruditi quomodo possint uti diuitiis propter quod in eodem 2o Rethoricorum scribitur quod mores diuitiarum ut in summa sit dicere sunt mores insensati et infelices. Nobilitas ergo bene associatur diuitiis quia qui sic est diues quod etiam est nobilis et ab antiquo sui progenitores diuites extiterunt melius nouit diuitias supportare et propter eas non tantum extollitur. Videntur enim bona corporalia esse contraria scienciis et virtutibus. Nam diuicie et spiritualia bona prius quam habeantur reputantur maiora quam sunt. habita vero vilescunt. Sciencie vero et virtutes non sic se habere videntur. Nam prius quam habeantur non reputantur tam magna sicut postquam habita sunt. Cum enim quis gustare incipit de suauitate virtutum et de dulcedine sciencie statim percipit ea esse maiora bona quam credebat. Bona ergo sensibilia quanto magis habentur tanto minus reputantur. Sic et ditati ab antiquo assueti sunt magis in diuitiis et magis assueti sunt in eas quam nuper ditati. Non tantum reputant diuitias nec sic extolluntur propter illas sicut qui de nouo diuitias susceperunt. Ne igitur sit quis insensatus felix et nesciat ferre fortunas, expedit ut diuitias concomitetur nobilitas. Diues enim nobilis et ab antiquo scit in omnibus melius se habere quam rusticus et nouo ditatus. Verum igitur dictum est quod ne diues sit insensatus felix, requiritur ut sit nobilis. sed ne sit intemperatus requiritur ut sit potens. quia ut dicebatur potentes reges et principes quia ut plurimum hijs temporibus melioribus bonis affluunt. Ut diuitiis nobilitate et potencia decet eos esse eruditos et temperatos. Nam per nobilitatem eo quod ab antiquo habundarunt sciunt magis fortunas ferre. et circa diuitias sciunt magis erudite se habere. Rursus quia pollent principatu et potencia et opera eorum diffusis curis intendere retrahuntur a venereis et inordinatim ut sint temperati. Sic ergo sententiandum est de moribus quia iuuenes et senes et illi qui sunt in statu potentes nobiles et diuites tales mores habent

c(on)tales dixim(us) non q(uod) o(mn)es v(e)l(u)t ta-
les sunt / et q(uod) nec(essari)e sit eos ta-
les esse / s(ed) q(uia) ut plurimu(m) di-
vitu(m) nobiliu(m) et alior(um) s(un)t tales
mores quales dicebam(us) sup(er)i(us)
Contingit lic(et) n(on) sit necesse eos
tales mores habe(re) / t(amen) multu(m)
inclinantur et magna(m) p(ro)nita-
tem h(abe)nt ut sequantur mores
p(re)dictos / Iuvenes n(on) senes no(n)
indigentes s(ed) aliquos malos
mores de ipsis tractamus vel
narramus q(uia) nulla est p(ro)p(ter) hos
mores necessitatem imponimus
quin possit o(mn)es malos mores vi-
tare et s(e)c(un)d(u)m ordine(m) rationis
Sic et ut nobiles n(on) divites
indigentes debent s(ed) p(ro)porciona-
liter aliquos malos mores. q(uia)
n(on) op(or)t(et) o(mn)es esse tales s(ed) suffi-
cit id reperiri in pluribus. pro-
ut tamen eos quidam non necessitatem
p(ro)p(ter) hos mores in eis ponere ut
debamus Narratis ergo mori-
bus laudabilib(us) et vituperabili-
bus s(ecundu)m diversas etates et s(ecundu)m
diversos status decet o(mn)es ho(m)i(n)es
sequi mores laudabiles et fu-
gere vituperabiles. s(ed) tanto magis
hec decet reges et principes
quanto in altiori gradu existunt
ipsi enim ut sup(er)i(us) dicebatur de-
bent esse exemplar et forma
[illegible]. q(uia) ergo laudabilitate(m)
et in moribus singulos totius de-
bet in ipsis exemplar(iter) et p(er)fe-
ctius reperiri

Q(uod) natur(a)le est homini vivere
in societate q(uo)d debent ho(min)es
reges et principes diligent(er)
advertere

Quomodo se habet communitas
domus ad communitates alias.
et quomodo huiusmodi communitas
sit necessaria in humana
vita

Q(uod) communitas domus
est aliquo modo communitas p(ri)ma
et q(uod) communitas naturalis est
et q(uod) reges et principes et
v(e)l(ut) omnes cives hec ignora-
re non debent

Qualis sit communitas
domus et q(uod) oportet de-
cinde ex pluribus constare
p(er)sonis

Q(uod) oportet in domo saltem
duas communitates esse et q(uod)
o(mn)em tam consistere saltem
ex tribus communitatibus p(ar)ticularium

Q(uod) in domo facta oppor-
tet esse tres communitates / qua-
tuor genera personarum et tria
genera sive regiminum / et
q(uod) o(mn)es hinc s(ecundu)m dividere
in tres partes

Q(uod) h(om)o est a(n)i(m)al naturaliter coniugale
et q(uod) nolentes nubere
non vivunt ut homines
s(ed) sunt bestie vel dii

Q(uod) o(mn)es cives et maxime
reges et principes debent
suis coniugibus indivisibiliter adherere

Qz oms tines et maxie
reges et pncipes vna
sola vxore debet esse co:
tenti
Qz coniuges oium tinium et
maxime regum et pncipum
vno viro debet esse cote:
te
Qz decet oms tines et
maxime reges et pnci:
pes no ducere coniuges in
vna cosanguineitate sibi
coniunctas
Qz reges et pncipes et
vlr oms tines decet
accipere vxores ornatas
exteriobus bonis
Qz decet oms tines et
maxime reges et prin:
cipes querere in suis
coniugibus no solum
bona exteriora. sz etiam
interiora tam corpis
qm anime
Qz oms tines et maxie
reges et pncipes no
decet suas vxores eode
regimine rege quo re:
gendi sunt filij
Qz oms tines et maxie
reges et principes no
decet suas coniuges eod
regimine rege quo rege:
di sunt filij
Qz detestabile est in oibz
tinibz et ma in re et
pncibz in etate nimis
iuuenili vti copula co:
iugali

Qz tempe frigido quo flat
venti boreales magis
est dand opaz pcreationi
qm tempe talibz quo
flant australes
Qz in mulieribus queda
sunt laudabilia et que:
daz vituperabilia
Qzno regere oz tines et
maxime reges et pncipes
debeant suas coniuges re:
ge
Qzna oms tines et ma:
xime reges et pncipes
ad suas coniuges debite se
habe debent
Qzno femine coniugate circa
ornatum corpis debeant se habe
Qz no decet reges et pn:
cipes et vlr oms tines
erga suas coniuges nis
esse zelotipos
Qzuale sit consilium mu:
lier et qz car consilio
non est vtendum simr
sed in casu
Qzno decet reges et pnci
pes et vlr oms tines
psis coniugibz sua appie
secreta et quo no decet

Primi libri est digesta
summa quia ostensum
est in quo reges et prin-
cipes debeant suam feli-
citatem ponere quas
virtutes habere quas passi-
ones sequi et quos
mores debeant imitari.
Per hec enim quatuor sufficienter
habetur qualiter quilibet debeat
se ipsum regere et qualis debeat
in se ipso esse. Restat igitur dicere
de regimine familie sive
de regimine domus. Non ergo
sufficit quod reges et principes
sint boni in se ipsis nisi sint
boni ad alios boni et nisi sci-
ant alios gubernare. Nec suf-
ficit quod reges debite se ipsos
regant nisi regere sciant do-
mum civitatem et regnum.
In hoc ergo 2o libro determina-
bitur de regimine domus
sed cum familia sive domus
sit communitas quedam. Si de
domo determinare volumus
videndum est quomodo se habeat [illegible]
habeat homo ad esse communicati-
vum et sociale. Sciendum igitur
quod homo ultra alia animalia
quatuor indigere videtur ex qui-
bus quadruplici via venari
possumus ipsum naturale esse co-
mmunicativum et sociale. Pri-
ma via sumitur ex victu quo
homo indiget. Secunda ex ve-
stitu quo tegitur. Tercia ex
remotione prohibentium per
quam ab hostibus liberatur.
Quarta ex disciplina et sermo-
ne per quem instituitur. Sic i-
ymaginari debemus quod natura
nihil frustra facit. Ergo quod
naturale sit naturalia sunt ea sine qui-
bus non possit bene conservari
in esse. Frustra enim natura
ageret si res naturales nullo modo
conservarentur in esse sed statim
postquam essent facte desinerent
esse. Quare cum vivere sit homi-
ni naturale omnia illa que sunt
ad bene vivere et sine quibus
non potest sibi in vita sufficere
sunt homini naturalia. Inter autem
alia que faciunt ad suffici-
entiam vite humane est
societas naturalis. Ergo homo
est animal naturaliter sociale. Quod autem
societas faciat maxime ad suffi-
cientiam vite humane pa-
tere potest ex hiis quatuor
supra enumeratis quibus homo
naturaliter magis quam cetera alia indigere
videtur. Prima ergo via su-
mitur ex ipso victu quo in-
diget. Nam homo inter cetera ani-
malia habet meliorem tactum et me-
liorem complexionem ideo inter
omnia alia indiget cibo dili-
genter et artificialiter preparato.
Natura enim aliquibus aliis
quasi sufficienter ministrat ci-
bum ut aliquibus non viventibus
ex rapina cuiusmodi sunt
oves boves et cetera talia
ministrat herbas et fructus
quibus absque aliena preparatione
sufficiunt ad nutrimentum.
Aliquibus vero viventibus ex ra-
pina ut lupis leonibus
et ceteris talibus administrat
nutrimentum ex aliquibus aliis
que naturaliter ponuntur quodammodo ergo

alijs omnibus alibus natura
sufficienter preparat inindumentum
Naz quia non habent comple-
xionem ita privatam et ita
redactam ad medium ut homo
non indiget ita cibo deprava-
to ut ipse. Et nave cibaria
aliorum animalium sufficiunt
eis ad vitam prout sunt prepara-
ta a natura absque alia ar-
tificiali decoctione vel prepa-
ratione. Homo vero quia habet
complexionem magis privatam
et redactam ad medium indi-
get alimento preparato et de-
privato frumentum ergo
quod a natura ponitur et si esset
sufficiens cibus alijs alibus
hominum autem non est sufficiens
nisi depuretur et preparetur
ideo emolitur et depurat
fit inde panis et coquitur
ut sit hominum congruus cibus
et quia ad hec omnia una sola
persona non bene sufficit. Inde
ut homo vario victus suffi-
ciat sibi in vita indiget
societate ut unus quisque
suppleat alterius defectum
et quod dictum est de frumen-
to intelligendum est de alijs
cibarijs. Nunquam enim homo
existens solus sufficit sibi
ad habendum cognita que requirunt
ad vitam. bene ergo dictum quod ex
parte victus homo indigens
homo naturaliter est sociale animal
Secunda via ad investigandum
hoc idem sumitur ex parte indu-
mentorum quibus tegimur. Nam
prouidebat natura in victu sic videtur
quod eis sufficienter providerat in
vestitu. Bestie enim et aves
quasi naturale indumentum habere
videntur lanam vel pennas
homini autem sufficienter providit
in vestitu. Cum enim homo
sit nobilioris complexionis
quam alia alia. a frigiditate
et intemperie aeris et temporis
magis habet offendi quam illa
Et naturaliter cum habere victum
et vestitum congruum ad vitam
humanam nullus sibi sine
societate sufficiat alterius
sequitur quod homo naturale incipe-
rium habeat ut sit animal
sociale. Necessaria ergo fuit
communitas domus et civitatis
alie enim modi sunt civitas
vici civitas. et regni. ad hec
quod homines sibi perfecte in vita
sufficiant. Sed si hec sunt necessaria
ad considerandum hominis naturale vitam
vivere in civitate et in societate
est hominum quodammodo naturale. Tertia
via sumitur ad investigandum
hoc idem ex remotione prohibe-
tium prout ab inimicis et hostibus
defendimur. Natura enim aliquibus
alibus ad sui tuitionem dedit
cornua ut bubalis et bobus
aliquibus vero dedit dentes ut lup-
pis et canibus. aliquibus
vero dedit ungues ut ursis
et leonibus. Aliquibus vero
dedit corporis agilitatem
ut leporibus et capreis. Sicut
enim capre et lepores quia per
aliam viam non possunt evadere
mortis periculum nisi per cursum

agilitate et fugam ideo statim
cum audiunt strepitum fugam
arripiunt. Sed natura homini tamquam
excellentiori aliud non dedit ad
sui tuitionem cornua vel
ungues, sed dedit ei manum
que secundum philosophum 3o de anima est or-
ganum organorum. Nam per
manum omnia organa et quic-
quid ad defensionem fabricare
valemus. Quare si naturale est ho-
mini desiderare conservationem vite
cum homo solitarius non suffi-
ciat sibi ad habendum necessaria vi-
tam et vestitum et ad fabricandum
sibi arma et organa per que a
contrariis defendatur, naturale
ei est ut desideret vivere in communita-
te ut sit animal sociale. Quarta
ratio sumitur ex parte sermonis
et discipline per quem instinctum.
Nam alia animalia sufficienter
inclinantur ad opera sibi debi-
ta ab instinctu nature absque
instructione alia precedente
ut aranea ex instinctu nature
debite telam facit si numquam
vidisset aliam araneam texu-
isse. Sic et hirundines
debite faciunt nidum si num-
quam vidissent alias nidificasse
et canis ex instinctu nature
instituitur qualiter se habere de-
beat in partu si numquam
vidisset canes alias peperisse.
Mulier autem cum parit nescit
qualiter se habere debeat in par-
tu nisi per obstetrices instructa
sit et edocta. Homo ergo
non sufficienter ex instinctu
nature inclinatur ad opera sibi de-
bita. Natura dedit ei loquelam

sine sermonem ut per sermonem
homines se invicem doceant
et unus ab alio suscipiat
disciplinam. Et quia hoc fieri non
potest nisi sit cum aliis conviviendo,
naturale est homini convivere aliis
et esse animal sociale. Unde et philosophus
secundo politicorum. Inter alias rationes
quas tangit probantes hominem
esse naturaliter animal potissime sociale
innititur huic rationi, scilicet
quia sermo est ad alterum ut
ad socios. Ex quo natura dedit ho-
mini sermonem, quem non dedit aliis
aliis, sequitur hominem magis
esse animal sociale quam alia cetera.
Considerare sequitur naturale est homini
esse animal sociale, recusantes so-
cietatem et volentes singu-
lariter vivere, ut supra in primo
libro tetigimus et ut in-
fra tangetur, quasi non
vivunt ut homines. Vel
ergo hoc contingit eis quia defi-
ciunt a modo humano, et
tunc sunt quasi bestie, vel quia
modum humanum excedunt cum
modo sunt viri contemplativi,
et tunc sunt quasi dii. Unde
dicitur secundo politicorum quod eli-
gens solitariam vitam non
est pars civitatis, sed aut est
bestia aut deus. Ad litteram
enim eligentes non convivere aliis
vel hoc est quia sunt discoli
sunt et non possunt societatem
aliorum supportare, et tunc
sunt quasi bestie, vel quia
sunt nimis boni et volunt
vacare contemplationi otio
et tunc sunt quasi divini.
Patet ergo omnes homines

et maximo reges et principes diligenter advertere quomodo debeat esse societas humane vite ut ad hunc finem sciant se et alios ordinare

Dubitaret forte aliquis dicens nos sufficientiam limites ignorare quia societas sine communitas illa per quam sufficimus nobis in victu et vestitu et in aliis necessariis ad vitam non videtur esse communitas domestica sed civilis. Quia ut in primo politicorum. Communitas domus non est sufficiens in vita tota propter quod inventa fuit civitas ut experientia ad vitam que in una domo vel in uno vico reperiri non potest reperiantur in vico vel in alia parte civitatis. Civitas ergo si sit recte ordinata continere debet experientia in tota vita ut in tertio libro plenius ostendetur. Sed re vera determinare de communitate civium ut spectat ad hunc librum ubi agitur de regimine domus sed ad tertium ubi agetur de regimine civitatis. Videmur tamen transgressi fuisse limites huius artis declarando in presenti capitulo aliqua pertinentia ad communitatem civi-

lem. Sed si diligenter aspiciamus quomodo communitas domestica se habet ad communitates alias in quibus communitas includat communitatem domesticam. Nec possit esse civitas nec vicus nisi habeat esse domus. Si communitas aliqua est necessaria in humana vita sequitur communitatem domus ad huiusmodi vitam esse necessariam. Propter ea dicenti ergo talis determinationis de societate humana ostendentes eam esse necessariam ad vitam civium, quod per hoc manifeste ostenditur necessariam esse communitatem domesticam. Cum omnis alia communitas communitatem illam presupponat. Ad videndum ergo quod si dicta politica diligenter consideremus apparebit triplicem esse communitatem videlicet vici domus. Civitatis et regni. ~~Non tamen eodem modo~~ Nam sicut ex pluribus personis fit domus sic ex multis domibus fit vicus et ex multis vicis fit civitas et ex multis civitatibus regnum. Quare sicut singulares persone sunt domus sic domus sunt partes vici et regni et civitatis non tamen eodem modo. Sed vici sunt partes immediate ex quibus ex domibus constituitur vicus. Civitas vero vel regni domus partes esse dicuntur. Ad constituendum vicum ex pluribus personis constituentur civitas et regnum. Hoc ergo modo communitas domus

se h(abe)t ad co(m)unitates alias
q(uia) om(n)es alie r(ati)o(n)e p(ar)tis p(re)supponu(n)t
et ipa(m) est quo(dam)mo(do) p(ar)s om(n)i(um)
aliar(um). Naturalis (er)go origo
origo civit(atis) ut p(atet) p(er) ph(ilosophu)m p(rim)o
polli(ticorum) h(abe)t m(od)o (con)sistit quia
p(ri)ma facta fuit una aliqua
dom(us) (et) c(re)sce(n)tib(us) filiis
et filiab(us) et n(on) vale(n)tib(us)
simul i(n)h(ab)itare in domo
illa co(n)struxeru(n)t sibi domos
annexas. Et sic ex multis
domib(us) factus fuit vicus.
Unde et p(h)(ilosoph)(u)s p(rim)o polli(ticorum) dicit
q(uod) vicus est vicinia domor(um)
quos vocant quida(m) colla
ctaneos pueros (et) pueros
et puerorum. Naturalis (er)go ori
go vici est ex co(n)vicinio do
moru(m) quas (con)stituit multi
tudo collactaneoru(m) et filior(um)
sive pueroru(m). Nam ut tan
gebatur c(re)sce(n)tib(us) colla
ctaneis i(d est) nepotib(us) et filiis
et filioru(m) filiis. et n(on) va
lentib(us) habitare in una do
mo compulsi sunt facere plu
res domos. et co(n)stituere
vicu(m) sic p(ro)cede(n)te (con)gregatio(n)e
ip(s)or(um). Et ulterius augme(n)
tata multitudine facta est plu
ralitas vicor(um). et p(er) (con)s(equen)s est
f(ac)tu(m) castru(m) vel civitas.
Ulterius ex multis castris vel
civitatib(us). factus est p(ri)nci
pat(us) et regnu(m). Quoru(m) aut(em)
alio(rum) sit possibile (con)gregatio
vici vel civitatis vel regni
q(uam) ex c(re)scentia collactane
or(um) vel filioru(m) infra ple
nius ostendetur. Ad p(re)se(n)s
v(er)o insufficie(n)t dictu(m) sit q(uia) h(u)i(us)-
modi (con)gregatio est maxime

nalis q(uia) p(ro)cedit (con)gregatio
que est opus nature. Deinc
quia tu(n)c s(c)i(t) (et) quare
constituitur vicus civitas
sive regnu(m). scire p(ote)ri(mus) dom(us)
sic h(abe)t se ad (com)itates alias
q(uia) est p(ar)s om(n)ium aliaru(m). et
aliq(ua)(m)do m(od)o eam om(n)es alie p(re)-
supponu(n)t. Viso quo co-
mmunitas domus se habet
ad communitates alias. de-
leri p(otes)t q(uia) q(ua)m(vis) h(u)i(us)mo(di) (com)mu-
nitas sit necessaria in
humana vita. Nam p(ro)p(ter)
om(n)es communitates alie do-
mu(m) p(re)supponu(n)t. Si aliqua
civitas est necessaria ad
sufficientia(m) vite (et) comm-
unitate(m) domus necessaria(m)
esse. Reges (er)go et principes
quor(um) officiu(m) est dirigere
alios ad bonu(m) vivere igno-
rare n(on) debent quo domus
et civitas deserviu(n)t ad su-
fficientia(m) humane vite

non quia muri vel edificia hic ege
runt. sed quia mole ciuitatis fece
runt illud. sic aliquam dicere consue
uerunt domos suas hic opa
tas esse non quia lapides illud
egerunt | sed quia sui progenitores
fecerunt illud | quare sic communio
ciuium ciuitas nominatur | sic com
icatas et comunitas personarum ha
bitantium in una domo domus
nuncupari potest domus ergo de qua
prius intendit in morali ne
gocio non est ipsum edificium. sed
est comunitas domestica dome
sticarum personarum. spectat enim ad
philosophum moralem ut ad yconomi
cum determinare de edificiis do
morum. quia spectat ad ipsum vel
et typo ostendere quod decet homines
habere habitaciones decentes sm
suam potestatem facultatem. non tamen
spectat ad ipsum determinare prin
cipaliter de domo ut edificium no
minat constructum | sed determinare
debet de domo que est edifici
um prout hic ordine ad domum
que est comunitas personarum. sic
spectat ad politicum determinare
de ordine domorum et de constru
ctione vici et de fabrica ciui
tatis ut ordinantur ad comunitatem
et ad politiam ciuium | Intendi
mus ergo ostendere de domo que est
comunitas personarum domesticarum
quid sit comunitas ipsa. Notandum
ergo quod prius multipliciter distingui
potest. est enim prius in opere et prius
in intencione | et est prius in

via generacionis et tempore et
prius in via perfectionis et com
plecionis. Videmus enim quod ea que
sunt ad finem precedunt finem in opere
et in execucione. sed finis precedit
ea in intencione agentis. Agens
ergo prius et principaliter intendit finem
quam quod non potest habere finem nisi per ea
que sunt ad finem | modus execu
cionis et operis est contrarius intenci
onis et voluntati | Nam intendimus
et volumus ea que sunt inten
dendo et volendo finem | ita quod
finis est primo volitus et inten
tus. sed in operando et exequendo est
ergo | Nam per opera consequimur
finem operando ea que sunt ad finem
licet finis sit prior in voluntate
et in intencione. sit tamen posterior
in execucione et opere. Nam si finis
esset quod primo operatum cum adeptus
esset fine cessat operatio | nullus operaretur
aliquid ea que sunt ad finem
Unus ergo modus distinguendi
prioritatem est | quia aliquid est prius in
voluntate. et in intencione aliud
vero in execucione et opere. Alius
vero modus distinguendi prioritatem
esse potest | quia aliqua prioritas est in
via generacionis et complementi ut
puer est prior viro generacione et
tempore | quia prius tempore aliquis generatur
et efficitur puer quam vir efficiatur
Verum tamen vir est prius puero perfec
cione et complemento. quia viri
vacamus alia quam que requiruntur
ad perfectionem humanam perimplius
et perfectius restant in viro

est in processu. Sic ergo distinctis
prioritatibus dicendum patet
quod communitas domus se habet
ad communitatem civitatis et ad co-
munitates alias. Nam quia in ele-
gantia et opere domus precedit
vicum civitatem et regnum. sed
in voluntate et in intentione
communitates alie precedit communitatem
domesticam. Rursus in via
generationis et temporis domesti-
ca communitas precedit communitates
alias. sed in via perfectionis et
complementi communitates alie pre-
cedunt ipsam. Videtur enim commu-
nitas domus ad communitates alias
dupliciter se habere. primo quia huius-
modi communitas respectu aliarum est
imperfecta. alie vero sunt perfecti-
ores ipsa. Eo enim quod alia communitas
includat communitatem domus et
addat aliquid super ipsam. ideo alie
communitates sunt perfectiores ea.
Sic ergo se communitas domus ad co-
munitates alias. sicut imperfectum ad
perfectum. et sicut pars ad totum.
Rursus huiusmodi communitas se habet ad alias
sicut quod est ad finem. se
habet ad ipsum finem. Nam domus
ad finem ordinatur ad vicum
vicus ad civitatem. civitas ad re-
gnum. Est enim domus propter vicum.
vicus propter civitatem. civitas pro-
pter regnum. communitas vici est
finis domus. communitas civitatis
est finis communitati vici. sed com-
munitas regni est finis omnium predi-
ctarum. ad quod ergo ad imperfectum
in via generationis et temporis pre-
cedat perfectum. perfectum vero precedat
ipsum in via perfectionis et co-
plementi. bene dictum est commu-
nitatem domus esse priorem aliis
tempore et generatione. esse vero posterio-
rem illis perfectione et complemento
unde philosophus primo politicorum comparans
civitatem ad vicum et domum a-
it quod prima communitas est civitatis
civitatis. quod non est intelli-
gendum de prioritate generationis
vel temporis. eo quod ipse me-
diat civitatem precedere communem
explicationem dicto modo. Hic igitur
intelligendum est de prioritate perfectionis
et complementi. Amplius autem co-
munitas domus ad civitates alias
non solum se habeat sicut perfectum
ad imperfectum. sed et quod est ad
finem. ad ipsum finem. Domus
respectu aliarum communitatum non solum
est posterior tempore et posterior perfectione
sicut imperfectum se habet ad perfectum
sed et est prior in opere et posterior
in intentione. quia quod est ad fi-
nem habet modo se habere ad ipsum fi-
nem. Spectat enim non solum
ad principem sive ad legisla-
torem. sed et ad quemlibet civem
bene intendere bonum civitatis
et regni sicut et bonum proprie domus
ut in 3o libro plenius ostende-
tur. Ex isto quod communitas domus
aliquo est prior quam communitates

alie debemus videri quod quo
sit hominis civitas naturalis vel
cum non presupponat arte
sed artem naturam quicquid a re naturali
presupponit vel preter quod artifi
ciale erit. Sed oportet id dum quod
hominum est naturale esse. Cre
sed hoc est naturale ad civile et
sociale cum omnis communitas pre
supponat communitatem domus
opus communitate domestica sive
domum quod naturale esse. Re
ges ergo et principes decet scire
gubernationem domesticam et re
gere familiam sive domum non
solum munitum esse debeat vel
sociales et politici. quia sic scire
gubernatorem domus spectat ad omnes
cives. sed spectat specialiter ad re
ges et principes quia sicut regnum
et civitas presupponunt esse
domum, sic regimen regni et ci
vitatis presupponit regimen non
sociale domus et persone ... vel
quia enim cuiusmodi debitus rector regni
vel civitatis efficitur ut se et su
am familiam sciat debite gu
bernare. ... sed specialiter spectat ad
reges et principes regere re
gnum et civitates specialiter spectat
ad eos ut suam domum specialiter
gubernare et ... cognoscat
que et qualis est communitas dom
quia est communitas quodam naturalis
et quod hominis civitas sic habet ad
regnum et civitatem ut est predicti
in

calo declaratum vel phot
magnum vim habebunt ad mone
stigandum regimen civitatis et
regni. Est tamen diligenter notandum
quod licet quodammodo speciali et electe
ti modo ad reges et principes spe
ctet intendere ad bonum regni
et principatus. Tamen hominum bo
num intendere spectat ad unum
quemque civem vel ad quemlibet mo
dum civitatis. quia bonum regni est
bonum omnium civium et omnium existe
tium in regno. Ideo quia quilibet sin
gularis debet ut sit dignus regere
et principari. tum et quia spectat
ad omnes cives intendere bonum
regni. spectat ad unum quemque ci
vem scire regere domum suam
non solum munitum huius regimine
est bonum proprium. sed et per ille non
ordinatur ad bonum commune ut
ad bonum regni vel civitatis

st autem ex p
cedenti capitulo a
qualiter declara
tum qualis
sit communitas dom
Cum ostensum sit quod hoc est do
mestica naturalis. et quod communitas
domus est quodam modo naturalis
ni tamen vel phot sufficienter

Habetur qualis sit huiusmodi co-
munitas. Pro quo intendimus aliqua
dicere de comunitate domestica
Sciendum ergo quod philosophus primo pol. sic de-
scribit comunitatem domus vz. quod
domus est comunitas secundum naturam
constituta gratia vivendi in omnem diem
In hac autem descriptione aliquid de-
claratum est per precedentes tractatus et
aliquid restat ulterius declarandum
Nam quod domus sit comunitas secundum naturam
superius grosse et figuraliter probatum
et infra clarius ostendetur
ubi distinguentur omnes partes
domus et probabitur quod quelibet talis
pars est aliquid naturale. Restat ergo
declarare in descriptione predicta
quod domus sit comunitas constituta in
omnem diem. Ad cuius evidenciam
est advertendum quod huiusmodi ope-
rum et corporum que requiruntur ad
sufficienciam vite ad quam ordina-
tur humana comunitas ut videtur
distinguit philosophus primo polit.
quedam sunt diurnalia ut illa
quibus indigemus omni die sicut
est comedere et bibere et huiusmodi
sunt alia sustentamenta et simi-
lia corporalia quibus cotidie
indigemus ut emptio et vendicio
nam si aliqui clerici in aliqua do-
mo ad sustentacionem vite quot-
tidie indigerent vendicione et em-
pcione videtur hoc esse ex defectu
et corrupcione domus pro eo enim vide-
tur sic esse ut incole non ut ci-
ves sed magis ut peregrini et

ut viatores. Si ad sufficien-
ciam vite emptione et ven-
dicione continue egeat comunitas
ergo domus secundum quod sunt necessaria ea qui-
bus cottidie indigemus. Cum ergo
in una domo non reperiuntur o-
mnia necessaria ad vitam non suf-
ficiebat comunitas domestica
sed oportuit dare comunitatem
vici ita quod cum vicus consistet
ex pluribus domibus quod
non reperitur in una domo re-
periatur in alia. Propter quod vult
philosophus primo pol. quod sicut comunitas
domus constituta est in omnem
diem id est in opera diurna sicut
sic in opera non diurna consti-
tuta est comunitas vici. Cum ergo
et in uno vico non reperiuntur
omnia necessaria ad vitam propter
comunitatem vici oportuit dare
comunitatem civitatis. Comunitas ergo
civitatis esse videtur ad sup-
plendam indigenciam in tota
vita. Illa ergo videtur esse per-
fecta civitas ut superius tangeba-
tur in qua reperiuntur omnia que
sunt necessaria universaliter ad totam vi-
tam. Rursus autem quod con-
tingit habere civitatem ~~[illegible]~~
guerras habere utile
est uni civitati ad expugnandum
civitatem aliam confederare se
alteri civitati quia cum confe-
deracio civitatum utilis sit
ad debellandum hostes et re-
movendum prohibencia corruptionem

per communitate domus vici et
civitatis inventa sunt civitas
regni et principatus que con
surgit ex consederatis pluribus
castrorum et civitatum existentium
sub uno principe. Erit igitur
hic ordo, quod domus est communitas
primum naturaliter constituta in ordine ad
victus quod est communitas consti
tuta in opera non diurnalia.
Civitas autem est communitas con
stituta ad sufficientiam in vita
tota. Sed regnum est communitas
constituta non solum ad supple
ndum indigentiam vite, sed
et ad removendum prohibentia
a corruptione. ad que remo
vendum una civitas non potest
plene sufficere, nisi ei sint
adiuncte alie plurime civita
tes et castra. Patet ergo qualis
sit communitas domus quia est communitas
naturalis constituta propter opera diur
nalia et quotidiana. Sed
ad domum ex pluribus constare
personis videre non est difficile
nam cum domus, ut patet ex ha
bitis, sit communitas quedam et so
cietas personarum, cum ut sic ipse
communitas nec ad seipsum societas
sed in domo communitate salvari
volumus, oportet eam ex pluribus
constare personis. Immo ut inferius
probabit et ut patet expressius primo
politicorum, non solum domus est communitas
quedam, sed in domo oportet dare partes

communitates. Quod sit plura
litate personarum esse non potest quia
ergo quod domus ex pluribus con
stat personis patet ergo qualis sit
et quid sit naturalis non ut est
ex habitis manifestum in vita hu
mana non solum est expediens
communitas civitatis sed et vici ci
vitatis et regni. Utrum autem
propter alias causas, sed propter quod
civitas sit expediens communitas
civitatis et regni in 3o libro
plenius ostendetur. ad presens
ad sufficiat intantum tangere
de regno et civitate quantum
eorum notitia requirunt desinit ad
cognoscendam domum, et ad
sciendum qualiter sit regenda non
ut supra tangebatur in hoc
2o principaliter intendimus regimen
domus non autem regimen civitatis
huius sit pertractatio cum
communitas domus ita sit naturalis in
vita civili, spectat ad quemlibet
cive scire debite regere domum
suam. tanto tamen magis hoc spe
ctat ad reges et principes quan
to excellentia ipse domus ma
gis potest insurgere provideri ci
vitati et regno quod excellen
tia aliorum

Philosophus
primo pol. vult
quod ex duabus
communitatibus videlicet
ex communitate viri
et vxoris domino et servi constat
domus. Prima dicit autem primam
domum ex hijs duabus communitati
bus constare quod saltem ad constitu
tionem domus hee due communita
tes requiruntur. Ex illis enim dicit
domum constare sine quibus congru
e esse non potest. Sed vero sine non
vxore domino et servo domus
de qua loquimur congrue non potest
consistere sicut potest ostendi. Nam domus
ut superius dicebatur et ut in
prosequendo plenius declara
bitur est quoddam naturale. maxime
autem quoddam naturale esse videtur re
rum generatio et earum conserva
tio. Eius enim generatio ut dicunt philosophi
stoici sit via in naturam et cum
res naturales per generationem esse suum a na
tura accipiant. Unde dictum est quod
Damascenus ait. Generationem esse
quoddam naturale et esse opus
nature. Rursus vero conservatio
quoddam naturale est. Nam frustra esset
aliquid naturale generatum si non
posset in esse conservari. Sed quod du
o nature opera videlicet rerum genera
tio et earum conservatio non debet
abinvicem separari. Nam non est
separanda generatio a conservatione
quod conservatio presupponit generationem
Nam cum generata non possunt con
servari in esse nisi prius per genera
tionem acceperint esse. conservatio
vero generationem esse non potest
nisi ipsam earum generatio antecedat
Sic igitur generatio a conservatione
separari non debet quod ut dicebatur
frustra esset aliquid genitum
si nullo modo possit in esse conserva
ri. Sic igitur modo hee due
communitates faciunt domum esse
quoddam naturale. quod communitas viri et
vxoris ordinatur ad generationem. Com
munitas vero domini et servi ad
conservationem. Quare sic generatio et
conservatio est quoddam naturale oportet
domum quoddam naturale esse. Amplius
quod generatio et conservatio abinvicem
separari non debent. hee due
communitates videntur constitutive do
mus prime. quod sine eis domus con
grue esse non valet. Sed ad commu
nitatem viri et vxoris sit propter
generationem videri non potest dubium
non propter bonum prolis prius instituta
ta est societas maris et femine
sic communitas domini et servi sit propter
salutem et propter conservationem non vide
tur esse adeo manifestum. Sciendum
igitur quod si aliquis debite do
minatur et alius debite servit
domus salvatur propter servum et servus
propter dominum. ita quod idem expedit
domino et servo. Expedit enim servo
ut serviat domino. et expedit
domino ut ei serviatur a servo. Nam
ille proprie est dominus qui viget
intellectu. Ille vero proprie servus ut

bat; per plures primo politicorum cum
deficiens intellectu pollet fortitu
dine corporali / sicut ergo qui ne
scit seipsum dirigere expedit cum
ut obtemperet et ut serviat ei
qui viget prudentia et intellectu
ut consequatur salutem per ipsum
et ut dirigatur per eum nam
deficiens intellectu est quasi cecus et
nescit quo vult sit eundum / Cum ergo
est homo quanto magis pollet vi
ribus corporalibus tanto propter salutem
propriam indiget dirigente / Sic
enim cecus corporatur nisi cum progrediatur
dirigatur ab aliquo deberet obvi
are alicui offensivo / et quanto for
tius progreditur tanto magis indiget
tali dirigente / quia magis offen
deret / Sic quod videmus sicut pollen
tibus et deficit sensu et cogni
tione / si salvari debet expedit
ei ut obtemperet et serviat pru
dentia vigenti et intellectu ex
pedit ergo servo ut serviat domino
sic expedit domino ut ei serviat
a servo nam natura dum viget pru
dentia et intellectu / cum ergo vige
tes intellectu et cetera bene apti
mente ut plurimi habeant
molles carnes et deficiant cor
poralibus viribus unde illud in
libro de anima molles carne
aptos mente dicimus expedit
omnibus sic dispositis ut eis fa
mulentur ab illis aliis quia propter
defectum fortitudinis viribus in cetera

quando natura ad virtutem sibi ipsis non
possunt sufficere / Cum autem sit domus
salvanda propter servum et servus propter
dominum evidentius est quod superius
dicebatur quod sicut ad constitutionem domus
requiruntur communitates viri et uxoris
propter generationem / sic requiritur ibi co
munitas domini et servi propter salutem
et propter conservationem / hee ergo due
communitates quarum una deservit ge
nerationi alia conservationi dicuntur
facere domum primam / quia sicut eius domus
congrue non potest existere Verum
alia communitas domini et servi aliter
instituta sit in salutem et in
conservationem / quia videmus quod domus salva
tur propter servum / et servus propter
dominum infra clarius ostendetur
dicto quod saltem hee due co
munitates requiruntur ad domum
quia cum plures et eis constare dicatur
domus prima deberet videri
quod / quando ad constitutionem huiusmodi do
mus saltem requiruntur illa tria ge
nera personarum videtur enim forte
alicui quod cum domus prima constat
ex duabus communitatibus et quelibet
communitas requirit duas personas
vel duo quatuor personas / quod domus
prima constans ex duarum communitatum
requirat quatuor personas genera / Ita quod
prima persona erit vir / secunda
uxor tercia dominus quarta servus / sicut vir
et dominus non alia et alia dicatur
persona / Ille enim idem qui est
vir uxoris est dominus servi necessario

si in domo illa plures existat
sunt tria ergo quantum personas vel
quid loco caruit constituitur domus
prima dicimus ad aliquid loco ca
ruit quod non esse sive contrarium ad
constitutionem domus. si esse contrarium
ubi aliquid loco sunt ut videlicet patet
primo pol. ita ut ait pauperes
homines qui non possunt habere servum
et ministrum solem habent boves
vel aliquid aliud pro servo et ha
bent ministrum rationalem primo
aliqui sunt ita pauperes quod non
solum non possunt habere ministrum solem
sed et non possunt habere ministrum aratum
sed loco eius habent aliquod irrationa
lium. ut qui sunt adeo pauperes
qui neque boves neque oves neque
equos habere possunt. tales in
stros avantes et scindentes terram
loco bovis vel equi habent ligo
nem vel aliquod aliud instrumen
tum. ita minus pauperibus ad scin
dendam terram per instrumentum vel pro
ministro habent ligonem. quod aliis
non sunt pauperibus ad huiusmodi offici
um faciendum observatur bos vel
equus. domus ergo prima dicitur
constare ex tribus. scilicet ex viro uxo
re et servo. vel ex aliquo loco servi
quod et plures primo pol. commen
dat Esiodum dicentem domum
constare ex tribus scilicet ex viro et
muliere et bove vel aratore po
suit enim ibi bovem loco servi quod
pauperes homines ut ex pluribus innuit
loco servi habent bovem. vel habent

aliquod aliud loco bovis. decet
autem omnes cognoscere partes de
quibus componitur domus. quia
eis ignoratis ignorabitur re
gimen ipsius domus. Multo ma
gis tamen hic reges et principes
decet. quod regimen partium domus
et scire quot quantum personarum
et quot communitates requiruntur
ad domum. cum primum Primo pol.
non solum desinit regimen in de
mestico. sed et regimen regni
et civitatis. quod partes domus
sunt partes civitatis et regni

Dicebatur in
in precedenti
capitulo duas
communitates
videlicet viri et
uxoris domum et servi facere do
mum primam. si tamen si domus debet
esse perfecta. oportet ibi dare com
munitatem tertiam scilicet patris et filii.
Videmus enim in naturalibus rebus
quod statim cum res generate sunt
natura est solicita de earum salu
te ita quod generatio et salvatio
sunt prima opera nature. multo
ergo communitas viri et uxoris que
est propter generationem et servi et domi
ni que est propter salvationem faciunt
domum primam. sic ergo salvatio

comparatur ad rem generatam que
statim cum nata est genita solli-
citatur natura circa salutem eius
Corpus autem tamen sibi simile non sic
comparatur ad res naturales, quarum
statim cum est res naturalis potest si-
bi similem producere; sed oportet prius
ipsam esse perfectam; statim enim
cum natus est homo sollicitatur
natura circa conservationem ipsius; non tamen
statim potest generare, nec statim
potest sibi similem producere; sed oportet
prius ipsum esse perfectum; producere
ergo sibi simile non est de ratione rei
naturalis quocumque modo sumpte sed
est de ratione eius ut habet esse per-
fectum; sic ergo domus est quid na-
turale et ea que videmus
in domo reducere volumus in
naturales rationes dicemus communitates duas
viri et uxoris domini et servi
esse de ratione domus perfecte, quia
sine eis domus congrue esse
non potest; sed tertiam communitatem que
est patris et filii non dicemus
esse de ratione domus quocumque
modo sumpte; sed erit de ratione
eius ut habet esse perfectum. Sicut
enim videmus in una persona
singulari sic et in tota do-
mo debemus adducere. Nam sicut mul-
titudo ab unitate procedit
secundum quod ordinem naturalem, quare
videmus in multitudine do-
mestica quod [illegible] in una perso-
na sunt reservata, sic in

videmus in uno singulari homine quod
generari et salvari sunt de ratione hominis
primi, sed producere sibi simile est de ra-
tione hominis iam perfecti. Cum enim homo
primo est oportet quod sit genitus et
natura statim est sollicita de sa-
lute eius, non tamen potest sibi simile
producere nisi ut sit iam perfectus
generare. Cum ergo communitas patris ad
filium sumat originem ex eo quod pa-
rentes sibi similem produxerunt,
huiusmodi communitas non dicitur esse
de ratione domus quocumque modo, sed de ratione
domus iam perfecte. Unde et primo
politicorum cum philosophus distinxisset commu-
nitatem viri et uxoris domini et
servi facit communitatem tertiam; et
secundum in precedenti capitulo predicti li-
bri [illegible] quod ad domum perfectam re-
quiritur communitas scilicet patris et filii.
Quartum autem ad perfectionem domus requiritur
[illegible] tertia communitas tripli-
citer [illegible] venari possumus. Videmus
enim quod potencia fructificationis et
actus sunt perfectiora non potenti-
bus [illegible] perfectiora sunt perfe-
ctiora non perfectis; sic enim feli-
ciora sunt perfectiora non felici-
bus. Ergo quod ad perfectionem domus
requiratur tertia communitas, que
est patris et filii, primo possumus
ostendere ex parte generationis et fru-
ctificationis naturalis; secundo ex parte per-
petuitatis; tertio ex ipsa felicitate.
Prima via sic patet, nam cum
[illegible]; sed communitas perfectum est cum

nec sibi simile producere quod hic enim
quod aliquid sit perfectum non oportet quod
sibi simile producat / sed quod possit si-
bi simile producere / perfectio enim con-
sideranda est ex natura et ex
forma rei. propter quod aliquid est in
actu et potest agere. Contrario si est
impotens ad agendum. sequi-
tur quod ei deficiat aliqua forma
et aliqua perfectio / quae sit principium
activum. Impotens autem ad agere
dicitur aliquid. cum principium proprio passio
non producit sibi simile. Contrario
cum principium activum generationis sit ma-
sculus et principium susceptivum sit
femina / si in domo aliqua est
coniunctio maris et feminae / et cum
non est ibi procreatio prolis / vel
masculus est imperfectum activum vel
femina imperfectum susceptivum. Ste-
rilitas ergo filiorum in vita
potest non est ex imperfectione maris
et feminae vel utriusque. Si enim
mas et femina vir et uxor sit
prima pars domus et prima communitas
quae requiritur in vita domestica
quia ex imperfectione viri et mulie-
ris perfecte (?) resultat imperfectio
totius / tota illa domus dicitur esse
imperfecta ubi non est pullulatio
filiorum. Tertia ratio ad investigandum
dominum hic est sumitur ex parte natu-
ralis perpetuitatis. Nam cum homines
corporaliter non possint perpetuari
in vita / per successionem filiorum
quodam modo perpetuetur [struck] domus

est. enim ubi est carentia prolis
cito efficiatur desolata. Tamen ordine
naturalem. Quarta ratio: habitatio
domus vero modo est naturalis ut
si per procreationem filiorum domus
illa continue habitetur. Aliud
est quasi casualis ut si prioribus
habitatoribus defunctis nova
familia inhabitet domum
illam. Naturalis ergo habitatio dome-
stica non (?) perpetuari non potest
nisi per generationem quae naturaliter
prius est sit ex crescentia (?) filiorum
Dicitur si perpetuum est perfectius non
perpetuo imperfecta est domus
ubi desunt filii / per quos ha-
bitatio domestica naturaliter quo-
dam perpetuari contingit. Quo-
quidem declarandum potest / ex parte ipsius
felicitatis. Nam filii et similiter
potentia et cetera talia licet
non sint essentialia felicitati
faciunt tamen ad quandam claritatem
felicitatis politicae. Unde patet
primo ethicorum. quod aliquid deum (?)
dati coinquinat beatitudinem. ut
non (?) specie turpis et ignobilis
et solitaria et sine filiis omnino
felix esse non potest. Dicitur enim
talis non esse omnino felix quia
non habet felicitatem politicam. cum
omnino (?) sua claritate. Patet igitur
quod ad hoc quod domus habeat esse
perfectum oportet ibi esse tres communi-
tates unam viri et uxoris
aliam domini et servi tertiam patris

et filii Ex hiis aut patet
pt q opz in domo pfecta esse
tria regimina. Nam indiget ea
re comitate aliqua bn ordina
tam nisi aliquid sit ibi dirigens
et aliquid directum, nec nisi ali
quid sit ibi principans et ali
quid obsequens. Quare cu in comita
te maris et femine mas debeat
esse principans et femina obsequens
In comitate vero patris et filii pat
debz esse imperans et filius obe
dens In comitate quoque domi
et servi dominus debeat esse prin
cipans et servus ministrans et servi
ens. In domo pfecta ut vult pt
ps politicorum tria sunt regimina
unum coniugale 2m q vir preest
uxori alind patnale 2m q pr
preest filiis 2m dominativum et de
spoticum 2m q dominus preest servis
Quo in domo pfecta esse tres
comitates et tria regimina de
clarato patet pt q ibi opz esse quor
gna psonarum Videtur tamen
aliqui forte ibi debere esse sex
gna psonarum ita q prima pma
sit ibi vir 2a uxor 3a pat
4ta filius quinta dominus 6ta servus
nec 6z vir pat et dominus una
tm psona nominant. Nam ille idem
qui est vir uxoris est pat filio
rum et dominus servorum Patz ergo
quot comitates sunt in domo pfecta
et quot regimina et quot gna
psonarum Relinquitur ergo patet pt est

ptas hic debeat 2o lib in quo
tractatur de regimine domus Nam
cum in domo pfecta sint tria Regi
mina opz hunc librum tres hre
ptes In quarum prima tractatur
de regimine coniugali In 2a de
patnali In 3a de dominativo
Sz ergo tria regimina bn cognoscere
maxime decet reges et principes
q eis diligens inspectis magnum
adminiculum habebunt ut bene
sciat regere regnum et civitatem

Dicebatur in
precedenti cap.
tria esse deter
minanda in hoc
2o libro in quo
agitur de regimine domus. 2m q
in ipsa domo ea contingit esse re
gimina vz coniugale patnale
et dominativum Inter h aut regimina
primo agendum est de regimine co
niugali. q 2m phm primo pol in
comitate domestica primo oz con
gregari maris et femine est ad
h ordo racio. nam pro aliquid ge
neratur. 2o consignat in esse pro
pficitur et pt sibi siles pducere
Comitas ergo maris et femine que
est ppt gnationem est que pt domo
et precedit comitatem domini et servi

que ad ipsius salutem et ipsius conserva
cionem et quod procedit communitatem ipsius
et filii que non respicit domum
partem vel domum quoque ut modo scrip
tum est. domum humanam esse perfectam
Primo ergo dicendum est de regimine
coniugali quod respicit communitatem
viri et uxoris. secundo de regimine
dominativo quod respicit communita
tem domini et servi. tertio vero de re
gimine paternali quod respicit co
munitatem patris et filii. Sed determi
nando de regimine coniugali
hunc tenebimus ordinem quia pro
dicemus quale sit ipsum coniugium et
quales uxores quas sumere debent cives et
maxime reges et principes deinde
ad sumendum declarabimus quomodo
viri suas uxores regere debeant
et ad quas virtutes et ad que
opera eas debeant ordinare. In
ostendendo quid quale sit ipsum
coniugium primo declarandum occurrit
coniugium esse aliquid secundum naturam
et quod homo naturaliter est ad coniugale.
Volens igitur philosophus viii ethicorum
volens ostendere qualis amicitia
sit viri ad uxorem probat amiciciam
illam esse secundum naturam adducens triplicem
rationem quod homo sit naturaliter ad coniuga
le. prima vero sumitur ex parte soci
etatis humane. secunda ex parte pro
creationis prolis. tertia ex parte
operum. probat enim in primo capitulo
huius secundi libri hominem esse ad naturam so
ciale et communicativum. communitas

autem vita humana ut supra
tangebatur ad quadruplex genus
deducitur quia quedam est communitas
domus quedam vici quedam civitatis quedam
regni. Sed ad hec communitates
presupponunt communitatem domesticam.
Cum enim domus sit prior vico civi
tate et regno homo naturaliter magis
est ad domesticam quam civile et
communitas domus magis esse vi
detur naturalis ipsi homini quam vi
ci civitatis et regni. Ordinatur
enim domus ad nutritionem que est
maxime necessaria individuo et
que maxime expedit bono proprio
ordinatur et ad generationem que
maxime expedit conservationi speciei
et bono communi. Vicus ad civitatem
et regnum non sic immediate ordina
tur ad nutritionem proprium bonum persone
ipsius. et ad generationem propter con
servationem speciei sed communitas domus
vero si predicte communitates ordina
tur ad nutritionem et ad generationem
hec est prout ex bonitate earum
consurgit bonitas ipsius domus
Non enim domus est inde melior
si est in bono vico vel in bona
sunt civitate vel in bono regno. Si
igitur homo magis naturaliter est ad dome
sticam quam politicam, cum pars commu
nitatis ipsius domus sit communicatio
viri et uxoris sequitur ex parte i
psius communitatis humane quod homo
magis sit ad coniugale quam poli
ticum et quod magis sit communicativus
communitate coniugali quam communitate

sed comunitate vici ciuitatis et
regni / quia domus omnis vero primo
est regimine coniugali est prior vi-
so regno et ciuitate / hoc autem
verum tangit philosophus viii ethicorum dicens
homo enim naturaliter magis est coniugale
ad quam politicum / quanto domus
est magis necessaria ciuitate. Ergo
homo est naturaliter ad coniugale ex par-
te procreationis prolis. Nam id
videtur maxime naturale ad quod
homo naturalem impetum quia ad hoc
et omnia alia naturaliter inclinantur
ut velint producere sibi simile. quia
in hominibus hoc debite fit per
coniugium / homo naturaliter est ad coniuga-
le. hoc autem verum tangit philosophus
primo politicorum et quarto ethicorum ubi patet
coniugium competere homini secundum
naturam / quia naturale est homini et
omnibus aliis habere naturale impe-
tum ad producendum sibi simile. Ter-
cio sumitur ex parte operum quia ut dicitur
viii ethicorum confestim enim diuisa
sunt opera viri et uxoris. Opera
enim viri videntur esse in agen-
do que sunt facienda extra domum
opera autem uxoris in conservando su-
pellectilia vel in operando aliqua
intra domum / ponentes ergo propria
ad commune ut cum uxor propria opera
sua ordinat in bonum viri et
in bonum totius domus / et vir
opera sua propria ordinat in bonum
domus et in bonum uxoris. suffi-
ciunt sibi in vita ut dicitur in octa-
uo ethicorum. Nam sic propria ordinat

ad bonum commune. faciunt ad quandam
sufficienciam vite. Contra naturam si na-
le est homini quia volunt esse ad natura-
coniugale / si si coniugium est quid na-
le. sectum quia fornicatio que contra
coniugio fit simpliciter ab omnibus vi-
tanda. tanquam aliquid contrarium rei
naturali. quam vero fornicationem / et similiter
ter omnem venereum usum illicitum
tanto magis decet fugere reges
et principes / quanto decet eos me-
liores et virtuosiores esse. Hiis
visis / quedam dubitatio videtur
ex dictis oriri. Nam si coniugium
est homini naturale reprehensibilis
est ergo quicumque non dat operam ut co-
niugio copuletur / sed hec dubitatio si
consideremus ea dicta delevi re-
fellitur. Nam si naturale est homini
esse ad coniugale / quicumque renuit
coniugere dicere non viuit ut ho-
mo sed non viuit ut homo vel esse super
hominem quia eligit vitam supra hominem
et vult totaliter vacare totum
placentibus virtutibus et operibus diui-
nis / vel non viuit ut homo quia
eligit vitam infra hominem et vi-
uit ut bestia / quare sicut dicebamus
de societate politica vel inte-
ligens solitudinem et nolens cum-
lis viuere / vel est bestia vel est
deus / sic et de coniugio dicere pos-
sumus. Nam nolens coniugale vi-
uere vel hoc est quia vult liberius for-
nicari / quia eligit sibi vitam in-
fra hominem et est quasi bestia / vel

hic est qui vult se dare ad speculacionem
veritatis et divinis operibus qui
eligit sibi vitam super homines et est quasi
deus non indigentes ergo si deus
se posuit bonus quod sint bona
coniugii licet non vivant ut homines
non tamen propter hoc male agunt quia sunt
quasi dii et super hominibus meliores

P

Probant autem philosophi
losophi coniugia
indimissibilia esse
ad quod ostenden-
dum adducere pos-
sumus duas vias quas philosophus te-
tigerunt prima via sumitur ex parte
fidei vel ex parte amicicie naturalis
que debet esse inter virum et uxo-
rem secunda via ex parte prolis. prima
via sic patet quod cum nullus aliquis
fideliter amicetur alteri si ab a-
micicia eius discedat si inter
virum et uxorem debitam fidem
et fidelem amiciciam salvare
volumus ne sit ibi violata fi-
dei oportet virum indimissibiliter
adherere uxori sue et econverso cum
enim inter virum et uxorem sit ami-
cicia naturalis ut probatum enim est
cum non sit naturalis amicicia inter
aliquos nisi observent sibi debi-
tam fidem ad hoc quod coniugium sit
rectum naturale et ad hoc quod inter virum
et uxorem sit amicicia naturalis
oportet quod sibi invicem servent
fidem ita quod alter ab altero non
discedat. hanc autem rationem videtur
tangere valerius maximus in libro
2o de factis memorabilibus capitulo
de institutis antiquis ubi ait
quod repudium inter virum et uxo-
rem a tempore quo urbs Roma fu-
it condita usque ad centesimum
annum et quinquagesimum annum
nullum intercessit primus autem qui
dimisit uxorem sterilitatis cau-
sa fuit spurius carbilius
cuius quamquam tollerabili
mota videtur reprehensione
tamen non caruit quia cuncti arbi-
trabantur cupiditatem liberorum
coniugali fidei non debere preponi
fidem ergo secundum valerium maxi-
mum quam observare debet vir u-
xori et econverso videtur esse una
causa propter quam coniugium manere
debet indimissibile et irrepudia-
tum decet ergo omnes cives coniu-
gi suis uxoribus indimissibiliter
absque repudiacione tanto tamen
magis hoc decet reges et prin-
cipes quanto magis in eis relu-
cere debent felicitates et cetere bo-
nitates secunda via ad investigan-
dum hoc sumitur ex parte prolis natura-
liter coniugium eciam si sit sterile
indissolubile manere debeat
quia cupiditas filiorum preponi non
debet fidei coniugali dicta si non
sit ibi bonum prolis decet uxorem
unio et econverso indissolubiliter ad

here. Videmus enim quod filii sunt
bonum eo quod sunt et coniugati
participantes bono illo | sic ergo ci-
vitas coniungit et continet ipsos
cives ne a civitate recedant
eo quod sit quoddam bonum commune
ipsorum | sic filii coniungunt et con-
tinent ipsos parentes ne ab invi-
cem recedant eo quod sunt commune bo-
num ipsorum. sicut enim de ratione civis
est | quod contineat civitatem et con-
iungat | sic de ratione proprii est quod
commendat et distinguat. hanc
autem rationem tangit philosophus 8 Ethicorum
dicens quod quia sunt communia continent et
coniungit | filii eo quod sunt commune
bonum coniugum | videntur esse
causa quare sit ipsorum coniunctio
unde subdit quod steriles citius dis-
solvuntur | dicit autem steriles citius
dissolvi non quod licita sit disso-
lutio coniugum | et si non assit
ibi fecunditas filiorum ut superi-
or ratio supponit plenarie ostendi
debet | Actus sic in coniugio ac-
sit ibi bonum prolis. non solum
ex fide que in coniugio est secunda
ratio inclinantur coniuges ut sibi
invicem inseparabiliter adhereant
sed etiam ut sit indivisibiliter per-
maneat | inclinatur ex ipsa
prole. que est eorum bonum commu-
ne eo quod eo ipso quod aliqui sunt
amici utrique habent quandam
inclinationem ut sint amici inter
se | parentes enim | naturaliter diligunt
suam prolem ex dilectione natu-
rali quam | habent ad ipsam augmenta-

tatur eorum amicitia naturalis. sed
cum omnis amor unum quendam uni-
onem dicat | augmentato per amore
propter prolem genitam. augmentatur
eorum propositum ut velint insepa-
rabiliter permanere. patet ergo quod decet
omnes cives non solum propter bonum fi-
dei coniugalis | sed etiam propter ipsam
prolem ad quam ordinatur coniu-
gium inseparabiliter coniungi suis
uxoribus. Tanto tamen hoc magis
decet reges et principes. quanto
de prole suscepta per omnibus
aliis debent diligentiorem habere
curam | incuria enim regie prolis
plus infert nocumentum | ipsi re-
gno. quam incuria cuiuslibet alterius
generationis. si amor et diligentia
circa prolem. facit ad maiorem
amorem coniugum | quanto maior cu-
ra et diligencia adhibenda
est circa prolem regiam | quam circa aliam
. tanto magis decet reges et
principes. quamdiu sue uxores vi-
verint eis inseparabiliter adherere

quamdiu filii indigent parentibus
naturale sit ut unus mas uni adhe
reat femine, sequitur in hominibus
esse quid naturale ut quamdiu filii in
digent parentibus tamdiu unus
mas uni femine copuletur per con
iugium. Sed cum filii quamdiu vivunt in
digent ope parentum decens est
ut semper per coniugium unicum unus
mas uni soli femine copuletur.
Non enim sic est de hominibus sicut de a
nimalibus aliis, quia eis natura sufficien
ter parat victum. Et sicut in primo trac
tatu huius secundi libri plenius dicebatur,
Passeres ergo pulli cum iam apposuerint
debitas pennas et pervenerint ad
debitum incrementum, per seipsos possunt
sibi debitum cibum querere. Et non ul
terius indigent ope parentum. Quare in
talibus sufficit quod durante tempore par
tus mas dominetur femine, et unus
uni adhereat. Sed cum homines toto tempore vi
te sue egeant opibus et facultati
bus parentum, quia eis cibus congru
us non sufficienter a natura paratur,
sic se debent habere mas et femina per
coniugium in hominibus, sicut in avibus
alternatim supportantibus onera fi
liorum se habent mas et femina tempore par
tus. Sed cum decens sit quod in toto tempore par
tus in huiusmodi avibus mas solum
dominetur femine, et unus uni adhe
reat, sequitur quod in hominibus per totam
vitam coniuges solum dominentur et unus
uni adhereat. Naturale si volentes
adherere coniugio decens est eos ad
herere secundum modum et ordinem naturalem,
Decet omnes viventes in una sola mu
liere esse contentos et tanto magis

hic decet reges et principes quanto
decet eos meliores esse aliis et
magis secundum ordinem naturalem patet
ergo quod non solum ex parte viri et uxo
ris sed etiam ex parte plurium vir non
nisi uni femine debet per coniugium
copulari

Quamvis apud a
lias sectas ut a
pud sarracenos
et apud forte a
quas alias barba
ras naciones non
reputetur incon
gruum unam virum et sic plures
habere uxores apud nullas tamen gen
tes in quacumque leges inventas
nunc legimus hoc fuisse indultum
ut sicut una mulier pluribus viris
per coniugium copuletur magis enim
repugnat a racionibus et huius ad
que coniugium ordinatur unam feminam
sic pluribus nubere viris quam unum
virum pluribus feminis et ideo etiam
lege divina ut in veteri testamento
to ex aliqua divina dispensacione
vel propter aliqua signum et significa
cionem legimus unum plures fuisse
sed quod unius uxoris plures fuerint
viri nusquam invenitur indultum
tamen quod legitur in paucis vel
quod legitur in aliquo casu ex racione
tali causa promissorum legem conse
crabatur non debet secundum enim esse
dicerimus contra detestabile est virum
virum sic plures habere uxores

detestabilius tamen esset si una femina
sicud per coniugium sic pluribus co
pularetur viris. Coniugium enim
ad amorem comparari potest et quibus
possunt sumi amor vos propter hoc
investigare possumus quod detesta
bile esse unam feminam esse nupta
pluribus viris. in coniugio non
primo restatur ordo naturalis na
turale est feminam esse subiectam esse
viro eo quod vir prudencia et in
tellectu constancior sit ipsa ideo ex
coniugio consurgit pax et amicicia
multas enim guerras et multas
discordias sedari videmus eo quod
inter partes contrahitur coniugium secundo
ex coniugio oritur ipsa prolis ordina
tur enim coniugium non solum ad co
ntinuacionem ordinis naturalis et ad de
bitam pacem sed etiam ordinatur ad
procreacionem filiorum. Quod sic ordina
tur coniugium ad filiorum procreacionem
sic ordinatur ad eorum debitam in
structionem. Inconveniens est igitur
unam feminam coniugem esse plurium vi
rorum quia per hoc omnia predicta
ecta impedirentur tollerentur enim ex
hoc naturalis ordo. non resultabit
inde pax et concordia sed magis
dissensio et inimicicia non erit
ibi debita procreacio filiorum
nec tribueretur filiis instructio de
bita. quod autem ex hoc tollatur
naturalis ordo videre non est dif
ficile. nam secundum ordinem naturalem
ut patet per philosophum in politicis semper
vir debet esse preeminens mulier
debet esse subiecta. Rursus secundum
ordinem naturalem in corporibus
nullus corporis potest esse duobus vel pluribus

pt esse subiectum / si ad aliqua per
sona duobus subicitur / hic non
est contra rationem. sed hic est quod unus ad
alterum ordinatur ut si unus subi
citur preposito et regi. oportet preposi
tum illud ad regem ordinari et
esse sub ipso / Repugnat ergo ordi
ni naturali eidem duobus eque
se subicere / Sic mulier debet
esse subiecta viro / cum quo totam
sui corporis potestatem commisit viro
debuit. exigit ordo naturalis
ut ut sit subiecta alteri viro nec
et si eidem pertinet dominari pluribus
principantibus ut plures sunt tamen
eiusdem obediunt pluribus ut
plures sint eius ordine naturalem ex
hoc patet / Quare et si detestabile est
plures feminas coniuges esse uni
us viri ~~viri~~ Conveniens tamen magis est
pluribus viris detestabilius est
debet decet ergo coniuges omnes civium
uno viro esse contentas. multo tamen
hoc decet coniuges regum et prin
cipum / quia in eorum coniugio magis
quam in alio / decet naturalem ordinem
reservare / Secundo hoc idem investigari
potest ex ipsa pace et concordia ad
quam coniugium ordinatur / Nam cum
quilibet moleste ferat si in usu sive
rei delectabilis impediatur. absque
quod dissensio et discordia esse non
posset / si una femina per coniugium
pluribus copularetur viris cum
enim unus illorum in usu rei delecta
bilis alterum impediret / inter eos
guerra et invidia oriretur immo
quilibet illorum virorum cum parentibus
et consanguineis provocaret ad invidiam

moverentur. eo quod suam coniugem alte-
ri viro per coniugium subiecerunt. Ex
coniugio igitur quod ordinatur ad
pacem et amicitiam lis et discordi
a oriretur. Quare decet com
muniter omnes cives uno viro esse
contentas. tanto hoc decet magis
coniuges regum et principum. quanto
lis et discordia principatum est peri
culosior et magis cavenda quam
omnes alios / Tertio hoc idem patet / ex
gratia ipsius prolis ad quam coniugium
ordinatur / Impeditur enim ipsa
fecunditas filiorum si una femina
pluribus coniungatur viris unde
et meretrices conspicimus magis
esse steriles quam alias mulieres ergo et si ex parte
procreationis filiorum ad indecens
est unam feminam plures habere vi
ros non est et si unus mas pertinet plures
fecundare feminas unam tamen feminam
non sic fecundari pertinet a pluribus
viris. immo impeditur fecunditas
eius a pluralitate virorum / Sic
si coniugium per se ordinatur ad bo
num prolis decet coniuges omnium ci
vium ne impediatur earum fecun
ditas uno viro esse contentas
tanto tamen hoc decet coniuges regum
et principum / quanto in tali coniugio
periculosior est sterilitas filiorum
Diligenter ergo advertere debent similes
mulieres. que sunt viris per coniugi
um copulate / quanta diligentia
debeant suam pudicitiam conservare
et quanto tenentur fidem suis viris
observare / quia si esse non potest detesta
bile est et per coniugium femina unita

viro alii copulari detestabile est. Quia cum viro fornicationem committeret, certo sic investigare possumus certitudinem filiorum debito nutrimento. Nam et ... parentes sollicitabuntur circa pueros quos firmiter credunt eos esse filios eorum. Quamvis ergo incertitudo filiorum impedit ne pater diligenter eis provideat in hereditate et in debito nutrimento. Si igitur si una femina pluribus nubat viris, patres de suis filiis certi esse non possent. Ergo non adhibebunt illam diligentiam quam debent ut suis filiis debite in nutrimento et in hereditate provideant. Detestabile est igitur unum virum plures habere uxores. Sed detestabilius est unam uxorem plures habere viros, quia per hoc magis impeditur certitudo filiorum. Cum ergo sit decens omnes certos esse de suis filiis ut eis diligenter provideant in hereditate et in nutrimento, decet coniuges continue uno viro esse contentas. Et tanto hoc magis hoc decet coniuges regum et principum quanto incertitudo circa eorum filios periculosior est quam circa aliorum.

r Quaeret ne forte aliquis dubitare una femina per coniugium viri copuletur viro licitum esse illud coniugium contrahi gentes nec contingentes consanguinitatis esse habeat vir et uxor. Sed quod hic sit conveniens communis dictum et quod cum parentibus etiam consanguineis in una consanguinitate coniunctis non sit ineundum coniugium triplici via venari possumus. Prima sumitur ex debita reverentia quae est parentibus et consanguineis exhibenda. Secunda sumitur ex bono quod ex coniugio consurgit. Tertia ex malo quod inde vitatur. Prima via sic patet: nam cum ex naturali ordine debeamus parentibus debitam subiectionem et consanguineis debitam reverentiam, cum huiusmodi reverentia non sufficit inter virum et uxorem propter ea quae inter eos mutuo sunt agenda, dictat naturalis ratio quod personis nimis propinquis ex suo genere non est per coniugium sociandum. Immo videtur sic naturali rationi consentaneum quod vix sint aliquae gentes non acceptantes personas attinentes coniugio contrahendo vel ... et plures in hoc propter naturale dictamen acceptant personas attinentes a contractu coniugii communibus ... sint licitum ... et apud nullas gentes permissum invenimus ut quis cum matre contraheret. Nam uxor debet esse subiecta viro, et contrario matrem esse filio subiectam. Non licet ergo filiis contrahere cum parentibus propter mutuam reverentiam quam sibi invicem debent. Sic etiam non licet eis contrahere cum consanguineis aliis si sint eis nimia consanguinitate coniuncti, nisi ex

dispensacio et in casu nam propter
aliquod magnum bonum quod inde
possit consurgere conceditur aliquibus ali
quid in aliquo casu quod aliis
denegatur. Non ergo reverentie
debite consanguineis que in agen
dis inter coniuges congrue observari
non potest nisi ex dispensacione et in
casu inter personas nimia consan
guinitate coniunctas non sunt conu
bia contrahenda. Decet ergo omnes
cives non contrahere coniugia cum coniunc
tis personis. tanto hoc magis de
cet reges et principes quanto ma
gis eos decet observare ordinem
naturalem. Secunda via ad inve
stigandum hoc sumitur ex bono
quod ex matrimonio consurgit. Diceba
tur enim in precedenti capitulo quod ex
contractione matrimonii inter eos con
trahentes oritur pax et concor
dia. sed cum inter consanguineos ex ipsa
proximitate carnis sufficiens
amicicia esse videbatur. dictat
naturalis ratio coniugia contrahenda
esse inter illos qui non sunt nimia
consanguinitate coniuncti ut quos
carnis connexio per dilectionem et
amiciciam non coniungit. coniungat
contractio copule coniugalis. De
cet ergo omnes cives non contrahere
cum personis nimia consanguinitate
coniunctis. sed hoc magis decet
reges et principes quia quanto ma
gis sunt in maiori statu et in
altiori gradu. tanto magis egent
affinitate et amicicia aliorum. nam secun
dum philosophum iii Ethicorum quanto arbor
est altior tanto magis indiget
sustentamento ne quaciatur a
vento. Reges ergo et principes
quanto in altiori statu existunt tanto
indigent hic maiores et plures
amicos affines quam consanguineos et ami
cos. Tercia via ad investigandum
hoc sumitur ex malo quod per coni
ugium vitatur. per coniugium enim non
solum producitur bonum prolis. sed et
vitatur intemperancie malum quia
enim castitatem servare non possent ne
sunt nimis intemperati quibusdam
fervens se miscendo expedit eis
inire connubia. ut una uxore
contenti ab intemperancia retra
hantur. cum enim concupiscentie car
nis sit nimis se vel pluribus ut
super plures diffunditur expedit hu
iusmodi voluptatibus vigere vacare et
intentum non nimium operam dare
venereis. Cum ergo ad personas ni
mia consanguinitate coniunctas ha
beatur naturalis amor. si super amo
rem illum superaddatur amicitia co
niugalis inter coniuges sic se haberet
tanta multiplicaretur dilectio
ut oporteret eos nimium vacare ve
nereis. Decet ergo omnes cives non in
ire coniugia cum personis nimia
consanguinitate coniunctis ne dando
nimis operam venereis precipitatur
eorum ratio et retrahatur a curis
debitis et a civilibus operibus
tanto ergo magis hoc decet reges
et principes quanto in ipsis plus vi
gere debet prudentia et intellectus

et quanto magis periculum est regno consurget si reges et principes circa salutem et circa similia opera non diligenter intendant. Ex minus ergo propinquo gradu non est matrimonium contrahendum. Verum tamen et quartus gradus quia a propinquitate deviare magnum est dispensatum assit propter bonum aliquod prosequendum vel magnum malum vitandum contrahi potest copula coniugalis.

Bonorum autem quedam sunt bona anime ut virtutes et boni mores, quedam vero sunt bona corporis ut pulchritudo magnitudo et agilitas et cetera talia. quedam autem dicuntur exteriora bona, que quantum ad presens spectat in triplici genere habent esse: nobilitas generis, pluralitas amicorum, multitudo divitiarum. Inter bona exteriora computantur, ut patet per philosophum primo Rhetoricorum. Cum ergo reges et principes volunt alteri per coniugium copulari, attendere debent ut persona illa quam sibi in coniugem aptant sit omnibus aliis bonis ornata. Non tamen eos principaliter intendere debet ad predicta bona sed ad nobilitatem generis et ad multitudinem amicorum. Inter exteriora bona debet intendere primo et per se. Sed pluralitas divitiarum est intendenda quasi ex consequenti. Decet enim eos talem uxorem acceptare que sit nobilis genere et per quam acquirant multos nobiles amicos et potentes. Sed quod per uxorem illam acquirat divitiarum copiam intendendum est ex consequenti. Magis enim attendendum est in coniuge ut in prosequendo patebit honorabilitas generis et pluralitas amicorum quam multitudo divitiarum. Quare inter hec tria aliquid sunt attendenda. Ordinatur enim coniugium ad debitam societatem, ad pacificum esse et ad sufficientiam vite. Prout coniugium ordinatur ad debitam societatem apud reges et principes in suis coniugiis querenda est nobilitas generis. Prout ordinatur ad esse pacificum querenda est multitudo amicorum. Prout vero ordinatur ad sufficientiam vite querenda est pluralitas divitiarum. Probatur enim supra coniugium esse quid naturale, eo quod homo naturaliter est animal sociale. Prima autem naturalis societas ut probat philosophus in Politicorum est maris et femine, viri et uxoris. Hec autem non esset nisi coniugium ordinaretur in quandam societatem debitam et

naturalem · ut ergo debite et
congrue nobilis nobili societ(ur)
Reges et principes quos constat
esse nobiles genere prout coniugi-
um ordinat in societate dignam
et congruam · debent sibi uxores
querere que sit ex nobili genere
Secundo prout esse pacificum · queren-
da est amicorum multitudo · nam
pax inter homines se habet sicut sanitas
in humoribus · sic enim videmus
in uno et eodem corpore · quod propter
inequalitatem humorum consurgit in-
firmitas et pugna · sic et si
homines propter inimicias et inequalitates
quas inter se habent consurgunt
dissensiones et bella · sicut ergo ad
esse sanum requiritur · ut omnis ha-
beat naturam fortem ut possit
nociva expellere · sic et ad esse
pacificum requiritur habundantia
civilis potencie et pluralitas a-
micorum · nam ut philosophus in ethicis
homines libenter iniustificant cum pos-
sunt · cum caret civili potencia
et non est munitus amicis de le-
vi inimicias patitur et non sinitur
esse in esse pacifico · coniugium
ergo prout ordinatur ad esse pa-
cificum querenda est ex eo ami-
corum pluralitas · hec autem ut patet
ex habitis tanto magis indi-
gent reges et principes · quanto
eorum status quia alcior magis
indiget sustentamentis · et plu-
ribus propter conflicti infortuniis · patet
ergo quod in coniuge requirenda et prin-

cipaliter querenda est nobilitas
generis · et quod ex tali coniu-
gio querenda est pluralitas ami-
corum · Restat ergo quod ab eo
debeat queri diviciarum mul-
titudo · querendum enim ex con-
iuge dotes et divicie ad sup-
portanda onera coniugii et prout
sufficientiam vite · verum quia
reges et principes sunt intelligendi
in diviciis et possessionibus
habundare · que faciunt ad suffi-
cientiam vite · decet eos in in-
[illegible] coniugiis prout querere
quod sit nobiles genere et quod per
eos habundat in civili potencia
et quod acquirant multitudinem
amicorum · quia per ex tali coniugio
acquiratur multitudo indivisa a-
micorum · Ex hoc quod reges et princi-
pes in suis coniugibus debent
querere aliqua bona debent precipue
attendere coniuges singuli tamen at-
tende debent quia sicut reges et
principes decet accipere coniuges
nobiles ut inter eos sit par et
digna societas · In omni coniugio
nimia imparitas videtur esse
vitanda nam imparitas mul-
tum sive sit in nobilitate
sive in etate ut plurimum
est causa litigii · non est ergo
quod sibi coniuges fide non serviant
ut si vir nobilis nubat igno-
bili non erit inter eos digna so-
cietas · si vir alteri ultra
leges coniugii querat dominari

conabitur. Hec ergo si iuuenis senex
iuuenculam nubat quia societate in
iuuenis non gaudet. tanta impa
ritas etatis erat quoddam incita
mentum ut sibi coniuges fidem
non seruent. Cauenda sunt ergo in
coniuge predicta bona exteriora
videlicet honestas generis, multitudo a
micorum, pluralitas diuitiarum
sed hec cum modo et proporcionali
tate inuenientis. ita quod in coniu
gibus aliqualiter proporcio reseruetur

Ostendebatur su
pra quale de
beat esse coniugi
um quod est quoddam na
turale et est quod
indiuisibile et est vnius ad vnam
Ostendimus etiam inter quas perso
nas debeat esse coniugium quia non
inter nimia propinquitate coniunctas
Vltimo ad declarandum qualia bona
exteriora sunt querenda in coniu
ge. Reliquum est ut dicamus
quo coniuges respectu virtutis bonis
tam corporis quam anime debent esse or
nate. Scimus quod philosophus primo rethoricorum
enumerando bona feminarum ait
quod bona corporis feminarum sunt pul
critudo et magnitudo. bona
vero anime sunt temperancia et amor
operositatis sine illiberalitate

Quantum vero ad bona corporis
querenda est in vxore pulcri
tudo et magnitudo. sed quantum ad
bona anime maxime videtur quere
rendum in femina quod sit tempe
rata et quod non amet ociosa sed
diligat facere opera non similia
Certe ut sint opera non similia
que querenda sunt in coniugibus
infra prosequendo probabitur. quia ad
hec bona corporis magnitudo
videlicet et pulcritudo querenda sunt in
vxore sic poterit ostendi. Nam sicut co
niugium ut in precedenti capitulo di
cebatur ordinatur ad societatem
debitam et ad esse perfectum et
ad sufficientiam vite. ordinatur
etiam coniugium ad debitam prolis
productionem et ad formacionem vitandam
Quod vero pulcritudo videtur ordina
ri coniugium ad hec duo bona
quam ad tria predicta. Nam ut bonum
fidei ut quod coniuges sibi fidem
seruent. quam seruando fornicationem
vitent. et bonum prolis magis per
tinere videntur ad coniugium quam
ea que in precedenti capitulo diximus
Cum ergo ea que videntur facere
ad formacionem vitandam. Nam ad fi
dem coniugii conseruandam et ad pro
lem debite producendam in con
iuge querenda debent. Videmus
autem quod magnitudo corporis facit
ad bonum prolis. Nam filii magnitu
dine corporis ut plurimum ma
trisant. quia tota corpulencia filii

sumunt quodado a matre / sic
ergo in aliis aliquibus ut plurimum
ex magnis generantur magna propter
sic et in hominibus / si paren
tes magni existant filii ut plu
rimum magni nascuntur. decet
ergo omnes cives propter bonum plis
ut filii eorum polleant magnitudine
corporis / querere in suis uxori
bus magnitudinem corporis / tanto tamen
hoc magis decet reges et prin
cipes / quanto ipsi propter filios eo
quod ex eis dependeat bonum comune
et salus regni plus sollicitari
debent quam alii / 2o ut bona
corporis querenda est in uxore
formositas et pulcritudo. Nam
hoc facit ad bonum plis. Nam
sicut ut plurimum ex magnis
nascuntur magni / sic et ex pul
cris nascuntur pulcri / Quare
si decet omnes cives et magis
reges et principes sollicitari
ut polleant filiis magnis et pul
cris. decet eos querere in suis u
xoribus magnitudinem et pulc
ritudinem corporalem. Videtur et
pulcritudo coniugis non solum fa
cere ad bonitatem plis / sed etiam
ad fornicationem vitandam ad
quam vitandam est ipsum coniu
gium ordinatum. Visis quibus quan
tum ad bona corporis querenda
sit in coniuge magnitudo et pul
critudo. Restat videre quid
quantum ad bona anime querenda
sit in ea temperantia et amor

operositatis. Illud enim bonum
maxime videtur querendum in fe
mina ad cuius oppositum inclinatur
Dicebatur autem supra / quod agere com
raciones et insequi passiones non
opposito se habent / ita quod quanto aliquis
magis insequitur passiones minus
agit secundum rationem et econverso. Illi ergo in
quibus minus viget racio communiter
loquendo sunt magis inclinati
ut sint passionum insequuto
res. Pueri ergo et mulieres quantum
est de se magis videntur esse
insequutores passionum quam viri
qui vir est rationis perscrutator. Sed
ad temperantiam ut supra in primo
libro diffiniendo diximus ipsas
passiones moderantur ad quas mulie
res maxime inclinantur / sed
singulis virtutibus secundum modum
eis congruum studeant pollere debeat
tamen ad tradenda et coniuncta nuptui
potissime intendendum est ut polle
at temperantia / eo quod ad intem
perantiam femine maxime inclinan
tur. Decet ergo omnes cives hec in
suis coniugibus querere / tanto tamen
hoc decet reges et principes quan
to intemperantia coniugum ipsorum
plus nocumentum inferre potest / quam in
temperantia coniugum aliorum. De
cet ergo coniuges temperatas esse
decet viros eas amare opposite
quod ad coniuncta persona / oportet
sit bene inclinata ad ea que
ro petat / sed in eius tanta

ut innuit philosophus 7° pol
itice sic ociosa esse statim ergo
ad eam que non dat se bonis et
licitis actionibus anima mens vaga
tur circa alia et occupatur co
gitationibus turpibus. Sic ergo
est in ocio dictum quale debet esse con
iugium et qualiter omnes cives
et maxime reges et principes
se habere debeant in ducendis u
xoribus. Nam principes qui ducunt
eas diligenter debent inquirere
primo qualiter sit ornate ex
terioribus bonis ut quod sit nobi
lis generis et quod per tale coni
ugium consequatur principes civilem pote
ntiam et multitudinem amicorum.
Secundo investigare debent quod
polleat in corporalibus bonis
ut quod sit magne stature
et quod habeat formositatem
et pulcritudinem corporalem. Ter
tio non sufficit affluere bonis
exterioribus et pollere corpora
libus bonis nisi ibi assint bo
na mentis et anime. Debent
inquirere quod uxores ducende
sint temperate et quod sint co
posse circa actiones licitas et hone
sta

Quia non sufficit
scire quale sit co
niugium [illegible]

quomodo se habere debeat in uxo
re ducenda nisi circa eam iam du
ctam sciat debite se habere co
sequenter talis [illegible] habet
annectere quod regimen im
periale quo regende sunt con
iuges ad aliis regiminibus
sit distinctum. Possumus autem
duplici via investigare quod a
lio regimine sunt coniuges regen
de et alio filii. Prima via su
mitur ex parte modi regendi.
Secunda vero ex parte operum fiendorum.
Prima sic patet nam secundum philosophum
modus regiminis universi reserva
tur in uno homine. Homo etiam ab
eo appellatus est minor mundus.
Nam sicut totum universum regitur
uno principe et uno deo qui
est intellectus separatus et primus
sic omnia que sunt in homine
si debite regi debent regen
da sunt intellectu et ratione. Immo adhuc
modus universi reservatur in quo
libet homine quod pro se et totum ordi
nem celorum salvavit in [illegible]
[illegible]. Sic ergo regimen totius
universi assimilatur regimini quod
debet esse in uno homine. Ad civi
tas sit pars universi regimen to
tius civitatis multo magis
[illegible]abitur in una domo nam
si domus est plus quam unus
homo singularis et civitas est
minus quam universum si totum u
niversum per quandam similitudinem

in uno homine multo magis
regimina quae sunt in civitate per
quandam similitudinem considerantur.
Unde philosophus primo politicorum regi-
mina unius domus assimilat regi-
minibus civitatis. Civitatis autem
communitatis ad praesens spectat duplici
regimine regi, scilicet politico
et regali. Dicitur autem quis praeesse
regali dominio cum praeest secundum
arbitrium et secundum leges quas ipse
ipse instituit; sed tunc praeest regimi-
ne politico quando non praeest secundum
arbitrium nec secundum leges quas ipse
ipse instituit, sed secundum eas quas
cives instituerunt. Cum enim prin-
ceps in civitate ipse secundum se prin-
cipatur et ipsas leges institu-
it, regimen illud ab ipso regen-
te nomen sumit et dicitur rega-
le; sed cum leges non instituuntur
a principe sed a civibus, illud
regimen non est denominandum
ab ipso regente et principante
sed magis ab ipsa policia et ab
ipsis civibus. Dicitur autem tale
regimen politicum, id est civile. His
autem duobus regiminibus in civi-
tate secundum philosophum in politicis as-
similantur duo regimina domus,
paternale et coniugale. Nam in-
paternale assimilatur regali, con-
iugale vero politico. Debet enim
vir praeesse uxori regimine po-
litico, quia debet ei praeesse secundum
certas leges, ut secundum leges ma-
trimonii et secundum conventiones et

pacta; sed pater debet praeesse filiis
secundum arbitrium et secundum regimen
regale, nam patrem cum filiis et fi-
lius non inveniunt conventiones et
pacta quomodo eum regere debeat, sed
pater secundum suum arbitrium, prout me-
lius viderit filiis expedire, i-
psos gubernat et regit. Sic et
rex gentem sibi subiectam regere
debet secundum suum arbitrium, prout
melius viderit illi genti expe-
dire. Propter quod tale regimen recte dicitur
regale. Sed inter uxorem et virum
semper interveniunt quaedam conven-
tiones et pacta, et secundum quas quan-
dam qualiter vir se habere debeat circa
ipsam. Dicitur ergo tale regimen po-
liticum, quia assimilatur illi regimini
quo cives vocati ad dominium
ostendunt ei pacta et conventiones
quae debet in suo regimine ob-
servare. Ex ipso ergo modo regendi
quod unum est politicum, aliud re-
gale, differt regimen paternale
et regimen regale. Videmus
enim quod regimen regale est magis
totale et naturale; regimen vero po-
liticum est magis particulare et ex
electione. Nam praeesse regaliter
est praeesse totaliter et secundum arbitrium;
praeesse vero politice est praeesse
non totaliter nec simpliciter, sed secundum quas-
dam conventiones et pacta. Rur-
sus quod regimen si sit [illegible]
est adeo naturale [illegible] regimen
politicum [illegible]
non est adeo naturale sicut regimen

regale. Primo illud regimen
est quodammodo ex electione. cum
in tali regimine, ciues sibi do
minari eligant. Ex hoc autem ma
nifeste patet differentia inter regimen
matrimoniale et paternale, quia
pater magis preest filiis simpliciter
et totaliter quam vir uxori. Propterea
dominium paternale magis est
secundum naturam quam coniugale. Aliquo enim
modo uxor iudicat ad paria
ad virum et eligit sibi virum
filii autem non iudicantur sic ad
paria cum patre ut eligant sibi
patrem, sed naturaliter producuntur ab
ipso. Dicitur ergo quod dominium paterna
le esse plus secundum naturam quam co
niugale quia licet hoc sit natura
le aliquid coniugale, tamen quod habeat
hanc coniugem non illam est secundum
placitum et ex electione. Coniu
gale ergo regimen non est sic
naturale ut primum quia filii
nullo modo eligunt sibi patrem. Viso
quid differt regimen coniugale a
paternali ex modo regendi, quia
unum est magis simpliciter et naturale
aliud vero est quasi particulare et
ex electione. Volentes per videre
quid differt hoc ab illo ex parte
operum faciendorum. Nam pater sic
debet preesse filiis ut ordinet
eos ad alia opera quam uxorem
nam filii instruendi sunt ad opera
militaria vel civilia quibus
vacare debeant cum sint adulti
ad que non sunt instruende uxores
[illegible] quia debent vacare non de-

debent. Patet ergo quod pater debet
omnes ciues alio regimine
preesse uxoribus et alio filiis
tanto enim hoc magis decet re
ges et principes quanto ipsi plus
observare debent que dictat
ordo et ius naturalis.

d Dicebatur enim
supra in domo
esse tria distin
cta esse regimina
imperiale ergo
vir preest uxori, paternale ergo
pater preest filiis, et dominativum ergo
dominus preest servis. Postquam ergo disti
nximus regimen coniugale a pa
ternali, quia paternale est magis
totale et simplicius, illud vero
magis particulare, et quia pa
ternale est magis secundum naturam
illud vero est quodammodo ex elec
tione, et propterea quia ad alia opera
est hoc quam illud, restat ostendere
quomodo paternale coniugale etiam
differunt a servili. Propter quod vir
non debeat uti sua coniuge
tamquam serva, triplici via vena
ri possumus. Prima sumitur
ex ipso ordine naturali, secunda ex per
fectione rerum, tertia ex paritate
coniugum. Prima via sic patet

Natura tota natura movetur et re-
gitur a deo et a substantiis separa-
tis ut et philosophus in libro de
bona fortuna ait / ut impe-
tus naturales quos habemus
in nobis a deo tamquam a move-
nte naturam totam. Sicut ergo in ar-
tificiosis factis et a sapiente arti-
fice non inveniretur / aliquid
superfluum nec aliquid diminutum
sed nisi impediatur eo quod
illud et deficit a sapientissimo ar-
tifice ut a deo nihil agit super-
fluum nec deficit in necessariis
Cum igitur natura agit et quic-
quid a natura producitur opor-
tet ordinatissimum esse / quia ille
naturam dirigit a quo est omnis
ordo / cum ergo hoc sit aliquid ma-
xime ordinatum / quod unum or-
dinatur ad unum officium. Cum
uxor sit naturaliter ordinata ad
generationem / non erit ordina-
ta ad serviendum. Propter quod dicitur
primo politicorum quod natura distin-
guit feminam et servum / Nam
ut ait ibidem nihil tale natura
facit sicut faciebant fabri for-
mantes delphicum gla-
dium apud delphos enim fie-
bat gladius propter pauperes ita
quod unus gladius deserviret plu-
ribus officiis / ut puta paupe-
res non valentes habere plura
instrumenta faciebant / aliquod
instrumentum fabricari quo pos-
sent ad plura uti officia

Natura autem agit ut melius
fiant res naturales propter ad unum
officium propter ordinat unum
aliquid / et ideo philosophus ait quod
unumquodque eorum optime perficietur
sed non multis operibus
sed serviret / sed uni / Quia ergo
natura ordinavit coniugem ad
generationem indecens est quod ordinetur
ad serviendum / Non ergo est naturale or-
do virum possidere uxorem eo iure
quo dominus possidet servum / licet ergo sic
sit iure ordine naturali / tamen apud
aliquas gentes sicut apud barba-
ros idem sunt femina et servus ut re-
citat philosophus politicorum dicens
quod inter barbaros femina et servi-
ens eundem ordinem obtinebant
Cum illi coniugibus tamquam servis
sic hic eo contingebat ut recita-
tur ibidem / quia inter barbaros nullus
est naturaliter principans / sed idem est naturaliter
esse barbarum et servum / Esse enim
barbarum ab aliquo hoc est esse extra-
neum ab eo et non intelligi ab eo
Cum enim quis esse barbarus
huic vel illi / quia non intelligitur ab
hoc vel ab illo / sic teutonici
sunt barbari italicis / et italici
anglicis / Ille enim est barbarus
simpliciter / quia a seipso est extraneus
et seipsum non intelligit / quod esse
non potest nisi careat usu rationis
et intellectus / Servi autem carentes ratio-
nis usu sit [illegible] /
seipsum dirigere [illegible]

nt ab aliquo dicatur esse
non barbarum et servum, quare si
apud barbaros eiusdem sunt
ordinis uxor et servus, hoc
est propter rationes defectum, quia ne-
sciunt distinguere inter regimen
coniugale et servile. Cavere
igitur decet reges esse industres
et cognoscere modum et ordinem
naturalem indecens est eos uti
uxoribus tamquam servis; tanto
enim hoc magis est indecens
apud reges et principes, quan-
to detestabilius est eos esse bar-
baros et carere ratione et intel-
lectu parte eorum omnis naturalis per-
dunt esse vir coniugale quam servi-
le et non est utendum uxori-
bus tamquam servis. Tertia via ad
investigandum hoc idem sumitur
ex parte perfectionis domus. Vi-
demus enim domum esse imperfectam
et habere penuriam rerum et non
sufficere sibi in vita si uxor
et servus habeant eundem ordinem
... vult pol. dicit quod pau-
peres qui non habent copiam servorum
ut habundant in his quae requiruntur
tur ad perfectionem domus, utuntur
uxoribus et filiis tamquam servis.
Quarta via sumitur ex paritate quae
debet esse inter uxorem et virum
nam licet vir debeat preesse
uxori, eo quod sit vero prestan-
tior ideo ... debet esse tanta
[illegible]
[illegible]

sima sed magis tamquam socia
Ideo enim est tanta imparitas
inter uxorem et virum tamquam inter
dominum et servum, immo vir et u-
xor conveniunt ad aliquod ad parem
inducuntur

f S

Ermones v-
niversales ut
in primo libro
diximus circa
coniugale nego-
cium minus perficiunt desiderium
ergo de coniugio, quod vir co-
niugale est aliud a principali et
a servili. Et ostendere quod aliter
se debet habere vir erga uxo-
rem quam erga filios et servos
est valde in vero noticiam et
de quale sit ipsum coniugium
et quomodo utendum sit eo. Oportet
igitur magis in particulari
descendere, qualiter decet reges
et maxime reges et princi-
pes uti debeant copula co-
niugali. Sermones enim universales circa
mores non de sufficienti non
sunt quod ignorantia vult saepe
facit particularia ignorare.
Propter hoc sermonibus universalibus sunt
particularia addenda quia circa
negocium morale circa singularia

consistit … in doctrina philosophi co-
gnitis in talibus particulares
sunt plus proficiunt de esse mi-
nus … est quod particularis in-
quam etate utendum sit coniugio
tangit philosophus vii polit.
cor … probantes quod in eta-
te nimis iuvenili non est ex-
tendendum coniugio prima ratio
sumitur ex lesione filiorum 2a
ex intemperantia mulierum
3a ex periculo earum 4a ex ma-
lo vivendi corporis prima ra-
tio patet quia si in etate nimis
iuvenili coniugatur vir et
uxor ut probat philosophus in po-
liticorum sequitur inde filii quan-
tum ad corpus quia ut plurimum
sunt nimis debiles corpore et
imperfecti et etiam leduntur quantum
ad animam quia sic nascentes ut
plurimum deficiunt vero et in-
tellectu sic enim videmus in
aliis rebus naturalibus quod quantum
ad productionem communiter effectus re-
quirit agentis … si id sit imperfe-
ctum apparet effectum esse imperfectum
ut ad perfectionem requiritur calidum
si id sit imperfecte calidum seque-
tur imperfecte calefaciet sic et
ad hoc quod aliquid calefiat re-
quiritur quod sit dispositum ad suscipien-
dum calorem si aliquid sit im-
perfecte dispositum ad huiusmodi
susceptionem sequitur quod imperfecte
calorem suscipiat quare si co-
meto (?) … et viri …

ad productionem prolis si vir et uxor
sint in etate nimis iuvenili
quia corpora eorum imperfecta sunt et non
pervenerunt usque ad debitum
complementum si ex tali coniunctione
nascatur proles sequitur quod producantur
imperfecti et debiles corpore
Secunda autem quantum ad corpus ex con-
iunctione nimis iuvenili contingit
lesio filiorum quia ex tali coniunctione
leduntur filii non solum quantum ad
corpus sed etiam quantum ad animam
quia ut anima sequatur complexiones
corporis cum quod potest non est bene com-
plexionatus in corpore vel non bene co-
mplexionatus impeditur anima ne pos-
sit bene speculari et ne possit
libere exequi suas actiones
Nascentes ergo ex tali coniu-
nctione non solum sunt imperfecti corpore
sed etiam mente decet ergo omnes
non uti coniugio in etate nimis
iuvenili sed tanto magis
decet reges et principes quanto
non plus est debent sollicitari
ut eorum filii sint formosi et ele-
gantes corpore et industres
mente Secundo quod contingat
eos uxorem ducere in etate vel
de iuvenili non tamen debent uti
coniugio nisi in etate debita
Secunda ratio ad investigandum
hoc ex sumitur ex intemperantia
mulierum quia si in etate vel
de iuvenili ~~non debent uti~~
uxores simul viris copulentur

Non solum filii inde leduntur
sed et ipse uxores offenduntur
intemperate et lascive / quia si hec
persona nimis desiderat coitum
et nimio ardore concupiscat i
psum si ex nimia iuventute
sit assuefacta ad illud / VII et VII
pol. dicit intemperatores videntur
esse mulieres ille que iuvencu
le sunt usae coitu / Tertia via
sumitur ex periculo mulierum
nam ut dicit in politicis in par
tu iuvencule magis dolent et
periclitantur plures / VII et an
tiquitus ut philosophus recitat fuit
consuetudo apud gentiles speciale
oraculum facere pro partu iuven
culas insignans quod iuvencule
magis periclitantur in partu
quam alie / Quarta via sumitur ex
malo ipsorum virorum quia ipsi viri
leduntur si in nimia iuventu
te utuntur coitu / VII etiam
pol. dicit quod masculorum corpora
leduntur / si tempore augmenti et cre
scentie corporis utantur vene
reis / Sic ergo sunt mala / que ex
nimia iuventute coniugum ac
cidunt propter que coniugibus et eorum
filiis magis vitanda sunt princi
pibus et regibus / quam in aliis
potissime non decet eos uti coi
tu in nimia iuventute Sed
si queratur quantum tempus re
quiritur in ipsis coniugibus videtur
verbis philosophi humani tempus mi
nus coniugii esse debet decem
octo annorum / In viro vero plu
ris temporis requiritur nam si per totum
tempus augmenti nocivum est ma
sculis uti coitu / cum tempus
augmenti in hominibus requirat fa
septenaria / per quartum septena
rium in viris videtur esse
tempus debitum dare operam copu
le coniugali / Cum quia vir ge
nerativa est minus corrupta
humanum tempus anticipari po
terit si videbit expedire

C Philosophus VII°
politicorum pl...
tangit sunt ver
ros plimas
nd esse dandam
operam coniugio in etate iuve
nili / inquit quo tempore ma
gis insistendum est procreationi fi
liorum / et ait quod tantum a naturalibus
quam a medicis conceditur quod tempore
frigido quo flant venti bore
ales melius est dare operam
coniugio quam tempore calido / quo
flant venti australes possumus
ad hoc triplicem viam venari pri
ma sumitur ex parte mulierum
secunda ex lesione virorum · tertia ex
dispositione aeris · Prima via sic
assignatur a ... / Nam tempore ca
lido aperiuntur pori corporis

et exalat in humido tempore re-
manet corpora sua. Amplius
apertis poris exalat naturalis ca-
lor quo exalato corpora intrinsece
remanent frigida. Cum igitur
in senibus exercitium / quod tempore frigi-
do flante borea melius dige-
rit quia calor eius interius propter
frigus circumstans non exalat sed ma-
gis roboratur et vigoratur.
Quare si ventres mulierum
tempore hyemali sunt calidiores quia
non exalat eorum calor et humidio-
res quia non evaporat in hu-
midum magis sunt apti ad ge-
nerationem et forte tempore tali magis
procreantur masculi. Cum et philosophus
videtur velle quod oves flan-
tibus borealibus ventis ma-
gis concipiunt masculos, flanti-
bus vero australibus magis
concipiunt feminas. Quod cum flan-
tibus borealibus ventis propter ro-
borationem caloris matris uteri
magis possunt confirmare suos
fetus et eos perficere facilius.
Alia via ad investigandum hoc
idem sumitur ex lesione ciborum quia cum cibi magis ledunt
si videtur tempore calido coniugali
copula flante austro quam fri-
gido flante borea / tempore enim
boreali et frigido calor natura-
lis magis restringitur interius
quia possunt concoquere plus de ali-
mento / Quare usus coniugalis
copule in tali tempore non sic le-
dat corpora nostra / nec sic aterunt

at ea eo quod sit ibi maior ca-
lor quo aliud. Tertia via ad inve-
stigandum hoc idem sumitur ex
aeris dispositione. Nam boreas
reddit aerem purum. Auster vero
reddit ipsum turbulentum. Nam
ut philosophus in methauris. Au-
ster est pluviarum multitudinis
adductivus. Sed aere existente puro
vero melioratur complexio existen-
cium in eo et sunt meliores ge-
nerationes. Quare tali tempore ma-
gis est danda opera coniugali
copule / Debent igitur omnes homines
magis uti coniugio tempore quo
sit melior procreatio filiorum.
Tanto tamen hoc magis decet
reges et principes quanto decet
eos elegantiores habere filios.

m

ulierum autem
mores ut plu-
rimum sic quomo-
res procedunt et
iuvenum. Quomo-
do enim sic
se habent videntur mulieres et
mares sic se habent pueri existen-
tes in etate imperfecta ad homines
existentes in etate perfecta. Na-
turam philosophus in politicis mares plus
vigent ratione quam femine. Est enim
femina ut mas occasionatus
et quasi vir incompletus. Sic ergo
et pueri ratione non vigent

vt adulti ymo puer q̄ q᷑ hō
incompletꝫ . q᷑ ergo ꝟtu pfec
tōnis et q̄ntum ad rōnis vsum
femina et puer quodāmodo eq̄
p̄tur. hinc . sequitur mores fe
mineos esse quodāmodo pue
riles. In primo ergo libro vbi
vlt̄ de moribꝫ tractabamus
non curauimus spāle aliud face
re de moribus mulierum . sed suppo
suimus sufficientem esse de hominum
moribus et moribus puerorum
Cum tamen q᷑ in hoc 2o libro regi
men coniugum spālem requirit
tractatum vt sciamus quo regimine
regende sint coniuges narran
dum est sub compendio et sumarie
que sunt laudabilia et que vitu
perabilia in ipsis feminis. Est ergo
primo laudabile in eis q᷑ vt plurimum
contingit secundum . Verecundas esse
quod duplici de causa contingit
primo ex apetitu laudis . 2o ex
timiditate cordis . Mulieres enim
sunt valde apetitiue laudis . Nam
in omnibus que sunt imperfecta ta
les plus apetunt laudari q̄
perfecte possidentes . id . Clerici enim
imperfectum et scientes imperfectum scientiam
plus desiderant vt vocentur sa
pientes . et vt habeant nomen q̄ sapi
entes excellentes clerici scientes
vere scientes . Nam qui vere sunt
in seipsis inueniunt vnde gau
deant . Cum non tamen curant de
aparencia . si qui imperfecte co
gnoscunt . qui non videt in se
ipsis scientiam vnde gaudere posset

quod non habet in rei veritate
volunt habere in eorum opinione . Et
ergo dictum est de scientia perfecta et
imperfecta intelligendum est de ~~vita~~ bo
te completa et incompleta . nam
qui sunt perfecte boni non sunt ape
titiui laudari et reputari boni
sed alii . habentes enim perfec
tam bonitatem in seipsis inue
niunt vnde gaudere possunt . propter quod
non multum curant gaudere de
bonorum opinione . Quare cum mulieres
non tanta bonitate polleant sed
Cum si aliquam bonitatem ha
beant vt puta si polleant ali
quo bono corporali vt sint pul
cre et elegantes vel si habent
alia bonitate propter vellent cu
pidius laudari et commendari in
eo q᷑ totum contingit eis ex im
perfectione bonitatis . Nam bona cor
poris vt elegancia et pulcritudo
et cetera talia imperfecta bona sunt
Mulieres ergo vt plurimum vel
preparant bona aliqua imperfecta vt
aliqua bona corporis . vel si preparant
bona perfecta vt bona mentis
preparant ea imperfecto modo . propter quod
comuniter valde deficiunt a perfectio
nibus . Quare cum ad augmentum perfe
ctionis et bonitatis cor dilatatur
ditatis et animatur laudis et
desiderium reputacionis tanto plus
apetunt laudari comuniter loquendo
mulieres q̄ viri . Quanto in boni
tate comuniter sunt imperfectiores
illis . propter quod tamen verecundia
sit timor de ingloriacione

et de amissione laudis mulie-
res sunt communiter verecunde quia timent
ingloriari et amittere laudem
quam nimia affectione desiderant
et ipsam ingenti cupiditate laudem
probatur mulieres verecundas esse
Ratio huius ... quia ex timi-
ditate cordis ... mulieres
sunt naturaliter timide adeo quod ... o-
mnia expavescunt sequitur ...
eas verecundas esse quia verecun-
dia est quidam timor ut supra
dicebatur. Ex dictis quo causis
quare possimus mulieres verecun-
das esse. Communiter tamen sunt de eis
causis laude ... in eis esse
verecundas quia propter verecundiam mul-
ta turpia dimittunt que non di-
mitterent nisi eas verecundie
retraherent et fugarent. Ideo est
laude in mulieribus quia com-
muniter sunt pie et misericordes Pue-
ri enim et senes et femine
ut plurimum sunt misericordes. Ideo
autem eadem causa hoc videtur contingere
quia pueri ut supra dicebatur
sunt misericordes quia sua miseri-
cordia alios indigentes crede-
re ... innocentes esse et putant
eos indigne pati quam ...
eis de facili miserentur. Se-
nes ... miserentur existimant
quia cum ipsi in corpore et in vi-
ta deficiant possunt aliis in-
ferri et compati ipsis. Femine
non de facili ... inducere
ad faciendum aliis quod vellet
ab eis fieri sibi de facili ...

alios miserentur. mulieres quid
misericordia sunt ex mollitie cordis
non habentes cor malle non pru-
dentiam ... quod sustinent. ideo sta-
tim miserentur cum viderint aliquos
indigne pati. Ideo considerandum est in
mulieribus quia communiter nimis ex-
cedunt. Cum enim sunt pie sunt valde
pie. et cum sunt crudeles sunt valde
crudeles. et cum sunt inverecunde
sunt valde inverecunde. Postquam enim
mulieres audaciam ceperint tanta
turpia perpetrant quod viri intuen-
tes viri adeo inverecundi ut
possint tanta turpia operari
sicut ad ... in bonis plus esse
laude in malis. Ideo est vitu-
perabile. Viso que sunt laudabilia
in feminis restat narrare que
sunt vituperabilia in eis. Possumus
autem narrare ea in mulieribus
vituperabilia. Primo quia ut plurimum
sunt intemperate et passionum inse-
cutrices ... quia in eis ratio
deficit non sic habent ut retrahant
a concupiscentiis sicut vir qui
est rationis ... Secundo sunt garrule
et litigiose quod ex eadem causa
contingit. Tertia femina mulieres
ut plurimum non est ... quia communiter
a ratione deficiunt sed magis est
passio in verecundia ... esse
contineret ut non garriret et non
litigaret magis ... quam ...
... ratione. Ideo non mode-
rant ... servare moderate
sed sunt semper litigiose et garrule.

Videmus enim feminas plus esse verbosas in litigando vel garriendo quam viri | eo quod magis ipse a ratione deficiunt quam ipsi viri. Ideo contingit mulieres esse mobiles et instabiles quod forte accidit ex debilitate complexionis nam eo modo ut supra dicebatur ut plurimum complexiones corporis imitentur | sic mulieres habent corpus molle et instabile | sic voluntate et desideriis sunt instabiles et mobiles

Dicebatur in precedentibus non eodem regimine regendas esse coniuges quo regendi sunt filii vel quo regendi sunt servi | aliud enim est regimen coniugale a paternali et a servili. Sed quia non sufficit sic in universali tractare de regimine coniugali dicendo ipsum esse differens a paternali et servili nisi in speciali tractetur quo regimine regende sunt coniuges | ideo oportet in speciali dicere aliqua de regimine coniugali sive coniugum. Sciendum est ergo virum esse cautum ad omne regimen | nam quicunque vult aliquid bene regere oportet ipsum speciales habere cautelas ad ea circa que videt ipsum magis deficere. | Nam sicut est in loquutionibus sic similiter est in ipsis operibus. Videmus enim aliquos habere lingue difficultatem aliquos vero balbucientes esse. et qui balbuciunt non eodem modo balbuciunt | sed aliqui difficilius proferunt unam literam. aliqui difficilius aliam | Cum ergo balbucientes velit in loquela dirigere oportet eos instruere ut specialem pugnam et specialem conatum accipiant circa eas literas quas determinate proferre possent. | Unde et aliquos philosophos legimus sic fecisse. qui cum essent impediti lingue accipientes specialem conatum circa illas literas quas determinate proferebant | facti sunt eloquentes | sic modo et circa opera se habent | cum enim quis se non aliud velit recte regere specialem conatum accipere debet circa ea in quibus esse contingit facilior casus | Quare cum mulieres ut in precedenti capitulo dicebatur communiter sint intemperate garrule et instabiles regende sunt tali regimine ut inducantur | ad temperantiam et ad taciturnitatem et ad stabilitatem | Partes autem temperantie ut dicebatur in primo libro sunt quatuor scilicet castitas pudicitia vel honestas abstinentia et sobrietas. Decet ergo mulieres sic temperatas quod sint caste honeste abstinentes et sobrie | Decet enim coniuges esse castas non solum propter fidem servandam suis viris | sed etiam propter procreandam prolem. Nam si coniuges castitatem non servent de facili filii non erunt ipsorum virorum succedit in hereditate patris | Decet ergo coniuges omnino esse castas

et tanto hic magis decet coniu
ges regum et principum quanto ex
earum legittima prole maior
lis et dissensio exoriri. Ideo de
cet eas esse pudicas et honestas
Nam non sufficit coniuges esse ca
stas et caveant sibi ab operibus il
licitis. Sed oportet eas pudicas esse
et honestas ut sibi caveant
a signis et verbis que videntur
inhonestatem pretendere. Non enim
sufficit ut alienus filius non suc
cedat in hereditate sed oportet
ut pater sit certus de sua prole
Quia ergo signa inhonesta et in
pudica quandam suspicionem adgene
rant de incontinencia coniugum.
ut pater sit certus de sua prole
expedit coniuges pudicas esse
Ideo oportet eas esse abstinentes
ut caveant sibi a superfluitate
cibi Nam cibi superfluitas ad in
continenciam inclinat. Ideo decet
eas esse sobrias ut caveant
sibi a superfluitate potus. Nam
tam immoderancia cibi quam po
tus provocat venerea. Unde et an
tiquitus apud romanas mulieres
ut recitat valerius maximus
libro secundo de institutis antiquis
quondam nephas erat bibere vi
num. Causam autem quare vini usus
olim romanis feminis ignotus
fuit Ne in aliquod dedecus pro
laberentur. quia usus vini consuevit
esse proximus ad venerem inco
cessam. Sic ergo regende sunt
coniuges ut sint caste honeste

abstinentes et sobrie. Modo
ad quod inducende sunt ad hoc omnia
diversificantur secundum diversitatem nobilitatis
et diviciarum ipsorum virorum. Nam divi
cies in nobilitate et diviciis
deficientes debent suas coniuges
per seipsos instruere et debitas cau
telas adhibere ut polleant bonita
tibus supradictis. Nam habundantes vero
in nobilitate diviciis et in ampli
potentia decet inquirere matronas
dignas boni testimonii per diu
turna tempora prudentia et bonis
moribus approbatas instructas
coniuges et inducentes eas; primo
mores debitas ad bonitates prehabi
tas. Cum ergo coniuges sit regendas
esse ut sit debite temperata
restat ostendere quomodo regenda sit
ut sit debite taciturna. Nam ut
scribitur politicorum. Ornamentum mu
lieris est silencium. Si enim mu
lieres debite se habeant et congrue
silencium servent quanto hic magis
apparent ornate et ad maiorem
amorem viros inducunt. Decet
ergo eas esse taciturnas. Sic et de
cet eas esse stabiles. Et quanto
uxor est magis constans et firma
tanto maior credulitas adgene
ratur viro ut ei debitam fidem
servet. Talibus ergo regulis regende
sunt coniuges ut polleant predictis
sex bonitatibus. Unde ut sint caste
honeste abstinentes sobrie taci
turne et stabiles. Nam ad hoc omnia
ut eas inducere poterit vel per

Silen
cium

sceptos nec per inanitionas bom
testimonium nec per cautelas a-
as adhibendo. Quare decet
omnes cives suas coniuges sic
regere. et tanto magis hoc decet
reges et principes quanto eo-
rum indebito regimini plus ceteris
magis periculum imminet

Non sufficit scire
quod reges et
principes et uni-
versi cives debe-
ant suas coniuges
regere et ad quas
bonitates debeant inducere nisi
sciatur quomodo circa eas debent se ha-
bere. Sunt autem tria quantum ad pre-
sens spectat diligenter consideran-
da in quibus videtur circa eas principes
et cives decet debite se habere.
Nam primo debent eis moderate
et discrete uti. secundo debent eas
honorifice tractare. tertio debent
ad eas debite conversari. Decet
enim eos moderate et discre-
te suis coniugibus uti. Nam
immoderatus usus venereorum
et corpus destruit et mentem
destruit. secundo maculat appetitum
et reddit coniuges intemperatas.
Destruit enim et debilitatur
corpus quia ubi si nimis det
operam copule coniugali quia

virtus generativa est nimis
corrupta. et ut vult philosophus
in 3 ethicorum insatiabilis est concu-
piscentie appetitus. Sicut enim phi-
losophus nunc hoc plus appetit sic natura
requirit. Si ergo sine freno quis
sequatur appetitum et non modeste
desiderium copule coniugalis
agit ultra quam natura requirit et
ultra quam sufficiat ad restau-
randum. quod sine debilitatione
proprii corporis esse non potest.
unde cerebrum et visus et alia mem-
bra nobilia debilitantur ex super-
flua copula / sic superfluus
usus non solum corpus debilitat
sed et mentem destruit. ratione
prout est instrumentum anime
sicut et quia martellus est instru-
mentum fabri debilitato mar-
tello debilitatur actio fabri-
lis sic debilitato cerebro et a-
liis membris nobilibus impe-
ditur anima a bono usu ut
non possit sufficienter considerare
Unde et super 7 etice philosophus probat
quod [illegible] si vehementia sit cor-
ruptiva. Secundo singuli usus
nimius maculat appetitum
et reddit feminas intemperatas
Nam quanto plus dant operam
venereis actibus tanto plus
incitatur appetitus ut sit inte-
paratus et ut venerea appetit
ut vult philosophus in ethicorum propter
quod eliduntur quorundam bru-

talis cogitatio ducendi sit
faciam nunc concupiscentiae et
postea deinceps me abstinebo
nam quilibet usus carnalis con
cupiscentiam incitat ad ulteriorem
usum et quanto quis plus ea
utitur tanto magis incitatur
ad utendum et propter hoc intemperatior
redditur. decet ergo omnes cives
uti moderate coniugali copula
et tanto magis hoc decet re
ges et principes / quanto inde
centius est eos propter huiusmodi actus
hoc corporis debilitatem incidere
depressum et intemperatum apparere
tamen non sufficit eos uti tali
copula temperate / sed oportet utan
tur ea discrete nam in omni
bus operibus discretio est ad
hibenda ut fiat debito lo
co convenienti et modo congruo
Sunt enim aliqua tempora incongru
a praedictis operibus / nam temporibus
quibus est orationi vacandum de
cet a talibus abstinere. sic etiam
temporibus quibus possit insurgere
nocumentum proli decet absti
nere a tali copula. Est ergo ob
servandum tempus debitum
Similiter observandus est et locus
congruus et locus conveniens
ut sit inter coniuges non solum
amicitia delectabilis sed et ho
nesta. Viso quod decet vi
ros uxoribus moderate et dis
crete uti. restat videre quod

debeant eas honorifice per
tractare. Videlicet enim viru
secundum sibi possibilem facultatem
decet suam uxorem honorifice
retinere in debito apparatu
et ei necessaria debita tribuendo
nam cum uxor sit persona valde
coniuncta. honor qui uxori ex
hibetur redundat in personam
ipsius viri / immo cum ostensum
sit supra uxorem non se habere ad
virum ut servam sed ut sociam de
cet quemlibet secundum suum statum uxo
rem propriam honorifice pertractare
Ostenso quod decet viros suis
uxoribus moderate et discre
te uti et quod debent eas ho
norifice retinere. restat ostendere
quomodo cum eis debent conversari
Erit autem viri ad uxorem con
versatio congrua / si ei ostendat
debita signa amicitiae et si
ea propter debitas admonitiones instru
at. Declarare autem quae sunt signa
debita amicitiae et quae sint
monitiones congruae fieri / non potest
nisi perspecta status diversitate
et consideratis conditionibus per
sonarum. Debent enim viri diligenter
attendere utrum uxores sint
superbae an humiles. utrum sint pru
dentes an fatuae. Nam sic co
nsiderandum est in uxoribus quod
plura signa amicitiae osten
denda sunt eis si sint humiles quam
si sint superbae. Superbae enim audaces
sunt elatae si eis multa amicitia

ostendatur ut velint etiam
viris propriis deservire. Rursus
sit considerandum est ad eas quia aliter
instruende sunt prudentes aliter
fatue. Nam prudentibus ad cor-
rectionem levia et blanda verba
sufficiunt. Fatuis vero est aspe-
rior increpatio adhibenda. De-
cet ergo cognoscere viros conside-
rato proprio statu et inspectis condi-
tionibus personarum suis uxori-
bus ostendere debita amicitie
signa et eas ut expedit per
debitas monitiones instruere.

Quomodo decet re-
ges et principes
et universaliter omnes ci-
ves. Sciendum quod circa
ornatum corporis decerat suas
uxores debite se habere. Nam cum
vir suam uxorem regere debeat eam
dirigendo ad actus honestos et
ad opera virtuosa, expedit cognoscere
viros in hiis in quibus ut plu-
rimum delinquunt femine dili-
genter advertere, que sunt ibi licita
et que illicita. Cum ergo mulie-
res ut plurimum appetant videri
pulcre, potissime delinquunt cir-
ca ornatum corporis. Quare de-
cet viros cognoscere quis mulierum
ornatus sit licitus et quis illi-
citus. Nam multas uxores studiose
cupiunt ut appetant illicita fu-
gere. Quantum autem malum inducat
regno et civitati esse feminas vi-
tiosas et appetentes licita
et illicita, ostendit philosophus secundo Politicorum,
qui loquens de Lacedemoniis
ait eos esse infelices secundum dimi-
dium, eo quod suis uxoribus illi-
cita permittebant. Ne ergo domus
principis vel etiam cuiuscumque civis
secundum dimidium sit infelix quan-
tum ad ornatum et etiam quantum
ad alia circa que femine consue-
verunt delinquere, debet eas
debite cohibere. Sciendum ergo
ornatum femineum quantum ad
presens spectat in duobus consiste-
re, quorum unus potest dici fictitius,
alius non fictitius. Fictitius
autem ornatus dicitur fucatus ut ap-
positio coloris albi vel rubei,
quibus per quoddam figmentum osten-
dunt rubicundiores se et femine
vel albiores vel aliquo modo pulcri-
ores quam sint. Talia autem omnia
sunt fictitia et sophistica et
illicita et prohibenda. Alius
autem ornatus est non fictitius, qui
consistit in debitis indumentis
et aliis ornamentis, que con-
siderato proprio statu et conditio-
nibus personarum debite et or-
dinate fiant, sunt licita et ho-
nesta. Decet enim viros secun-
dum statum suis uxoribus in
debitis vestimentis et in aliis
ornamentis debite providere. Philosophus
et Valerius Maximus cives

Romanos commendat quod uxoribus
suis in pulcris vestimentis et
in aliis ornamentis debite provi-
debant. Sic ergo sentiendum est de
ornatu. Sed ut uxores ipsas
magis specialiter instruamus
qualiter circa vestimenta et circa
alia corporis ornamenta debeant
congrue se habere. Attendendum
autem quod circa ornatum vestimentorum
contingit dupliciter peccare. Primo
ex superhabundancia. Secundo ex
defectu. Ex superhabundancia
enim in videtur expedit ibi tra-
ctare circa quod tangit An-
dronicus peripateticus in libel-
lo quem fecit de virtute. Huius-
modi autem triplex virtus est. Humi-
litas. Moderancia. Simplicitas.
Primo enim mulieres circa ornatum
corporis sunt humiles quando non propter
vanam gloriam se ornant sed hoc agunt
sicut ut viris placentes eos
a fornicationibus retrahant. Se-
cundo sunt moderate quando considerato
suo statu non superflua vestimen-
ta querunt. Decet enim uxorem
militis magis esse ornatam
vestibus quam uxorem simplicis
civis. Adhuc et uxorem prin-
cipis vel et regis decet esse
magis ornatam. Dato ergo quod u-
xor domina vel esset humilis non
ornaret se propter vanam gloriam pos-
set delinquere in ornatu suo
nisi esset moderata et vellet quam sui
status requireret apparere ornata.

Tercio decet feminam circa orna-
tum corporis esse simplicem ut non
nimia sollicitudine ornamen-
ta requirat. Nam etsi femina
non propter vanam gloriam vellet se or-
naret ut vellet secundum statum
ornamentum apparere posset delinque-
re si nimis esset sollicita circa ipsa.
Hiis ergo tribus modis contingit
delinquere circa superfluitatem or-
namentorum. Sed duobus modis ut
plurimum contingit delinquere
circa defectum. Primo si hoc fiat ex
pigricia vel negligencia. Nam
aliquae adeo sunt pigre quod ex so-
la negligencia ommittunt so-
licitari circa debita ornamenta
sine mundicia. Secundo in talibus
delinquunt si ex ipso defectu que-
ratur laus et gloria. Contingit enim
aliquas efferri et superbire
ex eo quod ipsa miseria quam susti-
nent. Nam sicut in ipsis claudis et
infirmis contingit capud iam
ab ecclesiarum pro plurimum accidit
quod infirmior magis gloriatur quia
credit quod in eum plures aspiciant
et per hoc sic plures elemosinas
accipiunt. Sic enim aliqui quanto vili-
or est in habitu magis superbus
efficitur. Sic credit per hoc ab ho-
minibus commendari. Delinquunt
igitur mulieres si ex vilitate ha-
bitus et ex debilitate vestium
gloriam requirant. Cum et plures
... vituperat blathomos
quod infra suum statum vestimenta que-
rentes ... in collationibus tractatum

monebantur sic igitur modo
regende sunt coniuges quantum ad
ornandum corporis ut etiam illa sunt
que tetigimus diligenter instruan
tur et moneantur. Primo enim
monende sunt ne sint sophisti
ce fingentes fucos et figmenta.
Secundo ut sint humiles ne propter va
nam gloriam nimium ornent se. Tercio
ut sint moderate ne ultra eorum
statum vestimenta requirant. Quarto ut
sint simplices ne circa ornandum
nimia sollicitudine vexentur.
Quinto ne sint negligentes ne
notabiliter infra eorum statum propter
pigriciam deficiant circa orna
tum corporis. Sexto ne circa vilita
tem ornatus corporis sive ha
bitus sint superstitiose ut ex ipso
defectu vestium laudem et gloriam
cupiant

Multi virorum in
hoc videntur
delinquere quod circa
uxores proprias
sunt nimis zelotipi.
Sed quod nimius zelus non sit landa
bilis triplici via ostendere possumus.
Nam cum quis erga suam coniugem
est nimis zelotipus ex nimio
zelo quem circa illam gerit eam
suspicatur in pluribus maliciosam

cum uxores suas vinctas et de
bite se habentes et gerentes in
culpant a viris sic contingit
eos esse nimis zelotipos eo
quod zelotipi sunt et etiam bene
acta suspicari in peius. Et
suspicacio ad ipsum zelotipi si
nimia sit cum zelus via ma
la consurgit. Ex quibus tribus
viis sumi potest ostendentes ni
mis zelotipos non esse landa
biles. Primum est quod viri nimis
ipsis nimia perturbatione vexan
tur. Secundum est quod sicut ipse uxores
incitantur ad malum. Tercium est ut
plurimum ex tali zelo consurgit
in domo litigium et perturbacio.
Prima via sic patet nam sicut viri
nimio zelo moventur circa uxo
res proprias sunt semper in suspica
cione et per consequens sunt in anxie
tate cordis. Sed tunc una cura
impediat aliam oportet sic zelan
tes retrahi a debitis curis et
a civilibus operibus. Decet
igitur omnes cives non nimis esse
zelotipos de suis coniugibus
tanto magis hoc decet reges
et principes quanto magis prin
cipatum quod insurgere regnum sive
gens sunt in anxietate cordis et
retrahatur a debita cura regni.
Secunda via ad investigandum
videlicet hoc idem sumitur ex eo quod uxores
incitantur ad malum si contin
gat suos viros nimis esse zelo
tipos. Tunc enim est quod semper

prohibitio auget concupiscen
tiam ... ut dicitur 20 Rethorice concupiscentia est eius quod abest
ideo ... ibidem quod senes ma
gis desiderant vivere ultima
die quam precedentibus diebus eo quod
tunc magis deficit eis vita.
Semper ergo magis concupiscitur
quod abest et quod videmus no
bis deficere ... prohibita
eo ipso quod prohibetur videtur
abesse et deficere ... hoc ipso ma
gis desideratur et concupiscitur
Debet ergo uxores zelotiporum
magis incitari ad malum quia
augetur in eis concupiscentia et
inordinatio ... zelotiporum et ex
ipsorum inordinata prohibitione
via finitur et lite et li
tigio sive iurgio quod in do
mo consurgit ... videbitur
uxoribus quod sine causa calum
mentur et quod ... viri sine
culpa minus sufficienter de ...
possis mala que faciunt viri
minus zelotipi ... pati
ent ... quod in domo
illa ut plurimum oriuntur lites
et iurgia. Non ergo debet vi
rum de suis coniugibus esse ze
lotipos ut ... debet erga
suas coniuges nulla ... cu
stodia et nullam ... alium
si consideratur consideratis per
sonarum et inspectis consuetu
dinibus patrie ... status
... sua ... debita

cura et debitam diligentiam ad
habere. Sic enim debet virum eum
... erga suam coniugem ordinatum
... zelum ut sit ... amici
tia ... delectabilis et ho
nesta.

Consilium mulie
rum ut dicitur ... Poli. est inva
lidum ... sicut
puer habet
consilium imperfectum quia deficit a per
fectione viri sic et femina hic con
silium invalidum quia hic comple
xionem invalidam et deficit a va
litudine viri quod autem femine
... robuste corpore ... ex
bonitate complexionis ... ex ma
licia. mollities enim carnis ...
... magis arguit humiditate
flegmatis quam bonitate complexi
onis quia ergo sic est ... femina
deficit a ... et hic con
silium invalidum ... quanto
est melius complexionata tanto
est magis ... anime ...
quod magis obsequitur ... et ma
... in tali corpore liberius ...
... operibus ... et ...
... igitur
... est attendendum in consilio mu
lierum est ... invalidum ...
... est attendendum ... quia

e velox et ociu Ita ut vult
phs in libro de animalibus oia
imdora et debiliora citius veni
unt ad finem complendum. consi
lium ergo mulieris quia est invalidum
est consilium vile citius venit ad
finem complendum. cetibus ergo opibus
si quis operari statim debeat nec
possit ad illud negocium sufficien
tem deliberationem habere eligibilius
esse muliebre consilium quam vile
Naturam enim cum moneatur ab in
teligencia et a deo in quo est
summa prudencia oportet quod agat
ordinate et prudenter Pru
dentis enim est se cito expedire
et modicum tempus apponere in re
bus vilioribus de quibus est
minus curandum Unde et proverbialiter
dicitur quod mala herba cito cre
scit quia natura de ea modicum cu
rans cito producit. Ipsam ad finem
augmentum sic et mulier quan
tum ad corpus citius habet esse
perfectum quam vir. Quia ad eam se
quitur complexio corporis. Sicut
ergo corpus muliebre eo quod
sit vilius et natura de ipso minus
de ipso curat citius pervenit ad
finem complendum quam virile sic et
consilium muliebre citius est in sua
perfectione et complendo quam virile
Sed utrum melius est consili
um viri quam mulieris eo quod sit
vir rationis perscrutator et mulier
consilium habeat invalidum Tan
tum hic prout esse muliebre con
silium melius quam virile ut quod id
est citius in suo complendo si

oportet repentine operari for
te eligibilius esset huiusmodi con
silium

Triplici via
investigari pos
sunt quod mu
lieres cortes
et ut plurimum
secreta retinere non possunt.
Prima via sumitur ex defectu ro
boris. 2a ex mollicie cordis. 3a
ex appetitu laudis. Prima via
sic patet quia ut in precedentibus
dicebatur eo ipso quod aliquid est
prohibitum augetur concupiscen
tia eius ut operemur illud. Qua
re cum ponere aliquid in secreto
sit prohibere ne dicatur illud
ex ipsa prohibicione incitabitur
concupiscencia magis ad di
cendum secreta quam alia. Insi
ergo est vim huiusmodi concupiscen
cia refrenetur non congrue
possunt retinere secreta. Mulie
res ergo eo quod aliquam roboris de
ficiant nec possunt sic refrena
re concupiscencias sicut magis
prevalatione secretorum quam sint
maresque nam si prohibicio auget
concupiscenciam tanto fortius pronio
res mulieres ad faciendum
mala prohibita quam masculi

quanto ab usu rationis deficiunt
tanto minus possunt resistere
incitamenta concupiscentiarum
quam viri. Secunda via ad
investigandum hoc sumitur
ex mollicie cordis. Nam quia mu-
lieres ut plurimum sunt molles
et ductibiles, statim cum aliqua
persona eas applaudit et videtur
in facie earum ostendere ipsam
esse amicam et revelant sibi
omnia secreta cordis. Tertia via
ad hoc probandum sumitur ex
appetitu laudis. Dicebatur
enim in praecedentibus quod nulli
est minus appetitus laudis et glo-
riae. Inde est ergo quod ut co-
muniter et ut plurimum mulieres
aliis mulieribus quas credunt
amicas esse revelant secreta
virorum. Credunt enim ex hoc esse
in quadam excellentia et lau-
dari apud eas si sciant referre
virorum secreta. Nam quia viden-
tes a suis viris diligi si sci-
ant secreta ipsorum ad gloriae
tur possunt se laudari quia a
suis maritis diligantur. Appe-
tentes quandam inanem gloriam
et quandam laudem desiderare re-
velant secreta virorum. Ex hoc er-
go de facili apparet quod viri
suis coniugibus debeant reve-
lare secreta. Nam cum dicimus
hos esse mores iuvenum, hos
mulierum, hoc semper non est
intelligendum talia necessita-
tem imponere sed solum ut in plu-
ribus et cum quadam pronitatem
et inclinationem. Possunt tamen
feminae sicut viri per bonum usum
si velint esse constantes et
vincere huiusmodi impetus et incli-
nationes. Nam licet sit difficile su-
perare incitamenta concupiscen-
tiarum et licet sit hoc magis dif-
ficile in feminis quam in viris eo
quod magis deficiant a ratione propter
quod non tamen est impossibile. Possunt
enim tam viri quam mulieres huiusmodi
appetitus vincere. Sic licet mu-
lieres communiter sint propalatrices secre-
torum non tamen est inconveniens
aliquas mulieres esse debita
secreta tenentes. Viri igitur
experti eas esse discretas, pru-
dentes et stabiles et non esse
secretorum propalatrices. Huius-
modi visis cum ostensum sit quod con-
victus viri et uxoris sit naturalis
et quomodo se habeant quoad alias con-
ditiones domus, cum et declara-
tum sit quomodo reges et principes
et universaliter omnes cives se habere
debeant ad suas coniuges, et
quomodo cum eis debeant conversari, imponatur finis primae parti huius
secundi libri in qua agitur de regimine co-
niugali. Videbitur tamen forte aliquibus
non sufficienter esse traditam notitiam
regiminis coniugalis eo quod non est
ostensum ad quae opera sint coniuges
ordinandae. Sed inducere eas decet
esse ut supra dicebatur descendere
ad opera quae decet ipsas coniuges de-
cere. Sed quod de hiis infra dicetur
volumus ea sub silentio pertransire

Ca

Ca maxime decet reges et principes sollicitari circa regimen filiorum

Ca regimen paternale sumit originem ex amore et propter eorum regimine debent regi filii modo regendi sunt

Ca amor qui debet esse inter patrem et filium sufficienter indicat parentes debere regere filios et filios obedire patribus

Ca decet omnes cives et maxime reges et principes sic solicitari circa regimen filiorum ut ab ipsa infancia instruantur in ~~bonis moribus~~ fide

Ca decet omnes cives et maxime reges et principes ut ab ipsa infantia bonis moribus instruantur

Ca filii nobilium et maxime regum et principum ab ipsa infancia sunt instruendi in liberalibus disciplinis

Quas sciencias debent addiscere filii nobilium et maxime regum et principum

Qualis debet esse magister qui filiis nobilium et maxime regum et principum est preponendus

Qualiter circa loquela visum et auditum instruendi sunt iuvenes

Quot modis peccatur circa cibum et qualiter se habere debeant iuvenes circa cibum

Qualiter instruendi sunt pueri ut se habeant circa potum et circa venerea et circa coniugia contrahenda

Qualiter pueri sive iuvenes se debeant habere in ludis in gestibus et vestitu

Ca in etate iuvenili maxime cavenda est prava societas

Qualis cura gerenda sit de pueris a primo nativitatis usque ad vii annos

Qualis cura sit habenda de filiis ab anno xiiii et deinceps

Quod omnes iuvenes equaliter exercitandi sunt ad corporalia exercicia et labores

Ca filie civium et maxime nobilium regum et principum a discursionibus et evagacionibus cohibende sunt

Qualiter omnes cives et maxime nobiles reges et principes debeant solicitari erga filias ne velint vivere ociose

Ca decet reges et principes et vltra omnes cives solicitari erga filias ut sint debito modo taciturne

Expedita prima parte huius secundi libri que determinata est de regimine nuptiali restat exequi de secunda in qua agetur de regimine paternali. Non enim sufficit patrifamilias scire coniugem regere nisi noverit filios debite gubernare. Quia cum igitur que ad coniugium viri et uxoris domini et servi pertineant ad domum quasi primo, ea vero patris et filii pertineant ad domum iam perfectam, quia domus prima precedit eam domum esse perfectam, ideo forte videtur alicui statim post determinationem de regimine nuptiali determinandum esse de regimine servorum. Sed quia ut dicitur primo Politicorum yconomie est maior sollicitudo circa homines quam circa possessiones inanimatorum, et circa liberos quam circa servos, ideo prius decrevimus determinare de regimine filiali quam simpliciter tractare de eo circa quod amplior debet esse cura. In determinando quidem de regimine filiorum primo ostendere volumus quod decet omnes patres circa proprios filios esse sollicitos. Secundo quod tanta sollicitudine que est circa filios habenda magis necessitabuntur parentes ut filios suos bene regant. Possumus autem

via triplici venari quod decet huiusmodi sollicitudinem circa parentes. Prima sumitur ex eo quod patres sunt causa filiorum et filii habent ab eis esse. Secunda quia sunt superiores et constitutores illorum. Tertia vero ex eo quod inter eos debet esse amicitia naturalis. Prima via sic patet. Videmus enim in naturalibus rebus aspiciendo quod nunquam natura dat esse alicui nisi sit sollicita et ea per que plenius valet conservari in esse. Ut si natura dat esse igni statim est sollicita dare ei levitatem per quam feratur sursum, eo quod in loco superiori magis habet in esse conservari quam in inferiori. Sic etiam si natura dat animalibus esse, quia ad sui cibo conservari non possunt, statim est sollicita dare animalibus ora et alia organa per que possint sumere cibum et nutrimentum. Quare si patres sunt causa filiorum et filii naturaliter a patribus esse habent, decet patres habere curam et sollicitudinem erga filios ut inveniant eis ea per que possint bene vivere et per que valeant conservari in esse. Secunda via ad investigandum hoc idem sumitur ex eo quod patres sunt constitutores filiis et debent eis preesse. Videmus enim quod superiora in inferiora influunt et ea regulant et conservant. Videmus quod supercelestia corpora influunt in hec inferiora et ea

regere et gubernare. Tercio si natu-
rale est ut superiora et preeminen-
cia in inferiora influant et ea
regulent et gubernent. Decet quod
secundum dominacionem et preeminenciam
solicitari quomodo per debita auxi-
lia influant et subveniant
suis subditis et quomodo eos re-
gulent et gubernent. Unde et ipse
deus qui singulis rebus pre-
est habet solicitudinem et providen-
ciam totius universi. Patres ergo
eo ipso quod naturaliter presunt filiis de-
bent circa eorum regimen esse so-
liciti. Secunda via sumitur ex
parte amicicie naturalis que est
inter patres et filios. De racione
enim amoris est ut solicitet
amantes circa rem amatam. Quilibet
enim solicitatur circa dilectum. Cum er-
go inter patrem et filium sit amor
naturalis ut probatur octavo ethicorum
decet patres ex ipso amore na-
turali quem habent ad filios solici-
tari circa eos

Licet omnes patres
deceat solicita-
ri circa proprios fi-
lios ut patet per
raciones supradictas
specialiter tamen decet re-
ges et principes solicitudinem
gerere circa proprios. Triplici via venari

possumus. Prima sumitur ex eo-
rum intelligencia. Secunda ex bo-
nitate ampliori filiorum. Ter-
cia ex utilitate regni. Prima
via sic patet. Nam secundum philosophum in
libro de animalibus quanto ex
animalibus intelligencius est ma-
gis habet solicitudinem circa filios.
Naturale enim est cuilibet diligere
sua opera ut dicit philosophus in ethicorum
nono. Et patres naturaliter diligunt
suos filios et reputant sua poe-
mata tamquam propria. Quanto ergo ali-
quis est intelligencior et magis
cognoscit proprium opus tanto
maiori solicitudine et dilec-
cione movetur circa id. Patres ergo
tanto magis debent solicitari
circa suos filios quanto pru-
denciores sunt et quanto maiori
diligencia vigent. Sed
cum habitum sit quod reges et prin-
cipes et universaliter omnes dominantes
si debeant naturaliter dominari decet
quod polleant prudencia et intel-
ligencia sive intellectu, tanto
decet reges et principes ma-
gis solicitari circa proprios filios
quanto in eis magis
vigere debet mentis industria
et prudencia regitiva. Se-
cunda via ad investigandum
hoc sumitur ex bonitate filio-
rum. Decet enim filios regum et
principum maiori bonitate pol-
lere quam alios quia secundum philosophum in
politicorum. politici enim quod acquisitum

in maiori statu et in altiori
dignitate sit debet meliores
esse et esse debet magis per
fectus scientiis et virtutibus. Con
gruum enim est ut qui alios re
gere incipit ut sit adeo prudens
et bonus ut ceteri ex ipso possent
sumere vivendi exemplum. Filii igi
tur regum licet non omnes sint reges
tamen quasi singuli constituuntur in
aliquo principatu et in aliquo do
minio vel aliquo oportet eos alios
gubernare maxime decet eos
esse prudentes et bonos. Si ergo
filii preeminent ad maiorem
bonitatem et prudentiam sint pa
tres circa eos sic solliciti quod si
circa ipsos se habeant neglige
ter tanto reges et principes
decet magis sollicitari circa ip
sos filios quanto filii eorum pol
lere debent maiori prudentia
et ampliori bonitate. Tertia vi
a sumitur ad hoc ostenden
dum ex utilitate regni. Boni
tas enim regni dependet ex
bonitate eorum qui sunt in regno et
magis dependet ex bonitate
principantium in ipso. Nam sicut
sanitas corporis naturalis de
pendet ex sanitate omnium me
brorum et magis ex sanitate
cordis et membrorum principalium eo
quod cor et principalia membra
habent influere in alia et vivifi

care ipsa. Sic bonitas regni
dependet ex bonitate omnium ci
vium et magis tamen dependet
ex bonitate principantium et domi
nantium in regno. Utile ergo to
ti regno habere bonos cives sed
utilius est habere bonos principan
tes eo quod principatus sit aliorum
gubernativus et ordinativus. Tanto ergo
magis decet reges et principes
sollicitari circa ipsos filios ut pol
leant prudentia et bonitate
quanto maior utilitas consurgit
ipsi regno ex bonitate filiorum
regum qui dicuntur habere principatum
et dominium in regno quam ex boni
tate et prudentia aliorum.

Quia post tracta
tum coniugis
determinandum
de regimine pa
ternali. Viden
dum est unde sumit originem re
gimen paternum et quomodo regie
regendi sunt filii. Sciendum igitur quod ho
est unum regimen quo rex alios vel
regit eos secundum statuta leges et
secundum pacta. Et tale regimen
ut superius dicebatur nominatur poli
ticum non regale. Vel regit eos
secundum arbitrium et hic potest esse dupliciter
quia non sic regens intendit bonum

Et dicitur regimen despoticum et
simile. Vero intendit bonum sub
ditorum. Et tale vero dicitur regale.
Huius autem tribus regiminibus que in
que videmus aliquos residere in ci
vitate et castris assimilatur fa
miliare regimen reperta in una domo.
Nam vero coniugale assimilatur re
gimini politico. Quia uxori ut in
prehabitis tangebatur non omnino
debet preesse simpliciter et arbitrio sed
ei preesse debet ut requirunt
leges matrimonii et ut postu
lant pacta debita et honesta
que inveniuntur inter uxorem et
virum. Regimen vero paternale
assimilatur regali. Nam filiis
est pater ex arbitrio non secundum con
ventiones et pacta. Nam pacta
et conventiones non inveniuntur inter
subditum et preeminentem nisi sit
in potestate subditi preeligere sibi re
ctorem. Non autem in potestate filiorum
eligere sibi parentem sed ex natura o
rigine filii procedunt a parentibus.
Non enim sic filii sibi eligunt pa
tres ut uxores viros. Quare cum
regimen filiorum sit ex arbitrio
et sit propter bonum ipsorum filiorum
huiusmodi vero non assimilatur politico
regimini sed regali. Tamen et philosophus
in primo Politicorum ait virum preesse
mulieri et natis tamquam libe
ris. Non tamen eodem principandi
sed mulieri quidem politice, na
tis autem regaliter. Tercium vero re
gimen quod est in domo ut
regimen quo regitur fami
lia tota assimilatur regimini do
minativo huiusmodi autem sic ostensum
[illegible] et manifeste appa
ret vera esse que in precedenti capitulo
ponebantur. Nam secundum quod pater debet
preesse filiis regaliter et propter
bonum ipsorum. Cum amare aliquem
idem sit quod velle ei bonum
pater debet preesse filiis propter dile
ctionem ipsorum. Et quia vult eorum
bonum. Constat ergo quod huiusmodi regi
men sumit originem ex amore.
Ex hoc ergo manifeste ostenditur
quod non eodem regimine debent re
gi filii quo regendi sunt servi. Nam
dominus preest servis propter
bonum suum non propter bonum servo
rum. Hoc enim cum philosophus et pre
cedentibus similiter non intende
bonum ipsorum sed bonum proprium.
Pater tamen debet preesse filiis propter
bonum ipsorum. Ex ipsa ergo distin
ctione regiminum patet paternale
regimen non esse idem quod servi
le sed sumere originem ex amo
re. Tamen ut manifestius appare
at quod dicitur possumus dupliciter
via venari paternale regimen
trahere originem ex amore. Prima
via sumitur ex ordine natura
li. Secunda ex ipsa perfectione patris.
Prima via sic patet. Nam cum propter
naturam dedit cunctis generativis
rebus ut que non possunt perpe
tuari in seipsis perpetuentur in
suo simili. Generare sit regimen

patruum et sic sunt origine ip
filius et quedam naturalis similitudo
procedens a patre tum et in naturam
ad huiusmodi filium sit dilectio ex
ipso ordine naturali antique pos
sicut primum regimen in amore
fundari et ex amore oriri
Sicut enim est in hominibus natura
les impetus ad producendum
sibi simile et ad filios procrea
dum / sic et in eis naturalis est im
petus ad eos diligendum et
per consequens ad eos gubernandum et
regendum et ad habendum circa
eos sollicitudinem Est ergo hic
naturalis ordo quod regimen et sollicitu
do paterna sumit originem ex
amore Secunda via ad in
vestigandum hoc idem sumitur ex
parte perfectionis principis Nam unum
quodque perfectum est secundum philosophum quod
potest sibi simile generare Generare
tamen quodlibet secundum perfectionem dili
gat naturaliter pater diligit filium cum
ipse filius sit quasi quedam re
stus perfectionis eius / quod ergo per
naturalem amorem sic ad filium ex
huiusmodi amore sollicitatur ut i
psum regat et gubernet quod
non est nisi primum regimen ex
amore nascitur Viso quod pa
ternum regimen ex amore nasci
tur patet quod filius debet preesse pro
pter bonum filiorum / non ergo rege
ri sunt filii eodem regimine
quo regendi sunt servi quia servus
secundum quod huiusmodi / quibus preest propter

bonum proprium sed ergo contingat aliquando
ita filius tanquam servus preesse sic
est ex imperfectione domini quod for
tes patrem est quod servos copia
non propter hoc Unde et philosophus
vult sexto politicorum ait quod ex egestate
naturale est uti mulieribus et fili
is tanquam servis

Tractabatur in pre
cedenti capitulo pa
ternale in su
me originem
ex amore videndum
quomodo
competit sit amor patrum ad filios
et filios ad patres ut nobis
innotescat quomodo patres debent
ad filios regere et filii patribus
obedire secundum philosophum viii Ethicorum
ostendit triplici ratione quod paren
tes plus diligunt filios quam ergo
Prima via sumitur ex diuturnitate
temporis 2a ex certitudine prolis 3a
ex unione parentum ad filios
Prima via sic patet Nam quanto
amor magis durat tanto ve
hementior efficitur Amor autem
parentum ad filios diuturnior est
quam filiorum ad parentes Nam statim
cum filii nascuntur parentes di
ligunt eos / non tamen filii statim

incipiunt amare parentes quia non
statim sed tarde cognoscimus ut
possint discernere. Quod sit dili-
gendum, immo quia pueri cum mox
nati nesciunt discernere parentes
ab aliis, non statim per amorem
afficiuntur ad illos. Sed per pro-
cessum temporis quando possunt discernere
parentes ab aliis incipiunt eos
diligere. Unde amor eius quo parentum
amor ad filios quam e contra certe
ferventior et vehementior. Secunda
via ad investigandum hoc idem su-
mitur ex certitudine prolis. Nam
parentes magis sunt certi de sua
prole quam proles de suis parentibus.
Proles enim certificari non potest quoniam
sunt parentes eius nisi ex quibus-
dam signis vel auditu. Dicit quia
puer videns personas quasdam ma-
gis affici ad eum quam ad alias
arguit eas esse parentes eius.
Vel quia hoc audit ab aliis, ideo
sic esse putat. In primo tamen na-
tivitatis eius non est illius cog-
nitionis ut possit cognoscere
a qua persona sumpserit principium
sit vel a quo processit. Parentes
tamen hunc cognoscunt de ipsa prole,
ideo magis possunt certificari de
ea quam e contra. Propter quod vehemen-
tius diligunt ipsam quam e contra. Nam
sicut parentes et filios est amor
naturalis, tanto similiter amor est
validior quanto apud parentes est
maior certitudo de prole. Secundo
ad idem ostendi potest propter quod matres

plus diligunt filios quam patres
quia de eis certiores existunt. Tertia
via probans hoc idem sumitur ex pro-
pinquitate parentum ad filios. Nam filii
sunt magis propinqui et magis
uniti parentibus quam e contra.
Cum ergo amor quandam unionem
importat, filii tamen magis
uniti parentibus et magis
propinqui parentibus magis
diliguntur ab eis quam e contra. Sed
cum imaginatur philosophus quia filii
sunt quaedam pars parentum. Nam
filius est quasi pars a parentibus
abscisa. Pars autem magis unitur
toti et comprehenditur ab ipso
toto quam totum unitur parti, quod ab ea
comprehendi non potest. In toto enim
est assignare aliquid quod mul-
tum distat a parte, sed non est
in parte quod multum distat a
toto. Cum ergo si pars moveatur
ad amorem totius non adeo sic
per diligeret ipsum quia videt in
ipso toto aliqua quae multum
distabunt ab ipsa. Et quia quae-
dam pars ipsorum non est in filio
quod in aliquo non non sit pro-
pinquum parentibus. Et quia cum
aliquem modum non pertineat ad
illos, filii tamen non sic vehe-
menter moventur ad dilectionem
parentum. Quia quod est parentum non
sic pertinet ad filios et propinquus non
sic est unitum eis, sicut quod
est filiorum pertinet ad parentes. Ex

hijs aut vijs pro ut vi
detur sufficiat atque possit
quod ad parentes spectat solicita
ri circa regimen filiorum | quia quam
vis soliciti esse debent circa eas
vehementi amore diligit
ad filios vel potest obedire par
entibus quia quibus illis obedi
re debent quos sciunt eum vehe
menter diligere et non intendere
nisi ipsum bonum Sic ergo ex
vijs pro scire possumus quod in prin
cipio capituli dicebatur | Tercio ut
melius predictum appareat nota
tum Sciendum quod licet parentes ma
gis afficiantur circa filios et
magis intense verum tamen bo
num filios quam ego | Pro tamen in
convenientes est quantum ad aliquod
bonum filios magis diligere pa
rentes quam ego Unde ut dicit
viij ethicorum parentes diligunt
filios ut existentes aliquid i
psorum · filij autem diligunt paren
tes quia sunt ab illis Amor ergo
parentum circa filios procedit
a causa ad effectum et a superi
ori ad inferius sed amor filiorum
ad eos procedit ab effectu ad cau
sam et ab inferiori ad superius Na
turale est ergo quod superiora i
fluunt in inferiora et conser
vant ea non autem ego Ideo
parentes naturaliter afficiuntur ad fi
lios ut influant in eos et
ut congregent eis bona ut

possessiones et numismata per que
sufficiat sibi ad vitam et con
serventur in esse Parentes igitur
congregant pro filijs et non ego
Immo filij eorum possunt saturatur
et rapiunt bona parentum Item
nova vel reverentur et sunt sub
iecta superioribus et non ego
Ideo filij magis naturaliter honorant
et reverentur parentes quam ego · Si
ergo comparatur utrum parentes ma
gis diligant filios quam ego vel e
contra dicendum sit quod velle di
ligere aliquem sit velle ei
bonum | distinguendum est de ipso
bono Nam si loquimur de bono u
tili ut de numismate et de
alijs que ordinantur ad suffi
cienciam vite sic parentes
magis diligunt filios quam ego quia
congregant pro eis non ipsum pro illis
Sed si loquimur de bono quod est
honor et reverentia | sic filij ma
gis diligunt parentes quam ego
Nam potius parentes sustinent
vituperia et contumelias filiorum
quam ego Naturale enim est quod et ipsi
quam ad auditum contumelias et
vituperia parentum sustinere non pos
sunt non sic indignantur parentes de
contumelijs filiorum quam ego Vi
so qualis est amor inter parentem
et filium | quia parentes afficiuntur
ad filios ut congregent eis
bona eum congregatur eis bona
et circa eos vitam soliciti sunt

eos regere et gubernare. Tertio ad-
re quem habent parentes ad filios
debent eos regere et gubernare.
Sed cum filii afficiantur ad paren-
tes taliter ad eos quos volunt
esse in honore et reverentia. cum
honorare et revereri aliquid
sit quodammodo subici illi. sicut
ex amore quem habent parentes
ad filios debent eos regere et gu-
bernare. sic ex dilectione quam habent
filii ad parentes debent eis obe-
dire et eis esse subiecti. Patet
ergo quod quantum ad bonum quod est
utile parentes magis diligunt
filios quam filii parentes. Sed quantum
ad bonum quod est honor et
reverentia filii magis diligunt
parentes quam ergo. Simpliciter
tamen parentes plus diligunt filios
quam filii ipsos quia plus sollicitantur
et magis assidue cogitant de
utilitate filiorum quam filii de ho-
nore et reverentia ipsorum.

Videntur autem
tria ipsi fidei
convenire propter
que triplici vi-
a venari possu-
mus quod omnes cives et maxime
reges et principes circa regimen
filios sic sollicitari debent

ut ab ipsa infantia instruan-
tur in fide. Fides enim primo
supra rationem est. et ea que sunt
fidei ratione comprehendi non possunt
Secundo ea que sunt fidei simpliciter
sunt credenda. Tertio est eis fir-
miter adherendum. Prima autem
via sic patet. Nam si fides su-
pra rationem est et ea que sunt
fidei ratione non possunt compre-
hendi utile est ut in ea e-
tate proponantur ea in qua
ratio non queritur dictorum. sed simpliciter
acquiescitur dictis. Nam quamdiu
aliqui etatis infantia consistunt infantes
enim cum eis a iuvenibus vel senibus pro-
ponuntur memoranda aliqua vel proponuntur
aliqua credenda non
querunt rationem dictorum. quia usum rationis
non habent. sed simpliciter acquiescunt
dictis. Secunda via ad investigan-
dum hoc sic ostendi potest. Nam
ea que sunt fidei. quia supra
rationem sunt id eis simpliciter est cre-
dendum et acquiescendum. ab eo
huius que sunt fidei ex parte di-
vina. et ex simplici credruli-
tate non ex perspicacia rationis
nec tamen hoc inconveniens sit. quia
nulli dubium esse debet divi-
nam prudentiam et eius auctoritatem
omnem perspicaciam humani in-
genii superare. Natura utilius
auctoritati divine simpli-
citer creditur quam acquiescatur rationibus
et demonstrationibus hominum. Er-
go ea que sunt fidei semper

sunt credenda convenienter
talia in tali etate proponere
que semper sunt creditiva. ta
lis autem etas est infantia
unde ut in 2o libro diximus
cum tractaremus de moribus
iuvenum. iuvenes sunt semper
creditivi. Unde et in 2o ethicorum
dicitur quod iuvenes erudiri sunt salubre
a lege. appellat enim ibi philosophus
erudicionem a lege moniciones pa
trias et maturas et documen
ta illius fidei quam parentes tenent.
Si enim in aliis legibus pa
rentes statim sunt solliciti eru
dire proprios filios in hiis que
sunt fidei sue. et in hiis que
pertinent ad eorum legem. eo quod
illa etas sit semper creditiva
tanto magis hoc debent esse
solliciti parentes christianam fidem
quanto magis lex nostra ceteras le
ges superat. Sola enim christiana
lex est immunis ab omni erro
rum contagione. In ceteris autem
legibus sunt falsitates aliqua
admixte. Secunda via ad hoc
probandum sumitur ex eo quod hiis
que sunt fidei est firmiter ad
herendum credendo. Aut quia con
suetudo est quasi altera natura
ut dicitur in libro de memoria
et reminiscencia. Racio autem
huius assignatur 2o ethicorum. ubi
dicitur quod natura est per consuetu
do quod sepe. sepe autem propinquum

est ei quod est semper. hinc consue
tudo est propinqua nature
quanto ergo magis aliquid est a
suetum. tanto magis vertitur
in naturam et tanto fervencius
adheremus illi. Cum ergo magis
simus assueti ad ea circa que
in ipsa infancia insudamus
quam ad alia. et per consequens magis
adheremus illis. ut firmiter
et absque hesitacione adherere
possimus hiis que sunt fidei
talia proponenda sunt nobis
ab ipsa infancia. Unde et philosophus
2o ethicorum volens ostendere consue
tudinem magne efficacie es
se ait. Ut potest scire quantum
facit consuetudo in legibus in
quibus invenies fabulas et
apologos magis applicabi
les animo quam sunt veritates. Si
ergo leges continentes mul
tas fabulas et apologos id
est multa falsa et derisoria
sunt sic applicabiles cum sint pu
eri ab infancia assueti il
lis. ut firmiter adhereatur fi
dei christiane. que sola est catho
lica et ortodoxa ab ipsa infan
cia ea que sunt fidei sunt iuve
nibus proponenda. Tercia quia dis
tincte articulos fidei cogno
scere et subtiliter ea que sunt
fidei pertractare spectat ad theo
logos doctores instruentes
alios in ipsa fide. quod subtiliter

perscrutari laici et maxime
pueri sicut non possunt, suffi
cit quod eis talia proponantur
grosse et in quadam summa
ut quod eis dicatur, quod unus
est deus omnipotens creator omnium
quod est pater et filius et spiritus
sanctus, quod adam primo patre nostro
peccante, humano genere per peccatum
eius infecto, dei filius ut nobis re
dimeret assumpsit carnem in be
ata virgine et est natus ex i
psa, quod ipse dei filius propter peccata
nostra fuit passus mortuus
et sepultus, quod descendit
ad inferos et reduxit in ca
ptivitate animas ibi existentes quod
tercia die resurrexit a mortu
is, quod ascendit ad celum sedet
ad dexteram dei patris quod est iterum
venturus ad iudicium, et omnes
resurgemus et stabimus ante
tribunal eius reddituri de fa
ctis propriis rationem, ita quod qui bona
egerit ibunt in vitam eternam
qui vero mala in ignem eternum
Debent ergo omnes cives sollici
tari circa filios ut ab infantia
instruantur in fide hac. Tan
to enim hoc magis decet reges
et principes quanto ex fervore
fidei ipsorum ex magnum bonum
consequi religio christiana et ex
eorum tepiditate possunt eis ma
ius periculum imminere

Et quia hoc tantum existit bonum
non debet per negligentiam pue
ri sed ab ipsa infantia instru
endi sunt pueri ut relinquentes
lascivias sequantur bonos mo
res possimus autem ostendere ve
rum quod ab ipsa etate instru
endi sunt pueri ad bonos mo
res prima sumitur ex naturali
delectatione, 2a ex defectu ro
nis, 3a ex pronitate quam

hemus ad malum. Ea quam ha-
bemus ex vitacione oppositi ha-
bitus. Prima via sic patet. Quia
secundum philosophum 2o Eth. adeo con-
naturale est nobis delectari, quia ab
ipsa infancia delectacio conutri-
tur nobis et puer statim delecta-
tur et incipit fugere tristicias.
Si ergo sic ab ipsa infancia te-
nera cottidie nobiscum ac-
crescit concupiscencia delecta-
bilium, ab ipsa infancia contra tali-
um concupiscencie resistendum est.
Ex ipsa ergo connaturalitate delectacionis
statim cum pueri sunt sermonum capa-
ces, sunt instruendi ad bonos
mores et debet eis fieri
monicio debita. Secunda
via ad investigandum hoc
sumitur ex eorum defectu. Nam
tunc homines magis monendi ad
bonos mores, quando magis in-
clinantur ad lasciviam et magis
sunt passionum insecutores. Sed
ut patet per philosophum 2o Rhetoricorum, in
iuvenili etate maxime sunt
homines lascivi et passionum inse-
cutores. Ergo tunc maxime eis
subveniendum ut per moniciones
debitas et per correctiones convenientes
retrahantur a lascivi-
mentis. Quare cum omnis sit concupi-
ibus. Quare cum omnis sit concupi-
scencias et lascivias refrena-
re. Quanto homines magis a ra-
cione deficiunt tanto magis in-
clinantur ut sequantur pas-
siones. In iuvenili ergo etate statim
pueri instruendi ad bonos

mores, quia tunc magis ab usu
racionis deficiunt et sunt magis in-
secutores passionum. Tercia via
sumitur ex pronitate quam habemus
ad malum. Nam cum homo est pro-
nus ad aliquid, oportet ipsum assue-
scere multum in contrarium ne in-
clinetur ad id, ut plurimum in-
hoc sunt quasi quedam virga incli-
nata ad malum. Unde et circa fi-
nem 2i Eth. ait philosophus: sic-
ut decet nos dirigere ad bonos
mores quos dirigit virgam tor-
tuosam volens eam virgam tortuo-
sam rectificare inclinat eam ad
partem contrariam valde, que sic in-
clinata redit ad medium et
ad rectitudinem. Sic et nos quia
obliquitatem et pronitatem ha-
bemus ad malum et ad delecta-
ciones illicitas debemus per multum
tempus ab illis delectacionibus
abstinere ut possimus hanc proni-
tatem vitare. Immo sicut virga re-
ctificanda ad partem contrariam est
inclinanda ut possit ad
medium redire, sic et nos in
fugiendo delectaciones debemus
ultra medium nos facere ut debe-
amus multas delectaciones eciam lici-
tas cavere, ut facilius ab illicitis
abstinere possimus. Si ergo tantam
pronitatem habemus ad malum
et oportet nos sic per diuturna tempora
assuescere in contrarium ut ad bonum

Ut facilius hanc perversitatem
vitare possimus ab ipsa infancia
est inchoandum ut relinquentes
lascivias sequamur bonos mo
res. nec est ulterius defendendum.
Secunda via sumitur ex vitacione
huius contrarii. Nam quia iuvenes
molles sunt et ductibiles si sta
tim sequuntur lascivias statim
imprimuntur in eis huiusmodi vicia
sicut sic in cera molli et ducti
bili statim imprimitur forma si
gilli. Ne ergo iuvenes informen
tur huiusmodi viciosis statim ab i
psa infancia sunt monendi et
corrigendi ut per moniciones et
correctiones debitas a lasciviis
retrahantur. Decet ergo omnes ci
ves et maxime reges et prin
cipes sollicitari erga filios
ut ab ipsa infancia incitentur
ad bonos mores. tanto tamen ma
gis hoc decet reges et prin
cipes quanto bonitas filiorum est u
tilior ipsi regno et quanto eorum
rum malicia plus in regno ma
ius periculum immineret

Tercio decet
omnes homines
cognoscere litteras
ut per eas pru

dentiores effecti magis pos
sent illicita vitare. Videntur
tamen aliqui licitam excusacionem habe
re si non insudent studio littera
rum quia sunt pauperes non
habentes vite necessaria. qui si
retraherentur a liberalibus disci
plinis ut quererent sibi vite ne
cessaria. videntur excusabiles
esse. Nobiles autem et maxime
reges et principes in diviciis
et in possessionibus habun
dantes omnino reprehensibiles es
sent si non sic sollicitarentur
in regimine filiorum ut eos ab
ipsa infancia tradant libera
libus disciplinis. Et quia ante
studio litterarum sit ab ipsa infan
cia inchoandum possumus tripli
ci via venari. Prima via
sumitur ex parte eloquencie. Secunda
ex parte attencionis. Tercia ex parte
perfectionis que est ex parte
sciencie acquirende. Volentes enim
litteras discere et litterales fieri debent
scire distincte proferre. Primo
decet eos esse eloquentes. Se
cundo eos esse attentos et stu
diosos circa ea que in litteris
traduntur. Tercio decet ipsos quem
modum sibi possibile ad perfectionem
sciencie pervenire. Prima via sic
patet. Nam videmus in idioma
tibus vulgaribus quod raro quis
potest debite et distincte aliquod
idioma proferre nisi sit in eo

ab ipsa infantia assuefactus
qui enim in etate provecta fuisse-
runt si ad partes longinquas
ubi idiomata differunt a
natiuo et si per multa tempora in
partibus illis extiterint vix aut
nunquam possunt recte loqui lin-
guam. sed ab incolis illius terre
cognoscitur eos fuisse advene-
nas et non fuisse in illis par-
tibus oriundos. si ergo sic est in
idiomatibus laicorum multo
magis hoc est et erit in idioma-
tibus litteralibus. quia de physi-
co idioma. Videntes enim
philosophi nullum idioma vulgare
esse completum et perfectum per quod
perfecte possent exprimere naturas
rerum et mores hominum et cur-
sus astrorum et alia de qui-
bus disputare volebant inve-
nerunt sibi quasi proprium idioma
quod dicitur latinum idioma vel
litterale. quod constituerunt adeo la-
tum et copiosum ut per ipsum pos-
sent omnes suos conceptus quos
vellent sufficienter exprimere. Quare
cum hoc idioma sit adeo comple-
tum et alia idiomata non pos-
simus recte et distincte loqui
nisi ab ipsa infantia assuefa-
cti simus ad illa ex parte eloqu-
entie videlicet ut recte et distincte
loquamur idioma latinum. si
volumus litteras discere debemus

ab ipsa infantia litteris insudare.
Secunda via ad investigan-
dum hoc sumitur ex parte atten-
tionis et fervoris qui est in
studio adhibendus. nunquam enim a-
liquis bene studet nisi sit fervens
et attentus. Cum ergo consuetu-
do sit quasi alia natura quod cum
philosophum in politicis nobis ma-
gis placeant illa opera ad que
sumus ab ipsa infantia assueti
et quilibet est magis intentus
et fervens circa ea que sibi magis
placita ut possimus esse ma-
gis attenti et ferventes circa
studium litterale ab ipsa infan-
tia insudandum est litteralibus
disciplinis. Tertia via sumitur
ex parte perfectionis que est ex
scientia acquirenda. Nam raro
aut nunquam aliquis pervenit ad perfe-
ctionem scientie nisi quasi ab ipsis cuna-
bulis vacare incipiat circa il-
lam. Nam licet intelligentie
et ab ipsa creatione create sint
bene disposite ad intelligendum et ad
cognoscendum naturas rerum ho-
mines tamen male dispositi ad capi-
endum disciplinam. licet enim u-
nus homo sit melioris ingenii
quam alius communiter tamen homines
male nati sunt ad sciendum. quia no-
stra cognitio incipit a sensu et a
posterioribus. Cum ergo et plus
in primo de causa ... et causa
plus ... apponat in ignoran-
tia quam in scientia propter multum ...

amus insudat studio aut si pervenire possit ad perfectam sciencie. Si vita nostra est brevis et artes et sciencie sunt difficiles et longe. et hos qui sunt male nati sunt ad capiendum scienciam. si volunt ad completam perfectam sciencie pervenire debent ab ipsa infancia et scilicet ab ipsis cunabulis inchoare. decet ergo omnes nobiles et maxime reges et principes si volunt suos filios recte et distincte loqui habere si mos et si volunt eos esse ferventes et attentos circa ipsos et pervenire ad completam perfectam sciencie ab ipsa infancia eos tradere liberalibus disciplinis debent. Nam ut superius dicebatur nullus est natura doctus nisi vigeat prudencia et intellectu. Quare si ex raginem hominum efficitur quis intelligencior et magis viget prudencia et intellectu tanto magis decet filios regum et principum ab ipsa infancia insudare liberalibus disciplinis quanto decet eos intelligenciores et prudenciores esse ut possint magis natura doctum posset. Et ad hoc est alia ratio adduci. Nam si principes non vigeat prudencia et intellectu de facili conducitur in tirannidem. quia non curabit de operibus virtutum. sed appreciabit indivinsima ta et corporalia bona ultra quam debeat. Erit ergo tirannus et populi depredator. Ne ergo filii regum et principum tunc potuerint in regno dominio tiranniseuit decet ipsos ab ipsa infancia insudare literis ut vigere possit prudencia et intellectu

Septem sciencias esse famosiores apud antiquos antiqua auctoritate protestatur. hec autem sunt gramatica dialetica rethorica musica arismetrica geometria astronomia. Has autem omnes liberales vocant eo quod filii liberorum et nobilium ponebantur ad illas. addiscebant enim primo filii nobilium gramaticam. Nam gramatica ut in alpharabius inventa est ne erretur in lingua et ne peccetur in sermone. addiscimus enim per gramaticam sermonem latinum sive idioma quod est idioma philosophorum. sub tali enim sermone philosophi suam scienciam tradiderunt. Quare si per nos ipsos non sufficimus ad inveniendum omnia

scientifica si indigem ad hoc
auxilio philosophorum et doctorum Im-
pedit nos scilicet ydioma illud
in quo doctores et philosophi sunt
loquuti Et quia hoc scitur per
gramaticam ideo gramatica
inter liberales scientias est computa-
ta / quia filii nobilium et libero-
rum instruebantur in illa.
Alia liberalis scientia dicitur dialeti-
ca. que docet modum arguen-
di et opponendi Nam modus
sciendi noster est ut per debita
argumenta et per debitas vias
manifestemus propositum Oportet
ergo invenire aliquam sci-
enciam docentem modum quo
formanda sunt argumenta et ra-
tiones nam nisi modum arguen-
di sciremus possemus in argue-
do peccare et propter hoc decepti cre-
deremus esse alias per hoc concludere
et concluderemus falsum / eo quod ignoro
raremus arguendi modum
Sicut ergo necessaria est gramatica
que est directio lingue ne
erretur in loquendo / sic secundum
alphorabium necessaria est dia-
letica / que est directio in-
tellectus ne erremus in argu-
endo Alia scientia dicitur liberalis
que est Rethorica est autem
Rethorica ut innuit philosophus
in Rethoricis suis quedam
grossa dialetica Nam sicut

fiende sunt rationes subtiles in
naturalibus scientiis et in aliis scientiis
speculabilibus / sic fiende sunt
rationes grosse in scientiis moralibus
que tractant de agibilibus
Tunc sicut necessaria fuit dia-
letica que docet modum argu-
endi subtilem et violentiorem
sic necessaria fuit Rethorica
que est quedam grossa diale-
tica docens modum arguendi
grossum et figuralem / Hec autem
necessaria est filiis liberorum et
nobilium et maxime regum et
principum / quia horum est consiliari
inter gentes et dominari populo
qui non potest capere nisi rationes
grossas et figurales Quar-
ta scientia liberalis dicitur esse musica
que secundum philosophum omnino potest compe-
tere iuvenibus convenit et maxime
filiis liberorum et nobilium propter eorum
nobilitatem quia ut dicitur quod pueri
nichil tristabile sustinere possunt
Ideo si eis aliqua delectabilia
dabis tradere dignum est ut or-
dinetur ad delectationes innocuas
Tunc secundum eundem philosophum musi-
ca est consentanea iuventuti
nisi quia hec innocuas delectationes
Alia racio ad hoc esse potest quia ut
philosophus innuit in eodem octavo
metaphisica necesse est esse
ideo ut vitetur ocium bonum est
alii intencione delectationes musicales

que sunt musice et licite ergo
hec decens est filiis nobilium
et liberorum maxime qui non
vacantes mechanicis arti-
bus remanent ociosi nisi
studerent liberalibus disciplinis
nisi et nisi suis [illegible] alii
interponerent delectaciones musi-
cales que sunt licite et honeste.
Et addit ad hoc multas rationes
politicas per quas ostendi posset
quod filios nobilium decet addisce-
re musicam. sed de hiis forte
infra dicetur. Quinta scientia libe-
ralis dicitur esse arismetrica do-
cens proporciones rerum et numerum
ad quam forte filii nobilium ideo
tradebantur quia sine ea musica
perfecte sciri non potest. Sexta
scientia liberalis est geometria que
docet cognoscere mensuras et quan-
titates rerum. ad hanc autem filii no-
bilium forte ideo tradebantur quia
sine ea astronomia que est de
quantitate astrorum et de distancia
siderum et de cursu eorum perfecte
sciri non potest. Septima libera-
lis scientia dicitur astronomia. nam quia
antiquitus filii nobilium ideo in-
studebant quia gentiles circa iudici-
a astrorum nimis erant curiosi.
Unde cum volebant bella incho-
are vel [illegible] nec aliqua opera incipe-
re nisi considerato gradu ascendente
et inspecta condicione celi quia
hec per astronomiam cognoscebant ideo

filii nobilium et liberorum vole-
bant in astronomicis instrui.
Sic ergo antiquitus de liberalibus
scientiis senserunt et has
septem artes nominaverunt libe-
rales. Quamvis tamen plures alie
sunt scientie longe nobiliores
istis. nam naturalis philosophia que docet
cognoscere naturas rerum longe
nobilior est quam aliqua predicta-
rum. sed hec declarare non patitur
presens [illegible] que debet
esse grossa et figuralis. Rur-
sus [illegible] que non [illegible]
et per consequens [illegible]
de deo et de substantiis separatis
longe nobilior est quam naturalis philosophia
et ex consequenti [illegible]. Secundum Philosophum
[illegible] aut [illegible] illa
est nobilior vel dignior [illegible]
[illegible] est de [illegible]
[illegible] inventis. Sicut quasi me-
thaphysica [illegible] tenet. Tamen
plus theologia que est de deo
et de angelis non [illegible]
non solum [illegible] et non per [illegible]
[illegible] sed magis per inspira-
cionem divinam longe et [illegible]
bilius nobilior et dignior om-
nibus aliis est. Adsunt quidem
morales scientie ut ethica que
est de regimine sui. yconomi-
ca que est de regimine familie.
politica que est de regimine civi-
tatis et regni valde sunt utiles

et nature filij (liberorum et
nobilium et maxime filij re-
gum et principum si velint po-
litice viuere et velint alios
gubernare et regere maiore cura
hijs debent insistere (sunt ad-
huc alie sciencie subalternate et
supposite ipsis ut perspectiua
que est de visu est sub geo-
metria (medicina vero est sub
naturali philosophia. leges et iura que
sunt de actibus hominum sunt sub poli-
tica que est de regimine ci-
uitatum vnde ut alibi nos
diximus meminimus (nomine legi-
ste sunt quasi quidam ydiote poli-
tici (sicut sunt laici et vulgares
qui arguunt et formant ra-
ciones quem modum arguendi
non docet dialetica (ideo ipsi qui
non arguunt artificialiter et dia-
letice appellantur a philosopho idi-
ote dialetici. (Sic legiste quia
eadem de quibus est politica
dicunt narratiue et sine racione
appellati sunt ydiote politici. Ex
hic ad partem patet quod (sicuti magis
honorandi sunt scientes poli-
ticam et morales sciencias quam
scientes leges et iura vnde
sicut scientes et dantes causam
honorabiliores sunt loquentibus
non reddentibus causam dicti (tanto
honorabiliores sunt illis tales

qualiter et apparet patet quod scientes
magis honorandi sunt non solum po-
honorandi sunt diuini et scien-
tes theologiam (quia sicut deus
ipse est deus omnium creaturarum. sic
theologia que proprie est de
deo est dea et domina omnium huma-
narum scienciarum. post theologos
eos magis sunt honorandi metha-
phisici ut sepius dicebat inter sciencias
humanitus inventas (methaphi-
sica tenet (post hos ad ho-
norari debent naturales philosophi quia
naturalis philosophia licet sit infra me-
thaphisicam (licet tamen per naturam est
omnes alias sciencias inventas ab ho-
minibus. (Sic ergo scientes secundum datum
ordinem sunt honorandi (hijs ergo scienci-
is sic diuisis de leui patet quod
circa quas sciencias filij nobilium
et maxime regum et principum
debeant insudare (Nam cum oporteat
eos esse quasi semideos debite
et absque negligencia regimini
regni intendere non vacat
eis sciencias subtiliter perscrutari
(Maxime igitur decet ipsos bo-
nam habere scienciam diuinam et esse instru-
ctos et firmos in fide. (Inter alias
sciencias scire per quas quis se et
alios nouit regere et gubernare
hec sunt morales sciencie (Alias go-
sciencias ciuitatum decet eos scire
magnitudinem describunt morales sciencie

negocia dec3 igitur eos scilicet grammaticam
maticam vt intelligat ydioma
naturale tamen quia ydioma tantum mo
ralia scientie est aliter faciliter
traduntur. Immo si grammatica intendat
describere negocia moralia dec3
reges et principes scire ydioma
literale ut possit secreta sua
aliis scribere et legere absque eo
quod sciatur. Filii ergo nobilium quam
tamen diu intendant esse milites
et variis negociis politicis de
insudare ut sciant ydioma litera
le debent et aliquid addiscere
De dialetica et Rethorica autem
et hic subtiliores fiant ad intelligendum
aliorum proposita. quia scito totum
ingenium suum debent exponere
ut bene intelligant moralia et ut
sciant se et alios regere et de
fendere. Ita et de musica tamen
philosophus in politicis eos scire de
cet magnitudinem desinit ad bonos
mores. Sic ergo moralia nego
cium scire expedit ab hiis qui
cupiunt principari. ut si omnes
alias scias ignorarent. adc
studere deberent ut eis mora
lia vulgariter et grosse propone
rentur quia per ea principes suffi
cienter instruuntur. Hec debe
at principari et quod se et ci
ues inducere debeat ad virtu
tes

Dicit philosophus quod sicut
nemo tenetur puerum
esse concupi
scibilem sine
sensibilitatem
assilat pueros et vacans assilat
pedagogo. sicut ergo concupi
scibilis indiget regente
et regulante. sic pueri in
digent magistro et pedagogo
Unde sic ut semper depre
tur ad optima ut in eodem po
litice dicitur. Sic et magister puerorum
qui debet eos ad optima in
stigare. Si ergo in doctrina pu
erorum sunt intenta et instiga
ta ad optima quia est fine ac
cipienda et non opera aliorum
talis facienda est magister qui
possit inueros sibi commissos ad
optima inducere. Optimum
autem et bonum ad quod indu
cendi sunt iuuenes est duplex
scilicet scientia et mores. Ad bonas
autem mores inducuntur aliquando
dum vero per bonitatem vite
et vero per monita. Debitas
scientia scilicet ad quod spectat magister
puerorum nobilium et maxime
regum et principum sua in se
dicitur hec debet enim esse sciens
in speculabilibus prudens in
agibilibus et bonus in vita
Ad hoc autem quod sit sciens in spe
culabilibus tria requiruntur quia

Sit inventiuus esse et quod intel
ligat aliorum dicta Ratio quia si sit in
dicatiuus tantum de inventis quam de hiis
que ab aliis intellexit Similiter
tamen enim debet esse quod qui nullo
modo scit aliqua invenire sed
solum novit aliorum dicta referre
magis est recitator quam doctor
decet ergo ipsum esse inventiuum
Secundo decet ipsum esse in
telligentem et perspicacem
nam sic nullus homo est perfecte sibi
sufficiens in vita sed ad hoc quod ha
beamus in vita sufficienciam
oportet nos in societate vivere ita
ut per auxilia aliorum subveni
atur nobis ad indigenciam vite
Sic et forte multo magis sibi
patet per simile ratio in mente nullus
sibi sufficit in speculando sed semper
posteriores per priores et dictis priorum
habuerunt iuvamenta et simi
liter nos ergo sufficiat ad perfectionem
scientie quod aliquis sit inventiuus
nisi sit perspicax et intel
ligens aliorum dicta Tercio oportet
ipsum esse iudicatiuum etiam perfectio
scientie potissime in iudicio consi
stit Non enim satis est dicta a
liorum intelligere et de se multa
invenire nisi tam de intellectis
quam de inventis novit iudicare
que sint tenenda et que sint re
spuenda Similiter ergo ad scientiam
talis debet querere doctor qui
sit inventiuus esse intelligens
aliorum et bene iudicatiuus tam de

inventis quam de intellectis Ratio da
to quod filii nobilium et maxime regum
et principum nolunt omnino ad perfectam
scientiam scientie ingredi sed sufficiat
eis de hiis aliqua cognoscere ni
chilominus tamen doctorem bonum scientem
debent inquirere eo quod doctrina
prudentum est facilius et qui cla
re intelligit clare loquitur Ideo
ergo modica que scire cupiunt fa
cilius clarius et rectius intelli
gent a sciente quam ab insipiente
Ostenso qualis debet esse doctor
et quomodo debet esse sciens ut doce
at in scientia restat videre quomodo debet
esse prudens in agibilibus ut
instruat in bonis moribus Ad
huiusmodi autem prudentiam describen
dam licet possemus enumerare
omnia illa octo que in primo libro
de prudentia tetigimus sufficit
tamen ad presens tria de illis
enumerare Doctor ergo puerorum
nobilium debet esse sic prudens in
agibilibus ut sit memor pro
uidus cautus et circumspectus
Debet enim esse memor recolen
do preterita Nam sic volens con
siderare agenda indiget ea recogitare
posset nisi cognosceret quamquam prete
rita obligerunt sic volens alios
retinere indiget eos cognoscere con
siderare possit nisi haberet preteritorum no
ticiam per quam cognosceret quomodo ob
ligata essent decet ergo aliorum
ductorem esse memorem preteritorum Secundo
decet ipsum esse prouidum futurorum

ciam sic aliorum doctor debet
cogitare consilia ut sciat quid pro
ipsa consilia consiliati sunt quam
ab eo sunt dirigendi sic debet
prudentie studium ut adhibeat me
dicamenta ad ea per que in pueris
cum faciliter consiliari possint
Ergo decet ipsum esse cautum quia
ut in primo libro tetigimus
sic in cognoscendo et speculan
do est adhibenda cautela ne
falsa admisceantur veris. sic et
in agendis contingit hominem esse
cautum ne mala admisceant
bonis. Quedam enim secundum se ma
la superficialiter considerata
apparent bona. sicut quedam
falsa apparent vera. Oportet ergo sic
doctorem in speculabilibus sic
decet esse diligentem et cautum
ut proponat suis auditoribus
bona. sic qui vult iuvenes diri
gere debet esse cautus proponens
eis bona sine admixtione ma
lorum. Secundo huiusmodi doctor debet
esse circumspectus vel expertus nam
experti est particularia cognoscere
sic et huiusmodi doctor debet
cognoscere particulares condiciones
illorum iuvenum quos habet dirige
re cum quia iuvenes habent alias et
alias condiciones et sunt proni ad
alia et ad alia. sic sunt aliter et
aliter instruendi. Tertio talis ergo de
bet esse doctor iuvenum ut eos
per debitos sermones et per debitas
moniciones inducat ad bonum pro

et correctiva
quia ad bonum opus inducat verbo
et monicionibus sic et operibus
et exemplis requiritur quod huiusmodi
doctor sit in vita bonus et ho
nestus. Quarto quia etas iuvenum
lis valde est prona ad intempe
ranciam et lasciviam. quantumcumque
proferat doctor eis verba bona
proponat. si tamen opere contraria fa
ceret iuvenes illi eius exemplo indu
cti de facili ad illicita de
clinarent. Patet igitur qualem
querendum esse doctorem. quia quan
tum ad statum speculabilium sit
inventus esse. intellectu alios
iudicare tamquam intellectus rector
torum. quantum vero ad prudenciam
agibilium decet ipsum esse me
morem prudentem cautum et circumspe
ctum. Quantum autem ad vitam
decet ipsum esse honestum et
bonum. Si ergo reges et princi
pes et viri omnes valde solici
tantur qualem proponant suis im
mensitatibus possessionibus et re
bus mercatis quia cum plurimum
ipso pos. sed de civitatibus tamen
prior cura habenda est decet
amicitiis et de filiis suis de ali
is valde debent esse soliciti
et cum magna diligencia at
tendere qualem magistrum propone
rent in regimine filiorum

C
irca fine vij^mi
pol phus doc
iuues cohiben
dos esse a turpilo
quiis visu et auditu sic
eni decet puedos turpitudine loq
ita decet eos turpitudine videre
vel turpitudine audire si q ibi
aliquis modus adhibendus circa
loquentes. Quida iuues turpe
pecare videntur primo q defacili
loquuntur lasciua 2o q
loquuntur falsa 3o q ut plurimum
loquuntur fatua et impre
meditata. loquuntur eni delec
tu lasciua q ut supra in
primo libro dicebat iuuenes sunt
insequutores passionum et ad
lasciuiam proni. Circa vero q
adhibenda sit cautela ubi
periculum imminet cohibendi sunt
iuuenes a loquendo lasciua et
a sermonibus turpibus et sunt
increpandi et etiam corrigendi
si eos talia loqui contingat
Ratio aut quare sunt a sermonibus tur
pibus cohibendi q 2m philosophum
q ex talibus loquutionibus de faci
li ad opera turpia inclinantur
Ipsa eni loquutio turpium facit
in nobis memoriam illicitorum
qua facta nostra augentur con
cupiscentia circa turpia concupiscen
tia vero augmentata facilius
inclinant ad ipsa. post quod bona
dictum corrigi ut bonos mores
cohibendi q in loquendo ptua cohibendi quo
et corrigendi sunt iuuenes ne loquantur
lasciua. Secundo corrigendi et cohi
bendi sunt ne loquantur falsa. Quia
ut supra diximus iuuenes sunt
mentitiui. ad quod consuetudo sit
quasi altera natura. Ideo nimia ab
etate inclinat eos ad dicendum
falsum et mendacium. q 2m philosophum
in Ethicorum est proprie proprium et fuge
dum. per debitas monitiones et corre
ctiones inducendi sunt ut relinquentes
mendacium adhereant veritati que
2m philosophum in eodem quarto Ethicorum est per
se bona et laudabilis. Tertio
cohibendi sunt ne absque premedita
tione loquantur. nam iuuenes sunt inexperti
et pauca cognouerunt. q quod
pauca cognoscit. ad pauca respi
ciens enunciat facile. id est
enunciat cito et debiliter non deli
berantes. Circa vero monendi sunt
ne ad interrogata statim respon
deant. licet eni iuuenibus repente
sit sublimis. et iuuenes non statim
possunt esse expertes et prudentes. tamen
si assuescant ut premeditati respo
deant et cogitent in sermonibus
proferendis propter cautelas quas dispo
nentur ut proferant sermones ir
reprehensibiles. Circa igitur hoc ipso pe
dagogi et doctores iuuenum de
bent eos instruere quomodo se habeant
ad loquelam. Restat videre quo
modo instruendi ut se habeant circa visum

In visionibus autem iuuenum duplex
cautela est adhibenda. Primo
quantum ad visibilia. 2o quantum ad
modum videndi. Quantum ad visi
bilia quidem quod sicut nec decet e
os turpia loqui sic indecens
est eos turpia videre. Huiusmodi autem
ratio assignatur a philosopho vii politicorum ubi
ait quod omnia priora amamus magis
propter quod oportet ab ipsis iuuenibus
extranea facere quecumque sunt turpia et
quibus insectatur malicia. quod quia que primo
apprehenduntur cum maiori admira
tione videntur. Quanto magis
sunt attenti circa illa et per consequens
~~inclinantur ad concupiscendum ea~~
~~vel et philosophus prohibet~~ iuuenes

magis memoriter retinent ea

ergo quod etas non omnia sunt nova cum ma
iori ardore feruntur in ea que
videntur quare si contingat eos
videre turpia magis recordantur
de illis et per consequens inclinantur ad
concupiscendum ea. Unde philosophus
prohibet ut non solum prohibeantur
iuuenes ad videndum turpia in
re sed etiam et in picturis vel in
imaginibus ut si mulieres es
sent depicte vel sculpte non essent
iuuenibus ostendende. Nam satis
illa etas de se prouocatur ad lasci
uiam et ad passiones insequendas.
non oportet igitur per visiones turpium
ad ulteriorem prouocare. Secundo ad
hibenda est cautela in iuueni
bus ut instruatur quod palpebras
oculos ad maturitatem eleuent

ut non habeant oculos vaga
bundos. Inclinatur enim etas illa
eo quod omnia respiciat tamquam noua
et omnia videre velit et circa omnia
visu vagatur. quod in regibus
et principibus valde est indecens
si habeant oculos vagabundos.
Nam ex hoc indicantur leues cor
de et pueri et pusillanimes
eo quod videntur de omnibus ad
mirari. Eos igitur qui debent
principari et dominari etiam ab ipsa
infantia monendi sunt de modo
videndi ut mature se habeant
circa eleuationem oculorum et circa vi
dendi modum. Nam faciliter quis
vir sciens abstinet quod ab infan
cia assueuit. Ostenso quomodo in
struendi sunt iuuenes quantum ad
loquelam et visionem restat ostendere
quomodo sunt instruendi ut se habe
ant ad auditum. circa quem quantum ad
presens spectat etiam duplex cautela
adhibenda est. Primo quantum ad
res auditas. 2o quantum ad eos
qui audiunt. In rebus autem audi
tis observatur cautela quantum ad
iuuenes sunt prohibendi ab au
ditione turpium. Unde 2m philosophus
vii politicorum ubi de hac materia loquitur
prohibendi sunt iuuenes ne audi
ant quecumque turpia quia quod audire
est prope ad ipsum facere ideo ergo
2m ipsum cohibendi sunt iuuenes
ab auditione turpium quod ex hoc
de facili inclinantur ad opus.

Secundo adhibenda est cautela in iuvenibus quantum ad eos quos audiunt quia sicut decens est eos audire honesta et pulcra et indecens est audire turpia. sic decet eos audire viros bonos et honestos. et cohibendi sunt ne audiant maliloquos et inhonestos

D
Iximus supra iuvenes aliquando circa instruendos esse in bonis moribus et operibus Cum quia ut supra dicebatur in morali negocio sermones universales minus proficiunt oportet specialem tractatum quomodo iuvenes sunt instruendi quare postquam diximus quomodo se habere debent circa loquelam et circa visum et auditum restat ostendere quomodo se habere deceat circa cibum et circa potum et circa venerea sive circa matrimonium contrahendum. Sed primo dicemus quot modis peccatur circa sumptionem cibi et qualiter se habere debent iuvenes circa ipsum Circa cibum autem contingit sex modis delinquere. primo si sumatur nimis ardenter 2o si nimis in quantitate. 3o si nimis pretiose. 4o si nimis sumptuose quia si nimis laute vel delicate. 5o si nimis studiose. Delinquentur enim primo circa cibum si statim velut serviliter vel sicut non solum noceret avide et nimis fervent et avide sumunt cibum sunt gulosi et intemperati. et ad sanitatem corporis. Nam cibus nimia aviditate sumptus non bene masticatur et per consequens non bene digeritur. ordinavit enim natura animalibus dentes ut per eos cibus debite tritus facilius pateretur a calore naturali. et per consequens facilius convertetur in nutrimentum. sicut ligna minute scissa facilius igniuntur et convertuntur in ignem. hunc ordinem naturalem ut plurimum non observant sumentes cibum nimis avide. Nam ut innuit philosophus 3o ethicorum modica delectatio est cum cibus attingit linguam sed maior est cum attingit gutturi. Gulosi igitur qui nimis avide cibum sumunt et cum magna delectatione non multum delectantur quando cibus diu in ore existat. sed cupiunt quod cito perveniant ad guttur. Ideo tales ut plurimum cibum non masticant. sed cum inmasticatio transglutiunt. quare sequitur cibus sic sumptus non bene digeri. et per consequens sequitur quod non solum ledat animam sed et corpus. Secundo delinquitur

tem cibum si sumat nimis in
quantitate. Nam et hic nocet, nam
quia reddit ipsam intemperatam
et est nocens corpori quia impedit
digestionem bonam siue debitam.
Si enim cibus bene digeri debe
at oportet ipsum esse proportiona
tum calori naturali. quia si in tan
ta quantitate sumatur quod calor
naturalis ei dominari non posset
non bene digeritur et per consequens
non causat debitum nutrimentum.
Secundo delinquitur si sumat tur
piter. Sunt enim plurimi seip
sos pascere nescientes, qui nec
ad modum comedere possunt, qui sua
vestimenta deturpant. turpitu
do autem corporalis licet secundum se non
sit delictum, peccatum tamen ita eam
si contingat ex inordinatione a
nime. Tunc enim turpis mo
dus sumendi cibum signum sit
cuiusdam gulositatis uel inordi
nationis mentis in sumptione
cibi non solum cauenda est ar
dor et nimietas sed etiam cauen
da est turpitudo. Tertio circa
cibum delinquitur ex inordi
natione temporis ut si nimis ante
horam uel nimis inordinate
sumatur cibus. Nam ex tali sump
tione efficitur homo gulosus et
intemperatus. et etiam leditur
secundum corpus Nam omnes actiones na
turales secundum tempus mensurantur
quandam periodo. Unde est ergo quod

consuetudo est quasi altera natura
Ideo cum homo assuescit sumere
cibum in aliqua hora, ut pluri
mum appetit sumptionem eius in eadem
hora. Si ergo preordinate et post
consuetam horam intendit homo
cibum sumere ut plurimum ante
digestionem primi cibi sumitur
secundus cibus et leditur. Ergo indige
ntibus hora debita et determina
ta non solum propter bonitatem anime
sed etiam propter sanitatem corporis ob
seruanda est in cibi sumptione.
Quarto peccatur circa sumptionem
cibi si queratur cibaria nimis
lauta et delicata ultra quam
eius status requirit. Delicatos
enim cibos accipienda est secundum
conditionem persone et secundum statum
nobilitatis eius. Cum ergo ul
tra quam conditio persone exigat
et ultra quam eius status requirunt
delicata cibaria querunt delin
quunt quia hic ex aliqua intem
perantia uel ex aliquo vicio proue
nit. Quinto delinquitur
si querantur cibaria nimis stu
diose parata. Nam etiam in vilibus
cibariis potest homo ostendere se ni
mis gulosum, si nimis studiose
velit ea esse parata. Quidam
enim tales sunt ut comedant
non comedere ut vivant, cum ni
mium studium apponant circa pre
paramenta ciborum. Sextus ergo

Corporis galieni apparet qualiter
instruendi sunt pueri ut se ho
neste habeant circa cibos nam
nullus repente fit summus sed suf
ficit ad eos paulatim et de
center instruere ut cum ad debi
tam etatem peruenerint sint
sufficienter instructi | Qualiter se
habere debeant in sumpcione
ciborum

P ost quam in pre
cedenti capitulo
diximus qualiter
circa cibum de
linquitur
Restat dicere qualiter delinqui
tur circa potum Dicebatur enim
supra quod iuuenilis etas ma
xime prona est ad intemperan
ciam venereorum ideo ergo maior sit
adhibenda cautela ubi ma
ius periculum imminet | In pueri
li etate cauendum est ne in
iuuenes efficiantur intemperati
Temperancia autem circa tria est
adhibenda circa cibum et potum
et venerea Nam non solum cibus
indebite sumptus intemperan
ciam causat sed eciam potus Deren
go iuuenes non solum esse abs
tinentes ne efficiantur gu
losi ex sumpcione cibi | sed eciam
decet eos esse sobrios ne ef
ficiantur ebrii ex sumpcione potus
Vinum enim immoderate sumptum
quantum ad presens spectat tria mala
causat. Primo quia venerea prouo
cat | cum ergo corpore calefacto ma
ior fiat incitacio ad actus ve
nereos. Vinum quod maxime
calorem efficit immoderate sumptum
incitat ad intemperanciam | ergo sum
pcio nimia vini inquantum vene
rea prouocat | tanto magis caue
nda est in etate iuuenili quam se
nili. Quanto illa etas pronior
est ad lasciuiam quam alia. Secundum
malum quod inducit nimia
sumpcio vini est depressio racio
nis ascendentibus fumositatibus
vini ad caput turbatur
cerebrum. quo turbato deprimitur
racio intellectus. Quantum ad suos actus
quia non possumus libere ipsa uti
Immoderata ergo sumpcio vini
inquantum impedit racionis usum in
quantum turbat cerebrum | Inde est ergo
quod aliqui plus offenduntur a
vino quam alii qui habent debi
lius caput | et cicius turbatur
eorum cerebrum | Prohibendi sunt
ergo iuuenes a nimia sumpcione
vini. quia propter debilitatem cerebri
cicius offenduntur a vino | Terci
um malum quod ex vino
consurgit est lis et dissensio
turbato enim racio ex nimia
sumpcione vini et amisso usu

racionis de facili prouidetur in verba inordinata et consurgunt dissensiones et lites. Immo quia ita consurgit ex inflatione spiritus vinum quod potest sumi tali dictum inflammat sanguinem reddit homines audaces et irascibiles quo satis facilius prouocatur ad dissensiones et lites. Iuuenes ergo quia sunt amatores contencionum ut vult philosophus 2° Rethoricorum prohibendi sunt a nimia sumptione vini per quam [illegible] ad lites et contumelias prouocantur. In omni ergo etate cauendum est a nimietate cibi et a potus nimio [illegible]. Communiter tamen quia facilius adheremus hiis ad que ab infancia assueti sumus. Decet omnes patres et maxime reges et principes solicitari circa eorum filios ut ab ipsa infancia sic regantur quod sint abstinentes et sobrii. Viso qualiter iuuenes debeant se habere circa cibum et potum restat videre qualiter se habere debeant circa venerea et circa coniugia contrahenda. Oritur enim luxuria et gula quia ex filia est mater. Sed ergo diximus iuuenes instruendos esse ne sint gulosi restat dicere quomodo instruendi sunt ne sint lasciui. Sed ergo omnis actus venereus excepto matrimonio sit contra bonos mores dictamen quia decet parentes sic solicitari erga filios ut sic [illegible]

tinosi. Iuuenes continue volentes inducendi sunt ut ipsa coniuge sit contenti. In qua autem etate debeant uti coniugio ostendit philosophus 7 Politicorum dicens quod in muliere requiritur etas decem octo annorum. In tali enim etate vir perfectus procreatur filius magnus perfectorum quia vis generatiua ut superius diximus est nimis corrupta sufficiat toto tempore augmenti quod durat circiter usque ad viginti unum annum abstinere iuuenes a carnali copula quia si infra tale tempus utuntur coniugio prouocantur ad lasciuiam impeditur eorum augmentum ut vult philosophus in eodem libro. Sic ergo tempus [illegible] est coniugio si infra vir incompossibilis non est nimis corrupta quia timendum est de corrupcione incompossibilis sed doctores prouidi precipiant iuuenes in tanto tempore expectare non posse. Postea ad tempus pariter eius videbitur expedire [illegible] habeat licet autem se dicat hunc iuuenes [illegible] ad dicta et que sunt consideranda in uxore dicenda supra cum egimus de regimine coniugali diffusius diximus

o O stenso quomodo
iuvenes de-
bent esse absti-
nentes et sobrii
in potu
temperati in venereis contrahe-
re coniugium in etate debita et
modeste se habere circa uxores ad-
ductas. restat ostendere quomodo
circa ludos circa gestus et circa
vestitum debeant se habere. ludus
autem ut probat philosophus viii pol.
est necessarius in vita. quod quan-
tum ad presens spectat dupliciter
via declarari potest. primo ex vi-
tatione illicitarum solicitudinum. se-
cundo ex adeptione finis intenti.
prima via sic patet. nam mens
humana nescit otiosa esse.
ideo quando vacat opere et
non intendit aliquibus delecta-
tionibus licitis statim inci-
pit vagari cogitando de il-
licitis. unde philosophus viii pol. a-
it quod ludus est quedam de-
ductio et vitatio sollicitudinis
quare ne sollicitentur circa a-
liqua illicita et ut vitemus
delectationes delectationes illici-
tas. expedit aliquando habere aliquos
ludos et aliquas deductiones
licitas et honestas. Cum sit
autem illi ludi et ille deduc-
tiones circa quas debent vaca-
re pueri infra dicetur. Secun-
da via ad ostendendum hoc idem sumitur

ex adeptione finis intenti. nam
non sic statim quis potest habere finem
intentum. ne ergo propter continuos
labores deficiat a consecutione
finis expedit aliquos ludos et
aliquas deductiones interponere
finis invenit. ut ex hoc aliquam re-
quiem recipientes magis possent
laborare in consecutione finis.
Unde et philosophus viii pol. ait quod
quia hoc non potest requiescere
in fine adepto et quia aliqui quandoque
constituunt sibi finem in quo diu
diu laborat antequam consequantur ipsum
ideo oportet interponere aliquos lu-
dos et aliquas deductiones ne
deficiat a consecutione finis.
sic ergo instruendi sunt pueri
circa ludos ut non omnino pro-
hibeantur a ludis sed ut mo-
derate habeant ludos honestos
et liberales. nam ludi tamen personis
et eloquia et deductiones in-
honeste prohibende sunt a iuve-
nibus ut vult philosophus vii pol.
Viso quomodo iuvenes se habere de-
bent circa ludos restat videre quomodo
se debeant habere circa gestus. Ge-
stus autem dicuntur quilibet motus mem-
brorum ex quibus indicari pos-
sunt mores animi. Videmus enim
prudentes et bonos habere ge-
stus ordinatos et honestos
prohibent aliquos illicitos sua mem-
bra ne aliquem motum habeant

ex quo quis contractare possit
alacritatem animi vel insipienciam
mentis vel intemperanciam
apetitus. Est enim homini ne
cessaria disciplina in gestibus
nam quia ipse intentus est circa va
ria et multa nec sic percipit naturales
impetus ut sic agat ex natura
li instinctu ut aves et be
stie. Aves enim et alia animalia
ex naturali instinctu agentia non
sic indigent disciplina ut ho
mo quem instituit ratio et intellectu ad
agendum opera sibi debita non
sufficiente inclinatione nature.
Disciplina autem que est danda
in gestibus est ut quodlibet mem
brum ordinetur ad opus sibi
debitum. Homo enim non audit per os
sed per aures. Frustra ergo ille qui
vult audire aliud retinet os
apertum. Est etiam homo non loquitur
pedibus nec manibus nec spa
tulis sed ore. Sic ergo sunt in
disciplinatos gestus qui cum vo
lunt alios audire retinent os
apertum sic sunt indisciplinati in
gestu qui cum volunt loqui
extendunt pedes et crura vel
nimis frequenter movent bra
chia vel erigunt humeros vel
faciunt alia que ad loquen
dum nil deserviunt. Sic ergo disci
plinandi sunt iuvenes ut habeant
tales gestus et ut sic utantur
motibus talibus membrorum ut

deserviunt ad opera que intendit.
Nam aliquos motus membrorum
agere non deservientes operi intento
vel procedit ex insipientia mentis
vel ex elatione animi vel ex aliquo
alio vitio. His visis restat
exequi de 3o quod proponeba
tur in principio capituli videlicet qualiter se
habere debeant iuvenes circa vesti
tum. Vestimenta quidem ad tria
ordinari videntur videlicet ad dele
ctationem utilitatem et honorem.
Omne enim bonum vel est delecta
bile vel utile vel honestum
sive honorabile. Bonum enim hoc
secundum bonum honorabile dici potest. Nam
honestum est idem quod honoris
status. Si ergo vestimenta quae
runtur propter bonum delectabile sic
queruntur delicata et mollia.
Si propter utile sic queruntur cali
da ad repellendum frigus
tempore hiemali vel non calida
tempore estivali. Si vero queruntur
propter bonum honorabile sic queruntur
pulchra et decora. Indecens
autem est nimis solicitari circa
mollitiem vestium et circa de
lectationes in ipsis. Nam ex hoc
efficitur quis intemperatus et
timidus. Videmus enim quod quis ad
lasciviam et ad mollitiem ani
mi procedit si nimis dele
ctetur in mollicie vestium. Vi
dentur enim tales esse magis

mulieres quae viles sive non
sunt constantes sed molles. Et
de facili in lacrimas prorumpunt.
Ideo nimia mollicies reddit
hominem timidum. Propterea cum arma
et ferrum in se quandam duriciem
habeant, qui per consuetudinem
mollia vestimenta dubi
tat arripere arma et efficitur
timidus. Iuvenes igitur maxime
cum ad illam etatem venerint
quod sint habiles ad vacandum
circa labores bellicos ne abhor
reant arma instruendi sunt ut
non nimis delectentur in mol
licie vestium. Dicto ut quomodo
debent habere se in vestibus ut
deserviunt ad delectationem restat
ostendere quomodo se debent habere
circa eas ut deserviunt ad utili
tatem. Quod videri habet distin
guendo inter complexiones tempora
et etates. Nam habentes com
plexiones magis densas et minus
porosas non sic leduntur a calo
re et frigore sicut habentes com
plexiones raras. Unde et mu
lieres quia sunt magis flegmatice
et habentes complexionem densam
et minus porosam quod patet ex ca
rentia pilorum minus offenduntur
a calore et frigore quam viri.
Sic et distinguendum est in
tempora. Nam temporibus frigidis et
flante borea utendum est ali
is indumentis quam calidis flan
te austro. Distinguendum est

inter etates quia senibus etas eo quod
magis careat calore intrinseco
plus indiget de exteriori ca
lore. Vestimenta igitur considerata
varietate temporum complexionum et
etatum diversificanda sunt ut deser
viunt ad bonum utile sed ut deser
viunt ad bonum honestum attenden
da est consuetudo patrie et con
dicio personarum. Sic ergo instruen
di sunt iuvenes circa vestitum ut non
nimis solliciti ~~circa vestitum ne~~
mollicie vestium. Considerata con
dicione temporis complexionis et etatis
prout requirit consuetudo patrie
et condicio personarum utantur de
bitis indumentis ad utilita
tem corporis.

Non sufficit scire
qualiter iuvenes
se habere debeant
circa ludos gestus
et vestitum nisi
sciverint cum quibus conversari debe
ant. Conversari credimus autem ad presens
spectare. Quatuor videntur inesse
ipsis iuvenibus ex quibus quatuor
rationes sumi possunt quod maxime in
iuvenili etate fugienda sit pra
vorum societas. Iuvenes enim pro
sunt molles et ductibiles. Secundo
passionum insecutores et pron

ad malum. 2o sunt nimis ama
tores societatum. Ideo sunt nimis
creduli. Prima ergo via ad o
stendendum maxime competat iu
venibus fugere societatem pravam
sumitur ex eo quod iuvenes sunt
nimis molles et ductibiles.
Quod enim ut plurimum sequuntur
complexionem corporis. Nam quia omnis
cognitio incipit a sensu, et sensibilia
sunt nobis magis nota, ideo ut
plurimum homines sequuntur appetitum
sensitivum. Appetitus autem sensitivus est
virtus organica corporalis, quare
oportet talem appetitum sequi
modum et mensuram ex ipso cor
pore. In illa ergo etate in qua
quis habet corpus magis molle
et magis ductibile, est magis
mollis et magis ductibilis
secundum appetitum. Quare cum mol
lia et ductibilia facilius re
cipiant impressiones et hiis que
quibus contingitur quam dura,
pueri et iuvenes quia sunt magis
molles et ductibiles quam adulti
facilius imprimuntur eis mores
sociorum in etate iuvenili quam in
alia. Maxime igitur hii pro
hibendi sunt a societate prava.
Secunda via ad investigandum hoc idem
sumitur ex eo quod iuvenilis etas
maxime est prona ad malum et
insequitur passiones. Nam de fa
cili quis inducitur ad id ad quod
est pronus. Si ergo iuvenes sunt
proni ad malum ut patet cum
determinavimus de moribus iuvenum,

maxime in iuvenili etate
cavendum est a societate prava.
Tertia via ad probandum hoc
idem sumitur ex eo quod iuvenes
sunt nimis amatores amici
cie. Nam ut dicitur 2o Rethoricorum iu
venes sunt amici et amato
res sodalium magis quam alius
etatis, quia gaudent in convive
re. Sunt enim illa etas maxi
me delectabilia prosequuntur.
Cum valde delectabile sit con
vivere amicis, etas illa gau
det convivere in societate et
amicari a sodalibus. Summe
illi ergo etate maxime co
hibendi sunt iuvenes a societate
prava, quia tunc maxime se
conformant moribus sociorum
eo quod maxime diligant in
societate vivere. Delectatio enim
est ex coniunctione convenientis
ex ad convenienti. Nullus ergo gau
det in societate vivere nisi gau
deat se sociis conformare. Quarta
via sumitur ex eo quod iuvenes sunt
nimis creduli. Delectationes enim
sensibiles illicite, licet simpliciter sint
prave et fugiende, videntur tamen
esse bone secundum apparentiam. Iu
venes ergo quia de facili credunt,
ideo huiusmodi persuasionibus sive per
suasionibus de facili inducuntur a so
ciis et de facili persuadetur eis
ut credant bona consilia esse se
quenda.

Quia sermones
particulares vel
circa particularia videntur esse
inefficaces in mo-
rali negotio
ideo particulariter descendendo ad
diversa tempora ostendemus qualiter cu-
ra sit tenenda circa filios us-
que ad septem annos. Secundo qualiter a
septennio usque ad quartum decimum
annum. Tertio a quarto decimo
et deinceps. Tangit autem Philosophus
7 Politicorum circa ipsos pueros quinque
observanda. Scilicet in prima infantia. Primum
est quod usque ad septennium debent
pasci mollibus, ita quod tamen a prin-
cipio maxime sunt alendi lacte.
Secundo quod sunt prohibendi a vino.
Tertio sunt assuescendi, ad frigora.
Quarto sunt assuescendi ad congruos et
temperatos motus quod videtur in ea
etate proficuum. Quinto sunt recreandi
per debitos ludos et sunt eis re-
citande aliquae historiae et aliquae
fabule in quibus recreentur et
hoc maxime cum maxime pro-
fectos. Sexto a ploratu
sunt prohibendi. Pueri igitur us-
que ad septennium alendi sunt in mol-
libus, ita tamen quod a principio maxime
alendi sunt lacte. Unde et Philosophus
7 Politicorum ait quod huiusmodi lacte
maxime videtur esse familia-
re corporibus puerorum. In illa
ergo etate tenera usque circa septem
annos alendi sunt mollibus et huiusmodi
quia illa facilius convertuntur in nutri-
mentum. Observandum tamen est quod nutricibus
tum alantur lacte. Quod si contingat
eos sugere aliud lac quam matris,
querenda est mulier sine femina
similis matri quantum ad complexionem
eo quod lac matris maxime videtur
esse proportionatum proprio filio. Secundo
pueri prohibendi sunt a vino et
maxime eo tempore quo lac sugunt
et hoc sunt per plures propter consuetudines
de facili enim constant pueri et
efficiuntur male dispositi. Tertio
sunt tempore quo ut plurimum pa-
scuntur lacte assuescunt bibere vi-
num. Unde dicit Avicenna quod si
eo tempore ad vinum assuescat dispo-
nitur ad lepram. Tertio pueri
sunt assuescendi ad frigora. Unde
Philosophus 7 Politicorum ait quod mox
expedit consuescere ex pueris parvis
ad frigora. Consuescere enim pu-
eros ad frigora utile est ad du-
o. Primo ad sanitatem. Unde idem Philosophus
ait quod excitatum ad frigora fa-
cit bonam habitudinem in pueris
propter caliditatem complexionis.
Secundo excitatio ad frigora
parvis pueris utile est ad
bellicas actiones. Nam frigus membra
consolidat et constringit, ita
quod cum pervenerint ad etatem
debitam aptiores sunt ad opera bel-
lica si a pueritia sint aliquantulum
excitati ad frigora. Unde

ix philosophus ait quod apud aliquos bar
baros natos consuetudo est in
fluminibus frigidis filios
balneare ut eos fortiores
reddant Attendendum est tibi quod
tu dicis pueros proximos assue
scendos esse ad hoc vel ad illud
intelligendum est moderate et gra
datim ut requirit condicio propter
Tercio pueri assuescendi sunt
ad convenientes et temperatos mo
tus Nam primo proximum motus
temperatus in pueris quatuor bona
facit Primo quia reddit corpora
magis sana Moderatum enim
exercicium in qualibet etate valet ad
sanitatem faciendam / Secundo corpora
reddit agibilia Si enim a puericia
assuescat puer ad aliquales
motus sunt agibiliores propterea corpora
et vitant pigriciam / Nam si
ad aliquales motus non sunt
graves pigri et inertes a
suescunt pueri Tercio facit
ad augmentum Nam corpus quod tempera
tum exercitum iuvat ad digesti
onem et facit ad bonam disposicionem corporis
sequitur quod sit proficuum ad augmen
tum Nam cum augmentum fiat ex
ipso alimento faciencia corpora bonam
disposicionem et quod bene nutriatur
et alatur sit proficua ad aug
mentum Quarto moderatus
motus membra consolidat quibus
enim in seipso experit quod si se
moderate exercitat ad corpo
rales labores membra corpor
eis solidantur et fiunt fortiora
Pueri ergo quia nimis sunt tenera

membra ad aliquos motus mo
dicos et temperatos sunt assuescendi
ut membra fortius solidentur vii
philosophus vii politicorum ait quod expedit in
pueris facere motus quoscumque et
tantillos ad solidandum membra
et non defluendum propter teneritatem
Moderationem in motu in pueris
adeo laudat philosophus ut ab ipso
primordio nativitatis dicat fi
enda esse aliqua instrumenta in quibus
pueri utantur et moveantur Quin
to recreandi sunt pueri per aliquos
ludos et per aliquas fabulas
Ludus non moderatus competit
pueris quia inmoderato ludo
est moderatus motus et per modera
tum motum vitatur inercia et re
duntur corpora agiliora Sunt et
pueris recitande alique fabule
et alique historie per quas ma
piunt proprie et tales verborum vel
etiam aliqui cantus honesti sunt eis
cantandi Nam ipsi nichil triste
sustinere possunt Ideo bonum est eos
assuescere ad aliquos moderatos
ludos et ad aliquas honestas
et innocuas delectaciones Sexto
sunt cohibendi a ploratu Nam
cum pueri a ploratu cohibentur
ex ipsa cohibicione fit ut retine
at spiritum et anhelitum Nam
sicut cum plorare permittuntur
emittunt spiritum et anhelitum sic
cum plorare prohibentur retinent
spiritum et anhelitum Retinere autem
spiritum et anhelitum vii philosophus vii
politicorum facit ad robur cordis
ut ergo pueri robustiores fiant
cohibendi sunt a ploratu

Tam distinguuntur eta
tes filiorum per septen
nia ut cum dicatur
usque ad septem annos sic esse
regendos et a septem usque ad
quatuordecim sic esse instruendos
contingit septennia sunt abbrevianda
et elongando secundum diversitatem per
sonarum Nam aliqui sunt robusto
res in duodecim annis quam alii
in sedecim Ideo quia de talibus
punctualem regulam dare non
possumus aliqua relinquenda sunt
iudicio pedagogi qui debet pue
ros instruere ut possit tradita tem
pora anticipare et prolongare ut
ei videbitur expedire In hoc
autem tempore quod est a septimo usque
ad quatuordecim annum tria sunt con
sideranda circa regimen filiorum
Nam homo prima divisione divi
ditur in animam et corpus Anima vero tan
quam potentias principales habet intellectum
et appetitum Tria ergo attendenda
sunt in filiis Primo quale habeant
corpus Secundo qualem voluntatem Tertio
qualem intellectum ut ergo iuvenes
habeant corpus bene dispositum exerci
tandi sunt per debita exercitia et per de
bitos motus ut habeant vo
luntatem bene ordinatam induce
di sunt ad debitas virtutes et ad
opera virtutum Sed ut habeant
intellectum perfectum instruendi
sunt in debitis scientiis Circa igitur [illegible]
et exercitium attendenda sunt in regi
mine filiorum a principio quod na
tiuitatis ut vitetur inertia pue
rorum assuescendi sunt pueri ad ali
quos motus Sed cum compleverint
septennium usque ad annum quartumde
cimum debent gradatim assue
fieri ad ulteriores labores et ad for
tiora exercitia Illudque non perfecte secun
dum Tacitum vel lactatum omnes philosophi
videntur esse debita exercitia
iuvenibus In secundo tamen septen
nio sunt leviora exercitia assumenda
quam in primo Adhuc tamen in illa eta
te quia nimis sit tenera non sunt a
ssumenda opera militaria nec opera ar
dua Unde philosophus VIII Politicorum ait quod
usque ad pubescentiam id est usque ad quar
tumdecimum annum leviora exercitia sunt
assumenda ne impediatur incrementum
Viso quod iuvenes fiunt bene dispositi
quantum ad corpus a septimo usque ad
quartumdecimum annum debent fortiores
labores assumere quam in primo sep
tennio Restat videre quomodo oportet eos ordi
nari ad virtutes ut habeant bene dis
positam voluntatem Dicendum ergo quod philosophus
VII Politicorum ait quod pessimum est non
instruere pueros ad virtutem ad obser
vantiam legum utilium Inquit enim philosophus
VIII Politicorum utrum principibus curandum sit
de pueris ut habeant debitum appe
titum vel ut habeant perfectum intellectum
Probat autem principibus esse curandum de ordi
natione quod voluntatis quam de perfectione in
tellectus In secundo ergo septennio quia pueri
iam incipiunt discretionem non tamen habent
perfectum usum rationis potissime videtur
esse curandum circa eos ut habeant or
dinatam voluntatem Nec sic [illegible]
corporis generatio est prius quam anime Anima
prius corpus organizatur et formatur et post
ea ibi anima infunditur Sic etiam prius

Non solum ergo pueris curandum est circa pueros quod habeant voluntatem bene disposi-
tam quam quod scienciis intellectum.
Nullus autem habet bene ordinatam volu-
tatem nisi habeat moderatas concupiscen-
tias. Nam per inordinatum appetitum sen-
sitivum redundat inordinatio in volun-
tate. Si ergo concupiscentie tenent se ex
parte corporis intellectus vero ex parte anime et ge-
neratione corpus est prius anima, pueris inten-
dendum est quod habeant moderatas con-
cupiscentias et ordinatam voluntatem
quam quod habeant illuminatum intellectum.
Modus autem quo moderande sunt con-
cupiscentie iuvenum est ut specialis
cautela adhibeatur circa illa circa que
magis consueverunt deficere. Sicut enim iuve-
nes sunt insecutores concupiscentiarum
et de facili mentiuntur et omnia faciunt
valde, ita quod cum amant nimis
amant, ita quod cum maxime ludunt
nimis ludunt et in cibis et potibus super-
excessive faciunt, adhibenda est cau-
tela ne insequantur concupiscentias
sed sint abstinentes et sobrii, ne sint
mendaces sed veridici, ne omnia agant
valde sed in suis actibus et sermonibus
moderamen accipiant. Hiis viis se
vestiant. Unde quod sint bene dispositi
quantum ad intellectum. Nam tunc
ad in secundo septennio principaliter curandum
est de ordinatione appetitus quam de per-
fectione intellectus. Non sic intendendum est
quod nullomodo curandum sit quod habeant
perfectum intellectum sed quia a septimo anno
usque ad quintumdecimum annum iuvenes
habundant in concupiscentiis et defi-
ciunt ab usu rationis. Ideo principaliter est
insistendum circa ordinationem appetitus.
Quia enim per totum primum septennium pueri
quasi non addiscunt nisi vocabula. Nondum enim
tanti intellectus sunt ut de ipsis rebus
considerare possint. Sed in secundo septennio
possunt pueri instrui in gramatica
que scientia sermocinalis est, et in logica
que est magis modus sciendi quam scientia
et in scientia musicali que consistit
in quadam modulatione vocis. Quia
enim ille tempore pueri deficiunt a rationis
usu perfecte scire non possunt. Nec tamen
cum incipiunt habere rationis usum omnino
sunt indispositi ad scientias, assuescendi
sunt ad illas artes de quibus fecimus
mentionem.

Declarato super circa filios tria
attendenda esse, videlicet quod habeant
bene ordinatum appetitum, bene
dispositum corpus et bene illu-
minatum intellectum, hec autem tria triplici
septennio possumus adaptare. Nam in
primo septennio post receptionem baptismatis
et sacramentorum ecclesie principaliter est insistendum
quod habeant bene dispositum corpus. Nam
cum in primis septem annis pueri quasi om-
nino careant usu rationis nec commode a-
suescere potuerunt ad opera virtutum nec
ad scientias operandas. Si enim aliquid
illo tempore addiscere possunt habere ydio-
mata vulgaria. Sed a septimo anno
usque ad quintumdecimum cum tunc incipiunt
habere concupiscentias aliquas illicitas
et aliquos habere usum rationis incipiunt participare
rationis usum, ideo in illo tempore non
solum curandum est quod habeant perfectum corpus
sed quia est quod habeant ordinatum ap-
petitum. Usque ad quintumdecimum annum
cum pluries in politicis magis indu-
cendi sunt pueri ad bona et assuefa-
ciendi quod est bone. Sed a quintodecimo
anno cum tunc perfectius participare incipiunt
rationis usum non solum curandum
est quod habeant bene dispositum corpus
et bene ordinatum appetitum, sed est quod
sint prudentes et quod habeant bene
ordinatum vel illuminatum intellectum.
Tunc enim addiscere possunt non solum
gramaticam que videtur esse quasi

sciam poeticam vel dyaleticam qui est quedam modus sciendi vel practicam musi
ce que consistit in conformitate vocum. Sz
possunt instrui in illis scientijs ad que
sciendum oportet vertere ad inuestigand veri
& per quarum cognitionem fiant sapientes
& prouidi. Vnde primo ergo septemio
post receptionem baptismatis & sacra
mentorum intendendum est quod puerile cura
uiuat ut cum bona dispositione corporis
sz in 2o septemio ut a septimo anno
usque ad quartumdecimum est quod intendendum
puerile cum duo ut cum dispositione
corporis & cum ordinatione appetitus sed
in 3o septemio ut a quartodecimo
anno & deinceps est intendendum cum
tria ut cum bona dispositione corporis
& cum ordinatione appetitus & cum illu
minatione intellectus. Bona autem dispo
sitio corporis ut volentibus viuere vitam
pollitica a quartodecimo anno est & dein
ceps ut affirmat forcioribus laboribus
quam hactenus. Nam sicut a septimo v
anno usque ad quartumdecimum assumenda
sunt forte

Viso quod a quartodecimo an
no ultra solicitari debent parentes
erga filios ut habeant bonam dispo
sitionem corporis restat videre quomodo
solicitari debeant circa eos ut ha
beant ordinatum appetitum · Videntur
autem iuvenes a quartodecimo anno
quantum ad inordinatum appetitum spe
cialiter delinquere propter duo · videlicet quan
tum ad ellacionem quia tunc calore inci
piunt habere perfectius vires corporum
videtur eis quod essent digni domina
ri et dedignantur aliis subici ·
2o delinquunt in prosequendo vene
rea quia tunc incipiunt ardentius
circa venerea incitari / quia ergo semper
cautela adhibenda est ubi ma
ius periculum iminet a quartode
cimo anno ultra specialiter monendi sunt
iuvenes ut non sint ellati / sed sint sub
iecti et obedientes suis patribus
et senioribus / tangit autem philosophus
vii politicorum tres rationes quare
decet filios esse subiectos et obedien
tes senioribus et patribus · Prima
ratio est · quia seniores et patres impera
verunt iuvenibus propter eorum bonum · ergo
autem debent obedire eis · quia sicut non pa
tet aliqua nisi ad bonum eius · Secunda
quia filii cum venerint ad etatem perfec
tiorem sunt dominari debent ergo ipsi
primo sunt in iuvenili etate patribus
et senioribus obedire ut dent aliis ex
emplum · ut cum venerint ad etatem
perfectam eis famulentur et obediant
Tercia ratio est · quia qui vult discere prin
cipari debet prius discere subici · unde
philosophus ait quod nemo bene principatur
nisi didicerit esse subiectus nullus
enim est bonus magister nisi fuerit bonus
extiterit discipulus ut ergo ipsi
valeant bene principari / indigent non
debent subici senioribus et patribus
Est ergo primo rectificandus appetitus
iuvenum existencium in etate de qua
loquimur ut velint senioribus
et patribus obedire · Secundo
rectificandi sunt ne venerea et illicita
persequantur · iuvenes enim a quartodecimo
anno ultra non solum inducendi sunt
ut sint abstinentes et sobrii quantum
ad cibum et potum / sed etiam ut sint con
tinentes et pudici · quantum ad actus
venereos · quia tunc ut dicebatur
ardencius ad venerea incitantur
Inducendi ergo sunt in etate illa ut
vel omnino contineant vel usu propter com
pertis sint contenti / Ostenso quod in
iuvenibus a quartodecimo anno ul
tra est bene disponendum corpus
et rectificandus appetitus / reliquum
est ut ostendatur / quomodo illuminanda
sit eorum intellectus · hic autem satis
esse potest patens habita manifestum · Nam
quia a quartodecimo anno ultra incipi
unt habere perfectius vires corporis ut
dicebatur / extunc possunt instrui
non solum in gramatica que est scientia vocis
vel dialetica que docet quomodo
modus sciendi vel in practi
ca musice que consistit in con
sonancia vocum / sed etiam apti sunt
ut instruantur in reliquis
scienciis / que ad ulteriores partes
sunt ponende · patet ergo quod iam

dicta. Nam si volunt vitam politicam
vivere et militari, potissime
debent studere in moralibus scientiis,
quia per eas scient patriam gubernare et
se et alios debeant gubernare.
Moralium autem scientiarum iuvenis in-
secutor passionum non est suffi-
ciens auditor. In etate ergo in-
fantili et iuvenili que durat usque
ad quartum decimum annum tales
scientie non sunt proponende aliis. Sed
a quartodecimo anno vel similiter iuve-
nes se refrenent ut passiones
et lascivias insequentium effici-
antur dispositi ut sint suffici-
entes auditores moralium, per
que se et alios gubernare cogno-
scant. Sic ergo regendi sunt iuvenes
a quartodecimo anno usque ad xxi
vel usque ad xxv vel usque ad
xxviii. Si vero queratur quousque ab
illo tempore vel regendi sunt homines,
quia tunc quasi pervenimus quodammodo ad
statum perfectum debent esse tales
ut sciant seipsos regere et guberna-
re certius, ergo non indigent peda-
gogo. Sed per ea que dicta sunt in primo
libro quomodo de regimine sui possit
doctrinam accipere qualiter seipsos
regat.

Omnes iuvenes vo-
lentes vivere vitam
politicam debent exerci-
tari ad labo-
res corporales. Corporalis

enim exercitatio si moderata sit
omnibus videtur esse pro-
ficua eo quod faciat ad quandam
sanitatem et ad quandam bonam
dispositionem corporis. Talis exercitatio enim cor-
pus per aliquos moderatos motus
expellit ab eo superflua et
nociva. Propter tamen singularis exercita-
tio videtur esse proficua vole-
ntibus civiliter vivere. Nam quia tales
non multum vacant inquisitioni ve-
ritatis nec spiritualibus delectatio-
nibus, expedit eis ut vitent iner-
tiam et ut vitent sollicitudinem [illegible]
illicitam exercitari in corpora-
libus laboribus licitis. Expedit
enim omnibus volentibus politice
vivere, tamen omnibus sed nobilibus
[illegible] et regibus et principibus, quia
aliis non oportet cessare a corpora-
libus laboribus. Nam oportet exercita-
tos esse circa armorum usum. Exerci-
tatio enim corporalis debita red-
dit corpus robustum ut facilius
duritiam armorum possit sustinere.
[illegible] usus armorum non solum
aliis est licitus sed et necessarius pro
bono reipublice volentibus po-
litice vivere, non dicit oportet [illegible]
esse. Non tamen omnes iuvenes ad singu-
lares labores sunt exercitandi. Nam
filii regum et principum ad singu-
lares labores corporales minus sunt exercitan-
di quam alii, et adhuc primogeni-
ti qui regnare debent [illegible] mino-
res labores assumere. Nam tempore
[illegible] politicorum labor corporalis
[illegible] consideratio per intellectum [illegible]

impediri videantur. Rursus ad hoc est simile et huius que habebitur in 20 de animalibus ubi dicitur molles carne aptos mente dicimus ad habendum igitur intellectualem industriam indigemus mollitie carnis corporales quoque labores quia duras reddunt carnes quodammodo impediunt subtilitatem mentis. Tertio hoc declaratum est quod per vii physicorum quia anima in sedendo et in quiescendo fit prudens. Nam per sessionem et quietem redduntur carnes molles propter quod sumus apti ad speculandum. Per laborem vero et motum efficiuntur carnes dure propter quod impeditur mentis subtilitas. Quarto ad quem debent regere regnum magis expedit esse prudentes quam bellicosos. In rege enim plus valet prudentia quam bellica arma. Rex enim et princeps est et esse debet dominator populi in bellando et in assumendo arma quam plus non valeat quam unus homo vel alius unus quam unus homo. Tamen per prudentiam prevalet toti populo sibi commisso. Nam totus populus et tota gens regni si non sit bene unita et ordinata modicum potest si unita vero et ordinata per regem prudentem maxima operari valet. Liquet ergo reges et principes non ob ignorantiam debeant armorum usum ut se debeant fugere corporales labores nec esse ut mulierculas nec propter defensionem

regni nec pro augmento tamen condeant arma assumere. Decet enim eos esse magis prudentes quam bellatores simpliciter et principaliter et maxime primogeniti qui regnare debent non sic consuescendi ad corporales labores sicut alii nec propter huiusmodi labores caro eorum indurata impediat subtilitatem mentis. Immo tales quoque plus debent vacare prudentie quam fortitudini corporali. Vacabunt autem prudentie si diligenter insistunt ad moralem scientiam ut possint mores hominum et agibilia agnoscere. Decet ergo eos qui debent alios regere vitare inertiam et sollicitudinem illicitam vacare in moralibus scientiis recogitando et sequendo bonas consuetudines regni audiendo sepius acta antecessorum bene regentium regnum. Sic ergo non vero vacando actibus prudentie a regibus et principibus et a suis heredibus magis est vitanda inertia quam propter exercitium corporale et laborem.

Cum ex usu contingit non solum oriantur filii et mares sed etiam

Possunt femine et filie. Po-
stquam diximus qualis cura gerenda
sit circa filios restat dicere
qualis cura gerenda sit circa
filias. Sed hoc brevem tractatum
indiget quia cum determinavimus
de regimine coniugali et ostendi-
mus quomodo regende sunt femine
satis sufficienter tradidimus qualis
cura circa filias sit gerenda.
Nam sicut decet coniuges esse
continentes pudicas et absti-
nentes castas et sobrias sic
decet et filias. Ergo et mul-
ta alia que de coniugibus di-
ximus sunt adaptanda. Aliqua
tamen superaddemus dictis propter de-
bitum regimen filiarum. Inter
que primo dicemus filias cohi-
bendas esse a cursu et discur-
su quod tripliciter via venari
possumus. Prima via sumitur
ut tollatur filiabus comoditas
malefaciendi. Secunda ne fiant
inverecunde. Tertia ne fiant la-
scive et impudice. Consideran-
dum est quod omnes viri proni sunt ad
malum et multo magis femine
quia magis deficiunt a ratione
usu. Dicebatur enim supra con-
cupiscentias nostras inesse a pueritia et
maxime nobis nota esse puerilia.
Unde ergo est quod communiter homo
non reputat nisi puerilia bona
quia ergo tantum habemus impetum
ad delectaciones puerilia ut plu-
rimum delinquimus in talibus
si assit nobis comoditas deli-

quendi vel et pluries in rebus
velut quod homo ut plurimum male
facit cum possit. Maxima
ergo cautela ad conservandam puri-
tatem et innocentiam est vitare
comoditates malefaciendi. Propter
quod et proverbiat dicitur quod furandi
comoditas facit furem.
Si ergo in viris in quibus viget
ratio perstantior est magnum peri-
culum non vitare comoditates
delictorum. Multo magis est hoc
in feminis et adhuc magis in
filiabus et puellis. Ne
igitur detur eis comoditas
malefaciendi sic debite custo-
diende et prohibende sunt inve-
cunde et discursu a cursu.
Secunda via ad investigandum hoc
sumitur ne fiant inverecunde. Nam
est insolitum est quodammodo verecun-
dum. Qui non assueverunt in ge-
stus verecundatur conversari in-
ter eas. Inter cetera ergo que reddunt
puellas verecundas in aspectu
virorum est non assuescere eas in-
gentes. Evagando puelle cur-
rendo et evagando per platea
fiunt se viris aspectibus. Sunt fa-
miliares eis et tollitur ab eis
verecundia et virorum consortio
Tollere autem a puellis verecundiam
est tollere eis frenum quo retrahan-
tur ne male agant. Nam in fe-
minis et maxime in puellis de-
ficit ratio per quam prohibeantur ne de-
licta committant sufficit. Maximum ergo
frenum feminarum est verecundia

puellarum ne procedat in tur
pia videtur esse verecundia
Secundo ergo est puellas prohi
bere ab evagacione et discursi
ne fiant inverecunde vel ne tol
latur ab eis verecundia per quam
cohibentur ab actionibus tur
pibus Tercia via sumitur
ne fiant lascive et impudice
Puelle enim si debito modo sub
custodia teneantur et non permit
tantur discurrere et currere non so
lum efficiuntur verecunde sed et
contrahunt quandam silvestritatem
que optima est ad salvandam
pudiciciam puellarum Videmus
enim quod alia valde silvestria
si assuescant conversacionibus ho
minum domesticantur ne permit
tunt se tangi et palpari Si
vero a conversacionibus hominum sint
remota quasi silvestria tactum
et aspectum hominum fugiunt Sic
ergo in animalibus aliis experi
mur et in feminis Si ergo
femine non discurrant a conver
sacionibus virorum sunt modeste quasi
silvestres ab eorum societate diffi
cilius ad lasciviam vel ad impu
dicitiam inclinantur Debent ergo omnes
cives et maxime multo ma
gis nobiles et potissime reges
et principes tanto curam maio
rem circa proprias filias adhibere
debent ut indebite teneant et
discurrant quanto est impudiciam
et lasciviam filiarum per
manus malum vel periculum im
minere

Tercia via sumitur ex fructu
et vtilitate que inde consur
git nam nunquam mulieres possint
se dare licitis operibus nisi inde
consurgat aliquod bonum exterioris
operis vel aliqua bona dispositio inte
rioris operis vel mentis Debet
ergo diligentia et cura adhiberi ut
mulieres sint bone et studiose propter
quod et a philosopho secundo politicorum vitu
perantur lacedemones et dicuntur
esse secundum dimidium infelices quia
non adhibebant curam et diligentiam
quod eorum femine essent studiose et
bone Adhibenda ergo est solici
tudo ne femine otiose viuant sed ex
ercitent se circa aliqua opera licita
et honesta ut ex hoc fructus
et vtilitas resultet et efficiantur
bone et studiose Circa autem que
circa qualia opera sollicitari de
beant oportet in talibus differentiam locorum et
conditionem personarum. tamen communiter et
filatas filare et operari sericum
satis videntur opera competentia
mulieribus siue feminis / Si tamen
femina instruenda in tam alto
gradu esset quod non esset dignum
vel quod non esset consuetudo secundum mo
rem patrie ut se circa talia e
xerceret. adhuc non esset dimit
tenda ut viueret otiosa sed tra
denda est studio licito ut ad
amorem licitum affecta ...

taceat ocio sed se ipse sepius li
brum arripiens se lectionibus
occuparet Ex hoc ad declaran
tur quod supius dimisimus ad
tractandum de regimine coniugali
Dicebatur enim ibi infra declaran
dum esse certa que opera decet
feminas esse intentas

Ostenso quod non de
cet puellas
esse vagabun
das nec decet
eas vivere ocio
se restat ut nunc ostendamus
quod decet eas taciturnas esse quod
tripliciter via venari possumus
Prima sumitur ut magis appare
ant ornate et decentes et ut
a viris sunt magis diligantur
Secunda ne loquantur indebite et incau
te. Tertia ne sint prone ad iurgi
a et lites Prima via sic patet
nam quod desiderium sitentus quod
abest ut vult philosophus 2o Rethorice
quanto aliquid quod est possibile ha
beri magis videtur arduum et
inaccessibile tanto magis vi
detur abesse et magis concu
piscentiam movet Feminae igitur
eo ipso quod loquaces inmodeste
innuunt se familiaritatem exhibere et quod
eo ipso se contemptibiles reddunt

Vnde philosophus 1o Politicorum ait quod or
namentum mulieris est silencium
si enim mulieres non debito ta
citurne sint quod se se non famil
liares exhibeant eas contrarium
videtur magis abesse et vide
tur magis inaccessibiles propter
quod non sic vilipenduntur
et habentur in contemptu sed
magis appetuntur et amantur
quod ergo viris videtur esse pul
crum et decens quod amat si
mulieres taciturne magis aman
tur. Ex hoc ipso magis appa
rent decentes et ornate. Debe
mus ergo a primeva etate instrue
re sunt puelle ad taciturnitatem
quod si contingat eas per modum
per communionem sermonis copula
ri ab eis sunt debite et
taciturne ferventius diligentur
Secunda via ad investigandum
hoc idem sumitur ut vitetur lo
quela incauta. Dicebatur enim
supra ibi semper maiorem cau
telam adhibendam esse ubi con
sueverit maior defectus contingere
ad quod etiam quanto conatur pru
dens et caute loqui quod viget
prudencia et acumine intel
lectus quanto quis magis a ra
cione deficit tanto magis con
tingit ipsum incaute loqui Cum
ergo mulieres magis deficiant a
racione quam viri et puelle
magis quam femine adulte cetera

feminas et maxime circa pu
ellas sollicitandum est ne multum
se loquantur. Unde taceant et
caveant ne quis perdat in
loquendo. Inconveniens hoc videtur
esse potissima ut nullum sermo
nem proferat nisi ipsum prius
diligenter examinet. Cum ergo di
ligens examinatio cum loquaci
tate stare non possit, ut sic a
ab ipsa puellari etate discant
tantos sermones proferre, decet
eas non esse loquaces, sed oportet
ipsas esse debite taciturnas
ut possint omnes sermones prola
tum diligenter examinare. Secunda
via ad investigandum hoc ad
sumitur ne sint prone ad iurgia
et ad lites. Videmus cum femine
et maxime puelle deficiant
a rationis usu nisi sint modo
debito taciturne et nisi sermones
dicendos diligenter exami
nent, sicut propter rationis defectum
de facili loqui possunt pertinen
cia ad simplicitatem et impru
dentiam, sic de facili loqui
possunt pertinencia ad lites et
ad iurgia. Decet ergo ipsas
per debitam taciturnitatem adeo
examinare dicenda ut nec
dicant aliqua per que iudicen
tur imprudentes nec dicant
aliqua per que possint perturba
re audientes, propter quod iudi
centur litigiose et discole.

Quare decet eas esse taci
turnas ne in verba litigiosa
prorumpant. Tercio, viris autem liti
giosis potissime debent sibi ca
vere femine quia propter litigare
maxime nesciunt a litigio se
abstinere. Deficit enim in eis rationis
usus, per quam concupiscentie refre
nantur. Ideo passiones mote sunt
et litigaciones reperiunt, augetur
in eis concupiscencia litium, quam
per rationem de facili refrenare non
possunt, eo quod ab usu rationis de
ficientes ut plurimum plus vi
vunt passionibus quam ratione.

Quia ad gubernacionem domus
spectat non solum determina
re de sermonibus sed eciam de hiis
que supplent indigen
ciam corporalem, et quia hee
due materie sunt connexe.
Primo distinguenda sunt
organa gubernacionis
et qualiter ad implendum corporalem.
Qualia edificia decet
habere reges et princi
pes et alios omnes cives
quantum ad operis edificii
artem et aeris temperantiam.
Qualia debent esse
edificia quantum ad salu
britatem aquarum, quantum
ad ordinem ...

Quod possessio hominis est
quodam modo naturalis et quod
abrenunctiantes posses
sionibus quodam modo non
vivunt ut homines sed sunt ho
minibus meliores

Quod utile est in vita poli
tica quibusdam divitiis gaudere
possessionibus. Quomodo est ex
tendendum exterioribus rebus
et quis modus utendi sit
licitus

Quod tenentur et multo magis
reges et principes non de
bent infinitas possessiones a
petere

Quot sunt species commutatio
num et que sunt necessitates
inveniendi denarios

Quot species sunt pecuniative
et que illarum sunt laudabi
les que vituperabiles

Quod diversi sunt modi lucran
di pecuniam et quod aliqui
illorum modorum sunt regibus
et principibus congruentes

Quod aliqui sunt natura servi et
quod expedit aliquibus aliis
esse subiectos

Quod preter servitutem naturalem
est quedam servitus simpliciter
est dare servitutem legalem
et positivam

Quod preter servitutem non iust(?)
sed naturalem et legalem
est dare ministrativam condu
cticiam et delectivam

Quod in domibus regum
et principum sunt ministris of
ficia committenda

Quod a regibus et prin
cipibus providenda sunt in
dumenta ministris

Quomodo est curialitas et
quod decet ministros regum
et principum esse curiales

Quomodo reges et principes
erga suos ministros de
beant se habere

Quod in mensis regum et
principum et universa
liter nobilium tam recum
bentes quam ministrantes
non decet in eloquiis
habundare

Digestis
duabus
partibus
huius secundi
libri in
quo agitur
de regimine
domus
decet os
tendere quomodo decet
viros suas coniuges regere et
patres suos filios gubernare

Restat exequi de parte tercia
in qua agitur de regimine mini
strorum vel de regimine familie
Nunc autem parti in qua agitur
de regimine ministrorum et familie
certum est ut in prosequendo prehabita
connecti potest tertia illa in qua
agitur de hiis que supplent
indigentiam corporalem et que
faciunt ad conservacionem vel ad suf
ficienciam vite · cuiusmodi sunt
decencia edificiorum multi
tudo numismatum et copia ali
arum possessionum · In hac ergo parte
tercia · huius secundi libri ad quam hec
materia spectat tangere intendimus
instruere volentes domos suas
ac debite gubernare non solum
quantum ad regimen ministrorum
et familie / sed eciam quantum ad a
lia que ordinantur ad conser
vacionem vel sufficienciam vite et
eciam que supplere videntur indi
genciam corporalem · Determinabi
mus ergo in hac 3a parte huius
secundi libri / quomodo decentes habi
taciones reges et principes et uni
versi cives habere debeant · quo
modo decet ipsos se circa pos
sessiones habere et numismata et
circa regimen familie et ministro
rum · quod ad hec omnia decet
considerare prudentem patrem
familias vel dictum gubernato
rem familie / et quod hec ma
teria tangere ut in principio ca
pituli proponebatur sufficienter

ostendit philosophus ¶ Primo politicorum o
stendit autem duabus racionibus quod
spectat ad yconomicam et ad guber
natorem familie considerare de
possessionibus · et de domibus
et de numismatibus / et de su
pellectilibus et de aliis que
supplent indigentiam corporalem
¶ Prima sumitur ex sufficiencia
vite · ¶ Secunda ex similitudine quam
habet ars gubernacionis domus
ad artes alias ¶ Prima via sic
patet ¶ Nam ideo de gubernacione
domus ars traditur ut pater
familias cuius est domum guber
nare debite sollicitetur circa ea ad
que faciunt / bene vivere et que
requiruntur ad sufficienciam vite
¶ Ergo si ad vivendum politice
requiruntur domus possessiones
et numismata · spectat ad guber
natorem domus considerare de talibus
¶ Secunda via ad investigandum hoc
sumitur ibidem ut patet / a philosopho ex
similitudine huius artis que est de
gubernacione domus et ad artes
alias ¶ Nam sicut certe artes ut ars
fabrilis et textoria · habent sua or
gana per que perficiunt actus su
os · sic et gubernator domus re
quirit sua organa per que organa
opera sua complere possit
¶ Volens igitur tradere noticiam
de arte fabrili / oportet ipsum deter
minare de marcello et incude
et de aliis instrumentis fabrilibus
et spectat ad fabrum talia instru

incta cognoscere. sic volens tra-
dere de arte textoria debet determina-
re de pectinibus et aliis orga-
nis illius artis et spectat ad tex-
torem talia instrumenta cogno-
scere. Sic volens tradere noti-
ciam de arte gubernacionis domus
determinare debet de edificiis pos-
sessionibus ministracionibus que
tamen sunt organa huius artis.
Spectat ergo ad gubernatorem domus
talia cognoscere. Quia pro hoc tamen
pro parte organa eorum possunt
que faciunt ad sufficienciam vite
habet enim ars gubernacionis do-
mus organa propria sicut et cetere
artes mechanice habent propria
instrumenta. Differunt tamen hec ab illis
sicut patebit in politicis. Quia organa
gubernacionis domus sunt activa. or-
gana vero mechanicorum sunt fa-
ctiva. Item in mechanicis regu-
lamur per artem. sed in gubernacione
domus regula est prudencia.
Quod ergo ars differt a prudencia
sic organa mechanicorum differunt
ab organis gubernacionis domus.
Differt autem hec ab illis. quia ars est recta
racio factibilium et per artem resul-
tat aliquod factum in materia extra. sed
prudencia est recta racio agibili-
um et per eam non proprie resultat ali-
quod factum in materia extra. sed magis
ex hoc resultat aliqua actio et aliqua
perfectio in agente. Organa ergo
mechanicorum sunt factiva. quia sunt
organa artis que est de factibili-
bus. sed organa gubernacionis

est activa. quia sunt organa pru-
dencie que circa agibilia habet
esse. Ars ergo gubernacionis
domus. licet largo modo possit
dici ars. proprie tamen debet dici pru-
dencia. Ex premissis igitur dua-
bus racionibus sufficienter ostenditur
quod spectat ad gubernatorem domus
considerare de omnibus possessi-
onibus et ministracionibus que faciunt
ad conservacionem et ad sufficienciam
vite. per illas autem casus vos ...
possit. Quia spectat ad guberna-
torem domus scire debite se habere
circa ministros et servos. Item ministri
et servi sunt quedam organa
deservientia gubernacioni domus
prout quod declaratum est in parte prece-
dente ubi dicebatur quod spectat
ad gubernatorem domus conside-
rare de ministris et de hiis que
supplent indigenciam corporalem.
Quia ad hec due materie sunt conne-
xe et quia determinare de edifici-
is et possessionibus connecti debe-
at tractatui in quo determinatur
de ministris et servis. Volentes pa-
tefacere quod possessiones domus et mi-
nistraciones sunt organa guberna-
cionis domus. Quibus ergo servus
est quoddam organum et quelibet
organum est quedam servus, nam
per prius organum est quoddam in-
animatus servus et servus est quoddam
animatum organum. Quia ergo sic con-
veniunt organum et servus coniuncte
hec due materie connectuntur.

Philosophus primo
pol. omnia or-
gana guber-
nacionis domus
ad bimembrem
distinctionem reducit. Ait enim quod
esse animata ut servi et inanimata
ut possessiones et indivisibilia [?] et
indiminuta, et certa supellectilia
a desservientia ad indigenciam
vite. Sicut enim videmus
in aliis artibus, sic eciam primo
po. pol. circa gubernacionem domus
esse dicit. In aliis autem artibus
est duplex organum animatum et
inanimatum ut in arte guberna-
tiva navium talis organum in-
animatum est gubernaculum sive
re[mus] talis animatum est ibi prora-
rius sive remigator. Sic in
gubernacione domus talis orga-
na inanimata sunt ibi indiminuta
lecti possessiones et indivisibilia [?]
talis animata sunt servi et ministri.
Convenient ergo omnia huiusmodi
organa quia quodlibet organo [?] uno
est quasi res possessa. Differunt
tamen quia hec sunt animata illa ina-
nimata. Circo [?] quam distinguntur
organa gubernacionis domus
restat ostendere que ad movendum [?]
requiruntur. Dicit enim eciam primo

huiusmodi organa ordinata
esse ad invicem. Ita quod organum
sit quasi organum ut organum ani-
matum quasi inanimatum. Sicut enim socie-
tas domus est quoddam naturale, et in
natura omnia ordinata sunt et sic
inferiora administrantur per superiora
et recipiunt motum et influenciam
ab illis. Oportet esse organa domus
ordinata ut organa inferio-
ra ut inanimata sint movenda
et administranda per superiora or-
gana ut per animata. Quod de-
clarat primo pol. Philosophus per simile
in aliis artibus ubi innuit
quod plectra non possunt citharisare
et pectines non possunt per se perti-
nare [?]. Ideo ad citharisandum ple-
ctrum indiget instrumento movente
et pecten ad pectinandum ipsum
indiget movente. Si ut ait
sunt plectra possunt citharisare nichil
opus esset architectonibus in-
strumentis [?], nec domini servorum. Ideo
enim architectores et domini indi-
gent servis et ministris sive indi-
gent organis animatis, quia organa
inanimata per se ipsa [?] facere non possunt
id ad quod sunt, sed secus [?] si tri-
podes et mense regum et principum
vel eciam aliorum talium, tales es-
sent qualis erant tripodes in
quodam templo de quibus quidam
poeta fabulose dicebat quod sponte [?]
tamen se ingrediebantur divinos [?] ac[ce]
prius ipse omnia organa essent talia

qualis erat statua Dedali de
qua philosophus fabulose recitat i-
pse quod ipse implebat opus de-
bitum nulla indigentia esset sed
non erat / sed inesse servos pareret
et ut essent opportunitates hostia
servos aperirent et clauderent / sed
quia non sic est et organa inanima-
ta a servis non possunt moveri
ideo domini et architectores in-
digent ministris et servis ut eorum
ductione moveant orga-
na inanimata / vel organa ca-
rentia ratione ut opus proprium
possit implere / In quo quidem est
considerandum ordinem divinum ut
suprema divine administrent
ad infima / sed lex divinitatis est
ut infima administrent ab
infimis supremis per media
Suprema autem in politico negocio
esse videntur architectores
et domini / Infima vero sunt or-
gana inanimata / Media vero sunt mini-
stri et servi qui sunt quasi organa a-
nimata / Indigemus ergo ad domos
et scopos ac pastores mercenarios
[illegible] hostiarios ad [illegible]
[illegible] sed conveniens est hoc per
medios ministros efficere / In do-
mo ergo completa utraque organa
sunt necessaria animata et inanimata
quomodo autem ministri se habeant ma-
nifestum est per iam dicta / Ina-
nimata sunt autem inanimata / et per ra-
tionem administranda et movenda ut
possit propria opera adimplere

Capitulum. Ex predictis
patet quod in
hac 2a parte
huius secundi li-
bri dicendum esse tam de mini-
stris quam de hiis que deservi-
unt ad conservationem et ad sufficie-
ntiam vite / Deficientia autem ad con-
servationem et sufficientiam vite quasi
ad tria reducuntur / Nam quedam
sunt edificia possessiones et numis-
mata / De quorum primo ergo dicendum est
declarabitur enim primo quales do-
mos et quales habitationes
reges et principes et universaliter om-
nes cives habere debeant / Secundo quidem
declarabitur de ipsis possessio-
nibus / Tertio de numismatibus
Quarto de ministris / Sunt autem alia
que consideranda sunt in edificiis
ut tradit Palladius in libro de
agricultura est industria operis
ut edificium sit subtile et de-
bite situm et temperatum aere
et ut sit in debito loco collo-
catum. Et autem reges et principes
debeant habere habitationes magnales
et subtili industria constructas
probat philosophus duplici ratione / Pri-
ma sumitur ex parte magnificen-
tie regie / Secunda vero ex parte populi

Possunt enim et nos zam̄ com
adde ex parte familie et ministro
rum p̄ma ratio sit sic patz
rat 2m pm mito ethi. calo
de magnificencia Maxime
glos et nobiles decet esse
magnificos Reges ergo et prin
cipes qui debent esse nobiles
et p̄clari potissime decet es
se magnificos. alii enim mode
ratas possessiones habentes possunt esse
liberales eo quod liberalitas est in
paruis sumptibus esse possit
sed reges et principes multi
tudine possessionum pollentes
decet esse magnifici eo quod ma
gnificencia circa magnos sum
ptus esse contingat sed magni
fici ut dicitur in eodem iiiito ethi
ce spectat habitacionem decentem
vel est ad decentem habitacionem ma
gnificam et mirabili industria
sit constructa ¶ Ex parte igitur
ipsius magnificencie regie
patz quod reges et principes quantum
ad industriam operis decet habere
habitaciones aliis vel ciuibus decen
magis et magis mirabiles ut
competit sue facultati ¶ Rursum
a ad inuestigandum huius studium
ex parte ipsius populi et hanc tan
git phus v.to pol. ubi ait
quod principes decet sic magnifica
facere et talia edificia construere
quod populus videns ea quasi sit in te
suspensus propter vehementem ad
miracionem ipsum populum magnifi
git contra principem videns

ipsum sic magnificum ¶ Multum enim
de populo hoc visu opinatur prin
cipem esse tantum quod impossibile sit
ipsum inuadere | et quod talis impugna
cia non cadit eleccio neque con
silium ut vult phus ¶ Ro ethi
quinto et populo retrahitur et ne
sediciones faciat contra principem
si aspiciat ipsum tantum et tam ma
gnificum. magnitudo enim edi
ficiorum licet non sit fienda ad osten
tacionem et manere gloriam | tamen decet
reges et principes ne in contemptu
habeantur a populo facere edificia
magnifica prout requirit decencia
status in quo existunt ¶ Ter
cia sumitur ex parte ministrorum et fa
milie regalis ubi multe sunt domi
ne multi sunt qui comedunt illas
¶ In domibus ergo regum et principum
oportet multos habitaculos ministros
ut ergo non solum persona regis et
principis sed et multitudo ministro
rum debite commorari possit in
edificiis constructis oportet ea esse
magnifica ¶ Viso qualia de
beant esse edificia quantum ad
magnificenciam et industriam operis
restat videre qualia debent esse ad
aeris temperamentum ¶ Tangit ad pa
ladium in libro de agricultura
tria ex quibus congnoscere possumus
in quo aere sit edificium construendum
¶ Et enim salubritate aeris po
declinare a vallibus infimis
¶ Si enim in vallibus infimis
edificia construantur | quia aere
ibi grossis propter confitadam

motum contingit ipsum non esse
salubrem sicut enim imaginari
debemus quod sicut aqua currens sa
nior est quam stans eo quod aque
stantes nec plurimum incrassantur
et putrescunt sic aer reclusus
in vallibus eo quod non habeat
liberum motum sicut ingrossatur et
efficitur non salubris. Est ergo
propter salubritatem aeris considera
dum in edificiis construendis
ut non fiat illorum constructio in
vallibus infimis. Ergo con
siderandum est ut locus ille
in quo est edificium construen
dum sit a nebulis tenebris ab
solutus. Verum in aliqua parte terrarum
non quia magis paludosa non
propter aliquid aliud dispositionem terre magis
et sepius obtenebratur aer per
nebulas et vapores quam in parte
alia. Tunc ibi non redditur aer
salubris ideo sunt vitari et non
sunt ibi edificia construenda.
Tertium quod declarat salubritatem
aeris est consideratio habitatorum
existentium in ipso. Si enim alicubi est
edificare volumus, si contingit et
de regione illa et non habitare
consideranda sunt habitatorum corpora
si eis color sit sanus et pulcher
si sit eis ipsis firma sinceritas
capitis si habeant acutum visum
purum auditum et vocem claram. Nam
per omnia hec indicatur benignitas
aeris esse et per contraria indicatur
esse aer infirmus. Si enim habita
tores in ipso non habeant colorem

sanum sed croceum de facili in
capite patiantur habeant hebe
tem visum impurum auditum vo
cem raucam per hec omnia et per ce
tera signa aeris impuritas
demonstratur.

Preter predicta duo
videlicet sicut operis
industriam et ae
ris temperamentum
sunt duo alia in
edificiis attendenda ut aque
salubritas et debita dispositio vini
tatis. Aqua enim tam precipuum est
valde communis et in multis de
servit ad necessaria vite. Idcirco vi
de considerandum est ut sic e
dificium situetur ut ei sit a
qua salubris copia ne habita
tores eius ab insalubritate aque in
firmitatem contrahant. Tangit
autem Paladius in libro de agri
cultura sex que aut consideran
da esse in cognitione salubri
tatis aque. Primum est quod aqua
illa non debet derivari a pa
ludibus vel a lacunis. Palu
des enim et lacune eo quod eis
sit quodammodo aqua stans
et plurimum habent aquam non
salubrem. Ergo considerandum
est ne aqua illa sumat ori
ginem ex metallis vel ne hus...

transeat per metallorum venas. hinc
enim metalla sicut venas sub
terraneas et aqua in locis sub
terraneis generatur et per
venas subterraneas transit. Cum
ergo si locus generationis aquarum
vel meatus per quos aque trans
eant habeat in se proprietatem
venarum metallorum. ex hoc a
qua illa inficitur et non est
ita salubris. Est enim humida
et molle de facili passivum
aqua igitur quia est humida de
facili inficitur a metallis et
maxime a metallorum venis
ubi non sunt metalla pura sed
sed ad metallis sunt aque ad
mixte putredines. Tertium quod
considerandum in aquis est quia
sunt coloris proprium. Nam ipsa
infectio coloris aque infectionem
demonstrat. Quartum est ne
aquis sapor vel odor vicietur.
Nam pravus odor vel sapor
aquarum ut plurimum designat
aquas illas generari vel transire
per loca aliqua infecta a quibus
talem odorem vel saporem con
traxerunt. Quintum est ne aquis
illis aquis insideat limus.
Nam terra limosa eo quod infecta
sit sana esse non potest. Hec ergo
quinque attendenda sunt in salubri
tate aquarum. Communiter quod contingit
aliis nobis in huius signis decipi
Ideo addicit paladius sextum
quod dicit considerandum esse scilicet

ut consideretur dispositio corporum
tenencium illis aquis. Est ergo aspi
ciendum si dentes et gingive
utencium illis aquis sint pure
Si ventres eorum habeant capita
sana et imperturbata. si vene
aut viscera vel latera sine
renes nullo dolore ad inflacionem
repleantur. Nam et aquas mali
cia vel alia mala hec vel aqua
hominum consueverunt contingere.
Edificium ergo construendum edifi
candum est in tali situ quod sit eius co
pia aque salubris habitis co
ditionibus illas de quibus fecimus
mencionem. Quartum si edificandi
necessitas urgeat ut tamen ibi a
que salubris sit copia est ibi
secundum paladium construenda ci
sterna in qua pluviales a
que colligende sunt. Nam secundum eundem
aqua celestis et pluvialis omnibus
affertur ad bibendum. Sunt autem
in cisterna illa pisces fluviales
apponendi ut hos natatu aquas
stas agilitatem currentis aque
imitetur. Viso quali edi
ficium construendum quantum ad sa
lubritatem aque. restat videre
quomodo construendum sit quantum ad or
dinem ventorum. Nam in ordine autem
ventorum potest regimen edificium
construendum tamen sunt consideranda
vero condiciones celestis. Insistemus
ventorum et dispositio rerum quantum
ad condiciones celestes sunt duo attenda

denda. Primo ut in hyeme debita claritate illustretur. Secundo ne in estate immoderato calore aspiratur. Quod si contingit si edificium secundum suam ampliorem partem orientem hiemalem respiciat. tunc enim eo quod in hieme oppositum sit soli debita claritate illustrabitur. In estate quidem eo quod oblique respiciatur a sole habebit in calore temperanciam. Nam sicut radii obliquius mittunt calorem generant. Secundo in edificando edificio attendenda est diversitas ventorum et hoc quantum ad diversitatem camerarum. Nam ventus septentrionalis eo quod puriorem aerem facit salubrior esse videtur. Propter quod ergo estivum in quo homo facilius infirmatur edificande sunt alique camere opposite vento septentrionali ut in eis salubrior custodiatur vita. Tercio quantum ad ordinem vivendi consideranda est variarum disposicio. Nam tunc edificium confirmatur cum viridaria et pomeria possent esse contigua propter clausuras castallium et deambulatorum que ca ad claritatem et sanitatem confert. Esset autem in edificiis construendis quam multa particularia dicenda ut qualis debeat esse cella vinaria quia debet esse frigida obscura opposita

septentrioni. Debet esse longe ab aquis ut a cisternis et fluviis et longe a stabulis furno et sterquilinio. Sic et particulares condiciones edificiorum distingui possent. Sed quia talia nimis particularia sunt edificatoris industrie relinquntur.

Dicto de edificiis secundum ordinem superius enarratum restat dicere de possessionibus. Possumus autem triplici via venari quod rerum possessio est homini quodammodo naturalis. Prima sumitur ex utilitate vite. Secunda ex dignitate hominis. Tercia ex racione nature. Si enim homines naturaliter vivunt in societate politica et quodammodo homo naturaliter ut in prima parte huius secundi libri diffusius probabatur. Oportet quodammodo naturale esse que sunt necessaria in vita politica. Secundum enim philosophum primo politicorum rerum naturalis est rerum possessio in gubernacione domus. Si quis debeat politice vivere eo ergo ipso quod rerum possessio deservit naturaliter

Vite est quodam modo homi
naturalis. Tertia via ad inve
stigandum hoc dominium et di
gnitatem humanam. Eo enim ipso
quod homo rerum corporalium et sensi
bilium est creaturarum dignis
sima. hoc naturale domini
um super ipsa. Sic naturale est ho
mini quod dominetur istis sensibi
libus et quod possit eis uti in
suo obsequio. Et quod hoc est quodam
modo possidere ea. Ideo eorum
possessio est ei naturalis. Unde et
philosophus primo pol. ubi probat pos
sessionem talium esse naturalem ait
quod hominum ad bestias naturale est
iustum bellum. Eo enim quod bestie
debent esse hominum subiecte debent
ordinari in obsequium eius. Si ipse
refugiat obsequium hominum homo
contra ipsas bellat tanquam con
tra ea quibus natura dominatur.
Sicut ergo homo naturaliter dominatur
bestiis. sic et naturaliter dominatur
aliis exterioribus rebus. Quod
non esset nisi rerum possessio quo
dam modo naturalis esset. Quarta via
sumitur ex actione nature. Nam si
in generatione natura non deficit (prima)
aliis sed naturaliter preparat eis debitum
nutrimentum congruum est quod non de
ficiat eis in perfectis. Si enim di
minora sunt perfecta imperfectis et ip
sis imperfectis aliis preparatur de
bitum alimentum a natura mul

to magis hoc preparabitur eis id
quod necesse perfectis. Aliud ad quedam
omnificat. quedam non adsificat.
In aliis ad facientibus ova (ovum)
ut in gallinis et avibus sic natura ordina
vit ponens in ipsis ovis album
et rubeum ita quod ex albo generatum
animal et rubeum cedit in nutrimen
tum eius. Animali ergo existenti intra
testam ovi non deficit quin provi
deat ei de debito nutrimento. Sic
et in aliis naturis vel generatum
natura non deficit quin ad nutri
mentum quod statim sollicita est
mittere lac in mamillas matris
ut ex eo aliud genita nutriri
possint. Si ergo natura et aliis imper
fectis natura preparat nutrimentum et
iura vite multo magis hoc
faciet aliis perfectis. Ideo ait
philosophus in primo pol. quod hoc idest
res a quibus nutrimentum accipimus
primo date sunt nobis a natura.
Naturale est ergo nobis habere
res exteriores et hoc dominium
rerum exteriorum est homini quodam
modo naturale. Quod natura produxit
hodie sensibilia propter hominem.
Sumus ergo nos finis quodammodo
omnium ut dicitur 2o physicorum. Cum
ergo talibus abundaret et ipso
in vivere absque dominio exterio
rum rerum non possumus vivere ut
hoc sit eligit sibi vitam celestem
et supra hoc. Sic nube et per

gnacōn pducē sibi silē est
hoc nāle Methaphisice multi
sūt qui volentes vacare maio
ri bono connubia renuunt / tales
enim ut supius dicebatur non
vivunt ut homines / nec sunt ptes civi
tatis sed eligunt sibi vitam sup
homines & dicendi sunt hominibus
meliores Notāle est ergo hoc
ut homo est ut vult pt̄ ipso pos
hēre possessionem et dominium a
quarum rerum exteriorum / ppt suf
ficienciam vite Natura ergo sicut
dedit homini racionē sic fecit a
nimalia plantas et herbas ut
homo eis dominaretur & ut pos
sideret ea & ut susciperet in de
bitum incitatum / sine quo vitam
nam ducere non pt

f
Fuit opinio Socratis
et platonis ut
recitat phūs
2o poli / q esset
utile et expedi
ens civitati q cives ppriis
possessionibus non gauderent / sed omnia
essent eis communia Immo q peyus
est · uxores feminas & filios co
munes esse cives dicebat n.
Socrates & plato eorum discipulus
fuit secundum ipm dicentes q
si nulla habent uxore ppriam

sed quilibet ad quamlibet ppria volun
tate accederet esset sūma uni
tas et sūma dilectio in ci
vitate nunc enim omnes viri dili
gerent omnes feminas tamquam pprias
Sic etiam et hoc omnes diligerent
omnes pueros tamquam filios pprios
eo q nesciret pr quis puer
filius suus esset / sed reputaret
quemlibet suum filium ppriam & diligeret
omnes pueros tamquam natos pprios
Sic ergo Socrates et plato sen
serunt Sed in 3o libro ubi
agetur de regimine civitatis h
opinio diffusius tractabitur suf
ficiat autem ad pns scire quid
senciendum est de possessione
rerum exteriorum / quantum facit ad
regimen & ad gubernacionem domus
Sciendum enim hoc ut plurimum non
habent apetitum corruptum &
ut in pluribus non esset pnum
ad malum / expediret civitati
possessiones cives esse eo q quilibet
bonum de suo curat de bonis
dimittit autem eius bonum in co
mune reductum Nam in bohemia
pulcerimus elucescit Rebus tamen
stantibus ut nunc utile est civi
tati cives gaudere ppriis pos
sessionibus / eo q vita civilis
sit vita communium hominum · homines
enim non sunt tantum adeo pfecti
q essent contenti vivere tali vita
possimus autem et diversis locis in

libris pol(iticorum) accipe tria per que specialiter venari possumus quod expedit civitati cives habere proprias possessiones. Prima via sumitur ut removeatur incuria et invidia. Secunda ut prohibeatur litigium. Tercia ut tollatur inordinacio et confusio. Prima via sic patet. Nam homo diligit a deo se ipsum quod ipse magis solicitus est de bono proprio quam de alieno. Videmus enim quod sic est facile possessiones consumere et devastare et adeo est difficile laborare et per suum lucrum servare et possessiones acquirere. quod in civitate contingit multos egere et esse pauperes non obstante quod cives pro grandibus possessionibus propriis et quod [illegible] circa ea [illegible] circa ipsa bona. Si quis non habeat aliquid proprium sed omnibus civibus essent comunes possessiones cives non sic essent soliciti ad colendas possessiones comunes sicut sunt soliciti ad proprias et ut plurimum contingeret civitatem illam sic ordinatam venire ad inopiam ut cives non possent sibi in vita sufficere. Cum igitur non utile sit quod est utile in casu rebus quo sic se habentibus utile est civitati cives habere possessiones proprias ne propter incuriam circa comunia bona civium patiatur inopiam.

Secunda via ad investigandum sumitur ex remocione litigij ut plurimum enim consurgunt lites et bella inter participantes aliquid comune. Videmus autem ipsos fratres ex eodem patre natos inter quos est propter unitatem ~~[illegible]~~ eorum est amicicia naturalis ut plurimum bellare ad invicem eo quod sit eis comunis hereditas. Certe tanto magis esset dissensio inter ipsos cives inter quos non est tanta amicicia si essent eis possessiones comunes. Tercia via sumitur ex remocione inordinacionis et confusionis. Nam cum plures res possident sic accidit cives si cives non habent possessiones proprias sic accidit eis aliquid accidit propriis ministris. Nam cum hoc sit quilibet ministrorum retrahitur ne faciat quod mandatur sperans alium implere illud quod iubetur propter quod oportet illam rem non perduci ad effectum vel confuse et inordinate fieri. Ut igitur tollatur confusio et inordinacio circa expedientia civitati utile est cives grandes possessiones habere proprias ut magis solicite et magis ordinate et absque litigio capiant et bona et alia fructifera colantur

Philosophus primo politicorum ostendit quod alio et alio victu et horum vivendo contingit alia et alia vita sic ut alius et alius modus vivendi. Sicut enim videmus in aliis et bestiis quod non omnes utuntur eisdem rebus ut ex hiis eundem modum vivendi. Sic et in hominibus hic esse. Quaedam aliqua vivunt ex hiis aqua et pomis non ex fructibus, aqua vero ex rapti. Ideo diversi sunt modi vivendi. Aliud illud aqua vivunt ut ait philosophus gregalia, aliqua sparsa aqua vero vivunt dispersa quia enim sic vivunt ut expedit ad sufficientiam vite et ut melius possunt sibi cibum et nutrimentum capere, hoc ex diversis modis de utuntur exterioribus rebus et non eodem modo vivendi vivunt. Distinguit autem philosophus primo politicorum 4or vitas simpliciores vel modos vivendi eorum ex quibus combinatis resultat alii modi vivendi vel aliae vitae. Est autem vita quaedam scilicet pastualis, venativa, piscativa et furativa. Pastualem autem vitam ducunt viventes ex agricultura vel ex animalibus domesticis. Venativam autem viventes ex silvestribus, piscativam quidam viventes ex piscibus, sed furativam vitam ducunt viventes ex

rapina vel furto. Contingit ad hos modos vivendi combinare quod quidam vivunt pastualem et piscativam, quidam pastualem et venaticam, quidam vero venativam et furtivam, quidam ex omnibus. Quia ex pastuis, piscibus, venationibus et furtis vitam quaerunt. Horum autem modorum modus sed vivendi furativus omnino est illicitus. Alii vero modi possunt esse liciti. Communicantem ex pastuis ut vivere ex agris et animalibus domesticis uti quidem sunt omnes et boni et vere talia licitum est quod natura talia produxit ordinans ea ad usum hominum. Semper enim imperfecta ordinantur ad perfectiora ut aqua et terra quae sunt inanimata ordinantur ad nutrimentum arborum et plantarum tamquam imperfecta ad perfectiora. Arbores vero et plantae tamquam sunt insensibilia ordinantur ad nutrimentum animalium. Quia autem animalia tamquam carentia sunt vegetabilia sensibilia ordinantur ad nutrimentum et sustentationem hominum. Propter quod bene dictum est quod scribitur 1o politicorum quod natura dedit nobis talia ordinavit enim ea ad usum et ad dominium nostrum. Licitum ergo sumere nutrimentum ex agris et animalibus domesticis quare vita pastualis est licita. Sic enim etiam

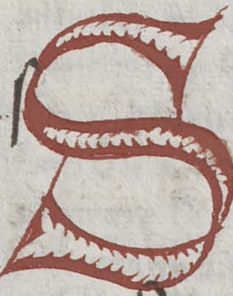
venatiua et piscatiua desit
sint licita, quia cum homo naturaliter
dominari debeat non solum aliquibus
domesticis, sed et bestiis silve
stribus et piscibus, hoc con
tra talia iustum bellum. ~~Ipse~~
~~cum~~ Ipse quod philosophus velit ipsas
posse venatiuam et piscatiuam
esse vitas licitas. Aliud enim quod
homini ad bestias et aliud aliud
est iustum bellum, ipse enim lo
quendo homines iuste possunt ta
lia capere et ordinare ea in
usum suum. conservatium ad vitam
ipse loquendo est illicita, quia homini
ad homines ipse non est iustum bel
lum. Ubi enim homines aliqui contra
aliquos iuste bellant hoc est prop
ter iniustitiam illi aliquid quod fe
cerunt vel facere [illegible] in ip
sos delinquunt ergo homo offen
dendo hominem, ipse tamen loquendo
non delinquit offendendo besti
as. Ubi autem in offensione bestia
rum est delictum hoc est quia pre
dens iniustitiam hic offensare
redundat in offensam hominis ut
in offensam proprii possessoris
Videtur tamen velle philosophus, quod
non solum homini ad bestias, sed
et homini ad barbaros sit iustum
bellum. Homines enim barbari et sil
vestres quia ab usu rationis de
ficiunt naturaliter debent esse subiecti
hominibus pollentibus subtili
tate et prudentia. Unde

enim velle quod quia sapientes naturaliter
debent dominari insipientibus
iustum habetur bellum contra ipsos
si eis nolunt esse subiecti. Eodem
modo loquendi cives qui magis
vigent prudentia et intellectu
sit hinc bellum contra rusticos
si renuunt subici illis, quos
dignum esse esse dominatos. Cum sic
philosophus sit intellectus videtur
esse licita predatiua vita, quia
licitum esset non solum homines depre
dari et accipere sua, sed etiam eos
accipere in persona. Secundo vero
sciendum quod [illegible] Cum
quia nulli est iniuria facienda
ipse loquendo vita predatiua vel pi
ratica debet illicita iudicari
Debet enim quilibet de proprio vivere
non de usurpatione alieni, quia
ergo decet ipsos cives et multo
magis Reges et principes
vivere vita virtuosa. Ubi volunt
domos proprias debite gubernare
decet eos scire quot sint vite vel
quot sint modi vivendi et
qui illorum sint liciti et qui il
liciti, ita nulla sit virtuose vivere et reb
us sui possessionibus [illegible]
vitam illicite

Omnium vi-
dentur delin-
quere homines
circa appetitum
possessionum
et circa concupiscentiam divitiarum
nunquam enim communiter homines saciantur
possessionibus et divitiis. Unde in
primo politicorum habere tot quin plura vel-
lent. Assignat autem philosophus primo
politicorum duas causas quare concupiscen-
tia divitiarum est infinita.
Prima sumitur ex inordinatione vo-
luntatis, secunda ex falsa estimatione
finis. Prima via sic patet. Nam
ut ipse ait infinita est divi-
tiarum concupiscentia, cum tamen causa
est studere homines circa vivere, non circa
bene vivere. Cum igitur ad ipsum
sed bene vivere divitias volunt
singulos corporales non infinitas
querunt. Bene enim vivere est vi-
vere virtuose. Homines ergo qui non
curant vivere virtuose, sed studium
eorum totum est ut vivant in
corporis voluptates, cum divitie
maxime videantur ut per eas
hoc commode efficere et consequi possit
quod appetit ut melius homines pos-
sint complere quod volunt divi-
tiis et possessionibus non saciantur.
Secunda via ad investigandum sicut
sumitur ex falsa estimacione finis,
nam ut distinguunt philosophus secundo
politicorum et ut supra in libro primo dis-
cussum, alius appetitus finis
et alius eorum que sunt ad finem. Nam
finis appetitus in infinitum, eorum vero

que sunt ad finem cum modo et
mensura ipsius finis. Ut si sit
medici est sanare nunquam possit
medicus tantam sanitatem in-
ducere quin si esset possibile vellet
eam maiorem efficere. Medicus
ergo sanitatem appetit in in-
finitum, sed potiones appetit cir-
ca cum modo et mensura
sanitatis. Concludit ergo homines ex
falsa estimacione habent de fine
et putant ipsum finem in divitiis
esse ponendum appetunt eas in
infinitum. Sed quia ad gubernatorem
domus pertineat non appetere in-
finitas possessiones duplici via
venari possumus. Prima sumitur
ex similitudine quam habet yconomia
et ars gubernativa domus
ad naturam. Secunda ex similitudine quam
habet ad artes alias. Prima via
sic patet. Videmus enim naturam
non solicitari circa nutrimentum in
infinitum. Sed tamen apponit de im-
tenditis quantum requirit ad nutri-
tum ut sicut ex albo ovi natura generat
animal et ex rubeo nutrit ipsum,
non apponit tamen in ovo infini-
tum rubeum, sed tamen apponit ibi
de eo quantum sufficit ad nutri-
mentum illius animalis. Sic et natura
ex menstruo facit animal et ex lacte
nutrit ipsum, non apponit in
uberibus infinitum lac, sed tamen
apponit ibi quod sufficiat ad
nutrimentum aliquo generati. Cum ergo
divitie et possessiones ordinentur
ad nutriendum et ad sufficiendum

vite sic assuet uberem mono
ad infundend aures et lac in v
beribus ad nutriendum fetus
Si gubernator domus non vult secundum
naturam agere sed vult suam dom
regere secundum modum et ordinem na
turalem non debet infinitas divi
tias et possessiones appetere sed cum
tot habet quot secundum exigenciam
sui status bene sufficiant ad gu
bernacionem domus debet illis
esse contentus Alia via ad
investigandum hoc idem sumitur ex
similitudine quam habet ars gub
ernacionis domus ad artes alias
nam possessiones sunt quasi organa artis
gubernacionis domus sicut m
nus martelli et cetera huiusmodi
sunt organa artis fabrilis nam
nulla ars ut ait philosophus primo poli
ticorum habet organa infinita ergo nec
gubernacio domus debet querere infi
nitas divicias sive possessiones
Decet igitur omnes cives et mul
to magis reges et principes
esse contentos tantis possessio
nibus quantas requirit exigencia
sui status Nam non saciari di
viciis et possessionibus ut patet
habita non prodit ex sua esti
macione sumens non ex inordina
tepi voluntatis Tanto ergo dete
stabilius est hoc in regibus et
principibus quam in aliis quanto de
cet eos habere ordinaciorem volun
tatem et meliorem estimacionem
sumens Nam sicut in primo libro Rhetorica
tur detestabilius est in rege
non habere veram estimacionem desi
ne quam in populo eo quod populus a
rege dirigetur. Sic detestabi
lius est in sagittante non cogno
scere signum quam in sagitta eo quod
sagitta a sagittante dirigatur

Si consideretur
dicta philosophi in primo
poli. omnes commu
taciones ad tria com
muni reducuntur
Quarum una est commutacio re
rum ad res ut frumenti ad vinum vel
ad ordeum vel ad alia supplen
cia indigenciam corporalem alia
est commutacio rerum ad numisma
ta vel econverso Tercia est commutacio
numismatum ad numismata ut
cum denarii argentei commutantur
in aureos vel econverso vel numisma
ta regionis unius commutantur in
numismata regionis alterius Ut
ergo sciamus quo huiusmodi commuta
ciones oportuit introduci sciendum
quod si non esset nisi civitas domus que
est civitas prima nulla commuta
cio esset necessaria Nam in domo pa
trisfamilias dominatur unus est
provide omnibus existentibus
in domo Sic ergo commutacio facta
ad subveniendum domui fit a pre

familias vel per se vel per procura-
tores intermedios. Sed in ipsius
patrisfamilias est tanta indige-
ntia domestica sublevare. Sed
vel eiusdem ad seipsum non sit
nec emptio nec venditio nec
commutatio. Videtur igitur dicendum esse
quod dicebatur supra posuimus quod in prima co-
munitate que est domus manifestum
est nullum esse opus ipsius commu-
tationis. Quare propter alias communita-
tes est commutatio introducta.
Et ut alie communitates a commu-
nitate domus ut civitas vici vel civitatis
vel totius regni vel provincie
vel et diversarum negociorum vel
diversarum provinciarum. Alia enim
indigencia ad vitam non invenie-
tur in toto uno regno propter quod
oportet distinguere agros per diver-
sas suas partes ut per diversa re-
gna et regiones crescendo aroma-
ta et alia que requiruntur ad
vitam. Propter enim diversum aspectum
siderum et plantarum agri illi
habundant partes aliqui quibus
non habundant frugibus vel econverso.
Propter quod non solum oportet commutari
adinvicem hos unius civitatis
aut unius provincie sed et diver-
sarum provinciarum et diversorum re-
gnorum. Propter hoc ergo commutationes
introducte sunt ille tres partes
commutationis. Nam si ad civitatem
vici vel civitatis aliquid suffi-
ceret commutatio rerum ad res. Sed

ad commutationem que habetur
in toto regno oportuit intro-
duci commutationem rerum ad dena-
rios et econverso. Rursus si in
civitate domus totius regni
sufficeret commutatio rerum ad
denarios et econverso, in civitate vero
que est diversorum regnorum et provin-
ciarum oportuit introduci non
solum commutationem rerum ad res
vel ad denarios, sed et dena-
riorum ad denarios. Antiquitus
enim homines ut satis innuit philosophus
primo politicorum in sua simplicitate
viventes quasi solum commutabant
res ad res ut si unus habun-
dabat in vino et alius in fru-
mento commutabant vinum ad
frumentum et per hunc modum commuta-
tionis subveniebant sibi ad suffi-
cientiam vite. Qui modus ut
ipse ait adhuc observatur apud
multas barbaras naciones que non
habentes denarios usum solum
res ipsas commutant. Sed iste
modus forte in uno vico
vel in una villa observari
posset. Sed in toto uno regno
vel in tota una provincia
si provincia illa esset magne
latitudinis commode observari
non posset. Nam vinum frumentum
et talia quibus indigemus
ad vitam sunt magni ponderis
et commode ad partes longinquas
portari non possent. Oportuit ergo
invenire aliquid quod esset por-

tabile et quod esset pulcrum et
utile per quod invenire possent
victualia, secundum autem maxime
est argentum et aurum que inter
cetera metalla sunt pulcriora
et sic utiliora et honorabili-
ora. Res enim que possunt fieri
vasa que sunt omnibus utilia et
honorabilia, quibus sectis in-
debitur utens illis esse in ho-
nore et gloria. Postea ergo inven- Denarii
te sunt commutaciones rerum ad
metalla solum secundum pondera
ut volentes habere tantum vini
oportebat dare tantum ponde-
ris argenti vel auri vel al-
terius metalli ut placebat
tunc principibus populis vel regibus
instituere. Sed quia difficile e-
rat in omni empcione et ven-
dicione sic ponderare metalla
ut ementes et vendentes
absolverentur ab hujusmodi pon-
dere in ipsis metallis sculptum
fuit aliquod signum ut imago prin-
cipis vel aliquod aliud signum
publicum per cujus inscripcionem
sciretur quanti ponderis et quan-
ti valoris esset illud metallum.
Sic ergo modo inventi sunt dena-
rii et numismata cum esset
quodammodo fidejussor vel pro
quo status cum valore eorum veri
per pessima suppleencia indi-
gencia vite. In toto ergo
Como regno ne in minus grana

rentur. Nos commorantes i-
psa vel etiam una parte regni
oportebat eos vertere ad ali-
am portando secum victualia Denarii
onerosa inventi sunt dena-
rii quorum est defacilis quia por-
tabiles per cujus commutacionem
victualia inveniuntur et nunc
commutaciones rerum ad denarios
et ergo forte sufficeret in uno
regno vel in una provincia si
quis in diversis regnis diversi dominan-
tur ut essent denarii videtur
commorantes in diversis provinciis
per commutaciones rerum ad res et
rerum ad numismata oportu-
it invenire commutaciones nu-
mismatum ad numismata. Patet
ergo quot sunt commutaciones et quomodo
sunt invente et que sit fuit ne-
cessitas invenire denarios. De-
cet ergo prudentem preesse fa-
milias et doctum gubernatorem
cognoscere quod oportet sic commuta-
ciones tales et ad quid deser-
viunt ut hoc cognoscendo me-
lius sciat sic demum providere.

C onveniente
post tractatum
de possessionibus
tractatur de im-
mutationibus vel

habe possessiones et habundare viu
et frumento e habundare i diviciis naturalibus
Sed habundare in denariis et nu
misinatibus utique per se sumptum sto
pot esse habundare in diviciis ar
tificialibus / sicut ergo ars naturam p
supponit et ubi desinit operatio
nature ibi incipit operatio artis
Igitur post tractatum de possessioni
bus ex quibus oriuntur divicie
naturales annectitur tractatus de
numismatibus que sunt divicie ar
tificiales quae sunt post possessiones
determinandum est de numismati
bus / primo ergo quomodo que sunt
necessitas invenire numisma et
pecuniam. Restat dicere quot sunt species
pecuniative distinguunt ad presens
3o possunt colligi species pecunie / videlicet na
turalem campsoriam obolostaticam
et cachos sive usuram. hiis
enim tribus modis possideri con
suevit multitudo pecunie /
prima ergo species pecuniative dicitur esse
quasi naturalis que fit ex eo quod res in pe
cuniam commutantur Si enim ergo
habundat vino et frumento que
natura producuntur / et eis pecuniam
suscipit talis pecuniativa quasi naturalis
dicetur quia a rebus naturalibus incipit
Secunda species pecuniative dicitur esse campso
ria. Hec enim 2m philosophum primo potest for
te primitus casu et semper inven
ta sunt. sed deinde per experien
ciam iam est artificialis effectum Cum
enim numisma fuit longinquo pluri
vali in propria regione / accidit ergo for
te aliquos habere numismata que
non multum appreciabantur in regi
one sua / eo quod non esset propria
regionis illi / Talibus ergo casu euntibus
ad in regiones illas quibus
illa numismata erant propria
et portantibus numismata ca
accidit eos plus accipere pro illis nu
mismatibus illis quam in propriis par
tibus propter quod casu campso
ria prius sunt sed ex hoc casu ars
sumpsit originem ut propria homines
artificialiter considerarent que
numismata in quibus partibus
expenduntur / ut propria campsoria
artificialiter effectum esset causa
lucrandi pecuniam. hec enim pe
cuniativa naturalis dici non debet
quia nec a rebus naturalibus incipit
nec ad naturalia terminatur. Sed in
ea 2m philosophum primo potest dena
rius esse terminus et tamen idem
principium et finis. Incipit enim hec
ars a denario quem dat et ter
minatur ad denarium quem recipit
Unde ibi denarius finis et prin
cipium dici debet. Tercia species pe
cuniative est obolostatica vel
ponderis excessiva que for
te sic inventa fuit cum sic
metalli massa in denarios
dividitur et imprimitur ibi signum
publicum hic alii natura consona
inveniente ut possent raro fi
enda vel possent aliquod aliud de
narii resolvuntur in massam

Accidit ergo forte quod totis de-
nariis unus conflat massam
maioris ponderis quam primo ea
sic ars sumpsit originem ut bene
denarii ponderarentur ut qui
essent maioris ponderis resolve-
rentur in massam ut ex hoc
lucrum haberi possit. Ars ergo
ista obolostatica sive ponderis
electissima quod electissimi pondere
qui inveniuntur in denariis sed
post originem. Tertia species pecunia-
tive dicitur esse Tokos quod in
latino sonat quod partus
videtur enim hic ars parere et
generare denarios quam nos
communi nomine appellamus usuram
nichil enim aliquid crescit in se
ipsis nisi per partum vel per generationem
ut si aliquis habet decem oves pro-
pria in capite anni habeat vi-
ginti hic est quod ille oves ge-
neraverunt et pepererunt alias
decem. Sic quibus ergo quod decem
denariis post aliquod tempus vult
habere undecim quod fieri
pecuniatum usurarium ut pla-
ne patet vult quod illi denarii
pariant et generent. Recte ergo
usura in toto est vocata quasi
denariorum partus. hanc vocat
Tokos secundum philosophum in politicis sed
la prima que est scilicet yconomi-
ca et naturalis est laudabilis
alie vero tres secundum ipsum multo

vituperantur. Nam omnis ars que
a denariis incipit et ad dena-
rios terminatur quod videtur in
denariis sine pondere. Campsoria
dicitur et obolostatica et usura
quia totum in pecuniis consistunt
quia a pecunia incipiunt et ad
pecuniam terminantur vituperande
sunt secundum philosophum. Nimis enim videtur
denariorum cupiditas cum actus
a denariis incipiunt et in de-
nariis terminantur. Cum igitur sit
de campsoria et obolostatica
usura tamen est simpliciter et de omnibus
detestanda ut in sequenti capitulo
parebit. Usuras enim nescire
Rex debet. Campsoria tamen et
obolostatica si mercatoribus
vel quibusdam aliis permittantur
Regibus tamen et principibus quos
decet esse hic [illegible] quare non
conveniunt nec species pecunia-
tive nisi tertia yconomica et na-
turalis. Decet enim ipsos habun-
dare in possessionibus et in rediti-
bus quorum fructu pro defen-
sione regni et pro aliis necessariis
possint habundare pecunia.

Q[uare] vocata sit pecu-
niatio [illegible] quam ph[ilosophus]
appellat Tokos sed

duplici nomine nominatur sic du-
plici via investigare possumus
eam detestabilem esse. Voca-
tur enim primo denariorum par-
tus. Secundo nomine appellatur usura.
Primo vocatur eam contra naturam
esse. Nam parere et generare et
multiplicari in se ipsis competit
naturalibus et est contra naturam
artificialium. Unde propria enim et ar-
te quod sunt artificialia constituta
quod sola existat nichilominus se ipsa mul-
tiplicat. Naturalia vero quia sunt res na-
turales suo modo generant
et pariunt et se ipsa augent. Vo-
lens igitur denarios ipsos in
se ipsis multiplicari ut quod decem
post lapsum temporis fiat viginti, vult
quod artificialia se ipsa multipli-
cent. Et hoc est contra naturam
artificialium, cum denarius sit quid
artificiale. Bene dictum est quod
de primo vocabulo usuram esse quid
detestabile et contra naturam.
Secundo huiusmodi pecuniationem possumus
ostendere detestabilem esse ex secundo
nomine quo nominatur. Vocatur quia dicitur
usura quod quasi idem est quod rapi-
na usus. In usura enim usus
rapitur et usurpatur quia ubi
venditur bis vel venditur ibi
usus qui non est suus. Ad cuius
evidenciam sciendum quod licet aliud
sit res et aliud usus rei, ut a-
liud est domus, aliud inhabitare ip-
sam. In aliquibus tamen nequit conces-

usura

sio usus separari potest a concessione
substancie. In quibus videlicet igitur potest
concedi usus rei absque eo quod con-
cedatur eius substancia, potest inde accipi
precium dato quod res illa in nul-
lo deterioretur. Sed si non potest con-
cedi usus absque concessione substan-
tie, ad talem usum non expen-
sio aliqua accipienda. Quod si ac-
cipiatur erit ibi usura et ra-
pina usus. Cum ergo usus domus
sit domum inhabitare, non sit do-
mum alienare, possessor domus
potest concedere usum domus ut
inhabitetur absque eo quod concedat
substanciam eius. Et quia cum alia substancia
eius est usus. Quandum substancia est
ipsius usus pertinet ad ipsum
vendentem ergo quod suum est
et quod pertinet ad ipsum licite potest
et nulli iniuriatur. Vendens
ergo rapit nec usurpat sed reti-
nens sibi dominium domus
vendit inhabitacionem et usum eius.
In denariis autem non sic quia
usus ipsius denariorum est ex-
pendere et alienare denari-
os. Nullus ergo potest concedi usus
ipsius denarii nisi concedatur
eius substancia, cum ad talem usum
oporteat ipsam substanciam alienare.
Prima ergo accidens a substancia de-
pendet et usus ex ipsa re sum-
mit originem. Bene dictum est quod
cum est substancia eius est usus vo-

lens quo accipere pensionem de u-
su denariorum dicitur committere usu-
ram non dicitur usurpare non rapere usum
quia concedendo usum denarii conce-
dit substantiam eius. concedendo vero substantiam
non ulterius spectat ad ipsum usus
eius. quare si de usu pensionem
accipiat vendit quod non est suum
non accipit de eo quod non spectat
ad ipsum vel ad non ulterius spectet ad
ad usus denarii e contrario eius
substantiam iam concessit Advertendum tamen
quod ut aut plures primo pol. quod cum
licet rei est duplex usus unus
proprius alius non proprius usus proprius
denarii est ipsum commuta-
re sive expendere et alienare
Usus vero non proprius est et apparere
multi enim ostendunt denarios
suos non ad expendendum sed
ad apparendum ut videantur di-
vites Dicit et usus proprius domus
est inhabitare non proprius est ipsam
vendere non commutare Multi
enim domos fabricant non ad in-
habitandum sed ad vendendum
De omni ergo usu sive sit proprius
sive non proprius potest accipi pen-
sio si usus ille concedi possit
absque concessione substantie Ex quo
plane patet contrario esse de de-
nariis et de aliis rebus nam
de usu proprio denariorum non
potest accipi pensio absque usura
quia talis usus concedi non potest absque
concessione substantie Sed de usu

non proprio potest ut si quis vellet
numismata non ad expendendum
sed ad apparendum quod forte nonnul-
li torrentes mercatores faciunt qui ut
appareant divites et ut alicui
cuius apud eos deponant pecunias
huius coram se multitudinem pecunie
ad quod possit concedere denarios
ad talem usum vel ad apparendum
absque eo quod concedat substantiam eorum
Si hic non de denariis pensionem
acciperet forte aliter peccaret usu-
ram tamen non committeret In rebus autem
aliis ut plurimum contingit contrario
ut in usu non commitatur usura
nam quod inhabitatio que est proprius
usus domus concedi potest absque
concessione substantie eius si de hoc
pensio accipiatur nulla usura
committitur Sed si quis domum de-
derit non commutaret quod non est proprius
usus eius dato quod non statim pe-
cuniam reciperet si pro usu do-
mus vellet ulteriorem pecuniam
recipere usuram committeret quia iam
usus non spectabat ad ipsum propter pre-
dictam concessionem eius substantie ideo
quod dicitur usura quia ibi venditur u-
sus qui non spectat ad creditorem
quod contra naturam est Verum quod
reges et principes si volunt naturaliter fideliter
dominari prohibeant usuras ne fiat
eo quod iuri naturali contradicat

Circa finem primi politicorum distinguit philosophus quatuor modos quibus numismata acquiruntur. Contingit enim hoc fieri quatuor viis. Quarum una dicitur possessoria, secunda mercatoria, tertia mercenaria vel conducta, quarta est commutalis. Ista artificia. Prima via possessoria acquiritur pecunia quando quis possessionibus habundans ex fructibus earum pecuniam acquirit. Ut docet enim secundo yconomice philosophus yconomicum et dispensatorem domorum esse expertum circa possessiones scilicet de eo que sunt magis fructifere et ex quibus potest melius subveniri indigentie domestice sive gubernationem domus. Hoc autem fieri contingit quod si sciatur que in quibus partibus habundat et quod illis alibi habundet, et que in partibus illis in quibus consistit melius conservatur. Hoc autem quod sciri possit et qualis circa possessiones quibus se habere debeat et quales aves et alia quadrupedia conveniuntur et que terra magis valeat pro agricultura que magis ad vineas plantandas et qualis circa arbores est congrua dispositio. Plenius pertractare eo quod alii de talibus sufficienter tradiderunt videmus. Palladius enim multa hodie enarravit. Secunda via utilis ad pecuniam acquirendam dicitur esse mercatoria. Eo quod quis per mare vel per terram defert mercationes aliquas vel assistit deferentibus mercationes has. Dividit enim secundo philosophus mercatoriam in tres partes in nauclaream que fit per mare, et per terram et ponderis portativam que fit per terram et assistricem. Tertia via acquirendi pecuniam dicitur esse mercenaria vel conducta, ut eo quod quis ipse in mercedis vel precio conductus aliqua operatur. Quarta via dicitur esse commutalis. Commutatio enim particularium est ad quod quis nomina particularia scilicet aliquorum rerum quibus pecuniam possit lucrari dicitur esse lucrativam commutationalem. Recitat enim philosophus duo particularia gesta quibus sint pecuniam adquisita. Primum est illud quod fecit Tales Milesius unus de septem sapientibus qui in primo philosophari reperitur. Ipse enim cum esset pauper et improperaretur sibi a multis cur philosopharetur et ad quid valeret philosophia, sciens eo quod esset in egestate voluit ipse non denariorum cupidus sed ut ostenderet quod facile esset philosophis ditari. Sciens circa talia cum genere vidit per astronomiam futuram esse magnam copiam olivarum

ab omnibus incolis regionis
illius emit totum oleum quod re
collecturi erant in anno futuro
Anticipata ergo pecunia et data ar
ra bona pro futuro oleo, tunc quia
nullus poterat vendere oleum nisi
ipse solus ferrum vendebat
lucrabatur pecuniam ut volebat
Ista certe enim ars augentia di
vicias secundum philosophum est facere mo
nopolium, id est facere vendicionem uni
cam quia ubi unus solus vendit
taxat precium pro sue volunta
tis arbitrio volentes ergo pe
cuniam acquirere oportet quod et similia
gesta particularia per que aliqui
pecuniam sunt lucrati habeamus
memoria ut si occurrat oppor
tunitas per similia gesta dicunt tunc
illa sic licita pecuniam lucra
retur Alia via dicitur esse ar
tificia quod quis per arte sua a
qua acquirit vel que pecuniam
lucratur Nam licet finis artis
militaris sit victoria et me
dicinalis sit sanitas singule
tamen artes quasi ad pecuniam ordina
bunt vel ex opere et arte sua
pecuniam intendunt medici enim
et fabri domificatores et eciam ipsi
milites vel stipendarii fuerint
pecuniam intendunt Decet
ergo quibus volentes secundum vitam
politicam providere indigencie dome
stice habere omnia hec acquisicioni
pecunie secundum quod exigit status
suus Apud reges autem et prin
cipes inter vias tactas sole due
videntur esse utiles possessoria
et campsoria Decet enim eos non
ipsos nec per alios esse campsores scire
vero condiciones particulares regni
et gesta particularia predecessorum
suorum secundum que licite pecuniam
acquirebant debent enim consuetudines lau
dabiles consuetudines regni
secundum quas capiant licitos reditus
non usurpando aliorum bona
Consideratis ergo gestorum particu
larium et consuetudinum approbatarum
et via campsoria utilis est
regibus et principibus in acqui
sicione pecunie Sic eciam utilis est
via possessionalis non solum in
possessionibus immobilibus ut
sunt agri et vinee et cetera
huiusmodi sed eciam in possessioni
bus mobilibus Decet enim ipsos
possidere multitudinem bestiarum
et eciam animalium per que satisfaciant
indigencie vite Audivimus enim
ffredericum imperatorem qui tante
sapiencie secularis predicabatur ha
buisse massaricias multas
non obstante enim quod tunc stilissime
dominabatur ubi victualia mo
dici precii existebat Nicholonus
tamen quasi sic eciam per ipsius alinda curam
num volebat assumere et hic tam
in bestijs quam eciam in volucribus
Sic enim decet reges et principes
et alios existentibus in regno

ead pbeat et ut nō videatur
q̄ advene et peregrini qui
eis singula alimenta permant
emunt magis vivit ut advena
et q̄ ut civis. Sic decet reges
et principes habere hos industris
tam sup culturā agrorum et vi
nearum q̄ et sup armentorum
bovum et sup multitudine ovium
et aliorum aliud desimentum
ad indigentiam vite nō solum q̄
drupedum s̄z et volucrum sic
alicubi consuetudo ē hre mul
titudine columbarum et aliarum
avium ex quibus domestica ali
menta sumuntur. Sic et phs
in pol ait insistendum est circa
apum culturam si partes ille apte
essent ad talem culturā ex api
bus enim in ptibus convenientibus
colligitur multus fructus in
pmis expensis. Ut ergo sit advin
dicē q̄ vita civilis apud vo
lentes politice vivere melior
est vita pegrina et habere a
limenta ex ppriis q̄ singula pe
munia emere

D

Dicebatur supra
in hac 2a pte
huius scdi libri de
mor esse dicendum
videlicet de edi
ficiis possessionibus ministris ...

et ministris sive servis. Expeditis
ergo duobus restat exequi de 3o
iūt de servis ostendemus ad primo
servitutem aliquā utilem esse et q̄
nāc expedit aliquibus aliis esse sb
iectos. quod pbat phs primo pol
quadruplici via sumpta ex diversis
ex similitudine. Prima via sumitur ex
similitudine repta in rebus inani
tis. 2a ex ptibus eiusdem alis
3a ex diversis speciebus aliud 4ta
ex diversitate regimi in ipso hūano.
Prima via sic patz. Nam
videmus aliqua multa et in debito or
dine efficiunt aliquid unum n̄ sit
ibi aliquid principans recte dicos
ut si ptes voce efficiunt aliquā
aliud armoniā 3a ibi dare aliquā
vocē pncipante 3m quam tota ar
monia diiudicatur sic et si plura
elementa concurrunt ad constitutionē eiusdem
corporis mixti. oz ibi dare aliquod
elementum pncipans 3m qd illi mixto
competit debitus motus ad debitum motum
situs. Item est q̄ in omnibus inani
tis dicatur terra. q̄ cum talia sit
gravia et nāc cadunt deorsum. Sic si
scrutemur in rebus in cuius q̄ ubi
sit aliqua plura constituunt nāc
aliquid unum nisi ibi nāc aliquid
sit pncipans cum societas homini
sit nāc utilis q̄ hō ē et nāc
ad sociale ut supra dictum est
probatur videmus ex pluribus hoibus
fieri nāc una societas ut una
politica in q̄ oz esse aliquos
pncipari aliquos servire. Sunt

ergo domini naturaliter domini et dominativi naturaliter servi. Secunda via ad investigandum hoc sumitur ex his que videmus in partibus eiusdem animalis. Quodlibet enim animal tamquam in partes essentiales dividitur in corpus et animam. Ubi anima est quasi dominans et corpus est quasi obsequens et obediens. Corpus enim non potest seipsum dirigere ad operationes debitas, sed dirigitur ad huiusmodi opera per virtutem anime. Cum ergo multi homines comparentur ad alios quasi corpus ad animam, sequitur eos esse naturaliter servos. Sunt enim aliqui carentes prudentia et intellectu non valentes se dirigere in operationes debitas. Expedit ergo eis ut dirigantur ab aliis et ut aliis sint subiecti. Sicut ergo in homine virtuoso et bene disposito anima dominatur et corpus obedit, sic in politia bene ordinata sapientes debent dominari et insipientes obedire, quia hii comparantur ad illos quasi corpus ad animam et quasi organum ad artificem. Contingit tamen aliquando magis dominari ignorantes tamquam sapientes, sed hoc accidit ex perversitate politie. Nam sicut in homine pestilente et habente animam perversam corpus et sensualitas dominatur magis quam anima vel ratio, sic in policiis pestilentibus et corruptis magis dominantur ignorantes quam sapientes. Tertia via sumitur ex diversis operibus aliud ut ex homine vetu aliorum aliud. Hominum ut supra dicebatur naturaliter dominantur bestiis. Videmus enim multas bestias domesticas ut canes et equos in multis consequi salutem per prudentiam hominum. Cum ergo ex propria industria consequi non possint, expedit ergo eis et naturale est ipsis subici homini eo quod per hominum prudentiam dirigantur et salvantur. Quare cum insipientes comparantur ad industres sicut bestie ad homines, eo quod carentes prudentia nesciant se ipsos dirigere, sicut naturale est bestias servire hominibus, sic naturale est ignorantes subici prudentibus. Expedit enim eis se esse subiectos ut per eorum industriam dirigantur et salventur. Quarta via sumitur ex diversitate sexuum, nam ex comparatione virorum ad feminas. Videmus enim virum eo quod sit ratione prestantior naturaliter dominari femine. De qua dicit philosophus politicorum quod habet consilium invalidum. Cum ergo videamus aliquos homines virtute animi plus deficere a communi usu hominum quam femine a viris, sequitur eos naturaliter esse subiectos. Sic sumitur ex aliquo quod naturale et naturaliter expedit societati humane aliquos subesse et aliquos principari ut in principio capituli dicebatur

Sicut philosophus innuit naturale per se bonum oportet dare leges quia secundum positivas iura per quas regentur regna et civitates sic visum fuit conditoribus legum quod praeter servitutem naturalem secundum quam ignorantes deberent servire sapientibus oportet dare servitutem legalem et positivam secundum quam debiles et victi servirent victoribus et potentibus. Est enim iustum legale ut recitat philosophus primo politicorum superatos in bello servire superantibus. Conceditur ergo esse iustum huiusmodi quod secundum philosophum est secundum quid et positivum. Triplex tamen congruitas huius servitutis. Prima sumitur ex conditoribus legum. Secunda ex defensione patriae. Tertia ex salute debellatorum. Prima congruitas sic patet. Oportet enim dicamus ut dicitur in politicis quod excessum virtutis servire huiusmodi. Ad excessus duplex est, per unum secundum animam, per alterum secundum corpus. Ratio sic naturam et huius duabus partibus consequens. Excessus ad secundum bona animae consequenter excessus simul ideo quod illa bona simpliciter dicuntur, pro excessus vero secundum bona corporis virtus illius consequenter [?] ideo quod huiusmodi bona non sunt tanta sicut bona animae et deficiant a bonis illius. Propter quod licet dictum est quod dicitur politicorum quod si dicimus aliquos digne dominari per excessum in bonis corporis

ut quod sunt pulchri et fortes multo iustius et hoc diffinitum in anima ut dicamus aliquos dominari quod excedunt in bonis animae. Nam adeo praestantior corpore est anima, quare et bonitas ipsius sunt bona animae. Nam dicit dominium naturale et simpliciter. Est enim dignum naturale et simpliciter sapientes et bonos dominari ignorantibus et pravis. Secundo omnis potentia et fortitudo corporis quae sunt bona corporalia et exteriora non faciunt dominium simpliciter naturale sed magis faciunt ipsum legale et positivum. Et enim sic parva in bonis corporis ut in fortitudine non in civili potentia dominetur huiusmodi modo debellatur ut non est iustum naturale, sed tamen [?] promulgatores legis videtur huiusmodi iustum aliquo esse congruum. Sic considerant legum conditores. Nam cum legum latores sint homines quibus magis nota sunt bona corporis exteriora quam animae et interiora, ut lex dicit iudicium de aliquo esto, visum fuit legum latoribus ut superantes in bello congrue dominarentur aliis superatis ideo quod talis excessus notior sit quam alius. Unde et philosophus ait in [?] sumus esse diffinire dominium secundum bona animae quam secundum bona corporis. Sed ut ait non similiter est videre pulchritudinem animae et corporis. Secunda congruitas ex defensione patriae. Nam ut hos

fortiter bellaverint pro defensione
patrie vel pro civitate vel regni
in favorem communis boni et de
fensionis patrie inducti et ut
superantes in bello doceantur
superatis propter quod decet virtuosos
et sapientes et bonos non resistere
ordinationi legali que concedit bona
in bono superato esse proponenda
contra contrarietates studium et salute
debellatorum. nec habet legem
intollerans superati in bello salva
tur. hos enim alios debella
tes priores esse ad honorandum
eundem si sciant se et alios inul
ta utilitate que inde consequi
sperant. Et sic patet quinta conclusio
logica dicitur a servando quia tales
a victoribus reservantur in bel
lo et non occiduntur ut possint
eos possidere quasi servos et ancil
las.

P

Pessima autem dicit
principatum esse
manu regum vel
stoicum nec adhuc
sunt tales. Ad sextam
Aliquis vero ex lege aliquis ex
conducto. aliquis ex virtute
et dilectione. Dicit ergo minister
non est barbarus nec impotens
nec mercenarius nec virtuosus
et dilectus. Barbari enim dicuntur
illi qui sunt quasi silvestres et nesci
unt seipsos dirigere. Propter quod ta
les contingit esse naturaliter servos
ut dictum est prius habita manifestum de
sicut enim in bonis animi aliquos
excessive contingit a dominos naturaliter
dotari. Impotentes vero contingit
esse ministros a lege ut si quis in
potentia deficientes debellatoribus
resistere et promulgationi legis de
bet eis servire et ministrare. Mer
cenarios vero contingit esse ministros
ex conducto. Ille enim mercenari
us dicitur qui propter mercedem intendens
obsequium ei a quo mercedem expec
tat. Sed boni et virtuosi sunt mini
stri ex virtute et dilectione. licet enim
dignus sit operarius mercede sua
et non sit contrarium accipere premium si
pendisse militat. Primo tamen ministro
debet quis intendere bonum. si autem
intendat ubi mercedem aliquam tem
poralem habet debet esse ex consequen
ti. Opportunit autem dare ministrum
quasi conducticium et dilectivum propter
ministrationem naturalem et secundum legem
nam quia est in nobis corruptus a
petitus non semper sequimur
ordinem naturalem et ideo ut plu
rimum principatus sunt passi non
ignoratos et servati bonis animi
non acquiescunt ministrare et servire
pollentibus prudencia et in
tellectu. Barbaros quia contingit aliquos
plures esse et a nobili generare
bitos toto [illegible] vite sive non

age aliquod insigne bellum ut ex
eo posset acquirere aliquos adu-
lantes et similes. Ille ergo tales
omnino sumentur ministris ad sup-
plendam indigentiam domesti-
cam oportuit esse aliquos ministros
conductos et servientes intuitu
mercedis et aliquos dilectiores
et virtuosos ministrantes ex amore
et boni. Ad hos autem ministros esse
virtuosos et boni amor inclinat
inclinat ad serviendum decet prin-
cipantes esse sicut ad filios et de-
cet eos non regimine simili sed ma-
gis quasi paternali et regali regere.
Possumus autem duplici via osten-
dere tales ministros si quos esse
contingat esse magis honoran-
dos et premiandos quam ceteros. Pri-
ma via sumitur ex dignitate ipso-
rum ministrantium. Secunda ex utilitate
et proximitate quam habent ad prin-
cipem. Prima via sic patet
nam semper dignioribus ampliora
beneficia tribuenda sunt. Cum ergo
virtuosus serviens ex amore ho-
nesto et ex dilectione boni dignior
sit mercenario qui propter servit
ex conducto et mercede et sit ser-
viente non amore honesti dignior
sicut qui est separatus in bello et dicto
sit melior barbaro qui ministrat
eo quod nesciat seipsum regere et de-
ficiat a communi usu ex ipsa digni-
tate ministrantium. Huiusmodi ministros
a principante esse magis honoran-
dos et premiandos. Secunda via ad
ostendendum hoc sumitur ex utilitate
et proximitate quam habent hodie

ministri ad principantem. Dignum
enim est ut partes propinquiores
fonti plus profundant aquam
sicut si omnis amor quidam vis est
unitiva et concretiva sicut dicit
ut vult Dionysius de divinis
nominibus ministrantes principi non
ex mercede propter se sed ex amore ma-
gis unum voluntatem coniuncti sunt
ei quam alii. Sic ergo dignum est eos
plus de influentia recipere et
amplius honorari et premiari
a principante.

Cum in domibus
regum et principum
ministris officia di-
spensantur ut a
quo possit inesse
aliquam multitudinem aliquos aliquam
vel aliis rebus prout requirit modus
domesticus quantum ad presens spe-
ctat tria sunt attendenda. Primo or-
do ministrandi. Secundo facultas regen-
di et conditio ministrantium. Primo
enim attendendum quod officia dome-
stica sic esse committenda mini-
stris ut reservetur ibi debitus
ordo ministrandi. quod maxime
sit contingit si unum officium ad
quod committatur ministris pluri-
bus ut illi plures sint sub uno
uno. cum sic architectoris sit
prout intendit circa officium commis-
sum quod ad hunc assignatur

2o pol. ubi dicit quod aliquid determi-
nus sunt multi ministratores quam
pauci. Nam cum multis idem mi-
nisterium committatur sepe illud
negligitur. Nam sepe quilibet mi-
nistrancium huiusmodi ministerium ne-
gligit credens quod alius exequa-
tur illud. Secundo quia ubi est mul-
titudo ibi confusio nisi multitudo
illa reducatur ad aliquod unum.
Hoc enim videmus in universo
quod ipsum est maxime ordinatum
eo quod multitudo entium existen-
cium in ipso reducatur in unum
primum ens ut in unum deum a
quo omnia ordinantur. Sic quelibet
multitudo si debet ordinata
esse oportet reduci in unum a
quo ordinetur. Hinc est si
multis ministris committatur of-
ficium aliquod ne id negligatur
et ne fiat confuse et inordinate
preficiendus est unus architec-
tor ministrorum illorum cuius sit so-
licitare et ordinare illos. Est
autem hoc secundum maxime ne-
cessarium in gubernacione domo-
rum regalium ubi propter magni-
tudinem officiorum oportet idem ministeri-
um committi ministris multis eo
quod unus non sufficeret exequi o-
pus illud. Est ergo in commissione
officiorum attendendus ordo
ministrandi. Tercio decet ibi atten-
di facultatem exequendi quod ma-
xime fieri contingit si eidem
non committantur officia plura

et diversa. Racio autem huius habe-
ri potest ex hiis que dicuntur
iiii pol. Debemus enim sic ima-
ginari quod sicut se habet magna ci-
vitas ad parvam sic se habet
magna domus ad parvam. In ma-
gna enim civitate ut dicitur
in fine quarti pol. non sunt
congreganda officia et principa-
tus ita quod eidem committantur di-
versa officia vel diversi magi-
stratus. Quia in civitate magna
officia et principatus tantam cu-
ram habent annexam ut eadem persona
sufficere non possit ad faciliter exe-
quendum officia multa. Sed in
parva civitate vel in parva vil-
la ubi propter paucitatem habitan-
cium non multi possunt presidere
in officiis et ubi officia commis-
sa non magnam curam habent anne-
xam congregari possunt officia
et magistratus ita quod eidem diver-
sa officia committantur. Quod ergo
dictum est de civitate parva et
magna intelligendum est de
parva et magna domo. In do-
mo enim parva ubi pauci sunt mini-
stri et ubi officia modicam cu-
ram habent non est inconveniens plura
officia committi eidem possunt enim do-
mus esse adeo parva quod et faciliter
idem possit esse totus minister ma-
se et custos porte. Sed in domibus
regum et principum ubi est multitudo
ministrancium et ubi officia ma-
ximam curam habent sunt ideo enim offi-
cia particulanda et distinguenda

et si sint persone committenda ei
dem ne impediatur facilitas
eligendi consideranda est con
dicio ministrantium quare cum mini
stri in duobus consueverint
deficere. Nam aliqui male eligun
tur opus imitantes quia sunt de
cipientes et defraudantes in
ra regalia. Aliqui vero male
eliguntur ipsis quia licet non est
ex malicia voluntatis quia ipsi
desit bona voluntas. sed licet contin
git ex ebetudine intellectus quia sunt
enim ebetes et imprudentes
ideo quod licet non decipiant vel
defraudant decipiuntur tamen et de
fraudantur. Condicio ergo mini
strantium esse debet ut sint fide
les et prudentes. fideles quidem
quantum ad rectitudinem voluntatis
ne defraudent. prudentes vero
quantum ad industriam intellectus ne
per insipienciam defraudentur.
Fidelitatem ad cognoscendum licet per
diuturnitatem temporis. Primum non
cor hominis videre non possumus. sed
si per diuturna tempora et in di
versis officiis commissis fideliter
se gesserit. fidelis est iudicandus.
Prudencia vero cognosci
licet per ea que diximus in primo
libro ut si aliquis sit provi
dus, memor, cautus et do
cilis et alia que ibi diximus
prudens est reputandus et licet
tam magis et minus. prout magis
et minus participat de eis dicti
bus illis

Quia maxime
apparet regis
prudencia si
suam familiam
debito modo gu
bernet et si ei debite et ordi
nate tribuat et quia debita
provisio indumentorum vide
tur facere ad honorem statuum
ut instruantur reges et princi
pes qualiter circa hoc se honorifice
se habeant et prudenter viden
dum est. Qualiter sint exhibenda
indumenta ministris. Ad cuius e
videnciam sciendum quod circa hoc
quantum ad presens spectat quatuor sunt
attendenda videlicet regis ma
gnificencia, uniformitas mini
strantium, condicio personarum, consue
tudo patrie, et congruencia
temporis. Quod enim deceat regem
esse magnificum ut supra in
primo libro diffusius probaba
tur decet ipsum erga suos
ministros decenter se habere in
debito apparatu et in debitis
indumentis non tamen ad in
anem gloriam vel ad ostentacionem ta
lia sunt facienda. Sicut re
ges et principes consueverunt
se in suo statu magnifico

et ne a pluribus contempnatur
decet eos magnifice facere
ut probat philosophus 4° ethicorum. Secundo
circa vestitum considerandum est
uniformitas ministratorum, nam
ut appareant ministri pertinere
ad unum principem sive ad unum
dominantem reservata condicione
personarum maxime decet alteri
ut uniformiter vestiatur.
Sicut enim in domibus regum
et principum diversi sunt gradus perso
narum. Quanto ergo illi qui in
uno gradu esse quam in uno gra
du continentur vel si non nimium
ab invicem distant eo modo
sunt induendi ut ex confor
mitate indumentorum cogno
scatur unius principis esse
ministros. Tertio circa provisionem
indumentorum considerandum est con
dicio personarum quia non de
cet omnibus equalia indumenta. In
tantis enim domibus non solum
sunt laici sed etiam clerici et in utros
que quidam sunt superiores quidam
inferiores propter quod decet
eos aliter et aliter esse ornatos.
Sicut enim videmus in ordine uni
versi quod cum totum universum sit
quasi una domus sub uno principe
deo sicut ut plane innuit philosophus
duodecimo metaphysice In hac do
mo non omnia gaudent equali appa
ratu vel equali pulcritudine
sed considerata condicione ut

aliqua polleat maiori pulcri
tudine aliqua minori prout req
uirit ordo et iusticia universi
in quo declaratur mirabiliter con
ditoris sapiencia. Sic in domibus
regum et principum quamvis quantum propter
varietatem ministratorum et offi
ciorum quod quedam universitas dici
possit non omnes ministrantes eque pul
cro apparatu nec eque pulcris
indumentis gaudere debent, sed
considerata condicione personarum
sic secundum statum suum cuilibet talia
tribuenda ut in hoc appareat
prudencia et industria princi
pantis. Quarto circa hoc con
siderandum est consuetudo patrie
quia omne insuetum videtur esse
turpe et inordinatum. que enim
a pueritia soliti sumus videre ad
illa nimis afficiamur. Ideo
dicitur circa finem vii politicorum. quod semper
prima amamus magis. videmus
enim aliquos homines adeo affici ad pa
trias consuetudines et ad consue
tudines regionis proprie ut etiam
si peiores et turpiores sint
eas meliores et pulcriores
indicant. Induendis igitur et in
omnibus consuetudinibus aliquid dan
dum consuetudini et regionum nisi
consuetudines ille essent penitus
corruptelle. Quinto circa hoc con
siderandum est congruencia tem
poris quod hec inferiora ipsa regantur

p supercelestia pnt variatur
tpa et pnt diuersificatur con
dicio celestis pe[r] ius tibus in
dimidta et certe talia de sine
cia ad indigentiam vite sunt
varianda

Videtur autem quod eq
ualitas se habet
ad nobilitatem
morum sicut iusti
cia legalis se
habet ad impletionem legis Nam ut
in precedendo probabit sicut legal
iusticia est quodammodo omnis virtus
quia lex omnes virtutes imple
iubet sic equalitas est quodam
omnis virtus quia nobilitatem morum
quia omnis virtus concomitatur Debet
Possumus enim distinguere duplicem
nobilitatem vnam secundum opinionem ut
nobilitatem generis aliam secundum veritatem
morum Nobilitas autem in excess
su aliquorum bonorum fundari videtur
Nam unumquodque dicetur vnus nobi
lior alio id in aliquo excedit eum
Dicemus ergo sunt duo genera bonorum
magnorum quia quedam sunt magna
bona secundum opinionem ut corporali
a et exteriora quedam vero sunt
magna bona secundum veritatem
ut virtutes et bona anime Dicetur
duplex nobilitas hoc esse vna
que fundatur in excessu ma
iorum bonorum secundum opinionem alia
vero que fundatur in magnis
bonis secundum existenciam seu veritatem
hos enim vulgares et communes popula
res reputant id est similia bona et
exteriora Huiusmodi sunt hono
rabilitates generis diuicie ciui
lis potencia Cum ergo processit
ex genere humili ut ex diuitibus
vel potentibus et hic ex antiquo
ita quod non sit memoria in populo
progenitores suos fuisse pau
peres dicitur habere nobilita
tem generis et progenitus est
nobilis secundum reputationem et secundum
opinionem verum tamen nobilitas est secundum
excessum et bonitatem morum tamen
quia fama multum totum depedit
et quia commune dicitur impossibile
est esse falsum secundum totum ut vi
detur velle philosophus vii Ethicorum
huiusmodi vulgaris opinio aliquam
habilitati innititur Videmus
enim ut plurimum quod nobiles ge
nere sunt nobiliorum morum Cum
alii sunt Nam ut dicitur primo poli
tice ex homine nascitur homo et ex
bestiis bestia sic ut plurimum
sic ut plurimum ex bonis nascuntur
boni et ex prudentibus pru
dentes nobiles ergo homines quia in
pluribus consueuerunt esse dicti ut
plurimum sunt prudenciores aliis
et quia multi oculi in ipsos re
spiciunt cum plus verecundantur
et dedignantur turpia quam alii
Tamen ergo nobiles homines

secundum communis sunt in statu in quo
probabile est eos esse pruden
tiores aliis et secundum quod debet
eos esse meliores aliis sed pro
babile est ex bonis et pruden
tibus bonos et prudentes
oriri qui sunt ex nobilibus pa
rentibus orti dicuntur esse nobiles
secundum opinionem quia opinio probabilitati
innititur et tales ut patet
per habita probabile est esse pru
dentes et bonos huic tamen pro
babilitati aliquid subest falsitatis
quia ut dicitur in politicis natura ad
vult quod hoc facere multotiens
eius tamen non potest sed deficit quia
eos nobiles genere degenerant
a vera nobilitate et sunt peio
res aliis secundum mores sed quia
nobilitas generis est nobi
litas magis secundum opinionem morum
vera nobilitas est secundum existentiam
et veritatem quia decens est qui
creduntur et estimantur boni
esse tales secundum veritatem de
cens est nobiles genere esse
nobiles secundum mores ex hoc quid
curialitas videbitur nam
curia proprie non dicitur nisi domus
nobilium et magnorum et quia
decet nobiles et magnos esse
nobiles secundum mores inde sumptum
proprium est ut dicantur esse curia
les habentes mores nobi
les propter quod curialitas quasi
morum nobilitas dici potest est
igitur curialitas quodammodo
omnis virtus per comparationem ad nobili
tatem morum sicut legalis iusti
cia est tota virtus per respectum
ad impletionem legis quia precipit nam
lex omnem virtutem ut precipit non
mechari quod est opus tem
perantie non dimittere aciem quod
est opus fortitudinis et sic de aliis
sic nobilitas morum debet
esse omnem virtutem propter quod
curialitas est quodammodo omnis virtus
dicuntur enim curiales qui prom
pte tribuunt moderata dona quod
est opus liberalitatis sic et cu
riales dicuntur si decenter se
habeant in magnis sumptibus
quod est opus magnificentie
sic et curiales comestores
dicuntur qui non nimis ardent
nec tempore comedunt quod est
opus temperantie curiales
enim dicuntur viri si habere
erga suos cives sed non eis in
iniuriam inferunt in uxoribus nec
filiabus quod est opus castitatis
sed et quis curialis in conversatione
si sit aliis affabilis et hilari
vultu alios respiciat quod est
opus affabilitatis ut ergo sit
ad unum dicere quodammodo omnis
virtus est curialitas Idem ergo opera
esse a virtute propria speciali et a iu
sticia legali et a curialitate
ut si quis suis civibus sua
bona prompte largitur si hoc
agit quia ei placent huiusmodi actus
liberalis est sed si ut impleat le
gem quia hoc lex precipit iustus
legalis sed non ideo agit quia hoc

Cmad

decet
mores curie et mores nobi
lium curialis est. Sic et si bla
ris et affabilis quis cum aliis
conversetur sic hoc agit quod ei pla
cent huiusmodi opera affabilis
est. sed si ut legem impleat
iustus legalis erit. Tertio vero
ut sciret mores curie nobili
um curialis esse dicetur. Quia
enim multi facientes opera vir
tutum ut bona sua aliis largi
entes non agentes hoc quod eis
placeat expendere ut quod delecte
tur in dando quod facit libe
ralis nec quod et hoc velit imple[re]
legem hoc precipiente quod
facit iustus legalis, sed quod vo
lunt retinere mores curie et
nobilium quos decet [...]
esse [...] quod curiales tales
dici debent advertendum tamen quod lic[et]
curialitas sit ex omnibus virtutibus [...]
rum quedam sunt per anthonoma
siam large et affabiles curiales
dicuntur quod in curiis et in domi
bus nobilium ubi consedunt et
ubi concurrunt multi habundantiam
omnia bona potissime largitas
quantum ad sumptus et affabili
tas quantum ad colloquium reperiun
tur in ipsis. Visis quid est
curialitas, videmus quomodo decet
ministros regum et principum esse
curiales. Nam si decet reges
et principes eo quod sunt principaliores no
biles [illegible] habere ministros nobiles
et curiales ministros quos in
bonis decet suos imitari oportet
curiales esse.

Ostensum est quales debent esse ministri regum et principum quia debent habere nobiles et curiales non sic decet circa ut debitum politicam sciunt esse iustos legales, sic decet ministros dominorum ut sciret decentiam curie et honoris statum curiales esse. Tertio sic scimus esse quales oportet esse ministros restat ostendere qualiter reges et principes et alii dominantes erga eos debeant se habere. Debitus autem modus se habendi circa ipsos quod in quatuor videtur consistere primo ut eis debita officia committantur. secundo ut ad officia commissa debite sollicitentur. tertio ut sciatur qualiter cum eis est conversandum. quarto qualiter sunt ipsis commendanda consilia et aperienda secretorum. quinto et ultimo ut cognoscere qualiter sunt beneficiandi et quid sit eis gratie impendendum. Primum autem horum aliquo modo ex dictis manifestum est nam si minister constituendus in aliquo officio vel in aliquo magistratu debet esse fidelis ~~ne dis~~ et prudens ne deffraudet et ne defrau

datur quanto plus constat de eius
fidelitate et prudencia tanto
sibi eis maiora officia committe
da nullo ad adplenum perfecte
poni de benivolencia et fide
litate alterius nisi per diuturnitatem
temporis ut vult philosophus 8o ethicorum.
Cui ut ibidem dicitur in proverbio
dicitur quod non est stabilis amicicia
admirare quousque multos modios
salis oportet consumere sic et et
de prudencia alicuius non plene
constat nisi per diuturnum tempus vide
rarum ipsum prudenter egisse
Sic ergo modo sunt ministris officia
committenda quod proponendi sunt
in primis magistratibus ut de
eorum fidelitate et prudencia
firmabitur experimentum. quod si eos
compertos bene habere se in
illis poterunt eis ulteriora
committi. Est tamen diligenter conside
randum quod mores mutantur dita
torum et de novo ascendencium
ad altum statum ut dicitur Rethori
ca ut plurimum sunt peiores
moribus aliis sicut positi officio
vili et vili tempore sunt assumpti
dato quod in omnibus primis magi
stratibus videatur prudenter
et fideliter se gessisse non statim
assumendi sunt ad officia minus
alta sed gradatim et per diuturni
na tempora et secunda de ipsis ex
periencia primus loquitur ad aliquod altum
ascendant. Cum ergo modo ministris

sunt officia committenda vide restat
quod sunt in commissis officiis solici
tandi ipse enim ipsos habere curam
et solicitudinem de ministris non
decet magnos dominos ut reges
et principes. quod ut dicitur 4o pol
quia hic non sit aliquid magnum qui
ibi concluditur quod esse solicitum est
paruis ut sic videtur paratorum
capit hunc honorem tempus vero cum
tale virum a philosopho reges et
principes quos decet esse ma
gnanimos decet operari pauca
et magna sic decet ipsos soli
citari circa ea que directe spectant
ad bonum commune et ad regimen regni
que alias sicut illa multum circa libro
prohibet. Solicitari vero circa quosdam
ministros et velle se de singulis
minimis intromittere nullatenus
decet ipsos. Hic visis restat osten
dere eum vel qualiter ad ipsos sit eo
nsandum quod in 4o ethicorum tra
dit philosophus in ethicorum ubi vult quod
ad humiles decet magnanimos
sed habere moderate sed ad eos qui
sunt in dignitatibus decet ma
gnanimos ostendere se magnos
Reges ergo et principes quos decet
esse magnanimos ad ministros ipsos
qui respectu aliorum eos sunt inferio
res et humiles debent se osten
dere moderatos quod circa eos se
habere in nimia excellencia ut
plane tradit philosophus nec est bono
sed sunt onerosi quod sit ab

tenere in talibus medium et
esse moderatum sumpta ergo ex hiis
que dicta sunt ratione quare
ubi dicitur quod persona principis debet
esse apparere severa sed veneran
da non quod decet principem tam
familiarem se exhibere ministris
ut habeatur in contemptum et
ut non appareat persona vene
randa nec debet se se excelle
unde ter ut omnino appareat austerus
et honerosus in omnibus enim ut
traditur 2o ethicorum medium lauda
tur et extrema vituperantur ex
hoc contingens quod austera familia
ritas esset laudabilis in duce vel
in milite que non esset laudanda
in rege. Dico ergo quod decet reges
et principes ministris se exhibere cu
riales et ostendere se esse personas
magis graves et reverendas quam
alios non ad ostentacionem sed ne
regia dignitas contempnatur
asserere quare sint ministris officia
committenda et quomodo sint erga e
os solicitandi et qualiter cum ipsis
conversandum. Reliquum est o
stendere qualiter sint eis committenda
consilia et quomodo sint ipsis beneficia
exhibenda. Videbatur enim quibusdam
diversas esse maneries secre
torum quia quedam sunt natu
ra quedam ex lege quedam non sunt
nisi propter mercedem. Quosdam
ad serviendum prius movet dile
ctio principis magis quam
merces aliqua unde habi
tum esset. Quod servis quo sunt se
celanda secreta totaliter neque
consilia quia ut plurimum tales
magis serviunt ex timore quam ex
amore. Ut et mercenariis
sunt celanda secreta quia tales
non personam principis sed mercedem
propter quod amant sed huiusmodi cum eadem
ministrant si per diuturnitatem temporis
constat ipsos esse benivolos fi
deles et prudentes poterunt
eis apparere secreta magis et
magis prout de eorum fidelitate
et prudencia persona principis
plus constabit. Generaliter autem
pro laboribus beneficia sunt distribu
enda ministris. Et ultra dicebatur
esse tractandum de leni pa
rte quia reges et princi
pes in quorum potestate est mul
ta tribuere mercedes ministrorum
retinere non debent sed debent ip
sis maiora et meliora beneficia
tribuere prout apparebit ipsos
minus vel amplius meruisse

Dicto quales
debent esse mini
stri regis et prin
cipis et qualiter
reges et prin
cipes debeant se habere ad ipsos
restat ut dicamus qualiter in
mensis principum habere se debeant

- tam ipi reges et principes et
omnes recubentes cu eis ipe et mi
strantes possunt et duplici ra
ostende q no decet in mesis
regu et principu et ulr qm no
bibu ni et cum cinu habun
dat in eloquijs prima ra su
mit ex eo q no repugnet or
dini nali tma ex eo q condi
cit bonitati moru prima ra
sc patz na ut dz pio pol
li zm idz vinus est psci
tur qu viu organu

et originem est em cu p
vnu organu intendimq exa
vmu illos opm si p idipus
no cessemus ab alio hic cu
zm phm in zo de ai lin
gua congruit in duo opa
natue ut in gustu et locun
cone contr naturalez ordin
est cu singli organu exe
rcq ad duo opus quod egu
stare quod fit in mesa tpe
comestionis si tnc tpis no
cessamq ab ope alio pelocq
repugniat go hc ordini na
li zo repugniat bonitati

ru recubentes in mesa er
ga multiloqmu insistat prima
vnu videtur multiplicare et
hos habundantes imo q sic
tales talestu et audaces li
bent in ra principis videbu
tur esse magis ebrij q sobrij
Reges go et principes quos
decet maxime temperatos esse
et obsuare ordine naturalez
ols in suis mesis ordinare de
bent ut recubentes in multi
loqa no prorupit decet et hos
ulr nobiles et ob mes qz
congruu est et ipos pape
stitez et bonos mores Sed
si recumbentes ne tollatur
nalis ordo et ne intempera
ti appareat decet in mesis vi
tare supfluu multitudine de
cet et hoc ipos ipos ministrates
ne negligetur ordo et disposi
co ministrandi imo si ad mesas
regu et principu sermo digna
vtilia legerentur ut sic cu fau
ces recubencu cibu sumant
eoru aures doctrina capiant
esset ois decens et congruu
ordinacio igitur debent reges
et principes ut laudabiles con
suetudines regni sz tales sit
in scripto redacte vel de lau
dabilia gesta predecessoru suo
ru et maxie eor qui sancte
et religiose se habuerunt ad di
vina · et qui iuste et debite re

quid reperiunt legentur ad mensam
sed non ad mensam legetur liber
de regimine principum ut et ipsi
principales instruentur. aliter
principari debent et alii edoce
rent quod est principibus obe
diendum. hec ergo non alia uti
lia tradita 2m vulgare ydio
ma ut omnes per ea edoceri possent
in mensis regum et principum
legenda esse. his ergo sic per
tractatis circa regimen domus
lis quedam alia particularia
tractari possent. sed quia hec omnia
particularia sub enarracione cadere
non possunt ea silencio pertransire
imponentes finem huic 2o libro
in quo de regimine domestico
2m modum nostre scientie artem tra
didimus. inuocato eius auxilio
a quo omnis bonitas habeat esse

Et omnis communitas a qua
ius est principalissima et
est alicuius boni gratia instituta
Et et quod bona homines con
sequuntur ex constitucione
communitatis politice que ci
uitas nuncupatur
Et hoc est naturale ad ciuile
non obstante quod contingit
aliquos non ciuiliter viue
Quibus modis probari
potest ciuitatem esse quid na
turale et hominem esse naturale
ad est politicum et ciuile

Et quod communitate ciuitatis
utile sunt in vita huma
na esse communitatem regni
Et diuersi sunt modi ge
neracionis ciuitatis et
regni et quod oportet hunc
3m librum in quo de tra
ctatur de regimine ciuitatis di
uidere in 2as partes
Quomodo socrates et plato
dixerunt ciuitatem ordi
nandam esse et quod se
cundum de ciuili regimine
Et non oportet ciuitatem
maximam unitatem et con
formitatem habere ut so
crates et plato dixerunt
et statuerunt
Et non expedit ciuitati
omnia sic esse communia ut so
crates ordinauit et quod
reges et principes hoc
debent cognoscere
Quot mala sequuntur
si in ciuitate uxores
et filii ponantur esse
communes
Quod expediat ciuita
ti possessiones esse proprias
et quomodo communes
Quod reges et principes
non debent sic disponere
ciuitatem quod mulieres or
dinentur ad opera belli
ca ut socrates statuebat
Et reges et principes
non debent sic disponere

civi tate ut sup id in eisdem
magistratibus spondetur
Et non sit ordinatam ci
vitatem ut socrates sta
tuebat
Qualiter posset socrates e
a regimine civitatis tra
hi possit ad bonum ipsius
Quid phaleas phelleas sta
tuit civitatem ordinan
dam esse
Et non oportet possessiones es
se equatas ut phelle
as statuebat
Et statuebat principalis
intentio legislatoris
debet esse circa repressi
onem concupiscentiarum
et non circa equalitatem
possessionum ut phelle
as ordinavit
Qualiter fuit ypodomi
a et quid ypodomus
philosophus statuit circa regi
men civitatis
Que et quot sunt re
prehensibilia in hiis que
statuit ypodomus circa
gubernationem civium

huiusmodi autem est constituta
civitatis Sed ut dicitur primo pol.
naturalis quidem impetus in omni
bus est ad talem communitatem qualis
est communitas civitatis Igitur per
respectum ad hoc civitatem constitu
entes eo quod habuerunt naturalem impetum
ad constitutionem eius civitas non
solum constituta est gratia eius quod
ut bonum videtur sed et quod bo
num existit Secunda via ad investi
gandum hoc sumitur ex parte ci
vitatis constitute per comparationem ad
communitates alias Nam licet omnis co
munitas naturalis ordinetur ad bonum
maxime tamen ordinatur ad ipsum
communitas principalissima huiusmodi
autem est communitas civitatis que
respectu communitatis domus et vici prin
principalissima ~~cipalissima~~ existit Nam si communitas
domestica ordinatur ad bonum
et etiam ad multa bona ut supra
in 2o libro diffusius probabatur
communitas vici que est prior communitate
domestica multo magis ordina
tur ad bonum et adhuc communitas
civitatis que est principalissima
respectu communitatis vici et domus
maxime ordinatur ad bonum hoc
est ergo quod dicitur primo pol. omnem co
munitatem omnem gratia alicuius bo
ni dicimus constitutam maxime autem
principalissimam omnium et eam que
est omnium maxime principalis et
omnes alias complectens potissime
gratia boni constitutam esse contingit
hec autem est communitas politica que
communi nomine vocatur civitas Ad
attendendum tamen comparationem civitatis etc.

principalissimam non semper et per
omnem modum sed respectu communitatis
domus et vici Est et alia co
munitas principalior ea cuiusmodi
est communitas regni De qua suo
loco dicetur Ostendemus enim co
munitatem regni utilem esse in
vita humana et esse principali
orem communitate civitatis Videtur
enim suo modo communitas regni se
habere ad communitatem civitatis sicut
hec communitas se habet ad domum et vi
cum et est principalior communitatibus illis
et magis sufficiens in vita
humana quam communitates predicte Sic
communitas regni complectitur co
munitatem civitatis et est maior
et perfectior et magis sufficiens
in vita quam communitas illa

Non sufficit dicere
civitatem constitu
tam esse gratia ali
cuius boni ut in
precedenti capitulo proba
batur nisi ostendatur que et
quot sint illa bona que ex con
stitutione civitatis habent consequi
tur. Huiusmodi autem bona quantum
ad presens spectat tria esse con
tingit. Ordinatur autem civi
tas ad vivere et ad sufficienter
vivere et ad virtuose vivere. Vivere
enim secundum philosophum in viventibus
est esse. Sic ergo aliud est sufficienter

esse aliud virtuose esse. Sic quod
est vivere aliud sufficienter vivere a
liud virtuose vivere. Quod esse la
tissimum est ut dicitur in libro de cau
sis est enim prima rerum creatarum
et omnia aliqualiter esse participant ut ho
minia participant sufficienter esse. Sed
solum illa dicuntur habere esse suffici
ens secundum naturam suam que
secundum suam speciem huius esse completum.
Si enim alicui rei deficiat ali
qua perfectio competens sue speci
licet possit habere illa res esse ali
quod imperfectum esse tamen sufficiens
habere non dicitur. Latius ergo est
esse quam sufficiens esse. Sic et
latius est sufficienter esse quam virtuo
se esse. Nam virtute que dicitur
electiva et moralis de qua
hic loquimur intendimus participare non
possunt nisi volita et habentia in
tellectum. Inanimata ergo et ea inanima
ta secundum naturam suam possunt habere suffi
ciens esse si habeant perfectiones
competentes speciei sue esse tamen
virtuosum habere non possunt quia neque
participare virtute. Illo ergo modo
quo distinguimus esse sufficiens
esse et virtuose esse distinguere
possumus vivere in vivere sufficienter
vivere et virtuose vivere. Si enim ali
quis enim homo habeat esse vivum
non tamen dicitur sufficienter vivere et habere
vitam sufficientem nisi habeat
esse ea que congrue suffici
unt ad supplendam indigentiam
corporalem. Aliud est ergo vivere
aliud sufficienter vivere. Sic etiam

aliud est vivere sufficienter et vir
tuose vivere. Multi enim habent suf
ficientiam ad vitam qui propter
corruptum appetitum virtuose vivere
negligunt. Multorum enim et ma
ximorum bonorum causa est consti
tutio civitatis quia per eam homines con
sequuntur omnia tria predicta bona.
Nam ipsum vivere consequuntur homines
ex communitate politica quia sine ea
vita hominis esse non potest. Sic loquimur
hic de vivere hominis ut homo est
extendendo ergo vivere politicum
secundum aliquas leges et secundum aliquas
laudabiles ordinationes. Recusans
sic vivere non vult vivere ut ho
sed ut supra hominem et infra hominem
talis enim est homine peior vel homine
melior. Homo enim est naturaliter
animal politicum et civile ut infra
probabitur. Ipsum ergo vivere loquen
do de vivere ut homo consequuntur
homines ex communitate politica sive
ex constitutione civitatis. Secundo vero
ex tali constitutione homines non solum
consequuntur vivere sed etiam sufficienter
vivere. Nam in una domo vel in
uno vico non reperiuntur omnia que
ad vitam sufficiunt. Ideo sunt civi
tates constitute habentes plures vicos
in quorum uno exercetur ars fa
brilis in alio ars textoria in
alio aliud secundum quod variis indigemus
ad supplendam indigentiam vite.
Nulla enim est civitas perfecta nisi
habitatores eius ibi invenire
possint omnia sufficientia ad vitam

Consequenter ergo ex civitate non solum vivere sed et vivere sufficienter. ex quo sequitur constat est continentia eorum que ad vitam sufficiunt. Unde ergo dictum est quod scribitur primo pol. quod civitas que est civitas constans ex pluribus vicis est communitas perfecta quasi iam ut consequens est dicere singuli communitas est habens terminum sufficiencie vite omnis perfecte. Tercio ex constitucione civitatis consequimur virtuose vivere. Unde intencio legislatoris et constituentis civitatem non solum esse debet ut in civitate cives habeant sufficienciam ad vitam sed ut vivant bene secundum leges et virtuose. Ideo dicitur primo pol. quod ipse facta quidem est igitur civitas vivendi gratia. Existens autem gratia bene vivendi. Fortem primum motivum hominum constituentium civitatem fuit ipsum vivere et habere sufficienciam in vita. Videmus enim quod solitarie non poterant sic in vita sufficere. constituerunt civitatem ut unus alterius defectum supplens haberent sufficienciam in vita. Constituta autem civitate et hominibus experimentis intuentes et videntes quod non satis est habere sufficienciam in vita nisi vivat bene et virtuose. Et sine lege et iusticia fieri non possit ordinaverunt communitatem politicam que facta erat ad vivere et ad habendum sufficienciam vite ad bene vivere secundum leges et virtuose. Sic ergo tot bona consequuntur ex constitucione civitatis. Unde dictum est quod scribitur primo pol. videlicet quod qui primus civitatem instituit extitit causa maxima bonorum

d

Dubitabat non nulli an civitas sit aliquid secundum naturam et an homo sit animal naturaliter politicum et civile. Ita ea que sunt secundum naturam videntur esse semper et ubique ut ignis sit apud calefactibile semper calefacit et ubicumque est habens esse calefactionis actum. Cum sic civitas quid naturale esset et homo naturaliter esset ad civile multus reperitur homo non civilis. Videmus autem multos societatem politicam renuentes eligere solitariam vitam et campestrem. Sed hec et alia dubitatores silentes videntur procedere quia ignorant quid naturale est homini esse civile. Non enim hic est sic homini naturale sicut naturale igni calefacere et lapidi deorsum cadere est quia talia sic est naturaliter competunt quod ad contrarium assuescere non

puit et competit eis semper et vbique. nullus enim tociens posset lapidem iacere ut assuesceret sursum ire. deinde ergo lapis grauis est de se deorsum tendit et ignis sursum talesque, hoc ergo non est naturale est ad ciuile. si dicitur ei hic naturaliter conuenire quod habet quandam impetum et quandam aptitudinem naturalem ut ciuiliter viuat. Tamen ad hoc sed naturalia ex causa non ex aliquo impedimento sunt ex aliqua causa impediri possunt ut licet naturale sit homini esse dextrum multi tamen ex aliquo impedimento vel ex aliqua causa reperiuntur ambidextri. Sic licet naturale sit homini viuere ciuiliter reperiuntur tamen multi campestre viuentes.

Tangit autem philosophus primo pol. tria que contingit aliquos viuere ciuilem vitam. primum est fortuna secundum nimia prauitas. tertium nimia bonitas. Contingit enim propter aliquos non esse ciuiles. ex fortuna ut quod nimium pauperes existentes non possunt ciuiliter viuere sed coguntur ciuitatem relinquere et ad siluas euolare. Secundo propter quod homo aliquis redditur non ciuilis est nimia prauitas quia qui enim sic habent appetitum corruptum et nobilitatem peruersam quod nequeunt viuere in societate et secundum legem. Ideo ciuitatem relinquentes vel si non relinquant aliquando expelluntur. Hii autem sunt illi quos ut recitat philosophus primo pol. maledicebat homerus dicens Maledictus insocialis illegalis scleratus affectator belli. velud aues sine iugo existens sit volatilia. Tertio aliqui non ciuiliter viuunt propter nimiam bonitatem. vita enim ciuilis et coniugalis est vita bona. sed est vita ut homo. aliqui enim sunt tante perfectionis quibus non sufficit viuere ut homo. sed querentes deum quid ex ciuilitatem eligunt perfectiorem vitam. Nam licet qui imbit ex qui ciuiliter viuit bene faciat. tamen qui non nubit et non ciuiliter viuit ut liberius contemplationi vacet melius faciat. Est ergo homo animal naturaliter ciuile non obstante quod contingit aliquos non ciuiliter viuere. Nam quicumque non ciuiliter viuit non ex paupertate vel ex fortuna hoc accidit vel est bestia et scleratus et sine iugo non valens legem et societatem supportare vel est quasi deus id est diuinus eligens altiorem vitam. propter quod scribitur primo pol. quod non potens communicari nulla est pars ciuitatis sed vel est bestia vel est deus

R emouebantur in precedenti capitulo obiectiones contrarie per quas ostendi videbatur ciuitatem non esse aliquid secundum naturam et non hominem non esse animal naturaliter ciuile. Sed ergo non satis sit remouere obiectiones contrarias veritati alicui impugnantes nisi adducantur rationes per quas illa veritas confirmetur. Intendimus in hoc capitulo adducere rationes ostendentes ciuitatem esse quid naturale et hominem esse naturaliter animal ciuile. Possumus autem duplici via ostendere communitatem politicam siue ciuitatem esse aliquid secundum naturam. Prima via sumitur ex eo quod hec communitas complectitur domum et vicum. Secunda ex eo quod est illarum finis et complementum. Probatur enim supra quod prima communitas domus secundum naturam est. Sed natura non deficit in necessariis. Oportet quod naturale esse quamlibet communitatem que deficit ad sufficienciam vite communitas domestica et etiam vici. Alia sunt que deficiunt ad sufficienciam vite humane. Quare cum communitas ciuilis has communitates comprehendat et perfectius deficiat ad sufficienciam vite. Sequitur communitatem illam oportet eam esse secundum naturam. Secunda via ad inuestigandum hoc idem sumitur ex eo quod ciuitas est illarum finis et complementum. Nam ut arguit philosophus primo politicorum quod est natura finis generationis naturalium quod naturale est et est natura ipsorum generatorum ut quod est finis generationis hominis est quid naturale et est natura eius. Nam finis generationis illa est forma que per antonomasiam est quid naturale et est ipsa natura. Videmus autem quod communitas domus est quid naturale non solum quia deficit ad sufficienciam vite sed quia communitatem illam que perficit domum est quid naturale. Constat enim domus ex communitate viri et vxoris domini et serui patris et filii. Quarum quelibet est secundum naturam. Sic etiam communitas vici est quid naturale non solum quia deficit ad sufficienciam vite sed quia etiam generationis habet esse naturale. Fit enim vicus naturaliter ex crescencia filiorum collactaneorum et nepotum ut vult philosophus primo politicorum. Sequitur ergo si tale incrementum est naturale sicut ipse quid naturale erit. Ciuitas ergo que est finis generationis domus et vici erit aliquid secundum naturam eo quod sit finis generationis naturalium. Generatio enim domus et vici tamquam ad finem et complementum ordinatur ad ciuitatem. Viso ciuitatem esse aliquid secundum naturam, reliquum est ostendere hominem esse naturaliter animal politicum et ciuile quod ex duplici via inuestigare possumus. Prima sumitur

ex parte sermonis. Circa vero ex
parte impetus naturalis probabatur
enim in principio 2i libri ex parte
sermonis hominem esse ad naturam so
ciale eo quod per sermonem ad mutuam
instructionem et disciplinam. Sed
ad ex parte sermonis ostendere pos
simus hominem esse naturaliter ad politi
cum et civile est eo quod vox hu
mana que dicitur sermo est aliud
aliud significativa quam vox brutorum
unde probatur quod possumus quod in aliis
animalibus ab homine usque adhuc
natura eos prevenit ut vox
sit eis signum delectabilis
ut habeant sensum delectabilem
et tristabilem. Hec enim sibi
invicem per vocem significant.
Canis enim eo quod aliud latrat
cum delectatur et cum tristatur
propter aliud tamen per suum latratum
sentit tristiciam et delectacionem quam
habet. Sed hominibus ultra hoc data
est sermo per quem distincte sentiunt
quid conferens et quid nocivum
et quid iustum et quid iniustum. Si
ergo civitas domestica ordinatur
ad prosequendum conferens et ad
fugiendum nocivum, communitas vero
civitatis plus hoc ordinatur
ad prosequendum iustum et ad fugien
dum iniustum. Si oportet communitatem
domesticam et civilem esse quid
naturale. Tertio si natura dedit
homini sermonem naturalis est illa co
munitas que ordinatur ad illa
que sunt apta exprimi per sermonem

iustum est et iniustum non proprie
sed in comunitate domestica esse
sed in comunitate civili. In civitate
enim ubi cives habent possessiones
proprias et distinctas consurgunt
lites et litigia et ideo ibi oportet
discerni quid iustum et quid non
iustum. Et quid non proprie sit in domo
ubi tota ad patrem familias perti
nere videtur. Differt ergo civitas
a domo quia in ea non solum discer
nitur quid conferens et quid nocivum
sed et quid iustum et quid iniustum.
Contrarium vero communitas erit naturalis
tam domestica quam civilis eo quod
per sermonem nobis datum a natura
representatur conferens et nocivum
et iustum et iniustum. Tercia
via ad investigandum hoc sumi
tur ex parte impetus naturalis nam
omnia animalia habent naturalem im
petum ad consequendum ea que sunt
eis a natura tributa. Sicut si natura
dedit homini [illegible] dedit ei na
turalem impetum ad faciendum ea
per que possit sibi in vita sufficere
hoc autem maxime contingit secundum
politicam per comunitatem civilem eo
quod civitas debeat esse conten
tiva omnium que ad vitam sufficiunt.
Inerit ergo hominibus impetus na
turalis ad vivendum politice et
ad constituendum civitatem. Sed
cum id ad quod habemus impe
tum naturalem sit secundum naturam oportet
civitatem esse quid naturale vel
esse quid secundum naturam

p Possumus autem tri-
plici via osten-
dere quod propter commu-
nitatem civitatis
utile fuit humane vite constitu-
i et communitatem regni. Prima vi-
a sumitur ex parte sufficiencie
vite. Secunda ex parte adeptionis virtu-
tis. Tertia ex parte defensionis
et remotionis impedimentorum ho-
stium. Prima via sic patet, nam
cum aut plures vicos vel quod com-
munitas perfecta que est civitas constans
ex pluribus vicis est habens
terminum omnis per se sufficiencie vi-
te. Non sic intelligendum est quod propter hoc
ad civitatem et per se possessiones
habeat omnia que requiruntur ad
vitam, sed sufficit civitati si ex ne-
cessitate quod per mercatores et per poder-
portativam et humanam industri-
am facile haberi possit suffi-
ciencia vite. Dicitur ergo vicus
in quo exercetur ars fabrilis in-
diget vico alio in quo exerce-
tur ars textoria eo quod homo
ad sufficienciam vite indiget
operibus tam fabrorum quam texto-
rum. Sic et contingit civitates
aliquas habundare in uno
et deficere in secundo in quo con-
tingit et civitates alias habun-
dare. Ergo civitatem unam in-
digere auxilio alterius. Continuare

sicut utile est humane vite quod
[illegible] civitate congregari. Sed
sicut vicos ut facilius habean-
tur que requiruntur ad vitam,
sic utile est civitates plu-
res congregari sub uno prin-
cipatu aut sub uno regno
ut facilius et melius sibi
invicem subveniant quantum ad ea
quibus indigent in vita. Nam
sicut diversa membra corporis
non eundem actum habent et unum
indiget alterius opere, propter quod
utile est ipsis membris congre-
gari in uno corpore ut sibi
invicem subveniant, sic quia non
omnes civitates habundant in
eisdem utile est eis congrega-
ri sub uno regno ut melius
possint sibi invicem subvenire
in hiis que requiruntur ad
sufficienciam vite. Secunda
via ad investigandum hoc
sumitur ex parte adeptionis virtu-
tis. Intendit enim legislator
ut supra tangebatur non so-
lum esse debet ut cives ha-
beant que requiruntur ad suf-
ficienciam vite ad supplendam
indigenciam corporalem sed et ut
vivant secundum legem et virtuose.
Immo tanto principalius debet
intendere hoc quam illud quanto
anima est potior corpore et quanto
operationes virtuose excellunt ex-
teriora bona. Ex parte ergo virtutis
civitatis habere civiles potentiam

ut possint cogere et punire
volentes virtuose vivere et tur
bantes pacem et bonum statum
aliorum civium. Cum autem quis principans
sit in civitate aliqua non audet
insurgere contra principem si
sciat ipsum habere magnam civi
lem potentiam et dominari in om
nibus multis si constet de prin
cipe quod iuste regat et quod non
convertatur in tirannum expedit
civitatibus propter virtuose vivere
et propter conservare pacem congre
gari sub uno regno quod si ty
rannus princeps tirannisare vellet. Quanto
maiorem habet potentiam tanto ma
gis esset expediens civitati.

Tercia via ad investigandum
hoc sumitur ex parte defensio
nis et remotionis impedimentorum
hostium. Videmus enim quod quando
una civitas impugnatur con
federat se civitati alii ut me
lius possit resistere impugnationi
hostium. Cum ergo regnum sit con
federatio quedam pluralitatem civi
tatum eo quod uniantur sub uno prin
cipe vel rege cuius est quamlibet
partem regni defendere et ordina
re civilem potentiam aliarum
civitatum ad defensionem cuiuslibet
civitatis regni si contingat
eam ab extraneis impugnari
propter fortiorem defensionem et
tuitionem utile fuit ex pluribus
civitatibus politicis constitue
re constituere unam communi
tatem regni

Generationis
civitatis et re
gni duos modos
possumus assi
gnare quorum quilibet est quasi
naturalis alter vero est natura
lior altero. Primus modus et ille
de quo supra in secundo libro fe
cimus mentionem ubi diximus
quod propter crescere filiorum colla
teraneos et nepotum domus
propter crescere in vicum. Vicus in
civitatem. Civitas in regnum.
Alius modus est ex concordia
constituendi civitatem. Quod ut
recitat philosophus 2o politicorum antiquitus
homines morabantur dispersi velut
tempore Alexandri alis cuilibet
contingebat. Fuit quedam gentes
que vocabantur Kartades et
quilibet per se morabatur. Homines
ergo sic dispersi morantes aliis con
cordabantur in unum constituen
tes sibi civitatem aliquam in qua
simul morantes habere possent suf
ficientius et habundantius que
requiruntur ad indigentiam
vite. Sic ergo modo posset fieri con
stitucio regni ut si multe civi
tates et castra sibi confederarent
et concordarent ut sub uno re
ge existerent [illegible] [illegible] ergo

potenciam utrique ad hoc modo est naturalis sed prima est naturalior secundo. Prima enim constitucio civitatis et regni est dupliciter naturalis. Primo quidem naturalis est quia constituitur ex generacione que est opus nature. Secundo naturalis existit quia homines habent impetum ad constituendum civitatem et regnum. Sic enim per generacionem crescentibus filiis et nepotibus in eadem domo et non valentibus simul habitare faciunt sibi plures domos et constituunt vicum et ulterius crescentibus et non valentibus habitare in uno vico faciunt sibi vicos plures et constituunt civitatem. Amplius autem ipsis crescentibus et non valentibus habitare in una civitate fabricant sibi civitates plures et constituunt regnum. Talis constitucio regni et civitatis est maxime naturalis non solum quia homines habent naturalem impetum ad talem constitucionem sed et quia talis huiusmodi constitucio procedit ex generacione filiorum que est opus nature. Secundus autem modus constitucionis regni et civitatis est per concordiam hominum. Talis constitucio licet esse licet non sit adeo naturalis ut prima, attamen naturalis est quia homines ipsi omnes habent naturalem impetum ut concordent civitatem constituere in qua reperiuntur sufficientia ad vitam. Sic et habent naturalem impetum ut constituant principatum et regnum, quia per talem constitucionem possunt magis pacifice vivere et magis resistere hostibus volentibus impugnare ipsos. Est enim habere impetus naturalis non solum quia homines naturaliter habent impetum ut pacifice vivant et ut facilius resistant hostibus quod fit per societatem principatus et regni. Tercia enim civitates non consisterent sub uno rege plures guerras et discordias haberent adinvicem. Similiter ut duobus modis generacionis et regni quorum quilibet dici potest naturalis possumus addere modum bestialem qui maxime est semper violentus. Non enim homines diversi morabantur poterant quamvis insurgere per tyrannidem et violenciam. Et dominari eis et ut facilius eis dominarentur poterant eos violenter congregare in unum et constituere inde civitatem. Sic et regnum per violenciam et per tyrannidem constitui possunt ut si quis dominans alicui civitati per tyrannidem et per civilem potenciam opprimat civitates alias et faciat se regem constitui super illas. Cum ergo diversos esse modos generacionis civitatis et regni restat videre in quot partes oportet hunc tercium librum dividere in quo de huiusmodi regimine tractaturi sumus. Patet ex dictis naturalem generacionem

ciuitatis et regni ordinari ad
bene viuendum et ad pacifice vi
uendum et ad resistendum volentibus
turbare pacem et impugnare
ciues. Ostendendum est ergo qualiter
possit bene regi ciuitas siue
regnum tempore pacis et qualiter
impugnandi sint hostes
tempore belli. Tercium est ut patet
per philosophum in 2o metheaurorum
et circa finem elencorum nul
lus sibi sufficit in inueniendo
de arte aliqua sed oportet adhuc
inniti per auxilium precedenci
um tradencium noticiam aliquam
de arte illa. Ideo oportet propter
sufficienciam artis regiminis
ciuitatis et regni recitare
quid senserunt philosophi de regi
mine regie et quomodo antiquitus rege
bantur ciuitates. Ita ergo hic
aliqualiter manuducemur ad
sciendum quid vitandum et pro
sequendum sit in regimine regni
ciuitatum et ciuitatis. Totum ergo hunc
librum diuidemus in tres partes
nam primo narrabimus opiniones
philosophorum circa regimen ciuile
et reprobabimus ea in quibus
visi sunt non bene sentire circa
huiusmodi regimen. Recitabi
tur ergo regia instituta ab
antiquis philosophis ut per eorum
noticiam manuducamur re
ges et principes quomodo regere
debeant ciuitates et regna. 2o
ostendetur quae sit optima poli
cia siue optimum regimen
et quibus cautelis vti debeant
et quomodo tempore pacis propter viuere suf
ficienter virtuose regenda sit ci
uitas et regnum. 3o manife
stabitur quomodo eligendi sunt pu
gnatores et quales impugnan
di sunt hostes et quomodo ordinande
sunt acies bellorum et quibus cau
telis vti debeant bellantes

Socrates autem cum
phisicus esset circa
naturas rerum
videns esse naturales
~~phisicas~~ scientias magnam difficultatem esse ut nar
rat philosophus in metaphysica sua conuer
tit se ad moralia quem plato
sicut discipulus in multis se
cutus est. Propter quod philosophus plu
ries 2o politicorum Socratem appellat
determinando autem Socrates et
plato de moralibus quicquid videtur
tetigisse circa ciuitatem et regimen
ciuile. Primum est quod dixerunt ciui
tatem maxime debere esse vnam
quod forte ideo hoc opinati sunt
quia sicut multitudo ab vnitate pro
cedit et sicut vnitas videtur esse
potior multitudine. Sic primam
causam deus ipse quia est summe v
nus arguitur esse summe bonus
videtur ergo ciuitas potissime esse

bona si sit potissime una. Quanto igitur plus ad unitatem procedit, tanto plus appropinquat ad terminum bonitatis. Secundum autem quod circa civitatem statuerunt dicti philosophi quod dixerunt omnia esse communia ut quod haberent communes possessiones communes uxores ut quantum attendebat ad quantum et primus haberent communes filios. Racio quare promoverunt usum feriarum patres non cognoscerent de propriis filiis reputarent omnia puerorum esse filium proprium. Videbatur enim Socrati et Platoni totam dissensionem civitatis consurgere ex proprietate possessionum et eciam quod quilibet intitur dicere hoc est meum. Quare ut arguebat si possessiones essent communes et omnes unum haberent proprium cessarent lites et iurgia et esset civitas optime ordinata. Volebat eciam uxores esse communes quia ex hoc consurgeret maxima delectacio et dileccio inter omnes. Nam uxoribus non existentibus propriis sed omnibus essent communes filii et quia patrum ad filios est maxima dileccio in civitate illa. Esset maxima amor eo quod antiquiores diligerent omnes iuniores ut filios et iuniores eos diligerent sicut patres. Posuerunt ergo huiusmodi communitatem uxorum et filiorum ut esset maxima unitas et maxima dileccio in civitate. Nam ad sit maxima unitas et maxima dileccio patrum ad filios antiquiores reputabant se habere maxime unitatem cum iunioribus et ergo credebant eos filios suos. Illi vero estimarentur eos esse suos patres. Tercium quod dicti philosophi circa regimen civitatis senserunt est quod dixerunt mulieres instruendas esse ad opera bellica et debere bellare sicut et viri. Inducebantur autem ad hoc ut philosophus recitat 2o politicorum ex hiis que videbant in bestiis et in avibus aliis in quibus non solum bellant masculi sed et femine. Primo et in bestiis et in avibus ex rapina ferociores esse femine videntur quam mares. Nam si consideramus aves rapaces invenies ex rapina maiores corpore et audaciores corde et pugnatores viribus sunt femelle quam masculi ut accipitres et aquile et austrices ut dicitur sunt omnes femelle. Omnium masculi sunt viliores eis. Cum nature sic in avibus aliis hoc videmus quod non solum bellant mares sed et femine quod maxime videtur esse secundum ordinem naturalem in quo convenimus cum aliis animalibus videtur civitas maxime esse naturaliter ordinata si ad opera bellica ordinentur non solum viri sed et mulieres. Quartum quod dixerunt instituendum esse in civitate est quod semper volebant eorum principa

et esse in magistratu ut qui
erant officiales semper officia
haberent et qui prepositi semper
prepositi etc. De magistratibus
aliis assumebat etc. ad hoc
enim de terra Credemus enim par
tes terre in quibus habundat
vena argenti sic se habere
Dicit ad naturam sic agit quod ve
na auri non continetur in ve
na argenti nec in vena ferri
et ergo quod maxime bene opera
mur si imitemur operacionem na
ture maxime bene regere civitates
si imitantur ordinem naturalem
Vena auri ut principantes ma
iori principatu nec civibus in
maioribus principatibus vena
argenti ut cives in minoribus
non debet contineri in vena fer
ri ut quod fiant subditi et depo
nantur a magistratibus sub
secundum ad quod dicit philosophus sen
serunt statuendum circa civitatem
est quod diviserunt civitatem quia
secundum diversa dicebant esse in quatuor par
tes scilicet in agricolas artifices
bellatores consiliarios et prin
cipem Dixerunt enim agrico
las necessarios esse ad constitucionem
civitatis propter ea que requirun
tur ad victum Artifices vero ne
cessarii erant propter vestimenta et
domos et alia que requiruntur
ad vitam Bellatores quidem ne
cessarii existebant propter defen
sores civitatis et reprimendos
hostes Dicebat ad civitatem
si bene ordinata erat ad minus

debere habere mille bellatores
et ad plus quinque milia Consi
liarii vero et consiliarii necessarii
erant in civitate ad dirigen
dos cives ut virtuose viverent
et ut debite observarent leges
Tangebat et dicti philosophus quedam
alia circa regimen civitatis de
quibus si locus daretur mencio
fieri poterit

Maximam equali
tatem et unita
tem non oportet quidem
in omnibus rebus
Nam si omnia essent
equalia ~~vacat~~ iam non essent
omnia. Ad hoc autem quod sint omnia
que requiruntur ad universum
et ad hoc quod universum secundum suum sta
tum sit maxime perfectum oportet
ibi dare diversa gradus perfectionis
quod tota bonitas universi non
potest reservari in una parte oportet
ibi dari partes diversas ut in plu
ribus partibus eorum consistat universi
perfectio quam in una tantum sic
et in civitate ad hoc quod habeat
esse perfectum oportet dare diversita
tem aliquam nec oportet ibi esse om
nimodam conformitatem et equali
tatem ut Socrates et plato
credebant Tangit ad plus

2o pol. sic et tot partes quod non oportet civitatem esse maxime unam et maxime conformem. Prima sumitur quantum ad esse ipsius civitatis. Secunda per comparationem ad totum. Tertia per comparationem ad partes. Quarta per comparationem ad principantem et ad rectores. Quinta per comparationem ad finem. Sexta per comparationem ad ea que videmus in aliis totis. Prima via patet quia maior est unitas unius singularis hominis quam totius. et domus quam vici et vici quam civitatis et civitatis quam regni. Constat autem domus ex pluribus personis. vicus ex pluribus domibus. civitas ex pluribus vicis et regnum ex pluribus civitatibus. Si ergo tantum convenirentur domus quod omnes persone habitantes in ipsa fierent una persona iam non maneret domus sed fieret homo unus aliquis singularis. Sic si tantum uniretur civitas quod fieret unus vicus vel una domus non ulterius remaneret civitas. regnum etiam et civitas aliquam diversitatem ultra quam si defendatur periret esse eius. Dicere ergo in civitate vel in regno debere esse tantam unitatem est dicere civitatem et regnum non esse regnum. Secunda via ad investigandum hoc idem sumitur per comparationem ad totum vel ad compugnationem. quia ut dicitur 2o pol. aliud est esse compugnationem et civitatem quia hec autem sit compugnatio utilis est

rum quantitatem. licet eius sit eadem rerum species. Est enim compugnatio auxilii gratia. sic enim plures homines magis trahunt navem quantumcumque illi plures sunt eiusdem ictus et sic similes et conformes. sic plures homines magis bellant. Civitas autem non sic. sed constituta est ad sufficientiam vite. Prima ergo diversis indigemus ad vitam oportet in civitate diversitatem esse. Tertia via declarans et manifestans quas diversitates sumitur per comparationem ad partes. Nam sicut quod ipsum corpus indiget diversis operibus ut ambulatione tactu visione et auditu ideo oportet ibi dare diversa membra exercentia diversos actus. sic quia ad indigentiam vite indigemus domibus vestimentis et victualibus et aliis huiusmodi oportet in civitatibus dare diversitatem aliquam ut in ea reperiantur sufficientia ad vitam. Sicut ergo si non esset diversitas in membris corporis ut si totum esset oculus corpus imperfectum esset quia licet videret non posset audire nec ambulare. sic si esset maxima conformitas in civitate ut quod omnes essent textores vel coriarii civitas imperfecta esset quia ad sufficientiam vite non solum indigemus calciamentis sed etiam indigemus victualibus et domibus et aliis que requiruntur ad vitam. Quarta

Vna sunt per compactionem ad princi
pantes et subiectos. Una autem com
tas sit ordo civium ad aliquem
principantem vel dominantem et
aliquem in civitate oportet dare aliquos
magistratus et aliquas potestates
quod non esset nisi ibi aliqui essent
dominantes et aliqui subiecti
quare cum hoc diversitatem requirat
oportet in civitate dare diversitatem
aliquam. Tercia. Vna sunt
per compactionem ad finem. Una finis
civitatis est bene vivere et habere
sufficienciam in vita. Una com
tas est civitas habens terminum
omnis per se sufficiencie vite. Sed
ut dictum est ad sufficienciam vi
te requiruntur diversa ideo oportet
civitatem habere aliquam diversitatem
in se et diversos habere. Vicos enim
expediens ad vitam quod non re
peritur in uno vico reperiatur
in alio. Quarta. Una sumitur
per compactionem ad alia tota ut sic
melodia que est multitudo vo
cum multum est bene proporcionata si
sit ex vocibus equalibus sed ad re
ctam consonanciam oportet ibi dare
diversitatem tonorum. Sic pictu
ra multum est bene ordinata in
si sit ibi diversitas colorum. Sic
et civitas multum bene ordinata
erit nisi sit ibi diversitas offi
ciorum. Decet ergo reges et princi
pes cognoscere quod multum convenienter
non regere civitatem nisi sciverint
ut sit consistencia. Et nisi co
gnoscat quid oportet in ea diversita
tate esse

S

Sermo in prin
cipiis debet esse
longus eo quod
parvus error in
principio ma
gnus fit in fine. Cum ergo sint
principia pertractanda et longis
sermonibus sit discucienda ne con
tra ipsa contingat error. Quare
cum in regimine civitatis summo sit
politica ordinanda. Omni enim
sciendum est supra civitatem oportet
esse unam et quam diversitatem habere
debet et quomodo omnes debet se habere
et quibus civitas debet
adiuvare et quibus civitas debet
utrum omnia debeat esse communia
et quid debeat habere proprium.
Hec enim sunt quasi principia et que
dam preambula ad sequencia. Vo
lumus enim in hoc capitulo primo on
dere quod non expedit civitati habe
re omnia communia ut Socrates ordina
vit nec sequentur illa bona
que opinabatur Socrates. Si
sic ordinaretur civitas. Credebat
enim si essent omnes possessiones uxo
res et filii communes cessarent litigia
crederent omnes esse patres vel
filios suos esse in civitate ma
ximus amor. Pessima ergo tri
plici via ostendi quod hec non
expedit civitati. Primo quia non

cessarent litigia quia cives non
reputarent omnes pueros proprios
filios. 2o quia inter eos non esset
magnus amor. Tertia via sic
patet nam quantumcumque possessiones essent
communes usus tamen pertinentium
ad victum esset proprius. Nam sicut
fieri non potest quod ex omnibus civita
tibus fiat unum corpus realiter
ita esse non potest quod ille idem cibus
qui nutrit corpus unius
idem nutriat corpus alterius.
Existentibus ergo possessionibus commu
nibus oportet cibum distribui que
requirunt ad supplendam indigen
tiam corporalem et quia homo nimis
decipitur in proprio commodo quia
videtur ei esse plus debere acci
pere quam accipiat. Immo quia impos
sibile est omnes cives esse equaliter
prudentes et bonos et esse equa
liter utiles civitati statim in
surgeret rixa inter cives quia quili
bet crederet se plus esse acceptu
rum ut dum unus civis iudica
ret se meliorem alio vellet secundum
dignitatem suam ei fieri retri
butionem hanc ad equalitatem
non descendi esset possibile observari
inter cives id absque dissensi
one et lite quia quilibet decepta
in iudicando de seipso apta
tur se plus valere quam valeat.
Concludatur ergo possessionum quam
ordinabat Socrates ad vitan
dum lites potius esset causa li
tigii quam pacis. Unde ut supra
in 2o libro tetigimus hic est

vita perfectorum non habet propter im
perfecti autem sunt pauci lex vero
imponenda omnibus civibus et
toti populo debet esse talis secundum
quam homines communiter possint vivere
ut et Philosophus ait 2o politico
rum cives non esse applicandos
legibus sed leges civibus. Ta
les enim debent esse leges et
talis debet esse ordinatio civita
tis que competat omni populo
et communi vite. Cuiusmodi non fuit
ordinatio Socratis quia inter gentes
communiter viventes absque multis
litigiis observari non posset. Da
to tamen quod civitas posset observari
possessionum tamen absque litigiis
civitatem tamen servari non posset
quam volebat Socrates filio
rum esse non esset possibile ob
servari absque litigiis. Secunda via
patet sic nam si omnium esset commu
nio oporteret cives omnes pueros re
putare proprios filios immo quia pue
ros communiter esset similes aliquibus
civibus et aliis aliis. Quilibet civis
appropriaret sibi in filium quem
videret esse sibi similem. Unde et per
narrationem patet quia apud quasdam
gentes ut in superiori libro narravimus
uxores sunt communes filios tamen cives
dividunt secundum similitudinem. Quilibet
enim appropriat sibi in filios quos
videbat eis esse similes. Nam
et in aliis animalibus hoc contin
git quia multe femelle reddunt

filios fratres patribus quemad
modum in terra phalarie que
dicta erat que ut plurimum
reciat semper reddebat filium
fratrem patri. Ipsi hoc vocatur
iusta. Non ergo supposita tocia
te esse bonum illud quod opi
nabatur Socrates verum ut ci
y pcos ues non credent esse filios ipsi
us. Tercia racio sic patet
quod supposita ciuitate Socratis
non esset tantus amor in ciuita
te ut opinabatur Socrates
quod modica coniunctio plus indu
cit de amore si sit certa et nota
quam multa si sit ignota et du
bia. Licet enim maior sit com
municatio patris ad filium quam patrui
ad nepotem plus tamen patruus
diliget nepotem si firmiter
credet ipsum esse talem quam pater
filium si suspicabiliter dubitaret
se eum genuisse. quod plus
est modo de dilectione in ciuitate
ut plurimum inuenit quod quis
vnus diligit alium tanquam fi
lium alius tanquam fratrem aliquis
tanquam nepotem. alius tanquam
fratruelem. Appellat autem
philosophus ffratrueles qui sunt
ex duobus fratribus nati. alius
vero diligit ipsum tanquam contri
bulem id est tanquam natum
ex eadem tribu vel tamquam agnatum
aliam consanguinitatem quam sit
dilectio quam ponebat Socra
tes. Modica enim consanguini
tas si sit nota et certa maiorem

dilectionem generat quam filiacio si sit
dubia et ignota. Conclusio ergo
illa quam ponebat socrates
non est expediens ciuitati de
quo ad hoc recitans et principes
diligenter aduertere ut sciant
ciuitatem ordinare ut expe
dit ciuitati

Philosophus secundo
probat multa
mala sequi in ci
uitate si vxores
et filii ponantur esse communes
primo enim ad principes spectat cum
medere possunt contra mala
que plus tangit ibi sequencia ex
tali communitate. primo quantum ad iniuria
consanguineorum vilificando no
bilium enim iniuria filiorum etiam
intemperancia veneorum primo
abusio parentum. Secundum sic pa
tet quod omnia in ciuitate consurge
lites vulneraciones et contumeli
as que tanto detestabiliores
sunt quanto coniunctiores

iniurias et contumelias inferat. Sic ergo civitas per quam Socrates ordinavit tollat distinctionem filiorum et notitiam consanguinitatis, non est conveniens quia ex hoc sequuntur aliquas de facili propter ignorantiam iniuriari consanguineis. Secundum malum sic ostenditur, quia si posita communitate uxorum et filiorum sequitur vilificatio nobilium et exaltatio agricolarum et personarum vilium, quia esse non potest uxores et filios esse communes inter equalis cum generatur de filiis nobilium et custodum civitatis que generantur de filiis agricolarum et personarum vilium, sic filii nobilium deprimentur et vilium exaltabuntur. Non ergo erit amicitia inter cives, quia secundum philosophum 8o ethicorum proportionabile et equale amicitiam salvat; cum ergo boni et nobiles sint super viles et ignobiles, sic est amicitia inter eos pro quanto se habent secundum proportionem suam, ut quod ignobiles serviunt nobilibus et nobiles eis contribuunt mercedem secundum proportionem suarum. Velle ergo filios civium [illegible] communes esse, ex lem omnia genere de filiis nobilium et ignobilium est vilificare nobiles et exaltare ignobiles et non salvare amicitiam inter eos. Tertium malum sic declaratur, quia supposita predicta communitate sequitur iniuria filiorum, quia ut dicit philosophus octavo ethicorum, difficile esse amicum secundum perfectam amicitiam non

contingit ut contingit multas personas simul amare valde; par vulde amare dicit quedam superhabundantiam, que quidem magis est apta nata esse ad unum quam ad multos. Quia in eodem 9o concludit philosophus quod multis placere valde non est facile. Sic si quilibet civis credet quemlibet puerorum esse suum filium, quia partitur eius amor inter totam multitudinem, modicum diliget unumquemque. Ex uno quoque et modicum curabit. De unoquoque enim quilibet civis inter esse factus nullos posset omnes pueros esse filios suos; si ipse omnes diliget tamquam filios sicut esset duos vel tres pueros, quos credet esse suos filios, et quod illi non esset certitudinaliter ei noti. Approbabatur Socrates quod omnes alios intime diliget. Prius sicut arguit philosophus 2o politicorum post duos vel tres vel plures paucos pueros valde magnam multitudinem puerorum diligere tamquam suos filios, sic est ponere parum de melle in multa aqua. Sicut ergo parum mel totum unum fluvium non posset facere dulcem, sic amor duorum vel trium filiorum innumerabilem multitudinem puerorum existentium in civitate non posset reddere placabilem et dilectam. Sed non existente dilectione civium ad pueros non habebunt eorum debitam curam sup

posita comunitate quam ordinaue
rat Socrates non habeatur de
bita cura nec debita diligen
tia erga filios. Communitatem ma
lam sic ostendi potest quia ultimus ge
neratiua est ita corrupta quod
est insaciabilis concupiscentie appe
titus quod non habente uxorem spe
cialem propriam et hic est ualde dif
ficile debite et temperate se
habere erga illam. Sicut quod pro
uocata gula per multitudinem
ciborum difficile est esse abstinen
tem sic prouocatus veneris per
multitudinem feminarum difficile et
quasi impossibile est esse temperatum.
Quintum autem malum sic manife
stari potest. Nam non habentibus
parentibus certitudinem de propriis fi
liis et filiabus [illegible] fieret abu
sus parentum et consanguineorum
ut quod filii cognoscerent matres
et patres filias. Socrates autem vo
lens huiusmodi inconueniens vitare dixit
quod spectat ad principem ciuitatis ha
bere curam et diligentiam ne filii coi
rent cum matribus et patres cum
filiabus. Sed ut ait philosophus hic non
sufficit quod filii et filie communes e
rant et non indicabantur eis proprii
parentes dato quod prohiberetur filio
actus veneris circa matrem et pa
tri circa filiam non prohibebatur eis
amor libidinosus et concupiscentia ex
quo non manifestabatur eis pa
rentela illa. Sicut enim in personis
tamen coniunctis non solum detesta
bilis sit actualis commixtio sed
etiam abhominabilis concupiscentia

et amor libidinosus ut Reprehen
sibilis erat opinio Socratis de co
munitate uxorum et filiorum. Decet
ergo reges et principes sic ordi
nare ciuitatem ut prohibita commu
nitate feminarum et uxorum certifice
tur parentes de propriis filiis.

Quod esse res communes ut
ait philosophus 2o politicorum
tripliciter potest intelli
gi. Nam in rebus
possessionibus ad
victum est considerare duo videlicet res
fructiferas ut agros vineas
arbores et fructum qui ex talibus
oritur rebus ut poma frumenta
et poma. Sic si sit communis ciuium
erga talia vel erunt res communes
omnes fructifere et diuidentur
fructus vel possessiones erunt proprie
et fructus ~~redigentur~~ reddi
gentur in commune quod aliquibus
ut recitat philosophus apud quasdam
nationes fiebat vel utrumque erit co
mune tam res fructifera quam fru
ctus ut Socrates ordinauit.
Volebat enim ut supra tangeba
tur quod si nihil esset proprium in ciuitate
nec possessiones nec fructus nec fi
lii nec uxores quod nulla dis
sensio oriretur. Videtur autem
hec ordinatio Socratis ut philosophus
ait supra considerata valde esse

Diceris civitati cum eius quibus audit
civitatem sit ordinatam esse ubi
est tanta bonitas civium reputat
eam felicem esse et estimat cives
magnifice se diligere et absque li-
tigio vivere inter quos tanta com-
munitas observatur. Sed ut dicitur 2o polit.
in actibus particularibus oportet
ad experientiam recurrere. Experti enim
sumus quod habentes omnia communia plura
inter se litigia habent quam si quilibet
propria haberet sive possideret. Possumus
autem triplici via investigare quod
si res civium communes essent plura
litigia in civitate consurgerent quam
si gauderent possessionibus propriis. Prima
via sumitur ex parte possessionis co-
munium. Secunda ex parte communican-
cium in rebus rebus illis. Tertia ex
parte imparitatis civium. Prima
sic patet. Nam cum aliquid est quod
a quibus cum unusquisque ab usu et fructu
illius rei communis propter alium impedi-
tur consurgit lis et discordia inter
eos. Videmus enim fieri uterinos
propter hereditatem quam communem habent
multa habere litigia. Quilibet
hereditate illa uti vult ut alteri
videtur expedire. Si ergo fratres u-
terini qui pauci sunt et firmiter
credunt se esse tanta consanguinitate
coniunctos multa habent litigi-
a quia hereditatem habent communem
quanto magis inter ipsos cives
si omnia essent eis communia orirentur
multa litigia cum ipsi multi sint
et diversarum voluntatum nec sit inter
eos tanta unitas consanguinitatis
sicut inter uterinos fratres. Nam et si

fieret ut Socrates credebat quod
omnes cives propter communitatem filio-
rum et uxorum crederent se esse
consanguinitate coniunctos attamen
inter eos secundum rei veritatem non
esset tanta consanguinitas sicut
inter fratres uterinos. Immo illa
consanguinitas que inter ipsos esset
fieret incerta et ignota esse non
posset ut in prehabitis probatur.
Si ergo certa consanguinitas non tol-
lit dissensiones parentum habentium
hereditatem communem multo magis
incerta singuli non posset esse inter
multos cives. Secunda via ad in-
vestigandum hoc sumitur ex parte
communicancium in hereditate communi. Sta-
tim quanto aliqui plura habent communia tanto
magis adinvicem conveniunt. Sed
quod esse non possit aliquos valde
et diu conversari adinvicem nisi
inter eos litigia originentur ex
parte ipsorum communicancium in here-
ditate communi eo quod oportet eos inter
se adinvicem conversari ostenditur
ut plurimum tempore hec lites
et iurgia propter quod philosophus ait
2o polit. quod ab hiis famulis
quibus plurimum indigemus propter
ancillares administrationes magis
offendimur et indignamur erga il-
los quia oportet nos ad eos habere
multa colloquia et diu conver-
sari cum illis. Sic ergo sit inter dominos
et famulos quos habent ita subie-
ctos propter diutinam conversationem tot li-
tigia oriuntur quanto magis co-
mmuniter inter cives quorum
unus alteri subesse non valet. Sic

habent hec ditate communem et si oportet eos valde admirate consiari. Ea via similiter ex parte imparitatis civium nam si omnibus civibus essent heredi tates tunc esset valde difficile esse et valde sumptuosum tamen tam multitudinem. Preterea quia qui possent terram colere et providere civitati sic dimitti ut alii civium terram colerent. alii vero insisterent circa custodiam civi tatis quod et Socrates concedebat nam quia custodes civitatis nobilio res sunt agricolis tamen nobiliores et meliores estimarent se debere esse acceptivos de fructibus possessionum quam illi. insurget igi tur dissensio inter eos quia a gricole magis laborantes circa possessiones magis de fructibus caperent. Considerata ergo inter unitate hominum et diligentia ipsorum quia contendit proprius a via proposita deviat. Expedit civitati ne inter cives oriatur dissensi o et iurgia non sic esse pos sessiones communes ut Socrates sta tuebat. Via autem philosophi si con sideretur modus et status ho minum est expedientior civi tati. Aut enim possessiones civium et res debent esse proprias et tunc proprias quantum ad dominium communes vero per virtutem libera litatis diligenter igitur inspecta humana conditione prout contingit

observatur est legis et laudabili um ordinationum. expedit omnibus hec res et possessiones proprias quantum ad dominium dicantur quibus domi nans bonis proprijs adhibebit de bitam diligentiam circa illa. Expe ditque talia esse communia secundum libera litatem quia cives inter se debent liberales esse concedendo sibi invi cem propria bona. Unde et apud la cedemonios ut recitat philosophus eo quod tanta erat liberalitas quod licet quilibet haberet propria bona sicut tum ad dominium tamen per liberali tatem quantum ad usum erant illis civibus communia et equi et canes quibus enim civium eis in digebat absque ea vastorum vte batur aliis aliorum civibus et fines

Ut in precedenti bus dicebatur Socrates statuit et mulieres in struendas esse ad opera bellica et debellandum sicut et viri et bestijs assimilat eas cum quibus tam mares quam femine bellant. Et quia reges et principes et alij illi quorum est civitatem disponere non debent ordinare

Mulieres ad opa bellica sed vi
dos triplici via possumus re
uari cum tria q requirunt ad bel
lum / hos enim bellatores decet
mente cautos et promdos corde
viles audos corpore robustos
et forte Cautela enim provi
denda in bellis maxima nam
alii post cautelam adhibitam
plus superantur hostes ex saga
citate quam ex fortitudine pauci
enim bellatores si sint sagaces et
industres superant multos non
fortitudine sed prudencia
Mulieres ergo quia habent consilium
validum et absque robore defi
ciunt non sunt ita industres et pro
uide sicut viri non sunt ordinan
de ad opa bellica nam in bel
lis magna cautela et indu
stria est adhibenda quia cum re
hendum in lio de re militari si
cut alia male acta recuperari
possunt casus in bellis irre
mediabiles sunt / ex ipsa igitur
industria que requiritur in
bellantibus arguere possumus
mulieres instruendas non esse ad
opa bellica. Alia via ad inve
stigandum hoc sumitur ex vilitate
et audacitate que requiritur in bel
lis nam ut dicitur iii ethicorum ffter et
terribilium est mors
Opa ergo bellica requirunt hos
impauidos et audaces eo quod bel
lantes exponunt se periculis
mortis mulieres autem cum sint
pauide et molles quod con
tingit eis tum ex fragilitate
corporis quam ex fragilitate com
mixtionis nam ut dicebatur
supra frigiditas vniam timo
ri compatitur frigidi enim est constri
ngere et contrahere calidi enim et
vilis est ad alia se extendere
Calor ergo reddit audacem et vile
frigiditas vero timidum et pusil
lanimem. quare mulieres que
sunt pauide et pusillanimes
ad opa bellica destinari non
debent In bellis enim melius
est pauidos expellere quam eos in
societate habere nam unum timidum
si timet mortem viles et
audaces trepidant videntes timi
dos trepidare ne igitur reddantur
bellantes pusillanimes
constat esse timidos. oportet ab eis
eos expellere Tercia via sumitur
ex parte fortitudinis corporalis nam
cum bellantes oportet diu sustinere
armorum pondera et dare ma
gnos ictus expedit eos habere
fortes humeros et renes ad su
stinendum armorum grauedinem
et habere fortia brachia ad fa
ciendum percussiones fortes. mulieres
ergo quia habent carnes molles
et deficiunt a fortitudine corporali
ad opa bellica ordinari non de
bent Racio autem que mouit so
cratem ad hec ponendum sumpta
ex similitudine bestiarum insuffici
ens est quia cum plurimum non valet be
stiis nil attinet Iconomice

-ne preter racionem. homines quia est contra debitum yconomicum et contra debitam dispositionem ordinacionis domus et civitatem. Sicut inhibitum est bestie preter legem agere eas secundum quod non debent

Dicebat Socrates semper eosdem debere esse principes in civitate. Consequenter de principatu principum sumitur per quoddam dominium vel per quosdam magistratus sive pro quadam superpositura possumus ad triplici via. Unde quod non sit expediens civitati superponi eosdem in eisdem magistratibus prima via sumitur ex parte regie maiestatis vel cuiuscumque alterius cuius est tales dignitates tribuere. Secunda via sumitur ex parte ipsorum superpositorum. Tercia ex parte civium. Prima via sic patet quia ut dicitur quinto Ethicorum principatus virum ostendit. Principes enim quando assumuntur ad aliquam dignitatem tunc sic manifestatur eorum bonitas et malicia. Nam quando persona privata non sic potest iniustificare ut potest publica et habens potestatem et quia non tot oculi respiciunt personam privatam quot in publicam. Non sic scitur qualis sit vir donec est persona privata non habens potestatem sicut cognoscitur postquam ad aliquam superpositurram vel ad aliquem magistratum assumitur. Sicut ergo decet regiam maiestatem et vel omnem cuius est magistratus et superpositivas distribuere cognoscere quales preficiat prepositos et magistros. Si principatus et magistratus et ulterius quelibet superpositura virum ostendit et manifestat expedit distribuentem superpositivas et magistratus super cives plures experiri quales sint quos preficit in prepositos vel magistros et per consequens preassumpto debet eos in dictis officiis affirmare vel ad meliora assumere prout ei videbitur expedire. Secunda via ad investigandum hoc sumitur ex parte ipsorum superpositorum quia multa mala et multas iniusticias committent superpositi civitatum si sciverint se esse perpetuos a quibus cavent si consideraverint se esse huiusmodi officio removendos. Tercia via sumitur ex parte ipsorum civium quia huiusmodi superpositi preponuntur quia sicut medici non est consiliari de sanitate sed eius est intendere sanitatem talis finem, sic eius cuius est civitatem ordinare non est consilia-

ri de pace et de concordia civi
um. Unde ut dicitur in isto capitulo consili
um non est de fine sed de hiis
que sunt ad finem. Pacem enim et
concordiam civium debet intendere re
ctor civitatis tamquam finem. Sic er
go disponenda est civitas ut
contineatur in pace et ut ibi se
diciones non insurgant. Quia tunc ad
alios magistratus et principatus
et distribucionem eorum diversis personis
ut innuit Philosophus 2o Politicorum. Vi
detur facere ad quietem et pacifi
cum statum civium. Unde si preciosi
aliis semper idem in magistratibus
et prelaturis preficiantur a
lii videntes se esse despectos
ad sedicionem insurgunt et civita
tem turbant. Hanc autem racionem ra
cionem improbantem ordinacionem So
cratis tangit Philosophus 2o Politi
corum ait quod Socrates semper facit
eosdem principes quod est sedicionis
causa apud nullam dignitatem
possidentes. Videntes enim se
nullam dignitatem possidere si
contingat eos esse viles et
contra eos sediciones movent

q Quia credimus philosophos
determinantes de po
liciis et de ordi
ne civium non sic
racionabiliter loquutos fu

isse. Ideo breviter sicut hic eorum opiniones
tractare non ostentacionis cau
sa sed quia hoc requirit presens me
todus quem intendimus trade
re de regimine civitatis et regni
Prius enim quam ea que senserunt
philosophi et pertractantes eorum opinio
nibus clarius apparebit quod
tale huiusmodi regimen sit censen
dum. Narrat enim Aristoteles in 2o Politicorum ...
dentibus non expedire civitati pos
sessiones uxores et filias esse
communes ut Socrates statue
bat. Nec esse decens mulieres
ordinare ad opera bellica. Nec
esse utile eosdem semper in eisdem magi
stratibus preficere ut Socrates
statuisse videbatur. Restat ergo
exequi de divisione et ordine
civitatis quam Socrates ordi
navit. Dicebat enim Socrates
ut tangebat supra civitatem quam
habere in se vere principem con
siliarios bellatores artifices
et agricolas bellantes esse par
tem civitatis distinctam ab ali
is civibus numerum autem bella
torum statuebat esse. An qua civi
tate debet esse ad plus quinque
milia et in qua adminus mille
huiusmodi autem statum quantum ad bella
tores tripliciter posuimus
enim tria que de ipsis bellantibus
Socrates statuebat. Primo enim
dicebat eos esse alios et distinctos
ab aliis civibus. Secundo statuebat

magnam multitudinem bellatorum
Ergo ponebat eos in quodam deter
minato numero. Prima via
sic patet. Nam semper bonum com
mune preponendum est bono privato natu
rale est enim partem se exponere
pro suo toto periculo ut brachium
statim se exponit periculo pro de
fensione corporis. Igitur ordinem
ergo naturalem agit quilibet civis
si non exponat se periculo pro de
fensione patrie. Non ergo sic
separandi sunt bellatores ab ar
tificibus et ab aliis omnibus quod
tunc alios pro defensione
patrie bellare non oportet. Melius
est ergo dicere in civitate tot esse
bellatores et defensores patrie
quot sunt ibi omnes valentes por
tare arma quam separare bellato
res ab aliis civibus. Secun
da via sic patet. Nam sic con
stituere civitatem tantam multi
tudinem bellatorum in qualibet
civitate ut quinque milia vel
mille esset valde difficile et
onerosum civibus ipsis. Unde
sicut enim et difficile esse civibus
primo civitatis sustentare mil
le viros et stipendiis civibus
quorum nullum esset aliud offici
um nisi bellare cum adesset oppor
tunitas et onerosius et im
portabile esset sustentare sic
quinque milia. Oportet enim civitatem
pecuniam habere possessiones et ad vo

tum ut possit ex redditibus suffici
bus tantam multitudinem pascere
propter quod philosophus 2o ~~Politicorum~~ pred.
reprehendit Socratem de huius
modi ordine civitatis. Aut quia
oportet civitatem illam sic institu
tam esse in regione Babiloni
ca nisi forte propter magnitudinem
desertorum et magnum spacium regionis
et ... possit magna multitudo
pasci. Difficile est enim ut philosophus
innuit praeter ipsos cives et ipsorum
mulieres famulos liberos pascere
tantam multitudinem bellatorum.
Tercio deficiebat Socrates in constituendo
ordinando civitatem in
determinatum numerum bellatorum. Nam
2o Politicorum philosophus volentes po
nere leges non sufficit ordina
re aliquid in civitate ad terram
tantum respicere, quia ad hoc ad regionem
respiciet sed ad loca vicina. Si quis ergo
vellet quod omnes statuere aliquos
bellatores vincere cum quibus
fructibus civitatis ad tria debet
aspicere. Primo ad cives. Nam si ci
ves ipsi essent pusillanimes
et inutiles ad bellum indiget
maiori copia bellatorum sic se
habentium. Secundum inspiciendum est ad
regionem. Nam quanto civitas illa
maiori regione et maiori terrarum
spacio potietur tanto sustentare
possit maiorem numerum bellato
rum. Tertio inspiciendum esset

ad loca vicina ut utrumque civitas illa habet circa se vicinos amicos vel inimicos pusillanimes vel inviles vel variatis condicionibus vicinorum et alie tales per determinare de numero bellantium curare est artis et scientie non posset esse circa particularia sed ta volens tradere artem de regimine civitatis non per determinatum numerum statuere bellatorum. sed illud relinquendum est industrie prudentis rectoris considerantis condicionem modum regionis et circumstancias vicinorum

Narrat autem supra quod socrates et discipulus eius plato dixerunt civitatem per esse regendam et gubernandam ut civibus communes essent uxores filii et possessiones quod sic intellectum ut verba sonant statim non patet ut est per habita manifestum. tamen quia ingenius fuit valde plato intantum metaphorice loqui quod modo forte ipse socrates habebat tamen plato eius discipulus fuisse. si volumus non ut verba sonant dicta huiusmodi socratica salvare poterimus positionem eius. omnia enim esse civibus quia communia rei veritatem non est possibile nec utile. tamen quantum ad amorem et dilectionem debet servari civitas sicut enim quilibet civis debet diligere alios cives sicut se ipsum sic debent diligere uxores filios et possessiones aliorum sicut et proprias. hoc ergo modo civibus omnia debent esse communia ut quilibet intendat bonum commune et bonum omnium et sit sollicitus cum adest facultas de rebus aliorum ac si essent sue. In uxoribus autem et filiis debet servari communitas quantum ad amorem. sed in possessionibus debet reservari communitas non solum quantum ad amorem ut quod omnes cives aliorum diligant bonum unusquisque civis sed etiam quantum ad communicationem et quantum ad libertatem quia quilibet civis debet aliis civibus ut dictat ratio bona sua communicare. Salvavimus igitur dictum socraticum quantum ad communitatem civium sic etiam salvare possumus dictum eius quantum ad unitatem civitatis. Nam cum dixit civitatem debere esse maxime unam forte non intellexit de unitate habitacionis ut quod omnes cives habitare deberent in una domo ita quod in civitate non essent plures domus vel plures

viri nec de unitate arti
ficum ut quod in civitate non de
bent esse diverse artes nec
diversi artifices, nec de uni
tate eorum que requiruntur ad suf
ficientiam vite ut quod essent
in civitate plura et diversa prout
ut requirit indigentia vite ut
forte hanc unitatem et amorem
et dilectionem reservare volebat
ut quod tunc esset civitas optima
quando cives se amando et di
ligendo maxime se unirent.
Si ergo exposita mente civi
um verum est quod ipse opina
batur quod in civitate esset
maxima pax, et non orirentur
tur ibi litigia nam propter nimium
amoris effectum esse videbi
tur pax et concordia. Secundo
vero Socrates addebat de mu
lieribus quod ordinande essent
ad opera bellica salvari prout
non intelligendo hoc simpliciter
sed in casu. possent enim contin
gere quod et mulieres bellare
oporteret. multotiens enim
contra partes Italie hoc contingit
quod viris deficientibus et civi
tatibus et civitatibus in exercitu
sive civitatem aliquam. Cum viri
illi in exercitu existerent in
vasa est eorum civitas ab ho
stibus propter quod oportuit mulieres
propter penuriam civium defendere
civitatem. Tertio autem ul
terius addebat quod propter colere
oporteret in magistratibus preesse
ut ipsi deberent esse ibi prepositi
et bellici forte sic debet
intelligi ut ipsi principarent
idem .i. ornati essent virtuti
bus. Quarto autem civitatem
dividebat in artifices agri
colas et bellatores civitatis
ad numerum mille continens bellato
res. fortes per bellatores
intelligebat nobiles quorum
non est manibus operari. Eo
enim in civitate quidam ma
nibus operantur ut coloni
terrarum et artifices. quidam vero
non ut nobiles. Hii vero
nobiles potissime debent
defendere patriam et eorum ma
xime est parare circa armo
rum industriam. Volebat ergo So
crates politiam aliquam non
debere moderari civitatem nisi sal
tem contineret mille nobiles
quos per manus excellentiam vo
cabat bellatores

¶ Preter Socratem
et Platonem quidam
alius nomine Phel
leas ut narrat
Philosophus pol. 2o in
tromisit se de ordine civitatis
statuens quod posset optime po
licia ordinari. Dicebat autem quod in
ter cetera ad que debet intendere le
gislator policie est ut quod cives
habeant possessiones equatas volebat.

abunt tunc esse civitatem optime
ordinatam si nullus civium haberet
plures redditus vel maiores pos
sessiones quam alii quod ut dicebat
a principio quando civitas construitur
faciliter fieri poterat Cum autem ci
vitas iam civium et copiositate mul
titudine corporum destitueretur ci
vitatis posset dividere equaliter
possessiones illas inter cives sed civi
tate iam constituta et civibus iam
habentibus possessiones inequales
difficilius erat sic ad equalitatem redu
cere Statuit tamen phaleas civi
tatis rectorem sic iam reductam
hanc inequalitatem ad equalitatem
mediantibus dotibus statuendo
quod pauperes contrahentes cum divitibus
et in contrahendo acciperent dotes
et non dent pauperes ergo accipientes
dos magnas dotes a divitibus
poterunt equari secundum possessi
onibus Ponit autem phaleas
triplici via moveri ad hoc sta
tuendum Primo quod moveri po
terit ut cessarent litigia. 2o ut
removerentur iniurie et contume
lie. Tertio ex hiis que videbat in
policiis aliis. Prima via sic
patet quia cives valde litigant
pro possessionibus dicentes cives
valde cupidi ad habendum redditus
et possessiones Unde et propter hoc
multa litigia oriuntur equales
quare si cives habent cives pos
sessiones equales et sciret se non
posse excedere sed non posse excedi sed
omnes concives in possessionibus fru
stra propter hoc insurgent lites et

placita nam dato quod aliquis liti
gantium causam optineret non
multum ex hoc gaudere posset quia
oporteret ipsum propter dationem dotium equa
ri in possessionibus aliis civibus
Sic et perdens placitum non mul
tum amitteret quia accipiendo dotes
equaretur aliis in divitiis Vi
dentur ergo omnia cessare placita si
cives habent possessiones equales
Secunda via sumitur ut tol
lantur de civitate iniurie et
contumelie quia videmus quod cives
libenter sibi possessiones appropriant
dicentes hoc est meum non solum
insurgunt lites et placita sed et
iniurie et contumelie quia propter
acquirendis possessionibus inferunt
sibi cives iniurias et contume
lias in personis propriis sunt autem in
civitate furta rapine et homi
cidia propter cupiditatem possidendi
divitias Cum autem si cives non pos
sent se excedere in possessionibus
et haberent equales divitias
ut videtur omnia cessarent hec.
Tercia via sumitur ex hiis que
videbat in civitatibus aliis quia
in multis policiis bene ordinatis
magna cura fuit legislatoribus
de possessionibus civium Ideo phal
leas forte motus ex hiis que
videbat in aliis policiis statim
ut potissime invasisse de pos
sessionibus civium volens eos
equales possessiones habere

Consideratur dicta philosophi 2o politicorum quantum ad praesens spectat. Possumus
triplici via venari quod non oportet
possessiones equatas esse ut Phaleas
statuebat. Prima via sumitur ex parte procreacionis filiorum
2a ex parte iniuriarum que possunt
in civitate consurgere. 3a ex parte
virtutum quas debent cives
habere. Prima via sic patet quia
ad rectum regimen civitatis non
potest imponi lex ut cives habeant
possessiones equatas nisi statuatur
quod habeant equales filios. Frustra enim ponitur lex que
conservari non potest. Quia 2m philosophum
eo politicorum non solum debet esse cura
quod leges instituantur sed eciam quod legibus obediatur et quod leges observentur. Quare si singuli cives
possessiones habeant equales et unus
habeat plures filios quam alius succedentibus filiis in hereditate parentum, salva non erit lex Phaleae
et philosophi, quia non habebunt possessiones equales. Quod ergo quanto
aliquid in plures partes dividitur
tanto minus percipit unus quisque
de illo. Quare esse non potest quod semper
cives habeant possessiones equatas
nisi tot filii procedant ab vno
sicut quot ab alio. Sed adequato

numero sunt omnia sterilia, aliqua
vero sunt fecundiora quam alia, et
non est possibile in civitate statuere
omnes cives habere equalem numerum filiorum. Propter quod ex parte procreacionis filiorum manifeste ostenditur predictam legem non congruam esse, eo quod congrue observari non potest. Secunda via
sumitur ex parte iniuriarum que
possunt in civitate consurgere quas
legislator summo studio cavere debet.
Spectat enim ad principem ordinare
curam habere ne cives sint iniusti
lesores et ne sibi invicem iniurias
inferant. Sed si in civitate statuitur
pauperes equari divitibus in possessionibus accipiendo magnas
dotes ab eis et non dando dotes
illis, contingit multociens divites fieri pauperes, et ergo, quia si
divites aliquando plures habeant filios
quam pauperes dividentur possessiones
divitum in plures partes quam pauperum, et filii divitum pauperiores
erunt quam filii pauperum. Et hec
ad contingent iniurie et iurgia
in civitate. Primo quod pauperes ditantur nescient fortunam ferre ut
plane ostendit philosophus 2o Rethoricorum
et inflabantur ergo aliis filii eorum
pauperum inflati eo quod videant
plus aliis in diviciis habundare
insurgent in eos et fiet iniuria in civitate. Rursus hi adi

iniurie et contumelie orientur
int cives non solum ex parte filios
pauperum sed et ex parte filios
divitum. quia ut dicebatur 2o pol. si
prius et ad partem civitatis filios
divitum non esse insolentes. Iste
enim filii divitum ut plurimum
sunt magnanimi et magni cor
dis si videant se esse despectos
et pauperes exaltatos non valen
tes se continere fiunt insolentes
et turbabunt alios. Tertia ratio
ad ostendendum hanc philosophus dicit le
gem non esse decentem de equa
tione possessionum sumitur ex parte
civitatum. quas decet habere cives
decet enim ipsos esse liberales et
temperatos non quo bene dictum est
dicere quod ad bonum regimen civi
tatis sufficit cives possessiones
habere equatas nisi aliquid deter
minetur de quantitate possessio
num illarum. Possent enim cives
adeo modicas possessiones habere
quod oportet eos ita parce vi
vere quod opera liberalitatis deficere
oportet non valerent. Rursus ha
bentes possessiones equatas possent
ita habundare in eis et adeo in
delectationibus vivere quod non contingeret
eos temperatos esse

Reges et principes
et universaliter omnes quo
rum est leges
ferre decet ali
quas leges statuere circa possessiones
civium ita et Solon qui circa
fendas leges dicebatur peritus
et doctus multa statuit circa
possessiones civium. Sic et apud
locrenses ut recitat philosophus 2o
pol. lex erat quod ad hoc ut aliquam
tempore forte fugaentur illa forte
nulli licebat possessiones ven
dere nisi sufficienter ostendere pos
set et aliquod magnum infortu
nium accidisse. Sunt enim multa
determinanda in legibus circa
possessiones. sed non expedit hanc legem
statuere circa ipsas ut cives pos
sessiones equatas habeant ut
intendebat legislator prius esse
debet circa possessiones sed prius legislator
debet intendere reprehensionem con
cupiscentiarum. eo quod radix ma
liciarum non sunt possessiones ex
teriores sed concupiscentie. Radix
enim omnium malorum est cupiditas. sed
quo morbus magis curari debet
in radice et in causa quam alibi
magis debent intendere recto
res civium circa reprimendas con
cupiscentias quam circa alia ut
plane probat philosophus 2o pol. sed de
hoc inferius diffusius dicemus.
Meminimus hoc nos addidisse quidam
tractatum de anima Reth. et
pol. ubi dictum sufficienter

contradicere videantur hiis que nunc diximus. sed illa controversia in sufficienti tollatur. ad propositum autem sufficiat principaliter intellectum legislatoris non debere circa possessiones equalitates investigandas. modo tripliciter via venari possumus. prima via sumitur ex parte honorum quos homines appetunt. Secunda ex parte delectationum quas insequuntur. Tertia ex parte tristitiarum quas fugiunt. Prima via sic patet. Credebat enim phaleas omnia iurgia civitatis insurgere propter possessiones et dominium exteriorum rerum. quod sic opinando fallebatur. quia et si pauperes homines eo quod minus egeant exteriori substantia ut plurimum litigant propter exteriorem substantiam. Persone tamen honorabiles et generose magis litigant et indignantur. si eum possent consequi honorem non tamen debitum secundum condicionum. sicut si omnia quidam sint persone pauperes quedam generose et honorabiles spectat ad legislatorem non solum statuere ut possessiones debite ordinentur. sed et ut honores decenter et iuste distribuantur. immo tanto principalius debet hoc intendere ut circa honores quibus litigant persone honorabiles sunt magis detestanda quam inter personas alias. Secunda via ad investigandum hoc sumitur ex parte delectationum quas homines ut plurimum insequuntur. non enim homines solum iniustificant et iniuriant inferiores ut ad indigentiam, sed et iniuriantur in filias et in uxores aliorum propter delectationes et intemperantiam. decet ergo reges et principes non solum leges ferre circa possessiones iustificandas ut quilibet quod suum est possideat. sed multo amplius debent circa possessores reprimendas ne cives sint intemperati et iniurientur in uxores et filias aliorum. Immo tanto magis applicari debent circa hoc quam circa illud. quanto uxores et filie sunt quid magis coniunctum quam exteriores res. Tertia via sumitur ex parte tristitiarum quas homines pluribus fugiunt. Solum enim homines gaudent delectationibus absque tristitiis. ideo iniuriantur aliis non solum propter supplendam indigentiam nec propter tollendam famem aut repellendum frigus. sed quia estimant aliorum possessionibus delectari in ipse vel quia estimant eas posse tristitias inferre. ergo non solum propter possessiones sunt constituende leges ut statuebat phaleas. sed etiam propter alia ut ex supra prehabitis sufficienter expressum.

Preter Socratem et phaleam fuit quidam alius phus noie ypodomus intromittens se de regimine ciuitatis statuens multa pertinencia ad regimen ciuium videbitur autem quod ad sex reduci que statuebat circa huiusmodi regimen. Primo enim statuit quedam pertinencia ad multitudinem et distinctionem ciuium. Secundo determinat de distinctione possessionum. 3o de distinctione iudiciorum. 4o de distinctione iudicantium. 5to de modo iudicandi. Sexto et ultimo statuit quasdam leges tangentes diuersa genera personarum. Ypodomus enim statuens suam policiam primo intromisit se de multitudine et distinctione ciuium dicens optimam quantitatem ciuium esse circa decem milia virorum. Hanc autem quantitatem ciuium distinxit in tres partes scilicet in bellatores agricolas et artifices. Volebat enim bellatores debere habere arma et non terram agricolas vero terram sed non arma artifices vero neque terram neque arma attentare. Unde enim est hic quantum ad primam spectat tribus indiget. Scilicet victu potu et cibo propter caloris naturalis consumente radicale humidum. Secundo indiget homo domo et vestitu et aliis artificiis propter intemperiem aeris. 3o indiget defensione propter hostes extrinsecos et

propter sediciones et litigia que possent in ciuitate contingere. Ideo enim tria destinxit scilicet tria genera virorum. Quantum ad victum sufficiunt agricole. Et intelligit per agricolas omnes colentes terram et vineas et vel omnes pastores animalium. Sed quantum ad domos et vestimenta et alia artificiata sufficiunt artifices. Quantum vero ad defensionem destinxit bellatores. Sic ergo determinauit phus de multitudine et distinctione ciuium. Secundo intromisit se et determinauit de distinctione possessionum dividens totam regionem id est totum territorium ciuitatis in tres partes scilicet in partem sacram communem et propriam. Sacram attribuebat ob tm communem bellatoribus propriam agricolis. Dicebat autem totum territorium ciuitatis optime diuisum esse, scilicet partes tribueretur ministrantibus in templis diuinis, quam appellabat sacram. Partem vero bellatoribus quam appellabat communem quia bellatores communi bono et defensioni patrie vacare debebant. Partem vero esse propriam ipsis agricolis. Artificibus quidem nullam partem territorii tribuebat, eo quod arte sufficienter viuere possent, nec etiam bellatoribus tribuebat territorium nisi commune de quo bellatores viuerent de communi errario. 3o intromisit se de distinctione iudiciorum. Dicebat autem omnia iudicia debere

esse de tribus enim quod de quibus litigant cives vel de nocumento iniuria et morte Circa quamlibet autem iniustificat in aliud vel iniustificat in eius res nocendo depredando vel dampnificando in personam vel personam et sic dupliciter vel dehonorando eam faciendo ei obprobria et iniuria vel offendendo ipsam faciendo ei percussiones et vulnera Iniustificacionem autem quantum ad res appellabat nocumentum Sed iniustificacionem quantum ad dehonoracionem persone vocabat iniuria offensiones autem ipsius persone quantum ad percussiones et vulnera nominabat mortem quia talia ad mortem ordinantur Ex quo videtur quod ista divisio magis sumpta habeat a sensibus Quarto rationabiliter se de distinctione iudicium dicebat enim debere esse duo genera iudicum unum et duplex pretorium unum ordinarium in quo disceptentur cause et aliud principale ad quod reducuntur appellationes Volebat autem quod principale pretorium ut narrat philosophus 20 pol debere ex senibus electis ut cause male iudicate fierent in pretorio ordinario senes illi electi et boni testimonii rectificarent ipsas Circa quinto rationabiliter se de modo iudicandi Volebat enim in utrisque pretoriis tam principali quam ordinario iudicia fieri sine collacione iudicium inter se Dicebat autem quod audita causa quilibet iudex ipse cogitaret et ponat in pugillaribus scriptam adduceret sententiam suam ut si inculpatus simpliciter contempnendus esset iudex simpliciter condempnacionem scriberet Si vero simpliciter absolvendus pugillarem portaret vacuum Sed si aliquo modo contempnendus in aliquo absolvendus per scripturam determinaret illius philosophus ait 20 pol Ubi postquam dictum philosophus narrat assignat causam dicte propositionis sic statuit credebat enim quod si iudices invicem essent astricti ut dicunt quod sentirent forte denegarent timendo cum aliis dicerent quod sentiunt Ideo ordinavit quod quilibet privatim suam sententiam scribat Sexto statuit quasdam leges tangentes diversa genera personarum Statuit autem quatuor huiusmodi leges Circa quarum prima tangebat sapientes secunda bellatores tercia communem populum et quarta principem quantum ad sapientes statuit quod quicumque inveniret aliquid quod esset expediens civitati quod ei tribueretur debitus honor Secundo quantum ad bellatores ordinavit quod filii eorum qui morerentur in bello sicut pro defensione patrie et pro bono civitatis acciperent cibum de erario publico Tercio quantum ad totum populum statuit ut totus populus videlicet tam bellatores quam artifices et agricole eligerent

ad electionem principis. Valebat
enim ut patet ex dictis suis prin-
cipem esse per hereditatem sed per
electionem quia electionem toti populo
tribuebat. Quarto quantum ad
principem electum statuit ut prin-
ceps principaliter curam haberet de
tribubus vel de civibus indigentibus de
peregrinis et orphanis. Appellabat
enim orphanos ubi omnes perso-
nas impotentes non valentes
per se regere sua iura tueri
Spectat enim ad regem et prin-
cipem qui debet esse custos iu-
stitie de rebus communibus et etiam
de peregrinis et personis impo-
tentibus specialem curam gerere eo
quod talibus alii de facili iniu-
riantur cum non possint defendere
sua iura

Multa bona consequi-
mur ex opinionibus
antiquorum philosophorum
eo quod ipsi in suis
dictis multa bona
et vera dixerunt. Dato tamen quod mul-
tum dixissent recitande tamen es-
sent opiniones eorum et cum similiter
philosophus 2o metaphysice debemus gratias
reddere eis qui a veritate devi-
ant et discordant ab opinionibus
nostris. Dilatant enim talia alium in-
tellectum / mala quidem aliorum dicta
multotiens manifestant veritatem ut

recte iudicet. Ypodomi quoque
post recitationem quod in sua
policia multas bonas statuta
promulgavit. Que tamen in com-
muni consistunt. Possumus tamen
quantum ad praesens spectat secundo di-
cta philosophus non possumus increpare
Ypodomum quantum ad tria. Primo
quantum ad incompossibilitatem
statutorum. 2o quantum ad modum
quem statuit in iudicando. 3o
quantum ad leges quas statuit
tangentes diversa genera personarum
Primo enim philosophus dictum defecit
statuendo impossibilia. Nam statu-
tum de distinctione civium stare
non poterat ad statuta de ele-
ctione principis. Si enim civitas
secundum ipsum distingui debeat in
tres partes vel in bellatores ar-
tifices et agricolas et soli bel-
latores habebant arma ut pos-
sent seditiosos et iniuria facientes in
civitate retinere et patriam ab
hostibus defendere oportebat
bellatores habere maiorem potentiam
quam agricole et artifices sed simpliciter
et quod semper potentiores dominantur
et hos libenter iniustificant cum pos-
sunt. Hoc posito artifices ag-
ricole non habebunt partem in poli-
cia et bellatores non mittent
eos partem in electione principis
statuere ergo quod plus totus populus eli-
gat principem stare non potest ad
statuta de bellatoribus ut quod

ipsi sint potentiores aliis & soli
habentes arma Secundo
deficiebat ypodamus quantum ad
modum quem statuit in iudicando
volebat enim iudices non debere
conferre in pretorio de sua senten-
tia ut ait philosophus non denega-
bat. quin unusquisque privatim conferre
posset. hoc autem duplici via
patet probari. Primo quia isto modo iudicandi
videtur sequitur maior perversio et
maior degeneratio iudicium nam
citius pervertuntur iudices si pos-
sent sibi loqui in privato quam
si loquerentur publice in pre-
torio & si iuraverint dicere quod
sentiunt tamen deierabunt Se-
cundo quia aliud vero philosophus in-
nuit quod in quibusdam bonis po-
liciis contrario statuunt quam ordina-
verit ypodamus ubi ordinave-
rit iudices posse loqui sibi invicem
publice non tamen adinvicem habere
consilium in privato Rursus de-
ficit dictus modus quia in omni-
bus iudiciis oportet collationem ha-
bere adinvicem ut si iudices discor-
dant oportet collationem habere
adinvicem quorum sententia tenenda
esset Tercio deficiebat dictus
philosophus quantum ad legem quam statuit
et tangentes diversa quantum ad pro-
narium et specialiter quantum ad legem
quam statuit erga sapientes
nam si quis sapiens inveniret
aliquod expediens civitati debe-

ret ei hoc debitum honorem attri-
bui coronarent sapientes ad in-
veniendas novas leges & ad
ostendendum novas leges inven-
tas esse conformes civitati quare
continue mutarentur leges quod
est valde in civitate periculosum
quia leges magnam efficaciam ha-
bent ex diuturnitate temporis Unde
si assidue innovarentur leges
tollerentur vires et efficacia ipsarum
Statutum quod ypodamus de eo qui
invenit aliquod expediens civi-
tati ut ait philosophus sufficiat vi-
sum apparet bonum est tamen peri-
culosum In hiis autem deficit ypodo-
mus utrum autem deficeret in
aliis ut utrum principatus debe-
at esse per electionem vel per heredita-
tem non vero leges sint mutan-
de. dato quod aliquem defectum de-
fectum contineat & ad alia que cir-
ca istam materiam sunt pertinenda inferius
diffusius tractabimus ad pre-
sens sufficiat hoc tetigisse de
opinionibus plurium & in hoc
terminetur prima pars tercii li-
bri In quo agitur de regimine
civitatis & regni

Quo regende st̄ ciuitates
tempore pacis que et
quot consideranda st̄ in illis
Quot sint spes principatu
um et qui illorum sint boni et
qui mali quare
Quod melius ciuitatem et re
gnum vno regi quam pluri
bus et quod regnum est optimus
principatus
Quibus racionibus ostendi
potest quod apparet melius esse
ciuitatem et prouinciam
regi pluribus quam vno et
quod solum potest vos ille
Quod melius est regimen
regni et principatus ire
per hereditatem et successionem
filiorum quam per electionem
Que sunt quibus rex a
lios debet excedere et quo
rex differt ab aliis
Quod tirannides est pessimus
principatus et quod sidme de
bet reges et principes ca
uere ne eorum dominium
in tirannidem conuertatur
Quod est officium regis
in tirannidem et qualiter rex
se habere debeat in regi
mine ciuitatis et regni
Quot sunt illa que debet
operari verus rex que
simulat se facere tirannus
Que et quot sint cautele
quibus tiranni nituntur
se in suo dominio preseruare

Quot sunt illa ad que se
ducuntur cautele tiranni
ce et quod reges caue debent
ne efficiantur tiranni quia
opera regia sunt optima
tirannica vero sunt pessima
Quod detestabile est regi
am maiestatem declina
re ad tirannidem quia quasi
corrupcionis est in aliis per
uersis principatibus totum
in tirannidem congregatur
Quod sidme expedit regibus
gubernare populum et cauere
ne tirannisent quia multis
de causis contingit sub
ditos insidiari tirannis
Quod maxime rex cauere
debet ne efficiatur ti
rannus eo quod pluribus
modis corrumpitur tiran
nides quam regius principatus
Que sunt que saluant
dominium regium et quid o
porteat regem facere
ut se in suo principatu pre
seruet
Que sunt consiliabilia et
circa que oportet consilia adhibere
Quid est consilium et qualiter sunt
consilia facienda
Quales consiliarios debe
at assumere regia maie
statem
Quot oportet esse con
siliarios et circa quot con
silia sunt adhibenda

Et quantum possibile sit sunt
omnia legibus determinanda
et quam pauciora sunt arbi
trio iudicum committenda
Qualiter est in iudiciis pro
cedendum et quod sermones pas
sionales sunt coram iudice
prohibendi.
Que et quot oportet habere
iudicem ut contingat
eos debite iudicare
Que et quot oportet con
siderare iudices ut indul
geant humanitati et ut sint
clementes potius quam cru
deles
Et diuisa sunt iura legum
et diuisi sunt modi iusticie
et quod ius naturale et positiuum
et cetera talia reducuntur
Quod ius gentium in
ter aliud a iure na
turali habet esse distinctum
Qualis debeat esse lex
humana et quod condere tales
leges sunt utile regno
et ciuitati
Et non cunctis est leges
ferre et quod ut leges vim
obligandi habeant oportet
eas promulgatas esse
Quot et que opera de
bet continere leges que
a regibus et principi
bus condende sunt
Quare melius regitur ciui
tas et regnum. vtrum melius
regatur optimo rege quam optima
lege
Et propter legem humanam et
naturalem oportuit da
re legem euangelicam
et diuinam
Et quantum possibile est assue
scere innouare et mutare
leges
Quid est ciuitas et quid
est regnum et qualem
oportet esse pollicem existe
tem in regno et ciuitate
Et que est optima ciui
tas et optimum regnum et
optima pollicia que est ex
multis personis mediis
constituta
Et expedit populo cum
magna reuerencia le
gibus obedire et cum sum
ma diligencia leges re
gias obseruare
Quare se debent ciues
et alii habitatores regni
ne reges prouocentur
ad iracundiam contra illos
Quomodo reges et principes de
bent se habere ut amentur
a populo et quomodo ut timeantur
et quod vtrumque sit necessarium
sed plus appetere quam timeri

Postquam auxiliante deo complevimus primam partem huius tercii libri pertranseundo quandam particulariter ad propositum et recitando opiniones antiquorum philosophorum instituencium politias et tradencium artem de regimine regni et civitatis. Restat nunc exequi de aliis duabus partibus videlicet de regimine civitatis et regni tempore pacis et de hiis que requiruntur tempore belli. Sciendum ergo est quod sicut tempore belli defendenda est civitas per arma, sic tempore pacis gubernanda est per leges iustas et per consuetudines approbatas que vim legis optinent. Videntur ergo sic se habere arma ad tempus belli sicut leges ad tempus pacis. Considerandum igitur quomodo tempore pacis gubernandam esse civitatem et regnum per leges iustas et consuetudines approbatas diligenti patere potest que et quot consideranda sunt in tali regimine. Videtur autem ad presens 4or posse tangere quatuor que consideranda sunt in tali regimine civitatis, nam ad sunt principes, consilium, pretorium et populus. Possumus autem ex ipsis legibus quibus regenda est civitas duci via investigandi quod de pretoribus quatuor

considerandum est in regimine quo regenda est civitas tempore pacis. Prima via sumitur ex hiis que requiruntur ad legem. Racio autem est quia intendit in ipsa lege. Prima via sic patet. Nam constat quod per leges recta gubernacio haberi continet ad principem spectat quatuor requiruntur. Primo ut leges per sapienciam sint bene invente. Secundo ut per civilem potenciam sint bene custodite. Tercio ut per leges inventas et custoditas acta civium sint recte iudicata. Quarto et ultimo ut per hoc pacificus status populi que tradunt in legibus sint bene observata. Bene autem custodire leges per potenciam civilem spectat ad principem. Unde et philosophus quinto Ethicorum ait quod princeps debet esse custos iusti, idest iustarum legum et statutorum, nam ipsa statuta legalia leges quedam dici possunt. Bene quidem invenire leges per sapienciam spectat ad consilium. Decet enim principes adeo sapientes consiliarios habere ut debite invenire possint que politice observare debent. Bene enim dictare leges inventas per consiliarios et custoditas per principem spectat ad pretorium sive ad iudices. Ipsi enim sunt qui secundum leges acta civium iudicare debent. Sed observare leges spectat ad omnes cives sive ad totum populum

Et hoc sic considerent quod requiri-
tur ad hoc quod tota pars vel legis-
lator bene gubernetur civitas optime in
huiusmodi regula. De predictis quatuor
consideracionibus fuit. Secunda
via ad investigandum huiusmodi sumi-
tur ex fine quem in legibus intendi-
tur. Debet enim intendere legisla-
tor ut per leges consequamur lau-
dabile fugiamus vituperabile. De
consiliari autem et non cuius est consilium
de iusto enim et iniusto est pro-
prium, sed de laudabili et vitupe-
rabili est declamacio sive con-
cionacio. Concionator enim vel respi-
ciens totum populum propulsus enim ad hoc
agendum per leges maxime in-
ducendus est, eo quod in ipsis le-
gibus laudabilia recipiuntur
et prohibentur turpia. Volen-
tem ergo determinare qualiter regen-
da sit civitas tota pars non
solum considerare debet qualis de-
beat esse princeps cuius est le-
ges ferre et custodire, sed et qua-
les debeant esse consiliarii quorum
est cognoscere quid sit conferens et
quid nocivum, et quales debe-
ant esse iudices quorum est in-
dicare quid iustum et quid iniustum
et qualis debet esse populus qui in-
ducendus est ut sequatur pulcrum
et laudabile et fugiat vitupe-
rabile et turpe. De omnibus hiis
quatuor scilicet de principatu consilio pre-
torio et populo breviter ut ad presens

spectat dicemus in secunda hac par-
te huius tercii libri. Primo enim
dicemus de huiusmodi principatu.

Ut tercio politicorum philosophus
distinguit sex ge-
nera principatuum
quorum tres sunt
boni et tres mali. Nam regnum
aristocratia et policia sunt prin-
cipatus boni, tirannides oligarchia
et democracia sunt mali.
Docet enim ibi discernere bonum prin-
cipatum a malo. Nam si in aliquo
dominio intenditur bonum commune
et omnium civium secundum suum statum sic
esse equale et rectum, sed si inten-
ditur ibi bonum dominorum et aliorum
oppressio sic est corruptum et perversum.
Hec enim duo tamen via philosophus accipere
possumus sufficienciam principatuum
tam perversorum quam rectorum. Nam in civi-
tate vel in aliqua gente vel civi-
tate vel unus vel pauci vel multi. Si
dominatur unus vel ille intendit bonum com-
mune et subditorum tunc dicitur monarchia
sive regnum. Regis enim est inten-
dere bonum commune, sed si per tirannidem potencia
opprimens alios omnia ordinat in bo-
num proprium et privatum non dicitur rex
sed tirannus. Duo ergo principatus
consurgunt ex dominio unius. Cum enim
regitur ut cum propter bonum commune do-
minatur rex et alius propter privatum ut

cium propter bonum privatum principatur
tirannus contingit tamen aliquam civi
tatem aliquando non regi uno aliquo
dominante / sed regi aliquibus pau
cis. Videmus enim pluries in civi
tate Romana quod deficiente senatu
tempore illo intermedio donec alius se
nator eligeretur regebatur totus
Romanus populus quibusdam paucis
viris / eligebantur enim duodecim
viri approbati et boni testimonii
quos vocabant duodecim bonos
homines et horum gubernamine / tota
civitas regebatur. Sed et ma
lefica facta distinguebantur ex
diversitate principatuum. Dicebatur
autem de aliquo malefacto fuisse
factum tempore senatoris vel de aliquo
tempore bonorum hominum. Si ergo
regatur civitas non per unum
solum sed per quosdam paucos et si
illi pauci sint virtuosi et bo
ni et intendunt commune bonum
et tunc talis principatus dicitur aris
tocratia. quod idem est quam principa
tus bonorum et virtuosorum. Inde
est venit quod maiores in populo
qui debent populum regere vocati
sunt optimates / quia optimi esse
debent / quam aliis prodesse deside
rant / sed si illi pauci non sunt
virtuosi nec intendunt commune bonum
~~et intendunt~~ sed sunt divites
et opprimentes alios et intendunt
proprium lucrum / huiusmodi principatus
dicitur oligarchia quod idem est
quam principatus divitum / contin
git enim duplex principatus

ex dictis paucos viros rectius ut
cum dominantur aliqui qui sunt
virtuosi et intendentes commune bo
num et aliis profectus ut cum domi
nantur aliqui non quia sint boni sed
quia sunt divites et alios op
primentes. Tertio possunt distingui
principatus ex eo quod in civitate
dominantur multi. Contingit enim
in civitatibus Italie domina
ri multos et totum populum. Ibi
enim requiritur consensus totius
populi in statutis condendis in
potestatibus eligendis et eis corri
gendis. Licet enim semper ibi advo
catur potestas vel dominus aliquis
qui civitatem regat magis
tamen dominatur totus populus quam
dominus advocatus eo quod to
tius populi est eum eligere et cor
rigere si male agat. Etiam eius
totius est condere statuta que
non licet dominum transgredi.
In tali igitur principatu ubi
dominantur multi ut totus po
pulus non intenditur bonum
commune regnorum mediarum per
sonarum et divitum et omnium secundum
suum statum et tunc est rectus et
equalis. Et quia talis principatus
non habet nomen proprium vocat eum philosophus
nomine communi et dicit ipsum esse
politiam / politia enim idem
est quod ordinatio civitatis. Quantum
ad hoc principatum quod sit in illa
et prius quantum ad maiorum prin
cipatum qui dominantur omnibus aliis

Policia enim consistit maxime
in ordinatione summi principatus
qui est in civitate. Cum ergo or-
dinatio civitatis policia dici-
tur, principatus ille populi si rectus
sit eo quod ipse habeat commune nomen
policia dicitur. Nos ad talem
principatum appellare possumus
gubernationem populi si recta sit. Si vero
populus sit dominus et non intendit
bonum omnium secundum suum statum sed
vult tirannizare et opprimere divi-
tes est principatus perversus et ge-
nerali nomine dicitur democratia. Nos
ad ipsum appellare possumus per-
versitatem populi. Patet ergo quot sunt
principatus et qui sunt illorum bo-
ni et qui perversi et quomodo mali.

Quia intendimus
ostendere que sit op-
tima policia et
quis sit optimus
principatus. Post-
quam distinximus modos principandi
et declaravimus qui illorum sunt recti
et qui perversi, restat ostendere
inter principatus rectos quis sit me-
lior. Assignantur autem tres vie ad osten-
dendum seu videndum quod regnum est op-
timus principatus et quod melius
est civitatem aliquam seu provin-
ciam regi uno quam pluribus sive
illi plures sint pauci sive
multi. Prima via sumitur ex
unitate et pace que debet intendi
in regno et in civitate. Secunda sumitur
ex civili potentia que requi-
ritur ad regimen civitatis. Tertia
ex hiis que videmus in natura.
Quarta et ultima ex hiis que ex-
perimento didicimus in regimini-
bus civitatum. Prima via sic pa-
tet. Nam pax et unitas civium debet
esse finaliter intenta a legisla-
tore sicut sanitas et equalitas
humorum est finaliter intenta
a medico. Sed ad unitatem
et concordiam magis efficax est
quod est per se unum. Magis autem
per se unitas reperitur in principa-
tu si dominetur una persona quam
si dominentur plures. Nam
ubi plures principantur nun-
quam potest esse pax in huiusmodi principa-
tu nisi illi plures sint uniti
et concordes. Ipso quod ad unum
accedunt et illud magis. Ergo per se
pax et concordia inter cives sine
plures principantes sit quod unum
ergo si plures unus principantur
nisi eos non sit de finali turbatur
pax ipsorum civium. Secunda via
ad investigandum hoc sumitur ex
civili potentia que requiritur
in regimine civitatis. Nam quanto vir-
tus est magis unita tanto for-
tior est quam si sit dispersa ut decla-
ratur in libro de causis et in
corporibus proteli. Videmus

eciam nisi ipsi multi homines tra
herent navem nisi uniantur in
tractu. ut quod unus trahit alius
non trahit nunquam navem traherent
immo si omnes virtutes que sunt
in pluribus trahentibus con
gregarentur in uno quia ille
essent magis unite. traherent
et virtuosior esset in trahendo.
Sic et tota civilis potencia que
est in pluribus principantibus et
congregaretur in uno principe
efficacior esset et ille principans
propter habundanciorem potenciam
melius posset policiam gubernare
Tercia via sumitur ex hiis que
videmus in natura. Ubicunque
aliud est regimen naturale semper illud
totum regimen reducitur in ali
quod unum principans. ut si in eo
dem corpore sunt diversa membra
ordinata ad diversa officia et
ad diversos motus est dare aliquod
unum membrum. ut cor. a quo omnis
motus sumit originem omnes mo
tus alios. sicut in toto corpore
Reinsuper si ad constitucionem eius quod
concurrunt diversa elementa. est tamen
dare ibi aliquod unum ut animam
continentem et retinentem elemen
ta in corpore aliquo ne dissolva
tur aliter propter contrarietatem corpus ipsum
contra finem sumit de anima
magis ergo corpus ipsum ergo et
est unum celeste corpus ut
primum mobile a quo illud per omnia
motum regitur et causatur totum mo

tus sensus sic in inferiora et in toto
mundo est unus deus in gloria
singula regens et disponens
Apparet ergo quod naturale est in soci
etate communi nature subsistere com
rei. Si igitur singula natura
lia consistentur semper videmus
multitudinem inesse reduci
in unum aliquod principans et gu
bernans quod sunt naturale est quod
multitudo ab unitate procedat
sic est ergo naturale ut in unum
aliquod reducatur. Bonum ergo est
regimen populi sive multorum
si sit unum. Melius tamen est
regimen paucorum eo quod magis
ad unitatem accedat. Optima
est autem monarchia sive gu
bernacio unius regis. Ideo quia ibi
perfectior unitas reservatur. Quar
ta via sumitur ex hiis experi
mento videmus in regimini
bus civitatum. Ipsi enim su
mus civitates et provincias
non existentes sub uno rege
esse in penuria nec gaudere
pace molestari dissensioni
bus et guerris. Existentes
vero sub uno rege econtrario
rarius nesciunt pace letantur ha
bundancia florent

Licet Philosophus in politicorum vide
tur tangere tres
raciones per quas vi
detur quod melius sit
civitatem aut provin
ciam regi pluribus quam uno. Vi
dentur enim in principe tria esse
necessaria ut bene regat populum
sibi commissum. Primo enim debet
habere perspicaciam, secundo rectam
intencionem, tercio potestatis stabilitatem.
Ex hiis ad sensum sumuntur tres vie
ex quibus venari possumus quod
bonum sit principari plures et non
unum tantum. Prima via sumitur
ex eo quod plures oculi plus vident
quam unus et plures manus plus
possunt quam una et plures intel
lectus superant unum in cognoscen
do. Sic si dominantur plures erit
ibi perspicacior racio quia plura cogno
scunt quam si principaretur unus
homo. Unde et Philosophus 3o politicorum ait
quod plures homines sic principantes
quasi constituunt unum hominem multo
rum oculorum et multarum manuum.
Quare melior erit huiusmodi prin
cipatus quia homo sic constitutus
ex multitudine sic principans ef
ficacior erit in principando. Secunda
via ad investigandum hoc idem
sumitur ex recta intencione que
requiritur in principante. Tunc
enim principatus rectus est quando inten
ditur si non intendat in bonum pro
prium sed bonum commune. Quanto igitur
minus intendit bonum commune tan
to ~~melior~~ est peior est principatus.
Sed si dominentur multi datur quod
intendat bonum ~~proprium~~ commune quia bonum
multorum est quasi bonum commune et inten
dendo sic bonum proprium non omnino re
cedunt ab intencione boni communis quia
si dominaretur solus unus tunc
intenderet bonum proprium quia bonum u
nius est quasi bonum privatum sic in
tendens recedit quasi a communi bo
no omnino. Peius ergo est principari unum
quam plures. Tercia via sumitur
ex stabilitate que requiritur in prin
cipante. Decet enim principem esse
regulatum rectum et stabilem ut per iram
et per concupiscencias et per alias pas
siones non corrumpatur ut putat
sed ut ait Philosophus facilius corrumpitur
unus quam plures. Melius ergo est do
minari plures quam unum. Dicen
dum est ergo quod hanc dubitacionem
quam Philosophus 3o politicorum venatur du
bitando assignans raciones multas quod
melius est dominari multitudinem.
Quia in eodem 3o tangit quedam
per que obiecciones huiusmodi solvi pos
sunt. Non enim est intelligendum
simpliciter sensisse de intencione Philosophi
dominium plurium esse commenda
bilius dominio unius. Dum
ostendit sed recte cum ipse plures
dicat in eisdem politicis regnum esse
dignissimum principatum inter principatus.
Enim rectos principatus unius qui
dicitur regnum est optimus. Inter per
versos est principatus unius qui

tertium nomine tyrannides nuncupatur est pessimus sed de hoc infra dicetur. Ostendemus enim quod sicut monarchia regia est optima ita quanto maiori bono maius malum opponitur monarchia tyrannica est pessima. Dominari autem plures domino recto non est dignius quam dominari unum quia ad minus plures recte possunt dominari nisi in quantum tenent locum unius et sunt habentes adversus concordiam et unitatem sicut supra dicebatur propter unumquodque et illud magis. Quare si dominari plures in tantum est rectum et dignum in quantum tenent locum unius dominantis unum et faciens monarchiam si debito modo fiat erit omnino rectius et dignius. Concludendum est igitur regnum esse dignissimum principatum et rectum dominium melius esse unum dominari quam plures. Sed ut solvantur obiecta contra predicta sciendum quod licet plura cognoscunt plures quam unus et citius corrumpitur unus quam plures et multi non sic deviare possunt ab intentione recta sicut forte faceret unus solus. Immo si fiat monarchia et dominetur unus princeps non unus rex in toto principatu non in toto regno ille princeps non ille rex tamen ut patet 3o pol. debet sibi associare multos sapientes ut habeat multos oculos et multos bonos amicos et habeat multos pedes et multas manus et fiat unus homo multorum oculorum multarum manuum et multorum pedum. Non ergo dici potest talem unum monarcham non cognoscere multa quae spectant ad regimen regni quia cognoscit omnia illa quae sapientes cognoscunt. Totum ipse velle cognoscere dicitur. Nec etiam dici potest ipsum de levi posse vinci et corrumpi. Nam si rex recte desiderat dominari non est possibile ipsum perverti nisi totum consilium et omnes sapientes et bonos quos sibi associavit contingeret esse perversos. Talis enim intendit maxime commune bonum. Immo si sic se habeat omnino dignum est ipsum principari sive dominari. Si autem aliter se habet ut si spreto consilio et dimissa societate sapientum et bonorum vellet sequi caput proprium et appetitum privatum iam non esset rex sed tyrannus. Talem ergo non esset melius dominari quam plures immo pessimum esset dominium eius quia ut patet ex habitis et ut infra plenius patebit et ostendetur tyrannides est principatus pessimus.

Videtur forte alicui omnino esse melius et dignius dominari regiam et principatum re

per electionem quam per hereditatem. Nam
superficialiter considerata quesiti ve-
ritate dubitare videtur an me-
lius sit constituere dominium arte
vel sorte. Nam si per electionem preficia-
tur aliquis in regem, videmus
tale regimen non esse expositum ca-
sui et fortune, sed factum esse per
artem, eo quod preficietur melior
et industrior. Sed si per hereditatem
hoc fiat, exponitur regimen quasi
sorti casui et fortune. Nam in-
certum est qualis debeat esse filius
ad quem spectat habere regiam
dignitatem. Absolute ergo loquendo me-
lius est principem preficiendum sive
constituendum esse per electionem quam per
hereditatem. Tamen quia ut plurimum homines
corrupti sunt appetitu, consideratis
gestis et conditionibus hominum que
experimur, [illegible]. Videtur
igitur dicendum magis expedire
regno et civitati ut dominus
preficiatur per hereditatem quam per elec-
tionem. Possumus autem triplici via o-
stendere quod consideratis conditionibus
hominum melius est regimen huiusmodi
per hereditatem ire. Prima via
sumitur ex parte ipsius regis regentis,
secunda ex parte filii qui debet
in hereditate succedere, tertia ex parte po-
puli qui debet per tale regimen
gubernari. Prima via sic patet.
Nam secundum Philosophum 2° Politicorum inenarra-
bile est quantam delectationem habeat
et quantum differat putare aliquid pro-
prium. Nam quod est naturale otio-
sum et vanum esse non potest. Vnde

aut quilibet habet amicitiam ad seipsum
naturale est. Igitur tanto regem
magis sollicitari circa bonum regni
quanto credit ipsum regimen magis
esse bonum suum et proprium bonum. Quare
si rex videat debere se principari
super regnum non solum ad vitam sed
etiam per hereditatem in propriis filiis,
magis reputabit bonum regni esse
suum bonum et ardentius sollicita-
bitur circa tale bonum. Immo quia tota
spes patris requiescit in filiis et
nimio ardore moventur patres
erga dilectionem filiorum, ideo rex
omnem curam quam poterit movebit
ad procurandum bonum statum regni
si cogitet ipsum pervenire ad domi-
nium filiorum. Philosophus tamen in Pol-
iticis ubi determinat de hac materia ait
quod hoc est difficile, videlicet quod sic pa-
tres possint tradere regimen regni
propriis filiis. Contingit enim hoc esse
quia virtutis divine et excedere humanum
modum. Sed forte hoc Philosophus ideo ait
quia antiquitus ut plurimum reges
convertebantur in tyrannos et non diu
durabat quod filii hoc modo succederent
in hereditatem paternam. Vel semper
hoc dicitur esse divinum quia nisi reges
et principes bene se habeant erga
divina, raro contingit filios re-
gnare post patres, et si regnent
filii, vix vel nunquam regnabunt
filii filiorum. Ex parte ergo regis
ut magis sollicitetur bonum esse
regimen, arguere possumus quod ex-
pediat regale regimen in filios

per hereditatem succedere. Secunda via
ad investigandum hoc sumitur ex
parte filiorum ad quos spectat successive
cura regni. Nam sicut mores im
per ditatorum ut plurimum peiores
sunt moribus eorum qui sunt di
vites ab antiquo, sic mores nuper
potentum et de novo elevatorum
ad apicem similis potentie peio
res sunt moribus aliorum. Nesciunt
enim tales fortunas ferre. Nunquam
enim exaltatus in rege et quedam
inerudite regie dignitatis. Ta
les quidem ut plurimum tyrannisant
et inflati redderentur inerudite regnant.
Sed si regale regimen per hereditatem
filii vadat ad filios ex hoc non inflantur nec
efficiuntur elati quia non reputant
magnum si illud habeant quod pa
tres possederunt. Propter quod credere ex
parte filiorum debere succedere in he
reditate. Nam expedit regno
ne inerudite regatur et ne rega
le regimen convertatur in tyranni
dem ut regia dignitas per heredita
tem transferatur ad posteros. Ter
tia via sumitur ex parte populi qui debet
per talem regimen gubernari. Nam
consuetudo est quasi altera natura.
Propter quod regia ex consuetudine
quasi natura efficiuntur. Populus igi
tur sic per diuturnam consuetudinem
obediat patribus filiis et filiorum
filiis quasi natura inclinatur ut vo
luntarie obediat. Que cum omne
voluntarium sit minus onerosum
et difficile ut libentius et facilius
obediat populus mandatis regis
expedit regie dignitati per here
ditatem succedere. Determinare igitur
dominium ex qua assumendus est
rex sedat litigia, tollit tyran
nidem, efficit quasi dominium na
turale. Litigia enim sedat quia
multotiens inter eligentes dis
sensiones propter electionem principis o
riuntur. Propter quod turbatur pax
regni. Et tyrannidem tollit quia
dominantes per electionem ut patet
per habita non sic diligunt bonum
regni sicut hereditarie principantes
et quia hoc est esse tyrannum non
intendere bonum regni, tales fa
cilius tyrannisant. Efficit ex hoc
dominium naturale quia populus
quasi naturaliter inclinatur ut obe
diat iussionibus talis regis.
Ex hoc autem patet quod non so
lum expedit regno determinare
prosapiam ex qua preficiendus
est dominus sed etiam oportet determinare
personam. Nam sicut oriuntur dissen
siones et lites si ignoratur ex qua
prosapia assumendus sit rex,
sic et litigia oriuntur si non
determinetur que persona in illa
prosapia debeat
principari. Talem autem determinare
personam difficultatem non habet. Nam
si dignitas regia per hereditatem
transferatur in posteros oportet eam
transferre in filios quia in linea
consanguinitatis filii parentibus
maxime sunt coniuncti. Oportet ad ta
lem dignitatem magis transferre

ad masculos sed ad feias qr ma-
sculus et femia com[m]unit[er] se habent ut
de actiuis passiuum inter ipse
quartor. Sic masculos ad regi-
alem dignitatem tribuere ma-
gis primogenito quam aliis quia ut
ait philosophus 20 pol. Reges com[m]uni-
ter senioribus obedire vnde quia
patres com[m]uniter plus primogenitos
diligunt ut magis sit cure re-
gi de bono regni. Expedit sta-
tuere regnum succedere primoge-
nito ut per ampliori solatium
dnie curet de bono regim-
inis sciens ipm p[er]uenire ad filium
plus dilectum. Ut si dicatur
quod contingit aliquando magis diligere
iuniores. talibus obiectionibus
de facili respondetur quia forte
humana et gesta particularia
olo sub certa regula et sub cer-
ta arte non cadunt. Sufficit quod ita
libus probabiliter persuasive et figuralis-
ter statuere que in pluribus continent
veritatem quod ut superius tangebatur
tur vere ire per hereditatem
dignitate regiam est exponere se
fortune sorti et casui eo quod regio
retur qualis regis filius sit fu-
turus dici debet quod licet sicut ali-
qua gesta humana que ex ali-
qua parte non exponantur periculis
illa tamen sunt magis cauenda que
pluribus periculis exponuntur.
Videmus autem per experientiam plura
mala oriri in ciuitatibus et

regnis ubi id est domini dominus
naturalis. Ita contingit ea a quo
dominium curat gubernatore et eo gub-
natorem huius ut plerumque tradi-
nisat. Plura esset huiusmodi
mala in talibus regiminibus vi-
denimus que enumerare per singula
longum esset. Dicere quod possunt quod
expedit regio filio succedere in
regimine patris est alii desecta
essent in regio filio ad que debita
regia cura p[er]uenire supplere
potest per sapientes et bonos ad-
stantes manus et oculos debet sibi
tantum in societate constituere. Valde
vero in societate reprehensibiles sunt reges et princi-
pes si sub minima cura solicita-
tur quod filii ab ipsa infancia di-
sciplina et bonis moribus sint
imbuti. Ad bonum totius et totius
regni in hoc consistit. Ne sufficiat
quod quia solus primogenitus regnare
debet ut de eo solo cura habea-
tur diligens. Ignoratur enim
quid diuina prouidencia statuit
et nescitur cui filiorum succedat
regnum. Ideo ne periclitetur bo-
num commune de omnibus cura
diligens est habenda.

Philosophus 2o pol.
narrat tria in
quibus rex aliquis

debet excedere. Dicit enim Philosophus quod antiquitus reges a triplici excessu statuebantur. Primo ab excessu beneficii. Nam quia populus non percipit nisi sensibilia bona, quos videt esse liberales et beneficos nimis ardenter movetur in eorum amorem et optat eos habere in dominos. Unde est quod antiquitus patres sic efficiebantur in reges. Nam si aliquis fuerat populo beneficus, gens illa tracta ad amorem eius efficiebat ipsum in regem. Secundo patet aliquos fieri in regem ab excessu virtutis sive actionum. Nam quia bonorum et virtuosorum est diligere bona communia potius quam privata, ideo reputatur dignius ut efficiatur in regem qui a populo redditur virtuosus. Tertio consueverunt fieri aliqui in regem ab excessu potentie et dignitatis. Nam quia possibile est nobiles et potentes magis verecundari operari turpia quam alios, et quia tales ut plurimum vel sunt vel creduntur esse magis apti ad principandum, ideo plures per hunc modum attigerunt aliqui regna obtinuerunt. Si ergo ex talibus excessibus rex creatur et efficitur, si recta sit creatio eius, oportet huiusmodi excessus et amplius et perfectius reperiri in rege iam dignitatem regiam constituto. Sic enim videmus in generationibus naturalibus quod si generatur ignis per rarefactionem et caliditatem

quod illa tunc igitur vere talis est et rarefit, oportet raritatem et calorem perfectius reperiri in igne iam generato et in esse constituto. Propter si excessus beneficii actionis virtuose et potentie sunt esse causa ut rite aliquis constituatur in regem, decens est tales excessus in ipsa monarchia perfectius reperiri. Decet enim ipsum regem volentem recte regere, quantum ad presens spectat, ad tria sollicitari. Primo ut ametur a populo. Secundo ut circa principali procuret commune bonum. Tertio ut castiget et puniat moventes seditiones et turbatores populi. Que expedit regem predictos tres excessus habere. Nam si habundat in beneficiis tribuendis diligetur a populo. Si excellat in actionibus virtuosis procurabit commune bonum, quia si virtus est tendere in magis bonum, eius erit magis tendere in magis bonum. Bonum autem gentis et commune quod est divinum quam aliquod bonum singulare magis procurabit vir bonus et virtuosus quam bonum aliquod singulare et privatum. Tertio expedit eum habundare in civili potentia ut possit corrigere volentes insurgere et turbare regni pacem. Visis in quibus rex debet alios excedere, restat ostendere quomodo differat a tyranno. Tangit autem Philosophus quatuor differentias inter tyrannum et inter regem. Prima est

quia Rex respicit bonum commune
tirannus vero bonum proprium. Nam
regnum est principatus unius, tyra-
nides est dominium perversum. Cum
ergo bonum gentis sit divinius bo-
no unius, pessime dicatur qui spre-
to bono communi intendit bonum
proprium. Ex hac autem differentia prima sequi-
tur secunda, videlicet quod tirannus intendit bo-
num delectabile, rex vero bonum
honorificum. Nam sicut incommunica-
bile est quanto quis delectatur
in bono proprio, sic est communica-
bile quanto honor sequitur et quanto
est honore dignus intendens
bonum commune. Quare si tirannus
intendit bonum proprium et privatum
sequitur quod eius intentio vertetur
circa bonum delectabile. Sed inten-
tio regis versatur circa bonum ho-
norificum eo quod ipse intendit co-
mmune bonum. Ex hac autem secunda differentia
sequitur tertia, videlicet quod intentio
tirannica est circa pecunias. Tiran-
nus enim quod spreto bono commu-
ni non curat nisi de delectabilibus
propriis, maxime versatur sua inten-
tio circa pecunias, credens se per
eam posse quaelibet delectabilia
adipisci. Sed regis intentio ver-
satur circa virtutem ut cives sint
virtuosi, quod ex hoc maxime re-
sultat bonum honorificum et co-
mmune. Ex hac autem differentia tertia
sequitur quarta, videlicet quod tirannus
non curat custodiri a civibus sed
ab extraneis. Rex vero vult cu-
stodiri a civibus et a gentibus de
proprio regno. Nam tirannus eo quod
spreto communi bono non curat nisi
de delectabilibus propriis, videns se
esse onerosum et odiosum ab
hiis qui sunt in regno, ideo totam
suam custodiam corporis committit
extraneis. Sed rex regno eo quod pro-
videat se maximam curam habere
de bono communi et regni, maxime
confidit de hiis qui sunt in regno,
ideo se facit custodiri a propriis et
non ab extraneis.

Quadruplici via
venari possu-
mus tiran-
nidem esse pes-
simum principa-
tum. Prima sumitur ex eo quod tale do-
minium maxime recedit ab in-
tentione communis boni. Secunda ex eo
quod est maxime innaturale. Tertia
ex eo quod est maxime efficacissi-
mum ad nocendum. Quarta ex eo quod
impedit homines maxime bona
corporis animae. Prima via sic patet quod
si dominator dicatur rex non re-
cedit ab intentione communis boni
eo quod rex non est nisi sit virtuosus
et nisi intendat commune bonum. Un-
de patet quod principari tiran-

est quod pluri principatum in ma
tos non quod idem est quod princi
pari multitudinem eo quod in ta
li principatu intenditur bonum
multorum sicut etiam quod dominatur
plures quam divites non quod recedun
tur, praeterea non sic dicitur tota
populus dato quod sic dominan
tes non intendunt in bonum pro
prium non eo recedunt ab in
tencione communis boni eo quod plures
essent. sic principates communi ad
bonum plurium est quodammodo bo
num commune. sed sic tyrannus dole
tur eo unus sic dominans et non
intendat in bonum proprium sed recce
ditur ab intencione communis boni
principatus quod quia non est pessimus
unusque sic quodam modo quod divini
et quia in eo penitus debet intendi boni
communis quod est divinius quam aliquod
singulare tanto tyrannides est
principatus peior quanto in eo
plus receditur ab intencione
communis boni. hanc autem racionem tangit
philosophus tercia politicorum. Et post dicit
ait quod sicut regnum est optima et
dignissima policia sic tyra
nides est pessima. tercia causa
est pessima ut ibi dicitur quod
tyrannides plurimum distat a
policia et eorum bono. Quarta via ad
investigandum hoc sumitur ex eo
quod tale dominium maxime est
innaturale. unde illa recta est na
turalis operacio circa aliquid quod sic a
gitur ut est aptum natum agi
sic tunc regimen naturaliter regitur
quod homines in ipso existentes sic re
guntur ut sunt apti nati re
gi. homo autem quod liberi arbi
trio et racione utitur. tunc naturaliter
regitur ut aptus natus est
regi quando voluntarie sunt et
liberi obediunt. Sicut quanto domi
nium aliquorum est magis involun
tarium magis debet dici innatura
le. tyrannides igitur est pessima
quia est maxime involuntaria
et maxime contra naturam eo quod ma
xime subditos est afflictiva
hanc autem racionem tangit philosophus
eodem tercio politicorum. ubi ait tyra
nidem esse pessimum principa
tum quia nullus liberorum voluntarie
sustinet principatum talem.
Quinta via sumitur ex eo quod ta
lis principatus est efficacissima
ad nocendum. unde sicut principatus
regis eo quod sit maxime uni
tus est efficacissimus ad proficien
dum sic tyrannides est efficacis
sima ad nocendum quia ibi
dominatur unus et est ibi vir
tus unita. Ideo ubi est optima
ibi est pessima. unde si monar
chia habet intencionem rectam tunc
est rex et optimus principatus
quia propter unitatem virtutis potest mul
ta bona efficere. Si vero monar
chia habeat perversam intencionem
tunc est tyrannus quia propter suam
unitam potenciam potest multa
mala efficere. hanc autem racionem tan
git philosophus quinto politicorum. ubi ait

tirannidem esse obliquam et ex
tremam i. pessimam quia est maxime
nociua subditis. Ita vero sunt
reges qui per tale dominium impe
diuntur magna bona ipsorum
ciuium. Tirannus enim non solum
procurat mala eorum qui sunt
in regno set et satagit impedi
re eorum magna bona. Sta
git ad presens quantum potest tria
magna bona que satagit
impedire tirannus scilicet
virtutes et scientias. Tiranni vo
lunt ciues habere pacem et con
cordiam adinuicem. Rursus volunt
eos esse magnanimos et vir
tuosos nec etiam volunt ipsos
esse sapientes et disciplinatos. Quia
ergo tiranni predicta bona im
pediunt in ciuibus infra dicetur
sufficiat autem ad presens scire tiran
nidem esse pessimum principatum
per rationes tactas. Quia autem reges et
principes sedunt(?) tante debent
ne principentur principatu tiran
nico. Unde non est difficile. Quanto
tanto peior est principes qui pro pe
iori dominio principatur. Ideo
sit omnimodam diligentiam adhibere
debeat rex ne sit pessimus
summe cauere debet ne domine
tur per tirannidem qui est
pessimus principatus

Si rex et prin
ceps gentem
sibi commissam
vult debite gu
bernare et scire
desiderat quod sit eius officium
diligenter considerare debet in natu
ralibus rebus. Nam si natura tota a
ministratur per ipsum deum qui est prin
ceps summus et rex regum a quo
rectissime regitur tota vniuersa na
tura a regere quod. Videmus in na
turalibus deriuari debet in rem quod na
dendum in arte de regere principum.
Est enim ars imitatrix nature. In na
turalibus enim videmus quod natura
primo dat rebus ea per que possunt
consequi finem suum secundo dat eis ea
per que possunt prohibencia remouere.
Tertio res ipse per huiusmodi collata natu
tendunt in suos debitos fines in fi
nes fines ut igni dat ignis leuita
tem per quam potest tendere sursum. Secundo
dat ei calorem per que agit et
resistit contrariis. Tertio ignis per ea que
accepit a natura naturaliter tendit
sursum. Ergo ad hoc quod regimen
sit naturale et bonum tria requi
runtur primo ut populus taliter dispo
natur et ordinetur ut possit con
sequi finem intentum. Secundo ut remo
ueantur prohibencia et deuiancia
ab huiusmodi fine. Tertio ut dirigatur et
promoueatur in finem predictum. Sic
enim videmus in sagitta dirigenda
in signum quod .i. quod primo efficitur
recta ut possit melius [illegible]

et tandem in ipsum signum. Secundo ex-
sistatur preparata ut melius at-
tendat. Tertio a sagittante sagit-
tatur et dirigitur in signum inten-
tum. Rex igitur et quilibet ductor
populi est quasi sagittator quidam, po-
pulus vero est quasi sagitta quedam
dirigenda in finem et in bonum
quod spectatur. Tria igitur spe-
ctant ad reges officium regis.
Quia primo sollicitari debet ut quos
sibi commissa habeat ea per que
possit consequi finem intentum. Secundo
prohibencia debet removere. Tertio o-
portet ipsum in finem dirigere. Ea vero
que deserviunt ut possit populus
consequi finem intentum et bene
vivere sunt tria, videlicet virtutes, scientia
et bona exteriora. Debet igitur
rex sollicitare ut in suo regno
vigeat studium litterarum et ut
ibi sint multi sapientes et magi-
stri. Nam ubi viget sapientia
et fons scripturarum oportet quod
totus populus aliquid erudicionis
accipiat. Ne ergo cives in re-
gno sint tenebris ignorancie
involuti, spectat ad reges et princi-
pes valde esse sollicitos de stu-
dio litterarum. Immo ut infra patebit
si dominator regni non promoveat
studium et non velit sibi subditos
esse scientes, non est rex sed tyrannus.
Secundo ad hoc secundum finem inten-
tum deserviunt boni mores vel
habitus et virtutes. Nam cum

sufficiat cognoscere et habere il-
luminatum intellectum nisi quis sit
virtuosus et habeat ordinatum appe-
titum ut velit consequi finem
illum. Spectat igitur ad rectorem
regni ordinare suos subditos
ad virtutes. Tertio ad cognoscendum
finem quem intenderunt in vita
politica organice sicut deservi-
unt exteriora. Decet reges et prin-
cipes sic regere civitates et reg-
na ut sibi invicem cives de rebus
exterioribus habundent prout deser-
viunt ad bene vivere et ad conse-
quendum finem intentum in vita
politica. Hoc autem quo fieri
possit et quomodo ordinanda sit civi-
tas ut in ea reperiri valeant
que deserviunt ad sufficienciam
vite, licet per precedentia sit aliquid
manifestum, tamen clarius infra di-
cetur. Finaliter quod spectat
ad reges et principes sive ad of-
ficium regis sollicitari circa ea per
que possit populus consequi finem
intentum, restat ostendere quomodo
spectat ad reges et principes
huiusmodi prohibencia removere. Que
ergo tria sunt, quorum unum
sumit originem ex natura, aliud
ex necessitate, tertium
ex malivolencia hostium. Primum
sic patet. Nam

videtur enim hoc esse per mortem
unius si eo decedente unum suum
instituerit aliquis in hereditate succ-
cedat. valde ergo turbari posset tran-
quillus status et pax civitatis
et finis intentus in vita po-
litica si reges et principes non
sollicitarentur qualiter possent succedere
in hereditate propria. Removere ergo
omnia maxime prohibentia bo-
nam vitam politicam et bene ordi-
nare quod hereditates decedenti-
um permaneant ad posteros secundum
statum tranquillitatis civitatis et regni
aliquid impedimentum est prosperitate ci-
vium. Sunt enim adeo aliqui perversi
ut si valeant alios molestare.
Solicitari igitur debent reges
et principes ne impediatur pax
regni ut eliminentur malefi-
ci et corrigantur delinquentes.
Tertium huius impedimentum sumit
originem ex malicia hostium quia
enim non est vitae interioris ad-
versum vel prohibentur exteriora
pericula. Spectat igitur ad regis
officium esse sollicitum civilem
potentiam et etiam industriam ar-
morum et armatorum ut possit
hostium rabiem prohibere. Quando al-
iter se debeat in tertia parte huius
tertii libri ubi agetur de bel-
lis plenius ostendetur. Osten-
so quod reges et principes sollici-
tari debent ut populus sibi commis-
sus habeat per quae possit sine

consequi et quomodo debeat prohi-
bentia removere restat ostendere
quomodo eos debeat dirigere in finem.
Sunt autem tria quae. Nam primo omissa
supplenda sunt ut si viderint
aliquid deesse ad bonum regimen
civitatis illud est supplendum
sive aut se per vel per consilium sapientum
de quo infra dicemus. Secundo bene
ordinationes et bona instituta
sunt observanda. Tertio bene operantes
et maxime facientes per quae re-
sultat commune bonum sunt remune-
randi et premiandi. Nam licet
supplere omissa et bene ordinata
conservare multum deserviat ut
populus recte dirigatur in finem
maxime tamen deservire videtur
bene acta remunerare. Nam ut dicitur
3° Ethicorum capitulo de fortitudine apud
illos sunt homines fortissimi apud
quos fortes magis honorantur.
Ita apud illos sunt prudentes et bo-
ni apud quos tales remunerantur
et honorantur. Sollicitari autem ergo circa
ista pertinere nonne ad regis offici-
um pertinere videntur.

ii C

Narrare autem possumus
decem quae dicit oportere
verum regem et
quae tyrannus se
facere simulat illa

cum decem licet aliquis in vno
continentiam in prohabitis tamen
quia ut plurimum circa morale ne
gotium vlterius similes magis experta
sunt. ideo breviter sic sit illa decem
narrare per singula | Sextum autem verum
quod spectat ad verum regem facere
ut procuret communia bona et regni
redditus studeat expendere in bo
na communia non in bonum | tyranni
vero hoc simulant se facere non tamen
faciunt. sed ut plurimum eos consumunt
meretricibus et adulatoribus et
aliis personis inutilibus | Septimum
spectat ad rectorem regni non solum
redditus obventiones et oblationes
ordinare in bonum commune et bonum
regni | sed et bona civium et regni
debet maxime custodire et ob
servare quia tyranni licet se facere si
mulant non tamen faciunt immo bona
aliorum rapiunt et iura regni non
observant | Octavo decet regem et prin
cipem non ostendere se nimis terri
bilem et severum nec debet sem
per familiariter exhibere sed apparere
debet persona digna et reverenda
quod congruit sibi virtute sive
non propter | Ideo verus rex est vir
tuosus existit tyrannus autem non
est sed se esse simulat | Nonum
spectat ad regem nullum subditorum
suorum contempnere nullum iniuriari
nec in filiabus nec in uxoribus
nec in personis nec in aliquibus ali
is | sed si contingeret aliquem in re
gnum suum facere non propter contume
liam nec propter aliquam libidinosam
voluntatem explendam sed propter bo
num bonum commune et iustitiae ipsum
punire debet | hoc autem tyranni non
faciunt sed quia ipsi intendunt bonum
personalissimum et delectabile mini
nantur civibus in uxoribus
et filiabus et rapiunt eorum bo
na | Decimo decet reges et prin
cipes non solum habere familia
res et diligere nobiles et ba
rones et alios per quos bonus
status regni conservatur sed et
ut ait Philosophus 5o Politicorum | inducere
debet uxores proprias ut sint
familiares et benivole uxo
ribus praedictorum quia mulieres
velle inclinare viros ad vo
luntates proprias | eo quod quilibet vel
de inclinatur ut nolit pro
pter delicias contristare | quare
si uxores nobilium et aliorum per
quos bonus status regni
conservari habet videntur se con
tempni ab uxoribus principis
et regis inducent viros ut
seditionem in regno ad principatu
moveant | Hic ergo | sic generaliter
bona rectoris regni ad civitatem
tyrannus autem non sic se habet sed cor
de elatus alios contempnit
propter quod nec ipse nec personae sibi
coniunctae aliis sunt benivole | Ea
igitur quae hic verus rex licet
simulate videatur illa habere

tirannus tamen cum veritatem nunquam
sed singuli caret illius. Sexto
decet verum regem esse moderatum
in cibis et venereis ne a suis sub-
ditis habeatur in contemptu
sed ut dicitur quinto politicorum non
contempnuntur qui sobrii sunt
sed ebrii. Tiranni autem hec
non faciunt sed cum non intel-
dant in bonum simpliciter ut bonum
perniciosum et delectabile quia
maxima delectacio sensibi-
lis est in cibis et venere
ideo tiranni absque omni freno
Tiranni absque omni freno fru-
untur voluptatibus illis immo
quidam plures ut narrat philosophus quinto
politicorum multi tirannorum non solum
temperati non sunt sed volunt vide-
ri temperati esse existimantes et
felices reputati ab hominibus si singu-
lis diebus appareant esse in
comessacionibus et ebrietatibus
et in conviviis affluentibus non
tamen sic se habere debent reges
cum per temperanciam careant ne tamen
contempnentur a populis non de-
bent suam incontinenciam ostendere
laudatur enim sobrietas et tem-
perancia vituperatur autem avari-
cia et gulositas. Septimo
decet verum regem ornare et
munire civitates et castra exi-
stencia in regno ut appareat
magis esse procurator communis bo-
ni quam tirannus querens utilitatem
propriam Octavo decet verum regem

ut ait philosophus sapientes et bonos
et extraneos adeo honorare ut
putetur non sic honoratos esse a
civibus propriis sicut ipsos existent
quod tiranni non faciunt sed sapien-
tes et bonos ut infra patebit non
honorant sed puniunt. Nono decet ve-
rum regem per usurpacionem et in-
iusticiam non dilatare suum regnum
sive dominium sed ut dicitur quinto politicorum
durabilius est regere super paucos
quam super multos quod maxime
verum est si singulis multitudo civi-
lis potencie acquisita sit per usur-
pacionem et iniusticiam recitat autem
philosophus quinto politicorum quod cum quidam rex
partem sui regni dimisisset quia forte
eam iniuste tenebat increpatus
tamen fuit ab uxore dicente quod ve-
recundari debet quia minus regnum
dimittet filiis quam accepisset a patre
respondit rex ille quod si dimittebat
eis minus regnum in quantitate
dimittebat tamen maius et diuturnius
tempore. Tiranni autem hoc non facere
unt sed licet semper se simulent
iuste agere tamen in multis suum do-
minium iniuste ampliant et aliorum
hereditates sine racione usurpant
Decimo et ultimo decet verum re-
gem bene se habere circa divina propter
enim ut recitat philosophus quinto politicorum subie-
ctus regi quem credit esse deico-
lam et habere timorem dei existimant
enim talem semper iuste agere et non

iniquum esse possunt tamen non
adhuc meliorem aliud tenerem
adducunt dicentes quod si rex ha
beat amicum deum divina pro
videntia cui omnia sunt nota et
cuius potentia cui nihil potest resi
stere contingit eum ut expedit
sue saluti semper in suis actibus
prosperari Immo propter sanctitatem regis
multociens deus multa bona
confert existentibus in ipso re
gno Ultimo ad communis
decet maiestatem regiam sic se
habere circa divina quia hic debet esse
sic finis et complementum aliorum
ad hoc enim sunt singula ordinanda
Verus ergo rex cum veri
tatem sic se habet erga divina tirannus
vero non talis est sed fingit for
te se talem esse

Multas cautelas ad
git philosophus quinto politicorum
ex quibus quantum ad
presens spectat possunt
enumerare decem
per quas nititur tirannus se in
suo dominio preservare Prima
cautela tirannica est excellentes
perimere Nam cum tirannus non diligit
nisi bonum proprium excellentes et
nobiles existentes in regno non
valentes hec pati insurgerent contra
ipsum tirannus ab regno talem

se cognoscit non cogitat ut quo
possit excellentes perimere Immo
cum alium tirannizare incipiunt non
solum excellentes alios immo etiam
proprios fratres et nimia sibi coniun
ctione coniunctos venenare
et perimunt quod signum est tira
nidis pessime Verus autem rex
intendens ergo commune bonum et co
gnoscens se diligi ab ipsis
qui sunt in regno excellentes
et nobiles et multo magis eos
gratos propter quos bonum
status regni conservari non potest
non perimit sed salvat Secunda
cautela tirannica est sapientes
destruere Videns enim se contra
dictam rectum velle agere et non
intendere bonum commune sed privatum
to vellet ob suos subditos esse
ignorantes et subditos iustos
ne cognoscentes eos ignominiam
am inciteret propter contra ipsos
Semper enim qui male agit odit
lucem et non diligit sapientes
ne arguantur opera eius Quare
tirannus omnia mala sunt opera sa
pientes pro posse destruit Ve
rus autem rex e contrario sciens se
cum rectum ipse agere salvat sapi
entes premonet et honorat
eo quod ipsi cognoscentes bona
opera ipsius populum commonent ad
amorem illius Tertia est di
sciplinam et studium non permittere
tirannus enim sed quod longinquum est

no solu sapientes destruit
sed eciam trufat viam et inhibet
disciplinam et studium ne efficia
antur aliqui sapientes. Tercium quia
timent ne sapientes reprehendi
tur. Superius autem rex ecam studium
promouet et confirmat videns
quod per ipsum bonum sue et bonum
tatus regni quid post ministra
dit meliorari habet. Quarta
est nullas sodalitates neque ce
ingnas congregaciones promitte
re. Volunt enim tiranni ciues et eos
qui sunt in regno non esse soda
les nec esse sibi inuicem notos
racione ut ait philosophus noticia fidem
facit. eo enim ipso quod quis habet
noticiam alterius confidit de illo
habet autem tirannus non diligit timet
met quod ne ciues de se confi
dentes possunt in inuiam quas eis
infert contra ipsum insurgant.
Superius autem rex ego promittit so
dalitates ciuium et vult ciues
sibi inuicem esse notos et de se
ipsis confidere racione cum intendat
bonum ipsorum ciuium et subditorum
naturale est ut diligatur ab eis
quia vult eos esse confidentes
et coniunctos quia tunc magis vnani
nanimiter diligunt bonum regis.
Solo enim esse presentes populi sic cogo
scet se habere vnum regem et di
ligere eius bonum sic e conuersa
non diliget verum regem.
Quinta cautela tirannica est ha
bere multos exploratores et tales
tare non latere ipsum quicquid a ciui
bus agitur. Cum enim tiranni sciat
se non diligi a populo. eo quod in multis
offendat ipsum. volunt habere explo
ratores multos ut si viderint
aliquid ex populo machinari contra
eos possit obuiare illis immo eo
ipso quod ciues credunt tirannum habere
exploratores multos non audent
congregari ut machinentur aliquid
contra eum racione et sic nunc eos congre
gatos nullus explorator existet
et sic tamen timent ubi exploratores
esse. Sunt aliqui ad exploratores re
rus ipse habere non curat ad ciues
et ad eos qui sunt in regno. sed ad
hostes et ad extraneos. Utrum
autem deceat regem habere explo
ratores in regno. post aliud dicetur
et ne perplexe videatur in ipsum
infra dicetur ad presens autem scire
sufficit quod non sic eget rex explo
ratoribus ut tirannus. Sexta
cautela tirannica est non solum non
permittere sodalitates et amicicias
sed eciam amicicias et sodalitates
iam factas turbare et perdere. Volunt
enim tiranni turbare amicos cum
amicis propinquos cum insignibus. In
signes cum plebeis. Videmus autem
quod quidam ciues discordant a ciui
bus et diuites a diuitibus ta
men non possunt eos de facili eius po
tencie resisti racione tunc quia quilibet pauidus
timens alterum neuter insurgit

contra tyrannum. Verum autem rex
eos non provocat turbationem in re-
gno existentium, sed pace et concor-
dia alit eos. Non enim esset verus rex qui
non intendit commune bonum. Sep-
tima est pauperes facere subdi-
tos adeo ut ipse tyrannus illa
custodia egeat. Volunt enim ty-
ranni subditos inclinatos esse
pauperes ut sic occupentur circa
cottidiana quibus indigent
et non vacet eis aliquid machi-
nari contra ipsos nec oportet eos
habere aliquam custodiam propter illos.
Verus autem rex qui intendit
bonum subditorum non affligit nec
depauperat ipsos sed magis procurat
eorum bona. Octava est procura-
re bellica mittere bellatores
ad partes extraneas et sic facere bel-
lare eos qui sunt in regno ut
tamen sic circa bellorum onera in-
tenti non vacent eis machina-
ri aliquid contra tyrannum. Verus
autem rex non intendit affligere
subditos suscitando et provocan-
do bella eo quod intendat bonum
regni. Nec vult quod eos qui sunt
in regno sumere arma nisi pro
defensione regni nec pro aliquo in-
iusto bello. Nona est custodiam cor-
poris habere non per eos qui sunt in
regno eo quod diffidat de illis
sed per extraneos. Verus autem rex econtra.
Decima cautela tyrannica est
quod postquam provocavit divisiones et
partes in regno ut una parte affli-
gerent aliam ut clarius declaravimus re-

bella

tendat uni parti ut ex hoc non perma-
neat divisiones et partes in regno
sed si que ibi existunt eas admo-
nere desiderat

Omnes autem caute-
las tyrannicas
quas in precedenti
capitulo enumeravimus per-
reducit ad quatuor.
Tyrannus enim quatuor intendit.
Primo ut subditi sint insipien-
tes. 2o ut sint pusillanimes. 3o
ut inter se invicem non confidant. 4o
ut sint adeo depauperati et af-
flicti ut contra eos non possint
insurgere. Ad haec autem quatuor omnia
praedicta reducuntur. Sed quantum
ad primum spectat ad hoc quod aliquis
invadat vel machinetur aliquid
contra tyrannum ex aliquo praedictorum
quatuor videtur procedere. Primo
enim hoc potest accidere ex magna-
nimitate ut quia insurgens est
tanti cordis ut nihil reputet
magnum. Secundo ex industria
et sagacitate ut quia credit se
tot adinvenire posse vias et
versutias ut valeat tyrannum
perimere. Tercio potest hoc contingere
ex potentia ut si insurgens
confidit de aliis civibus et

credit se minari ab eis propter
similem potenciam tyrannus inva
dit. Secundo hoc propter accidere contra ni
mio ocio ut si cives nimis
sint opulenti et vacent nimio
ocio quia mens humana nescit
ociosa esse. Quod non occupatur
cives circa quottidianas indi
gencias excogitant sediciones quo
possent turbare civitatem et in
surgere contra statum civium
Consequens ergo hec tria procurant
tyranni maxime excellentes ut
sint subditi sive magnanimi
et destruere sapientes et impedire
scolas et studium ut existentes
in regno sint ignorantes et in
sciens non permittere sodalitates tur
bare cives misse ut desit inui
cem non considerant de paupertate
enim eos occupare ipsos in
bello et in aliis exerciciis ut non
vacent ocio. Hec ergo sunt cau
tele tyrannice. Omnis quia forte
nulla est omnino tyrannus quia ma
lum seipsum destruit et si integrum
sit importabile fit ut dicitur quarto
ethicorum et forte vii et multe regi
tur quomodo quando sit omnino rex quia
in omnino tyrannis est. Essent enim
semel dicens sed modo de tyranni
de patet. Unde ergo quod dolan
tes aliquid prout de cautelis
Regis et aliquid de officiis mod
norum et tanto est melius de
minimum quanto plus accedit ad
regem et est longius a tyran

no volumus quod utriusque
opera enarrare et contrariis tante
las describere cum opposita iuxta
se posita magis elucescunt ma
gis enim apparent opera regia
esse optima ostendendo tyran
nica esse pessima. Ex hoc autem
manifeste patet tyrannidem ma
xime esse fugiendam a regibus
quia pessimum desit est maxime
fugiendum et optimum maxime
prosequendum

Ideo sensus ho
minum sit ad ma
lum pronus ut sit
inde utile in vi
a morum multe
viis ostendere et multe remedii
bus probare malum et vicium de
se esse quid vile et fugiendum
ut quia una via non incli
nat ut malum vitet aliam
ducat ipsum ad fugiendum malum
Propter ergo ostendimus tyrannidem
maxime fugiendam esse a regibus
eo quod opera tyranni sunt pessima
probare volumus reges summa di
ligencia cavere debent ne conver
tantur in tyrannos quia tyranni cor
rupcionis et iniquitatis est in aliis

perversis principatibus totum in
tyrannide congregatur. Et
enim ut patet ex praemissis tres prin-
cipatus boni et tres perversi.
Dicebamus enim quod si dominatur
unus propter commune bonum est prin-
cipatus rectus et vocatur regnum.
Si vero propter bonum proprium est per-
versus et vocatur tyrannides. Si
vero principentur pauci et do-
minentur qui boni et virtuo-
si, est rectus principatus vocatur
aristocratia sive principatus
bonorum. Si vero dominentur
non qui boni sed qui divites, est
perversus et vocatur oligarchia.
Sed cum dominatur totus populus
si intendat bonum commune tam
insignium quam aliorum est principa-
tus rectus et vocatur regimen
populi. Si vero populus tyrannizet
et intendat contra divites
est principatus corruptus et
vocatur democratia, quod idem
est quod perverso et corrupto po-
pulo. Tyrannides ergo corrupto
principatu divitum et iniquo
dominio populi sunt legitima
perversa. Tyrannides tamen est pessimus
principatus, quia ut probat philosophus
V Politicorum extremitas perversitatis
est in iniquo principatu divitum
et in perverso dominio populi totum con-
gregatur in tyrannidem. Quod
sic patet: nam divites si iniqui
dominari cupiant cum ceteros

sensus spectat ea intendunt
scilicet pecunias corporales delec-
tationes et custodiam corporis. Inten-
dunt enim pecunias quia cum
principes intendunt augmen-
tum illarum cum quod se principari
credunt. Si ergo aliquis princi-
patur quia bonus et virtuosus
semper intendit ad opera magis
bona et ad virtutes ut efficia-
tur melior et virtuosior.
Sed si principatur quia dives
ut magis principari possit
intendit augmentum divi-
tiarum et congregationem pecuniae.
Quare si divites iniqui dominantur
sibi non principatur quia boni
sed quia divites. Tota eorum
intentio erit circa pecuniam
congregandam. Rursus divi-
tes iniqui principantes intendunt
delectationes corporales et huiusmodi volu-
ptates sensuales. Nam si quis
vult aliquid et vult ad ea mul-
to magis ad quae illud ordi-
natur, ut si quis vellet potum
multo magis vellet sani-
tatem ad quam potio ordinatur.
Cum ergo hos corrupte et maxime
habentes voluntatem perversam
ordinant pecunias et divitias
ad delectationem corpoream et ad
voluptates sensuales, sequitur
quod divites iniqui dominantes
et intendentes non commune bonum

sed pecuniam solum intende
et corporales voluptates. Eo di
uites sint principantes maiorem
sollicitudinem circa custodiam cor
poris non nisi principatu circa bono
~~circa nullus~~ qui intendat ad
pecuniam et ad voluptates cor
porales nisi in multis offendat
populum. Nam ut tales pecuni
am habeat depredantur cives
ut eciam voluptatibus fruantur
fore faciunt et inferunt contumelia
circa civibus. Quantum ad uxores
et filias videt ergo se esse odi
osum populo immo non credit se in
tutum sed sit dubitans de se
ra populo maiorem sollicitudinem
circa custodiam corporis quia ad
huiusmodi mala recepta in presso
principatu diminuitur congregatum
in tirannide. Sed tirannus ut
superius dicebatur non intendit
bonum commune sed pecuniam. Rursus
sit non intendit bonum hono
nestum ut dicebatur sed delecta
bile. Tercio tirannus maiorem
sollicitudinem circa custodiam corpo
ris eo quod videat se plures
magis offendisse. Legitur n(am)
de quodam quod cum a filio suo
cottidie increparetur quare sic
tristis existeret et quare multis ita
rem vultum ostenderet / tirannus
ille volens reddere causam
questionis eum expoliari faciat

et ligari et super caput eius gla
dium acutissimum pendentem
tenuissimo filo apponi fecit
circa ipsum quosdam hostes cum ba
listis sagittis appositis statuit
faciebat. Et ad faciem eius timore
et horribili invadentur timens
ab acuto gladio vulnerari et
balistis perfodi ait / tirannus
gaude fili et hilarem ostende vultum
in fine illo quod non possum ipse im
minencia pericula. Sic igitur tira
nnus quod nec ipse gaudere poterat
eo quod innumeris periculis existebat
quia in tot fore faciat quod sit
sibi de morte dubitabat. Unde
ergo expedit regi ne convertatur
in tirannidem. Nam tiranni cum
sint quasi perdunt eciam vitam
in hac temporali vita. Sex reges
dicimus bonam habent eo quod sint
videant sibi pericula imminere.
Rursus pecuniam quia tanta
sunt tiranni quanta veri re
ges. tunc quia oportet eos multa
expendere suppeditare est cum
quia veris regibus plus donatur
ex amore sed tirannis procedat
ex predatorum populi. Experti enim su
mus tirannizantes plus vi
xisse in egestate sed alios veros
reges. Delectata enim corporea
non tot sunt tiranni quot veri
reges. Nam habere amicos
et diligi a populo est maxime
delectabile non confidit de
aliquo et credere se odiosum
multitudini est maxime molestum

principatu ergo tyrannus maxime de-
lectatur cum videat se esse plus
odiosum. Viso tyrannidem esse ca-
vendam eo quod mala innumera
principatus dominii congregentur
in ea. Restat videre causam esse cave-
dam eo quod tot in ea pro congre-
gantur mala perversi principa-
tus. Tyrannus enim perversus prin-
cipatum possidere non intendit quem-
libet conspirare in suo statu
sed satagit opprimere nobiles
et singulos. Hoc autem tyrannus
facit quia metuit habere ipse pro
viribus nititur opprimere excelle-
ntes et pauperes divites et insi-
gnes opprimere. Ergo est caven-
da tyrannis a rege in qua
tot mala congregantur.

Quoniam hunc librum
composuimus propter erudi-
tionem regum et principum
ut recte et debite gu-
bernent populum sibi com-
missum cum deviare a re-
cto regimine sit tyrannisare
et iniuriari subditis et non
intendere commune bonum licet
pluribus viis ostendimus per
dicta detestabile et periculo-
sissimum regere maiestatem tyrannisa-
re et non recte gubernare po-
pulum non pigeat adhuc novas
vias adducere ad ostendendum hoc ipsum

volumus autem declarare in hoc
capitulo quod quia multis de causis
subditi insidiantur tyrannis
et quia est valde periculosa vita
tyrannica et deviando a recto
regimine. Ideo reges tyranni
pervigili studio debent ne
delinquentes recto guberna-
culo tyrannisent. Narrat autem
Philosophus V Politicorum sex causas
quare subditi tyrannis insidi-
antur. Prima est propter timorem.
Nam multi pusillanimes exi-
stentes cum nimis timent
et non credunt se posse evadere
quasi desperantes invadunt
alios et efficiuntur probi viri
et probia dicuntur. Quia nimius
fugatus timidum vi com-
pellit audaciam ipsum esse.
Sic et alia animalia qua-
si communiter timent hominem et
nisi credant se laedi ab eo
raro aut numquam invaderent
ipsum bestie. Ergo ut plurimum
timore compulse insidiantur
homini et invadunt eum. Hoc ergo
modo multotiens subditi insi-
diantur tyranno et perimunt
ipsum timentes se offendi
ab eo. Secunda causa propter quam
subditi tyranno insidiantur
est iniuria quam passi sunt
ab ipso. Valde est enim deside-
rare vindictam propter quod
Homerus dicebat nam dul-
ciorem esse melle quia est ap-

petit pene in vindictam quia
ergo sic delectabile est vindictam
exposcere multi insidiantur
tirannis et propter vehementem iram
aliqui invadunt ipsum volentes
illatas iniurias vindicare
Tertio insidiantur aliqui tiran-
no et aliqui perimunt ipsum
quia ut plurimum tiranni faciunt
propter se contemptibiles reddunt
Nam cum non querant bonum
commune sed delectationes corporis ut
plurimum non sunt sobrii sed gulo-
si vel non sunt casti sed dant
operam venereis et quia hoc
agentes se contemptibiles reddunt
et de facili invadunt Exem-
plorum ut recitat Philosophus v Pol-
liticorum habemus in Sardina-
polo et Dionisio Sardinapa-
polus enim ut refertur cum bono
toto se dedit venereis quidam
vero dux contempnens eum eo
quod vitam petulam elegisset
invasit et peremit ipsum. Sic et
Dionisius tirannisans et curans
magis de gula quam de bono com-
muni contempnebatur a subditis
eo quod quasi semper esset ebrius
Quidam ergo nomine Dion
videns ipsum quasi semper
esse ebrium propter despectum in-
surrexit in ipsum Quarto hoc
fieri contingit aut propter
honorem aut propter lucrum adi-
piscendum Nam cum honor et
gloria sint bona exteriora sit
bonum maximum multi vi-
dentes tirannum non querere
nisi honorem et gloriam propriam
et non honorare subditos
et non querere bonum commune vo-
lentes adipisci honorem et gloriam
quam conspiciunt in tiranno
invadunt eum et perimunt ipsum
Sic etiam quia multi reputant
pecuniam esse maximum bonum
videntes tirannum non intendere
nisi ad lucrum proprium et ad con-
gregandam pecuniam inva-
dunt enim ut accipiant the-
sauros suos Et ideo dicitur v Polli-
ticorum quod quidam tirannos invadere
videntes lucra magna et
honores magnos existentes
in ipsis Quinto fiunt insidie
tirannis ab aliquibus non ut
possideant monarchiam
sed ut videantur facere ac-
tiones aliquas singulares
volunt enim aliqui esse mali
quo nomine vel in aliqua
fama esse ut nominentur
faciunt aliquid mirabile et ali-
quid singulare factum et
quia insurgere contra tirannum
reputant ipsi valde stupendum
ideo quod ipsum insurgunt sed
tales propter hoc tam fa-
ciunt impetum in tirannum
ut ait Philosophus sunt paucissi-
mi. Supponi ergo oportet eos non
curare ut salventur Sexto
contingit aliquos insidiari tirannis
et perimere propter ut liberent patriam

ab oppressione eorum. Huius ergo de
causa fiunt insidie contra ti-
rannum. ne ergo fiant insidie
contra regem maxime. et ne
rex se dubitet ne priuatur
a subditis. summa diligentia
cauere debet ne conuertatur in
tirannidem. Nam si non iniuriatur
subditis est continens et so-
brius et non eligit vitam
bestialem et contemptibilem
honorat insignes et alios
existentes in regno ut requirit
eorum status. Non depauperat
nec opprimit eos et in omnibus
se habet non ut tirannus sed ut
verus rex inducit omnes existen-
tes in regno ad amorem eorum
et tollit ab eis de maximum
et tamen quasi insidiantur ipsi

Licet prolixa ca-
pitula procedendo
induximus reges
et principes ut
non tirannisent sed
ut recte regant
populum sibi commis-
sum. adhuc in hoc capitu-
lo volumus alias rationes adducen-
tes ostendentes quod si reges cu-
piant suum durare domi-
nium summopere studere debent
ne efficiantur tiranni eo quod

quod tirannides et principatus
peruersus et pluribus modis
corrumpitur quam rectus
et regius principatus. Narrat
autem philosophus .v. politicorum tres
modos corruptionis tiran-
nidis dicens tirannidem corrum-
pi a se et a tirannide alia
et a regno. Corrumpitur
enim tirannides a se ipsa quia
ut dicebatur supra malum
se ipsum corrumpit et si integrum
sit importabile fit. Tiranni-
des ergo propter peruersitatem et
nequitias quas in se congregat
in ipsa corrumpitur et dura-
re non potest. Dicto etiam in politicis
quod tirannides quanto intensior
tanto minus durat. Iustitia
enim urbanitates saluat. Ius-
tum a iustitia receditur
paratur via ut corrumpatur
principatus id est politia. ergo
quanto de se magis a iustitia
recedit tanto de se habet ut
facilius corrumpatur. Reges
ergo et principes si volunt
suum durare dominium sum-
mopere cauere debent ne a iustitia
deviantes in tirannidem
convertantur. et si eos aliquo modo
tirannisare contingeret suam
tirannidem pro viribus moderari
debent quia quanto remissius
tirannisabant tanto melius
et durabilius principabuntur

Sic tirannides corrumpuntur ab alia
tirannide contraria. Nam licet bonum
non contrariatur bono, eo quod bonum
sit uno modo, malum tamen potest contraria-
ri malo, eo quod esse habeat
multipliciter. Contingit enim
uno modo peccare circa finem, signum quod
medium unum non diversitas nec con-
trarietas, sed contingit multi-
pliciter deviare ab ipso, quare
in deviationibus contrarietas potest
esse. Ut si multum apponitur
parum, pictum ultra signum
contrariatur picto citra et picto
in dextrum contrariatur picto
in sinistrum. Sic et in proposito
principatus rectus non contrariatur
recto principatui, sed perversus perverso.
Unde quod tirannidem potest
contrariari alii et corrumpere ipsam,
ut tirannides populi contrariatur ti-
rannidi monarchie et una
monarchia tirannica contrariatur
alii. Cum enim aliqua monarchia
vel aliquis principatus tiran-
nizat in populum, gens illa oppres-
sa nolens sustinere tirannidem
principis insurgit et tirannizat
in ipsum, eum perimens vel
expellens, totus quod populus
efficitur quasi unus tirannus
contra principem et tirannides po-
puli corrumpit tirannidem mo-
narchie. Sic et una tiranni-
des monarchia corrumpit
aliam, quia multociens unus monar-
cha tirannus insurgit contra aliud

ut optineat principatum eius. Debent
quod tamen reges et principes
ne tirannizent, tot modis
dissolvatur tirannica principum.
Tertio dissolvuntur tirannides
non solum per se ipsas vel ti-
rannidem aliam sed per regi-
men, nam non solum malum
contrariatur malo, sed etiam bonum ma-
lo contrariatur. Unde quod tirannus
tirannus obviat, sed etiam rex si
viderit expedire tirannis se op-
ponit. Tot quod dissensionibus exposi-
tus est tirannus et tot modis
dissolvi habet eius principatus
regimen aut dominium, non
tot principatus exponitur nec tot mo-
dis habet dissolvi. Nam licet ti-
rannus satagat perimere viros
virtuosos, nullus tamen re-
cte rex vero regi se opponit.
Nam nullus bonus et virtuosus
insequitur alios virtuosos, sed eos
pro posse salvat et promovet. Eo
enim ipso quod aliquis bonus et
virtuosus se opponeret desineret
bonus et virtuosus esse. Debent ergo
quod reges maxime summo
studio cavere tirannidem, ne pre-
dictis periculis exponantur.

Tangit autem philosophus v° politicorum doctrinam que politiam salvat et quod oportet facere regem ad hoc ut se in suo principatu conservet. Primum non permittere in suo regno transgressiones modicas. Nam multe modice transgressiones ut ait philosophus equaliter uni transgressioni magne sicut multe parve expense equivalent uni magno sumptui. Parve enim transgressiones si multe sint disponunt ad transgressiones magnas. Nam qui minima negligit paulatim defluit in maiora. Principiis ergo est obstandum et in ibidem sunt obliquitates et in ordinem. Secundum conservans politiam et regimen regium est bene uti hiis que sunt in regno introducendo eos ad aliquos principatus honorando eos et non iniuriando eis. Nam ut innuit philosophus in politicis bene utentibus non solum conservat politiam rectam sed et principatus quilibet durabilior redditur dato quod in ipso aliquid sit obliquitatis annexum. Tertium est incutere timorem hiis qui sunt in politia. Nam corruptores longe secundum rem procurant sed secundum timorem politiam salvant. Timentes enim magis sunt concordes principi et plus ei obediunt si in exterioribus corruptores timeant. Guerra enim exterior tollit seditiones intrinsecas et reddit cives magis unanimes et concordes. Exemplum huius habendum in Romanis quibus postquam defecerunt exteriora bella inter ipsos bellare ceperunt. Est autem hec cautela utilis solum duobus principatibus ut principatui constituto ex hominibus assuetis ad bella et principatui maxime quis noviter regnare cepit. Homines enim bellatores et assueti ad prelia quibus non sint cure virtutibus aliis insistere desertitudine secundum philosophum vii° politicorum assimilantur ferro quod dum est in continuo exercitio claritatem habet sed si diu remanet ociosum rubiginem contrahit. Sic et tales bellantes sunt obedientes principibus vacantes vero nesciunt se debite habere quare talibus ut debite se habeant semper incutiendi sunt timores bellici et corruptionis extrinsece. Rursus si quis sunt quos de novo principatum cepit quia tamen tales principatus facilius insurgitur ne cives insurgant in principem et ut magis unanimiter obediant illi incutiendi sunt eis timores

de extraneis periculis et ruinis
tibi si regnum diu in statu
persisterit. et dominus ille sit na-
tus ita quod non sit memor
hominum ex quo ille et ante-
cessores sui obtinuerunt huius
principatus facta cautela
non magnam utilitatem habere
videtur. Quartum autem quo
pollicia salvari videtur est ca-
vere seditiones et contentiones
nobilium et hoc ponendo eis
leges quae legibus non defatili
contradicitur sunt enim in re-
gno tales leges instituende
ut per eas sedari possint con-
tentiones nobilium dissentientibus
sunt dissensiones in regno et
per quas sit remedium ut dis-
solvatur regnum principatus
quintum est diligenter aspicere
quomodo se habeant quos ma-
iestas regia honorat et pro-
movit ad aliquam prepositura
vel ad aliquem principatum aut
magistratum. Nichil enim adeo re-
gnum conservat et pollicia sal-
vat sicut preficere homines bo-
nos et studiosos et conferre
eis dominia et principatus
quare maxima salvatio po-
litie est regiam maiestatem
considerare diligenter quomodo
preficit in aliquibus magi-
stratibus et si bene se habuerit
augere eorum dominia. si male
minuere. vel adeo male se
habere possent quod esset totaliter

a dominio removendi vel etiam
capitali sententia condempnandi
Sextum est nulli velle ma-
gnum dominium conferre nam
magna dominia ex mera
bonitate fortune tunc ut plu-
rimum corrumpunt mentes ho-
minum ut fiant transgressores
iustitie. Est autem hec cau-
tela maxime utilis ad ho-
mines de quibus non certus est
diuturna experientia non
accipit. ideo potissime obser-
vandum est ne repente con-
stituatur aliquis in magno
principatu. Septimum salvans
regnum et principatum est regem
sive principatum habere dilec-
torum et amore ad bonum re-
gni et ad pollicia regni
in qua principatur. Qui timet
enim amat et sollicitatur et
timet ne aliquod inconveniens
accidat circa amatum. Timor
autem consiliativos facit ut
dicitur 2o Rethoricorum. Ibi enim est
magna salus ubi sunt
multa consilia. quare per rex
bonum regni diligat salva-
bitur regnum quod timens
ne in regno adversa contin-
gant adhibebit multa con-
silia quibus possit bona re-
gni promovere et periculis im-
minentibus obviare. Octavum
salvans regnum et pollicia
est habere similem potentiam nam
ut dicitur in magnis maleficiis

iustitia urbanitates conservat
et iustitia in regno conservari
non potest nisi per timorem penarum
puniuntur transgressores iusti(tie)
habere multos exploratores et
multos inquisitores investigantes
facta civium et ingruentes un(de)
accipiunt et quando expedit et
quando posset reddere rationem sui in-
tus debet rex habere si vult
salvare policiam Nam qui hundi
rationem reddere non potest sic tamen
quod ex furto et male ablatis
vivunt Sic enim faciendo potest
servare iustitiam et preservare re-
gnum a maleficiis et a trans-
gressoribus iusti(tie) Nonum salvans
maxime regnum est esse re-
gem bonum et virtuosum Nam
ut dicit philosophus maior virtus
requiritur in custodia civitatis
et regni quam in duce exercitus
Nam in duce exercitus potissime
requirit experientia sed custos
civitatis et regni oportet
quod sit virtuosus et epikeros
id est semideus sic enim debet rex
esse quasi semideum ut sicut
alios dignitate et potentia excel-
lit sic eos bonitate superet
Et ita maxime salvabit re-
gnum et politiam si rex fu(erit)
bonus et virtuosus quia tunc
maxime intendet bono
regni et civium. Determinavimus
esse regem non ignorare
qualis sit illa politia se-
cundum principatum et quomodo tam

salvari possit et corrumpi.
talia autem maxime scire
poterunt per experientiam nam
ea quibus diu expertus est re-
gum negotia de levi arbi-
trari poterit. qui bonum
statum regni corrumpit et
salvat Debet enim regem
frequenter meditari et habere
memoriam preteritorum que con-
tingerunt in regno suo
meditata fuerunt et quo
temporibus retroactis melius
conservatur fuerit bonus
status regni ut sciat co-
gnoscere quae principaliter debeat
et que corrumpunt et salvant
regimen et gubernationem regis
quia huiusmodi ignorantia recte re-
gnum gubernare non poterit

Dicebatur supra
maxime esse co(n)-
siderandum in regi-
mine civitatis regem
principem consilium
pretorium et populum
Iam ergo auxiliante deo di-
scussimus quot sunt ista princi-
patus et determinavimus de principe
et his que scire et qui prius et
declaravimus regem esse optimum
principatum et tyrannidem pessimum
manifestavimus autem quod sit officium
regis et quid oportet ipsum facere
ut recte regat populum sibi com-

sicut probavimus quia multis viis decet
regem insignem curam assumere
ne committatur in tirannum. Quantum
ad id spectat ad presens negotium suffi-
cienter tractavimus que circa principem sunt
dicenda. Restat ergo de consilio prosequi
que tractanda sunt circa ipsum. Sicut enim dicit philosophus
in 3o Ethicorum consiliabitur utique
aliquis non pravus consilia insipi-
ens et insanus sed pravus sapiens
et intellectum habens. Ideo primo videndum
est que sunt consiliativa et circa que debeant
fieri consilia ne tamquam ignorantes
consiliari velimus de quibus consi-
lia non sunt habenda. Possumus autem
tangere sex quantum ad presens spectat que
sub consilio non cadunt. Primo enim quia
que sunt non imitabilia consilium nostrum
subterfugiunt. Nam ideo consiliamur
ut vertilem in actionibus et ut
vitemus mala et ut consequamur
bona que ergo vitari non pos-
sunt et que imitationi non
subiacent sub consilio non ca-
dunt. Ideo dicitur in 3o Ethicorum
quod de eternis id est de immutabili-
bus non consiliatur nullus enim
Ideo dicitur 3o Ethicorum quod de eter-
nis id est de immutabilibus nemo
consiliatur. Nullus enim querit con-
silium de diametro que est incomme-
surabilis coste vel de quocumque
alio immutabili. Secundo non sunt consi-
liabilia non sunt quecumque mobi-
lia si semper uniformiter moveantur.
Nam que semper uniformiter moven-
tur cum quod habetur supra quandam
necessitatem habent. Consiliabilia
autem non sunt necessaria sed
contingencia. Ideo dicitur 3o
Ethicorum quod de hiis qui semper sunt
in motu et que semper unifor-
miter moventur, puta de revolu-
tionibus solis et de ortibus
siderum nullus consiliatur.
Secunda enim licet moveantur tamen
quia semper sunt in motu nec per
nostra opera immutari possunt
eorum cursus ideo circa talia
non est consilium habendum. Si autem
circa talia cadit consilium hoc
non est sic per se sed per ipsum ut defini-
untur actionibus nostris ut quia
aliqua humana opera conve-
niencius fiunt tempore calido aliqua
vero tempore frigido. Cum con-
sideramus quando movetur sol per
diversa tempora calorem frigidi-
tatem non per se sed participantes
per hoc consilio cadere ut sci-
amus quo tempore que opera sunt
facienda. Tertio non sunt consi-
liabilia res que fiunt frequenter
si fiunt a natura. Ideo de imbribus
que sepe fiunt tempore hyema-
li et de caumatibus que sepe
contingunt tempore estivali non
habet esse consilium quia talia
naturalia sunt et non dependent
ex operibus nostris. Ideo de hiis
non consiliamur nec ut
determinentur operibus nostris. Hoc
ergo modo est consilium circa ipsa
sicut et circa cursus siderum
et circa quecumque alia determinantia
humanis actibus. Unde ergo
dicitur 3o in Ethicorum

quod de siccitatibus

et mulierib[us] no[n] est [con]siliu[m] q[ui]a [er]go non sunt consiliabilia
que fiunt casu s[ive] a fortuna
contingant Na[m] q[ue]madmodu[m] n[on]
consiliatur de electione u[e]l
intentione aliq[ui]d adq[ui]sitiu[m]
que [er]go p[re]ter intentio[n]e[m] eve-
niunt consiliabilia esse
no[n] p[ossu]nt [pro]p[ter] q[uo]d d[icitu]r in Ethic[is] no[n]
esse consiliu[m] de hiis q[ue] fiu[n]t
a fortuna puta de thezau-
ri invencione Quarto non
sunt [con]siliabilia ce[te]ra o[mn]ia hu-
mana op[er]a n[ec] no[n] cadunt
sub [con]silio n[ost]ro. op[er]a illorum
homi[nu]m qui p[ro]cul facta nostra
imitari non p[ossu]nt [pro]p[ter] q[uo]d dici[tur]
in Ethic[is] q[uod] qualit[er] utiq[ue] sit op-
time [con]sulit[ur] nullus lacedo-
nio[rum] consiliat[ur] Sic et nec
gallici consiliant[ur] qualit[er]
optime vivant Quinto con-
siliabilia [er]go no[n] su[n]t immu-
tabilia nec su[n]t s[em]p[er] unifor-
mia nec sunt a n[atur]a nec
a fortuna. nec o[mn]ia huma-
na cadu[n]t sub [con]silio s[ed] d[e]
hiis que sunt op[er]abilia p[er]
nos Na[m] ut d[icitu]r 3[o] Ethico[rum]
Singuli aut[em] homi[nes] consili-
antur de op[er]abilib[us] hiis que
p[er] ipsos fieri p[ossu]nt Sexto no[n]
sunt consiliabilia o[mn]ia q[ue]
p[er] nos fieri p[ossu]nt Nam que-
cu[m]q[ue] fina[liter] p[er] op[er]a n[ost]ra adi-
pisci intendimus sub [con]silio
non cadu[n]t Na[m] consiliu[m] no[n]
est de fine s[ed] d[e] hiis q[ue] su[n]t
ad finem oportet e[ni]m in con-
silio p[re]supponere finem intentu[m]
et no[n] consiliari de ipso s[ed]
de hiis p[er] que [con]sequi po-
ssumus illud. Medicus e[ni]m
q[ui] fina[liter] intendit sanitate[m]
non consiliat[ur] utru[m] debeat
saluare egrum. s[ed] h[oc] accipit
tanq[uam] ce[r]tum et notu[m] egrum
sanare et consiliat[ur] de viis
p[er] quas facilius et levius
sanetur Sic rector civitat[is]
consiliatur utru[m] cives int[er]
se pacem habeant. et utru[m]
regimen q[ua]m esse in bono statu
s[ed] h[oc] accipit tanq[uam] c[er]ta et no[tum]
et consiliatur qua[liter] h[ec] melius
fieri possint Sunt [er]go consi-
liabilia q[ue] dependent ex op[er]ib[us]
n[ost]ris et no[n] fina[liter] i[n]tenta nec
se h[abe]nt ut fines s[ed] ut ea q[ue]
sunt ad finem

Est aut[em] o[mn]e consiliu[m]
quedam questio. ut
d[icitu]r in Ethicoru[m]. Con-
silians sive bene
sive male consiliet[ur]
q[ue]rit aliquid et ratiocinatur
q[ua]l[ite]r q[ui]d q[ue]madmodu[m] consiliatur q[ue]-
rit non t[ame]n econverso Na[m] ut d[icitu]r
in 6o Ethicor[um] licet o[mn]e consi-
liu[m] sit questio no[n] t[ame]n o[mn]is
questio sit consiliu[m] Si e[ni]m
consiliabilia sunt solu[m] que
dependent ab op[er]ibus n[ost]ris

consilium est quod non determinatum
quia huiusmodi sunt plurimum de agibilibus
humanis. Singularia autem circa spe-
culabilia et circa naturas rerum
et circa eterna sunt questiones indeter-
minate sed huiusmodi questiones consilia-
biles dici non debent. Viso quid
est consilium quia est quod agibi-
lium humanorum restat videre
qualiter est consiliandum et quem
modum in consiliis habere debemus.
Sunt autem quantum ad presens spectat
sex observanda ut sciamus
qualiter est consiliandum. Primum est
Nam quanto aliquid est ma-
gis determinatum tanto minus
eget consilio immo si omnino
est determinatum nullo eget con-
silio. Ideo dicitur in iii Ethicorum quod
circa certas operationes disciplinarum
puta de litteris non est consilium
non enim consiliatur scriptor ni-
si sit omnino ignorans de litteris
qualiter debeat scribere litteras
quia habet sufficienter determinatum
per artem scribendi. De hiis ergo sunt
consilia que contingit fieri per
nos et non sunt omnino certa et
determinata qualiter fieri debeant
ideo dubitandum et consiliandum
circa ipsa. Est ergo unus modus
in consiliis adhibendus
ad quem aliquid fieri requiritur
proponitur. Illud pluribus
modis fieri potest et quanto minus
habet certas et determinatas vias
tanto plus tempus est
consiliandum ut de illis viis
facilior et melior eligatur.

Secundo in consiliis est attendendum
ut non consiliemur de quibus-
cumque sed de magnis. Dicebatur
enim supra quod timor consilia-
tores facit. Qui ergo consi-
liatur videtur timere et dubita-
re ne aliquo infortunio
contingente deficiat a consecu-
tione optati boni vel incurrat
aliquod dampnum vel aliquod aliud
malum. Que ergo sunt modica
ut que sunt apta nata efficere
parvum bonum vel prohibere mo-
dicum malum non sunt consiliabilia.
Est ergo modus attendendus
in consiliis ut de magnis con-
siliemur. Tertio cum consiliari
volumus debemus alios nobiscum
assumere cum quibus conferamus
de negotiis fiendis. Nam licet
homo intra seipsum possit inve-
nire vias et modos ad aliquid
perficiendum imprudens est qui
solo suo capiti innititur
et renuit aliorum audire sententias.
Magne ergo prudentie est in con-
siliis hunc habere modum ut cum
aliis conferamus quid agendum
quod ex duobus patet. Nam consi-
lia ut dictum est debent esse de
rebus magnis. In talibus
autem nullus debet sibi credere
omnino et proprio sensui inniti sed
debet alios ad se vocare sciens
quod plura percipiunt consocii multi
quam unus. Ideo dicitur in iii Ethicorum
quod consiliatores assumimus
in magnis diffidentes nobis
ipsis velud non sufficientibus

Rursus hic idem patet ex eo quod consilium est circa agibilia particularia in quibus multum valet experientia. Nam in talibus ut dicitur 6o Ethicorum plus proficit expertus quam artifex. Quanto ergo plures plura experti sunt quam unus solus, decet ad huiusmodi negotia alios advocare ut per eorum consilium possit eligi via melior. Quales esse debeant consiliarii ad[...] in prosequendo patebit. Quarto est in consiliis attendendum ut secreta habeantur que ibi dicuntur. Nam multa negotia disturbantur ex revelatione consiliorum. Unde forte consilium nomen accepit. Dicunt enim aliqui quod consilium idem est quasi considium quia ibi plures simul considere debent. Sed forte melius dicere possumus quod consilium dictum sit a consilio ut idem dicatur esse consilium quod simul aliqui plures silent et tacent. Nam maxime est hoc in consiliis ubi tractantur negotia ardua que sunt secreta regni ut unusquisque consiliarius abiecta dilectione privata solum aspiciat ad communem profectum et ut regni profectus impediri non possit secrete tenere debet que ibi sunt tractata. Hoc enim fuit quod apud Romanam rem publicam exaltavit fidelitas consiliantium. Nam quicquid per consilium in eorum

auribus dicebat adeo erat secretum acsi non audissent illud. Unde Valerius Maximus 2o libro de factis memorabilibus libro 2o de institutis antiquis commendat Romanos consiliatores ait quod sic fideles et altum erat secretum consistorium rei publice plenum quam salubritate munitum tamquam hominem intrantes abiecta privata dilectione ita dilectionem publicam induebant ut non dicam unum sed neminem audisse crederes quod tam multorum auribus fuerat commissum. Quinto est in consiliis attendendum ut non loquantur ibi placentia sed vera. Adulatores enim dum principi placere student vera silentes et placentia promulgantes exponunt periculo totum principatum vel totum regimen. Unde est quod quidam sapiens Aristoteles nomine dicebat consiliarios in secundo Rhetorice debere quod non essent plani id est manifesti vel palatores consiliatorum, sic essent placentes quod essent adulatores plus curantes loqui placentia quam vera. Sed et ut recitat philosophus in 3o Rhetoricorum quidam poeta nomine Alexander videns primum in consiliis esse secretarium

rex vatem commedans enim
dicebat Iste est qui consulit
at si diceret quod alii respectu
cuius consiliatores dici non de
bent sed magis forte adula
tores Sexto est in consiliis
attendendum ut cum consiliemur
et si assit oportunitas cito
in opere exequamur Nam cum
adest oportunitas operandi si
recte volumus et non illud
facimus hoc est quod ignoramus
an expediat illud fieri bene
ergo se habet diligenter quodlibet
negotium arduum discutere
an sit utile illud facere Sed
postquam per diuturnum consilium
est recte cognitum quid sit
si adsit operandi facultas
prompte operari debemus bene
ergo dictum est quod scribitur vi°
ethicorum quod consiliantes multo
tempore operari autem prompte
et quod oportet consiliari tarde sed
facere consiliata velociter

Omnia autem illa que
hic debet bene persua
dens et bene creditu
rus apparenter expedit
ut habeat bonos
consiliarios existentes
Nam ex hoc aliquis persuadet
in consiliis et creditur dictis
eius quod estimatur esse bonus
consiliarius ad persuadendum

sed ad hoc quod aliquis sit bene
crediturus non oportet ipsum esse
existenter talem sed sufficit quod
videatur ut appareat talis
esse Nam homo iudicat que
foris patent et ex apparentibus
deo sufficiens sit fides et credi
ei aliquis crediturus si esti
met illum bonum esse con
siliatorem Sed ad hoc quod bonus
consiliator existat non sufficit
quod sit apparenter talis sed re
quiritur existenter talem esse bene
ergo dictum est quod quicumque
bene persuadens habet apparenter
bonus consiliator existenter
bene dici Narrare si sic volumus
quales consiliarios habere decet
regiam maiestatem que et quot
sunt in consiliis requirenda
sciendum expedit quot magis persua
detur hominibus vel quanto
sit eius fides et ad inclinandum
inclinandos sermones auditores Hec
autem sunt tria secundum quod in
omni locutione tria est consi
derare videlicet eundem qui loquitur
auditorem ad quem loquitur
et rem de qua loquitur Pro
ergo esse potest quod persuadet audi
toribus et inclinat ad credendum
sermones auditores ex parte dicentis
quod contingit si dicens est bonus
vel creditur bonus Nam bonis
hominibus etiam si nullas rationes
assignant solent credi tum eo
rum facimus fidem auditoribus
sed huiusmodi fidem sumit conditiones

ex pte dicetis Nam q(uia) dicens credit
esse bonus tunc tales inclinati
volunt de facili creditur cor
dictis T(er)cio ptz q(uod) credulitas
auditoribus ex parte ipsorum
auditorum et contingit p(ro)ferentes
sermones inter eos sit benivolus
et amicus vel saltem credatur
esse benivolus et amicus Nam
sicut homines contcr et ut plu
rimum decipiunt circa seipsos et cre
dunt se plus valere q(uam) valeat
et esse magis sapientes q(uam) sint
et in negotiis siendis contcr
credunt homines plura videre
q(uam) videant et magis loquuntur
ad propositum q(uam) loquantur sic
qui amicus reputat alter ipse
contr decipiunt homines circa
amicos Nam ut dicitur p(ri)mo Re
tor(icorum) Amatores et odientes non
pariter indicant Communiter
est ut amicorum facta ut plu
rimum reservant in bonum et ini
micorum in malum Passionantur
enim circa amicos sicut circa nos
ipsos ut credant eos plus va
lere q(uam) valeant et esse meliores
q(uam) sint Quare si auditores cre
dunt benivolos et amicos vel
eis q(uo)d estimant tales esse hu
iusmodi credulitas sumit ori
ginem ex pte ipo(rum) auditorum
ad q(uo)d est signo qui ex se pa
sionantur et inclinantur ut
fide adhibeant eis quos pu
tant amicos esse Tertio fit
credulitas ex parte ipa(rum) rer(um)

q(uod) contingit si dicens sit
prudens Nam p(ru)dentis est sci
re et cognoscere ipsas res et
ipsa negotia agibilia quia
ut dicitur 6° Ethi(corum) unusquisque iu
dicat de hiis que novit ex
ipsis ergo negotiis et ex ipsis
rebus de quibus loquitur pru
dens q(uia) ea scit cognoscere
et indicare facit fidem audi
toribus Hec autem credulitas
et hec p(er)suasio est p(ro)pe Nam
reddere se credibilem et bene
p(er)suadere p(ro)pe est ex ipsis rebus
et ex ipsis negotiis de quibus
loquitur scire assumere vos
et argumenta p(er) que fides
fiat audientibus et q(uia) p(ru)
dentes sciunt hec facere et qui
estimantur p(ru)dentes estimant
talia facere ideo ad hoc q(uod) dicens
ex rebus de quibus loquitur
fidem faciat vel oz q(uod) sit p(ru)
dens vel q(uod) credatur esse pru
dens. Omnis ergo p(er)suadens vel
dicens ille cuius dictis creditur
et adhibetur fides vel oportet
q(uod) sit bonus vel q(uod) amicus
vel q(uod) p(ru)dens et si non existunt
appareant saltem Tanquam
cum dictum est q(uod) debet p(er)
suadens et ille cui fides
adhibetur debet habere appa
rere. Q(uod) qui bonus consiliator
habeat esse existens, saltem ap
pareat Quos consiliatores decet
querere regiam maiestatem

quia dicit quod illos qui sunt boni
et amici et sapientes. Ut si bo-
ni sint non mentiantur ratione
sui quia bonis displicet omne
malum et omne detestabile.
Mendacium autem ut dicitur in 4° Ethicorum
per se malum est et detestabile.
Secundo consiliarii debent esse
non solum boni sed amici
ut non solum non mentiantur
ratione sui qui loquuntur et qui
consilium praebent sed etiam ratione
eius scilicet ratione eius ad quem loqu-
untur et cui consilium praebent
quia amicorum est amicis prospe-
ra et bona consulere. Tertio
consiliarii debent esse sapi-
entes quia non mentientur
quia non mentiantur propter verum
de quibus loquuntur quia cognos-
cent negotia agibilia et sci-
ent qualiter sit agendum. Haec autem
tria requirenda sunt in con-
siliariis videlicet bonitas amici-
tia et sapientia. Nam ut recte
consulant sicut patet ex dictis
debent esse boni et sapientes
et amici

Sed considerantur di-
cta philosophi 1° Rethoricorum
Quinque sunt de quibus
consiliantur omnes
videlicet de proventibus
de alimento custodia
civitatis de pace de bello
et de legislatione, ita hoc ergo
quinque oportet consiliarios esse
instructos. Primo enim contingit
esse regis consilium circa proventus
in quo duo sunt attendenda
primo ne maiestas regia
aliquos proventus iniuste usur-
pet a suis civibus. Probabiliter
enim sicut regem debet esse talem
quod esset bonus et virtuosus
politiciam diligens existentes
in regno promoveret et honoraret
quod esse non possit si bona
eorum quae sunt in regno
usurparet iniuste. Secundo
est attendendum ne in suis
proventibus defraudetur. Expe-
dit enim regium consilium pro-
viribus salvare iura regis
eo quod huiusmodi bona ordi-
nanda sunt ad bonum quae ut
ad defensionem regni et ad bo-
num statum eius. Decet ergo con-
siliarios scire fructus et reddi-
tus regni quos oportet perve-
nire ad regem qui et quanti
sint quantum si quis est superflu-
us et iniuste acceptus aufe-
ratur. Et si quis vero deficit vel
est diminutus apponatur et au-
geatur. Secundo debet esse consi-
lium de alimento ut sciatur
utrum civitas et regnum cui
principatur aliquis rector
sufficiat sibi in alimentis
et in deservientibus ad sufficientiam
vitae. Considerandum est enim quan-
tum alimentum est in regno
vel in civitate qualibet ipsius
regni et quantum est ibi addu-
stibile et quomodo per adductione

adduci valeat ut circa hec debita
consilia et debite ordinationes
fieri possint non enim modicum
considerandum est circa alimenta
ut quelibet civitas hanc suffi-
cientiam ad vitam habeat. quia
aliter iam non esset civitas et
in hiis de sufficientibus ad vi-
tam fieri debent debite commu-
tationes et debite emptiones
et venditiones consideranda enim
sunt mensure et pondera
vendentium et tunc expedit ta-
xandum pretium venditori esse, et
ultra quod debent venditores res
suas vendere valent. Tertio est
consilium adhibendum circa cu-
stodiam civitatis et regni quod
dupliciter fieri habet. Nam primo
est custodia adhibenda ne
insurgant proditiones et ma-
leficia inter cives. Ideo atten-
dendum est diligenter qui civium
reputantur boni et qui infa-
mes, ut circa infames maior
custodia adhibeatur. Et si depre-
hendantur male egisse puniantur
vel etiam totaliter extirpentur
quia reges et principes non debent
pati malefactores vivere. Sunt
etiam consideranda loca in quibus
consueverunt magis maleficia
perpetrari. Nam sicut quidam
hominum magis iniustificant
quam alii, sic sunt quedam loca
magis apta ad iniustificandum
quam alia. ut in civitate contingit
esse vicos aliquos magis iniusti-
tias quam alios quia iniustificatores

ibidem possunt magis latere et
effugere punientes. Sic etiam
et extra civitatem loca aliqua
sunt nemorosa et nubilo-
sa magis ad iniustificandum
quam alia. Debet ergo adhiberi
consilium ut circa illa ma-
ior iusticia custodia preparetur.
Rursus circa custodiam civitatis et
regni non solum consilia
adhibenda sunt propter ipsos
cives vel propter eos qui sunt
in regno ne unus iniusti-
ficet in alium sed etiam propter ipsos
extraneos. Considerandum est enim
ultra utrum regnum ex aliqua
parte possit invadi et utrum
aliqua civitas regni ab
extraneis possit suscipere
detrimentum. Ideo passagia
portus introitus et cetera
illa unde possent extranei
advenire non sunt omnino
committenda vel prebenda sed
sunt diligenter custodienda et
munienda. Quarto hic est
consilium circa pacem et bel-
lum quod non est intelligendum
circa pacem civium et circa bel-
lum eorum nam pax civium est
aliquid finaliter intentum bel-
lum autem est eius oppositum. de
fine autem et eius opposito non
mente sane consiliatur nam
quod non est consilium nisi de hiis
de quibus est dubium. Ergo quod con-
silium sit quedam questio. et questio
sit dubitabilium. Oppositum de fine
autem et de hoc quod principaliter
intenditur nullus dubitat.

186

ipsum esse prosequendum de eius autem opposito quolibet constituit ipsum esse fugiendum ideo pax civium viribus prosequenda et eorum dissensiones et bellum viribus fugienda et in hoc non est questio neque consilium. Sed utrum cum extraneis debeamus habere pacem vel bella dubitabile esse potest et propter hoc ad hoc adhiberi consilia circa quod sunt duo consideranda. primo ut nunquam incipiat iniustum bellum quia iniustitiam aliorum et eorum iniustitie omne est per se malum et fugiendum. deinde si visum est bellum esse iustum. Considerandum est potentia regni vel civitatis que bellare debet quanta sit et quanta ei potest advenire assistentiarum considerandum est etiam potentia adversariorum. Nam secundum philosophum primo Rethoricorum ad meliores pacem habere debemus et deteriores quibus autem in nobis est pugnare vel impugnare posito ergo quod potentiores ad eos resistere non valemus in nos facere faciant pacem. Decens est non insurgere in eos nisi occurrat opportunitas temporis in quo ex hiis consurgere possimus vindictas assumere. Tertium circa quod consilia sunt adhibenda est latio legum Nam ut dicitur in Rethoricorum primo in legibus est salus civitatis et firmant civitates et regna per leges iustas quia absque iustitia nequeunt regna subsistere. Restat autem scire regere quot sunt genera dominiorum sive quot sunt species principatuum et quis principatus est durabilior et quare principatum qui durat hoc tenditur et salvatur ut eligeretur optimum modum principandi servat leges iustissimas secundum quas salvatur hoc principatus ille. quis sit autem optimus modus principandi et qualis esse debeat rex et officium et quo rex rex se debeat in suo dominio gubernare sunt in superioribus patefactum. quare quia supra latam dicta tradimus ante presentia rectorum prolixarum que continue occurrunt in diversis regnum et principium qualiter circa lationem legum sit consiliandum et quod leges sunt ferende ut salvetur principatus eius intendimus tamen in capitulis sequentibus de legibus inquirere ut simul que dicta et dicendis melius veritas pateat

Quia in precedentibus capitulo determinavimus de principe quando et ubi quales debeat esse principes et determinavimus de consilio declarando quales debent esse consiliarii etiam et quot sunt illa circa que habet esse consilium restat si dicere

pertractatum ut sequamur de preto-
rio sive de iudicio investigan-
do qualiter iudicandum sit et quot
sint genera legum et alia multa
que circa istam occurrent materiam.
Utrum iudicium fiat per leges an
per arbitrium aut per utrumque
primusque videamus qualiter sit iudi-
candum declarare volumus quod quan-
tum possibile est sint omnia legi-
bus determinanda et quod paucissima
sunt arbitrio iudicum committenda
quod quadruplici via investiga-
re possumus quarum tres tan-
guntur iii° Rethoricorum quarta
vero tangitur in Politicorum.
Prima via sic patet nam pau-
ciores sunt legum condito-
res quam iudices iudicantes
secundum leges iam conditas nam
in qualibet civitate oportet
esse aliquod pretorium ordinatum
ad quod reducantur omnes cause
et litigia exorta in civita-
te illa per leges tamen conditas
in una civitate regulari
possunt civitates multe immo
in illa eadem civitate ubi
leges conduntur contingit plu-
res esse iudices quam legum
conditores. Nam leges
iuste sint debent esse quasi
immobiles et immutabi-
les quod circa eas nulla aut
modica mutatio fieri
debet iudices tamen iudicantes
secundum ipsas moriuntur et
corrumpuntur. Contingit

autem absque corruptione
et morte iudices a suo offi-
cio removeri et alios
in suum locum succedere. Oportet
saltem per successionem temporum
quod in eadem civitate multos
esse iudices eo quod ipsi quasi
continue innovantur non
tamen sic oportet multiplicare
conditores legum eo quod leges
non sic continue innovari
debent. Unde si legum conditores
sunt pauci respectu iudicum
quod facilius est invenire pau-
cos sapientes quam multos ut
omnia sapienter disponantur
expedit quantum quia utrum
quantum possibile est omnia per legem
determinare et quod paucissima
arbitrio iudicum committere.
Secunda via sic ostenditur nam
facilius et melius videtur
quid rectum et quid iustum
si illud multo tempore dili-
genti consideratione discutiatur
quam si oporteat statim
statim iudicantem proferre
sententiam. Itaque cum legum
conditores multo tempore et magno
consilio deliberare possint
quales debeant leges ferre
iudices vero propter instanciam
partium et quia non debent lites
prolongari sed iudices non
tantam habent diuturnitatem
temporis ad videndum quod
iustum in negotio proposi-
to nec ergo iudicantibus erit

quanto possibile est sint omnia legi
bus determinanda et pauca di
scretioni iudicum committenda
Illam conditores legum leges
ferunt in universali et de futuris
Tertia via sic declaratur
Iudicantes quantumcumque sint expe
rti sunt tamen ignorantes
an amicus vel inimicus sit ea
facturus et debeat illam sub-
ire sententiam nam si sciret
quod amicus forte obligaret
in iudicando et penam
palliaret si vero inimicus incli
naretur forte in partem op
positam et punitionem augeret
Nunc autem quia solum in univer
sali leges ferunt et nesci
unt quid in particularibus
sit futurum non possunt
in iudicando amore vel
odio inclinari. Iudices autem
non sic. Nam iudicum iudicia
non sunt de futuris sed
de presentibus nec in universali sed in
particulari. Pronunciantur enim
determinate persone ad quas
est amare et odire et sepe
talia annexum habent proprium
commodum. Ideo iudex de-
facili obliquatur. Nam ama-
tes et odientes et aliquod
temporale commodum consi-
derantes non equaliter iudi-
cant. Quare ne iudicium
iudicum obliquetur bonum
est quanto possibile est omnia
leges determinare et quam
paucissima arbitrio iudicum

committere. Has autem tres rationes
tangit philosophus primo Rhetoricorum dicens
quod maxime quidem contingit
recte positas leges quecumque
possibile determinare et quam
paucissima committere iudi
cantibus. Primum quia facilius
est habere unum aut paucos
sapientes quam multos. Deinde
quia legislatores sunt ex con
siderationibus ex multo tempore
iudicia autem ex subito et
subito. Aliud autem quod est ma
ximum omnium quia legislato
res sunt de futuris et in universali
sed presentibus autem iudex iudi
cat de presentibus et determinatis
ad quod est amare et odire
et quibus proprium commodum ~~obvius~~
annexum est sepe. Quarta
via ad ostendendum hoc idem potest
declarari per narrationem ut infra patebit
quia aliqua committere arbitrio
iudicum quia gesta particula-
ria complete sub narra-
tione non cadunt nec lege
omnia complete determinari possunt.
Cum igitur quantumque possibile est
omnia legibus sint determinan-
da et quanto pauciora sunt
arbitrio iudicum committenda
quia ut dicitur primo Politicorum quanto
utique minus iniusticia fiet
exequentibus iudicia tanto
magis accipiunt finem exe
quentores iudiciorum. Quare
cum iudex iudicando rectos

z^m leges nō tantā iniciam
iniurat q̄ntaz si iudicaret
eos arbitro ipso · Ne iudex
timore inimicitie inclina
tur differat debito fini iudi
cia mancipare · qualitū pgle
est sub omnia legibus determi
nanda et pauca arbitrio iu:
dicum committenda · Sufficiet
enim iudex excusatum cum z^m
positas leges adiudicat
qz nō videtur ipse z^m se
sz quasi ex lege compulsus
dr tales sniaz pmulgare

Attendere debent iu:
dices ut sic in
iudicio procedent
ut sermones pas:
sionales procedan
tes ad passiones
Aut ad iram et odi:
um in iudicio prohibantur
Multi enim litigantium co:
gnoscentes se habere mala
causaz nō agunt Narrant
quidem factum et quedam nō factum
Sz convertunt se ad amouendum
iudicem ad iraz et ad odium
contra adversarios et ad benigni:
tate et ad miaz erga seipsos
Sz qz tales sermones sunt prohi:
bendi · triplici via investi:
gare possumus Prima via
sumitur ex eo qz tendunt ser:
mones obliquare habere
iudicem quem esse oportz
quasi regulaz in iudicando
de Sc^da vero qz predicti sermones
tollunt ordinem iudicandi
tercia quia qz sunt impertinen:
tes ad propositum · Prima via
sit prz · sicut enim debemus
qz iudex in iudicando de
litigiis ut recte iudicet sic
debz se habere inter partes liti:
gantes sicut lingwa vo:
lens discernere de saporibus
vel sicut qualibz alius sensus
volens volens discernere
de propriis sensibilibus habere
se debet inter suos sapores
vel inter propria sensibilia
est enim sensus media proporcio
sensibilium · Et qz dum non infi:
citur z^m alterum contrariorum
dat rectum iudicium de sen:
sibilibus · ut qz dum lingwa
nō est infecta aliquo
humore recte iudicat
dicens amarum est ama:
rum et dulce · dulce si
vero infecta colera vel fle:
gmate vel aliquo alio hu:
more tunc nō oz quasi
existens in medio · Sz contra:
ria ad alterum contrariorum
potius iudicat dulce est
amarum et eco nuso

-nt in infirmitatibus et ha-
bentibus infectum gustum
Sit iudex quod dicitur est medius
inter litigantes ut declinans
ad alteram partem quasi re-
cta regula dicit iustum
esse iniustum et iniustum esse
iniustum Si vero ad alteram
partem declinet per amorem et
amicitiam ab altera vero
recedit per iram et odium quasi
regula tortuosa perverse iudi-
cabit et quia hec faciunt ser-
mones passionales per-
mittere illa in iudicem
Nil est aliud quam regulam ob-
liquare quasi si inconve-
niens est permittere obliqua-
ri regulam inconveniens
est sustinere in iudiciis
passionales sermones dato
tamen quod contingat sustinere
aliquos passionales sermo-
nes quia ut in sequentibus
probabit priores debent
esse iudices ad miseran-
dum quam ad puniendum potius
sustinendi sunt passionales
sermones provocantes ad
amorem vel benivolentiam
quam ad odium vel ad iram
Secunda via ostendens pas-
sionabiles sermones per-
mittendos non esse sumitur
ex eo quod talia pervertunt

ordinem iudicandi iu-
dicando enim est ordo quia
quod aliquid est ibi tamquam
supremum aliquid tamquam
medium et aliquid tamquam
infimum Tamquam supremum
quidem est rex ipse vel princeps
vel alius legislator tamquam
medium vero est ipse iu-
dex tamquam infimum est ipse
reus vel accusator vel
partes litigantes Est enim
iudex medius inter legis-
latorem et litigantes quia
et medium aliud debet acci-
pere ab utroque extremorum iu-
dex tamquam medius aliquid
accipit ab utrisque nam a
legislatore accipit quid
iustum et quid non iustum
si enim per leges discernit
quid iuris ab illo addi-
scit iudex quid iustum
in agibilibus humanis
per tales leges regulatur
in iudicando a legisla-
tore quod discit iudex quod
iustum sed a partibus discit
quid factum vel non fa-
ctum Si autem addiscit ab
eis quid iustum hoc est
per accidens inquantum allegant
leges conditas a legum-
latore quod cum sermones

passionales inclinent vo-
luntatem et faciet apparere
aliquid iustum vel non
iustum eo quod passionati
ut amantes et odientes et
gaudentes et tristantes non
sunt iudicaturi permittere passi-
onales sermones in iudiciis est
pervertere ordinem iudicandi quod est
facere partes legislatoris quod dat
locum tenere supremum gradum
in iudicando quem debet
tenere infimum pervertit enim
ibi talis ordo quod partes pas-
sionando iudicem faciunt
ei apparere aliquid iustum
vel non iustum quod non
est officium partium sed legisla-
toris per legislatorem enim
vel per leges ab eo conditas
debet apparere iudici quid
iustum et quid non iustum
non autem hoc sed debet per
partes litigantes vel per
sermones passionales
a partibus prolatos contra-
ria via seruitur quod ex eo quod tales
sermones sunt impertinentes
ad propositum et sunt extra
negotium vitandum. Nam
cum lis sit de aliquo facto
vel de aliqua re nichil debet
dici in iudicio nisi per-
tinens ad rem vel ad

negotium de quo est liti-
gium. Passionare autem iudi-
cem ut narrare iniurias
quas partes adversa iudici
intulit vel narrare bo-
na que iudici contulerunt
et hoc modo provocare iudicem
ad malivolentiam partis
adverse et ad benivolentiam
sui est omnino impertinens
ad propositum quare non
sunt talia permittenda

Possumus autem
quatuor enumerare
que oportet habere iudi-
ces ut vera iu-
dicia proferant
et ut recte iu-
dicent Primum est auctori-
tas iudicantis 2m est
prudentia legum 3m est
experientia agibilium quartum
rectitudo voluntatis. In
omni enim litigio quantum
ad presens spectat quatuor
est considerare scilicet partes
litigantes negotium de
quo litigatur leges 3m
quas sunt iudicia iudi-
canda et legislatorem ut re-

partem aut principe a quo datur
auctoritas iudicandi· Expe-
dit autem iudices ut recte
iudicent· ut ad omnia que habent
debite se habeant. Nam iudi-
cium non debet esse usurpa-
tum nec temerarium nec
iniquum· nec presumptuo-
sum· sive suspitiosum. Iu-
dices enim si non recte se
habent ad legislatorem. faci-
ent iudicium usurpatum
Tunc enim dicuntur iudi-
ces non recte se habere ad
legislatorem. quando excedunt
auctoritatem sibi commissam
Secundo dicuntur iudices facere
iudicium temerarium si
non recte se habent ad le-
ges ut si careant legum
prudentia. Nam sine cogni-
tione legum recte iudi-
care non possunt. Tertio
si iudices non debite se
habent ad partes litigantes
faciunt iudicium iniquum
Nam ut ex habitis iudex
debet quasi regula iusta
media inter utrasque partes
quare si huiusmodi regula
a medio deviat et ad
unam partem declinat propter amo-
rem· ab alia vero recedit
propter odium oportet ipsum iudicare

inique quia tunc iudicium
non procedit ex zelo iustitie
sed ex amore vel odio partium
Quarto si iudices non
debite se habeant ad nego-
cia agibilia ut si sint
inexperti humanorum actuum
faciunt iudicium suspitio-
sum· quia aliquando ex levi suspi-
tione alios condempnabunt
Non erit ergo rectum iudicium
nisi concurrat ibi auctoritas iudi-
candi· prudentia legum
zelus iustitie· et experientia
agibilium. Nam sicut in cu-
rando morbos corporales
aliquando plus proficit expertus
quam artifex· eo quod habeat
notitiam conditionum particularium
Sic in iudicio agibilium
et in distinctione causarum
aliquando plus proficiunt experti
quam scientes iura omnia
igitur predicta requiruntur
ad recte et debite iudicandum
patet ergo quod tales iudices et
tales dispensatores causarum
habere decet regiam maie-
statem. Nam decet eos tales
querere qui sint humiles
et non excedentes auctoritatem
sibi commissam sicut pruden-
tes in legibus scientes casus
applicare ad litigia exorta

habeant zelum iustitie ut non
ex amore vel ex odio puniunt
sed ex dilectione iustitie perse-
quantur. habeant apprehentiam
agibilium ut cognoscentes
particularia acta melius dis-
cutiant causas

Quantum ad primum spec-
tat decet enumerare
possumus quod decem
tangere plures primo
Rectorum ad que decet respi-
cere iudicem ut humanius
indulgeat et ut sit clemens
potius quam severus. primum
est ipsa natura humana. secundum
est legislator. tertium primus intel-
lectus legum. quartum operantis
intentio. quintum multitudo bono-
rum operum. sextum diuturnitas
temporis inculpati. septimum ex-
cessus bonitatis super malitiam
octavum patientia accusati-
onum. nonum corrigibilitas pecca-
tis. decimum subitum delinque-
tis. Primo enim ipsa natura huma-
na clamat pro clementia de-
linquentis. nam cum natura humana
de se sit debilis et mutabi-
lis et prona ad malum. si
contingat aliquem delinquere
infirmitas nostra supplicat pro

venia. Quod de primo Recto-
rum. quod epiekes est in-
dulgere humanius de eius
Epiekes enim est supra iustum
vel supra iustitiam. Philosophus eo
rum legem humanus appellat
supra iustum quia clementia
est extollenda supra severi-
tatem et supra iustitiam. Secundum
quod inclinare debet iudicem
ad clementiam est ipse legis-
lator. Nam forte ipse rex
vel ipse princeps cum est
legis factor. si consideraret
conditiones peccatis indul-
geret ei. qualis ergo iudex
sit potest opinari. quod
legislator dispensaret in
legibus et parceret rex
magis tamen eo debet agere
misericorditer quam crudeliter
ideo de secundo Rectorum quod iudi-
cans potius debet aspicere
ad legislatorem quam ad legem.
Tertium inclinans ad pieta-
tem est ipse primus intellectus
legum. leges enim ad poenas
delinquentes ampliorem
severitatem continent quae secundum le-
gum rationem ut tueatur peccatorem
sine ampliori severitate
contemptima. decet ut pro
primum intellectum moderetur
supplicii magnitudo. hoc
est quod de tertio Rectorum. quod iu-
dicans non debet respicere

ad vim legum sed ad institutum
legis. Quartum est intentio ope
rantis. Nam licet opus de quo
incusatur aliquis sit de
genere malorum ipse forte non
fuit pravam intentionem vel si
habuit pravam forte non habuit
adeo pravam ut opus ostendit
et quia dubia iudicanda sunt
in meliorem partem si aliquis
poterit presumi iudex peccatorem
non peccasse ex electione
sed ex ignorantia vel ex in
fortunio debet ad clementiam
inclinare. Ideo dicitur primo Rethoricorum
quod iudicantibus non debet respi
cere ad actionem sed ad elec
tionem. Quintum inducens
ad misericordiam est multitudo bono
rum operum. Nam forte ille qui
delinquit multa bona opera
prius fecit. debet ergo iudex non
ita respicere ad partem ut ad
hanc partem negotium in quo
delinquit sicut ad totum ut
sicut ad multa bona opera
que prius fecit. Ideo dicitur
primo Rethoricorum quod iudicantes
non debent aspicere ad partem
sed ad totum. Sextum est diu
turnitas temporis in quo actum non
apparet et parvo tempore
multa bona facere opera. dum
ergo debet inducere regem
aut quemcumque alium dominum
ad dilectionem alicuius subditi

vel quia multa servitia recepit
ab ipso vel multo tempore
servivit sibi. Hec enim duo ut
licet plurima se committet
quia qui multo tempore servivit ut
plurimum multa servitia facit
et e converso. Convenit ergo hec
duo ad invicem separari. Nam
homo non servit alteri nisi
occurrat tempus opportuni
tatis serviendi. Potest ergo contingere
quod in multo tempore occurrant
opportunitates pauce et
in parvo multe. Sextum itaque
spectans inclinationem ad pie
tatem respiciens diuturnitatem
temporis non est idem cum quinto
quod respicit multitudinem operum.
Quare si contingat aliquem
subditorum nunc in aliqua
parte temporis delinquere qui toto
tempore precedenti bene se habuit
est cum ipso misericorditer
agendum et magis respi
ciendum est ad multum ut ad
totum tempus precedens quam
ad modicum tempus vel
ad hanc particulam temporis in
qua delinquit. Ideo dicitur
primo Rethoricorum quod iudex non
debet aspicere qualis quis nunc
est incusatus sed quales quidam
fuit semper in multo tempore prece
dente. Septimum inclinans

ad pietatem excessus bonitatis
erga maliciam. Nam sicut bo
num excedit malum et est eligi
bilius ipso, sic eligibilius re
cordari bonorum et graciarum que
suscepimus ab illo. Unde Iulius
Cesar in hoc non modicum
commendatur quod ut dicitur non ha
bebat iniuriarum memoriam
sed obliviscebatur illas. Dato ergo
aliquis in nos deliquerit a quo
tamen recepimus multa bona
suscepimus debemus ad illum
misericorditer nos habere
et magis memorari boni
suscepti quam iniurie illate.
Dicit philosophus primo Rethoricorum vo
lens iudicantes ad misericordiam
adducere erga delinquentes
reos ait quod magis debet
recordari bonorum que passi sunt
a delinquente quam iniurie quam
fecit. Decimo est paciencia
inculpati. Nam si aliquis in
culpatur de aliquo delicto
pro quo punitur a iudice sed
punitorium patienter sustinet
et non murmurat in pena sibi
imposita est circa illum magis
misericorditer agendum.
Dicit dicens primo Rethoricorum quod indul
gendum est humanis si co
niugat eum qui penam pa
titur eam patienter sufferre.
Undecimo est corrigibilitas peccatoris
Nam si ita aliqui corrigibiles

et ita disciplinabiles quod per so
la increpationem et solo sermone
meliorantur et desinunt
prava agere, talibus ergo
valde indulgendum est et tales
sunt valde benigne tractandi.
Dicit dicens primo Rethoricorum quod
iudex debet indulgere humanis
si credat peccantem magis
velle iudicari similiorem quam opere.
Duodecimo est velocitas ad
clemenciam est subitatio et humi
litas delinquentis. Nam si de
linquens cito se subicit cito
se humiliat et ponit se totum
in arbitrio iudicantis est cir
ca mitius agendum. Dicit
dicens primo Rethoricorum quod iudex epikie
res idest super iustus debet indul
gere humanis si videat de
linquentem magis velle
ferre ad arbitrium quam ad
dissipationem. Dicimus enim ita
vacare humilitati non procere cir
cumspecte hoc agunt tamen
qui humiliantes se non offen
dunt et prostrati se coram
eis. Dicit dicens secundo Rethoricorum quod ad
humiliatos cessat ira quia
canes non manifestant
non mordentes eos qui resi
dent. Patet ergo quod iudices
decet magis clementes quam
severos et si hoc decet iudices
inferiores multomagis decet reges
et principes quos oportet
ampliori bonitate pollere.
Decet itaque eos esse clemen
tes et benignos non quod iusticiam

deseruant qz sine ea pax verit
et bonus status ciuium non pt
consiste sz saluato eorum bo
nis et pace verit quitum pgle
est debent ad iniciaz declinare
Lrnas aut tm clemencia sta
re possit iniusta iniusta patebit

Cum leges sint quedam
regule iuris p quas
in rebus agibilibus
regulam discernita:
tes p ipas quid iustum
et quid non iustum in actoribus
iuris plane pz qz eo mo
quo distinguimus vel
iustum distinguere possumus
ipas leges et econuerso. Possumus
aut tam de lege qz de iusto
quinqz distinctos facere quarum
due tanguntur a ℞ primo Retho[rice]
2a post 3to Retho[rice] 4. Circa iura
dicitur a iuristis. Itaz nos
ipi suadere possumus distin:
guitur ii ius qz quoddam
est scriptum quoddam non. quoddam
est quedam naturale. et quoddam
legale sine positiuum. has
tres distinctiones iuris phus
tradit. sz iuriste quarto ius
distinxerunt dicentes. qz
quoddam est ius naturale. quoddam
est ius gentium et quoddam
ciuile. Illo ergo modo quo

iuriste separant ius naturale
a iure gentium. possemus
nos separare ius naturale
a iure alio et dare quartam
distinctionem iuris dicendo. qz
quadruplex est ius vz naturale
aliud gentium et ciuile. has
ergo quinqz distinctiones quas fa:
cimus de iure sine de iusto
facere possumus de ipa lege ut
aut hec omnia pateant
et ut has diuersitates ad con:
cordiam reducamus. sciendum
est qz dicitur est iustum vel
dicitur est lex naturalis et positiua
dicuntur eni iusta iura
naturalia q sunt adequata et ppor
tionata ex natura sua vel dicun
iusta natura que debet talia
esse ro naturalis et ad que
habemus impetum et inclina:
tionem. Iusta positiua dicuntur
q non ex natura sua sz ex pacto
hominum vel eorum institu:
tione iusta indicant. Itaqz
tn nature rerum sunt eedem
vbiqz qz qz est ignis in
vno loco ut in francia est
ignis in alio ut in ita:
lia. Res ii eedem sunt apud
omnes licet non eodem vocabulo
nominantur sz statuta ppli
et pacta ciuium et edicta
principum non sunt eadem apud
omnes. Inde est qz dr ius

nale differre a positivo
quia nale est ut traditur glo
sitor ubique eandem habet potentiam
Sed positivum a principio an
tequam sit statutum nichil differt
esse sic vel aliter postquam autem
est editum incipit habere efficaci
efficaciam Ratio autem quare in
re nali opportuit superaddere po
situm est quia sic multa sunt insta
ura sicut nale est homini loqui
habemus enim nalem impetum
et nalem inclinationem ut loqui
et ut persimus manifestemus aliis
quod mente concipimus Sed quia loqui
nunc hoc ydioma vel aliud non
est nale sed ad placitum idem est
quod omnes homines loquuntur non
tamen proferunt omnes unum ydioma
Unde est quod et phus primo peri
ermenias voces et sermones
dicit esse ad placitum quia prope
posterius sunt sermones nobis esse da
tum a natura Sicut ergo loqui est
nale sed quod loqui positivum
et ad placitum sic fures pu
nire non pati maleficos vi
vere et cetera huiusmodi sunt
de iure nali quia hec esse secunda
dicta rationis nalis et habe
mus nalem impetum ut hec
fiant Consistunt in ista ra
pud nam rei nale est enim
quod apponatur periculo homines partis
pro salute homini tocius ut quod
abscidat membrum putridum
ne periat totum corpus Sic
quia fur et maleficus et quilibet
malefactor turbat patriam
timidum insidiat quin bonum
ideo nale ius exigit ut tale
quasi membrum putridum abscidat
et extinctum ne exponatur
periculo et ne impediatur
quia bonum nale est ergo talia
punire sed ea punire sic vel
sic est positivum Videmus enim
omnes valentes similiter vi
vere maleficia puniunt
sed non apud omnes eviniuntur
tales maleficia penis vel
ergo terminatur ius nale ibi
incipit oriri ius positivum
quia semper quantum sunt partem homini
ad inventa fundantur in hiis
que sunt tradita a natura Ius
enim positivum per artem et indu
striam hominum adinventum presuppo
nit ius nale et sicut ea que sunt
artis presupponunt ea que sunt
nature Quamvis ergo ius naturale
debeat fures et maleficos
esse puniendos hec presuppo
nens ius positivum procedit ul
terius determinans qua pe
na tales sunt puniendi
hoc viso quantum ad presens
spectat dupliciter differentiam assi
gnare possumus inter ius
nale et positivum Prima est
quia ius nale prima facie
se offert intellectui illud po
sitivum non statim cognitum
tam se offert sed est per in
dustriam hominum adinventum
et quia sic se offert intellectui
non nales leges et quod
est de nali iure simpliciter

dr esse scriptu in cordibus
suis Nam gentes que le-
gem no habent natura-
ta que legis sunt faciunt
et ostendunt opus legis
scriptum in cordibus
cor. Jus vero positivum
qr no sic est scriptum in
corde ne a memoria re-
cederet oportuit ipm scribi
in aliqua exteriori scriptura. pz
itaqz utrumqz ius scribi in
exteriori scriptura tam nale
qz positivum nale tn non sic
indiget ut scribatur sicut po-
sitivum Naz no sicut pz a me-
moria recedit sicut illud.
Scda dra est qr ius nale
est idem apud omnes ideo dr
esse ius gne. Sz ius posi-
tivum diversificatur apud di-
versas civitates. Ideo vocatur
ius ppriu. unde est qd qz gui-
pendio ut recitat plinius
pmo Rethoricor appellat
ius nale etherez sine ignem
qui continuatum pcedit p
inexplicabilez claritatem
ignis .n. in spa sua qui pla
se diffundunt qz alia ele-
menta et diffusior est omnibz
illis assimilatur iuri
nali qr e diffusius et gni-
ius qz positivum et est notu
et clarius illo q hic qd patet
pz qr omnes descitendo ex
quas pot phe de iure sive
de iusto reducuntur ad ius

nale naz iuz pbabita
ius nale dr esse scriptum
et esse gne e in nam
ius vo positivum dr esse scriptu
et esse gne. Jus vo sic posi-
tivum dr esse scriptu et esse ppm
et legale. Aliud aute tenend
est de iure gentium et de iure
ali in sequenti talo apparebit

Omnes estimantes
de iure factas
apud quas in
pcedenti talo te-
tigimus dimidiebant
tamen quaz unud membrum
continebatur sb iure nali
et aliud sb cimli sive sb positio
iuriste tn ut dicebatur tcium
addiderunt membrum ut ius
gentium 2m quez modum
loquendi pz ibi addi quintum
membrum ut ius aliud de-
tum evidentia sciend qr homo
ut hd est et 2m sparz rator
considerat dr ab animalibz
aliis. sz ut est ad et 2m quez
rator acceptus convenit cu illis
sed qd ca sc de iure nali ad
quez habemus nalez impetu
et inclinatoz unde nalis impet
ut sed quaz naz ut sumus
homines et differimus ab aliis
aliis et tale appellat ius gentium
sz vo inclinatio illa sequatur
nam naz ut convenimus cum
aliis aliis sic dr esse ius

naturale A deo instituta de iure
naturali nisi hic sunt tracta-
ta dicit quod ius naturale est quod natura
omnia animalia docuit huiusmodi communi
ut ibidem scribitur non est proprium
humani generis sed omnium animalium
que in celo et que in terra
et in mari nascuntur. Secundum
hoc ergo est de iure naturali coniun-
ctio maris et femine procreatio liberorum
et filiorum. Nam si ad hoc homo naturaliter
inclinatur et huiusmodi impetum
sequitur naturam humanam non
tamen sequitur ipsam ut huma-
na est sed ut est animal et ut
convenit hominibus aliis. Nam
et alia animalia naturaliter inclinantur
ut masculi inclinantur coniungi
feminis et filios generare et ut ipsos
nutriant et foveant. Ius vero
gentium dicit quod est non commune ali-
bus aliis sed aliis quod est omnium
gentium. Ex hoc ergo videntur pene omnes
contractus esse introducti ut em-
ptio venditio locatio conductio
et cetera talia sine quibus societas
humana non bene sufficit sibi
ad vitam. Unde est ergo quod commu-
nis et de ipso quod et deserviunt
ad vitam humanam in quibus
alia animalia non communicant sed
hoc iure gentium continetur.
Ius ergo gentium est quasi quod-
dam ius naturale contractum ius
itaque illud quod natura omnia animalia
docuit et quod sequitur incli-
nationem naturam humanam naturalem
in quantum communicat cum animalibus
aliis respectu iuris gentium
dicitur esse naturale. Nam si consider-
entur predicta in precedenti

capitulo ius naturale est quid commune
quid notum et quid immuta-
bile quanto ergo ius aliquod est
communius notius et immutabilius
tanto magis meretur nomen
iuris naturalis. Ius ergo illud quod
omnia animalia docuit et in quo
omnia animalia communicant est communius
quam ius gentium et per consequens
notius est nobis sive nota consu-
sa magis. Quanto enim aliquid
est universalius est universa-
lius tanto est intellectui no-
tius et prius cadit in appre-
hensione nostra est et similiter
ius immutabile quia vetus ius.
Quanto magis applicantur ad naturam
specialem tanto plures veritates de-
fectus contrahunt et in pluribus
casibus non sunt observande et
maiorem mutationem suscipi-
unt. Merito ergo huiusmodi ius
dicitur naturale respectu iuris gentium.
Viso quomodo ius gentium differt
a iure naturali. Debet apparere
per quod ius civile differt a iure
naturali. Nam sicut humana
natura requirit homo aliquid est compet-
ens naturae aliorum animalium sic
inquantum homo vivit et est
quoddam ens competit ei cum plantis
et cum rebus aliis et cum vi-
ventibus aliis. Potest ergo secundum
naturam hominis non ut homo
conveniat cum aliis animalibus vel
ut competit ei cum entibus hiis omnibus.
Nam homo naturaliter appetit conservari
in esse quod et omnia entia ap-
petunt producere filios et educare
prolem quod et alia animalia com-
petunt naturaliter et appetit vivere

in societate secundum debita pa-
cta et commutationes que inter
alia animalia est proprium solius
hominis. Si ergo regule assimi-
lium fundantur super hoc quod
homo naturaliter appetit esse civilis di-
cte regule esse poterunt de
iure naturali propter natura huma-
na est entitas et convenit cum
entibus omnibus. Si ergo regule
ille fundantur ex eo quod homo
naturaliter appetit filios producere
et educare sic esse poterunt de
iure naturali propter ius naturale est
contractum ad ius gentium
quod est proprium soli generi huma-
no. Ex hoc ergo manifeste patet
quod sicut ius gentium non dicitur
ita ius naturale sicut ius quod
natura omnia alia docuit non
est ita naturale sicut ius illud
quod sequitur inclinationem
ne iure. propter non solum conve-
niam cum animalibus sed ut con-
venimus cum entibus omni-
bus. Naturaliter huius ius est
prius et communius tibi natura
appetere bonum et esse et fugere
malum et non esse plus est
de iure naturali quam appetere procre-
are filios et nutrire. Per hoc in-
venit ergo hic ordo quod ius secundum
naturam nostram propter appetitum
esse et bonum est naturale respectu
iuris civilis quod est simpliciter
positivum. Tria ergo sunt aliquo
de iure naturali unum quod inclina-
tione sequitur naturam nostram naturaliter
si inclinatio illa sequitur naturam

naturam ut humana est. Sunt
ius gentium sed ut convenit cum
animalibus aliis sic esse habet
ius illud quod natura omnia alia
docuit. Sed si ut convenit cum entibus
omnibus sic habet esse ius illud
quod per antonomasiam dicitur esse
naturale appetere enim esse et bonum
et fugere non esse et malum
quod naturaliter appetimus propter naturam
nostram convenit cum omnibus entibus
sic est de iure naturali. Quare tote
alie regule et tote leges
sive sint naturales sive civiles
ab hoc summunt originem et in
hoc fundantur. Naturaliter in omnibus
attenditur vel consecutio boni
vel fuga mali. Sed hec diffusius
pertractare alterius est expositionis
negotium sufficiat autem ad
presens scire quid ius gentium
et ius animalium et quid ius
civile differt a iure naturali.

Videtur autem ius
civile sive ius
humanum et po-
sitivum ad tria
comparari videlicet ad
ius naturale
sive ad legem
nature a qua suscipit fun-
damentum et bonum quod
in ea intenditur et ad gen-
tem ad quam applicatur

que per illam legem est re-
gulanda. Tria ergo lex humana
debet habere ut ad hec tria com-
paretur. Nam ut humana
lex comparatur ad legem
nature oportet quod sit iusta; ut com-
paratur ad bonum commune ut necesse
est quod sit utilis; sed ut refertur
ad populum ad quem debet appli-
cari, debet regulari per humanam
per legem, oportet quod sit competens
et populis consuetum patrie
et tempori et moribus ho-
minum. Quare autem quod talia con-
dicionantur oportet in ipsis le-
gibus aliquam diversitatem
existere. Primo ergo oportet legem
humanam sive positivam
esse iustam ut comparatur
ad rationem naturalem sive ad
legem nature, quoniam si iusta
non sit non est lex sed corru-
ptio legis. Nihil enim ab homine
iuste statuitur nisi sumat
originem a lege naturali et
nisi aliqua ratio naturalis illud
dictet statuendum esse. Secundo
lex humana et civilis
debet esse utilis et compa-
ratur ad bonum commune.
Nam si in lege non intenditur
commune bonum non est re-
cta et regalis sed perver-
sa et tyrannica. Nam

sicut rex differt a ti-
ranno quia rex dicitur
qui recte regit et inten-
dit commune bonum, ti-
rannus vero qui per vim
se principat et intendit
proprium et privatum co-
modum, sic lex recta et
regia in qua intenditur
bonum commune differt a per-
versa et tyrannica in qua
intenditur privatum bonum.
Nam sicut finis est regula
omnium nostrorum agibi-
lium, nam ut vulgo dicitur
propter hoc intendimus et hoc
consequi volumus oportet
hoc agere, tales ergo debent
esse leges que regule agi-
bilium quales requirit bonum
et finis intentus. Quare
cum bonum commune sit
divinius quam bonum privatum
et habeat magis rationem
finis quam huiusmodi bonum
eo quod privatum bonum ordi-
netur ad ipsum, non oportet
leges fieri quales requirit
bonum privatum sed quales
requirit bonum commune
eo quod hoc habet maiorem
rationem finis et perfectionis

Leges ut patet p
posita sunt p p tra
dita sunt quedam re
gule agibilium ordi
nantes nos in quoddam
bonum habentes coactivam
potentiam. Dupliciter ergo via
venari possumus quod
non cuiuslibet est leges condere
prima via sumitur ex eo quod
leges nos ordinant ad commune
bonum. Secunda ex eo quod habeat
potentiam coactivam. Prima
via sic patet nam cuius
est ordinare et dirigere
aliquid in aliquod bonum
eius est condere leges et regulas
agibilium secundum quas tende
mus in bonum illud. quare
cum bonum quod principaliter
intendatur a tota civitate
te ut a toto populo vel a
principante que debet esse
respublica et quibus leges
que ordinant nos in quoddam
bonum condende sunt a prin
cipe. cuius est ordinare et di
rigere alios in tale bonum
vel condende sunt a toto populo
si totus populus principetur
et si sit in potestate eius
condere leges principante. nulla
est ergo lex que non sit edita ab
eo cuius est dirigere in bonum
commune. Nam si lex est divina

et naturalis condita est a deo
tum est omnium dirigens in se ipso
qui maxime est commune bonum
quod est bonum omnibus boni. Lex
vero humana et positiva condita
est a principe vel a toto populo
si totus populus principetur.
Princeps enim et etiam totus populus
cum principatur habet dirigere et
ordinare alios in commune bonum.
Quaelibet ergo persona particularis
quae est pars alicuius multitu-
dinis debet esse observativa
legum, sed non tamen debet esse
conditor legum. Secunda via ad
investigandum hoc idem sumitur
ex eo quod leges coactivam
habent potentiam. Ut enim quilibet
ex populo monere et persuadere
alteri ut bene agat, sed huiusmodi
monitiones et persuasiones
non dicuntur leges quia nihil
habent coactivum. Extendendo
autem nomen legis quaelibet
mandata et quaelibet moni-
tiones dici leges possunt
secundum communem modum loquendi
ut recitat philosophus 10o politicorum
dicebat homerus quod unus-
quisque constituit leges pueris
et uxoribus. Volebat enim ho-
merus quod monitiones et prae-
cepta quae facit paterfamilias uxo-
ri filiis et aliis existentibus
in domo leges nominari
possunt. Sed hic non est secundum propriam
acceptionem legum. Nam sicut
una persona singularis ordinatur
ad bonum domesticum quod
est bonum totalius communitatis, sic bonum
domesticum ordinatur ad bonum
civile et ad bonum regni
quod est totalius et perfectius.
Quare si a bono perfectiori
quod magis habet rationem finis su-
mendae sunt leges aliquibus
civili et regali, sequitur quod non a
bono quod intenditur in regno
et civitate sumendae sunt
leges et regulae agibilium.
Immo quia vim cogendi et
potentiam exterminandi ma-
leficos non habet paterfami-
lias ipse nec persona privata,
sed princeps et persona
publica quae praeest regno et
civitati aut alii multitudini,
ideo leges habentes coactivam
potentiam non sunt condendae nisi
ab eo qui praeest ipsi multitudini
vel ab ipsa multitudine si tota
huiusmodi multitudo principetur. Videmus
quod non est cuiuslibet leges condere
de levi parte potest leges
non habere vim obligandi
nisi sit promulgata. Nam
cum lex sit quaedam mandatum
superioris per quod ligamur
et regulamur in agibilibus
nostris quia superioris man-
datum non ligat nisi per renun-

nec peruenire possit ad noti
ciam subditorum. Ad hoc quod lex
habeat vim obligandi oportet
eam promulgatam esse. Sed cum
alia sit lex naturalis alia po
sitiua aliter promulgatur hec
aliter illa. Nam lex naturalis
est a deo indita in cordibus
omnis ideo in quolibet homine
hec promulgatur et appellatur
quando incipit habere racionis
vsum per quem cognoscat quid
persequendum et quid fugiendum
2m quod hoc pertinet ad ius
naturale. Sed lex humana tunc
promulgatur cum exterius proscri
bitur et prolata in scriptis redi
gitur. quare cum in legi
bus si sint recte et iuste
et a legibus naturalibus demon
strate consistat salus re
gni et ciuitatis. Debent re
ges et principes ideo maxime
sollicitari quas leges im
ponant populo cum diligenter
et prius excogitauerint le
ges imponendas ut huius
modi leges vim obligan
di habeant debent eas pro
mulgare et promulgatas
custodire et conseruare

Capitulum 2m partis iiij pollitice

Circa leges duplex cura
esse debet Primo ut legi
bus instituantur 2o ut bus
custodiantur nec quicquid est
ut legibus sit institutio
bene ordetur

Ostendimus in prece
dentibus capitu
lis quales debent
esse leges condi
te a regibus et
principibus. quare
debent esse iuste vtiles
et conuenientes populo cum
imponuntur. Volumus autem
in hoc capitulo declarare que
sunt effectus legum et que
et quot opera debent con
tinere humane leges. dicitur
autem quatuor esse effectus legum
nec quatuor esse opera legalia
videlicet precipere permittere pro
hibere premiare et punire
quod non leges ut supra
dicebatur quedam regule
actionum nostrarum. Sicut enim
medicina per dietam et po
cionem et per alia que in ea
traduntur vult regulare
et equare humores cor
poris sic ars pollitica
que est de regimine ciuitatis
et regni per leges et per
alia que ibi docentur vult
equare et regulare actio
nes humanas ut cives

iuste viuat et debite se ha
beat. ita actiones autem
humanas dux tua esse
poterit vna tamen opera sunt
futura prius scilicet sint effectui
mancipata alia vero tantum
opera iam sunt in esse producta.
ita utroque modo debet
esse circa conditionem
legum de humanis actibus

Unde est ergo quod quantum ad effectum le-
gum sumuntur vel opera iam
factorum. Respectu fiendorum
hec tria possumus attribuere
legibus videlicet precipere permittere
et prohibere. vel factorum vero
duo legibus attribuimus
punire et premiare. Nam
actiones humane ut quasi
ponimus in triplici sunt differentia
Nam quedam sunt bone et virtuose
quedam male et viciose quedam vero
medie ut ille que de se sunt
indifferentes. multa enim sunt
que de se sunt quasi indifferentia licet
forte intentione operantium
possint esse bona et lau-
dabilia vel mala et vi-
tuperabilia ut si clevare [?]
festucam de terra de se sit opus
indifferens. si quis tamen mala
intentione levaret illam
ut quod vellet ponere in ocu-
lum alicuius esset opus pravum
et vituperabile. Si vero levaret

eo [?] ea vellet purgare domum
vel facere aliquod opus pium
propter bonam intentionem operantis
quod de se est quasi indifferens
esset virtuosum vel laudabile.
Cum igitur hec tria genera operum
fiendorum tria legibus attribui-
mus videlicet precipere quantum ad
opera bona. prohibere quantum ad
mala. permittere quantum ad
indifferentia. Advertendum
tamen quod lex imponitur quasi
gentibus omnibus et omnes quasi
punctuatim [?] non attingunt
medium bonitatis quia non
omnes possunt esse omnino perfecti
spectat ad legislatorem non
solum permittere indifferentia non
prohibendo ea. immo permittendo [?]
sed etiam spectat ad ipsum per-
mittere que non notabiliter
recedunt a medio. Nam si ve-
llet legislator omnia mala
quantumcumque prohibere modi-
ca prohibere et punire vix
aut numquam posset aliquem
populum regere. ideo non solum
permittenda sunt indifferentia
sed etiam quedam modicam maliciam
habent annexam permittuntur
prius [?] a legislatore. Viso quod
attribuenda sunt legibus respe-
ctu operum fiendorum de le-
vi apparere potest quod attribuenda
sunt eis respectu operum
iam factorum. Et autem sunt duo

puniri et premiari ut opera
notabiliter mala antequam
fiant sint prohibenda et postquam
iam sunt facta sint puni-
enda. Opera vero notabiliter
bona antequam fiant per leges
sunt precipienda et consulen-
da. facta vero sunt premianda
Sed opera sunt indifferentia vel
non notabiliter bona vel non
notabiliter mala. non oportet
legibus humanis esse permis-
sa. facta vero nec premiantur
nec puniuntur. Et utique ergo
a bonis legibus duo respectu
bonorum operum ut precipere
fienda premiare facta, et
duo respectu malorum ut prohibe
fienda et punire facta. Et
unum a bonis legibus respectu
operum indifferentium vel quasi
indifferentium ut permittere. Hiis
itaque sic peractis videamus
quod debent reges et principes
quorum interest sollicitudinem circa
quae bonum et circa regimen
regni et civitatis curam pervigili
insudare quod leges et quae
statuta imponant civibus
ut diligenter ipse et per suos
consiliarios discuciant
que bona sint precipienda et
premianda et que mala sint
prohibenda et punienda et
que dissimulanda et permittenda

Philosophus 3° politicorum
inquirit utrum regi-
men aut civitatem
sit melius regi op-
timo rege aut op-
tima lege. Adducit
autem rationes duas quod
melius sit politiam regi
optima lege quam optimo
rege. Prima sumitur ex eo
quod rex debet esse quasi organum
et instrumentum legis. Secunda ex
eo quod facilius est corrumpi
regem quam legem. Prima ratio sic
patet. Nam ut dicitur in Ethicorum
princeps debet esse custos
iusti id est iuste legis. Est ergo
princeps sicut debite principes
quasi quoddam organum iuste
legis ut quod lex iuste sit fieri
precipit rex per civilem pote-
tiam observari facit. Quare
si quod est principalius et eli-
gibilius in regimine quam
organum et instrumentum regi
optima lege eligibilius est
quam regi optimo rege. hoc
est quod quod aut plures viri pol-
liticorum quod eligibilius est
principari legem quam homines scilicet
reges et principes. Consti-
tuendum est esse senatores le-
gis et ministros legum. Secunda
via ad investigandum hoc iam sumi-
mitur. ex eo quod facilius est [illegible]

regere quam legem. Illa rex tamquam sit
homo non dat tamen intellectum
sed dat intellectum cum concupiscentia
dato ergo quod rex non pervertatur
eo quod est intellectivus, perverti tamen
potest ex eo quod habet concupiscentiam
annexam. Deinde dicit ibi Etiam
quod aliquos optimos viros fu-
ror et concupiscentia tamen corrum-
pit et pervertit. Intendit enim quod op-
timus homo per concupiscentiam et
si non quantum ad esse optimum
quia non est ultimus optimus. Rex
itaque dicit intellectum cum concupiscen-
tia. Sed lex que est aliquid pertinens
ad rationes videtur dicere intellectum
solum. Deinde dicit ibi pollit quod
qui iubet principari intellectum
iubet principari deum et leges
sed qui iubet principari hominem
propter concupiscentiam annexam appo-
nit ut principet et bestiam. Hiis
ergo rationibus philosophus ostendit
melius regnum et civitatem
regi lege quam rege. Sed quod hic
non sit simpliciter faciendum ostendit
philosophus in eadem littera. Nam ut ait
lex velut dicit quod non est velut
oportet. Nam sicut leges
quandoque sunt exquisite in ali-
quo casu deficiunt, melius est
ergo regimen regi optimo
rege quam optima lege ut per
regem corrigi possint legales
defectus. Itaque ut appareat
littera clare viam quid sit eo
sticius est regem et quem

principem esse medium inter le-
gem naturalem et positivam.
Nam nunquam recte principatur
nisi agat ut recta ratio
dictat. Nam ut debet esse regula
humanorum operum. Quare
in nomine regis a regendo
sumptum est, decet regem
regere alios et esse regulam
aliorum. Sed regere in regendo
alios secundum rationem rectam
et per consequens secundum naturalem le-
gem que ex recta ratione
consurgit. Rex igitur in
regendo est infra naturalem
legem quia numquam recte regit
nisi quantum a lege naturali non
deviat. Est tamen supra legem
positivam quia illam sua au-
ctoritate constituit. Ita quod
sicut rex numquam recte re-
git nisi imitetur legi
naturali et agat ut recta ratio
dictat, sic lex positiva num-
quam recte ligat nisi innitatur
auctoritati regis aut alte-
rius principantis. Nam ius
positivum et legale ut supra
dicebatur ex principio nihil
differt sic vel aliter quando autem
ponitur per auctoritatem ponen-
tis differt. Quare lex positiva
est infra principantem, sic lex
naturalis est supra. Et si dicta
lex aliquam positivam esse supra
principantem hoc non est ut posi-
tiva sed ut in ea servat dicta

iuris naturalis Cum ergo queritur
utrum melius sit regimur aut
tenemur regi optimo rege et
optima lege Si loquamur
de lege naturali patet hanc princi
paliorem esse in rege quia
sit ipse rex eo quod nulla sit
recta rex nisi innititur illi
legi Propter quod hic dictum est quod
princeps plus modo pollitico
quam in recto regimine princi
pari non debet bestia quia dominatur
et infectus Nam tunc princi
patur bestia eo quod non
innititur regere alios ratione
sed passione et concupiscentia
in quibus communicamus cum bestiis
Sed non sic principatur deus et in
tellectus quia quamvis in regendo
alios non deviat a ratione
recta et a lege naturali quam
deus indidit intellectui
cuilibet Sed si loquimur de lege
positiva melius est regi
optimo rege quam et maxime
in casibus illis in quibus talis
lex deficit et dicitur univer
saliter observandum Tamen hic ergo
concludebat ratio in oppositum
facta quod melius est regi de
lege quam rege eo quod lex
particularia determinare non potest
Ideo expedit regere aut aliquem
principem per rationem rectam
aut per legem naturalem quam deus
impressit in mente cuiuslibet

hominis Dicitur lege positiva
et esse supra iusticiam lega
lem et non observare legem
ubi non est observanda Ex
hic autem patere potest quando se
veritas et clementia pre
stare cum iusticia Nam
humani actus propter particulares
circumstancias et propter eorum im
mutabilitates ut dicit philosophus
5° Ethicorum non possunt mensu
rari regula inflexibili
ut puta ferrea sed oportet ut
mensurentur regula plumbea
que sit applicabilis humanis
actibus. Oportet ergo aliquando legem
plicare ad partem unam et agere
cum delinquente cum lex di
ctat aliquem cum oporteret eam
plicare ad partem oppositam
et rigidius punire peccatum
quam lex determinet Nam parti
culares circumstantie quas leges
determinare non possunt aliquando
alleviant delictum et tunc
iuste et secundum rationem clementer
agitur cum delinquente aliquando
vero tales circumstantie aggravant
et tunc est rigidius intendendum
Rigor ergo et clementia licet
videantur esse preter iusticiam
legalem et positivam non
tamen sunt preter iusticiam simpliciter
si rationabiliter fiant exigen
tibus particularibus circumstantiis Unde
est signum quod in iudicando ali
qua dicendum est de equalitate

aliq(uid) de rigore aliq(uid) de cle-
mentia n(on) (est) cu(m) regula legis
maneret recta et equalis n(on)
plicata ad aliquam p(ar)tem in-
dicia mensurata s(ecundu)m talem re-
gulam dicunt equalitatem p(ro)-
cede(re) si n(on) exigentib(us) condicionib(us)
delinquentis legalis regula pli-
cetur ad partem misericordie
iudicium aut falsum diceretur
procede(re) de rigore n(on) de clementia
s(ed) si dicta r(egu)la plicetur ad
p(ar)tem oppositam fiet iudicium de
rigore sine severitate et
q(uia) h(ec) om(n)ia iuste et racional-
biliter fi(eri) possunt clementia
et severitas sic cu(m) iusticia
possunt consistere [et] cetera

Quoniam n(on) aliqui d(e)
suo ingenio p(re)su-
mentes dicebant the-
ologiam superfluere q(uia)
habemus p(hilosoph)icas
disciplinas in quib(us) tracta-
tur de om(n)i ente et superfluere
legem ewangelicam et divi-
nam q(uia) habemus legem
humanam et n(atur)alem q(ue) videt(ur)
om(n)ia vicia p(ro)hibe(re) et om(n)es
virtutes p(re)cipe(re) s(ed) q(uod) p(re)ter le-
gem n(atur)alem et humanam
expediens fuit dare legem
ewangelicam et divinam
t(ri)pliciter via p(ro)bare possumus
q(ue) a doctorib(us) traduntur
p(ri)ma sumitur ex parte puni-
tionis peccatorum 2a ex p(re)terv-
ientis ... 3a ex p(ar)te finis
sive ex p(ar)te finalis boni q(uo)d
intendimus adipisci p(ri)ma via
sic patet nam ut sup(ra) dicebat(ur)
lex humana n(on) om(n)ia peccata
punit q(uo)d dupliciter de causa
contingit p(ri)ma est q(uia) contin-
git ... n(on) p(otes)t attinge(re) peni-
tencialem formam vindicte n(on)
decet et oportet talia peccata
dissimulare et n(on) punire
lege humana ad h(oc) q(uod) pos-
sit durare p(ri)ncipat(us) in p(o)p(u)lo
n(on) enim est possibile aliquem
diuturne p(ri)ncipari si vellet
om(n)ia peccata punire et om(n)es
transgressores corrige(re) s(ecund)a r(aci)o q(uia)
si om(n)es transgressiones note
possent puniri a p(ri)ncipante
n(on) t(amen) est p(ossi)b(i)le sibi [illegible] om(n)ia
delicta puniri q(uia) n(on) om(n)ia
p(er)veniu(n)t ad noticiam p(ri)ncip(is)
ymo aliq(ua) sunt adeo occulta
ut interiores concupiscentie q(ue)
lege humana puniri non
p(ossu)nt oportuit ergo p(re)ter legem
h(um)anam dari aliquam legem
ut nullum malum remaneret
inpunitum et nullum bonum
irremuneratum ad h(oc) aut(em)
faciendu(m) n(on) sufficit lex
n(atur)alis ut in p(rese)nti ... p(ro)bat(ur)
oportuit ergo dare legem
ewangelicam et divinam 2a

quia phibet tm delicta in-
teriora sz exteriora tm tum transgres-
sores vel in hoc seculo vel
in alio puniuntur Ex hoc autem
apparet quod lex humana
phibet concupiscentiam et quod
non phibet sz phibet manum
et non animam dicebat enim supra
hoc declarandum esse Sciendum ergo quod
si consideretur intentio legislato-
ris lege humana omnia peccata
phibentur vel phiberi debent
non . n . fuit rectam intentionem
rex vel quilibet alius legislator
nisi intendat suos cives
facere sz virtuosos potest sed
tm ad perfectam virtutem nullus
inducatur nisi intendat omnia
peccata vitare . si consideretur
lex quantum ad intentionem le-
gislatoris phibet animum
et concupiscentiam immo vtpz
phylosophus 2o politicorum tm de-
putat quod servatem 2m hunc
modum magis phibetur con-
cupiscentia quam actus exteri-
or . eo quod actus exteriores tm
maxime inducunt nos ad
virtutem si sint boni et ad
vitium si sint mali tm prece-
dunt ex interiori appetitu Sz
si consideretur lex humana
non quantum ad intentionem
legislatoris sz quantum ad puni-
tionem sic de non phibet et
animum eo quod talia delicta
non puniat immo 2m hunc
modum non solum lex humana
non phibet interiores con-
cupiscentias sz etiam non phi-
bet omnia exteriora delicta
Nam legibus etiam humanis
aliquando dissimulantur minora
ut mala ut vitentur maiora
mala ut permittuntur forni-
cationes simplices et non pu-
niuntur humanis legibus ut
vitentur adulteria Secunda
via ostendens necessariam
esse legem evangelicam et
divinam sumitur ex parte certitudi-
ne et ex institutione iudi-
cij nam Nam de contingentibus
particularibus et de agibilibus hu-
manis quo sunt diversa iudi-
cia hominum et de eisdem apud
diversas gentes diverse sunt leges
2m enim iudicium quorundam
aliquid est iustum quod 2m iu-
dicium aliorum est iniustum
quare cum in humanis iudicijs
tanta possit dubietas et error
expediens fuit lex evange-
lica et divina circa quam er-
ror esse non valet Tertia via
sumitur ex parte finalis boni
quod intendimus adipisci nam
cum huiusmodi bonum sit supra facul-
tates nostras Lex naturalis
et humana iuvantes nos
ad consequendum illius boni quod
possimus naturaliter adipisci
non sufficiunt ad consequendum
bonum illud supernaturale ergo ne-
cessaria fuit lex evangeli-
ca et divina per quam ordinamur

ad illud bo[n]m. debet ergo reges
et principes quos oportet esse
quasi semideos et esse intel-
lectum sine concupiscentia et
esse formam vivendi et regulam
agibilium sic se habere ad legem
divinam naturalem et humanam
et sicut excedunt alios potentia
et dignitate sic eos superare
bonitate et virtute

Querit philosophus ii^o
politicorum cum dis-
putat contra ypodomum
utrum sit expediens
civitatibus innova-
re patrias leges
et inducere novas consuetudi-
nes. Ordinaverat enim ypo-
domus ut siquis reperiret quod
invenient aliquam legem
civitati proficuam honorem acci-
peret in civitate illa et quia ho-
mines communiter sunt honoris
cupidi inducebantur multi
ut invenientes consuetudines
novas dicentes eas esse
utiles et proficuas civitati
solverent leges patrias et an-
tiquas. Merito ergo dubitabatur
an positio ypodomi esset bo-
na et an expediat semper et fre-
quenter immutare leges. Da-
to etiam quod occurrant leges ali-
que que videantur esse magis pro-
ficue et meliores. Advertendum
ergo quod philosophus ii^o politicorum
quatuor vias per quas videtur
ostendi quod expediat innovare
leges. Prima sumitur ex parte scientiarum
et artium. Secunda ex parte pravitatis
legum quarundam. Tertia ex simpli-
citate condentium leges. Quarta
ex indeterminatione particularium
circumstantiarum. Prima via sic
patet nam in aliis scientiis sic vide-
mus quod si occurrat posterioribus quod
melius reprobanda sunt dicta
priorum puta in medicinali arte
innovata sunt multa priora eloquia
et in scientia gymnastica sive in
arte luctativa que docet
luctari ut innuit philosophus ii^o
politicorum. Multa que priores
scripta tradiderunt per posteriores
sunt immutata et innova-
ta. Quare sic erit et in
legibus quod si occurrant me-
liores leges quam sunt tradite
a prioribus patribus non sunt
observande leges patrie ob-
servande. Secunda via ad inve-
stigandum hoc id sumitur ex parte
pravitatis quarundam le-
gum. Nam quasdam leges pa-
trias ut philosophus innuit
contingit esse malas et bar-
baras sicut erat lex olim

apud grecos quod portantes ferrum et alia metalla emebant uxores ad invicem. Sicut enim barbarum erat statuere leges ut cives possent suas uxores vendere sic etiam contingit leges aliquas esse stultas ut puta legem illam quam ut recitat Philosophus quedam gens statuit videlicet quod si aliquis consanguineus mortui invaderet aliquem civem et ille presentibus aliis fugit ab eo reputabatur fugiens reus homicidii. Dicebat enim legislator quod non fugit nisi sentiret se culpabilem. Sed hoc fatuum fuit statuere quia sive aliquis sit culpabilis sive non tamen timere ac vulnerari naturale est ut fugiat persequentem. Ergo quia alique leges patrie sunt prave innovande sunt antique leges. Tertia via sumitur ex simplicitate condentium leges. Nam aliquando condentes leges contingit esse simplices et rudes. Ergo esset si posteriores sapientiores non possent immutare leges patrias propter simplices conditores. Ergo in talibus mutande essent eorum leges. Quarta via sumitur ex indeterminatione particularium actionum. Nam agibilia particularia indeterminata sunt et perfecte comprehendi non possunt. Quare quantumcumque conditores legum fuerint sapientes potuerunt eos latere aliqua particularia circumstantie circa agibilia hominum. Si ergo posteriores propter experientiam agibilium particularium cognoscant aliquid melius inconveniens non est removere leges patrias et antiquas propter meliores leges noviter inventas. Videntur itaque hee rationes probare quod quotienscumque occurrit quid melius sunt leges patrie immutande. Sed hoc simpliciter asserere est valde periculosum civitati et regno. Nam assuescere inducere novas leges ut innuit Philosophus Politicorum est assuescere non obedire legibus. Nam leges magnam efficaciam habent ex consuetudine. Et faciliter si quis facit contra aliquid quod est per diuturna tempora consuetum. Assuescere autem non obedire legibus est assuescere non obedire regibus et principibus et per consequens est tollere principatum et regimen. Quantum autem malum sequitur non obedire regibus et principibus ostendit Philosophus 2o Rethoricorum qui ait magis nocere assuescere non obedire principibus quam non obedire medicis. Nam medici intendunt bonum corporis. Volunt enim corpus inducere ad sanitatem. Sed inde legis-

veri legislatores et veri reges
principaliter intendunt bonum animae
~~principaliter intendunt~~ quia intendunt
cives inducere ad virtutem ut ex
apparet quod tenendum sit de conclusione
ista scilicet quod lex positiva si re-
recta sit oportet quod imitatur legem
naturalem et determinet gesta parti-
cularia hominum Duplex autem
ergo invenitur lex positiva deffectiva
primo si sit contraria naturali legi secundo
si non sufficienter determinet
particularia gesta Si primo modo
deficiant leges pravae
et positivae non sunt le-
ges sed corruptiones legum
propter quod consuevi non debet
sed corruptiones legum propter quod ad
conservari non debent Nam
leges positivae licet sint ad-
ditae naturalibus legibus non tamen
sunt contrariae illis nisi vellemus
appellare contrarium iuri natura-
li quod non est a natura inductum
sed est ei additum et appositum
et partem hominum adinven-
tum secundum quem modum loquendi
homo est nudus naturaliter et vesti-
mentum est contra naturam natura
esse vestitum videtur contrariari ei
quod est esse nudum secundum hunc modum
loquendi loquuntur iuriste ut
patet ex instituta de iure naturali
ubi dicitur quod leges nuptiales sunt
contrariae iuri humano quia
iure naturali ab initio omnes ho-
mines liberi nascebantur

servitus ergo est contra naturam
inquantum natura non induxit
servitutem sed ad utilitatem
hominum per leges positivas
potest appellari aliquid esse
contra naturam et vindi-
ter loqui Nam illud proprie
est contra naturam cuius contrarium
dictat ratio naturalis et quia
propter utilitatem communem et propter
hunc bonum hominum est ser-
vitus introducta ut supra
in secundo libro ostendimus ubi
quosdam servire aliis et obe-
dire licet sit iuri naturali
additum et appositum
sicut vestimentum est addi-
tum corpori nudo quod est
natura productum non tamen est con-
tra ius naturale quia huic naturalis
ratio non contradicit Leges
ergo deffitientes quia sunt
pravae et contra ius naturale cuius-
modi erat lex illa quod cives
suas uxores vendere possent
vel quaedam aliae leges
sunt pravae et iniustae non
sunt observandae sed corrumpendae
Si vero leges defectivae sunt
quia non complete determinant
particularia agibilia dato quod
reperiantur leges meliores
et magis sufficientes non
est assuescendum innovare
leges Primo quia aliquid coniectet

tera talia decipi. Quia credunt
meliores quam sint peiores
et credunt eum magis sufficien-
tes quam sint. Dico tamen quod si
in aliquo sufficientiores
essent leges nouiter adin-
uente, sunt tamen leges anti-
que et patrie obseruande,
quia quantum ex una parte pro-
ficit dando sufficientiorem
legem, tanto ex alia parte no-
cet tollendo consuetudinem
et diuturnitatem temporis
per quam habent efficaciam magnam.
Non est ergo simile de artibus
et de legibus, quia artes et
scientie totam efficaciam habent
ex ratione, sed leges non
sic, immo magnam efficaciam
habent ex diuturnitate et ex
assuefactione. Debent ergo reges
et principes obseruare bo-
nas consuetudines princi-
patus et regni et non inno-
uare leges patrias nisi
sicut recte rationi conuenit.

Circa regimen regni
et ciuitatis ut superius
dicebatur erant quatuor
pertractanda, videlicet
qualis debeat esse rex siue princeps,
quales consiliarii, quales
iudices et qualis populus. Expe-
ditis ergo tribus restat dicere de
quarto, scilicet de populo, videlicet ad subditos
qualiter debeat esse populus et quo-
modo debeat se habere ad principem. Nimo
dictum adminiculetur scire quid
sit ciuitas et quid regnum intén-
dimus hic tale declarare et dif-
finire quid sit ciuitas atque regnum.
Dicendum ergo quod sit ciuitas et licet
ciuitas sit aliquid quod naturale
eo quod naturale homines impetum
ad ciuitatem constituendam, tamen
non efficitur nec perficitur ciui-
tas nisi ex opere et industria
hominum. Quia autem ex arte humana
efficitur, potissime diffinitur
et cognoscitur ex fine et bono
ad quod ordinatur, et potissime
scimus quid sit domus et qualis
debeat esse domus si scimus ipsam
esse factam propter hoc bonum ut de-
fendat nos a pluuiis et cau-
matibus. Quare si scire volumus
quid sit ciuitas, cognoscenda sunt bo-
na illa ad que deseruit consti-
tutio ciuitatis. Et aduertendum est
quod bona propter que illa sit ponit
Narrat quidem Philosophus 3o Pol-
liticorum, volens diffinire quid sit
ciuitas, sex bona ad que ciui-
tas ordinatur. Est enim ciuitas
constituta primo propter cohabitationem
loci ut homines simul cohabitent

casurgit cum ex hoc quod
iocunditas et delectacio na-
turalis homini sit socio io-
cunda est possessio. Si quidem
cum magna multitudine auri et
argenti pollent et omnibus
victualibus habundet et tamen
non conveniunt in societate ut a-
liis sua magnificenciam perpe-
deret et ut eis sua bona co-
municare possit non multum
reputaret illa felicitatem esse. Ergo
civitas ut homines simul in uno
loco convenientes iocunde et de-
lectabiliter conversentur. Secundo est
civitas constituta non solum
propter iocunditatem et delectabilitatem con-
versandi sed eciam propter ipsum vi-
vere nam homines in eadem
civitate commorantes deser-
viunt sibi ad vitam et unus
alteri subvenit in hiis que
sunt necessaria vite quod sic esse non
posset si homines solitarie mo-
rarentur. Tercio facta fuit civi-
tas contra impugnatores gratia et propter
non iniustam pati nam quia
homo unus solitariam vitam
ducens non est sufficiens
resistere impugnatoribus et
vitare iniurias et inu-
sticias. Quarto facta constituta
fuit civitas ut homo qui soli-
tarius se non posset tueri
ab hostibus existens multitudine me-
diante tute absque formidine
vivet. Quinto fuit civitas
ordinata propter commutaciones et
contractus. Dicebatur enim superi-
us de legibus tractabamus quod
facte sunt commutaciones et contractus
cat servus ossem et civat
propter humanum genus quia enim nul-
lus est qui omnia sufficienter ad vitam
in civitate ea quibus habundet
in illa aliquibus deficiat. Ideo necesse
fuit emptores venditores commu-
tatores et contractus. Quia omnia quia
facilius fuit hominibus simul convi-
ventibus constituta fuit civitas
ut homines simul conveniunt. Certum
bonum ad quod civitas
ordinatur est commutacio co-
nubiorum nam homines simul convi-
ventes ad invicem amicicias
contrahunt ut firmius se dili-
gant vel aliquod aliud bonum
quod videt inde consurgere
et fiunt ad invicem affines.
Sextum bonum propter quod
est civitas est constitu-
ta est vivere vel eligibiliter

et virtuose nam magis
possunt puniri delinquentes
et malefici si homines simul
conveniant in civitate quam
si morarentur dispersim
et vitam solitariam ducerent
unde est ergo quod timore pene
multi desinunt male facere
et assuescunt ad operationes bonas
quas faciendo disponuntur
ut fiant boni et virtuosi
cum ergo virtutes et opera virtuo-
sa sint maxima bonorum
licet propter omnia predicta bona sit
aliqualiter civitas constituta
potissime tamen constituta est
propter vivere eligibile et vir-
tuosum quare si a maio-
ri fine et a maiori bono
quod intenditur iure accipi-
enda est eius notitia bene
dictum est quod dicitur iii° politicorum
quod civitas loci communicatio
connubiorum congregationibus
gratia communicatio rerum
et tamen talia sunt ea sine
quibus non potest esse civitas
principaliter tamen est civitas con-
stituta propter bonum et virtuose
et feliciter vivere. Si ergo
[illegible] quid sit civitas dici debet
quod est congregatio civium propter
bene et virtuose vivere et
propter perfectam et per se sufficien-
tem vitam. Viso quid est
civitas de levi videri potest
quid est regnum. nam re-
gnum super civitatem videtur
addere multitudinem nobilium
et ingeniorum. Est enim civi-
tas pars regni et in regno
est maior multitudo et sunt
plures nobiles et inge-
nui quam in civitate una. possumus
ergo sic diffinire regnum
quod est multitudo magna in
qua sunt multi nobiles
et ingenui viventes secundum
virtutem ordinati sub uno
viro optimo ut sub rege
vivere enim secundum virtutem est
finis principaliter intentus in quo-
libet cive in quolibet civitate
et in toto regno. Nam secundum
philosophum iii° politicorum idem
est finis unius civis et to-
tius civitatis sive ut dicere
possumus quod idem est unius
civitatis et totius regni
Debet enim rex si sit verus
et rectus dominus intendere
in uno cive et in tota
civitate et toto regno. Nam
cura pervigili studere debet
ut quilibet civis virtuose
se habeat ut tota civi-
tas virtuosa existat et ut
totum regnum bene et vir-
tuose vivat. sed si quilibet
civis debet se virtuose
habere quia secundum philosophum in po-
liticis secundum quod aliquis dece-
dit alios in potentia et dignitate

sic debent nobiles et ingenuos
esse magis bonos et virtuosos
quam cives alios. Propter quod
regem ipsum tamquam omnibus
excellentiorem debet esse op-
timum et quasi semideum.
Sic ergo quod regnum dicitur esse
multitudo in qua sunt
multi nobiles et ingenui
vel quodcumque se habentes
secundum virentes secundum virtutem
et ordinati sub uno viro
optimo ut sub rege. Dicto
quid est civitas et quid re-
gnum de levi patere potest
qualis debeat esse populus
civium in regno et civi-
tate. Nam si civitas et re-
gnum principaliter ordinantur
ad vitam bonam et virtuosam
habitatores regni et po-
pulum existentem in civitate
et regno oportet esse tales
quod vivant bene et virtuose.
Unde est ergo quod ait philosophus
tertio politicorum quod magis
est civis abundans
in bonis operibus et virtuosis
quam si abundaret in divi-
tiis vel in nobilitate generis
vel in aliis exterioribus bonis.
Credunt ergo multi esse cives
et esse de regno si in re-
gno habeant domos mul-
tas possessiones magnas
sed magis sunt de regno abun-
dantes in operibus virtuosis et
observantes leges rectas et
statuta regni quam haben-
tes nobilitatem generis similem
potentiam et multitudinem
exteriorum bonorum.

Quarto politicorum
ait philosophus quod tres oportet
esse partes civitatis.
Nam hii quidem sunt opu-
lenti valde. hii autem
egeni valde. hii vero tertii
sunt horum medii. Hoc ergo
modo quo divisa est civitas
in tres partes dividi potest
quilibet populus et quodlibet re-
gnum. Intentio autem huius
capituli est ostendere optimam
esse civitatem et regnum si
ibi sit populus ex multis personis
mediis constitutus. Et dicit
ait philosophus quarto politicorum quod qua-
tuor rationibus sumi possunt qua-
tuor vie ostendentes me-
liorem esse pollitiam et melius
esse regnum et civitatem si
ibi sit populus abundans
in multitudine mediarum
personarum. Prima sumitur
ex eo quod tales plus magis
nobiliter vivunt. Secunda ex eo

q̄ inť ipos esse ħʒ maior di-
lectō 3ª q̄ ibi est maior
equalitas. Qūrta q̄ ibi ē
minor invidia et minor
contemptus Prima via sic
patet Nā si in ṗplo sit mlti
valde divites et mlti valde
paupes. Pauce psone me-
die vix aut nunq̄ racio-
nabiliter vivet. Nā mltū
divites et mltū pauperes
nesciunt racionabilr se habē
ħʒ mobita occasione supta
eis manifeste nocent. Sic
etiā mltū pauperes et nimi-
um divites nesciunt se racio-
nabilr regere. Insidiant
eni eis quō possint astute
et latenter eoꝝ depdari bo-
na. ħʒ si in ṗplo sint multe
psone medie cessabunt
multa nocumēta et de fa-
cili racōni obediunt hoc
est q̄d dr iiiiᵒ politicoꝝ. Et
quiaʒ mediocre est optimū
et optima est possessio me-
dia et facilime racōni obe-
dit Naʒ si una ps civitat
sit semp ingenua et semp
potens et semp dives.
Alia vō huic ↄtraria sit
pp egena pp debilis et valde
vilis difficile est racionem
sequi. Naʒ hij q̄ excellūt
pp potentes fiunt nequā
valde astute et latenter
insidiantes divitibus Scđa
via sumit̃ ex mutuo amo-
re qui debʒ esse inť exist-
tes in eodē regno vel inť
commorantes in eadē civita-
te. Nam ut dr iiijᵒ Eticoꝝ
Isti vitʒ paupes minime
amant principes et poten-
tes et divites Sec aut ut
ibi subditur sunt valde noci-
va civitati ut ergo sit mu-
tuus amor int̃ cives bōm
est ṗplm abundare in psonis
medijs. Tercia via sumitur
ex equalitate et iusticia q̄
est fouenda in civitate Nā
ut ait pħus Excedentes et
infortunijs potentes divicijs
et amicis. et in alijs huiusmōi
bonis nesciunt subici. q̄ at
ↄ̄m excessū sunt indigentes
et paupes nesciunt princi-
pari. Quare si ṗplus
sit solū ex duabꝫ partibꝫ
constitutoꝝ ex nimiū divi-
tibꝫ et nimiū pauperibꝫ
et pauce aut nulle sint
ibi psone medie de facili
resurgabit inequalitas et
iniusticia. ħʒ divites perire
vellent principari et subpe-
ditare alios Alij vero
contra vindictas dissensioꝝ
faciunt et si contingat pau-
peres obtinē q̄ principati
noverint male tractabūt
divites et potentes Quar-
ta via sumitur ut vitet

invidia et contemptus ut dicitur iiii° politicorum. Maxime invident divitibus et divites maxime contempnunt eos. Nulla societas est bene durabilis ubi est multa invidia et contemptus quare si optimus est populus qui multis personis mediis constitutus quia tunc delectabili rationabili vivens ad invicem se diligent reservabitur inter ipsos equalitas et iusticia. Non erit inter illos contemptus et invidia. Non enim habebit unus unde alium contempnat nec unde ei invideat videns se ei quasi equalem consistere et non esse magnum excessum inter ipsos. Hinc autem veritati attestatur quod Salomon Ela-verdus(?) et Elinarchus(?) tradiderunt de politicis dixerunt enim eas constituendas esse ex personis mediis. Debent ergo reges et principes adhibere cautelas ut in suo regno abundent persone medie ut ne aliqui ad nimiam paupertatem devenientes efficiantur reliqui nimis divites. Quod fieri poterit si non per quamcumque causam liceat civibus patrias possessiones vendere nec permutabilibus(?) liceat indifferenter liceat quaslibet possessiones emere adhibita enim debita diligencia circa emptores agrorum et terrarum poterit aliqualis equalitas reservari inter cives.

Consequenter autem probandum(?) quantum ad prius spectat via si cives magna diligencia obediant regibus et principibus et observent leges regias. Ex his triplici via venari possumus quantum sit utile et expediens populo obedire regibus et observare leges. Primo nam ex hoc consequitur populus virtutes et maxima bona. 2° quia ex hoc oritur salus regni et civitatis. 3° ex hoc oritur pax et tranquillitas civium et abundantia exteriorum rerum. Prima via sic patet. Nam ut dicebatur in precedentibus intentio legislatoris est inducere cives ad virtutem. In recta enim pollitia ut vult Philosophus circa principium quarti polliticorum eadem est virtus boni civis et boni hominis et per illud sine processu mores est aliquis bonus civis et bonus homo si bene obediat principanti et eius tenetur est leges servare que si principans recta regula regat populum sibi commissum quia intencio eius est inducere alios ad virtutem

cum virtus faciat habentem eum
bonum et opus bonum oportet
in recto regimine quod eorum
civis sit bonus homo
et qui bene subicitur regi
est bonus vir si enim rex
non intenderet quod sibi subiecti
essent boni et virtuosi iam
non esset rex sed tirannus Er
go quilibet civis debet inten
dere ut sit bonus et virtuosus
eo quod virtutes sunt maxima
bona tum summa diligentia
debet studere ut regi obediat
et ne prevaricetur leges et pre
cepta eius omnibus enim tam
nobilibus quam ignobilibus
necessaria est obedientia
regia et observancia legum
ymo tanto magis est hec expe
diens nobilibus quam ignobili
bus quanto decentius est
eos bonos et virtuosos Secunda
via ad investigandum hoc idem
sumitur ex eo quod ex obedien
tia regis et ex observacione
legum oritur salus regis
et civitatis Nam ut dicitur primo
Rethorice In legibus est sa
lus civitatis Cum aliqui
quod observare legem et obedi
re regi sit quedam servitus sed
3o politicorum quanto politicorum
non est servitus sed libertas
Ignorant nam quid est libertas
dicentes observare leges
et obedire regibus esse
servitutem tum enim bestie sit
hec similis quanto quid ma
gis attendit ad naturam bestialem

tanto est magis habilis servus
Esse quasi sceleratum affectato
rem belli turbatorem pacis
velle vivere sine freno et
sine rege et in suam 1o politicorum
et secundum dictum homeri est
esse magis bestiam quam hominem
Quare non observantes le
ges nolentes obedire legi
bus et superioribus suis ma
gis bestie quam homines et per
quas sunt magis servi quam
liberi si non obediant regibus
et non observent leges Quan
ta autem salus consurgat in
regno ex obedientia regis
sufficienter ostenditur si con
siderentur verba philosophi primo pol
liticorum qui comparat regem
ad regnum sicut animam ad corpus
nam sicut anima corpus regit et
gubernat sic rex regit et gu
bernat regnum et sicut anima
est salus et vita corporis
sic rex si recte principetur
est salus et vita regni quare
sicut pessimum est corpori
delinquere animam et non
regi per eam sic pessimum
est regno deserere leges
regias et precepta regalia
et non regi per regem
Tercia via ad investigandum
hoc idem sumitur ex eo quod ex
obedientia regia et ex ob
servacione legum oritur pax
et tranquillitas civium
et abundancia exteriorum rerum

Ita ut sic dicebat leges et
et legislatores ut reges et
principes coactiuam habent po
tenciam ut qui ad honesti per
increpaciones paternas et
amicorum non retrahit ab ope
ribus scelestis saltem timore
pene retrahatur ab illis.
Expediens enim fuit regnorum
ciuitatum habere aliquem regem uel
aliquem principem ne malefi
ci turbarent pacem ciuium
intendit enim sicut quilibet legis
lator ut corda ciuium
sint tranquilla et ut ciues
viuant pacifice et unani
mes. Unde est quod philosophus po
Rethoricorum vult velle. Sic se
habent legislatores ad animas
sicut medici ad corpora
Nam sicut medicus inten
dit sedare humores ne
insurgat morbus et bellum
in corpore. Sic legislator
intendit placare corda se
dare animas ne insur
gat rixa et dissensio in re
gno aut in ciuitate. Unde
est ergo quod dicit philosophus primo Rethoricorum
non tamen decet peccare contra
precepta medici quando as
cipere non obedire principi
Est enim anima melius bonum
quam corpus et pax ciui
um et eorum que sunt in regno
potior est quam equalitas
humorum vel quam sanitas
corporis. Summo ergo opere debet
populus et omnes habitatores

regni ita obedientiam regi-
am et observationem legum ut
ex hoc consurgat tam bona
quanta est pax et tranquillitas
existentium in regno. Consur-
git etiam ex hoc abundantia
exteriorum rerum. Nam existente
guerra in regno remanent
terre inculte fiunt depredationes
oriuntur sterilitates. Deducuntur
habitatores regni ad inopiam
si ergo consideretur quantum bonum
advenit regno ex rege. Ideo
regibus recte regentibus si etiam
dato quod in aliquo tyrannizaret
studere populus obedire illis. Nam
magis est tollerabilis aliquis
tyrannides principantis quam sit
malum quod consurgit ex inobedi-
entia principis et ex preuarica
tione mandatorum eius

Postquam docuimus
populum et habitatores
regni ut obediant
regibus et conseruent
eorum leges volumus
in hoc tale declarare
quare se habere debeant existentes
in regno ne reges prouocen
tur ad iracundiam. Contra quos
Ira autem secundum philosophum secundo
Rethoricorum est tristicia
proveniens ex appetitu appa
rentis punitionis propter
apparentem paruipensionem

cor q in ipm aut in ipsis
aut in aliqua re sua contin
intent iniurie n est ira sine
aliquali tristitia appetit enim
iratus apparent manifeste
punire eos qui parvipendunt
ipm nec aliqua q sunt ipius
nec ea q aliquo ordinatur
ad ipm Cum ergo quis aliquo
predictor modorum manifeste
fore facit in alium ille tristat
ex appetitu punitionis excitatur
irasci timens itaque ut non pro
voc̄entur reges ad iram non
debz fore facere et nec in re
gem nec in ea q sunt ipius
nec in illa que aliquo mo
ordinatur ad ipm Primo ergo
expedit eis qui sunt in regno
ut non incitant regiam iram
non forefacere in ipm regem
Regi enim duo debentur ho
nor et obediencia Est enim
rex capud regni capud aute
in alia membra dupliciter
comparatur primo quia est
altius et excellentius illis
secundo vero quia ea dirigit in ac
tiones suas in capite enim
viget sensus et ymaginatio et
quam dignum in operationes
suas sic rex excellencior est
omnibus illis qui sunt in re
gno Rursus quia eius est
leges ferre et quia in rege
maxime debet vigere sensus
et prudentia ad ipm maxi
me spectat ipse et per alios
dirigere eos qui sunt in rege
ratione ergo qua rex est excel
lentior aliis ei debetur ho
nor et reverentia Ratione
vero qua ipius est dirigere
alios debetur ei subiectio et
obediencia Qualiter dupli
citer possunt fore ferri in regem
ab hiis qui sunt in regno
primo si non ei exhibeant ho
norem debitum et reverentiam
dignam secundo si non sint ei
subiecti et obedientes obser
vantes eius leges et mandata
cum enim hec duo honor videlicet
et obediencia sibi subtra
huntur a rege multum provocatur
ad iram Unde dicitur in rhetoricorum
quod irascimur hiis qui co
nsueverunt vel tenentur nos
honorare si non se ita se habe
ant et est ratio quia sic se ha
bentes videntur nos despi
cere Itaque si nos non despicerent
impenderent nobis honorem
dignum sicut etiam ibidem dicitur
quod ad minores irascimur scilicet
si non se habeant ut debent
vel si faciant contraria eorum
que debent quod maxime con
tingit si transgrediuntur mandata
superiorum et non obediunt regi
quasi precellunt Viso ergo
habitatores regni non debent
provocare regem ad iram forefa
ciendo in ipm non exhibendo
ei debitum honorem et obe
dientiam dignam Restat vide
quid non debent ipm ad iram
provocare forefaciendo in eo

que sunt eius et que pertinent
ad ipsum. Ad regem enim pertinere
videntur quatuor genera per-
sonarum videlicet parentes et
universaliter omnes cognati uxor
filii et subditi. Spectat itaque
ad habitatores regni si no-
lunt regem ad iram provocare
non solum non forefacere in ipsum
regem sed etiam non forefacere
in cognatos uxorem filios
et universaliter in omnes subiectos re-
gi et quia omnes qui sunt in re-
gno ipsi regi sunt subditi fo-
refacit in regem quotienscumque
quis alicui existenti in regno
efficit iniuriam aliquam. Hoc
est ergo quod dicitur 2° Rethoricorum capitulo
de ira quod irascimur forefacien-
tibus in parentes filios uxo-
res et subiectos. Et quod sit
turpe ipsis non auxiliari.
Tertio spectat ad habitatores
regni non forefacere in ea
que aliquo modo ordinantur
ad regem. Huiusmodi autem
sunt possessiones regie et debita
iura regni. Provocatur enim
rex ad iram contra usurpan-
tes iura regni quia in hoc
videtur ipsum contempnere
et parvipendere si iniuste et
absque iussione regia ma-
num apponunt in ea que ad
regem [illegible] spectant.
Decet ergo omnes cives et ulterius
omnes habitatores regni ab
ipsa infantia provocare fi-
lios ad dilationem regibus et in-

instruere eos quod debeant
honorare regem obedire
ei non forefacere in cognatos
eius nec in filios nec in
aliquas personas ei subiectas
nec in aliqua iura regni.
Pessimum quidem enim ut dicitur 7° Pol-
liticorum non instruere pueros
ad virtutes et ad obedientiam
legum utilium et ad observandum
ea que requirit pollicia vel
regimen regni in quo exi-
stit semper enim amanda sunt
magis et illud ad quod primo
instruuntur iuvenes sunt
magis ad observandum proni

Quoniam in primo libro
promisimus nos
dicere quod reges et princi-
pes debeant se habere
ut amentur a populo
et quod ut timeantur
volumus hic exequi quali-
ter qualiter vel quomodo
hoc fieri contingat. Sciendum
itaque quod ut reges et prin-
cipes communiter amentur a
populo tria potissime in
se habere debent. Primo quidem
esse debent benefici et libe-
rales. 2° fortes et magni-

3o equales et iusti Primum
autem sic patet nam volgus
quasi non percipit nisi sensi
bilia bona Dicto beneficos et
liberales et nummismata
et in ea quod plus nummismata
incommensurabili amat et vene
tur. Dicitur de ijo Rethoricorum talis
de amore quod populus amat
et honorat beneficos in pe
cuniis et liberales Secundo ut
reges amentur a populo
debent esse fortes et magna
nimi exponentes se si opor
teat et personas pro bono communi
et defensione regni Nam
populus valde diligit fortes
et magnanimos exponentes
se pro bonis Credit enim per illos
salutem consequi Dicitur in ij
o Rethoricorum quod diligimus bene
factores in salutem id est eos
qui possunt nobis benefacere
nos saluando et liberando Ideo
diligimus fortes et cordatos
Tertio ut reges diligantur
a populo decet eos esse iustos
et equales Nam maxime pro
uocatur populus ad odium re
gis si viderit ipsum non
observare iusticiam Dicitur de
ijo Rethoricorum quod iustos
maxime diligimus Viso
quid reges et principes de
beant se habere ut amentur
a populo videre restat quomodo se
habere debent ut timeantur
ab eis Potissime autem time
tur potentibus ut ex ijo
Rethoricorum propter punitiones

quas exercent in subditos
in punitionem autem tria sunt
consideranda videlicet punitorem
illam personam punitam et
modum puniendi Quantum
ergo ad punitorem timebuntur
reges et principes si in
eos qui vitia mouent re
gnum et policiam perturbant
inexquisitas crudelitates
exercent Dicitur de ijo Rethoricorum
quod homines timent eos de quibus
sunt conscii fecisse aliquod
dirum Secundo timentur re
ges et principes non solum
ratione punitionis dicte sed
etiam ratione personarum puni
tarum Nam iustus pro iusticia
nulli parcere debet Dicitur de
viijo politicorum quod bene operans
nulli parcit quia nec patri
nec filio nec amico
nec pro aliquo dimit
tendum est operari iuste et bene
Tunc itaque ratione personarum
punitarum timentur reges
et principes quando nec ami
cis nec aliis parcunt si vi
derint eos forefacere Timet
enim tunc quilibet ex populo fo
refacere cogitans se non
posse punitorem effugere
immo ut dicit philosophus in pol
liticis Decet reges et prin
cipes ut timeantur magis
et ut vilius observent
iusticiam et magis puni
rent severius se gerere
contra amicos si contin
gat eos velle forefacere

qȝ contra alios Tertio timent reges et principes videre modicum periculum quod fieri contingit vel alios eorum iudices et prepositi latentes et caute se gerunt in punitionibus exequendis et in iustitia facienda qui mali effugere id quod qui puniantur Declaratur 3° rethoricorum quod latitum latiti in magis timent quam manifesti Viso quid reges et principes se habere debent ut amentur et quid ut timeantur de leui patere potest quod licet utrumque sit necessarium debet tamen amari magis appetere quam timeri Declaratum enim supra quod principalis intencio regis et cuiuslibet principis esse debet inducere alios ad virtutem omne quod bene agere propter quod timentes sunt magis boni et virtuosi debet esse magis intentum a legislatore tum quod sic timentes et assentientes in virtuosis bene agant et observent leges et mandata regis ex amore honesti et dilectionis quam habent ad bonum commune et ad regem sunt magis boni et virtuosi quam si hoc facerent timore pene et ne punirentur magis debent appetere reges et principes amari a populis et quod amore boni populi bene agant quam timeri ab eis ex timore pene tamen sibi ab actibus malis retrahendum est necessarius timor et

amari nec non omnes sunt adeo boni et perfecti quod solo timore honesti et boni quiescant male agere Oportuit quod aliquos inducere ad bonum et retrahere a malo timore pene eligibilius tamen est amari quam timeri ut est prehabita manifestum

Cuius est militia et ad quid est instituta et quod omnis bellica operacio sub militia continetur

Que sunt ille regiones in quibus meliores sunt bellatores et ex quibus artibus sunt homines bellicosi sunt eligendi

In qua etate assumendi sunt iuvenes ad opera bellica et ex quibus signis coniecturari possunt homines bellicosi

Que notabilia que homines bellicosi habere debent ut bene pugnent et ut eos strenue bellare contingat

Cuius sunt meliores bellatores an urbani et nobiles vel agricole et rurales

Quod in opere bellico multum valet exercitatio armorum et quod ad incedendum gradatim et passim ad cursum et ad saltum exercitandi sunt

Quod non sufficit ad incedendum
serio et gladiatim et ad cursum
et ad saltum exercitare bellantes
sed sunt plura alia ad que
sunt exercitandi homines bellicosi

Quod utile est in exercitu facere
fossas et construere castra et
qualiter castra sunt construenda
et que sunt attendenda in constru-
ctione castrorum

Que et quot sunt consideranda
in bello si debent publica bel-
la committi

Quod utile est in bello facere ve-
xilla et constituere duces et pre-
positos et quales esse debeant qui
vexilla in exercitu portant et qui
equitibus et peditibus preponuntur

Quibus cautelis debent uti duces
belli ne suus exercitus ledatur in
via

Qualiter ordinande sunt acies si
debeant contra hostes vel contra
adversarios dimicare

Quod cavendi sunt in bello ob-
venientes casus et quod eligi-
bilius est percutere punctim

Que et quot sunt illa que hostes
potentiores reddunt et quomodo
et qualiter debent hostes
invadere

Quod homines bellatores stare
debeant si velint hostes percu-
tere et quid debent eos facere
et quid debeant declinare a pu-
gna sicut quod non sit bonum pugnare

committere

Quot sunt genera bellorum et quot
modis debent vincere sunt
munitiones et urbani-
tates et quo tempore melius
est obsidere civitates et castra

Quod debent facere munire obsi-
dentes et quomodo per cuniculos
impugnari possunt munici-
ones obsesse

Que et que sunt genera machi-
narum eicientium lapides
per que impugnari valent
municiones obsesse et de-
vinci possunt civitates et
castra

Quod per edifficia lignea
impulsa ad muros civitatis
vel castra impugnari possunt
municiones obsesse

Qualiter edificanda sunt castra et
civitates ne per pugnam
ab obsidentibus facile devincantur

Quod muniende sunt civitates
et castra et universaliter omnes
municiones ut ab obsidentibus
difficilius capiantur

Quod muniende sunt civitates

Quod resistendum est impugna-
tioni facte per cuniculos et qualiter
machinis lapidariis et
aliis edificiis obsessi debent
obviare

Qualiter offendendi est navibus
et qualiter committendum est navale
bellum et quod hec bella singula
ordinantur

[T]ractatis duabus
partibus huius
libri tertii in quarum ostensum est quid
senserunt anti-
qui philosophi de regi-
mine civitatis
et regni et de-
terminatum est
qualiter regenda sit civitas
atque regnum tempore pacis
Restat tractare de opere belli-
co ut sciant reges et prin-
cipes qualiter committenda
sint bella. Nam ut plurimum
bellorum industria ut patet per
Vegetium in libro de re mi-
litari plus confert ad obti-
nendam victoriam quam faciat
multitudo vel etiam fortitudo
bellantium. Opus autem bellicum
ut patebit in prosequendo con-
tinetur sub militari. Quare si
de opere bellico tractare vo-
lumus videndum est quid sit
militia et ad quid sit institu-
ta. Dicendum ergo militiam esse
quandam prudentiam sive quan-
dam speciem prudentie. Possu-
mus autem quantum ad presens spe-
ctat distinguere quinque species pru-
dentie, videlicet prudentiam singula-
rem, iconomicam, regnativam,
politicam sive civilem et
militarem. Dicitur enim ali-

quis habere singularem prudentiam
vel propriam per quam se ipsum scit re-
gere et gubernare et hec est minor
prudentia quam iconomica et
regnativa. Nam minus est scire
regere se ipsum quam scire regere
familiam vel civitatem aut
regnum. Secunda species pru-
dentie dicitur esse iconomi-
ca. Nam prudens dicitur aliquis
dicitur ut 6to Ethicorum
quia bene consiliari et bene regere
et dirigere ad bonum finem.
Ubi ergo reperitur alia et alia
ratio boni ibi reperitur alia et alia
species prudentie. Quare cum bonum
domesticum et bonum totius fami-
lie sit aliud a bono alicuius
singularis persone sicut bonum
commune est aliud a bono alicuius
singulari, iconomicam sive pruden-
tiam per quam scit quis regere
domum et familiam oportet esse
aliam a prudentia per quam
quis novit se ipsum regere.
Tertia species prudentie dicitur esse
regnativa vel legum positiva.
Nam sicut aliqua persona singularis
est pars domus ita domus est
pars civitatis et regni et sicut
bonum domesticum est aliud
a bono alicuius singularis persone
sic bonum civile et regni est
aliud a bono domestico. Pru-
dentia ergo regnativa et legum
positiva idest prudentia que requiritur
in rege et principante cuius
est leges ferre et regere regnum
et civitatem est alia a
prudentia iconomica que

requiritur in patrefamilias cuius
est gubernare domum. ymmo
quanto bonum civitatis regni ex-
cedit bonum domesticum et bo-
num alicuius particularis persone tan-
to prudentia que requiritur in
rege debet excedere prudentiam fa-
milias vel prudentiam alicuius
particularis hominis. propter quod bene dic-
tum est quod ait Vegetius in
suo libro de re militari quod
neminem magis decet scire vel
meliora vel plura quam princi-
pem cuius doctrina omnibus
subiectis potest prodesse. Unde est
quod nos in erudiendo reges
et principes hunc totalem
librum divisimus in tres libros
quia in primo libro docuimus
regem esse prudentem prout rex
aut princeps est quedam perso-
na singularis et prout habet regere
se ipsum. in 2o docuimus ipsum
ut est paterfamilias et ut
habet dispensare bona do-
mestica. in tercio vero erudivimus
regem aut principem ut est
caput regni vel princi-
patus et ut habet leges ferre
et gubernare cives. Omnes autem
has tres prudentias decet ha-
bere regem videlicet particularem
yconomicam et regnativam.
Quarta species prudencie di-
citur esse politica sive civilis
Nam sicut in principante
requiritur excellens prudentia
qua sciat alios dirigere sic
in quolibet cive requiritur

prudencia aliqualis qua possit
adimplere leges et manda-
ta principantis. Non enim
sic cives principi aut
regi obedire sicut mar-
tellus fabro quia in mar-
tello nulla est cognicio
sed solum agitatur a fabro
sed in cive requiritur pruden-
cia per quam habeat opus
de hiis que imperantur a re-
ge. Differt autem hec prudencia
a prudencia particulari quam
consideramus in persona re-
gis. Nam aliud est quod rex sciat
se regere ut est aliquid in
se et aliud ut est subiectus
principanti. Nam et si quis
solitariam vitam duceret
adhuc oporteret ipsum habere
aliquam prudenciam qua sci-
ret se regere et gubernare
non tamen esset in ipso prudencia
civilis nec yconomica
nec regnativa quia nec esset
civitas nec pars civitatis. Quinta
species prudencie dicitur esse mi-
litaris. Nam regimen re-
gni et civitatis si sit rectum
et ordinatum assimilatur
hiis que videmus in uno et eodem
homine. sicut quod quilibet homo
habet duas virtutes unam
in se unam per quam prosequitur
bonum et fugit malum
et aliam per quam aggreditur
et resistit prohibentibus

sit gloria civitas et regnum indi-
get dupliti virtute et dupli-
ti potencia videlicet legum positiva
et militari ut per legum positivam
tota civitas et totum regnum
conservatur conserva et fugiat
contentia. Per militarem vero et
per operationem bellicam aggrediatur
et super impedientia et prohi-
bitiva. militaris ergo est quedam
species potencie per quam superant
hostes et prohibentes bonum
civile et regale. Ex hoc autem
apparet ad quid sit mili-
tia instituta nam sicut le-
ges ut supra ostendebat prin-
cipaliter respiciunt regale bo-
num sic militia principaliter insti-
tuta est ad defensionem quibus
bonis ut civitas et regni
quare cum omne bonum di-
vertere videatur impediri per
impugnationem hostium ex conse-
quenti vero ex seditione civi-
um et ex oppressionem debilium
personarum dicere possumus
quod sicut ad regem principaliter
spectat bene se habere in opere
bellico ex consequenti vero
spectat ad ipsum bene se habere
in aliis civilibus sic ad mili-
tes principaliter spectat bene se
habere in opere bellico et per ac-
tiones bellicas omnia impe-
dimenta hostium ex consequenti
vero spectat ad ipsos secundum ius-
sionem regiam et secundum man-
datum principantis impedire
omnes seditiones civium et
omnes oppressiones eorum qui sunt
in regno per quas regnum potest

tranquillitas civium et que
bonum habere aut potenciam
videlicet militarem maxime de-
cet habere regem nam licet
executio bellorum et remove-
re impedimenta quibus boni
spectat ad milites et ad eos
quibus rex aut princeps
voluerit committere talia sed
tamen qui committendo sunt bella
et quare tante removeri pos-
sit impedientia que bonum
maxime spectat ad princi-
pantem ex hac parte per quam
sunt ad militiam admittendi
ad militiam ut visum est
quedam potencia operis bellici
ordinata ad que bonum vi-
dentur se habere milites in
opere bellico sicut magistri et
doctores in artibus aliis aliis
quare sicut nullus efficiendus
est magister in aliis scientiis
nisi constet ipsum esse doctum
in arte illa sic nullus as-
sumendus est ad dignitatem
militarem nisi constet ipsum
diligere bonum regni et nisi
prius habeatur quo sit bonus
in opere bellico et qui velit secundum
iussionem principantis impe-
dire seditiones civium pu-
gnare pro iustitia et pro viribus
removere que impedire
possunt bonum. Ex hoc ergo pa-
tet quod omnem bellicam operationem
continet sub militari. Nam
licet bella contingat homines
pedites vel ergo consuetudine

non consistentes milites debent
tamen milites esse magistri bellorum
et ordinatores actuum in bello
ideo sub militari operatione belli-
ca continetur. Ex hoc ergo patet
quod cum milites esse debent
quasi magistri bellorum et executio
belli ad fortitudinem spectat, mi-
litia tamen continetur sub pru-
dentia

Videtur quantum ad
prudentiam spectat in opere
bellico duo necessari-
a esse strenuitatem
bellandi et prudentiam erga
bella. Quare si scire volumus
quibus regionibus sint melio-
res bellatores, attenden-
da sunt predicta duo. In partibus
ergo nimis propinquis non sunt
eligendi bellantes quia in eis
deficit strenuitas et animosi-
tas circa bellum ut ait philosophus
vii° politicorum et ut tangit as-
signatur a Vegetio primo libro
de re militari capitulo ii° ubi ait
quod nationes que vicine sunt soli
nimio calore siccate ampli-
us quidem sapiunt sed modicum ha-
bundant sanguinis. Hac propter non
habent pugnandi constantiam nec
fiduciam quia metuunt vul-
nera quia cum modicum sanguinis habe-
ant sanguinis timent sanguinis
emissionem. Non ergo sunt prompti ad
bella nec ad percussiones. Rursus
quod in partibus septentrionalibus et ni-
mis a sole remotis non

non sunt eligendi bellantes
quia et si illis est san-
guinis copia ut vulnera
non metuant propter sanguinis
habundantiam et impetuosi
sunt quia furibundi et impru-
dentes, ideo non omnino
sunt utiles operibus bellicis
quia consilium et prudentia
in dimicatione non est mo-
dicum utilis. Experimento
enim videmus et plane vult
philosophus vii° politicorum quod gentes
nimis propinque soli habundant sagacitate et indu-
stria sed deficiunt animosita-
te. Gentes vero a sole remote
econtrario prudentia deficiunt et
animositate superant. Cum ergo
sit tam animositas quam
industria necessaria
in bellis, in neutris partibus
eligendi sunt bellatores, sed
in regione media nec omnino
a sole remota nec omnino soli
propinqua eligendi sunt bellatores
ut tam prudentia quam ani-
mositate participent. Advertendum
tamen quod certa talia documenta
accipienda esse ut in pluribus
non in omnibus partibus sunt aliqui
industres et aliqui animosi
ut plurimum tamen soli propinqui
animositate deficiunt, remoti
vero prudentia. Advertendum etiam

q̄ licet in bellis tam animosi-
tas quam prudentia sit ne-
cessaria magis tamen animosi-
tas est utilis / ideo etsi
gentes omnino propinque soli
et omnino remote non sint
penitus utiles actibus belli-
cis magis tamen intermedie
regiones elligende sunt
ad opera bellica remoti-
ores a sole quam propin-
quiores ut magis animosi
percipet viso ex quibus
partibus meliores sunt bel-
latores videre restat ex quibus
artibus elligendi sunt bella-
tores / examinanda ergo sunt
ea que requirunt in hominibus
bellicosis ut sciamus quales
homines sint elligendi ad
bellum et ex quibus artibus
sint assumendi bellantes
Dicimus ergo quod cum bellatores
debeant habere membra apta
et assueta ad percutiendum
non debet horrere effusionem
sanguinis debeant esse animo-
si ad invadendum et potentes
ad tollendum labores / dicere
possumus quod fabri ferrarii
et carpentarii utiles sunt
ad opera bellica quia ex arte
sua habent brachia apta
et assueta ad percutiendum
sunt etiam utiles macellarii
quia non horrent sanguinis
effusionem cum assueti sint ad
occisionem animalium et ad effundendum

sanguinem venatores etiam aprorum
admittendi sunt ad huiusmodi opera
/ nam non sine magna auda-
cia contingit aliquos inva-
dere apros / sunt ergo tales
animosi et strenui ad bella-
dum / immo forte non minus
periculosum est bellare cum
apro quam bellare cum hoste
ideo non timentes aprorum
pericula sic in eos non time-
bunt hostium bella / Ursi venato-
res ceterorum non sunt repu-
diandi ab actibus bellicis
eo quod tales assueti sunt ad
labores plurimos / Ex hiis
ergo artibus propterea ne dictis
elligendi sunt bellatores
barbitonsores autem et suto-
res si considerent artes ipsa ad
pugnandum sunt inutiles / nam
numquam ~~...~~ vibrabit clavem
aut ensem bene qui debet
habere manum levem et non
est assuetam retinere in manibus
nisi vas aliud a' actu / nec enim
proportio est acus ad lanceam
et rasorii ad clavam / sic
et apothecarii aurifices
et piscatores non sunt elligen-
di ad huiusmodi opera eo quod non
habent artes conformes operibus
bellicosis / potest ergo contingere
quod in quadam arte sint aliqui
bellicosi et audaces aliqui
vero timidi et pusillanimes
sed aliud est ex quo arte
et prout ars ipsa reddit

homines aptos vel inertes ad
opera bellica quia ita
unum dixit esse utilia ad
actiones bellicas et aliqua
inutilia

Diximus supra per philosophum velle
Diximus in primo pollus iuve-
nes a primo anno
ultra hoc asuefaciendos esse ad
labores fortes et ad labores
militares et bellicosos quod
concordat cum Vegetio de re
militari dicenti quod a tempore pu-
bertatis asuescendi sunt iuvenes
ad militares labores. imo
quia que a iuventute inchoamus
nimis diligimus et delectamur
in illis. Si vult legislator
cives bellatores facere et reddere
ipsos aptos ad pugnandum
potius debet prevenire tempus
quam pretermittere. nam ut ait
Vegetius melius est ut iuve-
nis exercitatus causetur etatem
nondum advenisse pugnandi
quam doleat preterisse. est autem
specialis ratio quare oporteat
iuvenes ab ipsa iuventute
asuescere ad artem bellandi quia
non parva ut levis ars esse
videtur hec armorum industria
nam cum equitem sive peditem
oportet esse bellantem quasi fortuitu
videtur pervenire ad palmam

si careat industria bellandi
tam enim in pedestri quam
in equestri pugna sunt multe
adhibende cautele. fatuum
est quod pro posse sit tunc velle
addiscere bellare cum imminet
pugnandi necessitas ubi
vita pluries morti exponitur
ut ergo bellatores habeant
spacium addiscendi singula
que requiruntur ad bellum ab ipsa
pubertate asuescendi sunt ad opera
bellica. quare si legislator ut
rex aut princeps debeat committere
bellum viros exercitatos et
bellatores strenuos debet
assumere. Viso in qua etate
asuescendi sunt qui debent efficaciter
bellatores ad actiones belli-
cosas videre restat ergo quibus
signis cognosci debent homines
bellicosi. Dicam ergo viros
audaces et cordatos utilio-
res esse ad bellum quam timi-
dos. viros quoque homines fortes
et duros corpore quia potencio-
res viribus sunt magis eligendi
ad opera bellica. Amplius
cum videamus quam animalia
bellicosa quam vero timida
homines similes bellicosis animalibus
utiliores esse videntur ad bellum
Ubi ergo quibus signorum cogno-
scere possumus bellicosos viros
primo quidem per signa sumpta que
cum animositas et audacia
secundo vero per signa sumpta quibus osten-
ditur virilitas et fortitudo corpo-
ris tertio autem per signa sumpta quod
conformantur animalibus bellicosis

Sunt aut signa p q̄ ondit' animositas et strenuitas cor- dis vigilantia oculor' et de- ciatio ceruicis ~~Sig vo~~ Ideo dicit vegetius q adolescētes in arcto opi deputandos dicit ee vigilantibus oculis et erecta ceruice Signa vo p q̄ ondi fortitudo corpor' et vires membror' sunt du- tes carnis compactio mu- sculor' neruor' et lacertor' na 2m phm viijo politicor' opus bellicosum et industria mechanicor' omnino corrumpit mag- num na ut scribi ijo de aia molles carne aptos mete dicimus sed e contrario duri carne habentes compactos et neruos et lacertos sunt vigorosi et animosi et fortes corpore et sunt aptiores ad pugnam Signa vo conformatiua nobis animalibus bellicosis sunt magnitu- do extremitatum et latitudo pectoris videmus enim leones animalium fortissimos habe magna brachia et latum pectus qm ergo videmus in hoie q sit vigilans oculis erectus ceruice in carne compactus in durus in musculis habens neruis et in musculis habens longa brachia et latum pectus debemus arguere ipm ee bellico- sum et aptum ad pugnandum Tales ergo querendi sunt bellatores et ut plurimum conuenit eos ee aptos ad actiones bellicas

Quantum ad presens spectat enumerare possumus viij que decent homines bel- latores 2m que quantum ad pns spectat inuestigare possumus quos et quales bellatores debet rex et princeps eligere Primo enim oportet pugnatores hoies posse sustinere magnitudinem ponderis Secundo posse sufferre quasi assiduos membror' motus et labores magnos tertio posse tollerare paruitatem victus quarto no curare de incomodi- tate iacendi et standi quinto reuereri iusticie et boni comunis quasi no apretiari corporalem vitam sexto no horrere sanguinis effusionem septimo habere aptitudinem et industriam ad protegendum se et ad feriendum alios octauo verecundari et erubescere turpem fugam Est enim primo necessarium bellatoribus posse sustinere ponde- ris magnitudinem na inermes a- quacumque parte feriantur occum- bunt q̄re nisi quis possit sustinere armorum pondera inutilis est ad bellum Secundo bellantibus expedit posse sustinere quasi assiduos membror' motus na si quis in bello non continue se ducat aduersarius non fallitur in percutiendo quasi semper expo- ad sustinendum fortiores ictus expertum est enim q hoie continue se ducente vix aut nunquam ad plenum aliqua percussio potest attingere Sed semper oblica subter- fugit na sic signum se mo- ueret et no staret fixum

no sit de facili percussus ab
arcu sit homo se involvens
no sit de facili vulneratus
ab hoste / continuus ergo membrorum
motus est necessarius ad vi-
tandum plagas / sic etiam est
necessarius ad mentiendum
eas propter quod tales debent
esse homines pugnativi ut diu
tollerare possint assiduum me-
brorum motum Tertio homines
pugnativos decet non curare
de pravitate victus nam grave
est ultra armorum pondera
et eorum que requiruntur ad defen-
sionem exercitus deferre habun-
dantiam victualium et copiam
victus imo et si absque gravamine
adessent pugnatibus ciborum uber-
tas / adhuc esset eis necessaria
abstinentia et non gravare se
de nimio cibo / ut laborem pu-
gnandi melius tollerare possent
Quarto decet eos non curare
de incommoditate iacendi et
standi / nam expedit aliquando
pugnatibus die noctuque esse
in armis propter quod nec instan-
do nec in iacendo est commo-
dum aut requies Quinto decet
ipsos propter iusticiam et que bo-
num est non appretiare corpo-
ralem vitam nam cum tota op-
eratio bellica exposita sit pe-
riculis mortis / nunquam quis est
fortis omnino et bonus bella-
tor nisi aliquo sit impavidus
circa pericula mortis / spectat
enim ad fortem et ad bonum
bellatorem ut innuit philosophus iii°

Ethicorum non curare in bello bene
mori / tunc enim quis dicitur bene
mori in bello quando iuste bel-
lans ut pro defensione rei publice
vel pro aliquo alio magno
bono iuste et audacter expo-
nit se mortis periculis / dum
autem quis ultra quam debeat
diligit corporalem vitam
de facili eligit turpem fugam
Sexto pugnantes non
debent horrere sanguinis
effusionem nam si quis
cor molle habens / mulie-
bris exeus horreat effun-
dere sanguinem non audebit
hostibus plagas infligere
et per consequens bene bellare non
poterit Septimo decet eos
habere aptitudinem et industriam
ad protegendum se et ad ferien-
dum alios nam ut dicitur
primo Ethicorum finis militaris
est victoria sed cum omnes
bellica operatio contineatur
sub militari ut supra ostende-
batur et ut habetur a philoso-
pho primo Ethicorum omnis actio-
nis bellice dicitur victoria esse
finis / quare cum maxime
contingat bellantes vin-
cere si bene sciant se protegere
et alios ferire industria
protegendi et feriendi valde
est expediens bellatoribus
quilibet autem talis industria
habeat et quilibet sit feriendus ho

stem et quod acumulandum ad ista infra patebit. Octavio dicit bellatores verecundari et erubescere turpem fugam. Nam ut dicit iiio Ethicorum Aristoteles illos sunt viri fortissimi apud quos honorantur fortes inter cetera autem que reddunt homines bellicosos est diligere honorari et pugna et erubescere turpem fugam. Advertendum autem quod cum dicimus bellatores non horrere effusionem sanguinis non debere timere amittere corporalem vitam et cetera alia que diffusius diximus intelligendum est si habeant iustum bellum nam pro defensione iusticie et pro communi bono exponenda est periculo corporalis vita non est cavenda effusio sanguinis et cetera alia sunt fienda propter que iusticia et commune bonum defendi potest. Ex hiis autem plane patet quales bellatores et quos viros pugnativos rex aut princeps eligere debeat. Nam illi sunt eligendi in quibus plura reperiuntur de hiis que requiruntur ad pugnam.

Connumeratis hiis que supra dicuntur viri bellatores restat inquirere qui meliores bellatores an urbani et nobiles vel rurales. Videtur autem si consideremus predicta rurales meliores esse. Nam et hanc opinionem visus est esse Vegetius dicens. Nunquam credo potissime dubitari aptiorem armis esse rusticam plebem. Ad hoc enim videntur facere que supra diximus dicebamus enim viros pugnativos tales esse debere qui possent sustinere magnitudinem ponderis continuum laborem membrorum parvitatem victus incomoditatem iacendi et standi non timere mortem non horrere effusionem sanguinis et cetera alia que tetigimus in capitulo precedenti. Constat autem ruralem populum maxime habere predicta sunt enim rustici assueti ad magnitudinem ponderum. Non enim in bellis gravabit eos armorum sarcina qui assidue tempore pacis assueti sunt ad maiora pondera unde nec eos fatigabit cursus vel ductio brachiorum

vel dorum nidborum. Motus
qui ad hos et ad maiores
labores sunt continue as-
sueti. Rursus eos non affligit
et paruitas victus quibus potus
aque satisfaciebat in siti
et grossus panis sufficie-
bat ad esum. Amplius ru-
rales non affligunt ex
incomoditate iacendi vel
standi qui solis ardorem
non timent umbras non
querunt. balneorum solatia
nesciunt. in solida terra ia-
centes suauius dormiunt
quam urbani et nobiles requi-
escant in culcitris. Hoc autem
probabile est non multum timere
mortem nam quanto quis
magis mortem timere videtur
quanto magis delicate vixit
et quanto plurimorum solaciorum
expertus est in vita tanto
magis timet mortem
hii ergo non videntur hor-
rere multum effusionem sanguinis
nam inter ceteras gentes
ruralium gentes videtur esse
crudelior. ad hec igitur inten-
dentibus videtur sentiendum
esse meliores bellatores
esse rurales. Sunt autem
alia per que videtur ostendi
urbanos et nobiles melio-
res esse pugnatores. nam
inter cetera per que quis redditur

bonus pugnator est ut di-
cebatur velle honorari ex pu-
gna et erubescere turpe fu-
gam. hinc est ut ait philoso-
phus 3° Ethicorum quod Hectorem
fecit audacem. Dicebat enim
Hector si ex pugna fugiam
Pelimidas michi vetu-
perium ponat. Sic et Dya-
medes hoc modo affectus
fuit strenuus. quia dicebat
si in bello in fugam versus
Hector tunc contionabitur in tro-
ianis dicens a me devictus
est Dyomedes. quare cum
velle honorari et erube-
scere de aliquo turpi facto
magis conveniat nobilibus
quam rusticis hii meliores
videntur quo ad pugnam eo
quod verecundantur fugere. Rur-
sus in bello multum valet
industria et prudentia
nam sagacitas et astutia
aliquando plus facit ad opti-
nendam victoriam quam ipsa
fortitudo. quare cum communiter
nobiles industriores sint
rusticis. sequitur hos me-
liores esse pugnantes
videntur enim hec duo ma-
xima esse ad optinendum vi-
ctoriam verum erubescentia
fugiendi et sagacitas bel-
landi. ut ergo sciamus quid
sit de quesito tenendum oportet
advertere in arte pugnandi
dupliciter eligendi sunt pugna-

tores plus enim esse pugna pedestris et equestris in pedestri itaque certamine magis eligendi sunt rurales quam nobiles eo quod ibi maxime valet assuefactio ad portatorum ponderum et tolleranda labores. In equestri vero magis eligendi sunt nobiles eo quod equorum fortitudo supplet defectum quem patiuntur nobiles in non posse tantos sustinere labores quantos sustinere consueverunt rurales in huiusmodi enim maxime valet bellandi sagacitas sociata erubescentie fugiendi. Breviter tamen quod sunt nobiles quam omni parte efficiantur strenui bellatores assuefaciendi sunt ad portandum armorum pondera et ad sustinendum labores et motum brachiorum et aliorum membrorum corporis ut requirunt opera bellica que et quot sunt illa atque debeant exercitari bellantes in sequenti capitulo ostendetur.

Recitat Vegetius in libro de re militari exercitationem armorum et industriam bellandi fuisse ea que terrarum orbem romano populo subiecerunt. Nam quid potuisset paucitas Romanorum adversus multitudinem hyspanorum contra dolos affrorum et prudencias grecorum nisi Romani illi exercitati fuissent in armis et magis habuissent bellandi industriam. Non est enim inconveniens virum prudentem et sagacem in uno [illegible] prudentia esse imprudentem in alio. Unde multociens contingit quod prudentes in rebus aliis propter inexercitium armorum non sunt industres in bellis. Exercitium enim in quolibet negotio prebet audaciam ut non metuat id facere. Nam ut ait Vegetius Nemo facere metuit quod se bene didicisse confidit. Unde est quod tantum valet armorum exercitatio quod in bellorum certamine paucitas exercitata sit prompta ad victoriam et multitudo indocta et rudis semper sit exposita ad fugam et ad cedem. Viso armorum exercitium esse utile ad opera bellica restat ostendere quo exercitandi sunt bellantes admittendi quidem et passim adcursum et ad saltum

Nda ista ut inspiciendo pa-
tebit necessaria sunt in bel-
lis et exercitatio circa ipsos
bellantibus est notitia pro-
cum milites et pedites et
ulteri bellantes assuescen-
di sunt ad gradiendum et passum
bellicum ut gradati pergant
Ita ut quilibet in suo ordi-
ne se teneat. Nam si aci-
es sive peditum sive mi-
litum non ordinate incedit
duo mala inde consequuntur
Nam non servato debito ordine
in una parte erit acies
quasi sparsa et rara ve-
tra quam debeat in alia vero
arta et stricta plus quam
oporteat. Primo quod ex eo quod
in aliqua parte est rara citius
ab hostibus perforabitur et di-
videtur et per consequens debella-
bitur. Secundo in parte in qua ni-
mis arta est impedietur
ad percutiendum. Nam cum bel-
lator a suo consortio ni-
mis comprimitur sua impedi-
untur brachia ne possit
hostibus plagas infligere.
Hec ergo duo sunt in acie
necessaria ut si libet
non possit de facili per-
forari ab hostibus et non
impediatur ad percutiendum
quod nisi debito gradu et
debito ordine servato in
incessu fieri non potest

tam quod pedites quam equi-
tes bellatores antequam
bella exercitandi sunt multo usque
sic congregandi et exercitan-
di ut onerati armis
ordinate incedant ac
si deberent pugnam
committere et cum viderit
magister bellorum aliquem non
tenere ordinem debitum
ipsum increpet et corrigat
vel si nimis delinquat
ipsum omnino repellat ab
acie tamquam inutilem bel-
latorem. Secundo exercitandi sunt
bellatores tam pedites quam
equites ad cursum ut sint
habiles in percurrendo. Vide-
tur enim hoc valere ad tria. Primo ad
explorandum inimicorum facta.
Nam bonum est in exercitu ali-
quos agiliores percurrere
qui de facili non possint
ab ipsis hostibus comprehendi
explorantes conditiones et
facta hostium. Secundo est uti-
le ad obtinendum meliorem
locum. Nam et locus multum facit
ad pugnam. Ideo si bellato-
res exercitati sunt ad cursum
facilius obtinebunt aptiorem
locum ad pugnandum. Tertio est etiam
hoc utile ad persequendum ho-
stes et fugientes. Nam non
de facili quis poterit evadere ma-
nus insequentium vel percur-
rentium. Tertio exercitandi sunt
bellatores ad saltum ut si

aut saltu uel per saltum inuade
quod tamen ad tria est utile primo
ad remouendum impedimen-
ta secundo ad euadendum aduersarios
tertio ad infligendum maiores
plagas. Contingit enim ali-
quando inuenire fossas et alia
impedita in via que sine
saltu transiri non possunt. Quare
utile est ad remouenda im-
pedimenta ut equites sic sint
docti ut sciant equum sic pu-
gere ut per saltum foueas et
alia impedita pertranseat
et pedites et tamen milites
si contingat eos pedes pugnare
si volunt boni bellatores
existere sic ab ipsa iuuentute
exercitandi sunt ad saltandum
ut possit per saltum foueas
et alia impedimenta tran-
sire. Secundo etiam exerci...
aduersarii quia sic vident hos-
tes per saltum inuadere. Tertio
sunt ipsi saltus ratione mo-
tus faciunt ut plaga amplior
infligatur.

Possumus autem post
tria predicta ad
que exercitandos dixi-
mus bellatores enu-
merare octo alia ad que exercitari
debent homines bellicosi. Primo
enim exercitandi sunt ad per-
tandum pondera. Secundo ad inua-
dendum et percutiendum cum lancea.
Tertio ad emittendum tela sive
iacula et ad percutiendum cum
lancea. Quarto ad iaciendum
sagittas. Quinto ad prohibendum
proiciendum lapides cum
fundis. Sexto ad percutiendum
cum plumbatis. Septimo
ad occidendum equos. Octavo
ad sciendum autem natandum.
Est tamen ulterius dicendum
quod exercitandi sunt bella-
tores ad percutiendum cum gladiis
et ensibus sed de hoc specialiter
capitulum faciemus. Primo enim
sunt exercitandi bellatores
ad portandum pondera ut
plus ponderis portare assue-
scant tamen cum sit armorum
sarcina. Nam consuetudo est
quasi natura quia cum quis sit
assuetus est ad portandum maiora
pondera videtur sibi quasi
quod leuius incedat si oneretur
minori pondere. Rursus non
solum arma sed etiam plura alia
sunt ferenda in bello. Ideo
tamen ad maiora pondera
non est inutile assuescere bel-
latores. Secundo exercitandi sunt
bellatores ad inuadendum
et percutiendum lancea. Reci-
tat enim Vegetius quod antiquitus
apud Romanos in campo aliquo
infixi pali infigebant et
iuuenes quos volebant facere
optimos bellatores exercitabant

ad palos ipsos ut ita quilibet
haberet duplicis ponderis scutum
quam sit scutum quod portat in
bello et clavam ligneam du-
plicis ponderis et quod illorum
iuvenum sic oneratus contra
aliquem illorum palorum quasi contra
adversarium incedebat. Et nunc
percutiebat palum in summitate
nunc in imo nunc in me-
dio et quod palum illum sic impetuo-
se ferebat percutiendo ipsum
et tropando se et alia facien-
do que requiruntur ad bellum
atque contra hostem dimicaret et
tam diu mane et sero iu-
venes sic exercitati essent cum
postea veniebant ad bellum
non gravabantur in percuciendo
cum clava vel in sustinendo
consimiles labores bellicos. Tertio
exercitandi sunt bellatores
ad emittendum tela et iacula
et ad percuciendum cum lancea
quod etiam ad fixum palum fieri habet.
Fiebant enim antiquitus ut cum
iuvenes exercitati essent ad
percuciendum palos infixos cum
clava quod exercitabantur ad per-
cuciendum cum telo vel cum ia-
culo sive cum lancea. Stabant
enim a remotis et assuefaciebant
brachia ut possent palum
illum percutere vel saltem pro-
pe eum percutere. Est autem
attendendum in iaciendo te-
lum aut lanceam primo vi-
brandum est telum et postea
fortiter est impellendum

vibrato enim telo propter maio-
rem motum quem efficit
in aere longius procedit et
amplius vulnus infligit.
Quarto exercitandi sunt bella-
tores ad iaciendum sagittas
vel cum arcubus vel cum
balistis. Nam quia contingit
quod ipsos hostes non possumus
eminenter attingere utile
est eos sagittis impugnare
immo dato quod pugnantes
se cum hostibus possunt com-
misceri antequam congrediantur proficuum
est eos arcubus et balistis
terere. Legitur enim de Affricano
Scipione quod cum de populo
romano certare deberet non
aliter contra hostes se obtinere crede-
bat nisi in omnibus aciebus
electos sagittarios immisisset.
Quinto sunt bellatores exercitan-
di ad iaciendum lapides cum
fundis. Hic enim modus bellandi
in quibusdam maritimis insulis
fuit inventus in quibus
pueri ut Vegetius recitat
adeo industres erant ut
iuvenes nullum cibum eis exhi-
berent quem non primo cum
funda percuterent. Est enim hoc
exercitium utile quia fundam por-
tare nullus est labor. Contingit
tamen evenire ut in lapidosis
locis habeatur conflictus et ut
mons sit aliquis defen-
dendus. In impugnatione
etiam castrorum et civitatum
non inutile est lapides

cum fundis circa sextum exercitandi
sunt bellantes ad exercitia
proiciendi cum plumbatis. Nam
pila plumbea vel ferrea cum
cathena aliqua coniuncta ma-
nubrio ligneo vehementer
ictum reddit. Nam ipse vehe-
mentiorem motum acquirit,
vehementius percutit pila
cum cathena hastae inserta
quam si ipsi hastae vel ipsi ma-
nubrio ligneo esset iuncta.
Ad omne enim genus percussionis
exercitandi sunt bellantes ut
contra alios et alios hostes
aliter et aliter percutiendo discant.
Septimo bellatores exercitandi
sunt ad ascensionem equorum.
Nam ut Vegetius recitat fie-
bant antiquitus equi lignei
ad quos ascendendo iu-
venes in hieme exercitabantur
sub tecto, in estate vero in
campo. Et primo equos illos
ascendebant inermes et de-
inde armati. Et adeo ad hoc
assuefiebant ut a sinistris
et a dextris et undique equos
illos ascenderent. Immo quod
plus erat evaginatis gladiis
ascendebant in illos. Intantum er-
go circa hoc exercitabantur in pa-
rte quod in tumultu praelii sine
mora de facili ascendebant
equos. Octavo assuescendi
sunt bellatores ut na-
tare sciant. Nam non semper
pontes sunt prompti et mul-
totiens occurrunt aquae

profunditates. Propter quod ex igno-
rantia natandi contingit
multos periclitatos esse. Inde
est quod apud Romanos antiqui-
tus consuetudo erat qui iuve-
nes futuri bellatores
per magnam partem
diei exercitati essent ad arma
si tempus erat natationis
continuo ducebant ad flumen
ut arte natandi assuescerent.
Immo non solum pedites
et equites et etiam ipsos equos
ad natandum exercitabant. Ad-
vertendum autem quod praedictorum ex-
ercitiorum quaedam sunt magis propria equi-
tibus quaedam peditibus, quaedam
utrisque. Quod quomodo sit non
magna consideratione
eget et solertem mentem
latet. Nam praeter hoc ascendere equos
est proprium equitibus, percutere la-
pides cum funda videtur
esse proprium peditibus. Alia vero
aliquomodo applicabilia ad utrosque.

Negotia bellica
inter cetera periculo
plena esse videntur.
Ideo in eis est ma-
gna diligentia
adhibenda. In talibus ergo
non potest quis superabundare cau-
telis. In pugna enim omnino
est eligendum maioris diligentiae

habuisse quam bella commissa re-
quirebant. quia ita ipsa in aliquo
negotio neglexisse. Nam vera-
citer Vegetius dixisse Catho-
nem quod in aliis rebus si quid
est erratum potest postea corri-
gi. delicta vero preliorum emenda-
tionem non recipiunt sed statim pe-
na errorem consequitur. quia im-
perite et imprudenter pugnantes
vel pro [illegible] perimuntur vel
in fugam conversi adeo efficiuntur
timidi quod contra suos victores
vix aut numquam audent bella
committere. Ergo si in bellis
omnino est superabundans cautela
non est pretermittendum quin cum
in aliquo casu potest exercitum esse
positum ne debelletur ab hosti-
bus. Contingit autem pluries
diurno et nocturno tempore
quod exercitu absque fossis et castris
existente et non credentes ho-
stes esse propinquos. quia superve-
nientibus hostibus fugit exercitus
debellatur. Ergo postquam exercitus
suam dietam compleverit et ali-
cubi vult pernoctare et ulte-
rius moram trahere si ad locum
illum in aliquo casu vel in ali-
quo eventu hostes supervenire
possunt statim ita exercitu fieri
debent fosse erigendo muni-
tiones aliquas quasi ad modum
castrorum. quia mirabiliter tam salutare
tam necessarium invenitur
in bello sicut si debite sint
facte munitiones et recte casti-

ficata sint castra ita ut in-
fra castrorum spacia totus
exercitus securus permaneat quamquam
circumquaque et undique supervenien-
tes hostes obsidiant. Debent
enim exercitus semper ferre instru-
menta quibus ut cum castra me-
tari voluerit quasi quandam
munitam civitatem secum por-
tasse videatur. Viso utile
esse ita exercitum facere fossas
et construere castra restat
ostendere qualiter huiusmodi
munitiones et castra sint
construenda. Nam si hostes sint
absentes facile est ita exercitum
fossas munitiones erigere et
castra construere sed si adversarii
presentes assint difficilius
est castra munire. Sunt enim in
tali casu duo necessaria videlicet
hostibus resistere et castra con-
struere. In tali ergo eventu secundum
sapientum sententiam est exercitus
dividendus ita quod omnes equi-
tes et una pars peditum debeat
ordinari in acie ad repellendum
impetum hostium. Reliqua vero
pars peditum que possit suffi-
cere ad talem constructionem ca-
strorum debet celeriter castra
construere. Quod autem super
construendis castris et faciendis
fossis aliquos magistros
peritos qui negligentes
sollicitent et puniant quia in
[illegible] quod ipsum oporteat

agere. Ostenso utile esse castra
construere et qualiter contra pugnantibus
hostibus construenda sunt castra
et que sunt attendenda in con-
structione castrorum. In faciendis
enim fossis et in construendis
castris intra quorum spacium est
exercitus collocandus, tria sunt con-
sideranda, videlicet situs, forma
et munitionis modus. Circa
situm autem quantum ad presens spectat
sunt quatuor attendenda. Primo
ut sit in copia aque et alio-
rum que sunt exercitui necessaria. Secundo
non debet illi de vicino mons
aliquis vel locus aliquis
arduo posse exercitus impugnari.
Tertio circa situm considerandum
est spacium, ut pensata multitudine bellatorum
accipiendum est spacium circa quod
sunt munitiones erigende
ut non plus accipiat de spacio
quam requirat bellantium. Nimis enim
multitudo nec etiam accipiatur
tam modicum ut ultra quam
debeat oporteat exercitum constrin-
gi et constipari. Quarto si op-
portet in loco illo exercitum
moram contrahere et assit pro-
litas eligenda est circa situm
salubritas aeris. Ideo nec exerci-
tu non solum cavenda sunt vulne-
ra hostium, sed ut offert se fa-
cultas cavende sunt pestes
morborum. Declarato ergo que sunt
attendenda circa situm castrorum,
declarandum est qualis debeat
esse eorum forma. Videtur autem
velle Vegetius munitiones

et fossas fiendas circa exercitum
debere habere formam quadri-
lateram oblongam, quia si-
gura circularis est capacissima,
eligibilius est facere munitio-
nes circa circularem formam vel
formam multorum angulorum, quia
si multum timetur de impetu
hostium oportet fossas facere multorum
angulorum, eo quod illa forma
est magis defensioni apta ut
infra patebit. Talis itaque
forma est melior in constructione
castrorum nisi loci situs impedi-
at. Propter aliquam contingit situm
illum non pati talem formam.
In tali ergo casu construenda
sunt castra semicircularia, tri-
angularia, quadrata vel
secundum aliquam formam aliam quam
requirit dispositio et aptitudo
situs. Porta autem principalis
ex illa parte facienda est que respi-
cit hostes vel circa quam prefectus
est exercitus. Sunt etiam in castris
ponenda insignia ad terrendum
hostes et etiam ad hoc ut si con-
tingat aliquos de exercitibus elon-
gari a castris, visis insigniis me-
lius sciant ad castra redire.
Viso itaque pertractatis superest
videre quis munitionis modus
attendendus est in constructione
castrorum. Notandum ergo quod si exercitus diu
ibi moram intendit, erigende
sunt fortiores munitiones
et faciende ampliores fosse, sed
si aliud ibi prioritas cupit
latet ibidem per modicum tempus
existere, non oportet tantas mu-

nitorum ex parte. Modum autem et quan-
titatem fossarum tradit vegetius
dicens quod si immineat ma-
gna vis hostium fossa debet
esse lata pedes novem alta
septem. Sed si adversariorum vio-
lentia immineat convenit
fossorum ampliorem esse et altiorem
facere ita ut sit lata pedum
xii et ix. Est tamen advertendum
quod si fossa sit alta pedum ix
terra ei erectam super fossam
crescit quasi pedum iiii ita
quod tota fossa alta est quasi pedum
xiii. Debet enim fossa esse in maiori
ex parte hostium et tota pertinentia
est ad partem intra ubi est exer-
citus collocandus in terra
aut illa figendi sunt stipi-
tes et ligna et municiones
alie quas secum exercitus porta-
re debet. Sic ergo castris consti-
tutis et fossis factis poterit
exercitus morari securus.

Ut patet per philosophum
et per habita circa
negocia bellica est
cautela maxima
adhibenda. Nam quia bellorum
casus irremediabiles sunt
diligenter videnda sunt quibus
ita bella conducenda existunt.
Unde pugna publica quantum
tamen inclinus aut pugna-
no committere quia absque debita
provisione fortune et casui
se exponere. Videndum autem in
bello duo existere videlicet viros pu-
gnantes et auxilia que veh-
untur ad pugnandum ex parte
autem virorum pugnantium committendum
ad presens spectat sex sunt at-
tendenda sunt et ex parte
auxiliorum et ambulantium
ad bellum sex alia enumerari
possunt que sunt attendenda
in universo ergo rex aut princeps
aut dux exercitus qui debet
esse vigilans sobrius prudens
et industris duodecim conside-
rare debet sex ex parte virorum
et sex ex parte ambulantium
et postquam eligat publicam pu-
gnam committere. Sunt enim sex
ex parte hominum bellatorum que
faciunt ad optinendam victoriam.
Primum est numerus bellatorum
nam illi plures quia bellantes
ceteris aliis paribus 2m quod
huiusmodi sunt victoriam
obtinere debent. Nam ut dicitur
iii pollitico(rum) qualitas im- qualitas
pugnatorum est melior utilior
sicut manus pondus magis
trahit. Sed ex parte bellatorum
attendenda est exercitatio. Nam
brachia huiusmodi inassueta
ad percuciendum et membra
inexercitata ad bellandum
deficiunt in sustinendo. Quibus
virilius et expedicius et
sine maiori labore et pena

faciat opera consueta Tercio attenden-
da est tollerancia circa neces-
sitates corporis Nam existentes
in exercitu oportet multa inco-
moda tollerare que si sunt
aliqui ibi molles et muliebres
et verentes incomoditates
aliquas sustinere devicti
ipsis incomoditatibus quas su-
stinent bellare recusant et
exercitum fugiunt Quarto conside-
randa est fortitudo et duri-
cies corporis multum enim interest
nosse duriciem ferri et similiter molli-
ciem panni cerici et inter
suavitatem lecti et asperitatem
pugne consideratio enim bello
in quo omnes volunt esse boni
bellatores Si per hoc venit
ad experientiam pati vim contestorum
et gustaverint quanta sit durities
ferri et quantum sit armorum pon-
dus et quantus sit labor pugne
et quantum affligunt vulnera
hostium ut plurimum est durus
carne et robustus corpore
si propter talia non retrahitur a
bellando Nam et si contingat
molles carne et pugnam
gustaverint bella appetere
pugna hec est ut raro Nam
habentes carnes molles
ut supra tangebatur sunt ap-
tiores ad intelligendum sed ut
plurimum sunt inepti ad pu-
gnandum Nam tales diffici-
liter sustinent armorum ponde-
ra

vehemencius dolent ex illatione
vulnerum Quinto consideranda
est in bellatoribus industria et in-
dustria ad bellandum Nam
quanto cauciores sunt bellatores
tanto citius victoriam obtinent
Sexto attendenda est virilitas
et audacia mentis quia audaciores
et magis cordati ut plurimum
in pugna victoriam obtinent
Rex autem ergo princeps vel dux
exercitus pugnaturus publice dimicet
ex parte hominum bellatorum sex
considerare debet Primo ex
qua parte sunt plures bellato-
res Secundo qui sunt exercitati ma-
gis 3o qui sunt fortiores in
sustinendo necessitates et in-
commoda Quarto qui sunt robu-
stiores et duriores corpore
Quinto qui industriores et
sagaciores mente Sexto qui
sunt audaciores et viriliores
et cordatiores corde et tunc dux
sobrius et vigilans prout vi-
derit suum exercitum in hiis con-
dicionibus abundare et defi-
cere poterit accelerare pu-
gnam vel differre et bellare
publice et aperte vel per insidias
et latenter Enumeratis sex
condicionibus que consideranda
sunt pugnaturis commissa bellum pu-
blicum ex parte hominum bellatorum
Reliquum est enumerare sex alia
que sumuntur ex parte amminicula-
cium et eorum que auxiliantur ad bel-
landum in bello quod auxiliantur

equi arma victualia loca
pugnandi tempus et auxilium
expectatum. Debet ergo dux exercitus
considerare primo ex qua parte
sint plures equi et meliores
2o ex qua parte sint meliores
sagittarii plures armati et
habentes meliora arma 3o
ubi plus victualia abundant
Nam aliquando absque robore et absque
bello adversarii cedunt deffici-
entes in victualibus et ob mo-
dicitatem non valentes moram
contrahere. 4o considerandus
est pugnacionis locus qui sit
in altiori situ vel meliori ad
pugnandum. 5o circa pugnam
attendendum est tempus utrum
tunc quo committenda est pugna
sol sit oppositus faciebus eorum
vel hostium et utrum sit aliquis
ventus flans et elevans pul-
verem contra ipsos vel contra
adversarios. Nam habentes so-
lem et ventum per pulverem
contra se offenduntur in oculis
ut dimicare non possint. Sexto
est attendendum qui plures au-
xiliatores expectant auxilia.
Nam si hostes expectant plura
auxilia non est bellandum vel
accelleranda est pugna. Si
autem ipsi plures auxiliatores
expectant est impugnacio dif-
ferenda. Hiis ergo omnibus
diligenter inspectis si videat dux
exercitus sufficienter adverterit

utrum debeat publicam pugnam
committere. Nam postquam viderit
se in pluribus condicionibus prefatis
habundare vel deficere sic se ha-
bere poterit circa bellum
forte enim numquam continget
omnes condiciones predictas
concurrere ex una parte. Ubi tamen
plures et meliores condiciones
concurrunt est pars potencior ad
bellandum

[S]emper exercitus unita
et ordinata fortior est seipsa
dispersa et confusa.
Contingit autem
aliquando commisso
bello ordines
et acies turbari
et confundi. Ne
igitur hoc posset accidere ob-
servabatur antiquitus ut di-
videretur exercitus in turmas
et acies et singulis singula
vexilla constituebant
ita ut in quolibet vexillo
per literas vel per aliqua evidentia
signa ac aperte ostenderetur
cuius aciei vel cuius turme
esset vexillum illud ut si contin-
geret aliquem bellatorem

deviare a propria acie de facili
redirent ad illud utile quod fuit
in bellis insignia et vexilla
deferre ne confunderetur exercitus.
Rursus expediebat constituere
duces centuriones decanos
et alios prepositos belli. Nam
totus exercitus habet se ad similitudinem
unius corporis quare sicut omnia
membra corporis se invicem iuvant
sic omnes bellatores et
omnes partes eiusdem exercitus se
invicem defendunt. Que sicut
confunderentur membra corporis
nisi dirigerentur per unum caput
in quo viget sensus et motus
sic confunderentur bellatores
in exercitu si carerent centurione
aut duce qui deberet
esse eorum caput et eorum directivum.
Unde est quod antiquitus
ne accideret confusio in bello
constituebatur dux aliquis
qui toti exercitui erat prepositus
sub hoc autem duce erant centuriones
sub centurione vero
decani. Dicitur enim decanus a
decem sicut centurio a centum
habebat enim centurio sub se
decem decanos ita quod preerat
centum bellatoribus et decem
decanis quorum quilibet decanorum
sub se decem viros pugnativos
habebat. In galea enim
centurionis scripte erant littere
aliquae vel signum aliquod
evidens quod respicientes decani
cognoscebant centurionem
proprium et sciebant quem

sequi debebant. Sic etiam in galea
cuiuslibet decanorum signum
aliquod erat inscriptum per quod
x bellatores viri quibus ipse erat
prepositus decanum proprium cognoscebant.
Hoc itaque modo non
solum aliter alio tamen in aciebus
equitum quam etiam peditum constituebantur
sub ducibus et prepositi et
fiebant vexilla ut quilibet sciat
quid debeat agere. Est enim tantus
terror armorum propter strepitum
et percussiones illas quod verba
et insinuationes non sufficiunt
ad dirigendum bellantes. Sed oportet
dare evidentia signa ut
quilibet ex suo intuitu sciat
se tenere ordinate in acie et
cognoscat quid sit acturus.
Ex hoc autem patet propter quales
debeant esse portantes insignia
et vexilla nam vexillo fracto
totus exercitus est confusus.
Cum magna ergo diligentia
est vexillifer eligendus ut
sit corde fortis ad constans fidelis
principi expertus in armis et
alia similia que requiruntur ad
bonum et prosperum statum quod bellatores
contingit. Nam etiam nostris temporibus
totum propter civitatis eius-
dem devictum esse a bellato-
ribus paucis eo quod vexil-
lifer fraudem committens
velavit vexillum et abscondit
ipsum quare confundebantur
bellatores quasi non habentes
caput et ignorantes ad
quid deberent attendere ipsi quid

si in bellatore vita multorum hominum periculis mortis exponitur cum magna diligentia vexillifer est querendus. Ex dictis autem patebit qualis esse debeat qui in exercitu est peditibus et equitibus preponendus. Nam sicut caput est prestantius aliis membris sic qui in bello preest aliquibus tironibus vel bellatoribus aliis esse magis sciens illis et magis expertus in hiis que requiruntur ad pugnam. Quare si pedites debeant boni bellatores existere esse debent fortes viribus procere statura scientes recte hastas et tela eiicere etiam debent gladium vibrare ad percutiendum scutum portare ad se protegendum debeant esse vigilantes agiles sobrii habentes armorum experientiam oportet omnia hec per amplius et perfectius reperiri in eo qui est super pugnatores pedites preponendus. Debet ergo qui in pugna peditibus preponitur esse fortis viribus procere statura sciens recte hastas et iacula sciens dimicare gladio ad percutiendum portare scutum ad se protegendum vigilans agilis sobrius habens omnem armorum experientiam ut sciat erudire pugnatores sibi commissos cogat eos ad bene bellandum et arma tenendum. Nam ipse armorum nitor terrorem incutit hostibus ut portans huiusmodi arma credatur bonus esse bellator. Ipsa enim rubigo armorum arguit inertiam bellandi in eo qui portat ipsa. Si ergo talis debet esse qui preponitur peditibus bellatoribus multo magis debet esse armorum expertus et procerus corpore et fortis viribus qui est equitibus preponendus, quia in bello equestri maior conflictus efficitur quam in pedestri pugna. Oportet ergo prepositum et ducem militum bellicantium belli esse habilem corpore ut possit tot armatus agiliter equum ascendere scire fortiter gestare lanceam agitare iacula recte cum scuto se protegere clava et ense dimicare habere omnem armorum experientiam ut possit suos commilitones ad pugnam erudire ut fortiter pugnent arma tergant et alia faciant que requiruntur ad bellum.

Mors est quid terribilissimum et finis omnium terribilium ut dicitur iii° Ethicorum. Ubi ergo quantum maius periculum et ubi hostes insidiantur morti timendum est omnis cautela adhibenda ut exercit-

fruetur illesus et ut vita
cunctorum conservetur ideo
sufficit considerare ea que
consideranda in pugna com-
mittenda nisi sciantur caute-
le ad removendum impedi-
ta viarum ne exercitus per insidias
hostium periclitetur. In via
possumus autem quantum ad presens
spectat sexto cautelas enume-
re quas debet dux belli reti-
nere mercenariter ut salvetur
vita pugnatorum qui sunt
in eo. Prima est ut itinera
regionum per que exercitus proficisci
debet et intervalla locorum
et qualitates viarum et compendia
et adminicula et montes et
flumina consistentia in itinere
debet habere conscripta immo
si vie ille et passus et flu-
mina dux exercitus habere de-
picta ut quasi oculorum
aspectu perspiceret quam exerci-
tus deberet pergere tutius pos-
set secundum exercitus ducem. Sic enim
marinarii faciunt qui vi-
dentes maris pericula ne cor-
nantes patiantur naufragium
describunt mare mappam
ubi portus marini discri-
mina maris et [illegible]
portolana sunt descripta. Qui
marinarii intelligentes statim
percipiunt quas debeant pergere
et in quolibet loco exstant et
a quibus debeant sibi cavere
quare tantum per insidias ho-

stium exercitus tot quasi vel etiam
pluribus opponatur in via quam
ante in mari nullus debet
exercitus pergere per viam aliquam in
qua pati possit insidias ni-
si qualitates viarum notas
et flumina et cetera scripta in
illo itinere habeat dux con-
scripta et depicta. Secunda cau-
tela est ut simul cum hoc
quod habet vias et qualitates viarum
conscriptas et depictas ducat
dux belli contra ductores
aliquos bene scientes vias
illas qui plures per eas pergunt
et experti sunt illas. Nam verum
aliqua conscripta et depicta
non sunt ita nota sicut
si per se res sensibiliter videmus.
Nam potior est cognitio rei per
quam cognoscitur in se ipsa quam
per quam cognoscitur in pictura
vel in suo simili. Ne tamen
conductores molientur
fraudes aliquas debet circa
eos dux bonus apponere
custodias ne possent fugere.
Debet etiam eis minari mor-
tem si in aliquo fraudulen-
ter se habeant et promittere bona
si fideliter se gesserint. Tertia
est habere secum sapientes
plures fideles principi exerci-
tatos in bellis de quorum
consilio agat quicquid
viderit esse fiendum. Nam
ubi tantum erit periculum
nullus debet inniti proprio capiti

Nec credere sibi soli. Quarta cautela est ut itinera ignorentur per que debet exercitus proficisci. Nam consilium ducis exercitus quanto minus est publicatum tanto quod fuit in consiliis deliberatum minus impeditur et citius fini debito mancipatur. Propter quod postquam deliberatum est per quas vias debet exercitus procedere, vias illas dux habeat conscriptas et depictas et non habeantur conductores aliqui fideles; quanto hoc minus publicatum est et magis celatur ab hostibus tanto exercitus magis secure proficiscitur. Quinta est in quolibet agmine et in qualibet acie habere aliquos equites fidelissimos habentes equos veloces et fortes qui ante et a tergo et a dextra et a leva procurrant illustrantes et discoperientes insidias ne hostes aliqui latitantes ex aliqua parte molestent exercitum. Nam et si nullis esset notum ducis consilium eo tamen ipso quod per aliquas vias incipit exercitus iter arripere coniecturari quis potest per quas partes debeat proficisci et quia probabile est semper in talibus aliquos exploratores adesse cogitare debet dux belli quod et hoc possit ad aures hostium pervenire. Itaque cum pericula provisa minus noceant

per velocissimos equites sunt detegende insidie ne exercitus ex aliqua parte ex improviso patiatur molestias. Sexta ut ex illa parte exercitus probiores milites et magis bellicosi pedites apponantur ex qua credit maius periculum imminere, quod si ex omni parte de periculo dubitatur undique sunt remedia adhibenda. Septima est ne exercitus dispersim vadat nam interrupta acies facilius debellatur. In qualibet ergo hora sic exercitus se debet habere ut si extunc hostes presentes adessent eis non possent efficere nocumenta, unde et proverbia dicunt quod qui est munitus non est derisus. Semper ergo dux belli cui commissa est tantorum vita debet esse attentus et vigilans ne hostes eum invadere possent quasi neglectum et dormientem. Debet etiam dux exercitus centuriones et decani et alii qui operibus bellicis preponuntur semper monere milites et pedites ut sint parati ad arma ut si contingeret aliqua improvisa invasio subita possint invadentibus resistere, sic ut dato quod accideret aliquis repentinus insultus esset quasi improvisus

premissus et minus prestant
nocumentum. Octava
cautela est considerare exerci-
tum in quibus sit copiosior
utrum magis habundet in pediti-
bus vel equitibus. Nam equites
melius se deffendunt in cam-
pis, pedites vero in locis sil-
vestribus et montuosis. Itaque ut
viderit dux belli se abunda-
re in equitibus vel peditibus
eligere poterit vias campestres
et amplas et nemorosas et
montanas et alia prout no-
verit expedire.

Postquam diximus sub
alio contentum ope-
rata bellica et ex
quibus regionibus
sunt meliores
pugnantes et ex
quibus artibus sunt
meliores bellatores
declaravimus etiam qualiter
in exercitu castrensi sunt
munitiones et castra et quomodo
sunt consideranda si debeant
publica bella committi et ex
quibus cautelis abundare de-
bet bellorum ductor ne suus
exercitus ledatur in via. Quantum
ad campestre bellum nichil
restare videtur ultra dicta restat
ubi ut doceamus ordinare acies

prout adversarios et invade-
re hostes. Prius tamen dicendum de
ordine aciei. Si enim ordo
fuerit in acie sed modicum
valet ad pugnam. Nam ut ait
Vegetius nisi bellatores sunt
ordinati et occupent de-
bitum spacium bene pugnare
non possunt. Nam si nimis sunt
constricti impediuntur ne aliquos
prout possit. Si vero nimis
rari et inter lucentes aditum
prestant hostibus ut facilius
devincantur. Servare autem
debitum ordinem in acie
ut equites et pedites
suam aciem servent non
sine magno exercitio fieri
potest. Qui ergo in tempore
aliquo vult bellare per diu-
turna tempora debet exer-
citare pugnatores ad servan-
dum debitum ordinem in acie
et ad faciendum ea que requirunt
in bello. Modus autem per quem
pugnatores sciunt servare or-
dinem suum dicendum est ut
frequenter tam equites quam
pedites ducantur ad cam-
pos et ille qui est exerci-
tatus in bello et qui debet
equitibus vel peditibus esse
prepositus primo debet equi-
tes et pedites linealiter
disponere ita ut seriatim
maneant et equaliter adinvi-
cem distent in distantia

quam vertit acies equestris uel
pedestris, propterea princeps debet ut
duplicent aciem ita quod me-
dietas aciei statim seperet
se a medietate alia et se-
paratim ordinet se ante
aliam uel post ipsam. quo facto
statim debet princeps dux belli
ut aciem duplicatam faciant et
deinde ut constituant secundo
modo quod facile sit aciem duplicatam
et seratam diametro
et partibus quadratis consi-
milem, facile (?) . . . uel
ut sit unum dicere quod illud ob
hos modos geometros capi-
unt duces pugnatoribus ad
campos sine comitibus sine
peditibus imparare debet dux
belli quod pugnatores ordinet
se secundum formam quadrangula-
rem et postea quod secundum triangu-
larem et deinde secundum rotundam
et deinceps debet assuescere
bellantes ut sciant construere
aciem secundum quamlibet formam.
His visis sciendum quadran-
gularem formam aciei inter
ceteras formas esse magis
inutilem ideo secundum hanc for-
mam numquam est formanda
acies simpliciter sed in tan-
tum situs loci talem formam
requireret in huiusmodi
casu construenda est for-
ma perfecte autem aciem
secundum se utiles ad bellandum
sunt piramidalis rotunda
et forficularis. Nam pugna-
tores uel plus volunt se defen-
dere et sustinere ictus uel vo-
lunt alios invadere si pro
bellantes non sentiunt
se tante potentie esse ut
alios debellare possint sed
sufficit eis ut se defendant
tunc est construenda acies
secundum rotundam formam et pu-
gnatores debent se magis
constringere et conservare
ut acies non possit ab ho-
stibus scindi. Circa
aciem autem in summitate et
in exteriori parte constituenda
sunt homines graviores ar-
maturis et melius armati
quam absque minori gravamine
possint ictus sustinere. Si vero
pugnatores credunt se esse tante
potentie ut possint adversa-
rios invadere tunc uel secundum cor-
porum potentiam hostes sunt pau-
ci uel multi. si hostes sunt
uel pauci construenda
est acies secundum formam forfi-
cularem ut acies sit apta
ad modum forficis et quasi
forficare adversarios ut di-
cit in medio capiat et concludit.
Si vero hostes sunt multi con-
struenda est acies secundum for-
mam quam appellant cune-
um secundum figuram pirami-
dalem et acutam ut possit
hostes scindere et dividere.
Nam divisis hostibus

facilius debellatur acies quo constructa in forma rotunda utilis est ad sustinendum in forma vero forficulari est utilis ad invadendum et concludendum hostes paucos sed in forma acuta et piramidali utilis est ad scindendum et dividendum cum hostes sunt plures. Secundo quod construere aciem construendum est secundum multitudinem pugnatorum et prout plures aut pauciores pugnatores viderit se habere poterit plures aut pauciores acies construere. Tercio quod semper in circuitu aciei et in loco ubi maius periculum est ne acies confundatur apponendi sunt probiores pugnatores qui possint viribus dimicare. Quarto est advertendum quod in qualibet acie preter numerum pugnatorum constituentium aciem reservandi sunt aliqui strenui bellatores extra ipsam aciem qui possint ad illam partem succurrere ubi viderint magis aciem deficere. Hec ergo tria observanda sunt in constructione acierum. Primo ut acies bene ordinentur secundum formam rotundam acutam et forficularem ut requirit bellum committendum. Secundo ut probiores bellatores in illis partibus aciei apponantur in quibus magis periculum est confundi et preparari acies. Tercio ut extra quamlibet aciem reserventur aliqui milites strenui et audaces qui possint succurrere ad partem illam circa quam viderint aciem titubare et deficere.

Ostenso quomodo sunt acies ordinande et construende reliquum est ostendere quomodo pugnantes percutere debeant utrum eligibilius sit percutere cesim vel punctim. Possumus autem quinque viis ostendere quod derelinquendi sunt percucientes cesim et eligibilius est percutere punctim. Prima sumitur ex prohibitione armorum. Secunda ex resistentia hostium. Tercia ex profunditate vulnerum. Quarta ex fatigatione membrorum. Quinta ex acceptione percucientium. Prima via sic patet. Nam quando ensis sive gladius plus capit de armis tanto propter armorum resistentiam difficilius itur ad carnem. Unde est quod bellatores experti debellare pugilatores oportet debere habere loricas amplas ut amplis loricatis se construngant quod quando illi amnli sunt

magis comparati tanto quod
quo eis plures frangere ut
volunt nocent sic quod per-
cutientes caesim quod plus de
armis incidere quam percutien-
tes punctim ut ergo volunt
preciant citius ad tamen
magis est eligibile percutere
punctim quam caesim / modica
enim armorum incisio sufficit
ad ledendum tamen percu-
tiendo punctim quod non sufficit
si percutitur caesim Secunda via
ad investigandum hoc idem
sumitur ex resistencia ossium
nam et si quis quasi [illegible]
assereret in percussione caesim
pervenitur ad cor vel
ad membra vitalia opor-
teret magnam plagam facere
et multa ossa incidere Sed per-
cutiendo punctim due un-
cie sufficiunt ad hoc quod vel
fiat quod fiat plaga mortalis
et sit letale vulnus Consi-
derare quidem debemus quod quic-
quid est hasti [illegible]
quod huiusmodi est nobis preferendum
ideo in conflictu ubi queritur
mors adversariorum percutiendum
est punctim quod sic feriendo
citius infligitur plaga
mortifera Tertia via su-
mitur ex prudentia vel-
licet non cauto hostis ma-
gis volunt providet magis
ut se protegere et citius potest
illa vitare quod ictum per-
missa cuiuslibet in per-
cutiendo autem caesim quod oportet
fieri magnum brachiorum
motum prius instigatur
plaga adversarius ex con-
gruo se protegere volunt
ideo magis potest sibi cavere
et cooperire se ab ictibus
Ideo alii vehemens quod
punctim percutere adversarium
senciat antequam videat Unde
hoc genere percutiendi potissime
usi sunt Romani Docebant
enim Romani milites omnes
percutientes caesim quod et ipsi
non volebant percutere punctim
Quarta via sumitur
ex fatigatione membrorum
necessaria enim in bellis est
hoc potissime attendendum
ut pugnatores absque nimia
sui fatigatione possint nimis
adversarios ledere Nam si bel-
lantes nimis se fatigarent
non valentes laborem illum
tollerare de facili diminuitur
acies et convertunt in fugam
quare cum percutiendo caesim per
magnum motum brachiorum
insurgit ibi magnus
labor punctim vero feriendo
modica fatigatio sufficiat
Eligibilius est percutere pun-
ctim quam caesim Percussio enim
caesa quantovis impetu veni-
at raro occidit Sed puncta
modico impetu inflicta
facit letale vulnus Quinta

via sinuitur ex directo pro
ne percutientis Nam bo-
nus bellator si potest
sic debet adversarium lede-
re ut tamen ipsum ipse non ledatur
Omnis igitur ille mo-
dus percutiendi est ma-
gis eligendus Secundo quanto
feriens minor lesio per
accidens sequitur ex percutiendo
punctim et recto corpore
possit minus adversarius
ledi ascelius (?) et punctim puncti
quod cesim percutiendo. n(am) cesim
quod elevato brachio dextro quo
elevato dextrum latus nuda-
tur et discooperitur et dat hosti ma-
teriam ut possit nos facilius lede-
re Nam levius infert lesio et no-
cumentum cor(pori) nudato quam
tecto

Ut dicebatur supi-
us quod hosti est pro-
ficuum nobis est no-
civum Quarto quia
igitur reddunt hostes
fortiores ad resisten-
dum bellantibus
quia ea sunt proficua eis eorum
opposita sunt eis nociva
et reddunt eos debiliores ne
possint impugnantibus resistere
Quinto autem ad propositum spectat
possumus enumerare per que
hostes sunt fortiores contra
impugnantes Primum est si sunt
in acie debite ordinati Nam
virtus unita ut supra

tangebatur fortior sit se ipsa
dispersa si hostes sunt bene uniti
et debite in acie ordinati si
invadantur difficilius devin-
cuntur Secundum quod reddit hostes
fortiores et ad resistendum est
locus Nam in uno loco hostes
fortius se tuentur quam in alio
Nam in transitu fluminum inter
precipicia montium et inter diffi-
cultates viarum si contingat
hostes in tali situ reperire di-
fficilius se defendere poterunt
hoc quod eos sparsim incedere oportet
sicut locus ineptus defensioni
si in eo hostes inveniantur
reddit eos debiliores ad bellandum
sic locus aptus facit eos po-
tentiores ad resistendum Tertium
est ipsum tempus Nam tempus
in quo ventus est contrarius ho-
stibus et in quo pulvis fa-
ciei eorum percutit et in quo
solares radii opponuntur
eorum oculis difficilius possunt
hostes resistere tempore vero
in quo hoc modo se habet
hostes abiliores sunt ad pu-
gnandum Quartum quod reddit
hostes magis animosos et
magis promptos ad remittendum (?)
est provisio quia quanto prius sunt
et prius adventum pugnatorum
magis se muniunt et minus
terrentur ex eorum occursu Quintum
autem est debita et moderata
quietatio Nam quanto hostes sunt
lassati laboribus vigiliis

et incomoditatibus aliis si tunc
invadantur facilius devin-
cuntur. Sed si debite quiescerent
debita quiete quietes hostes pote-
tiores reddit. Sextum est amor
et concordia ipsorum. Nam hostes
divisi corporaliter facilius de-
vincuntur, multo magis divisi
animo et voluntate debella-
telerimus quia maior est divisio
animorum quam corporum. Et e con-
verso si hostes non sunt sparsi
secundum corpora sed coniuncti potentio-
res ad bellandum sunt, et mul-
to magis si se diligant et sint
coniuncti animo et voluntate,
quia de se ipsis magis confide-
runt viriliores et promptio-
res ad pugnam. Unius enim
amor est quedam vis unitiva
et plus amor unit amantium
corda quam loci unitas existen-
tium corpora. Quare si unitas
loci est congregatos bellantium
eos potentiores facit, amor
et unitas cordium eos viri-
liores reddit. Septimum quod
facit hostes potentiores ad re-
mittendum est latentia ipsarum
conditionum existentium circa
ipsos. Nam quanto conditiones
hostium melius sciuntur, tanto
facilior eligitur via qualiter
debeant impugnari; quanto
vero eorum negotia magis sunt
latentia, magis ignoratur
impugnandi modus. Enumeratis
itaque que reddunt hostes

potentiores ad remittendum
de facili patet per quod et
qualiter bellantes suos hostes
invadere debeant. Nam cum
septem modis enumeratis hostes
fortiores existant, eo modo
opposito se habent sic invaden-
di et debellandi. Primo igitur
dux belli per insidias vel
aliquem alium modum debet
diligenter advertere quando hostes
sunt dispersi et tunc debet eos
invadere, quia non habebunt
potentiam resistendi. Secundo
debet diligenter explorare
eorum itinera ut et transitus
fluviorum et precipitia montium
et angustias silvarum, diffi-
cultates paludum et viarum
se hostibus opponat, quia sic fa-
cilius devincentur. Tertio debet
aspicere ad ipsum tempus ut
quando sol reverberat ad oculos
hostium, pulvis et ventus
repercutiuntur ad eorum vultus,
tunc debet eos invadere, quia
oculis ipsorum disgregatis a sole
et offensis per ventum et
pulverem non bene videre pote-
runt. Quarto debent dimittere
postquam exibit eos fugam eligere.
Quinto dux existens per se tentare
debet ut tali hora suos
commilitones faciat cibum
capere et requiescere, et eorum
equos pausare, ut possit
invadere hostes ex improviso
ut eos invadat. Sexto cibum

rapint vel qui dormiunt
qui sunt securi existentes
inermes natantes / dis-
calciati distracti equis vel
suspicantes eorum adventum
Quinto debet diligenter explorare
quando hostes magnam fecerunt
dietam sive fatigati sunt las-
satos equos tunc n si eos
invadere poterunt de facili terga
vertent Sexto secundum vegecium
debet dux belli inter
suos hostes et inimicos vel
per se vel per alios mittere dis-
sensiones et invidia commove-
re eos ad lites vel ad inimi-
ticiam ut de se invicem non
confidant Hoc n facto si
eos invadat non habentes
fiduciam de se invicem de facili
committentur in fugam / Sed
hec cautela licet ponat eam
vegecius non multum est appetenda
quia repugnat bonis mo-
ribus Septimo debet diligen-
ter explorare condiciones
hostium qualiter se gerant
qualiter se habeant quis est
dux eorum de quo dux ille
magis confidit quos mo-
res habeat / nam explorata
condicionibus singulis facilius
inveniet viam qualiter debeat
hostes invadere et debellare

Dixinus in quodam
capitulo predicto
per precedentem
precium non ce-
ssum esse in quo
doctrina / milites
et si milites cum hoc ante
talem specialem doctrinam pedi-
tibus volumus tradere qualiter debeant
stare cum volunt hostes preter
percussionibus autem / hostium
dux est modus unus a re-
motis ut tum iaciendo ia-
cula vel missilia adversarios
feriunt Alius autem cum adeo
appropinquant quod manu ad ma-
num se percuciunt / aliter autem
debent stare bellatores / viri-
tum a remotis iaculant a iacunt
et alii cum approximant se feriunt
per iaciendo iacula / a
remotis debet habere pedes
sinistros ante et dextros
retro / Nam causa quod est in alio
principium motus principa-
liter consistit in parte dextra
ita quia pars dextra in aliquibus
forcior est in movendo et
apcior est ad motum / Et quia
semper mobile innititur
alicui immobili ut si mo-
veretur manus innititur brachio

statim si movetur brachium in
nititur corpori quiescenti et si
movetur unus pes innititur
alii pedi non moto oportet
enim movetur pes dextra
innititur parti sinistre quie-
scenti. Cum igitur pes sini-
ster anteponitur et latus dex-
trum elongatur optime disponi-
tur ad iaciendum iacula et mis-
silia quia quiescit in sinistra
et movetur dextra vibrans
ipsum iaculum quo vibrato
vehementius movet aerem
et fortius ferit. Licet enim
tamen secundum partem dextram quam sini-
stram possimus quiescere et mo-
veri dextra tamen aptior est ad
movendum et sinistra ad quie-
scendum. Ideo proicientes a re-
motis debemus quiescere super
sinistrum pedem antemissum
et elongare nos cum dextro
ut possemus vehementius
impellere et vibrare iaculum.
Sed quando manu ad manum pu-
gnatur gladio debemus econtrario
nos habere itaque quod pedem dex-
trum teneamus ante et si-
nistrum post. Item quia latus dex-
trum aptius est ad motum
si illud sit hosti propinquius
racione motus poterit melius
ictus effugere. Vehementius
enim percutitur quod stat quam quod
movetur. Rursus si dextrum
latus sit hosti propinquius
citius poterit ipsum percutere
debent enim pugnatores cum
ad manum pugnant tenere
debent pedem sinistrum
immobilem et cum volunt
percutere cum pede dextro debent
se ante facere et cum volunt
ictus fugere cum eodem pede
debent se retrahere. Sic itaque
tenendo pedem sinistrum
immobilem et cum dextro se
movendo poterit facilius
hostes percutere et eorum ictus
facilius fugere. Viso quomodo
debeant bellantes stare
si debeant hostes percutere
videre restat quomodo sint hostes
includendi et tradendi sci-
endum ergo quod raro aut nunquam
sic includendi sunt hostes in
pugna publica quod non pa-
teat eis aliquis aditus
fugiendi quia tunc desperantes
quasi necessitate compulsi
efficiuntur audaces virtutes
et se necessario morituros
possunt multa mala committere
in eos qui contra pugnant. Unde
est quod laudat Scipionis
sententia dicentis nunquam
sic claudendos esse hostes
quod non pateat eis aditus
fugiendi. Nam fugientibus
hostibus non est periculum et in
fuga perditur multi absque
nocumento persequencium si
cum se vident quasi coacti

ferimnt includentes Cum
quod supra diximus formandas esse
aliquas acies secundum forma forfi
cularum ut quando hostes sunt pau
ci ad hoc quod melius includantur
et trucidentur ideo sit intelligendum
est quod ita debeant trucidari
quod nullus debeat aditus pa
tere nisi forte esse alto pau
ci quod quicumque debellare
rebellare vellent nullum pos
sent nocumentum efficere. Dux
itaque qualiter debeat stare pu
gnantes si velint hostes per
timere et qualiter eos debeant
trucidare. Restat nunc tertio de
clarare qualiter sit declinandum ab
pugnam declinandus si non
habeat consilium ut vitat
pugnam bonum committere eo quod
hostes sunt fortiores et non
possumus illis resistere in quo
quidem ad plus spectat debet
dux belli duplicem habere cau
telam. Prima est quidem ad ex
ercitum proprium nam et si dux
consilium habeat non esse pu
gnandum debet hoc valde pau
cis patefacere et non debet id
toti exercitui pandere ne timore
turpiter fugiet et ab insequen
tibus hostibus occiduntur. Dux
itaque pro hoc debet quod
non credat exercitus quod velit
fugere sed quod alibi velit
parare insidias et quod contra
hostes velit acriter dimi
care. Secunda cautela adhibe

da est ex parte exercitus hostium
nam pro debet declinare bellum
ut hoc hostes lateat. pro multo
tempore nocturno potius quam
diurno hoc agunt et plures
haut habent cautelam quod mi
lites stantes in acie ex opposito
hostium prohibent eos ne pedi
tes videre possent prius ad pede
stris pugna latenter recedit
quia recedente equites propter acies
melius prius vitant hostium
persecutionem. Est quod abutendum
quod quando declinatur pugna
nunquam acies sit debet dividere
quod si contingeret hostes inse
qui fugientes a bello plures
occident et maius nocumen
tum eis inferrent fugientibus
quam si se unirent et debellarent.
Debet enim dux belli inquirere
utrum sit aliquis locus propinquus
ad quem possit confugere exerci
tus si fugaretur ab hostibus

Videntur omnia bel
la ad quatuor
genera reduci scilicet
ad campestre ob
sessivum defen
sivum et navale
Bellum autem campestre dicitur
omnis pugna facta in
terra quando bellatores ad in
vicem pugnant absque mu-

nitorum media quanto tamen huiusmodi
pugna magis est a munitio-
nibus separata tanto est magis
campestris et magis periculosa
Secundum genus pugne dicitur obses-
siuum quando bellatores sunt
tante potencie quod non expectant
ut hostes de munitionibus
exeuntes vadant bellare ad
campum sed ipsas munitiones
hostes invadunt et obsident
eos tale genus pugne congruo
nomine dicitur obsessiuum Est au-
tem tercium genus pugne quod de-
fensiuum vocatur quia sicut
contingit pugnatores aliquos
in tanta multitudine esse et tanta
fore potencia ut non expectent
hostes exire ad campum
sed ipsas munitiones obsidant
et invadant et invadunt
Sic contingit aliquos esse
adeo paucos et tam debiles
ut non putant in campo
resistere posse impugnantibus
Ideo se in munitionibus clau-
sos tenent et sufficit eis
quod possunt munitiones deffen-
dere si contingat eas ab hosti-
bus impugnari tale genus
pugne quo quis deffendit
munitiones et castra dicitur
deffensiuum Nam et si in
omni pugna est aliquo modo
invasio et deffensio attamen
tunc quis obsidet munitiones
et castra magis dicitur alios
invadere quam se deffendere

in pugna quod obsessiua
magis est invasio quam
deffensio In bello vero quo
quis se tuetur in muni-
tionibus et castris magis
est ibi deffensio quam invasio
ideo tale genus pugne merito
dicitur deffensiuum Quartum
autem pugnandi modum dicimus
navale quia sicut contingit
esse pugnam in terra sic et
contingit eam esse in
aquis immo horribiliores
et periculosiores sunt pugne
aquatice quam terrestres huiusmodi
autem pugne in aquis fieri con-
tingentes conditionis aque
ille existant navales di-
cuntur Quare cum sint
quatuor genera pugnarum
postquam diximus de campestri
restat dicere de obsessiua
deffensiua et navali Con-
tingit aliquos reges et prin-
cipes pugnare omnibus hiis
modis pugnandi Nam aliquando
committunt campestre bellum
aliquando vero obsident munitiones
et castra Contingit etiam reges
aliquos invadere munitiones
eorum propter quod oportet eos uti
pugna deffensiua Amplius
in principatu et regno
contingit esse portus et terras
maritimas iuxta mare
sitas propter quod ne portus
destruantur et ne fiat p

eos ab hostibus inimicis invadi
et ne terre maritime impu-
gnentur expedit regibus et
principibus aliqua ordinare
bella navalia. Dicto itaque
de bello campestri et aliis
generibus bellorum est dicendum
verum quia de campestri pugna
diffusius diximus et de cau-
telis bellorum multa diffu-
sius tamen per ea dicta circa
huiusmodi bella possunt cautele
haberi quas quilibet debet scire
non oportet circa alia bellorum genera
diutius immorari. Primo
nunc dicendum de bello obsessivo.
Viso ergo quot sunt bellorum genera
et dicto quomodo perficiatur bellum campe-
stre campestre. Post hoc de pugna
obsessiva. Cum per huiusmodi modum
pugnando contingat obtinere
et devincere munitiones
et urbanitates. Restat vi-
dere quot modis talia devin-
ci possunt. Est autem triplex
modus obtinendi munitiones
et castra, videlicet per sitim, famem
et pugnam. Contingit enim
aliquando obsessos carere aqua
adeo ut oporteat eos siti perire
vel munitiones reddere.
Quare diligenter excogitare
debent obsidentes munitiones
aliquas, videlicet per aliqua
ingenia vel per aliquam
industriam possit ab obsessis
accipi aqua. Nam multotiens
evenit aquam a remoto
principio decurrere usque ad
munitiones obsessas. Quare
si in illo fontali principio
destruatur fistula vel meatus
per quem currit aqua ad obsessos
oportet ipsos pati aque pe-
nuriam. Rursus aliquando mu-
nitiones sunt alte et aqua
non provenit usque ad eas sed
prope est a munitionibus re-
mota, debent obsidentes
adhibere omnem diligentiam
quod possint obsessis prohibere
aquam. Secundus modus im-
pugnandi munitiones est
per famem. Nam sine cibo
durare non possumus. Debent
obsidentes ut munitiones
obtineant passus viarum et
omnia loca per que possent
obsessis victualia deferri
custodire aliqualiter custodire
debent ne eis talia defe-
rantur. In huiusmodi modo et
obsessionibus multotiens et plus
affligit fames quam gladius.
Unde est quod multotiens obs-
identes volentes citius ob-
tinere munitiones si contingat
eos capere aliquos de obsessis
non occidunt illos sed per muti-
lationem membrorum eos reddunt
inutiles et postea eos remittunt
ad munitiones obsessas ut

ubi una cum aliis comeden-
tes apud illos obsessores
maiorem famem et inopiam
inducunt. Tertius modus ob-
tinendi munitiones est expu-
gnatio ut cum itur ad muros
et cum pugnatur civitatem
contra obsessos. Sed quare et
quot modis contingit talem
pugnam committere in sequenti
ca[pitulo] ostendetur. Ostenso
quot sunt genera bellorum et quot
modis devincende sunt mu-
nitiones obsesse restat ostendere
quo tempore melius est obsi-
dere civitates et castra. Sci-
endum itaque quod tempore estivo
antequam sunt recollecta blada
vina et alia per que subve-
niri potest inopie obsessorum
est melius obsessionem facere.
Illo enim tempore omnino devin-
cendi melius devincuntur
obsessi. Nam si per sitim sunt
munitiones obtinende me-
lius est facere obsessionem
tempore estivo eo quod tunc magis
desiccantur aque. Licet etiam
abundant cisterne pluvie
ut possint per cisternas
subveniri obsessis. Rursus
si per famem est castrum vel
civitas obsessa obtinenda
melius est obsessionem facere
estivo tempore antequam mes-
ses et vina sunt recollecta

quia si tali tempore consue-
verunt deficere fructus anni pre-
teriti quare si obsessi non ple-
gaudent fructibus anni adveni-
entis citius deficient in opia.
Amplius si per bellum et pugnam
munitiones sunt obtinende me-
lius est hoc agere estivo tempore.
Nam tempore hyemali abun-
dant pluvie replent fosse
aquis quare difficilius
impugnantur obsessi. Rur-
sus incommoditates temporis
magis molestant obsidentes
et existentes in campo
quam existentes obsessos ma-
nentes in domo vel [illegible]
obsessiones faciende sunt
tempore estivo vel si per
multa tempora obsessiones
durare debent saltem
inchoande sunt tempore
estivo priusquam blada vina
et alios fructus terre colligere
possint obsessi.

Si obsidentes
negligentes
fuerint et
non diligenter
se muniant
ab obsessis mo-
lestari po

terint vel cum contingit
obsessis per multa aliquam
durare tempora non est possibile
obsidentes semper eque pa-
ratos esse. Ideo nisi sin
minime contingit quod ex-
sistentes incauti cum fuerint
occupati sompno vel cibo
vel ocio obsidentes. Unde
qua necessitate dispositi re-
pente prorumpunt in ipsos
et succendunt tentoria ob-
sidentium obsidentium machi-
nas et aliquos multos ex
obsidentibus perimunt. Quare
obsidentes ut tuti perma-
neant longe a munitione
obsessa saltem per ictum te-
li vel iaculi debent
castra metari et circa se
facere fossas et figere ibi li-
gna et construere propugna-
cula ut si oppidani in eos
repente vellent invadere
resistenciam invenirent.
Viso quid se munire debent
obsidentes ne ab oppidanis
molestentur restat ostendere
quot modis impugnare
debent obsessos. Est enim vii
modis impugnandi communis
et publicus videlicet per balistas
arcus et per lapides emissos
manibus et fundis et
etiam per appositiones scalarum.
Non multum enim industrie
impugna si obsessi faciet

se ad muros et propugnacula
statim impugnant eos
cum balistis et arcubus
iaciunt quod ipsos lapides vel
cum fundis vel manibus
apponunt scalas ad muros
ut si possent ascendere ad
partes illas ut sint pares
illis. Sed tamen hos modos im-
pugnationis aptos est dare
triplicem impugnationis modum
non omnibus notum, quorum
unus est per cuniculos, alius
per machinas per machinas
iacientes lapides magnos
et graves. Et tertius est
per edificia impulsa usque
ad muros munitionis ob-
sesse. De omnibus itaque im-
pugnationibus dicemus. Et
primo de impugnatione per
cuniculos. Primo ergo per cuni-
culos id est per vias subterra-
neas devincuntur muni-
tiones. Debent ergo obsidentes
privatim in aliquo loco terram
fodere antequam locum tentorum
vel aliquod aliud edificium
debent apponere ne obsessi
videre possint nisi incipiant
fodere. Ubi enim fodiendo vias
profundiores quam sint fossae
munitionis de vincendo
perge usque ad muros mu-
nitionis predicte. Et si hec
si per lene est munitiones
capere. Nam hoc facto possunt
debent muros fodere et
supponere ibi ligna nostra.

tim cadat et tunc omnes mu-
ros vel tamen maximam partem
murorum sic suffoderint
et subputaverint si vide-
rint obsidentes quod per solum
castrum murorum possint
munitionem obtinere statim
debent apponere ignem in li-
gnis sustinentibus muros
et facere omnes muros
vel magnam eorum partem
se cadere et replere fos-
sas quo quasi ex inopina-
to terreantur obsessi ut
facilius deviniant opidum
Est etiam advertendum quod vie
sub terranee semper sunt mu-
niende tabulis et aliis ar-
tificiis ne cadat terra et su-
per fodientes terra et que
extrahitur de dictis fossis
est taliter abscondenda ut
ne videatur ab obsessis
et universis tamen ignibus ap-
ponitur ad ligna sustinentia
vel sustentamenta murorum
apponens Illi vero ignem
et existentes tunc ibi debent
se ad locum tutum fugere
ne ledantur per murorum
casum Sic ergo agendum est
in pugnatione per minutiones
tamen ad munitionem obtinen-
dam sufficit sola muro-
rum ruina Licet tamen hoc
creditur non sufficere nisi
existentibus subfossis et se-
putatis non tamen apponendo

dum est ignis Licet per talem
est ad maiores munitiones
et ad maiora menia ca-
stri vel civitatis obsesse
et similes vias subterra-
neas et similiter faciendum
est ita ea quod factum est
circa muros Rursus pre-
cedendum est dividendo vias
subterraneas ut per eas pos-
sit ingressus ad civita-
tem et castrum quod omnia latenter
fieri potest absque eo quod sen-
tiatur ab obsessis Licet non
sine difficultate et diu-
turnitate temporis possint
hec omnia fieri debito mod-
o compleri. Huius itaque sit pars
aliquo tempore necnon
vel in aliquo regno alio
ad pugnandum per appositionem
ignis fieri debet ut sic
cadant muri et munitiones
subfosse et per vias subterra-
neas fiat ingressus ad ca-
strum vel ad civitatem
et per aditum factum ex mu-
ris cadentibus reliqui de
obsidentibus ingrediantur
castrum vel civitatem obses-
sam et sic poterunt obtinere eam

Contingit autem plures munitiones aliquas obsessas super lapides fortissimos esse constructas vel esse circumdatas vel habere profundissimas foueas vel aliquo alio modo esse munitas et propter cuniculos et ipsius subterraneas vias [illegible] vel [illegible] difficulter obtinere possunt. Euenit etiam plures ut si munitio obsessa per vias subterraneas capi possit obsessi hiis presentientes fossiones impediunt [illegible] vel per ipsas fraudulenter et per insidias deuitantur. Quod quomodo fieri debeat ostendimus cum instruximus capitulo quo agetur de defensiua pugna. Etiam cum tractabimus qualiter obsessi se defendere debeant declarabitur qualiter obsessi cuniculos et alia machinamenta obsidentium debeant [illegible]. Quare si modus artis debet imitari naturam que semper faciliori via ad effectum procedit, vel cum per cuniculos vel ita munitos de facili impugnari possunt sicut per machinas lapidarias vel per edificia prope pulsa usque ad menia castri vel ciuitatis obsesse. Oportet talibus uti argumentis ut habeat intentum. Videndum est ergo quot sunt genera machinarum lapidariarum et quot sunt modi edificiorum et que munitiones impugnent. Machine autem lapidarie quasi ad quatuor genera reducuntur. Nam in omni tali machina est dare aliquid trahens et eleuans virgam machine ad quam coniuncta est funda qua lapides iaciuntur. Contingit autem eleuacionem virge aliquando fit per contrapondus aliquando vero non sufficit contrapondus sed vlterius cum funibus eleuatur virga machine qua eleuata eiciunt lapides. Si ergo per solum contrapondus fit proiectio, contrapondus illud vel est fixum vel est mobile vel est compositum ex vtroque. Dicitur autem contrapondus esse fixum quando in virga fixa est quedam capsa immobilis ad modum vasis plena lapidibus et harena vel aliquo alio graui corpore. Hoc genus machine veteres trabutium vocare voluerunt. Inter ceteras machinas hoc verius proicit quia contrapondus semper uniformiter trahit

Ideo semper cogitare impellit
tum habeat autem machina
quod certius percuti posset
certius
tum aliquod signum percutiendum
est per ipsum si nimis proicit
ad dextram vel ad sini-
stram vertenda est ad locum
contra quem iaciendus est lapis.
Si vero nimis alte proicit
vel elongada est machina
a signo vel in funda eius
apponendus est lapis gravior
quem tamen elevare non potest
si vero nimis infra vel
nimis basse appropinquanda
est machina vel allevi-
andus est lapis. semper enim
ponderandi sunt lapides
machinarum si determinate
proiciendum sit ad aliquod signum.
Aliud genus machina habet
contrapondus mobile et
adherens quasi flagellum vel
virgam ipsius machine et
hoc genus machine Ro-
mani pugnatores biffam
dicunt. differt autem hec a trabutio
nam quia contrapondus mobile
adheret virge machine
licet plus trahat ratione
motus non tamen sic uni-
formiter trahit. Ideo
plus proicit non tamen sic uni-
formiter et recte proicit et
percutit. Est autem et tertium genus
machine quod tripantum
vocant habens utrumque
contrapondus unum infixum
virge et aliud mobile se vol-
vens circa ipsam et hoc est
ratione ponderis infixi
rectius proicit quam biffa
ratione ponderis mobilis
se volventis longius emit-
tit lapidem quam trabutium.
Quartum vero genus machine
est quod loco contraponderis
habet funes qui trahunt
percutere et manu hominum
trahunt enim machina non
proicit ita lapides magnos
sicut predicta tria genera ma-
chinarum. Tamen non opor-
tet tantum temporis apponere ad
proportionandum huiusmodi
machinam sicut in machi-
nis prefatis. Ita quod plures
et spissius proicit hec ma-
china quam predicte. Bellator
qui obsidet castrum aut
civitatem aliquam si vult
eam impugnare per machi-
nas lapidarias diligenter
considerare debet utrum
magis possit inimicos
impugnare proiciendo re-
ctius vel longius vel
medio modo inter utrumque
vel etiam magis possit ob-
sessos offendere proiciendo
spissius et frequentius
illam prout viderit expedire

omnibus predictis machinis
vel omnibus predictis modis
pariendo vel aliquibus sine
aliquibus predictarum machinarum
castrum et civitatem obsessam
poterit impugnare si tamen
plenam notitiam habeat
de machinis de quibus
mentionem fecimus suffi-
cit scire quando et quomodo
per machinas lapidarias
poterit castrum inimicorum im-
pugnari. Nam cum machine lapidarie vel
est aliquid predictorum vel est
originaliter [illegible] expeditio
est contra adversarios quod die et
nocte per lapidarias ma-
chinas impugnari possunt
inimicos obsessos. Cum ergo intra-
ductum quando in nocte
percutiunt lapides emissi
a machinis semper cum la-
pide alligandus est ignis
vel titio ignitus nam per per-
cussionem ignita lapidis vel
ligatura apparere poterit qua-
liter machina percutit et
qualiter sive quanto ponde-
rosior vel minus est lapis in funda
machine imponatur

Tangebantur
autem superius
tres modi impu-
gnandi inimicos
obsessos quorum
unus erat per
cuniculos alius
per machinas tertius vero
per edificia lignea impul-
sa ad muros inimicorum
obsessorum. Dicto ergo de impu-
gnatione facta per cuniculos
et lapidarias machinas
Restat dicere de impugnatione
que fieri contingit per edifi-
cia impulsa ad muros vel
ad menia castri vel civitatis
obsesse. Huiusmodi autem edificia
quasi ad quatuor que
reducuntur videlicet ad arietes
vineas turres et musculos
vocatur autem aries testudo quedam
lignorum que ne igne combu-
ratur coriis crudis contectis
optime. Super hanc autem testudinem
sit cooperta corriis et fortiter
contexta ne lapidibus
obruatur. Intus autem ponitur
trabes cuius caput ferro ve-
stitur. Iste appellatur aries
quia ratione ferri ibi ap-
positi durissimam habet fron-
tem ad percutiendum. Huius-
modi trabes funibus vel ca-
thenis ferreis alligatur
ad testudinem factam ex lignis

et ad modum arietis se serva-
bit et per ea fortius muros
munitionis obsesse percutit et
disrumpit. Cum enim per huius-
modi trabem sic ferratam multis
ictibus percussus est murus
ita quod iam lapides existentes
in ipso incipiunt commoveri
in capite eius infigitur
quoddam ferrum retortum ad modum
falcis per quod lapides commo-
ti et conquassati excluduntur
a muro ut citius perforetur.
Valet autem huiusmodi edificium
ad impugnandum munitionem
aliquam dato quod aliquid
non possit pertingere usque ad
muros eius. Nam quod huius-
modi trabs caput habens
sic ferratum retrahit et im-
pingitur poterit percuti mu-
rus munitionis obsesse dato
quod tectura illa sub qua sunt
homines impingentes trabem
non pertingat usque ad mu-
rum. Est autem huiusmodi
tectura sub qua sunt homines
impingentes arietem sive
trabem optime munienda
ne viri illi sagittis vel la-
pidibus vel aliquo alio
ex aliqua parte possint offen-
di. Aliud autem edificium
est ad impugnandum mu-
nitiones obsessas quod vocant

vineam. Quidam autem huiusmodi
edificium cattum nominant.
Quod fit autem hoc cum tabule
grosse et fortes optime
colligantur et duplicantur
sive fit duplex tabulatum
ne lapides emissi possint
tale edificium frangere.
Cooperitur etiam coriis ne ab
igne possit offendi. Con-
suevit autem tale edificium
fieri in latitudine octo
pedum et in longitudine
xvi. in altitudine vero tot pedum
quot homines competenter
ibi possint existere. Huiusmodi
enim edificium tante quanti-
tatis vel etiam maioris est
optime undique muni-
endum et impellendum usque
ad muros munitionis
obsesse sub quo homines
existentes fodiunt muros
illos. Est autem hoc edificium
utile cum talis est munitio
obsessa quod usque ad muros
eius poterit tale edificium
impelli. Tercium genus
edificiorum sunt turres vel
castra. Nam si per arietes
nec per vineas capi potest
munitio obsesse accipi-
enda est mensura murorum
munitionis illius et cum
huiusmodi mensuram vel etiam

secundum altiorem constitutionem sunt lignee turres vel castra que regende sunt trunc coriis ne succendantur ab igne et cum hijs contra ligneis castris dupliciter impugnatur municionis obsesse sed iactus lapidis Nam si altitudo castrorum excedit altitudinem murorum et tunc turricularum et propugnaculorum existentium in ipsis sic se habebunt existentes in castris ad existentes in municionibus quomodo stant existentes in municionibus ad eos qui sunt in basso et in terra Rursus in singulis castris ordinantur pontes cadentes per quos itur ad muros municionis obsesse Altitudo autem murorum dupliciter potest accipi primo per umbram uel lene filum cuius nota sit quantitas ligandum est ad sagittam et proiciendum usque ad muros municionis et in quantitate cuius sciri poterit quantitas umbre / in illa ergo hora in qua accipitur umbre quantitas erigendum est aliquod lignum in altum faciens tantam umbram et secundum altitudinem illius ligni erit altitudo murorum Verum quia non semper sol splendet et facit umbram sed aliquando tegitur nubibus dabimus alium modum accipiendi altitudinem cuiuslibet edificij et quorumlibet murorum accipiatur autem aliquod lignum vel tabula aliqua ad quantitatem alicuius hominis et iste homo ad cuius quantitatem accepta est tabula illa iaciat se ad terram et ad pedes eius ponatur predicta tabula et uersus aspiciat per summitatem illius tabule et si uisus eius protendit magis alte quam sit edificium cuius altitudo inquirenda est trahat se magis prope edificium illud et si uisus protendat magis basse tunc tabula se existente ad pedes et sic iacens in terra elonget se ab edificio predicto donec per summitatem tabule punctualiter videat summitatem eius Nam ut probari potest geometrice quanta erit distantia a capite hominis sic iacentis usque ad edificium illud tanta erit edificij altitudo Possent tamen mensure talium altitudinum accipi per regulas traditas astralabio et quadrante / sed de hoc nobis non sit cure / sufficiat autem de talibus ad presens tanta dixisse quanta sufficiunt ad propositum De multis ingeniis edificiorum vocant musculos

sunt enim musculi quedam edificia
parva sub quibus teguntur
homines trahentes vel im-
pellentes castra usque ad me-
nia municionis obsesse pos-
sunt autem per huiusmodi musculos
quasi continuari castra usque
ad municionem obsessam quod cum
factum est utilitatem est in pu-
gna municionis illarum in castro
sic edificato ad municiones
impugnandas est tria consi-
derare unam partem superiorem
excedentem muros et turres
municionis capiende et partem
quasi mediam ad quam ap-
plicantur pontes cadentes super
muros illos et partem infimam
ad quam applicantur musculi
sub quibus sunt homines trahen-
tes vel impellentes castra
tunc quod castrum illud appli-
catur quantum debuit ad mu-
ros municionis obsesse illi
qui sunt in parte superiori
debent per lapides et sagittas
eos qui sunt in muris [illegible]
in [illegible] sunt in parte media
debent pontes dimittere et in-
vadere muros sed qui sunt
in parte infima et sub mu-
sculis si possunt ad muros
accedere et eos suffodere ut
[illegible] et sic obsidentes intrare
possint obsessam municionem
Sunt [illegible] baliste arcus

machine lapidarie et omnia
talia congrue gaudia ut [illegible]
[illegible] fienda sunt tunc mu-
ros percuciant quanto in
pluribus modis simul mu-
nicio impugnatur tanto
plus terrentur obsessi et
citius capiuntur

Postquam diximus de
bello campestri
et determinavimus
de bello obsessivo
docentes obsidentes
municiones et ca-
stra quomodo debeant
ea obsidere et debellare in
parte ista determinare volu-
mus de bello defensivo ut
postquam docuimus obsidentes
qualiter debeant invadere ob-
sessos volumus docere ipsos ob-
sessos quomodo se debeant defendere
ab obsidentibus. Primo autem
quod maxime facit ne obsessa
civitas devincatur ab obsiden-
tibus et quod maxime facit
ut obsessi faciliter possint de-
fendere municionem aliquam
esse scire qualiter edificata
sunt castra et civitates
et municiones tales ne faciliter
impugnentur. Sunt autem
quedam in huiusmodi edifica-
tione consideranda propter que

munitiones fortiores existunt et difficiliores ad capiendum. Primo quia fortificant munitiones et sunt sic difficiliores ad debellandum ex natura loci. Secundo ex angularitate murorum. 3° ex turrium propugnaculis. 4to ex fossatis. Ex natura quidem loci urbes et munitiones existunt fortiores si edite sint in preruptis rupibus vel in locis eminentibus et inaccessibilibus aut si mare sit circa eas vel paludes aut flumina circumdant ipsas. Quod a principio cum edificande sunt munitiones defendende sive ab exteriori pugna et ab obsidentibus considerandum est natura loci, ut in tali loco edificetur quod ex ipso situ fortiores existant. Vel si non vacat munitiones de novo edificare et aliqui timentes iram dominorum aut domini metuentes furorem populi volunt se tenere in munitione aliqua si adsit facultas querenda est munitio que ex ipsa natura loci fortior existat et difficilior ad impugnandum. Secundo urbes et munitiones sunt difficiliores ad impugnandum ex angularitate murorum. Nam si munitio muros

habeat angulares si contingat obsidentes ad muros accedere ut munitionem devincant obsessi facilius se tuentur ab illis et levius offenduntur ab obsidentibus. Nam propter angularitatem murorum non solum ex parte anteriori sed etiam a latere et quasi ex parte posteriori sentiunt impugnatores murorum illorum. Fingendi itaque sunt muri angulares ut munitio fortius defendi possit. Tertium quod reddit munitionem difficiliorem ad capiendum dicitur esse terrata vel muri ex terra facti. Nam in munitione fienda non solum est querenda bonitas situs et angularitas murorum sed circa munitionem illam edificandi sunt duo muri equaliter distantes et intra spatium quod est inter illos duos muros includitur ponenda est terra que fodienda est de fossatis que fiende sunt circa munitionem illam vel si aliunde terra apportanda est ponenda in illo spatio intermedio. Est enim huiusmodi terra intra illud spatium posita ita densanda vel densata quod ad invicem conglutinetur ut efficiatur quasi unus murus. Contingit enim terre muros ex terra facere si bene condensentur propter quod non est inconveniens fingi circa muros de terra densata

valet ad hoc constitutio talium
murorum ad defendendum mu-
nitiones nec de facili possunt per ma-
chinas lapidarias frangi dato
enim quod per huiusmodi machinas tota
murus exterior rueret mu-
rus constitutus ex terra quasi
absque lesione suscipiet ictus
machinarum quia cum lapis
eiectus a machina percutit
ad huiusmodi murum propter mol-
litiem eius cedit terra et
recipit lapidem illum quasi
ac si ibi esset fabricatus deceptum
est enim muros ex terra con-
stitutos deceptat minus ledi
a machinis quam muri alii
debet quilibet murus talis ex
terra factus esse grossus quia
tunc absque lesione suscipiat
lapides emissos a machi-
nis. Quartum quod facit
munitiones fortiores sunt
turres et propugnacula facta
in ipsis muris Constitu-
ende sunt turres et pro-
pugnacula ut munitio le-
vius defendi possit maxime
autem ante portam quibus ipsa
munitio decipi timetur ne
ad eam accedant obsidentes
fiende sunt turres propugna-
cula et ante huiusmodi por-
tam ponenda est cataracta
pendens annulis ferreis un-
dique vel ferrata prohibens
ingressum hostium et incendium
ignis nam si obsidentes
vellent portas munitionis
succendere Cataracta est
autem ante portam prohi-
bebit eos Rursus super
cataractam debet esse murus
perforatus recipiens ipsam
per quam locum poterunt pro-
iici lapides et emitti post
aqua ad extinguendum
ignem si contingeret ipsum
ab obsidentibus esse appositum
Quintum quod facit munitiones
magis inaccessibiles
et fortiores est latitudo et
profunditas fossarum que
si assit replende sunt
aquis Nam ex hoc modo
sunt munitiones diffi-
ciles ad capiendum Dicen-
dum est a principio
ab hiis qui volunt mu-
nitiones defendere ab obsiden-
tibus eos ut in munitionibus
illis omnia hec et plura
que ista servant adhibeant quatenus
facilius defendantur

Non sufficit scire quando ciuitates que sunt munite vel et quales muros debent habere et quo debent esse site nisi sciat quando sunt sunt muniende et quo ut non de facili deuinci possint. Dicebat enim supra explanatum esse modum deuincendi munitos videlicet per famem sitim et pugnam sit ergo munitio sic munitos obsesse ne aliquo horum trium modorum possint deuinci. Ne enim fame deuincant ea sunt attendenda videlicet ut frumenta avena ordeum et cibaria singula et vniuersa pabula que possunt de facili ad victum deportanda sunt ad munitionem obsessam quamquam obsidetur ab extraneis et si timetur ab obsessione ante collatorum fructuum de aliis locis propinquis sint talia adquirenda ne munitio obsessa ob carentiam victus possit pati defectum quantumque aut nisi per se ad munitionem deferri nisi deferret non multum est vtile castro vel ciuitati obsesse totum

est igne comburendum ne obsidentes superuenientes inde capiant emolimentum et ex bonis propriis munitorum obsesse impugnent ipsam. Si autem timeat de diuturnitate temporis ut quod per multa tempora debeat obsessio durare maxime munienda est ciuitas vel castrum obsessum multiplicia vel multum ut cetera minus possit et etiam plus durare propter copiam aut saltem non est permittenda. Sed multitudo multum est expediens munitioni obsesse eo quod ad multa sit vtilis. Credo in muniendo castro vel ciuitate obsidendam aliquam quantitatem ad victum non solum attendendum est ut magna copia victualium deferatur ad munitionem obsessam sed etiam ut victualia delata per temporatores et rogatores per familias dispensent. Unde si fieri posset si ciuitas obsessa esset magna et posset aliquando returpare victum in qualibet contrata ciuitatis victualia vendi deberent ad certa publica et parte et tempore per viros providos dispensare quia si munitio obsessa modica esset ambulatione hoc efficere non esset difficile. quasi enim nihil prodesset multo spacio victualium

nisi prece et cum temperamen-
to dispenset. Et eo utilius
est attendendum ut propter
debiles et inutiles non va-
lentes ad defensionem munitionis
obsesse proficere si commode fieri
potest sunt ad partes alias trans-
mittende tales. ut consumi
et comedi que debent bellato-
ribus conservari. Rursus si ti-
meatur de inopia victua-
lium bestie que sunt in muni-
cione obsessa a quibus obsessi
possunt commode abstinere sunt
occidende. et sunt comedende
vel salsande. si enim sunt
apte. immo in tali casu co-
medenda sunt multa que
ad esum vetat quis usus.
usus quod munitio obsessa
vitat ne capiat fame. De-
lent videri per qua se de-
beant habere obsessi ne de-
vincantur per sitim. nam ante-
quam aliqui eos obsidant pri-
dere debent quod ad talem mu-
nitionem portant in qua sit
aquarum copia quod si vero ibi
non fontes fodiendi sunt pu-
tei. quod si tali loco fit sicut
ut ibi nec putei fieri possunt
fiende sunt fosse ut celestium
aquarum super abundancia
suppleat aliarum aquarum defectum
quod si munitiones obsesse sunt
circa mare et non possunt
habere aquam nisi salsam
eo quod dulcem aquam habeant
distantem ad quam capiendam
prohibet obsidentes. tunc
mediante terra poterunt
dulcificari. Nam ut in problemate
in methevorum quicquid
ex aqua calida. et salita
per poros terre fit transit
totum in dulce convertitur.
defendentes et tela ad munitionem
obsidendam in magna co-
pia aceti et vini. ne ex
potu solius aque bellato-
res adeo debilitentur quod non
possint viriliter resistere
obsidentibus. Ostenso
que sunt remedia contra
famem et sitim per que ob-
sessa munitio devinci con-
suevit. Restat videre que
sunt remedia adhibenda
ne per pugnam obsessa
munitio devincatur. Debet
quod ad civitatem vel ad castrum
obsessum deportari in ma-
gna copia. sulfur. pix et
oleum ad comburendum ma-
chinas hostium. ferra vel
et ligna sunt ad munitionem
obsessam in debita abundan-
cia deportanda ut per
ligna hasta sagittarum et
telorum et alia edificia necessa-
ria munitioni fieri possunt
per ferra vero reparari possunt
arma et fieri tela et sa-

231

gite et alia p que impu-
gnantur valeant obsidentes
est tum multitudo servi utilis
ipsis obsessis ad destruendum
edificia et machinas ipsorum
obsidentium ut in sequenti
ca(pitu)lo apparebit. Saxa enim
torrentium in magna copia
sunt ad munitionem deportanda
que talia sunt solidiora et
apta ad iaciendum. Ex hiis
quoque replenda sunt muri et
tectes munitionis obsesse tal-
tem etiam pulverisata
deffundenda que ad ipsam mu-
nitionem in magna abundan-
tia et ex ea replenda sunt
multa vasa. ut cum obsiden-
tes appropinquant muris mu-
nitionis iacienda sunt vasa
illa quibus fractis pulvis
illius subintrat obsidentium
oculos et adeo offendunt
eos ut quasi ceci et non
pruti possint ne armorum tum
copia et funium utilis est
munitioni obsesse propter ba-
listas et arcus et alia
preparanda. Qui si nervi defi-
ciant loco eorum adhiberi
poterunt crines equini vel
capilli mulierum. Recitat
enim Vegetius quod cum Romanis
nervorum copia defecisset et
non possent machinas pa-
re ad resistendum bellatori-
bus mulieres romane
abscisis crinibus eos suis ma-
ritis tradiderunt per quos
machinis reparatis adversariorum
impetum repulerunt. Ma-
luerunt ut ait Vegetius
ille pudicissime femine
deformatum maritis vivere
capite quam simul hostibus
integris crinibus. Sunt
tum ad munitiones depor-
tanda cornua bestiarum
ad formandum balistas et ar-
cus et coria cruda ad te-
gendum machinas et alia
edificia ne ab adversariis
per incendia comburantur
hiis itaque cautelis et per ea
dicta sunt resistere poterunt
obsessi ne eorum munitiones
per pugnam ab obsidentibus devincantur.

R
ememerabantur
supra tres propalos
modos impugnandi
munitiones
obsessas quorum
unus erat per cuni-
culos et vias subterraneas
alius per machinas lapida-
rias et tertius per edificia
impulsa usque ad menia

castri vel civitatis obsesse quae
si dominus presentes obsidentes
invadere obsessos voluerint, ut de-
clarendum quo obsessi a predictis
impugnationibus contra obsidentes
se defendere valeant. Primo ergo
dicemus de remediis contra
impugnationes per cuniculos.
Possumus autem circa hec duo re-
media assignare. Unum est per
profunditatem fossarum repletarum
aquis. Nam si circa munitionem
obsessam sint profunde fovee
aquis replete impediunt
obsidentes ne obsessos im-
pugnare possint per cuniculos
et vias subterraneas. Dato
tamen quod fosse aquis repleri
non possint si sint valde
profunde et palustres sufficient
impedire subterraneas
vias quare hec quae impugnatores
impugnant vel invadunt muni-
tiones obsessas nisi dicte vie
subterranee profundiores sint
fossis. Munitio ergo defendenda
vel est supra firmam petram
et tunc propter duritiem lapidis
non facile est per cuniculos
debellare eam. Vel est supra
petram de facili delebilem
aut supra terram quae de facili
fodi potest et tunc per profundas
foveas est fortificanda
munitio ne per cuniculos
deprimatur. Secundum remedium
circa cuniculos et vias sub-
terraneas est facere in munitione
obsessa viam aliam obviantem
vie subterranee facte ab ob-
sidentibus. Si enim obsessa mu-
nitio foveas non habet profun-
das vel habet eas repletas
aquis propter quod timetur
de impugnatione per cuniculos
diligenter considerare debent
obsessi utrum ab aliqua parte
videant terram deferri et utrum
per aliqua signa cognoscere
possint obsidentes incho-
are cuniculos quod cum
perceperint statim debent
aliam viam subterraneam facere
convenientem illis cuniculis
ita tamen quod via illa pendeat
contra obsidentes et tunc
per viam illam sic preparatam
cum perceperint obsi-
dentes per viam illam munitionem
ingrediantur. Debent enim ob-
sessi iuxta inchoationem
vie subterranee habere magnas
vias plenas aquis vel
etiam urinis ut cum bellant
contra obsidentes debent
se fingere fugere et exire fo-
veam illam quo facto tota
aqua aut urina sic con-
gregata effundere debent
supra obsidentes existentes
in cuniculis. Temporibus
enim nostris multi obsidentes
sic perditi sunt. Quae

si hec agi sciunt fiunt ut deinde
reparatio impossibile ne iterum
fieri possit. Viso quomodo resi-
stendum sit debellacioni facte
per cuniculos restat videre quomodo
obsessi debeant obviare im-
pugnacioni facte per lapida-
rias machinas. contra has
autem quadrupliciter subvenitur
primo quia aliquando subito de muni-
cione obsessa exit magna
multitudo armatorum et invadit
machinas et si sufficiens exitus possit
fieri ad deffendendum eas suc-
cendunt ipsas. Secundo per ministros
ipsarum obsessi debent vel aut oc-
culte clam de nocte per muros
aliqui ligati funibus emittantur
qui absconse ignem portan-
tes absque eo quod alii percipiant
machinas incendunt. Tercio
pacto trahunt funibus per
fines ad muros ipsas. Quarto
et tercius modus destruendi
machinas faciendo sagittas
quas appellant falaricas est autem
sagitta illa in medio quasi
habens quandam cavernam in qua
ponitur ignis fortis factus
ex oleo sulphure pice et
rasina. Ignem istum cum stu-
pa convolutum bellatores an-
tiqui ~~incendiarium~~ incendia-
rium vocaverunt. Hic nisi modi-
cum sagitta per balistam fortiter
emissa usque ad machinam
multotiens succendit ipsam

Quarto est modus resistitur
machinis lapidariis faciendo
alias machinas interius
proiciendo eas et destruendo
ipsas. Dicit tamen autem summum
remedium est postquam consti-
tuta est machina intrinse-
cus ei fundam de lateri-
lis ferreis vel tegetem de
ferro et iuxta machinam
illam constructam fabricatam
in qua aliquod magnum fer-
rum habeatur quod habet cur-
rum apponatur super funda-
tum de ferro textam de pecia
ad machinam aliam vel ad
quodcumque edificium ligneum
contra hoc in tota tenda
non valent ligna nec habent
resistenciam. Dicit enim edifi-
cium ligneum hoc modo com-
buri potest. Sunt autem et multe
alie particulares cautele
valentes ad deffensionem
contra lapidarias machinas
sed quia tales complete sub
enumeracione non cadunt presen-
tes indicas relinquimus.
Ostenso quomodo resistendum
est cuniculis et lapidariis
machinis reliquum est decla-
rare quomodo obviari debeat
edificiis aliis impulsis
ad menia impugnanda ab-
esse. Ad hoc autem valent que
diximus circa resistenciam
machinarum. Sed tamen sicut de-
sci prius lapidarie machine

per impetum insultum obsessorum
et per homines de nocte laten-
ter emissos et per sagittas defe-
rentes ignem sulphureum et per
machinas alias emittentes
lapides vel per fundas ex ferro
textas iacientes ignita ferra
sed omnibus hiis modis possunt
huiusmodi edificia lignea im-
pugnari. Summo autem est
contra singula huiusmodi edi-
ficia maxime valet quod per
alias machinas vel aliquo
alio modo ferra ignita iaci-
antur in ipsa. Possumus tamen
specialia remedia contra huiusmodi
edificia assignare ut contra
arietem constituatur super
[illegible] in trabem ferratam
proiicietur muros munitionis
obsesse propter conterere capitis
vocari arietem. Contra hoc
autem constituunt quedam ferrum
curvum dentatum cum dentibus
fortissimis et acutis et ligatum
funibus cum quo capitur ca-
put arietis vel caput illius
trabis ferrate quo capto vel
omnino aries ad superiora
trahitur vel ita suspenditur
ut amplius nocere non potest.
Unde et bellatores antiqui huiusmodi
modum ferrum vocaverunt lupum
eo quod acutis dentibus arietem
capiat. Contra castra vero
multum valet ferra ignita
adhibere tamen speciale remedium
contra ipsa. Quod si fuerint in
rotule et vie sub terranee et
etiam subfoditur terra unde
debet transire castrum quia
suffossa et castro demerso
in ipsam propter magnitudinem
ponderis oportet castrum iterum
construi eo quod non possit ex
fovea integrum removeri.
Contra vineas vero et musculos
etiam multum valet ignita ferra
quod si tamen contingeret per huiusmodi
edificia perforari muros
munitionibus obsesse tunc de hoc
dubitat autem sic fiat intra
illos muros erigant edificia
lignea vel si sit possibile edifi-
centur muri lapidei ut si con-
tingeret obsidentes intrare mu-
nitionem retineantur clausi inter
muros illos et non valentes
se defendere propter murorum altitu-
dinem lapidibus obruuntur.
Est tamen diligenter advertendum
quod aliquando obsidentes fingunt
se fugere et sic per insidias
invadunt munitionem obsessam.
Dicto non statim post recessum
hostium sunt inimicos dimittendi
et est custodia negligenda.
Sed investigandi sunt aditus
hostium ut quod palam habere non
potuerint per insidias et astu-
tias obtinere non possint

In hoc ultimo capitulo tractatus volumus aliqua de navali bello non tamen oportet circa hoc tantum insistere quia multa que dicta sunt in aliis generibus bellorum applicari poterunt ad navalem pugnam. Nam circa hoc pugnandi genus primo videndum est qualiter fabricanda sit navis. Nam navis male fabricata ex modica impugnatione hostium de facili perit. Sciendum ergo quod secundum Vegetium ligna ex quibus construenda est navis non sunt quolibet tempore incidenda. Nam mense Marcii et Aprilis in quo humor incipit in arboribus abundare non est bonum incidere arbores ex quibus fabricanda est navis. Nam tempore Iulii et Augusti vel in aliquo alio tempore in quo humor arborum desiccatur ad huiusmodi fabricam construendam incidenda sunt ligna. Rursus non statim incisis lignis ex eis fabricanda est navis sed primo arbores sunt dividende per thabulas et per aliquod tempus dimittende sunt ut desiccari possint. Nam si ex lignis viridibus construitur navis quando naturalis omnium humor comprimatur contrahuntur ligna et faciunt in navibus rimas quibus in navibus quasi nihil periculosius esse potest. Durum est enim intendere simul bellis navalibus et exponere se periculis ne propter rimas inundationem patiatur. Viso qualiter incidenda sunt ligna et quomodo refrenanda ut ex eis navis debite valeat fabricari videre restat quomodo in navi sic fabricata committenda sunt bella. Habet autem navale bellum quantum ad aliqua similem modum bellandi cum pugna terrestri. Nam sicut in terrestri pugna oportet pugnatores bene armatos esse et bene scire a percussionibus protegere et hostibus vulnera infligere sic et hoc requiritur in bello navali. Immo in huiusmodi pugna oportet homines melius esse armatos quam in terrestri quia tales pugnatores marini quasi fixi stant et modicum se movent melius sustinere possunt pondera armorum. Quare eorum arma tutiora et graviora esse debent. Possumus tamen quantum ad pugnam septem enumerare per que marini pugnatores hostes impugnare debent. Primum est ignis quem incendium vocant. Expedit enim eis habere multa vasa plena pice, sulfure, rasina, oleo que omnia tu

scrupra convolucta sunt. Haec enim
vasa sic repleta sunt succendenda
et proicienda ad naves hostium
quia fractis vasis franguntur
et illud incendiarium cohibuit
et succendit navem. Sunt enim
multa talia in navi proicienda
ut ex multis partibus possit
navis succendi. Et cum proiciuntur
talia, tunc est contra nautas
committendum bellum ne pos-
sint succurrere ad extinguendum
ignem. Secundo ad committendum
marinum bellum multum valent
insidiae. Sicut enim in terra po-
nuntur insidiae militum qui ex
improviso invadentes hostes
eos terrent et de facili vincunt,
sic in mari per aliquas insu-
las fiunt insidiae ut marini
pugnatores ex improviso irru-
entes in hostes eos facilius
vincant. Tertio est circa mari-
num bellum attendendum ut pro-
pugnatores naves faciant
circa profundum aquarum et naves
hostium impingent ad litus
quia pugnandi impetum perdunt
qui trahuntur ad terram. Quarto
ad arborem navis suspenden-
dum est lignum quoddam longum
ex utraque parte ferratum quod
ad percutiendum tam naves
quam nautas se habeat quasi
aries cum quo consueverunt
muri civitatis obsessae. Debet
enim sic ordinari lignum

illud ut [illegible] retinere
ipsum possit deprimi et elevari
quia hoc facto maior habetur
commoditas ut cum ipso percuti
possit tam navis quam consistentes
in ipsa. Quinto in bello nava-
li habenda est copia ampla
sagittarum cum quibus scin-
denda sunt vela hostium. Nam
velis eorum perforatis et non
valentibus retinere ventum
non tam possunt ipsi hostes
impetum habere pugnandi
nec prius sit faciliter recede-
re si velint declinare a bello.
Sexto consueverunt habere
ferrum [illegible] ad modum
falcis inscindens quod appli-
catum ad funes retinentes
velum statim incidit, ipsa autem
sit incisa et taliter [illegible]
ab arbore subtrahitur ab ho-
stibus ne sic pugnare pos-
sint quia per talem incisionem
velorum reddit navis pigri-
or et quodammodo inutilior ad pu-
gnandum. Septimo consueverunt
nautae habere uncos ferreos
fortes ut cum viderint se esse
plures hostibus cum illis
uncis capiunt eorum naves
et non permittunt eos discedere.
Octavo in navali bello hoc est
cautelo attendenda: ut de calce
alba pulverisata habeant
multa vasa plena quae
ex alto sunt proicienda in

in naues hostium quibus ex
impetu picatis et fractis
eleuatus puluis ut supra diximus
in bello terrestri et subintrat
hostium oculos et adeo offen-
dit eos ut quasi ceci videre
non possint quod in bello naua-
li est valde periculosum quia
ex omni parte bellantes in
tali bello vident sibi im-
minere mortem quare oculi
bellantium in tali pugna
ex puluere calcis sic offenduntur
ut videre non possint de facili
primuntur ab hostibus vel sub-
merguntur in aquis Nona
cautela est habere multa vasa
plena ex molli sapone que
cum impetu proicienda sunt ad
naues hostium et hec super lo-
ca illa in quibus contingit ho-
stes consistere ad deffendendum
naues Nam vasis illis con-
fractis in huiusmodi locis loca
illa per saponem liquidum
redduntur adeo lubrica quod ho-
stes ibi ponentes pedes
statim labuntur in aquis
Est autem et decima cautela
quasi periciosior omnibus
Nam reperiuntur aliqui ma-
rinarii qui diu sub aquis
durare possunt. Naute ergo de-
bent se serio ordinare con-
tra nauem hostium et clam
paterfaciem debent aliquos

emittere diu valentes durare
sub aquis qui accepto pene-
trali sub aquis debent accedere
ad hostilem nauem et eam in-
fimo perforare faciendo ibi
plurima foramina per que fo-
ramina ab hostibus reperi-
ri non possint cum per ipsa rece-
pit abundanter aqua qua abun-
dante et hostes et nauem
pariter periclitabit. Sunt autem
in bello nauali alia obser-
uanda ut sit ibi copia lapi-
dum et etiam ferrorum acutorum
que quasi sagittas iaciuntur
cum quibus nimium offenduntur
hostes. Sed cetera talia ex-
minus perita sunt sub nar-
ratione non tamen sufficiat
ergo cautele quas tradidimus
circa nauale bellum. Ostenso
qualiter sint ligna incidenda
ex quibus construenda est na-
uis et quis bellandum est in na-
uali bello. Relinquitur est ut de-
clarentur ad quid bella omnia
ordinantur. Bellum ergo iuxta philosophum
non bellamus ut bellemus
sed ut pacem habeamus. Per
ergo bellum generatia hominum
et ex cupiditate eorum ordinari
ad lucrum vel ad aliquam aliam
satisfactionem. Pre vel corrupi-
scentie bella enim si iuste ge-
rantur et debite fiant or-
dinanda sunt ad pacem
et ad quietem hominum et ad

que bo[m] Ita pt se debent
hec bella in societate ho:
minum sicut se habent
potiones et flebotomie in
corpore humano Naz sicut
in humano corpore sunt plures
humores sic in conuersacione
et in societate hominum
est dare plures personas et plu:
res homines et sicut quam:
diu humores sunt equati
in corpore et nec est ibi hu:
mor excessiuus non indi:
gemus nec potione nec fle
botomia Sic quamdiu homines
debite se habent et vnus
non iniuriatur alteri nec
sunt committenda bella qua:
re sicut per flebothomiam et
potionem superfluitas humo:
rum est eicienda per quam
turbatur sanitas corporis
Sic per bella sunt hostes coerci:
tandi et occidendi per quod
impedit quod bonum et pax
ciuium et eorum qui sunt
in regno Supposito ergo reges
et principes habere iustum
bellum et hostes eorum
iniuste turbare pacem et co:
mune bonum Non est incon:
veniens docere eos omnia
qua bellandi et omnem
modum per quem ha
possint suos hostes vin:
cere Quod totum ordina:
re debent ad commune bo:
num et ad pacem ciuium
paz si intendant quod bo[m]
et pacem ciuium merebuntur
pacem illam et nam in qua
est summa requies quam
deus ipse suis promisit fi:
delibus qui est benedictus
in secula seculorum amen

ולשכה אחת היתה שטפים היו מטהרים את הגלוות והרבין את הנירות ואת הזיו
המעשין׳ והיו עליהן די חטאת של לשכה היין ונקראת לשכת בית המעשין
כמים יוצין בחומת חויה׳ ועוד לשכה אחת היתה ששם היה כהן גדול ומתחקבית התשו
השויכה כשויה אבוקות והן שם יושבין ראשי סנהדריות וראשי הכונות ומתחקים
ערין ולכך נקרין חומת חויה ושם היתה חניית שכינה וזהו שיסד בחומת חויה בזיר
ומזיות וכולמילון שירות של לוים שהיו משוררים בבית המקדש׳ וכולו זה בית המקדש
כרין בנה בעתי כיתכולך והיה סוכת של הקב׳ וישרי וועד מילו המלאכים שותו ועדים
בוושר אחד כשורים והומים בהמולה בקולים כרין בקול המולה גדולה ומקדישן להק׳ וגם
ישר׳ עם עמ׳ שעונים בדמויה דקה והו בחשאי ומו׳ ברוך כבוד יי ממקומו ואין קול כי
במקומו שידים יודעין ולין רואים את כבודו לכך ומתיראים וקורין בקול המולה גדולה
כיום בקול דמויה דקה׳ עונים שסבורים הם שיש בקהל אנשים שכינתו של הק׳ ואין כמו ריקים
והרים הקול כלכך ולכך בחשאי מו׳ ברוך כבוד יי ממקומו וזהו שיסד בדמויה דקה
בזוהר דולקים׳ כמו׳ בקריאת הלוכי עם שרופים ודולקים כשלוחותו של הק׳ בזוהר כמו
והזהרות והזהרות אכירין כגלוריי בגין אילו ובני אדם שנקיין בגלם כרין בגלויי ואין שעין טוב
כתר שוא עשוי כל עיקר בגין זו יורש כרין כל מין ישנן ובריין ובני אדם חוטא כבירת
בחירתו זה ענין׳ כרין כי בחר יי בציון כי אוה למושב לו׳ ומעתה יושבכי
אויתה׳ עוזר אותו זה ירושלים כרין יורד קיר אותם שהיו הדום השכינה׳ אותו לשון
היקוע׳ כמו ויקוטר לגבו ויעבודת מטכון ומגיע תיקוע ובכן ולך תעלה קדושה׳׳

אחד ביחשין ובחשעשות שתים כרין וכמתים ישעק ומטם ירמיק היולון וש
ושבחו של הק׳ כדרשינהת בחיות׳ קשר הנה וג׳ בעבות שלשה מהנ׳ שלשה
הרכן אנוך ולון כחיותו סיון לדבר וענין עבות כאבות העולם שהן שלשה אברהם יצחק
בקחטת שלשה קקק׳ כבתרים שלשה כתר תורה וכהונה ומלכות כאמורות אותם הן ד׳ ומיכן
וגלב הרם ועבה ועתות שעמדי עמכון לישר׳ כגבעות אותם הן אותם ויהודה שירה
רבקה רחל ולאה׳ שנקראו גבעות כמש שדורש במתחות ומדלג על ההרים אלו האבות ומקפץ
על הגבעות אילו האימהות שבזכות אלו ואילו מקיים להם גלות מיד׳ בחיות אותם אין
חיות הקודש שעשויות כסא הכבוד כרין ודמות אותם חיות׳ ויש להם ד׳ כנפים כרין וג׳
ואותם כנפים לאחת ויעין כן פירשתי לפי׳ בשוחות שובע׳ כרין שובע שמחות את פניך
אל תקרי שובע אלא שבע הן שבע מצות שבחג׳ ודיבן הללו׳ וסוכה וחגיגה ושמחה כי די
שבעות שבעת ימי החג כרין בסוכות תשבו שבעת ימים׳ בחגיגת שויוה כרין שבעת ימים
תחוג ומת ובוס השויש ערת כמה דמו לה שניתנה לשמונה׳ בהוד להזכין הדור וקנה זה
אברהם שהודו הק׳ במקנה׳ כרין ואברהם זקן וזה ניוה הנה ואברהם זקן׳ אלין לירע שעשר
עשרון לון היה שום זקן בעולם עד אין הון עורים בניו ובני בניו אין הין עכרים אוה ירווה היוב
ויודה בהק׳ והין הבניו מכים את אבותם וכשראה אברהם אבינו את זכון העולם עמורה
הכיה שהיין היוב עמר ולכן הק׳ וזהו שדורש במתחות אברהם זקן ב׳ אבות שתבוש ג׳
דברים׳ ודהם התחילו וכו וזהו שיסד בהוד בבירי עין הדר להזכיר זכות אברהם׳ שהודו ר׳
הק׳ במקנה׳ בכבוד להזכיר ואחים נקנה׳ בכבודת תורים להזכיר זכותו של יצחק שהיה כבית
כבות על גבי המזבח עריבה להק׳ כעולת ריח ניחוח ואחים כרין עולות ואיקים אעלה לך׳ ואחים ומשוא
רבי טעמיות ומוב שירן׳ וזהו שיסד ואחים נקנה שנקנה יצחק להק׳ בעולה שריבה ומתוקה
וב׳ ומקובלת במשמת להכי׳ והזכיר תם חיי עד קנה בעת עין עבות׳ להזכיר זכותו של יעקב כי
שהיה תם ויושב אהלים וקנה דברי תורה שהם חיי העולם הבא כדכת׳ קנה לו דברי תורה קנה
לו חיי העולם הבא׳ ומן ומיש כדכ׳ קת׳ עין עין עבות זה יעקב אבינו זה הוא רחוש בעולם
כך יעקב רחוש בבניו׳ כשעה אין לעבר הזקנה׳ זה יעקב שחרוש כבני קת׳ ושבי של זה

ועוד אילו מינים שלהק שנקרא גבור שורה כי חיה עץ וגו ומעלה עם גבולי זהבים
אשה של גיהנם ורבין שומעה של ערבה מכפרת של לשון הרע כמו דורש במקרא ובן ולקחת
לכם ביום הראשון ד' מינים כנגד עונותיו התמורה כאשר כחוק ולא של המקרא אלא על הלב ו
הדר וערבה שאינו לוקחים בכל שנה והאלים כם ונגד הק' הלולב השדרה שלו דומה לשדרה
של אדם ומכפר על שדרה של אדם שאינו שם כהגיזה לכנ' הק' ואקרא הקטרין שם דומין לעינ
של אדם ומכפר על עינו של אדם שמסתכל בעבירה וערבה לו דומה דומה לפה ומכפרת על לשון
הרע ועבוכה שאדם מוציא מפיו והו שכר להעריב כם ואחד ויערו רחבו וחי גחל ; ולכ
בן תועבי ובין רכבת עולה התוב כלומר ומים הק לכל עץ שבעולם אנו הם גדולים וחשובים כגון
ארזים לא הועיל להם שאינם הק' והיו כם למען תב' יודעו התוב וראה כם וסמך על היגורה של
דורש כדגמוא יודעה הם קטנה ארץ והמה חכמי' ומחוכמי' כלומר הם קטנים שבארץ אילן
הן ד' מינין שבלולב והמה חכמי' ומחוכמי' הן לישר' לכחו יתירה שבשבילם שעתיה מחליכ הלולן
הק' כם בו מינין כתוב כתוב ורעה ומשך ועיקר התיבה תב' כתוב מטר חמין יחד כם והלא שלן
ושבעת ימים ראשון והלא ביום השני בדברים טחרים אלין יחד כם והלא כל שבעת הימים בין
במזוה ומקום כבית הכנסת שהוא מתקן הוא להלולים ותשבחות לכנ' הק' והוא טיפר שבכה
בבית הוא כדין ושמחתם לפני ה' אלה' כם שבעת ימים ב' יום ולקבול כדין ולקחתם לכם ולא בזוה
ומנים מאין בערבה אות חון הכנסת יכון העולם מועדים שאין באקיחתם מיהו ומיינים
זכות בערבה שתחיש לא שתה ברוח וגם ולה' לפערע מן הגלות שתה והכיר אותו לקריאת
ומעריע כדין וירושלי' שהיינו נערים טם ולהן והו שיסר להחיש של לפערע ושתה לקריאת ומע
ומעריע כדין חוה ימון קריאת ומעריע ; אז הידה חנה סוכן קורס לכן עד שלא נבנה
המקדש היכן היה חגירתו של סוכה ומסע המיע במזוה ומקום בתולותו תיקו' כלומ' בין התלונים
היתה שכינתו וחגירתו של הק' הלולי תיקו' כי כבנוה יכח נוחתו שהוא גבוה כשאינו שקט אלו
הנביאים ומשובחים שבראוכים וכן נקראו ששונים שקט על שם שהם שקועים ושלוים בריות
באים חגבגה אין בהם לא קשה ולא רתחות ולא עירק ברכב ריבותיים לשון המקרא הנה רכב
אלהים רבותי אלפי טשן יי' בם זו ומעשר עלחרוה הקטועה טיסר כששונו שקט בכביר וס
ופוסתן על שם סביבותין סוכו ; וחן כשלום אומ' הנביא לאחר שבנה בית המקדש חן הק'
כירושלי' שנקרא שלום סוכו כדין ויהי בשלם ומעונתו שם קראו שלום וכבראה קראו יראה
וחיבר הק' ב' שמות כטם יחד וקראו ירושלים דוד אשום דרכי דרמי שלום שלא לבטל רמן
המקרים ומה היא סוכו של הק' זה בית המקדש בשעה שיק כין ישר' שהם צדיקים וצנועים
כדין והיה לכת עם אלהיך כנגר שומר ומה שהם וגו צנועים בסתר כדומת כוח על יונה טה
בתמו ומוטה ועמוסה מקדש ושכנתי בתוכם משל למלך שהיה לו בת יחידה והיתה שהיא קטנה
היה מדבר עמה כרו וכשם וכיון שהגדילה נגלת אומר מה כלומר שהיתה קטנה הייתי מדבר
עמה בשוק ומכנון ומאלך אין כבודי לדבר עמה במהר בתוכה אין כך כיון טייעון ישר' ממיני
היה מדבר הק' עמהם בגלוי במדבר ומכון ומאל ואמר להם ועשו לי מקדש ומכן יסד בשעה מיק
בגלוי נבואה ומוחר כיון ויהב שהק היה מדבר עם ישר' שהם צנועים ויראים ומקום ישוע
ולגעם לדורם בעבורת עך אילו הקרבנות בהן ושכן כל אהרן הכהן עם את הנותים
כלומ' במקום שהיו ישר' מקריבין קרבנותם היתה שכינתו וחמיתו של הק' בסוכה סגולה
כלומ' כם כה אהבה וחבבה כדין וסגולה מלכים ומה זה אהבתו משנן כירתן והינם כתם
של הק' כנראה עוד הם המלוכים ענהם ועיניים כעין נחשת קלל כוהב להעים שבולם
של אשו במנהום כוכבים שהוא יושב של כוכבים כסוכו והוכות בירזות ישר' זה בית
המקדש כדין וה ורדות משכנתן אין לאהים יעבור ישר' זכות ויבן את ישר' הלבנון זה בית
המקדש ומה שנשל ביום ולבנון זה הר וה הישר הזה טה ורמה און בית המקדש שכו זה שממה
טה ורבה כדין והוהב הכם שנה ורמה בנירת טהרה כדין שבנה עליה טירת כסף ;

